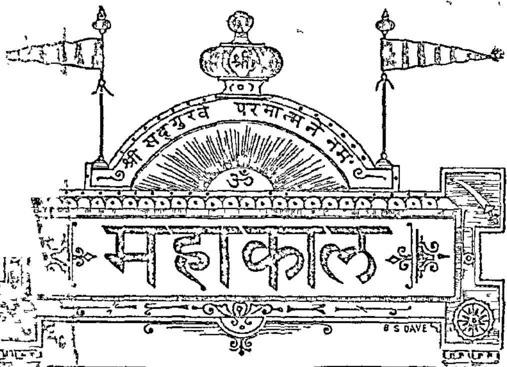
REGISTERED No B. 185.

[पुस्तक] १९. पौष सं० १९६२. दर्शन (अंक) २

श्लोकः ॥

यस्योत्तमांगोपरि तावकीना
पादाब्जकांतिर्मुकुटायमाना ।
तस्यांघ्रियुग्मस्य भवत्यधस्ता-
दापद्गण शोचति चातिसर्वं ॥

અર્થ — હે સર્વાતીત પ્રભો! જેના મસ્તકઉપર આપનાં ચરણકમળની કાંતિ મુકુટરૂપ થઈ રહે છે તે પુરુષના પોતાના ચરણકમળની નીચે આપત્તિના સમૂહ આવી શોક કરે છે (અર્થાત્ આપના ઉપાસકો વિપત્તિમાનને પોતાના પગતળે ચાંપે છે)

प्रतिष्ठा करनार

श्रेयस्साधकआधिकारिवर्ग.

...'लक्ष्मीविलास' लिमिटेड प्रेसमां मुद्रांकित कर्युं

वार्षिक उपहार वर्षारम्भकाळे ज रु. २.

प्रश्नानुक्रमणिका.

પ્રશ્ન. વિસ્તાર.

रूप (पुस्तक) १९—पौष कृष्ण० १५. संवत् १९६२. दर्शन (अंक) ३.

॥ ॐ श्रीँ ॥

सद्गुरुना बोधना श्रवणथी साधकना आश्चर्योद्गार.

૫૬. (શૃંગાર શાણી નવોઢા તરણી, એ લય.)

ટંકાર આ શો અહો આજ આવે, ધ્વનિ દિવ્ય ગંભીર કોણ સુણાવે;—
ગગન ધ્રુજે છે, દિગ્ ડોલે છે, નાદ (એ) અનુપમ કો સંભળાવે;—
ચૌદ ભુવનમાં, ને નિર્જનમાં, કયુ સ્વર કો પૂર્ણ પૂરાવે;—
આકાશે કે પાતાલેથી, દિવ્ય ગિરા એ કો ગગણાવે;—
વેદધ્વનિ કે, બ્રહ્મનાદ એ, સ્વર અદ્ભુત ધરા ધધણાવે;—
ક્યાં ઉદ્ભવતો, ક્યાંથી સ્ફુરતો, પ્રબલ પરાક્રમ એ ધ્વનિ લાવે;—
પૂર્ણ મધુરતા, પૂર્ણ મૃદુતા,—પૂર્ણ કૃપામય નાદ કો છાવે;—
હા હા એ તો, સ્વર સદ્ગુરુનો, અણુ અણુ પૂર્ણપણે ગગણાવે;—
જ્ઞાન પ્રબોધે, તત્ત્વને બોધે, ગુપ્ત રૂડા સંકેત બતાવે;—
સત્ય જણાવે, ગૂઢ ભણાવે, દૈવી પ્રભાવકલા દર્શાવે;—
' હું તે તું છું, તું તે હું છું, ' અભિન્ન ભાવ ગુરુ એ સ્ફુરાવે;—
અધિકારી જન, સુભાગી સજ્જન,—ઉર હૃદયે અતિ હર્ષ અણાવે;—
ધન્ય પ્રભો અહો ! ધન્ય પ્રભો અહો ! આપ વિના એ કોણ જણાવે;—

ખરૂં આજ જાણ્યું, ઉરે એ પ્રમાણ્યું, જીવશિવ મિથ્યા ભેદ ઠહાવે,—
સાધક અંતર, હૃદયે ભીતર, આજ નૃહરિધ્વનિ ઘોષ ગજાવે;—
ટંકાર એ તો પ્રભુનો જ આવે.

ज्ञानरविने प्रकटाववा प्रणतिपूर्वक इष्टने निवेदन.

પદ. (માગું વચન, એ લય.)

કરૂં નમન, જગદીશ તે સ્વીકારજો, પોતાનો ગણી ઠારજો,
દિવ્ય વદન, દયાથી દર્શાવજો, કૃપાને વર્ષાવજો, ન ઝાઝું તરસાવજો,—
જ્ઞાનરવિનો હૃદયમાં, ઇચ્છું ઉદય દિનાનિશ,
વીતે ન દારુણ રાત્રિ પણ,—
ઉપાય જણાવજો, ગુરુ થજો, તિમિર ખતાવજો, રક્ષક કહાવજો; કરૂં૦
આપ અનુગ્રહાર્થ જે, આવશ્યક અધિકાર,
આપો તે કરગરિ કહું,
કર્મનું પાનું ફાડજો, ન છાંડજો, ભવમાં ન ઝાંડજો, બહાર હવે કાઢજો;
શું જોઇએ તે જાણતા, કહેવાની ન અગત્ય,
સફળ કરો વિનતિ અહો !
બ્હારે ઝટ આવજો, ન તાવજો, મર્મ સૂઝાડજો, અંકે રમાડજો; કરૂં૦
તંદુલવિણુ, કુશકાવડે, વૃત્તિ ન સંતોષાય,
કાચ ન દો, પણ દો હીરો,
દૈન્ય વિલાવજો, હસાવજો, જયને ગજાવજો, પડરિ ધ્રુજાવજો; કરૂં૦
નરહરિ પ્રભુ ઉરની વ્યથા, હરો, ધરી શિર હસ્ત,
વિશ્વે બેલી ન આપવિણુ,
કરુણા પ્રસારજો, ઉદ્ધારજો, હું પણું નિવારજો, ઇષ્ટાર્થ સારજો; કરૂં૦

आरूढ अंतर्मुखावस्था साधवा साधकोने आह्वान.

પદ. (હોડી ડેલા પીલોને દારૂડી—એ લય.)

હોડી મારો ઉંડી હવે બુડી,
જળપર મોતી, શકશો ન ગોતી; મારો
જતી વહી તક આ રૂડી—
ઉંડે મોતી સાંપડે, ઉપર તરલ તરંગ,

શ્વાસ ઘુંટી ઉંડે જઈ, લાવો સાચાં નંગ,
  છેક તળેટીમાં કુંડી—
જાતોથી કશું નહિ વળે, શ્રમિત કરેલ સુખ વ્યર્થ,
સત્વરહિત ધમતાં ધૂલિ, સ્વરૂપ ન પામો ગર્થ,
  ઉલટી જુઓ જરની મુડી—
શૌર્ય મૂકીને વેગળું, કરજો પ્રાઢ પ્રયત્ન,
તનુને વ્યાગવતાં કદી, મળે ન દુર્લભ રત્ન,
  ત્યજીને ભોગેચ્છા કુડી—
સહેલસપાટે નહિ મળે, અવિચલ સુખનું રાજ્ય,
કણ વાવી રાંધ્યાવિના, પડે ન સુખમાં ખાદ્ય,
  મૃત્યુની છૂટવા આ ચુડી—
ખાનપાનવિલાસાદિનો, છોડીને અનુરાગ,
નિરોધઉદધિતલે જજો, ત્યાં થી સાચો લાગ,
  આવો લઈ રત્નમાં મડી.—

ब्रह्मसूत्र अथवा ब्रह्ममीमांसा.

(અનુસંધાન વર્તમાન રૂપના પૃષ્ઠ ૯ થી.)

આ પ્રમાણે આ વાક્યના અર્થનો નિર્ણય કરી એ જ ઉપનિષદ્‌માંના અન્ય સંદિગ્ધ વાક્યનો શ્રીસૂત્રકાર હવે નિર્ણય કરે છે.

आकाशोऽर्थान्तरत्वादिव्यपदेशात् ॥ ४१ ॥

સૂત્રાર્થઃ—અન્ય પદાર્થ છે ઇત્યાદિ પ્રતિપાદનને લીધે 'આકાશશબ્દ પરમાત્માવાચક છે.

આ અધિકરણનું વિષયવાક્ય શ્રીછાંદોગ્યોપનિષદ્‌માંના ૮ મા પ્રપાઠકના ચતુર્દશ ખંડનું છે. ત્યાં આરંભમાં જ કહ્યું છે કે आकाशो वै नामरूपयोर्निर्वहिता ते यदन्तरा तद् ब्रह्म तदमृतं स आत्मा ॥ નામરૂપનું નિર્વહણ કરનાર આકાશ છે. નામરૂપ જેની અંતર્ છે તે બ્રહ્મ છે, તે અમૃત છે અને તે આત્મા છે.

આ વાક્યમાં સંશય થાય છે કે અહિં આકાશપદથી શેનું ગ્રહણ કરવું ? આકાશપદ ભૂતાકાશનું વાચક છે કે પરમાત્માનું ?

ત્યાં પૂર્વપક્ષ એ પ્રાપ્ત થાય છે કે ભૂતાકાશનો પરિગ્રહ કરવો યુક્ત છે, કેમકે આકાશશબ્દ એ અર્થમાં રૂઢ છે. નામરૂપનું નિર્વહણ કરવાનું અત્ર કહ્યું છે તે આકાશમાં ઘટાવી શકાય તેમ છે કેમકે નામરૂપને અવકાશ એ આકાશ જ આપે છે, તેથી તેમનું નિર્વહણ કરનાર આકાશ કહી શકાય. વળી આ પ્રકરણમાં સ્પષ્ટત્વાદિ કોઈ સ્પષ્ટ બ્રહ્મલિંગનું શ્રવણ નથી, તેથી આકાશનો અર્થ ભૂતાકાશ કરવો ઉચિત છે.

આ પ્રકારનો પૂર્વપક્ષ પ્રાપ્ત થતાં આ સૂત્રથી એ સિદ્ધાન્ત કર્યો કે આ આકાશશબ્દ પરમાત્માનો જ વાચક છે, કેમકે અહિં તે यदन्तरा तद् ब्रह्म એમ કહ્યું છે. આ વાક્ય એ જણાવે છે કે આકાશની અંદર નામરૂપ રહે છે. નામરૂપથી ભૂતાકાશસહિત સમગ્ર નામરૂપાત્મક જગતનું ગ્રહણ થાય છે. તેથી પ્રસ્તુત આકાશ તે નામરૂપાન્તર્ગત ભૂતાકાશથી અન્ય પદાર્થ છે એ આ શ્રુતિ જણાવે છે. નામરૂપથી અન્ય પદાર્થ તે બ્રહ્મ જ છે. તેથી આકાશ અને બ્રહ્મ એટલે પરમાત્મા એ એક જ છે. વળી પ્રસ્તુત આકાશને નામરૂપનું નિર્વહણ કરનાર કહ્યું છે. એવું નિરંકુશ નિર્વહણકર્તૃત્વ બ્રહ્મમાં જ છે. શ્રુતિ કહે છે કે अनेन जीवेनात्मनानुप्रविश्य नामरूपे व्याकरवाणि–આ જીવાત્મારૂપે અનુપ્રવેશ કરી હું નામરૂપનું વ્યાકરણ કરું. તેથી આ નિર્વહણકર્તૃત્વથી પણ પરમાત્મપરિગ્રહ જ ઉચિત ઠરે છે. આ નિર્વહણકર્તૃત્વ એ જ અસ્પષ્ટ બ્રહ્મલિંગને પણ સૂચવે છે. એ સિવાય तद् ब्रह्म, तदमृतम्, स आत्मा એ સર્વ પણ બ્રહ્મલિંગ જ છે. તેથી અર્થાન્તરત્વ, નામરૂપનિર્વહણકર્તૃત્વ, અમૃતત્વ, બ્રહ્મત્વ અને આત્મત્વ, એ સર્વ હેતુથી આકાશ તે પરમાત્મા છે અને ભૂતાકાશ નથી એ સિદ્ધ થાય છે. अनेन जीवेनात्मना० એ શ્રુતિથી જીવ નામરૂપનો નિર્વહણ કરનાર હોય તેમ દેખાય છે પણ ત્યાં પણ જીવ જીવસ્વરૂપે નિર્વહણ કરનાર નથી પણ જીવબ્રહ્મનો અભેદ વિવક્ષિત છે. તેથી સર્વ રીતે અત્ર પરમાત્મા જ આકાશશબ્દથી ગ્રહણ કરવા પડે છે એ સિદ્ધ થાય છે.

आकाशस्तल्लिङ्गात्–એ પૂર્વના અધિકરણનો પ્રપંચ જ આ અધિકરણ છે.

આ પ્રમાણે આ વાક્ય બ્રહ્મસમન્વિત છે એ સિદ્ધ કર્યું. હવે શ્રીબૃહદારણ્યકનું પ્રકરણ લઈ તેનો પરમાત્મામાં સમન્વય સિદ્ધ કરી શ્રીસૂત્રકાર આ પાદની સમાપ્તિ કરે છે.

सुषुप्त्युत्क्रान्त्योर्भेदेन ॥ ४२ ॥

સૂત્રાર્થઃ–સુષુપ્તિ તથા ઉત્ક્રાન્તિમાં જીવથી ભિન્નરૂપે પરમાત્માનું કથન છે તેથી. આ સૂત્રમાં व्यपदेशात् એ પદની અનુવૃત્તિ પૂર્વસૂત્રમાંથી લીધી છે. શ્રીબૃહદારણ્યકના ષષ્ઠ અધ્યાયના તૃતીય બ્રાહ્મણમાં કહ્યું છે કે कतम आत्मेति योऽयं विज्ञानमयः प्राणेषु हृद्यन्तर्ज्योतिः पुरुषः स समानः सन्नुभौ लोकावनुसंचरति ध्यायतीव लेलायतीव इत्यादि. આમ ઉપક્રમ કરી આત્માના સંબંધમાં વિસ્તૃત પ્રકરણ આપ્યું છે.

ત્યાં એ સંશય થાય છે કે એ આખું પ્રકરણ સંસારી આત્માનું અર્થાત્ જીવનું અન્વાખ્યાન માત્ર કરનાર છે કે અસંસારી પરમાત્માના સ્વરૂપનું જ પ્રતિપાદન કરે છે.

આ સંશય થતાં પૂર્વપક્ષ એ પ્રાપ્ત થાય છે કે સંસારી આત્માનું જ સ્વરૂપ આ પ્રકરણમાં કહ્યું છે કેમકે ઉપક્રમ તથા ઉપસંહાર જોતાં એ નિશ્ચય થાય છે

ઉપક્રમમાં कतम आत्मा—એ આત્મા કયો એ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં योयं विज्ञानमयः प्राणेषु हृद्यन्तर्ज्योतिः पुरुषः કહ્યું છે. આ વાક્યમાં विज्ञानमयः એ વિશેષણ છે તે શારીરાત્માને જ લાગે છે, પરમાત્માને બુદ્ધિસાથે સંબંધ નથી. તેથી આ લિંગ શારીરાત્માનું જ છે. ઉપસંહાર પણ એવા જ રૂપમાં છે. ઉપસંહારમાં કહ્યું છે કે स वा एष महानज आत्मा योय विज्ञानमयः प्राणेषु. આ વાક્ય પણ ઉપક્રમના સરખું જ છે. તેથી એ વાક્ય પણ શારીરાત્માના સંબંધનું જ દેખાય છે. મધ્યમાં પણ જાગ્રદાદિ અવસ્થાનો ઉપન્યાસ કર્યો છે તેથી એ જ શારીરાત્માનું પ્રપંચન છે. તેથી આદિ, મધ્યે તથા અંતપર્યન્ત પણ શારીરાત્માનું કથન છે તેથી આ પ્રકરણ શારીરાત્માના સંબંધનું જ લેવું ઘટે છે, અને પરમાત્માસંબંધનું લેવું ઘટતું નથી.

આ પ્રકારનો પૂર્વપક્ષ પ્રાપ્ત થતાં આ સૂત્રથી એ સિદ્ધાન્ત સૂચવ્યો કે આ પ્રકરણનું તાત્પર્ય પરમાત્માના સ્વરૂપનો ઉપદેશ કરવાનું જ છે, અને અહિં શારીરાત્માના સ્વરૂપનું અન્વાખ્યાન માત્ર લેવું અનુચિત છે, કેમકે સુષુપ્તિ તથા ઉત્ક્રાન્તિમાં શારીરાત્માથી ભિન્ન રૂપે પરમાત્માનું અભિધાન આ પ્રકરણમાં કર્યું છે. ત્યાં સુષુપ્તિસંબંધમાં કહ્યું છે કે अयं पुरुषः प्राज्ञेन आत्मना संपरिष्वक्तो न बाह्यं किंचन वेद नान्तरम्—સુષુપ્તિમાં આ પુરુષ પ્રાજ્ઞઆત્માસાથે એકીભૂત થઈ બાહ્ય તથા આંતર કોઇ પણ પદાર્થને જાણતો નથી. આ વાક્યમાં પુરુષનો અર્થ શારીરાત્મા—જીવાત્મા છે કેમકે એ જ્ઞાતા હોવાથી બાહ્યાન્તરવેદનાની એનામાં પ્રાપ્તિ થઇ શકે, તેથી તેનો સુષુપ્તિમાં નિષેધ આ વાક્ય કરે તે યોગ્ય ઠરે છે. પ્રાજ્ઞશબ્દ પરમેશ્વરવાચક છે કેમકે પરમેશ્વરનો કદાપિ સર્વજ્ઞત્વરૂપ પ્રજ્ઞાથી વિયોગ હોતો નથી. આ વાક્યમાં શારીરાત્માથી પ્રાજ્ઞનો ભિન્ન રૂપે નિર્દેશ છે. તે જ પ્રમાણે ઉત્ક્રાન્તિસમયે अयं शारीर आत्मा प्राज्ञेनात्मनान्वारूढ उत्सर्जन् याति એમ કહ્યું છે. એ વાક્યમાં એ સૂચવ્યું કે એ શારીરાત્મા પ્રાજ્ઞાત્માથી અધિષ્ઠિત થઇ ઉત્ક્રાન્તિસમયે જાય છે. અહિં શારીર આત્મા તે જીવ છે કેમકે જીવ જ શરીરનો સ્વામિ હોવાથી શારીર કહી શકાય છે અને પ્રાજ્ઞ આત્મા તે પૂર્વવાક્યવત્ પરમાત્મા જ છે. આ વાક્યમાં પણ એક અધિષ્ઠિત અને બીજો અધિષ્ઠાતા એમ જીવથી ભિન્ન રૂપે પરમાત્માનો નિર્દેશ છે. હવે આ બે વાક્યમાં જીવનું સ્વરૂપ તો પ્રાપ્ત જ છે. તેથી જો આ આખા પ્રકરણને જીવસ્વરૂપનું અન્વાખ્યાન કરનાર લઇએ તો અજ્ઞાત જે પરમાત્મા તેનું કથન કેવળ જ અસંગત ઠરે છે. તેથી જ્યાં જ્ઞાત અને અજ્ઞાત એ બેનો સંનિપાત હોય છે ત્યાં જ્ઞાત વસ્તુનો અનુવાદ કરી અજ્ઞાત વસ્તુનું વિધાન લેવું એ ઉચિત છે કેમકે વાક્યનું તાત્પર્ય હમેશાં અજ્ઞાતજ્ઞાપનમાં જ હોય છે. તેથી આ ન્યાયપ્રમાણે અહિં પણ જ્ઞાત જે જીવ તેનો અનુવાદ કરી અજ્ઞાત જે પરમાત્મા તેની સાથે જે ઐક્ય—કે જે અપૂર્વ છે, અજ્ઞાત છે, તેના પ્રતિપાદનમાં જ આ પ્રકરણનું તાત્પર્ય લેવું ઉચિત છે. આ પ્રમાણે સુષુપ્તિ તથા ઉત્ક્રાન્તિસમયનાં વાક્યમાં જીવથી ભિન્ન રૂપે પરમાત્માનો નિર્દેશ છે તેથી આ પ્રકરણનું તાત્પર્ય પરમાત્મસ્વરૂપના પ્રતિપાદનમાં છે એમ દેખાય છે.

પૂર્વપક્ષીએ જણાવ્યું હતું કે આદિ, અંત અને મધ્યમાં શારીરાત્માનાં લિંગો છે તેથી પ્રકરણને જીવપર લેવું, તે સંબંધમાં જણાવવાનું આ પ્રમાણે:—ઉપક્રમમાં

योऽयं विज्ञानमयः—ઇત્યાદિ વાક્ય છે તેમાં સંસારિસ્વરૂપ વિવક્ષિત નથી. પણ સંસારિસ્વરૂપનો અનુવાદ કરી પરબ્રહ્મસાથેની એકતા જ વિવક્ષિત છે કેમકે આગળ જતાં એ જ વાક્યમાં ध्यायतीव लेलायतीव—બુદ્ધિના ધ્યાનથી આત્મા જાણે ધ્યાન કરતો હોય તેમ દેખાય છે, બુદ્ધિના ચલનથી જાણે આત્મામાં ચલન હોય તેમ દેખાય છે, અર્થાત્ બુદ્ધિના ધર્મોનો આત્મામાં અધ્યાસ થાય છે. એ અંશની પ્રવૃત્તિનું તાત્પર્ય સંસારિધર્મનો નિરાસ કરવાનું દેખાય છે. આ જ પ્રમાણે ઉપસંહારમાં પણ ઉપક્રમપ્રમાણે જ ઉપસંહાર કરેલો દેખાય છે. ઉપસંહારનું વાક્ય આ છેઃ स वा एष महानज आत्मा योऽयं विज्ञानमयः प्राणेषु ઇત્યાદિ. એ વાક્યનો અર્થ એ છે કે પ્રાણ અને બુદ્ધિથી વિવિક્ત જે સંસારી આત્મા તે જ महानजः—વસ્તુતઃ સર્વવ્યાપક અને આદિઅંતરહિત છે, અર્થાત્ પરમાત્મા જ છે. આ જ પ્રમાણે મધ્ય ભાગમાં જે જન્મઆદિ અવસ્થાનો ઉપન્યાસ છે તે પણ પૂર્વપક્ષને સમર્થન કરનાર નથી, પણ સિદ્ધાન્તમાં જ અનુકૂળ છે. કારણ કે એ અવસ્થાના કથનથી એ અવસ્થાવાળું સંસારિત્વ વિવક્ષિત નથી પણ અવસ્થારહિત, અસંસારિત્વની જ વિવક્ષા કરેલી છે. આમ હોવાથી જ પદે પદે એવો પ્રશ્ન છે કે अत ऊर्ध्वं विमोक्षायैव ब्रूहि—આથી પછી મોક્ષને માટે જે હોય તે કહો; અને अनन्वागतस्तेन भवति, असंगो ह्ययं पुरुषः—તે અવસ્થાધર્મથી અસંપૃક્ત આત્મા છે, આત્મા અસંગ છે ઇત્યાદિ પ્રતિવચન છે. વળી કહ્યું છે કે अनन्वागतं पुण्येनानन्वागतं पापेन तीर्णो हि तदा सर्वान् शोकान् हृदयस्य भवति–પુણ્યપાપથી અસંપૃક્ત આત્મા છે, એ જાણવાથી તે તે જ સમયે હૃદયના—બુદ્ધિના ધર્મરૂપ જે શોક તેનું અતિક્રમણ કરી જાય છે. તેથી સર્વ રીતે વિચારતાં અસંસારિસ્વરૂપના પ્રતિપાદનમાં જ પ્રકરણનું તાત્પર્ય દેખાય છે.

આ પ્રમાણે આ સૂત્રથી કેટલાક હેતુ આપ્યા. હવે અન્ય હેતુઓ ઉત્તર સૂત્રથી આપી આ અધિકરણની અને પાદની સમાપ્તિ શ્રીસૂત્રકાર કરે છે.

पत्यादिशब्देभ्यः ॥ ४३ ॥

સૂત્રાર્થઃ—પતિ, વશી, ઈશાન આદિ શબ્દોથી પણ પરમાત્માના પ્રતિપાદનમાં તાત્પર્ય સિદ્ધ થાય છે.

આ સૂત્રથી એ કહ્યું કે આ પ્રકરણમાં અસંસારિસ્વરૂપનું જ પ્રતિપાદન કરનાર પતિ આદિ શબ્દોનો પ્રયોગ દેખાય છે તેથી પણ એ જ સિદ્ધ થાય છે કે આ પ્રકરણનું તાત્પર્ય પરમાત્મસ્વરૂપનું પ્રતિપાદન કરવામાં જ છે. આ પ્રકરણમાં કહ્યું છે કે सर्वस्य वशी, सर्वस्येशानः सर्वस्याधिपतिः—એ આત્મા સર્વને વશ વર્તાવનાર, સર્વના ઈશ અને અધિપતિ છે. આ પદો પરમાત્માનું જ પ્રતિપાદન કરે છે. તેસાથે स न साधुना कर्मणा भूयान्नो एवासाधुना कनीयान्—એ આત્મા સારાં કર્મવડે મોટો પણ થતો નથી, અને અસાધુ કર્મને લીધે નાનો પણ થતો નથી—ઇત્યાદિ વાક્યો સંસારિસ્વરૂપનો પ્રતિષેધ કરનારાં પણ વિદ્યમાન છે. તેથી સર્વ રીતે વિચારતાં આ પ્રકરણનું તાત્પર્ય પરમાત્મામાં જ છે એ સિદ્ધ થાય છે.

इति तृतीयः पादः (અપૂર્ણ.)

योगिनी.

(અનુસંધાન વર્તમાન રૂપના પૃષ્ઠ ૪૪ થી.)

આ પ્રમાણે માતાની ઇચ્છાપ્રમાણે જ જ્યારે પુત્રનું ભવિષ્ય બંધાય છે, તો પછી ઉત્તમ પ્રકારની પ્રજાની પ્રાપ્તિમાટે, ગર્ભસમયે આગ્રહથી બુદ્ધિપૂર્વક ઉત્તમ ઇચ્છાઓને કર્યા કરવી, એ શું ગર્ભવતી માતાઓનો ધર્મ નથી ? ઇચ્છાઓને સ્ફુરવાનું કામ દૈવને સોંપી, નજરમાં આવે તેવી ઇચ્છાઓને મનમાં સ્ફુરવા દેવી, અને તેનાં દુઃખદ ફળ ભોગવવાં, એ શું બુદ્ધિમાન્ માતાઓને ઘટે છે ?

માતાના વિચારપ્રમાણે ઉત્તમ અથવા નિકૃષ્ટ પ્રજા થાય છે, એવો મુખ્ય નિયમ હોવા છતાં, સારી કે નઠારી પ્રજા થવામાં એકલી માતા જ કારણ છે, એવું કંઇ નથી. પિતા પણ તેમાં સાક્ષાત્ રીતે તથા આડકતરી રીતે, એમ બંને રીતે કારણ હોય છે. ગર્ભસમયે માતા મનની જે પ્રકારની સ્થિતિ રાખી રહેવા ઇચ્છતી હોય તે પ્રકારની સ્થિતિ રાખી રહેવામાં જો પિતાની મદદ નથી હોતી, તો ઘણી વાર માતા નિષ્ફળ થાય છે. માતાને શાંત અને પ્રસન્ન રહેવું હોય ત્યાં પિતા, પ્રતિકૂળ હોય છે તો અનેક પ્રસંગે તેને અશાંતિ અને અપ્રસન્નતા પ્રકટે એવાં જ કારણો ઉભાં કરે છે; અર્થાત્ પિતાની મદદવિના એકલી માતા કશું જ કરી શકવા અસમર્થ છે, એમ કહીએ તો ખોટું નથી: સારી કે નઠારી પ્રજા થવામાં પિતા, કેવી રીતે સાક્ષાત્ કારણ હોય છે, તે આપણે હવે પછી જોઇશું.

આ પ્રમાણે સારી અથવા નઠારી પ્રજા થવામાં માતા અને પિતા બંને જ કારણ છે, એમ નિશ્ચય થવાથી, બંનેએ પોતાને સારી પ્રજા ઉત્પન્ન થાય એ માટે શું કરવું, તથા કેવી રીતે વર્તવું, એ વગેરે બાબતોનો આપણે વિચાર કરીએ.

જેમ ઝાડનું કારણ બીજક હોય છે, તેમ બાળકનું કારણ માતાના શુક્રનો અને પિતાના વીર્યનો સંયોગ એ છે; અર્થાત્ શુક્ર અને વીર્યનો કુદરતના નિયમપ્રમાણે સંયોગ, એ બાળકરૂપ વૃક્ષનું બીજક છે. જેમ ઉત્તમ પ્રકારનું બીજક નથી હોતું તો તેમાંથી ઉત્તમ પ્રકારનું વૃક્ષ થતું નથી, તેમ વીર્ય અને શુક્ર ઉત્તગ પ્રકારનાં નથી હોતાં તો તેમના સંયોગથી ઉત્પન્ન થનાર બાળક ઉત્તમ પ્રકારનું થતું નથી. આથી ઉત્તમ પ્રજાને ઇચ્છનાર સ્ત્રીપુરૂષની પ્રથમ ફરજ, પોતાનું આરોગ્ય ઉત્તમ પ્રકારનું કરવું એ છે.

બગડેલાં શરીરવાળાં સ્ત્રીપુરુષોના સાતે ધાતુ વિકારી એટલે રોગવાળા જ હોય છે, અને તેમ હોવાથી તેમના વડે થતી પ્રજા રોગી જ જન્મે છે. આથી કરીને રોગીઓને અને તેમાં પણ મહારોગીઓને માબાપ થવાનો કશો જ હક નથી. ક્ષય, દમ, રક્તપિત્ત(?), વિદ્રધિ, પ્રમેહ, વિસ્ફોટક વગેરે વ્યાધિવાળાં સ્ત્રીપુરુષોએ લગ્ન ન કરવું, એ જ ઉત્તમ છે. એ જ પ્રમાણે નિત્યના નબળા શરીરવાળાઓએ, તથા કંઈ કંઈ સામાન્ય રોગોથી પીડાતાં મનુષ્યોએ પોતાનો રોગ મટતા સુધી કુંવારા રહેવું, એ જ તેમને માટે તથા જગતને માટે હિતકર છે. એમ છતાં કદાચ તેઓનું લગ્ન થયું હોય તો તેમણે રોગ મટતા સુધી પરસ્પર ઉત્તમ મિત્રના સંબંધથી રહેવું, પરંતુ પતિપત્નીના સંબંધથી ન રહેવું. આ હિતકર સલાહનો અનાદર કરવાથી તેઓ અનેક પ્રકારની–

વાથી વિષ થાય છે, અને તેથી તેમાંથી થયેલા ધાતુ વિકારવાળા થતા હોવાથી, નિર્દોષ ધાતુઓને રાખવા ઇચ્છનારે મિતાહારી થવું, અને અન્નને બરાબર ચાવવું.

૩ ખાંડ, ઘી, તેલ, એ જો કે આહારના પદાર્થો છે, અને ગુણકારી છે, તોપણ તેમનું પણું સેવન અમૃતરૂપ ન થતાં વિષરૂપ જ થાય છે. આથી ભારે મિષ્ટાન્નનો, તથા તેલમાં તળેલાં ભજીયાં વગેરે પદાર્થોનો બહુ સાવધાનતાથી ઉપયોગ કરવો.

૪ મીઠુ, મરચાં, મરી, રાઇ વગેરે વિવિધ મસાલા આહારના પદાર્થો નથી. આરોગ્યમાં તેમનો લેશ પણ ઉપયોગ નથી. તેથી બને તેમણે તેમનો બિલકુલ ત્યાગ કરવો. ટેવ પડવાથી મસાલા નાંખેલા પદાર્થો સ્વાદિષ્ટ લાગે છે ખરા, પરંતુ સ્વાદની પણ મર્યાદા હોય છે. સીસકારા બોલાવવા પડે, ગળામાં અને છાતીમાં દાહ પ્રકટે, દસ્ત વખતે પણ તેમ જ થાય, એવાં લક્ષણો પ્રકટાવનાર પદાર્થોના સ્વાદથી મંદમતિ જ મોહને પામે છે. આથી આ મસાલાનો ઉપયોગ કરવો હોય તો બહુ જ ઓછા પ્રમાણમાં કરવો.

૫ સાંજે ૭ વાગ્યા પછી કદી પણ જમવું નહિ, અને ભારે પદાર્થ તો નહિ જ.

૬ કેડઉપર તથા છાતીઉપર પહેરવામાં આવતાં વસ્ત્રો કદી પણ તંગ પહેરવાં નહિ. એથી ઉદરનો ભાગ દબાવાથી પચનક્રિયા બરાબર ચાલી શકતી નથી, અને છાતી તથા ફેફસાં દબાવાથી શ્વાસપ્રશ્વાસની ક્રિયા બરાબર થઇ શકતી નથી.

૭ શરીરની કોઇ પણ પ્રકારની કસરત કરવી. બેશી રહેવામાં અને નોકરપાસે કામ કરાવવામાં સ્ત્રીઓ શ્રીમંતાઇ સમજે છે; પરંતુ તેથી બહુ હાનિ થાય છે. માટે દળવું, ખાંડવું, કૂવામાંથી પાણી કાઢવું, વગેરે ઘરનાં વિવિધ કામો સ્ત્રીઓએ જાતે જ કરવાનો અભ્યાસ રાખવો. એથી ખાધું પચે છે, શરીર બળવાન્ થાય છે, અને આરોગ્ય તથા આયુષ્ વધે છે. પુરુષોએ પણ શારીરિક શ્રમ થાય એવો કોઇ ઉપયોગી ધંધો કરવો. ખેતરોમાં ખોદવું, વૃક્ષોને પાણી પાવું, એ વગેરે ક્રિયાઓમાં કસરતસાથે શુદ્ધ હવાનો લાભ મળે છે, તથા ઉપયોગી મહેનત પણ થાય છે. અનુકૂળતાવાળા શ્રીમંતોએ તેમ કરવું હિતકર છે. સ્ત્રીઓએ પણ તેમાં ભાગ લેવો, એ તેમના આરોગ્યને તથા મનને બહુ લાભ કરનાર છે. આવી અનુકૂલતા જેમને ન હોય તેમણે ફરવું, દોડવું, કુદવું કે એવી કોઇ પણ શરીરને શ્રમ પહોંચે એવી કસરત કરવી. કસરતથી શરીરના ઘસાઇ ગયેલા જુના પરમાણુ બહાર નીકળી જાય છે, અને તેમની જગાએ નવા, બળવાન્ પરમાણુઓ આવે છે; તેથી જો કસરત નથી કરવામાં આવતી તો આ ઘસાઇ ગયેલા જુના પરમાણુ શરીરમાં ભરાઇ રહીને વિવિધ રોગો કરે છે, તથા વહેલી વૃદ્ધાવસ્થા આણે છે.

૮ જેમ શરીરને કેળવવું તેમ મનને પણ કેળવવું. મનને કશો ઉદ્યમ આપવામાં નથી આવતો તો તે ગમે તેવા અયોગ્ય વિચારોમાં વહન કરે છે, અને પરિણામમાં વિવિધ કલેશોને પ્રકટાવે છે. માટે મનને કોઇ પણ વિદ્યા અથવા સદ્વિદ્યાના અભ્યાસમાં જોડવું. નવલકથાઓ વાંચ્યા કરવી, કે વર્તમાનપત્રો વાંચ્યા કરવાં, એ મનને ઉંચી પંક્તિનું કરનાર નથી. તેથી તેની શક્તિઓ, જેવી કેળવાવી જોઇએ તેવી

કોઇ પણ અંશમાં કેળવાતી નથી. આથી કોઇ શાસ્ત્ર અથવા કળાના ગ્રંથોનો અભ્યાસ કરવો; અને તે સાથે આ લોક તથા પરલોકનાં સુખને સધાવી આપનાર સદ્વિદ્યા જે બ્રહ્મવિદ્યા અથવા વેદાંતશાસ્ત્રના નામથી ઓળખાય છે, તેનો પણ યથાઘટિત અભ્યાસ કરવો.

૯ હવાના અવરજવરવાળાં અને પ્રકાશવાળાં સ્થાનોમાં રહેવું. અંધારાવાળાં અને હવાના અવરજવરવિનાનાં સ્થાનો આરોગ્યનો તથા આયુષ્યનો ક્ષય કરનાર છે. શુદ્ધ હવા અને પ્રકાશ, એ પ્રાણીનું જીવન છે, અને તેનો ઓછો ઉપયોગ કરનાર રોગને અને મૃત્યુને જ પોતાના પ્રતિ આવવાનું આમંત્રણ કરે છે.

૧૦ ઠંડા અથવા ગરમ જળથી આખા શરીરને સારી પેઠે ચોળીને સ્નાન કરવું. શરીરના કોઇ પણ ભાગની એક પા તસુજેટલી જગાની પણ અશુદ્ધિ હાનિને કરનાર છે, અને તેટલા ભાગમાં કોઇ પ્રસંગે, વિષને એકઠા થઇ કોઇ મોટા રોગને પ્રકટાવવામાં કારણ આપનાર થઇ પડે છે, તેથી માત્ર મુખને જ ઘસી ઘસીને સાફ કરવાની કાળજી રાખીને; બીજા ભાગોઉપર માત્ર પાણી ફરવાવવા જેવું ગોબરાપણું સેવવું નહિ, પણ પ્રત્યેક ભાગને મુખના જેટલો જ ઉપયોગનો જાણી સારી રીતે સ્વચ્છ કરવો. જેમ શરીરને સ્વચ્છ રાખવું, તેમ વસ્ત્રોને પણ સ્વચ્છ રાખવાં. ગંધાતા ઘાંચીને કે હજામને જોઇને શું તમને કંટાળો નથી આવતો ? તમારી માટલીમાંથી પાણીનો લોટો ભરીને તે તમને પીવા આપે તો શું તમે પીશો ? તમારૂં તેના કરતાં ઓછા પ્રમાણમાં ગંધાતું શરીર અને ગંધાતાં વસ્ત્ર, બીજાને તેવો જ કંટાળો ન આપે તેવી સાવધાનતા રાખજો. દાતણ કરીને દાંત, અને ઉલ ઉતારીને જીભને પણ સાફ રાખજો. આ ઉભયમાં બેદરકાર રહેવાથી જ ઘણા મનુષ્યોનાં મુખ ગંધાય છે. બરાબર રીતે ઉલ ન ઉતારવાથી જીભઉપર ધોળી છારીના થર જામે છે. તે મળ છે, અને દિવસે દિવસે ગંધાઇ ઉઠી મુખને વાસ મારતું કરે છે, એટલું જ નહિ, પણ થુંકસાથે પેટમાં જવાથી વિવિધ વ્યાધિ કરે છે.

૧૧ ઉજાગરો કદી કરવો નહિ. પોતાની પ્રકૃતિનો વિચાર કરીને ઓછામાં ઓછા ૭ અને વધુમાં વધુ નવ કલાક નિદ્રા લેવી. રાત્રિએ દશ વાગ્યા પછી કદી જાગવું નહિ, અને પ્રાતઃકાળે પાંચ વાગતા પછી કદી ઉંઘવું નહિ.

૧૨ આખા દિવસમાં થઇને ઓછામાં ઓછું આઠ શેર અને વધારેમાં વધારે દશ શેર જળ પીવું. જમ્યા પછી બે કલાકસુધી જળ ન પીવું. પછી કલાકે કલાકે અથવા અર્ધે અર્ધે કલાકે થોડું થોડું જળ પીતા જવું. એકી વખતે સામટું બે ત્રણ લોટા પી જવું સારૂં નથી. જળનો જેમ શરીરે બાહ્ય ઉપયોગ કરવાથી તે શરીરને બહારથી શુદ્ધ કરે છે, તેમ અંદર ઉપયોગ કરવાથી અર્થાત્ પીવાથી તે શરીરને અંદરથી શુદ્ધ કરે છે. ઉનાળામાં તો મનુષ્યો જળ વધારે પીએ છે, પણ શિયાળામાં ઘણું જ ઓછું પીએ છે. આથી શિયાળામાં પણ જળ પીવાનું સ્મરણમાં રાખવું.

૧૩ દુરાચારી મનુષ્યોનો સંગ ત્યજવો. તેમના સંગથી વિવિધ વ્યસનો પડે છે, તથા અંતઃકરણમાં વિવિધ વિકારો પ્રવેશે છે; અને વ્યસનો તથા વિકારો વિવિધ રોગોને આમંત્રનાર છે, માટે જેનો તેનો સંગ કરતાં સાવધ રહેવું.

૧૪ પોતાનાથી ઉંચા વિચારવાળા, ઉંચી બુદ્ધિવાળા તથા ઉંચા આચારવાળા મનુષ્યોનો સંગ કરવો. આથી શારીરિક, આર્થિક, માનસિક, તથા આધ્યાત્મિક ઉન્નતિ ઓછે શ્રમે તથા સત્વર સધાય છે.

૧૫ બ્રહ્મચર્ય પાલવું. માસમાં માત્ર એક જ વાર સ્ત્રીના સંબંધમાં આવવું. તેમાં પણ કોઈ નાનો મોટો વ્યાધિ હોય ત્યારે, શરીરને તથા મનને બહુ શ્રમ થયો હોય ત્યારે, ચિંતા, શોક, ક્રોધ વગેરે વિચારોથી અંતઃકરણમાં ક્ષોભ પ્રકટ્યો હોય ત્યારે, ઉપવાસ હોય ત્યારે, કોઈ પુણ્ય પર્વના દિવસો હોય ત્યારે, અને ઉભયમાંથી એકની પણ અનિચ્છા હોય ત્યારે પુરુષે સ્ત્રીનો, અને સ્ત્રીએ પુરુષનો સંબંધ ત્યજવો. સ્ત્રીપુરુષે શય્યા જૂદી જૂદી રાખવી: ઉભયે એક જ શય્યામાં નિદ્રા લેવાનો સર્વદા પરિત્યાગ કરવો. કામનાને અંકુશમાં રાખવી.

૧૬ લગ્ન ન થયું હોય એવી મોટી ઉમરના મનુષ્યોએ સંકલ્પબળને ક્રમે ક્રમે કેળવી, અયોગ્ય ઇચ્છાને સ્વાધીનમાં રાખવી, પરંતુ પશુની પેઠે તેને છુટી મૂકી નિરંકુશ ન થવા દેવી. યુવાવસ્થામાં કામ અજય્ય છે, એમ ઘણા કહે છે, પણ તે પ્રયત્ન ન કરનાર અવિચારીને જ. પ્રયત્ન કરનાર ગમે તેવા પ્રબળ વિકારઉપર પણ જય મેળવે છે જ. મીઠું, મરચું, મસાલા, ચાહા, કોફી, વગેરે ઉત્તેજક અને માદક પદાર્થો ત્યજવાથી તેમ જ કામનાની પ્રબળતાના સમયે, શરીર અત્યંત થાકી જાય તેટલી કસરત કરવાથી, પ્રબળ વિકાર પણ જિતી શકાય છે.

૧૭ સ્વપ્નાવસ્થામાં જણાતા વિકારોને પણ આગ્રહથી અને પ્રયત્નથી જિતવા. હાનિકારક સ્વપ્નનો આરંભ થતાં જ હું અવશ્ય જાગ્રત્ થઈશ, એ પ્રકારનો દૃઢ સંકલ્પ કરીને સુઈ રહેવાથી, તેવા સ્વપ્નના આરંભમાં જ જાગ્રત્ થવાય છે. જાગ્રત્ થયા પછી સાવધાન થઈ લઘુશંકા જઈ આવવું; એથી મૂત્રાશય ખાલી થતાં વીર્યાશયઉપરનું દબાણ ઓછું થાય છે, અને તેમ થતાં વિકારનો વેગ દુર્બળ પડી જાય છે.

આ વગેરે નિયમોના પાલનથી સ્ત્રીપુરુષ ઉભયે પોતાના બગડી ગયેલા આરોગ્યને સુધારવું, અને ન બગડ્યું હોય તો અધિક સુદૃઢ કરવું. સુદૃઢ આરોગ્ય થયે જ સ્ત્રીપુરુષ ઉત્તમ પ્રકારની પ્રજાને માટે યોગ્ય ગણાય છે, એ વાર્તાનું સર્વદા સ્મરણ રાખવું. સુદૃઢ આરોગ્યથી નિર્દોષ ધાતુઓને પ્રાપ્ત કર્યાવિના જેઓ પ્રજાઅર્થે પ્રવૃત્ત થાય છે, તેઓ પોતાને અત્યંત હાનિ કરે છે, એટલું જ નહિ, પરંતુ પોતાના વડે થનાર પ્રજાને પણ અત્યંત હાનિ કરે છે.

ઉત્તમ પ્રકારની પ્રજાને અર્થે ત્યારે, પુરુષમાં નીચેનાં લક્ષણો હોવાં જોઇએ:—

૧ તેનું શરીર અત્યંત નીરોગ તથા સુદૃઢ હોવું જોઇએ. પિતામાતાતરફથી વારસામાં તેને કોઈ પણ રોગ ન મળેલો હોવો જોઇએ, અને મળ્યો હોય તો આરોગ્યના નિયમોના પાલનથી તેણે શરીરને એટલું સંપૂર્ણ સુધારેલું હોવું જોઇએ કે તે વ્યાધિનો આભાસસરખો પણ તેના શરીરમાં ન રહ્યો હોય.

૨ ચાહા, કોફી, તમાકુ, ગાંજો, અફીણ, દારૂ, ભાંગ વગેરે માદક પદાર્થો

જે મનુષ્યને માણસનો પશુ કરી મૂકે છે, તેમાંથી કોઇનું પણ તેને વ્યસન ન હોવું જોઇએ.

૩ તે માંસ વગેરે અભક્ષ્ય પદાર્થોનો આહાર ન કરતો હોવો જોઇએ.

૪ તે મનને અંકુશમાં રાખનાર તથા પૂર્વે વર્ણેલા બ્રહ્મચર્યનું પાલન કરનાર હોવો જોઇએ.

૫ તે બુદ્ધિમાન્, સદાચારી, તથા ઈશ્વરભક્ત હોવો જોઇએ.

૬ પોતાની ધર્મપત્નીમાં તેને શુદ્ધ પ્રેમ હોવો જોઇએ. આવો પ્રેમ કદાચ ન હોય તોપણ તે પત્નીપ્રતિ તેને અભાવ કે અણગમો તો ન જ હોવો જોઇએ. તેનું મોં ન ગમે, એવું ન હોવું જોઇએ.

સ્ત્રીમાં નીચેનાં લક્ષણો હોવાં જોઇએ.

૧ પુરુષની પેઠે તેનું શરીર પણ નીરોગ, સુદૃઢ, તથા માતાપિતાતરફથી પ્રાપ્ત થયેલા કોઈ પણ વ્યાધિના સ્પર્શવિનાનું હોવું જોઇએ.

૨ ચાહા, કોફી, છીંકણી કે એવા જ કોઈ નિંદ્ય પદાર્થનું તેને વ્યસન પડેલું ન હોવું જોઇએ.

૩ પ્રજાને ઉછેરવાની તેનામાં યોગ્યતા હોવી જોઇએ.

૪ તે સદાચારી, સુશિક્ષિત, અને ધાર્મિક વૃત્તિવાળી હોવી જોઇએ.

૫ પોતાના પતિમાં તેને અપ્રતિમ વિશુદ્ધ પ્રેમ હોવો જોઇએ. તેવો પ્રેમ કદાચ ન હોય તોપણ પતિપ્રતિ તેને તિરસ્કાર કે અભાવ તો ન જ હોવો જોઇએ.

આ પ્રકારનાં લક્ષણવાળાં સ્ત્રીપુરુષ ઉત્તમ પ્રકારની પ્રજાને ઉત્પન્ન કરવાને માટે સર્વ પ્રકારે યોગ્ય ગણાય છે; અને આ સર્વ લક્ષણો જેમનામાં ઓછાવધતા પ્રમાણમાં હોય છે, તેઓ તે પ્રમાણમાં મધ્યમ પ્રકારની અથવા કનિષ્ટ પ્રકારની પ્રજાને માટે યોગ્ય ગણાય છે, (સંપૂર્ણ)

उपवासोपचार.

ઉત્તમ પ્રકારના આરોગ્યને કોણ નથી ઇચ્છતું ? મનુષ્યમાત્ર ઇચ્છે છે, અને તેને પ્રાપ્ત કરવા અસંખ્ય મનુષ્યો પ્રયત્ન કરતા જોવામાં આવે છે; અને તોપણ કેટલા થોડાને ખરું આરોગ્ય પ્રાપ્ત થયેલું જોવામાં આવે છે.

શાસ્ત્રો મનુષ્યશરીરને 'પરમેશ્વરનું મંદિર' કહે છે, અને એમ છતાં લાખો મનુષ્યોનાં શરીર તમે તપાસશો તોપણ એવું એક પણ શરીર તમારા જોવામાં ભાગ્યે જ આવશે કે જેને જોઇને તમે નિઃશંકપણે કહી શકો કે આ શરીરમાં પરમેશ્વર વસે છે. પરમેશ્વરનો જ્યાં નિવાસ હોય તે સ્થાન કેવું અલૌકિક હોવું જોઇએ ? તેને જોતાં જ આપણને કેવી અપૂર્વ પ્રસન્નતા પ્રકટવી જોઇએ ? તે અંતરબાહ્ય કેવું દેદીપ્યમાન હોવું જોઇએ ! ઇંદ્રિયો કેવા અદ્ભુત સામર્થ્યવાળી, માનસિક શક્તિઓ કેવા આશ્ચર્ય-

કારક બળવાળી, અને હૃદયબળ કેટલું અસાધારણ ઉચ્ચ હોવું જોઇએ ? આમાંનું કશું જ જ્યાં ન જોવામાં આવે ત્યાં પરમેશ્વર વસે છે, એમ શી રીતે કહી શકાય ? મલિન જગામાં કોહેલા ઘાસથી બાંધેલી ઝુંપડીમાં ચક્રવર્તી નૃપતિ વસે છે, એમ કોઇ કહે તો તે શી રીતે મનાય ?

પરમેશ્વરનાં મંદિરો આજે જ્યાં ત્યાં કેવી સ્થિતિમાં જોવામાં આવે છે? કોઇને આખે શરીરે હાડકાંપાંસળાં દેખાય છે, તો કોઈ મોટા પાડાથી પણ વધારે ફુલેલા હોય છે. કોઈનું પેટ વ્યાસની મોટી માણજેવું હોય છે, તો કોઇની ગરદન-ઉપર ચરબીના અજગરજેવા જાડા વાટા હોય છે. કોઈ કાને બહેરો હોય છે, તો કોઈ ચક્ષુએ ધબ હોય છે. કોઈના દાંત પડી ગયા હોય છે, તો કોઇના સાઠ વર્ષ પહેલાં વાળ ધોળા થઈ ગયા હોય છે. કોઈનું મુખ વિકૃત હોય છે, તો કોઈના અન્ય અવયવો વિકૃત હોય છે. કોઈ જ્વરથી પીડાતા હોય છે, તો કોઈ મંદાગ્નિથી પીડાતા હોય છે. કોઈનો દમથી દમ જતો હોય છે, તો કોઈ ક્ષયથી ક્ષય પામતા હોય છે. કોઈ ક્રોધનું જાળું હોય છે, તો કોઈ વિષયવાસનાનું પુતળું હોય છે. કોઇમાં એક દુર્ગુણ હોય છે, તો કોઈમાં બીજો હોય છે. વિરૂપતા, વિકૃતિ, અવ્યવસ્થા, વ્યાધિ, દુર્ગુણ કે દોષવિનાની એક વ્યક્તિસરખી પણ દૃષ્ટિએ પડતી નથી.

પ્રિય વાચક ! તમારા શરીરની, મનની, તથા હૃદયની દોષવાળી સ્થિતિ જોઇને તમને કદાચ એમ થતું હશે કે તમારૂં શરીર પરમેશ્વરનું મંદિર નથી, પરંતુ વસ્તુતઃ તમારૂં શરીર પરમેશ્વરનું મંદિર જ છે. પરમેશ્વર પોતાની અનંત શક્તિઓસહિત તમારા શરીરદ્વારા પ્રકાશવા તમારા અંતરમાં તૈયાર છે, પરંતુ અસાવધાનતાથી અને અજ્ઞાનથી તમે તમારા શરીરની એવી દુર્દશા કરી મૂકી છે કે તે દ્વારા તે પોતાના પૂર્ણ પ્રકાશને બહાર પ્રકટાવી શકતા નથી. ગાયક ગમે તેટલો ઉત્તમ હોય પરંતુ જો તેને ભાંગેલી સારંગી આપીએ તો તે પોતાની વિદ્યા શી રીતે, બહાર પ્રકાશી શકે ? પીછાંની તરવારવડે શૂરવીર યોદ્ધા રણસંગ્રામમાં કોનાં મસ્તક ધડથી જૂદાં કરી શકે ? દોષવાળા શરીરથી પણ તમારામાં નિવસેલા પરમાત્મા અનંતશક્તિસંપન્ન છતાં પણ પોતાની અનંત શક્તિઓને બહાર પ્રકટ કરવા અસમર્થ જ રહે છે.

શરીરનું યથાર્થ આરોગ્ય પ્રાપ્ત કરતાં, જેમ વાદળું દૂર થતાં સૂર્ય દ્વાદશ કળાથી પૂર્ણપણે પ્રકાશે છે, તેમ શરીરમંદિરમાં નિવસેલા પરમાત્મા પૂર્ણ ઐશ્વર્યથી પ્રકાશે છે. આમ હોવાથી યથાર્થ આરોગ્ય પ્રાપ્ત કરવું એ સર્વનું પ્રથમ અને મુખ્ય કર્તવ્ય છે.

ઘણા મનુષ્યો ફરી હરી શકતા હોય છે, પોતાનું નિત્યનું કામ કરી શકતા હોય છે, બે કે ત્રણ વાર ખાઇ શકતા હોય છે, અને ખાસ કોઇ વ્યાધિથી પોતાને પીડાતા અનુભવતા હોતા નથી, અને તેથી તેઓ માને છે કે અમને આરોગ્ય પ્રાપ્ત છે, પણ વસ્તુતઃ તેમ હોતું નથી. યથાર્થ આરોગ્યમાં અને તેમના આરોગ્યમાં બહુ ભેદ હોય છે. યથાર્થ આરોગ્યમાં જ્યારે વ્યાધિના સ્વલ્પ સરખા પણ કારણનો શરીરમાં સંચય થતો નથી, ત્યારે આ નામના આરોગ્યમાં વ્યાધિનાં અનેક કારણો પ્રતિદિન શરીરમાં જામતાં જાય છે. વ્યાધિનાં બીજકો તેમના શરીરમાં રોપાતાં તેમને સ્પષ્ટ અનુભવમાં આવતાં નથી, પણ તે રોપાય છે, એમાં કશો જ સંશય નથી. જો ન રોપાતાં હોય તો વર્ષો વીતતાં યુ-

જે મનુષ્યને માણસનો પશુ કરી મૂકે છે, તેમાંથી કોઈનું પણ તેને વ્યસન ન હોવું જોઈએ.

૩ તે માંસ વગેરે અભક્ષ્ય પદાર્થોનો આહાર ન કરતો હોવો જોઈએ.

૪ તે મનને અંકુશમાં રાખનાર તથા પૂર્વે વર્ણવેલા બ્રહ્મચર્યનું પાલન કરનાર હોવો જોઈએ.

૫ તે બુદ્ધિમાન, સદાચારી, તથા ઈશ્વરભક્ત હોવો જોઈએ.

૬ પોતાની ધર્મપત્નીમાં તેને શુદ્ધ પ્રેમ હોવો જોઈએ. આવો પ્રેમ કદાચ ન હોય તોપણ તે પત્નીપ્રતિ તેને અભાવ કે અણુગમો તો ન જ હોવો જોઈએ. તેનું મોં ન ગમે, એવું ન હોવું જોઈએ.

સ્ત્રીમાં નીચેનાં લક્ષણો હોવાં જોઈએ.

૧ પુરુષની પેઠે તેનું શરીર પણ નીરોગ, સુદૃઢ, તથા માતાપિતાતરફથી પ્રાપ્ત થયેલા કોઈ પણ વ્યાધિના સ્પર્શવિનાનું હોવું જોઈએ.

૨ ચાહ, કૉફી, છીંકણી કે એવા જ કોઈ નિંદ્ય પદાર્થનું તેને વ્યસન પડેલું ન હોવું જોઈએ.

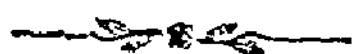
૩ પ્રજાને ઉછેરવાની તેનામાં યોગ્યતા હોવી જોઈએ.

૪ તે સદાચારી, સુશિક્ષિત, અને ધાર્મિક વૃત્તિવાળી હોવી જોઈએ.

૫ પોતાના પતિમાં તેને અપ્રતિમ વિશુદ્ધ પ્રેમ હોવો જોઈએ. તેવો પ્રેમ કદાચ ન હોય તોપણ પતિપ્રતિ તેને તિરસ્કાર કે અભાવ તો ન જ હોવો જોઈએ.

આ પ્રકારનાં લક્ષણવાળાં સ્ત્રીપુરુષ ઉત્તમ પ્રકારની પ્રજાને ઉત્પન્ન કરવાને માટે સર્વ પ્રકારે યોગ્ય ગણાય છે; અને આ સર્વ લક્ષણો જેમનામાં ઓછાવધતા પ્રમાણમાં હોય છે, તેઓ તે પ્રમાણમાં મધ્યમ પ્રકારની અથવા કનિષ્ટ પ્રકારની પ્રજાને માટે યોગ્ય ગણાય છે.

(સંપૂર્ણ)

उपवासोपचार.

ઉત્તમ પ્રકારના આરોગ્યને કોણ નથી ઇચ્છતું ? મનુષ્યમાત્ર ઇચ્છે છે, અને તેને પ્રાપ્ત કરવા અસંખ્ય મનુષ્યો પ્રયત્ન કરતા જોવામાં આવે છે; અને તોપણ કેટલા થોડાને ખરું આરોગ્ય પ્રાપ્ત થયેલું જોવામાં આવે છે.

શાસ્ત્રો મનુષ્યશરીરને પરમેશ્વરનું મંદિર કહે છે, અને એમ છતાં લાખો મનુષ્યોનાં શરીર તમે તપાસશો તોપણ એવું એક પણ શરીર તમારા જોવામાં ભાગ્યે જ આવશે કે જેને જોઈને તમે નિઃશંકપણે કહી શકો કે આ શરીરમાં પરમેશ્વર વસે છે. પરમેશ્વરનો જ્યાં નિવાસ હોય તે સ્થાન કેવું અલૌકિક હોવું જોઈએ ? તેને જોતાં જ આપણને કેવી અપૂર્વ પ્રસન્નતા પ્રકટવી જોઈએ ? તે અંતરાત્મા કેવું દેદીપ્યમાન હોવું જોઈએ ? ઇંદ્રિયો કેવા અદ્‌ભુત સામર્થ્યવાળી, માનસિક શક્તિઓ કેવા આશ્ચર્ય-

કારક બળવાળી, અને હૃદયબળ કેટલું અસાધારણ ઉચ્ચ હોવું જોઇએ ? આમાંનું કશું જ જ્યાં ન જોવામાં આવે ત્યાં પરમેશ્વર વસે છે, એમ શી રીતે કહી શકાય ? મલિન જગામાં કોહેલા ઘાસથી બાંધેલી ઝુંપડીમાં ચક્રવર્તી નૃપતિ વસે છે, એમ કોઇ કહે તો તે શી રીતે મનાય ?

પરમેશ્વરનાં મંદિરો આજે જ્યાં ત્યાં કેવી સ્થિતિમાં જોવામાં આવે છે? કોઇને આખે શરીરે હાડકાંપાંસળાં દેખાય છે, તો કોઈ મોટા પાડાથી પણ વધારે ફૂલેલા હોય છે. કોઈનું પેટ વ્યાસની મોટી માણજેવું હોય છે, તો કોઇની ગરદન- ઉપર ચરબીના અજગરજેવા જાડા વાટા હોય છે. કોઈ કાને બહેરો હોય છે, તો કોઈ ચસ્મે ધબ હોય છે. કોઈના દાંત પડી ગયા હોય છે, તો કોઈના સાઠ વર્ષ પહેલાં વાળ ધોળા થઈ ગયા હોય છે. કોઈનું મુખ વિકૃત હોય છે, તો કોઈના અન્ય અવયવો વિકૃત હોય છે. કોઈ જ્વરથી પીડાતા હોય છે, તો કોઈ મંદાગ્નિથી પીડાતા હોય છે. કોઈનો દમથી દમ જતો હોય છે, તો કોઈ ક્ષયથી ક્ષય પામતા હોય છે. કોઈ ક્રોધનું જાળું હોય છે, તો કોઈ વિષયવાસનાનું પુતળું હોય છે. કોઈમાં એક દુર્ગુણ હોય છે, તો કોઈમાં બીજો હોય છે. વિરૂપતા, વિકૃતિ, અવ્યવસ્થા, વ્યાધિ, દુર્ગુણ કે દોષવિનાની એક વ્યક્તિસરખી પણ દૃષ્ટિએ પડતી નથી.

પ્રિય વાચક ! તમારા શરીરની, મનની, તથા હૃદયની દોષવાળી સ્થિતિ જોઇને તમને કદાચ એમ થતું હશે કે તમારૂં શરીર પરમેશ્વરનું મંદિર નથી, પરંતુ વસ્તુતઃ તમારૂં શરીર પરમેશ્વરનું મંદિર જ છે. પરમેશ્વર પોતાની અનંત શક્તિઓસહિત તમારા શરીરદ્વારા પ્રકાશવા તમારા અંતરમાં તૈયાર છે, પરંતુ અસાવધાનતાથી અને અજ્ઞાનથી તમે તમારા શરીરની એવી દુર્દશા કરી મૂકી છે કે તે દ્વારા તે પોતાના પૂર્ણ પ્રકાશને બહાર પ્રકટાવી શકતા નથી. ગાયક ગમે તેટલો ઉત્તમ હોય પરંતુ જો તેને ભાગેલી સારંગી આપીએ તો તે પોતાની વિદ્યા શી રીતે, બહાર પ્રકાશી શકે? પીછાંની તરવારવડે શૂરવીર યોદ્ધો રણસંગ્રામમાં કોનાં મસ્તક ધડથી જૂદાં કરી શકે? દોષવાળા શરીરથી પણ તમારામાં નિવસેલા પરમાત્મા અનંતશક્તિસંપન્ન છતાં પણ પોતાની અનંત શક્તિઓને બહાર પ્રકટ કરવા અસમર્થ જ રહે છે.

શરીરનું યથાર્થ આરોગ્ય પ્રાપ્ત કરતાં, જેમ વાદળુ દૂર થતાં સૂર્ય દ્વાદશ કળાથી પૂર્ણપણે પ્રકાશે છે, તેમ શરીરમંદિરમાં નિવસેલા પરમાત્મા પૂર્ણ ઐશ્વર્યથી પ્રકાશે છે. આમ હોવાથી યથાર્થ આરોગ્ય પ્રાપ્ત કરવું એ સર્વનું પ્રથમ અને મુખ્ય કર્તવ્ય છે.

ઘણા મનુષ્યો ફરી હરી શકતા હોય છે, પોતાનું નિત્યનું કામ કરી શકતા હોય છે, બે કે ત્રણ વાર ખાઇ શકતા હોય છે, અને ખાસ કોઇ વ્યાધિથી પોતાને પીડાતા અનુભવતા હોતા નથી, અને તેથી તેઓ માને છે કે અમને આરોગ્ય પ્રાપ્ત છે, પણ વસ્તુતઃ તેમ હોતું નથી. યથાર્થ આરોગ્યમાં અને તેમના આરોગ્યમાં બહુ ભેદ હોય છે. યથાર્થ આરોગ્યમાં જ્યારે વ્યાધિના સ્વલ્પ સરખા પણ કારણનો શરીરમાં સંચય થતો નથી, ત્યારે આ નામના આરોગ્યમાં વ્યાધિનાં અનેક કારણો પ્રતિદિન શરીરમાં જામતાં જાય છે. વ્યાધિનાં બીજકો તેમના શરીરમાં રોપાતાં તેમને સ્પષ્ટ અનુભવમાં આવતાં નથી, પણ તે રોપાય છે, એમાં કશો જ સંશય નથી. જો ન રોપાતાં હોય તો વર્ષો વીતતાં યુ-

વાવસ્થા જઈને વૃદ્ધાવસ્થા આવવાનું કારણ શું ? શરીરઉપર કરચલીઓ પડવાનો હેતુ શો ? દાંત શા માટે પડી જવા જોઈએ ? વાળ ધોળા કેમ થવા જોઈએ ? નેત્રનું તેજ કેમ ઘટવું જોઈએ ! શરીરમાં ન્યૂન બળની પ્રતીતિ કેમ થવી જોઈએ ? આ અને આવાં અનેક ચિહ્નો પોતાને નીરોગ માનનાર અસંખ્ય મનુષ્યોમાં પ્રકટે છે, તે એ જ દર્શાવી આપે છે કે આ સર્વ ચિહ્નોને પ્રકટાવનાર સૂક્ષ્મ કારણો શરીરમાં દીર્ઘ સમયથી રચાતાં આવે છે.

યથાર્થ આરોગ્ય જેમને પ્રાપ્ત હોય છે, અથવા જેઓ પ્રયત્નથી પ્રાપ્ત કરે છે, તેમના શરીરમાં પૂર્વોક્ત કારણો પ્રકટતાં નથી, અથવા પ્રકટે છે, તો આરોગ્યના નિયમના જ્ઞાનથી તેઓ તેનો નિત્ય નાશ કરતા રહે છે, અને તેથી તે કારણોનો તેમના શરીરમાં સંચય થતો નથી. આમ થતાં તેઓ વૃદ્ધાવસ્થાનો જય કરી શકે છે, યુવાવસ્થાને સ્થિર રાખી શકે છે, ઇંદ્રિયોના બળનું સંરક્ષણ કરી શકે છે, ચિરાયુ થાય છે, અને મૃત્યુઉપર અંકુશ પ્રાપ્ત કરી શકે છે. તેઓને મરણ આવતું જ નથી, એમ કહેવાનું તાત્પર્ય નથી, કારણ કે તેમ થવું એ લાભ કરનારૂં નથી, પણ હાનિ કરનારૂં છે. મનુષ્યશરીરથી અને મનુષ્યલોકથી ઉંચા પ્રકારનાં અનેક શરીરો તથા અનેક લોક છે, અને મનુષ્યશરીરમાં અને મનુષ્યલોકમાં જ સદા પડી રહેવું એ ઉન્નતિને રોકવા તુલ્ય છે, અર્થાત્ મનુષ્યશરીરનો અને મનુષ્યલોકનો ત્યાગ, એ પ્રાણી માત્રે ન ઇચ્છવા યોગ્ય નથી; ઉલટો ઇચ્છવા યોગ્ય છે; પરંતુ બળાત્કારથી ત્યાગ અને સ્વેચ્છાથી ત્યાગ એ બેમાં બહુ ભેદ છે. આજે મનુષ્યશરીરનો અને મનુષ્યલોકનો પોતાની ઇચ્છા ન છતાં મનુષ્યોને ત્યાગ કરવો પડે છે. મનુષ્યલોકમાં જેટલી ઉન્નતિ પ્રાપ્ત કરી શકાય તે પ્રાપ્ત કર્યા પહેલાં જ મનુષ્યશરીરને પરવશ થઈ તજવું પડવું, એ મોટું કષ્ટ છે. આ પ્રમાણે પરવશતાથી મૃત્યુલોકને તજીને જવાથી, અધુરૂં રહેલું કર્તવ્ય સાધવા પુનઃ મનુષ્યલોકમાં આવવું પડે છે; તેમાં સમયની હાનિ થાય છે, તથા શ્રમ પણ અધિક પડે છે. તેથી મૃત્યુને અધીન થવું, તેના કરતાં મૃત્યુને પોતાને અધીન કરી, મનુષ્યલોકમાં સાધવાનું સાધી, આ લોકના કર્તવ્યના અવધિએ સ્વેચ્છાથી આ લોકનો ત્યાગ કરવાનું સામર્થ્ય મનુષ્યમાત્રે મેળવવું, એ થોડું અગત્યનું નથી. અને આ સામર્થ્ય યથાર્થ આરોગ્યની પ્રાપ્તિમાં રહેલું હોવાથી, જેઓએ યથાર્થ આરોગ્ય પ્રાપ્ત કર્યું નથી, તેઓએ કશું જ પ્રાપ્ત કર્યું નથી, એમ કહીએ તો તે ખોટું નથી.

યથાર્થ આરોગ્ય આવા મહાન્ ફળને આપનાર હોવાથી, તે પ્રાપ્ત કરવું અત્યંત કઠિન હશે, એમ જો કોઈ ધારતું હોય તો તે ખરૂં નથી. વનમાં વસતાં પશુઓ અને પક્ષિઓ મનુષ્યોકરતાં હજારગણું ઉત્તમ આરોગ્ય ભોગવે છે, એ કોણ નથી જાણતું ? જો આરોગ્યની પ્રાપ્તિ કઠિન જ હોય તો આ પશુઓ અને પક્ષિઓને તે શી રીતે પ્રાપ્ત થયું? લાખો ઇસ્પિતાલો અને લાખો ખાનગી દવાખાનાં છતાં, લાખો ડૉકટરો અને લાખો વૈદો છતાં, અમેરિકાના, ઇંગ્લાંડના, ફ્રાન્સના અને જર્મનીના મહાકુશળ રસાયણ શાસ્ત્રીઓથી ચાલીશ ચાલીશ કે પચાસ પચાસ વર્ષસુધી એકાંતમાં બેશીને અત્યંત પરિશ્રમે શોધી કહાડેલી અસાધારણ ચમત્કારિક અસંખ્ય દવાઓ પૃથ્વીના પ્રત્યેક ભાગમાં ફરતી હોવા છતાં, અને "હિમાલયમાંથી કે મેરુ પર્વતમાંથી ઉતરી આવેલા મહા સિદ્ધોએ,

રાતદહાડો સેવા કરવાથી અપાર કૃપા કરી બતાવેલી રામબાણ ગોળીઓ, ચૂર્ણો, અવલેહો" વગેરે પ્રજાનો મોટો ભાગ નિત્ય ખાતો છતાં મનુષ્યોમાંથી સોએ નેવું મનુષ્યો પણ સાધારણ આરોગ્ય ભોગવી શકતાં નથી, અને ઇસ્પિતાળો, દવાખાનાં, ડોકટરો, વૈદ્યો, અને રામબાણ દવાઓનાં નામ પણ જેમણે જાણ્યાં નથી, એવાં આ વનમાં વસતા પશુ-પક્ષીઓમાં હજારમાં એક પણ મંદવાડથી માંદુ પડેલું જોવામાં આવતું નથી, એ ઓછો વિચાર કરવા યોગ્ય વિષય નથી. સર્વથા એકલી દવાઓ અને ડોકટરો યથાર્થ આરોગ્ય આપી શકતાં હોય એમ અનુભવથી જણાતું નથી. યથાર્થ આરોગ્યનાં કારણો કોઇ જૂદાં જ હોવાં ઘટે છે, અને તે મનુષ્યથી ઉતરતી બુદ્ધિવાળાં પશુપક્ષીઓના જાણવામાં છે, અને પોતાને બુદ્ધિમાન્ માનનાર મનુષ્યના જાણવામાં નથી, એ સ્પષ્ટ છે; નહિ તો પશુપક્ષિઓ માંદા ન પડે અને મનુષ્યો સર્વ જ માંદાં પડે તેનું કારણ શું ?

માણસે બુદ્ધિમાન્ હોઇને અધિક શું કર્યું ? તેણે પાણીઉપર, વાયુઉપર, અગ્નિઉપર અને વિદ્યુત્ઉપર આશ્ચર્યકારક વિજયો મેળવ્યા તેથી શું થયું ? પરંતુ દીવાપાછળ જેમ અંધારૂં રહે તેમ પોતાનાં શારીરિક દુઃખો ટાળવા તે અસમર્થ રહ્યો છે. તેની મોટી મોટી શોધો તેને વ્યાધિના અને મૃત્યુના દુઃખથી મુક્ત રાખી શકી નથી. તેનું માથું દુઃખતું હોય કે તેને તાવ આવ્યો હોય તો તે મટાડવાનો તેની પાસે ઉપાય નથી. કોઇ કોઇ ઉપાયથી ઘણાનાં દુઃખતાં માંથાં મટી જાય છે, અને તાવ ઉતરી જાય છે, પરંતુ તે ઉપાયથી શું સર્વના જ તાવ મટે છે ? સેંકડો ઉપાયો કરતાં હજારો મનુષ્યોના તાવ મટતા નથી, અને હજારોના અન્ય વ્યાધિઓ ટળતા નથી. ત્યારે મનુષ્યે વ્યાધિના સાચા શાસ્ત્રીય ઉપાય શોધી કાઢ્યા છે, એમ શી રીતે કહેવાય ? રોગ ટાળવાની તે અજમાયશ માત્ર કરે છે; અજમાયશ કરતાં વ્યાધિ મટે છે, તો ઔષધથી મટ્યો, એવાં મોટાં મોટાં બણગાં ફુંકે છે; નથી મટતો તો 'તમે પથ્ય ન પાળી, તમારો રોગ બહુ જામી ગયો હતો, તમારી પ્રકૃતિ બહુ જૂદા પ્રકારની છે, તેથી દવા માફક ન આવી' એવાં એવાં સેંકડો બહાનાં બતાવી રોગ મટાડવાના પોતાના અજ્ઞાનઉપર ઢાંકપીછોડો કરવાનાં ફાંફાં મારે છે. તે વ્યાધિ મટાડવાના સંબંધમાં કેવળ અજ્ઞાન છતાં મિથ્યાભિમાનથી વ્યાધિ મટાડવાના સાચા ઉપાયોનું જ્ઞાન મેળવતો નથી, અને કુદરતના નિયમોને અનુસરી જ્યારે પશુપક્ષીઓ ઉત્તમ આરોગ્ય ભોગવે છે, ત્યારે કુદરતના નિયમોપ્રતિ બેદરકારી બતાવી તે નિરંતરનો માંદો રહ્યો છે.

પ્લેગ, શીતળા, કોલેરા, તાવ, ક્ષય વગેરે અનેક વ્યાધિઓને સ્થળે સ્થળે અત્યંત મોટા પ્રમાણમાં પ્રસરાવીને, કુદરત મનુષ્યોને પોતાના સુખદ નિયમોનો તેઓ કેટલો બધો ભંગ કરે છે તેનો બોધ પુનઃ પુનઃ આપ્યા કરે છે, પરંતુ મનુષ્યો મિથ્યાભિમાનને ત્યજતા નથી, અને કુદરતના નિયમોનું જ્ઞાન મેળવી તે નિયમોનું પાલન કરી વ્યાધિને ટાળવાનો સાચો પ્રયત્ન કરતા નથી, પણ વ્યાધિને ટાળવા ઉંદરોને મારે છે, મચ્છરોને મારે છે, કાગડાને મારે છે, શરીરમાં રસી મુકાવે છે, દવાઓના રગડા ગળામાં રેડે છે, મગજને ફેરવી નાંખે એવાં ગંધાતાં ઓસરોને આખો દિવસ સુંઘ્યા કરે છે, અને આવાં હજારો ફાંફાં મારતાં છતાં પણ જ્યારે કશું જ વળતું નથી, ત્યારે 'આ તો ઇશ્વરનો કોપ છે,' એમ કહી નિર્દોષ નિષ્કલંક પરમેશ્વરને માથે પાપનો પોટલો ચઢાવી, લમણે હાથ દઇને થાકીને બેસે છે.

ગ્રહોની તથા રાશિઓની મનુષ્યના જીવનઉપર થતી અસર.

ઉપોદ્ઘાત.

ગ્રહોની મનુષ્યના જીવનઉપર નિરંતર સારી અથવા નઠારી અસર થયા કરે છે, એવું આર્યપ્રજા છેક પ્રાચીનકાળથી માનતી આવી છે. ગ્રહો કયા નિયમથી મનુષ્યના જીવનઉપર અસર કરે છે, તેનું જ્ઞાન સર્વને થઇ શકતું નથી, કારણ કે તેવું જ્ઞાન થવામાં મતિની અત્યંત શુદ્ધિ તથા સૂક્ષ્મતાની અગત્ય છે, પરંતુ તેઓની શી અસર થાય છે, સારી અસર થતી હોય તો વધારે સારી શી રીતે કરી શકાય છે, અને નઠારી થતી હોય તો તે શી રીતે નિવારી શકાય છે—તેનું જ્ઞાન તો પ્રત્યેક મનુષ્ય સહજ અભ્યાસથી પ્રાપ્ત કરી શકે છે. જેમ ઘડીયાળમાં ચક્રો કાંટાને કેવી રીતે ફેરવે છે, અને વખતને બતાવે છે, તેનું જ્ઞાન, ઘડીયાળ રાખનાર દરેક મનુષ્ય પ્રાપ્ત કરી શકતો નથી, તો પણ ઘડીયાળથી થતા લાભને તે ભોગવી શકે છે, તે જ પ્રમાણે ગ્રહોને મનુષ્યના જીવનઉપર અસર કરવાના નિયમોના જ્ઞાનવિના પણ ગમે તે મનુષ્ય, તેની અસરના જ્ઞાનથી પોતાના જીવનને અધિક સુખવાળું કરી શકે છે.

પાશ્ચાત્ય કેળવણીને લીધે, જ્યોતિશ્શાસ્ત્ર એ એક કપોલકલ્પિત વિદ્યા છે, અને ધૂર્ત બ્રાહ્મણોએ લોકોને ઠગવામાટે જ શોધી કાઢ્યું છે, એમ આપણા દેશના કેળવાયલા વર્ગમાં મોટે ભાગે મનાતું થયું છે, તથાપિ એ વિદ્યામાં ઉંડા ઉતરનાર સર્વને સ્પષ્ટ થયા વિના રહેતું નથી કે તે એક દૈવી શાસ્ત્ર છે, અને તેના યથાર્થ જ્ઞાનથી મનુષ્ય પોતાના જીવનને ઉન્નત કરી શકે છે.

હજારો ગાઉ દૂર આકાશમાં રહેલા ગ્રહોની મનુષ્યના જીવનઉપર અસર થવી સંભવે જ શી રીતે, એવું કારણ આપી જ્યોતિર્વિદ્યાનું ખંડન કરનાર મનુષ્યો વિસરી જાય છે કે હજારો ગાઉ દૂર રહેલા ચંદ્ર તથા સૂર્યની આ પૃથ્વીના પ્રત્યેક પ્રાણીપદાર્થ ઉપર થોડી અથવા ઘણી અસર થતી સર્વના અનુભવમાં નિત્ય આવ્યા કરે છે. ચંદ્રથી સમુદ્રમાં નિત્ય ભરતીઓટ થયા કરે છે, કેટલાક રોગોમાં અમાસ અને પૂર્ણિમાના દિવસો રોગીઓને ભારે ગણાય છે, ફાગણ માસમાં અમુક રાશિના સૂર્ય થયા પછી ગાંડા મનુષ્યોનાં મગજ અધિક વિફરેલાં થાય છે, ચંદ્રગ્રહણ અથવા સૂર્યગ્રહણસમયે કેટલાંક મનુષ્યોને ભારે ઉદાસી અને અસ્વસ્થતા થાય છે, એ વગેરે ચંદ્ર તથા સૂર્યની મનુષ્યોનાં શરીર તથા મનઉપર થતી અસર શું રાંડીરાંડ ડોશીઓ પણ નથી જાણતી ? જ્યારે હજારો ગાઉ દૂર રહેલા ચંદ્ર તથા સૂર્યની આપણા ઉપર થતી અસરને આપણે સ્વીકારીએ છીએ તો પછી દૂર રહેલા બીજા ગ્રહોની આપણા ઉપર અસર નથી જ થતી, એમ કહેવાનું આપણી પાસે શું પ્રમાણ છે ?

વસ્તુતઃ જેમ પ્રત્યેક પ્રાણીપદાર્થમાંથી પોતપોતાની જાતિનું સૂક્ષ્મ દ્રવ્ય નિરંતર અમુક મર્યાદાસુધી વહ્યા કરે છે, તેમ પ્રત્યેક ગ્રહમાંથી તે તે ગ્રહનું ખાસ દ્રવ્ય વહ્યા જ કરે છે. આપણે કહીએ છીએ કે આપણી આજુબાજુ તથા ઉંચે વિસ્તરી રહેલા આ

ખાલી આકાશમાં કશું જ નથી, પણ ખરૂં જોતાં તેમ નથી. એ ખાલી જણાતા આકાશમાં અસંત સૂક્ષ્મ અણુઓ આશ્ચર્યકારક ગતિથી નિરંતર વહેતા જ હોય છે, જેમ સૂર્યના પ્રકાશમય અણુઓ સૂર્યમાંથી આપણી પૃથ્વીઉપર નિરંતર આવ્યા કરે છે, તે જ પ્રમાણે આકાશમાં સ્થિત વિવિધ ગ્રહોના અણુઓ પણ આપણા પ્રતિ નિરંતર આવ્યા કરે છે; અને જે અણુઓને જેમની સાથે સજાતીય સંબંધ હોય છે, તે અણુઓ તેમના પ્રતિ આકર્ષાય છે, અને અનુકૂળ અસર ઉત્પન્ન કરે છે, અને વિરોધી અણુઓ પરસ્પરમાં વિરોધ ઉપજાવી પ્રતિકૂળ અસર પ્રકટાવે છે.

માયા ત્રિગુણમયી હોવાથી તેનું કાર્ય જે આ જગત્ તે પણ ત્રણ ગુણવાળું છે. આમ હોવાથી આ જગતના સઘળા પદાર્થો સાત્વિક, રાજસ, અને તામસ એમ ત્રણ ભેદવાળા હોય છે. તેમાં જે જે સાત્વિક પદાર્થો હોય છે, તેઓ પોતાનાથી અધિક સાત્વિક પદાર્થોથી, જે જે રાજસ પદાર્થો હોય છે તેઓ પોતાનાથી અધિક રાજસ પદાર્થોથી, અને જે જે તામસ પદાર્થો હોય છે તેઓ પોતાનાથી અધિક તામસ પદાર્થોથી પોષાય છે. ચંદ્ર, સૂર્ય તથા બૃહસ્પતિ એ ત્રણ ગ્રહો સાત્વિક હોવાથી તેમાંથી વહેતું સાત્વિક દ્રવ્ય આ જગતના સર્વ સાત્વિક પ્રાણીપદાર્થોને પોષે છે; બુધ અને શુક્ર રાજસ હોવાથી તેમાંથી વહેતુ રાજસ દ્રવ્ય રાજસ પ્રાણીપદાર્થોને પોષે છે, અને બાકીના ગ્રહો તામસ હોવાથી તેમાંથી વહેતું તામસ દ્રવ્ય, તામસ પ્રાણીપદાર્થોને પોષે છે. આ પ્રકારે ત્રિગુણ ભેદવાળા આ ગ્રહોની પોતાના સજાતીય પ્રાણીપદાર્થોઉપર નિરંતર અનુકૂળ અસર થયા કરે છે, તથા વિજાતીય પ્રાણીપદાર્થોઉપર પ્રતિકૂળ અસર થયા કરે છે.

જ્યોતિઃશાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે મનુષ્યોનાં શરીરમાં રુધિરનો અધિપતિ મંગળ છે, માંસનો અધિપતિ શનિ છે, મેદનો અધિપતિ ચંદ્ર છે, મજ્જાનો અધિપતિ સૂર્ય છે, વીર્યનો અધિપતિ શુક્ર છે, બુદ્ધિનો અધિપતિ બુધ છે, જીવનનો અધિપતિ બૃહસ્પતિ છે, ત્વચાનો અધિપતિ રાહુ છે, અને કેશ તથા લોમનો અધિપતિ કેતુ છે. એ વચનોનો ભાવ એ છે કે મંગળમાંથી વહેતી સૂક્ષ્મ સત્તા રુધિરને પોષે છે, શનિમાંથી વહેતી સૂક્ષ્મ સત્તા માંસને પોષે છે, વગેરે.

બુદ્ધિમાન્ વાચકને આટલા સંક્ષિપ્ત વિવેચનથી સ્પષ્ટ થયાવિના નહિ રહે કે દૂર રહ્યા છતાં પણ ગ્રહોમાંથી વહેતી સૂક્ષ્મ સત્તા મનુષ્યના જીવનઉપર નિરંતર અસર કર્યા જ કરે છે.

એકલી આર્યપ્રજા જ જ્યોતિર્વિદ્યાને માનતી હતી અને માને છે, એમ કંઇ નથી. પ્રાચીન કાળની તથા અર્વાચીન કાળની, સર્વ પ્રજાઓ જ્યોતિઃશાસ્ત્રને માનતી આવી છે, તથા માને છે; અને જો કે જ્યોતિઃશાસ્ત્ર ખોટું છે, એવું પાશ્ચાત્ય વિદ્વાનોમાં કેટલાંક વર્ષઉપર મનાતું હતું તોપણ હવે તે જ પ્રજાના સમર્થ વિદ્વાનોએ પોતાની ભૂલ જોઇ છે, અને આજે ઈંગ્લાંડ, ફ્રાન્સ, જર્મની, રશીઆ વગેરે યુરોપના દેશોમાં તથા અમેરિકામાં અસંખ્ય વિદ્વાનો જ્યોતિર્વિદ્યાનો અભ્યાસ કરી તેમાં પારંગત થયા છે, અને થાય છે, તથા તે પ્રજામાંથી પણ લાખો મનુષ્યો તેની સત્યતાનો સ્વીકાર કરે છે.

પ્રાચીન કાળમાં ગ્રીસમાં, ઈજીપ્ટમાં, ઈરાનમાં, ખાલ્ડીઆમાં, અરબસ્તાનમાં

અને બાબિલોન વગેરે સ્થળોમાં જ્યોતિર્વિદ્યા એક દૈવી વિદ્યા મનાતી, અને વિદ્વાન્ અવિદ્વાન્ સર્વે શ્રદ્ધાપૂર્વક તે શાસ્ત્રને અનુસરતા. તેના નિયમાનુસાર સ્ત્રીપુરુષનાં લગ્ન કરવાથી તે પ્રજાનાં બાળકો આખા જગત્‌માં સઉથી સુંદર, સઉથી સુદૃઢ આરોગ્યવાળાં, અને સઉથી બળવાન્ થતાં, એટલું જ નહિ પણ તેઓની માનસિક તથા આધ્યાત્મિક શક્તિઓ પણ અસાધારણ ઉચ્ચ પ્રકારની થતી.

પ્રાચીન કાળના ગ્રીસ દેશના પીથાગોરાસથી આરંભીને છેક કોપર્નિકસ સુધીના સર્વે વિદ્યાભિજ્ઞ પુરુષો તથા તત્ત્વશોધકો ગ્રહોની અસર મનુષ્યના જીવનઉપર નિરંતર થયા કરે છે, એવું માનતા, તથા શીખવતા.

આ પ્રમાણે ભૂતકાળના તથા વર્તમાન કાળના સર્વે દેશના વિદ્વાનો જે વિદ્યાની સત્યતાનો સ્વીકાર કરે છે, તે વિદ્યા ખોટી છે, અને બ્રાહ્મણોએ પેટ ભરવામાટે ઉભી કરી છે, એવું બોલવું, એ બોલનારના અજ્ઞાનનું અને મતિની મંદતાનું જ સૂચન કરે છે.

સૂર્યમંડળને આકાશમાં ફરવાના માર્ગના બાર વિભાગ પાડવામાં આવ્યા છે, અને તે દરેક વિભાગને 'રાશિ' એવી સંજ્ઞા આપવામાં આવી છે. તે રાશિઓનાં નામ આ છેઃ—૧ મેષ, ૨ વૃષભ, ૩ મિથુન, ૪ કર્ક, ૫ સિંહ, ૬ કન્યા, ૭ તુલા, ૮ વૃશ્ચિક, ૯ ધન, ૧૦ મકર, ૧૧ કુંભ, ૧૨ મીન. રાશિઓનાં આ પ્રકારનાં નામ કયા કારણથી અપાયાં છે, તે ગુપ્ત દૈવી વિદ્યાઓનો અભ્યાસ કરનારને જ સમજાય છે. તે જાણવાનો, મનુષ્યોના મોટા ભાગને હજી અધિકાર આવ્યો નથી.

આ રાશિઓમાંથી ગમે તે એક રાશિમાં અથવા રાશિઓની સંધિમાં પ્રત્યેક મનુષ્યનો જન્મ થયો હોય છે, અને તે સમયે આકાશમાં ગ્રહોની જે સ્થિતિ હોય છે, તે પ્રમાણે તેના જીવનઉપર તે ગ્રહોના ન્યૂન અથવા અધિક પ્રમાણમાં અસર થાય છે.

આથી એમ સમજવાનું નથી કે મનુષ્ય ગ્રહોને અધીન છે. મનુષ્ય પોતાની બુદ્ધિનો ઉપયોગ ન કરે, અને ગ્રહોની નઠારી અસર ટાળવા પ્રયત્નને ન કરે તો અવશ્ય તે ગ્રહોને અધીન છે જ. પરંતુ જ્યારે તે બુદ્ધિનો ઉપયોગ કરી પ્રયત્નને આદરે છે, ત્યારે તે ગ્રહોની અસરનો પણ વિજય કરી શકે છે.

જ્યેષ્ઠ માસથી વરસાદ આવશે એવું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરનાર મનુષ્ય બુદ્ધિનો ઉપયોગ કરી વરસાદથી પોતાનું તથા પોતાના કુટુંબનું રક્ષણ થાય એવું ઘર બાંધે છે, તો બહાર મૂસળધાર વરસાદ પડતાં છતાં પણ તે જળના એક બિંદુથી પણ ભીંજાયાવિના ચોમાસાના ચાર માસ સુખપૂર્વક રહી શકે છે. શ્વાન વગેરે પશુઓને તેનું જ્ઞાન નથી, અને કદાચ જ્ઞાન હોય છે, તો બુદ્ધિનો ઉપયોગ કરી પોતાનું રક્ષણ કેવી રીતે કરવું તે તેઓ જાણતાં નથી. આથી વૃષ્ટિનાં દુઃખો તેઓને સહન કરવાં પડે છે.

મનુષ્ય જેમ જગત્‌માં થતી વૃષ્ટિને રોકી શકતો નથી, પણ વૃષ્ટિ આ પ્રકારની હોય છે, અને તેની આવી અસર થાય છે, એ પ્રકારના જ્ઞાનથી પોતાના પ્રતિ પ્રવર્તતી તેની દુઃખદાયક અસરને પુરુષાર્થવડે ખાળી શકે છે, એ જ પ્રમાણે ગ્રહોની અમુક અમુક પ્રકારની અસર થનાર છે, એ પ્રકારનાં જ્ઞાનથી, તે પ્રયત્નવડે પોતાના ઉપર પ્રવર્તતી તેમની દુઃખદ અસરનો પ્રતિરોધ કરી શકે છે.

ત્યાંથી પણ તમારી ટાંગડી પકડી રાહુ કે શનિ તમને નીચે ઘસડી લાવશે, અને દુઃખાગ્નિના કુંડમાં તમને હોમશે. રાહુને કે શનિને તમારી પાસે આવવાનું આમંત્રણ કરનાર અને તમને દુઃખ આપવાની તેમને આજ્ઞા કરનાર તમે પોતે જ છો; તમારા અયોગ્ય વિચાર અને અયોગ્ય કૃતિ છે; નહિ તો રાહુના કે શનિના માથામાં ગજ ઘાલ્યા નથી, કે તમારા તરફ વાંકી નજર પણ માંડી શકે. પણ જ્યાં પોતાનું ઘર જ વંઠયું—જ્યાં તમે પોતે જ શત્રુના પક્ષમાં ગયા—ત્યાં રાહુનોએ શો દોષ અને શનિનોએ શો દોષ ?

પ્રયત્ન કરવાનું પીગત્વ તમારામાં પ્રકટાવવા હવે કેટલો વિસ્તાર કરવો ? બહુ થયું. બીજાના ઉપર આધાર રાખવાનું છોડી દો. પોતે જ પ્રયત્ન કરો. પોતાના જ બળમાં વિશ્વાસ રાખો. પોતાના જ બળમાં વિશ્વાસ રાખી પ્રયત્ન કરશો તો તમે એકલા આખા વિશ્વને ભારે છો.

ભૂતકાળને દાટી દો, ભવિષ્યકાળના ભયને તોપને ગોળે ઉડાડી દો, અને સુખના જ ચિત્રને વૃત્તિસામું રાખતા, વર્તમાનકાળમાં જ પ્રયત્ન કરો. વસિષ્ઠ કહે છે તેમ નસીબના બાંધેલા બંધાઇને, પ્રયત્નને ન સેવનાર, ભલે માણસ જેવા દેખાતા હોય તો પણ પશુ છે.

સોનામાંથી બનેલું ઘરેણું સોનું જ હોય છે, કંઇ લોઢું કે સીસું હોતું જ નથી, તેમ પરમેશ્વરમાંથી પેદા થયેલા તમે પરમેશ્વરજેવા જ લક્ષણવાળા છો, કંઇ ખીસકોલી કે ઉંદરડીના જેવાં લક્ષણવાળા નથી જ; તો પછી પરમેશ્વરજેવા થવાને કેમ પ્રયત્ન કરતા નથી ? પરમેશ્વરમાં જે છે તે જ તમારામાં છે, માત્ર તમે ભ્રાંતિને વશ થયા છો. તમારી શક્તિઓ અદ્ભુત છે, અસાધારણ છે, કલ્પના પણ ન કરી શકાય એવી છે. શા માટે શંકા કરો છો ? વ્યાસને કે શંકરને કે અર્જુનને પરમેશ્વરે પોતાના હાથે ઘડ્યા હતા અને તમને ઘડવાને કોઈ ભૂત કે પિશાચ નીમ્યું હતું એમ છે જ નહિ. જે હાથે પૂર્વના મહાપુરુષો ઘડાયા હતા તે જ હાથે તમે ઘડાયા છો. પૂર્વના મહાપુરુષોને ઘડવામાં ઈશ્વરે પક્ષપાત કર્યો હતો, એમ માની ના બેસો. તેમનામાં હતું તે જ તમારામાં છે, માટે ભાઈ ! આ આળસને લાત મારો, કેડ બાંધો, અને પ્રયત્નના ક્ષેત્રમાં સમર્થ વીરરૂપે ઉતરી પડો.

તમારામાં રહેલી અસાધારણ શક્તિઓને, તમારામાં રહેલા ઈશ્વરત્વને બહાર પ્રકટ ન થવા દેનાર કોણ છે, તે તમે જાણો છો ? શાસ્ત્રો જેમને કામ, ક્રોધ, લોભ વગેરે ૭ રિપુઓ કહીને ઓળખાવે છે, તેઓ જ તમારા ઇશ્વરત્વને પ્રકટ થવા દેતા નથી. તેમનો જય કરતાં, અર્થાત્ તમારા અંતઃકરણમાંથી દુષ્ટ વિકારોને નિર્મૂળ કરતાં, તમારું ઈશ્વરત્વ તત્કાળ બહાર પ્રકટ થાય છે. આથી જ્યોતિર્વિદ્યાવડે પ્રથમ તમારામાં કયા કયા વિકારો પ્રબળપણે વર્તે છે, તેને જાણો, અને પછી તેને જિતવા પ્રયત્નશીલ થાઓ. (સંપૂર્ણ.)

आत्मश्रद्धा.

(૫)

'તમે સર્વ કરવા સમર્થ છો' એવો સિદ્ધાંત મેં તમને કહ્યો, અને તમે તે સ્વીકાર્યો, એટલા માત્રથી જ આત્મશ્રદ્ધાના ઉચ્ચ ગુણથી પ્રકટ થનારાં દુર્લભ ફળ મળતાં નથી. 'હું સર્વ કરવા સમર્થ છું' એ વચન સિદ્ધાંતરૂપ છે, એ ખરૂં છે, પણ તમે પોતે તે વચન ખરૂં છે, એમ શા આધારે માનો છો? હું એમ કહું છું, અથવા શાસ્ત્રો એમ કહે છે, અથવા મોટા પુરુષો એમ કહે છે, માટે તે ખરૂં છે, એમ જો તમે માનતા હો તો તે તમારૂં માનેલું અને જાણેલું વંધ્યા સ્ત્રીના જેવું નિષ્ફળ છે. 'હું સર્વ કરવા સમર્થ છું' એ સિદ્ધાંતને અનુભવમાં જ્યાં સુધી તમે ઉતાર્યો નથી, તમારાં પોતાનાં સર્વ કાર્ય કરી શકવાના સામર્થ્યને તમે પોતે જ્યાં સુધી જોયું જાણ્યું નથી ત્યાં સુધી શાસ્ત્રોએ કે સત્પુરુષોએ આ નિશ્ચય તમને જણાવ્યો તેથી તમારૂં શું વળ્યું? તમને પોતાને જ્યાં સુધી તમારા સર્વશક્તપણાનો અનુભવ નથી, ત્યાંસુધી શાસ્ત્રો કે સત્પુરુષો હજારો યુક્તિથી આ સિદ્ધાંતને તમારા આગળ સ્થાપે, તો પણ તમારા પોતાના સામર્થ્યમાં રહેલી તમારી અશ્રદ્ધા લેશ પણ હઠવાની નહિ. 'હું સર્વ કરવા સમર્થ છું' એ સિદ્ધાંતના સાચાપણાનો તમને પોતાને અનુભવ થાય, અર્થાત્ ગમે તે કાર્યને તમે કરવા માંડો અને તેને તમે સિદ્ધ કરી શકો, ત્યારે જ આ નિશ્ચય તમને પોતાને સિદ્ધાંતરૂપ થયો છે એમ કહી શકાય.

જગતમાં મનુષ્યોના મોટા ભાગને કશું જ સિદ્ધાંતરૂપ થયું હોતું નથી. લગભગ સોમાં નવાણું મનુષ્યો શીખ્યાસાંભળ્યા નિશ્ચયોને જ્યાં ત્યાં સિદ્ધાંતરૂપે ઠોકે છે. વિરાગ નિર્બંધનાને આપનાર છે, ઈશ્વરભક્તિથી સઘળું જ પ્રાપ્ત થાય છે, સદ્ગુણોથી સુખ અને શાંતિ પ્રાપ્ત થાય છે, આ વગેરે વચનો મનુષ્યો જ્યાં ત્યાં બોલે છે, પરંતુ આ વચનો ખરાં છે કે ખોટાં, તેનો બોલનારામાંથી કોઈને જ અનુભવ હોતો નથી. સર્વ બોલવામાં જ મહત્તા સમજે છે, અને સુંદર ભાષામાં સામાના ઉપર છાપ પડે, એવું બોલતાં આવડ્યું, એટલે કર્તવ્યનો છેડો આવ્યો એમ માને છે. મનુષ્યો જે વચનોને સિદ્ધાંતરૂપે સ્થાપે છે, તેની સત્યતાનો અનુભવ કરી જોવા હજારમાંથી એક પણ કમરને કસતો નથી. જ્યાં ત્યાં મિથ્યા શબ્દોનો બકબકારો જ જોવામાં આવે છે.

પ્રિય ભાઈ! સત્શાસ્ત્રોમાંથી સિદ્ધાંતોને જાણવાની ના નથી. નિશ્ચિંતપણે સેંકડો સિદ્ધાંતોને જાણો, પણ ત્યાં જ બેશી રહો નહિ. ક્રમે ક્રમે જાણેલા એકેક સિદ્ધાંતને પકડો, અને તે શાથી ખરો છે, એમ પોતાના અનુભવથી નિશ્ચય કરો. અનુભવથી કરેલો નિશ્ચય એનું જ નામ જ્ઞાન છે; એ જ ફલનો અનુભવ કરાવનાર છે; બાકી તે વિના તો સઘળી ગોખણપટ્ટી છે. તેનાથી ડાચું જ માત્ર દુઃખે છે, અને છાતીને શ્રમ થાય છે; કંઈ દુઃખ ટળતું નથી અને સુખ મળતું નથી.

આમ હોવાથી 'હું સર્વ કરવા સમર્થ છું' એ નિશ્ચયને સ્વીકારીને તમારે હવે હાથપગ જોડીને બેશી રહેવાનું નથી, પણ તે નિશ્ચય ખરો છે કે કેમ, તેનો અ-

નુભવ કરવાનો છે. તમે સર્વ કરવાને સમર્થ છો, એ તમારે પોતાને પ્રત્યક્ષ જોવાનું છે.

અનુભવ ક્રિયા કરવાથી, અર્થાત્ પ્રયત્નમાં જોડાવાથી જ થાય છે. સમુદ્રમાં મોતી છે, એમ કાંઠે ઉભા ઉભા માન્યા કરવાથી ધનવાન્ થવાતું નથી, પણ તળીએ ડુબકી મારીને મોતી લેઇ આવવાથી જ થવાય છે, તેમ આપણા આત્મામાં કેટલું સામર્થ્ય છે, તે વાતો કરવાથી અનુભવાતું નથી, પણ પ્રયત્ન કરવાથી જ અનુભવાય છે. આથી 'હું સર્વ કરવા સમર્થ છું' એ નિશ્ચયનો સ્વીકાર કરીને, પછી જે કંઇ કાર્ય તમને કરવાનાં પ્રાપ્ત હોય, અથવા કરવાની તમારી ઇચ્છા હોય, તે તત્કાળ કરવા જ માંડો. મારાથી તે થઇ શકે એમ નથી, એમ બોલવાનો હવે તમને અધિકાર નથી, કારણ કે 'હું સર્વ કરવા સમર્થ છું' એ નિશ્ચય તમે સ્વીકાર્યો છે. 'કરૂં તો ખરો, પણ આટલી અડચણ છે' એવા કશા લલોપતા હવે તમારાથી થઇ શકે તેમ નથી, કારણ કે સર્વ કરવાને સમર્થ તમને કશી અડચણ નડે એમ છે જ નહિ. ત્યારે હવે કામ કરવા જ માંડવાનું રહ્યું. 'મને તે આવડતું નથી, બહુ કઠણ છે' એવાં કશાં ગેંગેંફેંફેંવાળાં વચનો બોલશો, તો તમે સ્વીકારેલા સિદ્ધાંતનું તમે અજ્ઞાન જ સૂચવશો. માટે પ્રયત્નમાં જ જોડાઓ. કામ, કરતાં કરતાં જ આવડે છે, એ અબાધિત નિયમને સ્મૃતિપટપર સુવર્ણાક્ષરે કોતરી રાખો. પ્રયત્ન કરતા, પુનઃ પુનઃ પ્રયત્ન કરતાં, ન આવડે એવું કશું જ હોતું નથી. પ્રયત્ન કરીને તમે કરવા ધારેલા કામને પૂર્ણ કરો, અને પૂર્ણ થયે અનુભવપૂર્વક જાણો કે તે કરવાને તમે સમર્થ હતા. હવે બીજું કામ લો અને તે કરવાને પણ તમે પ્રથમની પેઠે જ સમર્થ છો એ, પ્રયત્નવડે તે કામ સાધીને તમારી પોતાની ખાતરી કરો. બીજું કામ કરી ત્રીજું લો, તે સિદ્ધ કરી ચોથું લો, તેને કરી પાંચમું લો, આમ એક પછી એક કામ કર્યે જ જાઓ. નિત્ય આ પ્રમાણે કરો, અને વર્ષની આખરે તમે જોશો કે તમે હજાર કે બે હજાર કામ કર્યાં છે. વર્ષના અંતમાં તમને સમજાય છે કે એ હજાર કામ કરવાને તમે સમર્થ હતા. હવે તમને પોતાના સામર્થ્યમાં વિશ્વાસ પ્રકટતો જાય છે. તમને સમજાય છે કે જે જે કામ તમે કરો છો તે તમારાથી સિદ્ધ થાય જ છે. તમને સમજાય છે કે જે કામ તમે નહિ થઇ શકે એવું અને બહુ જ કઠિન જાણતા હતા, તેને પણ તમે સાધી શક્યા છો. તમને સમજાય છે કે તમારી પ્રયત્નની શક્તિઓ ક્રમે ક્રમે વધતી ચાલી છે. તમને સમજાય છે કે પૂર્વે જેનું તમારામાં તમને ભાન થયું ન હતું, તેવું કંઇ કંઇ નવું નવું, તમારા આત્મામાંથી બહાર નીકળે છે. હવે મોટાં કામો સાધવાની તમારામાં હિંમત આવી છે. વળી તમે પ્રયત્ન કરો છો, અને તે કામો સાધો છો. બે વર્ષ પૂર્વે ચાર લીટી પણ લખી ન શકનાર તમે આજે મોટો ગ્રંથ લખી શકો છો. તમારા આત્મામાંથી સામર્થ્ય પ્રકટ થતું જ જાય છે. હજી જેમ જેમ તમે પ્રયત્ન કરો છો તેમ તેમ હજી નવું ને નવું સામર્થ્ય તમારામાંથી બહાર નીકળતું જ જાય છે. તમને નિશ્ચય થાય છે કે તમારામાં રહેલા સામર્થ્યનો અવધિ જ નથી. ગગનની પેઠે તેનો પાર પમાય તેમ નથી. પ્રિય ભાઇ! હવે જ તમે કહી શકો છો કે આત્મા સર્વ કરવા સમર્થ છે. હવે જ તમારૂં જ્ઞાન, તે સાચું જ્ઞાન છે. હવે જ તમારૂં જ્ઞાન તે અનુભવજ્ઞાન છે.

વડના રાઇના દાણાજેવડા બીજકમાં મોટા વિસ્તારવાળા વડના ઝાડને પ્રકટ

કરવાનું સામર્થ્ય રહેલું છે, પરંતુ વડનું બીજક ભૂમિમાં રોપાઇ, પૃથ્વીના રસને ન ચુસે, અને હવામાંથી પોતાના પોષણનાં આવશ્યક તત્ત્વો ન ગ્રહણ કરે તો વડ શી રીતે પ્રકટ થાય ? તમારા હૃદયના અંગુઠાજેટલા આકાશમાં પ્રકાશતા તમારા આત્મામાં તમને આખા બ્રહ્માંડના અધિપતિ કરવાનું અર્થાત્ સાક્ષાત્ ઈશ્વર કરવાનું સામર્થ્ય રહેલું છે, પણ પ્રયત્ન કરીને તમે તે સામર્થ્યને ક્રમથી બહાર ન કાઢો, તો તે શી રીતે પ્રકટ થાય ! કશી જ ક્રિયા ન કરતાં, દાબડીમાં પૂરી મૂકેલાં બીજકો શું વૃક્ષને ઉત્પન્ન કરી શકે છે ! પ્રયત્ન ન કરનાર મનુષ્યો પણ દુઃખમાત્રથી મુક્ત થઇ શું પોતાના ઈશ્વરત્વને પ્રકટાવી શકે છે ! હું ઈશ્વરરૂપ જ છું, અને ઈશ્વરનું સર્વ સામર્થ્ય મારામાં પ્રકટાવવા સમર્થ છું, આવા દૃઢ વિશ્વાસથી ક્રમે ક્રમે અધિક અધિક પ્રયત્ન કરનાર જ પોતાના અમર્યાદ સામર્થ્યનો અનુભવ કરી શકે છે.

તમારામાં અમર્યાદ સામર્થ્ય છે, એ વાર્તા સાચી છે, પરંતુ તે અમર્યાદ સામર્થ્યને તમારે ક્રમે ક્રમે જ પ્રકટાવવા પ્રયત્ન કરવો ઘટે છે. બીજકને જુઓ, તે શું કરે છે ? તે આરંભમાં માત્ર એક નાનો અંકુર જ કાઢે છે, પછી બે પાંદડાં કાઢે છે, પછી ચાર, પછી આઠ, એમ ક્રમે ક્રમે વધે છે. આરંભમાં એકદમ હજાર, બે હજાર પાંદડાં કે સો બસેં ડાળીઓ તેણે પ્રકટાવી હોય એવું તમે જોયું છે ? મોટું વૃક્ષ થયા પછી તો હજારો પાંદડાં તે સામટાં ઉપજાવે છે, પણ આરંભમાં તે થોડે થોડે જ વધે છે, તેમ તમારે પણ એકદમ મોટી બાથ ન ભીડતાં, તમારા આત્માના સામર્થ્યને ક્રમે ક્રમે જ પ્રકટાવવું અગત્યનું છે.

વિશ્વમાં પ્રત્યેક પ્રાણી સ્વરૂપે સરખાં છે, પણ પ્રયત્નના ભેદથી આજે સર્વમાં મોટો ભેદ પડી ગયેલો જણાય છે. તમે મારા કરતાં અધિક જ્ઞાનવાળા અથવા અધિક સામર્થ્યવાળા છો, અથવા હું તમારા કરતાં અધિક જ્ઞાનવાળો કે અધિક સામર્થ્યવાળો છું, એનો અર્થ જ એ કે મારા કરતાં તમે, અથવા તમારા કરતાં મેં અધિક પ્રયત્ન કરીને, આત્માના સામર્થ્યને અધિક પ્રકટ કર્યું છે. અનુભવજ્ઞાન જ આ જગતમાં સર્વોપરિ છે, અને તે જ્ઞાન પ્રયત્નથી જ પ્રકટતું હોવાથી પ્રયત્નનો જ આ જગતમાં સર્વત્ર વિજય છે, અને તે પ્રયત્ન તે મગજના અણુઓમાં, લાઇબ્રેરીના ઘોડાઓઉપર પુસ્તકોના થોકડે થોકડા ખડકવાની પેઠે, હજારો અને લાખો વાતો ઉપરાઉપરી ખડકવી તે નથી, પણ પ્રત્યેક જાણેલી વાતને આચારમાં ઉતારી, તેનો સ્વતઃ અનુભવ કરવાનો પ્રયત્ન કરવો તે છે. વાતનાં વડાંમાં અને ખરાં વડાંમાં જેટલો ફેર છે, તેટલો જ શબ્દજ્ઞાનમાં અને અનુભવજ્ઞાનમાં ફેર છે.

મનુષ્યની પાસે આત્મશ્રદ્ધા અને પ્રયત્ન એ બે જ હોય, અને તે વિના એક ફુટી બદામસરખી પણ ન હોય કે કોઇની નામમાત્ર પણ મદદ ન હોય તો પણ તે બ્રહ્માંડને જિતવા સમર્થ છે. એથી ઉલટું તેની પાસે ત્રિભુવનની સંપત્તિ હોય, અને તેની મદદમાં બ્રહ્મા, વિષ્ણુ કે શિવસરખા હોય, પણ તેનામાં જો આત્મશ્રદ્ધા અને પ્રયત્ન ન હોય તો એક તૃણના પણ બે કકડા કરવાનું કામ તેને વજ્રના કકડા કરવા જેવું કઠિન ભાસવાનું.

આત્મશ્રદ્ધાવડે પ્રયત્ન થાય છે, અને પ્રયત્ન કરતાં આત્માના સામર્થ્યનો અનુ-

નુભવ થઈ આત્મશ્રદ્ધામાં વૃદ્ધિ થાય છે, અને આત્મશ્રદ્ધામાં વૃદ્ધિ થતાં પ્રયત્નનું પ્રમાણ અને વેગ પણ અત્યંત વધે છે. આમ આત્મશ્રદ્ધા અને પ્રયત્ન પરસ્પર ઉપકારક છે, એટલું જ નહિ, પરંતુ ઉભયનું સેવન થતાં, ચક્રવૃદ્ધિ વ્યાજની પેઠે, તેઓની કલા એટલી બધી વધે છે કે પોતાનામાં અમુક સામર્થ્ય નથી, એવું મનુષ્યને કોઇ કાળે પણ ભાન થતું નથી, અને ગમે તે પ્રયત્નનો આરંભ કરતાં, મારાથી તે નહિ થાય, એવો તેને સ્વપ્ને પણ સંશય સ્ફુરતો નથી. તેનું સામર્થ્ય એવું અમર્યાદ થાય છે, અને તેના પ્રયત્નની કળા એવી સૂક્ષ્મતમ થાય છે કે પરિણામે ઈશ્વરની પેઠે સંકલ્પમાત્રથી તે સઘળું કરી શકે છે.

અનુભવજ્ઞાન પ્રયત્નમાંથી જ ઉત્પન્ન થાય છે. જેમને અધિક અનુભવજ્ઞાન હોય છે, તેમણે અધિક પ્રયત્ન કર્યો હોય છે, અને જેમને ન્યૂન અનુભવજ્ઞાન હોય છે, તેમણે પ્રયત્ન પણ ન્યૂન જ કર્યો હોય છે, અને અધિક અનુભવજ્ઞાનવાળા મનુષ્યો જ આ જગતમાં અધિક અને ઉચ્ચ વિજયને પ્રાપ્ત કરનારા હોય છે, તેથી પ્રયત્ન જ પ્રાણિમાત્રે કર્તવ્ય છે, એ સિદ્ધ થાય છે.

આત્મશ્રદ્ધાને જાગ્રત્ કરી પ્રયત્ન કરવાનો ઉત્સાહ વધારનાર મનુષ્યો જગતમાં બહુ જ દુર્લભ હોય છે. ઘણા તો બંનેને જ્યારે ત્યારે તોડી પાડનાર જ હોય છે. ' ભાઇ ! આ પ્રકારની લમણાકુટ કરવામાં તમારો કશો જ શુક્રવાર વળવાનો નથી ' એવાં ટાંટીયા ભાગી નાંખનાર વચનો કહેનારાનો આ જગતમાં કશો ટોટો નથી. કોઇ મનુષ્ય કાયદાનો અભ્યાસ કરતો હોય છે તો આવા લોકો તરત તેને કહે છે કે ભાઇ ! હવે એ અભ્યાસમાં કશા જ ભલીવાર રહ્યા નથી. વકીલો અને એલ. એલ. બી.ઓ બચારા કોટપાટલુન ચઢાવી, અને ગાંઠનું ગોપીચંદન ખાઇને, આ કચેરીમાંથી પેલી કચેરીમાં રોઢાંની પેઠે અટવાય છે. તેમને એક પાઇની પણ પેદાશ નથી. કોઈ વૈદ્યવિદ્યાનો અભ્યાસ કરતો હોય છે તો તેને કહે છે કે ભાઇ ! અમથો મગજનો શું કરવા ખીમો કરો છો ? ચકલે ચકલે અને પોળે પોળે આજે ડાકટરો અને વૈદ્યો થઇ ગયા છે ! પોળબહાર નીકળી હજામ શોધવો હોય તો જડતો નથી, પણ ડૉક્ટર કે વૈદ્ય સેંકડો અથડાતા હાથ આવે છે. આજે કમાણી ક્યાં છે? દુકાન કાઢી પાટીયું મારી ખુરશીઉપર બેઠા બેઠા માખીઓ મારવાની છે ! બી. એ. નો અભ્યાસ કોઇ કરતો હોય છે તો તેને કહે છે, ભાઇ ! હવે બી. એ. થાઓ કે એમ. એ. થાઓ પણ મં મં મળવાના તાંધા જ જાણજો હોં. નોકરી છે ક્યાં ? આ પોસ્ટ ખાતામાં ને પોલીસ ખાતામાં બચારા ગ્રેજ્યુએટો પંદર પંદર ને વીસ વીસ રૂપૈયે બાપજી કરીને રહેવા તૈયાર છે, પણ ઉમેદવાર જ કોણ રાખે છે ? કોઇ વળી કહે છે, હવે કશાએ ધંધામાં રસકસ રહ્યા નથી. દેશની એવી દુર્દશા આવી છે કે હવે શું કરવું તે કોઇને સૂઝે તેમ નથી. આવાં ને આવા હજારો વચનો જ્યાં ત્યાં તમારા સાંભળવામાં આવશે. શું કરવું, તે કોઇને કોઇ સૂચવતુ નથી, અને જેઓને કંઇ કરવાનું સૂઝ્યુ હોય છે, અને તે પ્રમાણે ઉત્સાહથી પ્રયત્નમાં જોડાતા હોય છે, તેના ટાંટીયા, સર્વ ભાગી નાંખે છે.

આત્મામાં શ્રદ્ધાવાળા પ્રયત્નશીલ મનુષ્યોએ, આવાં વચનોપ્રતિ લેશ પણ ધ્યાન આપવાની અગત્ય નથી. દશ વર્ષપૂર્વે કે વીશ વર્ષપૂર્વે પણ લોકો આવાં જ વચનો બો-

લતા હતા, પરંતુ આ વીશ વર્ષમાં થયેલા હજારો વકીલો, એલ. એલ. બી.ઓ, ડાક્ટરો. અને બી. એ.ની ડીગ્રીવાળાઓને શું દાંતને અને અન્નને વૈર છે ? તેમાંના કેટલાક તો ડિગ્રી પ્રાપ્ત કર્યા પછી પોતાની પ્રયત્નની શક્તિઓને વિશેષ જાગ્રત્ કરવાથી આજે અસાધારણ વિજયને પ્રાપ્ત કરે છે. અઢાર વર્ષઉપર પ્રથમ જ્યારે અમે મહાકાલ કાઢયું ત્યારે ઘણાએ અમને કહ્યું હતું કે આજે માસિકો એટલાં બધાં નીકળે છે કે તમારા માસિકની જરૂર જ નથી, અને તેનું કોઇ ગ્રાહક જ થવાનું નથી! આ વ્યાવહારિક કુશળતા (?) થી ભરેલું વચન સ્વીકારીને જો અમે શાંત બેશી રહ્યા હોત તો આજે ગુર્જરપ્રજામાં સર્વત્ર પોતાનો પ્રતાપ પાડનાર મહાકાલનું અસ્તિત્વ હોત જ ક્યાંથી ? આત્મશ્રદ્ધામાં અને પ્રયત્નમાં રત રહેવાથી આજે મહાકાલ લગભગ બે હજાર સજ્જન ગ્રાહકોથી સત્કારપૂર્વક સેવાય છે, અને લગભગ આઠ દશ હજાર સજ્જનોથી આતુરતાપૂર્વક વંચાય છે. એ જ પ્રમાણે ચાર વર્ષઉપર 'પ્રાતઃકાલ' નામનું નવું માસિક જ્યારે આ વર્ગતરફથી પ્રકટ કરવાનો વિચાર થયો ત્યારે પણ ઘણા કહેવા લાગ્યા કે આ બીજું કાઢવાથી પ્રથમનું મહાકાલ સુધ્ધ જશે. બેને કોઇ લેવાના નથી, અને તમે ખોટમાં આવી પડવાના ! પરંતુ સ્વાત્મબલમાં અપૂર્વ શ્રદ્ધા ધરનાર આ વર્ગે કશાઉપર લક્ષ ન આપતાં પ્રયત્નને જ સેવ્યા કર્યો, અને તેના પરિણામમાં મહાકાલ સુધ્ધ ગયું નથી એટલું જ નહિ. પણ ગંગાયમુનાના સંગમની પેઠે અસાધારણ વેગને ધારણ કરી રહ્યું છે, અને પ્રાતઃકાળનાં પોતાનાં જ બારસેં ગ્રાહક થયાં છે. આમ પ્રયત્નમાં અધિક અધિક વિશ્વાસ બંધાતાં ચાર માસઉપર જ્યારે અમે 'યમદંડ' નામનું ત્રીજું માસિક પ્રસિદ્ધ કરવા વિચાર કર્યો ત્યારે લગભગ સર્વતરફથી જ એમ કહેવામાં આવ્યું કે હવે તમે નીભી શકવાના નથી જ. આ ત્રીજા યમદંડને કોઇ અડવાનું પણ નથી. પરંતુ બે માસમાં જ તેનાં લગભગ પાંચસેં ગ્રાહક થવાથી તથા પ્રતિદિન તેની સંખ્યામાં વધારો થતો જતો હોવાથી અમારો હવે અધિક સુદૃઢ નિશ્ચય થયો છે કે એ બે વર્ષે અથવા વર્ષે વર્ષે બીજું એકેક નવું માસિક કાઢવામાં આવે તોપણ તેને માટે અવકાશ છે જ. આ સઘળાસાથે અમારી પ્રયત્નની શક્તિઓ તથા અમારો અનુભવ આ છેલ્લાં વર્ષોમાં એટલો બધો વધ્યો છે અને વધતો જાય છે કે બીજા કોઇ પણ બહારના લેખકોની મદદવિના અમે એકલા પોતે જ આત્મબલથી અને આત્મપ્રયત્નથી આવાં બીજાં દશ માસિકો ચલાવવાં હોય તો ચલાવવાને પોતાને સમર્થ જાણીએ છીએ.

આ સ્થલે આ પ્રકારે આપવામાં આવેલું આ આત્મદૃષ્ટાંત, આત્મસ્તુતિને અર્થે નથી, પણ જેમાં નિષ્ફળતા જ મળશે, એવું ઘણા કહે છે તેવા પ્રસંગોમાં પણ આત્મશ્રદ્ધા અને પ્રયત્ન સર્વદા વિજય જ અર્પે છે, એ દર્શાવવા અર્થે છે. આથી તમે કોઇ કાર્યમાં ઉત્સાહથી જોડાયા હો, અથવા જોડાવા તમારી વૃત્તિ થઇ હોય, અને પછી કોઇ આવીને તમને તેમાં કશો જ સાર નથી એવાં વચનો કહી નિરુત્સાહ કરવા મથે તો નિરુત્સાહ થશો નહિ, અને પ્રયત્ન ત્યજશો નહિ. પ્રયત્ન એ ચિંતામણિ છે, અને તેથી જે ધંધો તમે કરવા ધાર્યો હોય, તેમાં ભલેને તમારે ઉભા રહેવા જેટલી પણ જગા ન જણાતી હોય, અને સેંકડો તે ધંધામાં પડી માખીઓ મારતા હોય તો

પણ જો તમે પ્રયત્નને નહિ સજો, અને તમારી શક્તિઓને અધિક અધિક કેળવતા જશો તો તમે ઉપર તરી આવ્યા વિના રહેવાના જ નથી. પ્રત્યેક ધંધાના ક્ષેત્રમાં આજે ઉભા રહેવાની જગા નથી, અને તેથી કેવળ નવીન અથવા થોડું રોકાયલું ક્ષેત્ર આપણે શોધવા જઇએ, અને તે જડયે પ્રયત્ન કરવાનો નિશ્ચય કરીએ તો તેવું ક્ષેત્ર આપણને જડે તેમ નથી, અને આપણને પ્રયત્ન કરવાનો સંભવસરંખો પણ આવે તેમ નથી. માટે બુદ્ધિમાન મનુષ્યે અનુકૂળ પ્રસંગ જડવા ઉપર પ્રયત્ન કરવાનું મુલતવી ન રાખતાં જે ક્ષેત્ર પ્રાપ્ત હોય તેમાં પ્રયત્ન જ કરવા માંડવો ઘટે છે, અને પ્રયત્નવડે જ અનુકૂળ પ્રસંગોને આકર્ષી આણવા ઘટે છે.

આપણું આત્મત્વ પ્રયત્નવડે જ અધિક અધિક વિકાસને પામે છે; અને આત્મત્વ અથવા સ્વત્વને કેળવીને સર્વોત્કૃષ્ટ કરવું એ જ પ્રત્યેક મનુષ્યનું કર્તવ્ય છે. અને આ સ્વત્વ પ્રયત્નવિના બીજા કશાથી જ વિકાસને પામતું ન હોવાથી મનુષ્યોને પ્રયત્નમાં જ અધિક અધિક પ્રેરવા, અને તેમાં જ અધિક અધિક ઉત્સાહવાળા કરવા એનું જ નામ પરોપકાર છે. એથી વિરુદ્ધ પ્રવૃત્તિ એ પાપ છે.

અત્ર આત્મત્વનો વિકાસ કરવાને માટે જે પ્રયત્ન કરવાનું કહેવામાં આવે છે, તે પ્રયત્ન પુસ્તકો વાંચવાં અને બુદ્ધિને ખીલવવી, એ નથી. પુસ્તકોમાંથી જ્ઞાન સંપાદન કરવાનો પ્રયત્ન કરવો, એ નિરુપયોગી છે, એમ નથી; ઉપયોગનો છે, પણ તેટલાથી આત્મત્વ વિકાસ પામતું નથી. જે પ્રયત્નથી આત્મત્વ વિકાસને પામે છે, તે પ્રયત્ન અનુભવને આપનાર પ્રયત્ન છે. ખેતીનાં પુસ્તકો વાંચી ખેતી કરતાં શીખવું અને ખેતરમાં જઇ હળ લેઇ જમીન ખેડી, બી રોપી, વગેરે ક્રિયા કરી, ખેતી કરતાં શીખવું, એમાં બહુ ભેદ છે. પ્રથમનો પ્રયત્ન, પ્રયત્ન છતાં અનુભવને પ્રકટાવનાર પ્રયત્ન નથી, અને તેથી તે વિજયનો સાક્ષાત્ સાધક નથી. દ્વિતીય પ્રયત્ન એ જ પ્રયત્ન છે, કારણ કે તે અનુભવને પ્રકટાવી વિજયને તત્કાળ અર્પે છે.

ગ્રંથોથી પ્રાપ્ત કરેલું જ્ઞાન એ બીજાનો અનુભવ છે. તેને જ્યારે આપણે પ્રયત્નથી આપણો પોતાનો કરી લેઇએ છીએ ત્યારે જ તે આપણને ઉપયોગનો થાય છે. પોતાના અનુભવઉપર જ મનુષ્યને અડગ વિશ્વાસ બેસે છે, અને અડગ વિશ્વાસ બેસવાથી જ તે પ્રયત્નના માર્ગમાં ઉત્સાહથી આગળ વધે છે. ઈશ્વરની ભક્તિથી આ લોકનાં અને પરલોકનાં સમગ્ર સુખ મળે છે, એવું સર્વ આસ્તિક પ્રજા શું નથી માનતી ? માને છે જ, અને તો પણ તેમાંથી કેટલા થોડા ભક્તિના શિખરે પહોંચે છે ? શાથી નથી પહોંચતા ? કારણ કે બીજાના અનુભવમાં તેમને અડગ વિશ્વાસ નથી, અને તે વિના તેમનો પ્રયત્ન મોળો પડી જાય છે.

આથી આત્મા સર્વ કરવા સમર્થ છે, એમ માની પ્રયત્નને સેવો, અને અનુભવને પ્રાપ્ત કરો; અને પ્રાપ્ત કરેલા અનુભવવડે સ્વસામર્થ્યમાં અધિક શ્રદ્ધા પ્રકટાવી અધિક પ્રયત્ન કરો, અને અધિક અનુભવને સંપાદન કરો. પ્રયત્નવિના એકલી આત્મશ્રદ્ધા, એક પૈડાવાળા રથના જેવી છે. (અપૂર્ણ.)

ग्रंथसत्कार.

स्त्रीउपयोगी गीतसंग्रह--(સંગ્રહ કરનાર બહેન મોંઘી ગીરધર)-ભામિનીભૂષણ વગેરે ગ્રંથોમાંથી સ્ત્રીઓને ઉપયોગી ઉત્તમ પદ્યોનો આ લઘુ પુસ્તકમાં સમાવેશ કર્યો છે. રા. રા. કાપડીયા મોતીચંદ ગીરધર, ભાવનગર એ શિરોનામે પત્ર લખવાથી વગરમૂલ્યે આપવામાં આવે છે.

श्रीवसिष्ठ सारगीता--(લખનાર રા. રા. છગનલાલ કેવલરામ મહેતા, વડોદરા, મહેતાપોળ, મૂલ્ય રૂ. ૧-૪-૦) વસિષ્ઠસાર નામના એક અપ્રસિદ્ધ સંસ્કૃત ગ્રંથનો અનુવાદ કરી નરહરિ નામના કોઇ જ્ઞાની કવિએ ગુજરાતીમાં સરળ દોહરા તથા ચોપાઇમાં આ ગ્રંથ રચ્યો છે. તેનું સંશોધન કરી સંક્ષિપ્ત ટીકાસાથે ઉક્ત વિદ્વાને તેને પ્રસિદ્ધિમાં મૂકી પ્રાચીન કાવ્યના સાહિત્યમાં એક ઉપયોગી વૃદ્ધિ કરી છે. ત્રણસેં વર્ષ પૂર્વે આ ગ્રંથ લખાએલો હોવાથી ગુજરાતી પ્રાચીન ભાષાનો અભ્યાસ કરનારાઓને તેમ જ વેદાંતશાસ્ત્રના અધિકારીઓને તે અત્યંત ઉપયોગી થઇ પડે તેમ છે.

विधवा--(લેખક વસન્ત વિનોદી, મૂલ્ય ચાર આના, પ્રજાબંધુ ઓફીસ, અમદાવાદ) આ લઘુ કાવ્ય ત્રણ સર્ગમાં લખાયું છે, અને તેમાં એક સદ્ગુણી વિધવાના ઉભરા હૃદયવેધક રસભરી શૈલીમાં વર્ણવ્યા છે. વૈધવ્યને પ્રાપ્ત સ્ત્રીઓએ પુનર્વિવાહ કરવાના મિથ્યા મોહમાં ન તણાતાં પોતાનું અવશેષ આયુષ્ જનહિતકર પ્રવૃત્તિઓમાં ગાળવું, એ જ શ્રેયસ્કર છે, એવો ધ્વનિ લેખકે બહુ જ કુશળતાથી ત્રીજા સર્ગમાં દર્શાવવા પ્રયત્ન કર્યો છે.

कर्मक्षेत्र--(ભાષાંતરકર્તા રા. રા. શાસ્ત્રી નાથજી મોહનજી વ્યાસ બી. એ. તથા રા. રા. વૈદ્ય જાદવજી ત્રીકમજી આચાર્ય, કોટ, બજારગેટ, મુંબઇ, મૂલ્ય રૂ. ૧-૦-૦) બંગાળી ભાષામાં શ્રીશશિભૂષણસેન નામના વિદ્વાન્ પુરુષે લખેલા અત્યુત્તમ ગ્રંથનું આ પુસ્તક ભાષાંતર છે. આત્મશ્રદ્ધા, ઉચ્ચ અભિલાષા, દઢ સંકલ્પ, આગ્રહયુક્ત પ્રયત્ન, આદિ ઉત્તમ ગુણો સેવવાથી મનુષ્ય ઉન્નતિની પરાકાષ્ઠાએ પહોંચે છે, એ વગેરે વિચારો જે મહાકાલમાં નિરંતર ચર્ચવામાં આવે છે તે જ વિચારોને પ્રકારાંતરે આ ગ્રંથમાં બહુ પ્રશસ્ય પ્રકારે ચર્ચ્યા છે. પ્રારબ્ધને દોષ દેઇ આળસુ ન બની રહેતાં, પોતાનામાં સ્વભાવથી રહેલી, સુખ પ્રાપ્ત કરવાની ઇચ્છાને, દઢ સંકલ્પવડે પોષી, આત્મબળમાં શ્રદ્ધા ધરી ભાગીરથ પુરુષાર્થ કરવો, અને તે વડે પોતાને, પોતાની જ્ઞાતિને અને પોતાના દેશને ઉન્નત સ્થિતિએ પહોંચાડવો, એ સમગ્ર ગ્રંથનો પ્રત્યેક સ્ત્રીપુરુષે ગ્રહણ કરવા યોગ્ય ઉત્તમ બોધ છે. ભરતખંડના પુરુષાર્થી વીર પુરુષોનાં ચરિત્રોમાંથી પ્રતિપાદિત વિષયને સમર્થન કરનાર ભાગને વર્ણવીને ગ્રંથને રસિક તથા આકર્ષક કર્યો છે.

रामवियोग--(આલેખક રા. રા. લલ્લુભાઇ નારણજી દેશાઇ, વલસાડ) આ એક પંચાંકી નાટક છે. રામને રાજ્યાભિષેક કરવાનો દશરથે વિચાર કર્યો તે સ.

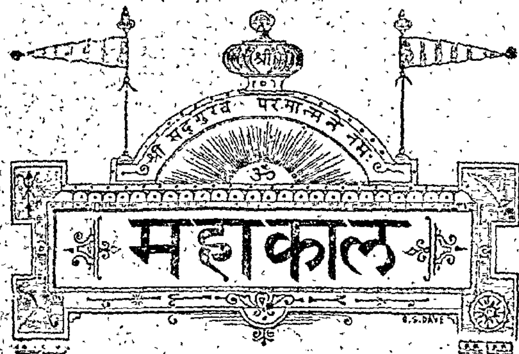
મયથી તે રામ વનવાસે જવા નીકળ્યા તે સમયસુધીના તેમના ચરિત્રને સાક્ષર આલેખકે નાટકના રૂપમાં રચવાનો જે પ્રયત્ન કર્યો છે, તે તેમની વિદ્વત્તાને અત્યંત શોભા આપનારો છે. સંસ્કૃતમાં ઉત્તમ નાટકો જે શૈલિથી લખાયાં છે, તેવી જ શૈલિથી લખાયલા આ નાટકને અવલોકી કોઇપણ સહૃદય વિદ્વાનને આનંદ થયાવિના રહે તેમ નથી. આ ગ્રંથ આલેખકતરફથી બક્ષિસ મળે છે.

શ્રીમદ્‌ભગવદ્‌ગીતા—(ભાષાંતરકર્તા શાસ્ત્રી શ્રીયુત જીવરામ લલ્લુભાઇ; પ્રસિદ્ધકર્તા શેઠ **શ્રીપુરુષોત્તમદાસ વિશ્રામ માવજી**, જુની હનુમાન ગલી, કાલબાદેવી રોડ મુંબઇ, મૂલ્ય રૂ. ૨–૮–૦) **શંકરાનંદ** સ્વામિની તથા **શ્રીમધુસુદનસરસ્વતીની** ટીકાઓનો આધાર લેઈ આ ભાષાંતર કરવામાં આવ્યું છે. તેના વિદ્વદ્ધર ભાષાંતરકર્તાએ તેને નિર્દોષ,, સરલ, તથા જેમને અર્થે તે રચવામાં આવ્યું છે તેમને સર્વ પ્રકારે ઉપયોગી થઇ પડે, તેવું કરવાને અત્યંત પરિશ્રમ કર્યો છે. ગીતાનાં આજસુધી પ્રસિદ્ધ થયેલાં સટીક ભાષાંતરોમાં આ નવીન ભાષાંતરે એક અત્યંત ઉપયોગી વધારો કર્યો છે.

प्रबोध-भारत-द्वितीय भाग—(કર્તા શેઠ **શ્રીપુરુષોત્તમદાસ વિશ્રામ માવજી**, મુંબઇ, મૂલ્ય ૦–૮–૦) વિદ્યાનુરાગી આ શ્રીમાન્ સાક્ષર પુરુષ પ્રતિવર્ષ એક બે નવીન ગ્રંથો રચી રચાવી સાહિત્યની વૃદ્ધિ કરવા જે પરિશ્રમ કરે છે, તે જ પ્રમાણે જો અન્ય શ્રીમંતો કરે તો સાહિત્યની ઉન્નતિ થવાનો સંભવ સત્વર સમીપ આવે, એ સ્પષ્ટ છે. પ્રસ્તુત ગ્રંથ એ તેમના વિદ્યાનુરાગરૂપી વૃક્ષનું એક મનોહર સુવાસમય પુષ્પ છે. એમાં વિવિધ વાર્તાઓદ્વારા સામાન્ય મનુષ્યોને પણ સમજાય એવી ભાષામાં ઉત્તમ બોધ આપવા પ્રયત્ન કરવામાં આવ્યો છે. વાર્તાના સંબંધનાં પાંચ સુંદર ચિત્રો આપવાથી ગ્રંથ અધિક આકર્ષક થયો છે.

न्यायमूर्ति रानडेनु जीवनचरित्र—(લેખક રા. રા. સૂર્યરામ **સોમેશ્વર** દેવાશ્રયી, લુણાવાડા, મૂલ્ય રૂ ૧–૮–૦) રા. બ માનકરના અંગ્રેજી પુસ્તકના આધારે આ ચરિત્ર લખવામાં આવ્યું છે, અને જણાવતા સંતોષ થાય છે કે તેના વિદ્વાન્ લેખક, ગુજરાતી ભાષામાં આજ સુધી પ્રસિદ્ધ થયેલા ચરિત્રના ગ્રંથોમાં તેને ઉચ્ચ પદમાં *મૂકવામાં વિજયી થયા છે. શ્રીયુત રાનડેનું જીવન અનેક બોધક વિષયોથી ભરેલું છે,* અને પ્રત્યેક મનુષ્યને તેમાંથી ઉપદેશ લેવાયોગ્ય તથા અનુકરણ કરવાયોગ્ય સેંકડો પ્રસંગો મળે તેમ છે. સાક્ષર શ્રીસૂર્યરામે આ સર્વ પ્રસંગોને શુદ્ધ, સંસ્કારી, સરળ અને રસિક ભાષામાં આલેખવામાં પ્રશસ્ય પરિશ્રમ કર્યો છે. ગ્રંથના આરંભમાં મૂકેલી વિસ્તારવાળી પ્રસ્તાવના પણ બહુ વિચારપૂર્વક લખાયલી છે, અને તેમાં સુધારાના પક્ષકારોને લક્ષમાં લેવાયોગ્ય ઉત્તમ સુબોધ આપ્યો છે. ગુણાવલોકનનાં છેલ્લાં પ્રકરણો, પોતાનું જીવન ઉન્નત કરવા ઇચ્છનાર પ્રત્યેક મનુષ્યને મનન કરવા યોગ્ય છે.

REGISTERED No. B. 185.

रूप [पुस्तक] १९. श्रावण सं० १९६३. दर्शन (अंक) १०.

श्लोकः ॥

यस्योत्तमांगोपरि तावकीना
पादाब्जकांतिर्मुकुटायमाना ।
तस्यांघ्रियुग्मस्य भवत्यधस्ता-
दापद्गणः शोचति चातिसर्वं ॥

અર્થઃ—હે સર્વાતીત પ્રભો ! જેના મસ્તકઉપર આપનાં ચરણકમળની કાંતિ મુકુટરૂપ થઈ રહે છે, તે પુરૂષના પોતાના ચરણયુગલની નીચે આપત્તિનો સમૂહ આવી શોક કરે છે (અર્થાત આપના ઉપાસકો વિપત્તિમાત્રને પોતાના પગતળે ચાંપે છે).

प्रतिष्ठा करनार

श्रेयस्साधकअधिकारिवर्ग.

धीरक्षेत्र ' लक्ष्मीविलास ' लिमिटेड प्रेसमां मुद्रांकित कर्युं.

वार्षिक उपहार वर्षारंभकाले ज रु. २.

चितिरविने प्रकट थवा साधकरूपीं कमलनी प्रार्थना.

પદ ૨. (જે કરશે તે ભરશે, એ લય.)

§ અભ્રાચ્છાદિત ચિતિરવિ હુજી કયાં લગી રહેશો,
આ શિથિલ કમલને કયારે દર્શન દેશો.
જોવા પ્રિય દિવ્ય વદનને, અહેવા જીવમદ જીવનને,
હું નિરખું નિત્ય ગગનને, *કર કયાં લગી તાણી લેશો, અભ્રા૦
જીવન ! જીવન કરમાતું, તનું પ્રતિપળ દુર્બળ થાતું,
ઉચું નં અધિક જોવાતું, કાં મુખ ન બતાવો કહેશો, અભ્રા૦
આજે નહિ તો પ્રિય કાલે, દેખાશો મુજને વહાલે,—
(એવી) આશામાં આયુષ્ ચાલે, નિર્દયતા કયાં લગી ગ્રહેશો, અભ્રા૦
અભ્રથી પ્રિય બહિર્ પધારો, સ્મિતપૂર્વક *કર વિસ્તારો,
મૃત્યુથી, દઇ જીવન ઉગારો, + છદ્મ નૃહરિ નભમાં વહેશો, અભ્રા૦

चितिसिंधुमां तन्मय थवा मनने प्रबोध.

પદ ૩. (અલખ નિરંજન માળા, રટ મન, એ લય.)

ચિતિદરીએ ગળી જાજે, હે મન ! ચિતિદરીએ ગળી જાજે,
લવણતણી બની પુતળી પ્રિય આજે, હે મન૦
ચિતિસિંધુ દશદિશ નિરખીને, સર્વાંગે મહિં નહાજે,
આલિંગી જળને અણુઅણુથી, પ્રતિપળ જળમય થાજે, હે મન૦
કાષ્ઠ, ધાતુ, પાષાણની પુતળી બની ચિતિપ્રતિ ના ધાજે,
કાર્ય જૂદું કારણથી પડી કો. કારણમાં શું રાજે ? હે મન૦
લહી તુજને તું કાર્ય ચિતિનું, ચિતિમય થાવા ચહાજે,
[1]પરિચ્છિન્નતા ભેદે સ્થાપી, સુખના હેતુ ભાજે, હે મન૦
મૂળ તુજરૂપ જળ જાણી જળ થા, અપૂર્વ ગુરુતા કાજે,
નરહરિચિતિમાં ચિતિરૂપ રહેતાં, દુંદુભિ સ્વર્ગે વાજે, હે મન૦

---

§ વાદળથી ઢંકાયલા. * કિરણ. + ગુપ્ત.
૧ પરિચ્છિન્નપણું ભેદમાં સ્થાપીને સુખના હેતુઓનો નાશ કરે છે.

अवबोधोद्‌घोष.

પદ ૪. (સનનનનનન સૌર કરતી, એ લય.)

ઝળળ કરતી આ અહો ! શી, દિવ્ય રશ્મિ આવતી,
કોણ પ્રેરે, કયાંથી આવે, દિવ્ય દ્યુતિ પ્રસરાવતી.
એક ક્ષણમાં પ્રકટી સત્વર, ભેદી અંડકટાહ ગઈ,
સસ પાતાલોવિષે પણ, સભર ક્ષણમાં પ્રસરી રહી;—
જોતજોતામાંહિ વ્યાપી, સકલ મધ્ય પ્રદેશમાં,
રશ્મિમય કરી વિશ્વ દીધું, તિમિર કહીં રહ્યું લેશ ના;—
આમ જોતાં તેમ જોતાં ચમકતી આ ચિતિદ્યુતિ,
મુજ વિષે જ્યાં ન્યાળું ત્યાં પણ, એ જ જ્યોતિ પ્રકટતી;—
અવિદ્યાબંધન દ્યુતિએ, તરત મારાં તોડીયાં,
કર્મક્લેશવિપાકઆદિ, સઘ મુજથી છોડીયાં:—
એક ક્ષણમાં મુકત કીધો, કર્યો સર્વતણો પતિ,
જોઈ આ આશ્ચર્ય હું ત્યાં, ભાન કરૂં મુજ મનમતિ;—
લીન થાતાં તો તરત હું, મુજને ભૂલી ગયો,
સવપતિપણું પણ ન મુજમાં, રશ્મિમય આપે થયો;—
જાગી જોતાં ન્યાળું મુજને, સદા સર્વતણો પતિ,
ભાન મારૂં વિશાળું જે ક્ષણ, તે જ ક્ષણ હું ચિતિદ્યુતિ,—

चिदनुभवोद्‌गार.

પદ ૫.

હવે શું બાકી કરવું મારે—હવે શી ચિંતા રહી છે મારે,
ચિતિરૂપ હું થયો રે.
જીવને બંધન જે જે વળગ્યાં, તે રહે હાવે મુજથી અળગાં,
નિરાવરણ ને નિર્વિકાર મુજને લહ્યો રે;
નિત્ય શુદ્ધ ને અભય હું, સ્વતંત્ર ને સર્વજ્ઞ,
અવિકલ અને અસંગ હું, પૂર્ણ નિરામય પ્રજ્ઞ,
હું થી રહિત જગત્‌નો એકે ન અણુ રહ્યો રે;—
સત્‌ ચિદ્‌ ને આનંદ જે, તે છે મારા ધર્મ,

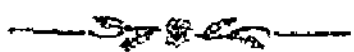
નામરૂપજડ હું નથી, હું કેવલ નિષ્કર્મ,
દુર્ઘટ જનનમરણનો ફેરો મેં દહ્યો રે;—
સર્વવ્યાપી અનંત ને, અપાર અપરિચ્છિન્ન,
મુજ સ્વરૂપે કરી સર્વથી, અભિન્ન ને વળી ભિન્ન
વેદશ્રુતિએ પણ મુજને 'નેતિ' કહ્યો રે;—
દૃશ્યરૂપે ચિતિ પ્રસરતાં, હું પણ થઇ રહું દૃશ્ય,
જ્યાં જે રૂપે ચિતિ રહે, તદ્રૂપ થાઉં અવશ્ય,
ચૌદ ભુવન, બ્રહ્માંડે, મારો વિજય વહ્યો રે;—

ચિત્તની ચિન્મયાવસ્થા.

પદ ૬. (મરજી પ્રભુની પ્રમાણે બને છે—એ લય.)

ચિતિતત્ત્વમાં ચિત્ત મારૂં રમે છે, સમુદ્રે તરંગોસમું થઇ શમે છે.
કદી દૃશ્યને આ ન મન ચિંતવે છે, સ્વરૂપથી લગનિ એ લગાવી રહે છે—,
નથી સ્પર્શતા સુખદુઃખાદિ ધર્મો, નથી બાધતાં લેશ પણ કોઇ કર્મો.—.
'નથી હાનિ વૃદ્ધિ કદી ક્યાંહિ જોતું, નથી પામતું કે નથી કાંઇ ખોતું;—
યથારૂપ આ વિશ્વનું સઉ જણાતું, ન આશ્ચર્ય કોથી કદી કાંઇ થાતું;—
ન દેહાદિને માત્ર મારૂં ભણે છે, સકલ વિશ્વને એક મારૂં ગણે છે;—
અનવધિ પ્રદેશે સદા વિસ્તરી તે, સ્વપરભાવને છે ગયું વિસરી તે,—
કદા સચ્ચિદાનંદ રૂપે પ્રકાશે, કદા સાક્ષીરૂપે નિરાળું જ ભાસે;—
મળી જાય જળમાંહિ જળ એક રૂપે, મળ્યું ચિત્તચૈતન્ય એકસ્વરૂપે;—
નથી ચિત્ત એ ચિત્ત, પણ એ ચિતિ છે, ચિત્તરૂપ અવસ્થા હવે તો વીતી છે;—
ઉપેન્દ્રચિતિસ્પર્શથી ચિત્ત આજે, ઉપાધિ દહીને ચિતિમાં વિરાજે:—

आत्मपुराणनो सार.

(અનુસંધાન વર્તમાન રૂપના પૃષ્ઠ ૧૮૩ થી.)

અધ્યાય ૩ જો.

શિષ્ય ગુરુને પુછે છે કે હે ભગવન્ ! પહેલા અધ્યાયમાં આપે વામદેવાદિક અધિકારીઓના અને સનકાદિક ઋષિઓના સંવાદરૂપે ઐતરેય ઉપનિષદનો અર્થ સમજાવ્યો.

બીજા અધ્યાયમાં ઇન્દ્રપ્રતર્દન રાજાના સંવાદરૂપે કૌશીતકી ઉપનિષદ્‌નો અર્થ સમજાવ્યો. ત્રીજા અધ્યાયમાં પણ અજાતશત્રુબાલાકિના સંવાદરૂપે એ જ ઉપનિષદ્‌નો અર્થ સમજાવ્યો. ચોથા અધ્યાયમાં દધ્યઙ્ આથર્વણ, અશ્વિનીકુમાર, અને દેવરાજ ઇન્દ્રના સંવાદરૂપે બૃહદારણ્યક ઉપનિષદ્‌ના મધુકાંડનો અર્થ સમજાવ્યો. અને પાંચમા અધ્યાયમાં યાજ્ઞવલ્ક્યઅશ્વલાદિક ઋષિઓના સંવાદરૂપે બૃહદારણ્યક ઉપનિષદ્‌ના યાજ્ઞવલ્ક્યકાંડનો અર્થ સમજાવ્યો. એ સર્વ અધ્યાયોમાં નાના પ્રકારની બ્રહ્મવિદ્યા આપે સમજાવી. પાંચમા અધ્યાયની અંતમાં આપે કહ્યું હતું કે સૂર્યભગવાન્‌ના શિષ્ય યાજ્ઞવલ્ક્ય મુનિએ જનક રાજાને બ્રહ્મવિદ્યાનો ઉપદેશ કર્યો છે. એ બ્રહ્મવિદ્યા સાંભળવાની મને ઇચ્છા છે, માટે તે કૃપા કરીને કહો. ગુરુ કહે છે. હે શિષ્ય ! યાજ્ઞવલ્ક્યમુનિએ જે બ્રહ્મવિદ્યાનો ઉપદેશ જનક રાજાને કર્યો છે, તે હું તને કહું છું તે સાવધાન થઇને તું સાંભળ.

હે શિષ્ય ! જ્યારે શાકલ્ય મૃત્યુ પામ્યો અને સર્વ બ્રાહ્મણોનો પરાભવ થયો ત્યારે જનકરાજા અને બીજા સર્વ સભાજનો પોતપોતાને ઘેર ગયા. પ્રાતઃકાળમાં રાજા જનક સ્નાનાદિક નિત્યકર્મથી પરવારી રાજસભામાં આવી બેઠા તથા બીજા બ્રાહ્મણ ક્ષત્રિયાદિક પ્રજાજનો પણ પોતપોતાને આસને આવી બેઠા. પછી યાજ્ઞવલ્ક્યમુનિ સૂર્યભગવાન્‌નું આરાધન કરી પોતાના શિષ્યોસહિત જનકરાજાની સભામાં આવ્યા એટલે જનકરાજાસહિત સર્વ સભ્યજનોએ ઉભા થઇને માન આપી તેમને બેસાડ્યા તેમનું અર્ઘ્યપાદ્યાદિકથી પૂજન કર્યું. પછી યાજ્ઞવલ્ક્ય મુનિની આજ્ઞાથી સર્વ સભાજનો પોતપોતાના આસનઉપર બેઠા. પછી જનકરાજાએ યાજ્ઞવલ્ક્યમુનિને નમસ્કારપૂર્વક કહ્યું કે હે મુનિ ! આપજેવા વિદ્વાન્ બ્રાહ્મણો અમારા જેવા અજ્ઞાનીઓના પરમદેવતા છો. આપની સર્વ પ્રાણીઉપર સમાન દૃષ્ટિ હોઇને શમદમાદિ ગુણયુક્ત તથા મત્સરાદિ વિકારો અને સર્વ કામનાઓ રહિત છો. આ પૃથ્વીઉપર આપનું ફરવું અમારા જેવા અજ્ઞાન જીવોનો ઉદ્ધાર કરવા વાસ્તે જ હોય છે. આપ સૂર્યભગવાન્‌ના શિષ્ય આનંદસ્વરૂપ આત્માના અપરોક્ષજ્ઞાનથી મુક્ત છો તથા ત્રણે પ્રકારના એષણાઓથી રહિત છો. હે મુનિ ! આ સંસારરૂપી ગર્તમાં હું ફસેલો છું તેનો ઉદ્ધાર કરવાને જ આપ પધાર્યા છો એવો મને નિશ્ચય થાય છે. અધ્યાત્મ, અધિભૂત અને અધિદૈવ એ ત્રણ પ્રકારનાં દુઃખરૂપ ત્રણ ફળાંવાળું અજ્ઞાનરૂપી લોઢાની જાળથી સંસારરૂપી ગર્તામાં હું ફસેલો છું તેનો ઉદ્ધાર કરવાને જ આપ પધાર્યા છો, એ વગર આપને અહિં પધારવાનું બીજું કોઇ કારણ મને સમજાતું નથી. માટે હે મુનીશ્વર ! આપ આ અજ્ઞાન જીવઉપર દયા કરીને એને ઉપદેશ કરો. આ પ્રકારનાં જનક રાજાનાં વિનયયુક્ત વચનો સાંભળીને પ્રસન્નતાથી યાજ્ઞવલ્ક્યે જનકને કહ્યું કે, હે જનક ! આજસુધીમાં તમારે ત્યાં જે જે બ્રાહ્મણોએ જે જે જ્ઞાનનો ઉપદેશ કર્યો હોય તે જ્ઞાન જો ગોપ્ય ન હોય તો મને કહો. પછી હું તમને ઉપદેશ કરીશ.

આ પ્રમાણે જ્યારે યાજ્ઞવલ્ક્ય મુનિએ જનકરાજાને પુછ્યું ત્યારે જનકે કહ્યું કે હે મુનીશ્વર! શિલિનઋષિના પુત્ર જીત્વાઋષિએ અગ્નિદેવતાને જ બ્રહ્મરૂપ કહી ઉપદેશ કર્યો. શુલ્બઋષિના પુત્ર ઉદંકઋષિએ વાયુદેવતાને બ્રહ્મરૂપ કહ્યા. વૃષ્ણઋષિના પુત્ર બર્કુઋષિએ સૂર્યને બ્રહ્મરૂપ કહ્યા. ભારદ્વાજગોત્રના ગર્દભીવિપીત નામે ઋષિએ દિશાઓને

બ્રહ્મરૂપ કહી. જબાલાના પુત્ર સત્યકામઋષિએ ચંદ્રમાને બ્રહ્મરૂપ કહ્યા. એ પ્રમાણે જુદા જુદા ઋષિઓએ જુદું જુદું બ્રહ્મનું સ્વરૂપ સમજાવ્યું છે. જનકનું એવું વચન સાંભળી યાજ્ઞવલ્કયે કહ્યું કે હે જનક! અગ્નિઆદિક દેવતા સર્વ જગતનો નિર્વાહ ચલાવનાર છે તેથી બ્રહ્મરૂપે તેની ઉપાસના કરવી શ્રેષ્ઠ છે. પરંતુ માત્ર એટલા જ્ઞાનથી મોક્ષની પ્રાપ્તિ થતી નથી. જ્યાંસુધી આત્મસાક્ષાત્કારની પ્રાપ્તિ થતી નથી ત્યાંસુધી મોક્ષ મળતો નથી. અને અગ્નિઆદિક દેવની ઉપાસના (સગુણ) થી નિર્ગુણ બ્રહ્મનો સાક્ષાત્કાર થતો નથી અને નિર્ગુણ બ્રહ્મના અપરોક્ષજ્ઞાનથી નિર્ગુણ બ્રહ્મનો સાક્ષાત્કાર થાય ત્યારે જ મોક્ષ મળે છે.

યાજ્ઞવલ્કયનું એવું વચન સાંભળીને જનકરાજા મુનિને સાષ્ટાંગ દંડવત્ પ્રણામ કરી કહેવા લાગ્યો કે હે મુનીશ્વર! હું આ સંસારરૂપી મહાન્ ઘોર વનમાં ભૂલો પડી ભટકી દુઃખી થાઉ છું. આપ દયાળુ પ્રભુ એ ઘોર વનમાંથી બહાર નીકળવાનો માર્ગ મને બતાવો. આ પ્રમાણે જનકરાજાએ દીનતાથી કરેલી પ્રાર્થના સાંભળીને યાજ્ઞવલ્કયમુનિએ તેના અધિકારની પરીક્ષામાટે કહ્યું કે હે જનક! તમે મને જે માર્ગ પુછ્યો તે ત્યાં જવાનો માર્ગ તમારે જાણવો છે તે જાણ્યાવગર હું તમને માર્ગ બતાવી શકતો નથી, માટે પ્રથમ તમે મને તમારૂં ગન્તવ્યસ્થાન કહો એટલે ત્યાં જવાનો માર્ગ હું બતાવું. મતલબ કે આજસુધી તમે અગ્નિ, વાયુ, સૂર્ય, દિશા, ચંદ્રમા ને પ્રજાપતિ એ છે દેવતાઓની બ્રહ્મરૂપે ઉપાસના કરી છે, અહિંસા સત્યાદિક દૈવીસંપદ્‌સંપન્ન છો, વેદના પૂર્વકાંડનો અભ્યાસ કર્યો છે. તથા અનેક ઋષિઓથી તમે ઉપાસનાનું રહસ્ય સમજ્યા છો, તેથી એ કર્મઉપાસનારૂપ સાધનોવડે તમારી આ શરીરનો પરિત્યાગ થતાં કયા સ્થાનમાં ગતિ થશે તે સ્થાન તમે જાણતા હો તો કહો. એટલે તે સ્થાનમાં જવાના માર્ગનો હું તમને ઉપદેશ કરૂં. ગન્તવ્યસ્થાન જાણ્યાશિવાય માર્ગનો ઉપદેશ કરવો વ્યર્થ છે. માટે હે રાજન્! ચિત્તશુદ્ધિદ્વારા કર્મઉપાસનારૂપ સાધનોથી તમે કયા સ્થાનમાં જશો તે જણાવો એટલે ત્યાં જવાનો માર્ગ હું તમને બતાવું. આ પ્રમાણે જનકને યાજ્ઞવલ્કયે પુછ્યું તેની એ મતલબ હતી કે જો રાજા એ ગન્તવ્યસ્થાન જાણીને પુછતો હશે તો એ શ્રદ્ધાવાન્ નથી અને તેથી એ બ્રહ્મવિદ્યાનો અધિકારી નથી, અને જો એ ગન્તવ્યસ્થાન નહી જાણવાથી પુછતો હશે તો એ શ્રદ્ધાવાન્ હોઇને બ્રહ્મવિદ્યાનો અધિકારી છે એમ સમજાશે. મતલબ કે યાજ્ઞવલ્કયનો ઉપરનો પ્રશ્ન જનકના અધિકારની પરીક્ષામાટે હતો. આ પ્રમાણે યાજ્ઞવલ્કયનો પ્રશ્ન સાંભળી જનકે કહ્યું કે હે મુનીશ્વર! કર્મઉપાસનાદિક સાધનો કરવાથી કયા સ્થાનમાં જવાશે તે મને માલમ નથી. હે મુનિ! હું કયા સ્થાનથી આવ્યો છું અને કયા સ્થાનમાં જવાનો છું તે મને માલમ નથી. હે ભગવન્! કર્મરૂપી વાયુને વશ આ સંસારરૂપ અગ્નિમાં પડેલો આ જનક કેવળ દુઃખનો જ અનુભવ કરે છે. તે પોતાના આત્માને, દુઃખનાં કારણોને કે બીજા કોઇ પદાર્થને જાણતો નથી. એવો મંદબુદ્ધિ હું જનક, કર્મઉપાસનાવડે કયા સ્થાનમાં જવાશે તે કેમ જાણી શકું? માટે હે ભગવન્! આપ કૃપા કરીને એ મારે જવાના સ્થાનનો તથા તેના માર્ગનો મને ઉપદેશ કરો. હે શિષ્ય! આ પ્રમાણે જનકનું બોલવું સાંભળી, તેને બ્રહ્મવિદ્યાનો અધિકારી જાણી યાજ્ઞવલ્કયે કહ્યું, હે જનક! અધિકારી પુરુષ કર્મઉપાસનાદિક સાધનોવડે

ચિત્તશુદ્ધિદ્વારા જે સ્થાનમાં જાય છે, તે સ્થાનનો હું તને ઉપદેશ કરૂં છું. એ સ્થાનના જ્ઞાનવડે તું સંપૂર્ણ નિર્ભય થઇશ.

હે જનક ! જેકોઇ પુરૂષ પોતાને જવાનું સ્થાન નહિ જાણીને તે સ્થાનનો માર્ગ પુછે છે તેને દયાળુ પુરૂષો તે સ્થાનનો તથા તે સ્થાનમાં જવાના માર્ગનો એ બને ઉપદેશ કરે છે, તેમ તું પણ જવાનું સ્થાન નહિ જાણીને તેનો માર્ગ મને પૂછે છે, તો તું શ્રદ્ધાવાનને હું પ્રથમ જવાના સ્થાનનો ઉપદેશ કરૂં છું. એ ગંતવ્યસ્થાનમાં ચિત્તની એકાગ્રતા થવી એ જ તેનો માર્ગ છે. માટે હે જનક ! તું સંશયરહિત થઇને, મન સાવધાન કરીને એ ગંતવ્યસ્થાન હું કહું છું તે શ્રવણ કર. હે શિષ્ય ! એ પ્રમાણે યાજ્ઞવલ્ક્યનું વચન સાંભળી, પ્રસન્ન મનથી જનકરાજાએ કહ્યું કે હે મુનીશ્વર ! હું સાવધાન છું, આપ કૃપા કરીને મને એ ગંતવ્યસ્થાનનો ઉપદેશ કરો. એ રીતનું જનકનું વચન સાંભળી યાજ્ઞવલ્ક્ય ઉપદેશ કરવા લાગ્યા.

યાજ્ઞવલ્ક્યે કહ્યું કે હે જનક ! સૂર્ય ભગવાને જે જ્ઞાનનો ઉપદેશ મને કર્યો છે તે જ્ઞાન હું તને કહું છું. એ જ્ઞાનથી આત્મસાક્ષાત્કાર થાય છે, તથા તે યજ્ઞાદિક બહિરંગ સાધનોથી અને વિવેકાદિક અંતરંગ સાધનોથી પ્રાપ્ત થાય છે. હવે તુર્યરૂપ શુદ્ધ બ્રહ્મનો બોધ કરવાને જાગ્રત્, સ્વપ્ન ને સુષુપ્તિ એ ત્રણ અવસ્થાના અભિમાની અનુક્રમે વિશ્વ, તૈજસ્ ને પ્રાજ્ઞનું સ્વરૂપ બતાવે છે. તેમાં પ્રથમ વૈશ્વાનરરૂપ વિશ્વનું સ્વરૂપ વર્ણન કરે છે. હે જનક ! અવિદ્યાવડે દેહાદિકસાથે તાદાત્મ્યભાવને પામેલો આ પરમાત્માદેવ જે સમયે નેત્રાદિક ઇંદ્રિયોદ્વારા રૂપાદિક વિષયો ગ્રહણ કરે છે તે સમયે એ પરમાત્માદેવ જાગ્રત્ અવસ્થાવાળો થાય છે. એ જાગ્રત્ અવસ્થામાં તે બે રૂપે રહે છે. ભોક્તા ઇંદ્રરૂપે જમણા નેત્રમાં અને ભોગ્ય ઇંદ્રાણીરૂપે ડાબા નેત્રમાં રહે છે. એ રીતે વૈશ્વાનરના ઉપાસક પુરુષ વિશ્વાત્માનું ઇંદ્રઇંદ્રાણીરૂપે ધ્યાન કરે છે. એ ઇંદ્રઇંદ્રાણી વાક્આદિક દશ ઇંદ્રિઓના અધિષ્ઠાતા હોવાથી તેમને વિરાટ પણ કહે છે. હે જનક ! એ રીતે જાગ્રત્ અવસ્થામાં એ પરમાત્માદેવ ઇંદ્રઇંદ્રાણીરૂપે સર્વ જીવોના જમણા ને ડાબા નેત્રમાં રહે છે. એ પરમાત્મારૂપ ઇંદ્ર સમષ્ટિરૂપે એક છે તથાપિ વ્યષ્ટિ ઉપાધિવડે ભ્રાંત પુરુષોને અનેકની પેઠે જણાય છે. હે જનક ! ઇંદ્રિયોદ્વારા નાના પ્રકારના સ્થૂલ ભોગને જે અવસ્થામાં તું હમણાં ભોગવે છે, તે અવસ્થા ને જાગ્રત્ અવસ્થા છે. એ જાગ્રત્ અવસ્થામાં તું પરમાત્માદેવ ભોક્તા ઇંદ્રરૂપે અને ભોગ્ય ઇંદ્રાણીરૂપે સર્વ શરીરોમાં રહી સર્વ વ્યવહાર કરે છે. મતલબ કે જે અવસ્થામાં પરમાત્મા ઇંદ્રઇંદ્રાણીરૂપે ભિન્ન ભિન્ન સ્થાનમાં રહે છે તે પરમાત્માનું વૈશ્વાનરરૂપ વિશ્વનું સ્વરૂપ છે. અને જે અવસ્થામાં પરમાત્મા ઇંદ્રઇંદ્રાણીરૂપે એક જ સ્થાનમાં હોય છે તે હિરણ્યગર્ભ સૂત્રાત્મારૂપ તૈજસનું તથા ઇશ્વરરૂપ પ્રાજ્ઞનું સ્વરૂપ છે. હવે તૈજસ ને પ્રાજ્ઞના સ્વરૂપનો તફાવત બતાવે છે.

હૃદયકમળમાંથી અનેક નાડીઓ નીકળી આખા શરીરમાં પસરેલી છે. એ નાડીઓ એક વાળના હજારમા ભાગજેટલી સૂક્ષ્મ છે. જેમ ઝાડના એક થડમાંથી અનેક શાખા નીકળે છે તેમ સુષુમ્ણા નામે એક નાડી થડરૂપ છે તેની શાખારૂપ અનેક નાડીઓ છે. એ સુષુમ્ણા નાડી હૃદયમાંથી નીકળી મૂર્દ્ધસ્થાનમાં યજ્ઞ બ્રહ્મલોકપર્યંત ગએલી છે. એ સુષુમ્ણાનાડી પરમાત્મારૂપ ઇંદ્રઇંદ્રાણીનો જવાઆવવાનો માર્ગ છે. જ્યારે એ પર-

આત્મા સુષુમ્ણાનાડીને માર્ગે આ શરીરની બહાર નીકળે છે ત્યારે તે દેવયાન માર્ગદ્વારા બ્રહ્મલોકને પામે છે તથા જ્યારે એ પરમાત્મરૂપ ઇંદ્ર શરીરની અંદર ફરે છે ત્યારે સુષુમ્ણાની શાખારૂપ બીજી નાડીરૂપમાર્ગે હૃદયમાંથી જમણા નેત્રમાં આવે છે. જ્યારે ઇંદ્રાણીસહિત એ પરમાત્મારૂપ ઇંદ્ર નાડીરૂપમાર્ગે થઇ હૃદયાકાશમાં જાય છે ત્યારે તે સુષુપ્તિ અવસ્થાને પામે છે અને જ્યારે તે નાડીરૂપ માર્ગમાં જ રહે છે ત્યારે તે સ્વપ્નાવસ્થાને પામે છે. એ પરમાત્મારૂપ ઇંદ્રઇંદ્રાણીસહિત જમણી ને ડાબી આંખમાં રહીને શબ્દસ્પર્શાદિક સ્થૂલ વિષયો ભોગવે છે તેથી તે પરમાત્મારૂપ ઇદ્રને સ્થૂળભુક્ કહે છે. અને વ્યષ્ટિ સ્થૂળ શરીરના અભિમાનથી વિશ્વ કહે છે. એ જ પરમાત્મારૂપ ઇંદ્ર જાગ્રત્ અવસ્થાને ત્યાગીને નાડીરૂપ સ્થાનમાં રહી સ્વપ્નાવસ્થામાં મનોમય સૂક્ષ્મ વિષયો ભોગવે છે તેથી તે પરમાત્મારૂપ ઇંદ્રને સૂક્ષ્મભુક્ કહે છે તથા વ્યષ્ટિ સૂક્ષ્મ શરીરના અભિમાનથી તૈજસ્ કહે છે. એ પરમાત્મારૂપ ઇંદ્ર સ્વપ્નાવસ્થાને ત્યાગીને હૃદયાકાશમાં રહી સુષુપ્તિ અવસ્થામાં વાસનામય અત્યંત સૂક્ષ્મ ભોગોને ભોગવે છે તેથી તે પરમાત્મારૂપ ઇદ્રને અત્યંત સૂક્ષ્મભુક્ કહે છે. અને સુષુપ્તિ અવસ્થામાં એ આત્મારૂપ ઇંદ્ર આનંદસ્વરૂપ અંતર્યામીની સાથ અભેદ ભાવને પામે છે તેથી તેને આનંદભુક્ કહે છે. તથા વ્યષ્ટિકારણ શરીરના અભિમાનથી તેને પ્રાજ્ઞ કહે છે. હે જનક ! વાસ્તવિક રીતે જોઇએ તો સુષુપ્તિ અવસ્થામાં એ પરમાત્મારૂપ ઇંદ્ર અભોક્તા જ છે, કેમકે સુખદુઃખના જ્ઞાનનું નામ ભોગ છે. એ સુખદુઃખનુ જ્ઞાન સુષુપ્તિમાં બુદ્ધિનો લય હોવાથી સંભવતું નથી તેથી સુષુપ્તિમાં આત્મા અભોક્તા જ છે. • (અપૂર્ણ.).

श्री सद्गुरु कोण होइ शके; गृहस्थ के संन्यासी ?

(અનુસંધાન ગયા અંકના પૃષ્ઠ ૩૦૩ થી.)

સદ્‌ગુરુ યતિ ન જ થઇ શકે એવું કહેવાનું અત્ર તાત્પર્ય નથી એ તો અનેકવાર જણાવ્યું છે. છતાં એટલું તો અવશ્ય જણાવવું ઘટે છે કે ગૃહસ્થ શિષ્યોમાટે જેટલા ગૃહીની અવસ્થામાં રહેનાર સદ્‌ગુરુ જરૂરના છે, ગૃહી શિષ્યોને ગૃહી સદ્‌ગુરુથીજ જે બોધ થાય છે, જે જ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય છે, જે ઉચ્ચ અધિકાર મળે છે તે યતિ સદ્‌ગુરુદ્વારા મળી શકે તેમ નથી. પ્રથમ તો યતિ એક સ્થાને રહી શકતા નથી પણ પ્રવાસને સેવનાર રહે છે તેથી તેમની સમીપતા દીર્ઘ સમય સેવી શકાય તેમ નથી. આધુનિક અનુભવહીન વેદાન્તીઓ એમ સમજે છે કે વેદાન્તશાસ્ત્રના ગમે તે એક ગ્રંથનું અથવા પ્રસ્થાનત્રયીમાંથી કોઇ ગ્રંથનું અધ્યયન કર્યું અથવા વેદાન્તના મહાવાક્યનું શ્રવણ કર્યું એટલે તત્કાલ બ્રહ્મનો અપરોક્ષ અનુભવ થઇ જાય છે. તું બ્રહ્મરૂપ છે, હું બ્રહ્મ છું ઇત્યાદિ કોઇ મહાવાક્યના અર્થને સદ્‌ગુરુપાસેથી શ્રવણ કરી પછી તેનું મનન કર્યા કરવું એટલે એ શ્રવણથી થયેલું તત્ત્વજ્ઞાન દૃઢતાને પામે છે. પણ એ જ્ઞાન સાચું નથી. એ પ્રકારે થયેલું તત્ત્વજ્ઞાન કૃતકૃત્યતાને આપનાર નથી. શ્રવણને કર્યા પછી પણ શાસ્ત્ર મનન અને પછી

નિદિધ્યાસનનું વિધાન કરે છે. એકવાર પણ જેણે ઉપાસનાનો-ધ્યાનનો ઉપક્રમ કરી અનુભવ કરી જોયો નથી તેને એમ લાગે છે કે ધ્યાનમાં કઠિનતા નથી, પણ સત્ય વાત એ નથી જ. શ્રવણ અને મનન એ બાલકની ચેષ્ટા બરાબર છે અને ધ્યાન એ જ સર્વોપરી સાધન છે. જે કઠિનતા છે તે શ્રવણમનનમાં ઘણી ન્યૂન છે અને ધ્યાનમાં જ ખરી કઠિનતા રહી છે. અને તે વારંવાર સદ્ગુરુના બોધવિના, સદ્ગુરુથી અપાતી યુક્તિવિના દૂર થતી નથી. શ્રીજીવન્મુક્તિવિવેકમાં વાસનાક્ષય, મનોજય અને તત્ત્વજ્ઞાન એ ત્રણને આવશ્યક સાધન માની મનોજયની જ કઠિનતા સૂચવી છે. જ્યાંસુધી અંતઃકરણમાંથી રજસ્ અને તમસ્નો અભિભવ થયો નથી, જ્યાંસુધી વાસનાનું સામ્રાજ્ય અંતર્માં વિરાજે છે, જ્યાંસુધી અંતઃકરણ સ્થૂલ પદાર્થઉપર પણ એ મિનિટ સ્થિર થઇ શકતું નથી ત્યાંસુધી અહંબ્રહ્મોપાસ્તિની માત્ર વાણીની વાતો જ છે. અંતઃકરણનો જય કરવો એ જ સૌથી કઠિનમાં કઠિન કાર્ય છે, અને એ સદ્ગુરુશ્રીની સાહાય્યવિના કોટિ કલ્પે થતું નથી. એ માટે પ્રતિક્ષણે શ્રીસદ્ગુરુના અનુગ્રહની, શ્રીસદ્ગુરુની સાહાય્યની અપેક્ષા રહે છે. આમ હોવાને લીધે જ ઇંદ્રજેવા સમર્થ દેવવિગ્રહવાળા અધિકારીને પણ બ્રહ્મતત્ત્વના જ્ઞાનમાટે હજારો વર્ષ તપશ્ચરણ આદરવું પડેલું શ્રૌત છે, શ્રીવાલ્મિકીજેવા સમર્થ આગ્રહ અને વિરાગસંપન્ન પુરુષને હજારો વર્ષ શ્રીરામસ્મરણ કરવું પડ્યું છે, શ્રી કૃષ્ણપરમાત્મા પણ આ કઠિનતાને લીધે જ मनुष्याणां सहस्रेषु ઇત્યાદિ વચનથી બ્રહ્મજ્ઞાનમાટે સાચો પ્રયત્ન કરનારની વિરલતા જ સ્મરે છે અને શ્રુતિ પણ शृण्वन्तेऽपि बहवो यन्न विद्युः-શ્રવણ કરનારા હજારોમાંથી પણ કોઇ વિરલ ધીરવીર પુરુષ જ એ બ્રહ્મને જાણે છે એમ કહે છે. તેથી આ ધ્યાનની સિદ્ધિ થવામાટે, અધિકારપરત્વે વિવિધ ઉપાસનાનો બોધ સમયસર શ્રીસદ્ગુરુપાસે લેવો પડે છે; અને એ કાર્ય યતિકરતાં ગૃહસ્થ સદ્ગુરુદ્વારા જ સરલતાથી થઇ શકે છે. વળી એ પણ સ્મરણમાંથી ખસેડવું જોઇતું નથી કે શ્રવણમાટેનો જે અધિકાર તે પણ સદ્ગુરુવિના આવવો કઠિન છે. જેમ મનોજયનું સાધન કઠિન છે તે જ પ્રમાણે વાસનાક્ષય નામનું સાધન પણ તેટલું જ કઠિન છે. હાલના યતિની સ્થિતિ જોતાં સર્વ સુજ્ઞને આની સત્યતા હસ્તામલકવત્ સિદ્ધ થઇ શકે છે. જેમણે સંસારઉપાધિનો બહારથી ત્યાગ કર્યો છે તેમને પણ સંસારનો મોહ અંતરથી ગયો નથી, પણ સંસાર તેમને ગૃહસ્થાશ્રમીકરતાં પણ વધારે વેગથી પોતાના તરફ આકર્ષે છે. એ વાસનાક્ષય વ્યવહારમાં રહ્યા છતાં કેવા પ્રકારે વ્યવહારને સેવવાથી થઇ શકે છે, વ્યવહારના પ્રત્યેક પ્રસંગને કેવા પ્રકારના મનોભાવથી સેવવો, કેવા કેવા વિચારને આશ્રય આપવો ઇત્યાદિ સર્વને દૃષ્ટાન્તવડે દર્શાવી શકે, તેનું વિસ્મરણ થાય તો તત્કાલ શિષ્યોને સાવધાનતામાં સ્થાપી શકે અને શુદ્ધ માર્ગમાં લાવી શકે-- એ આદિ સામર્થ્ય યતિનું રહ્યું નથી, પણ લોકસંગ્રહાર્થ ગૃહસ્થાશ્રમને સેવનાર સદ્ગુરુશ્રીનું જ છે. વળી હાલનો સમય જોતાં આ સિદ્ધાન્ત દૃઢ થતો જાય તેમ છે. જ્યારે બ્રહ્મચર્યાશ્રમમાં આખા વેદનું અધ્યયન થતું અને તેના વિધિનું પછી નિયમસર અનુષ્ઠાન કરવામાં આવતું ત્યારે ગૃહીદશાની પ્રાપ્તિ થતાં તે પુરુષોને કર્તવ્યનું જ્ઞાન હતું, તેથી ઉપનિષદ્નો તત્ત્વવિચાર અથવા અદ્વૈતસ્થિતિમાં પ્રવેશ શેષ રહેતો. પણ હાલ તેવો સમય નથી. ગૃહીદશામાં પણ અનેકસંખ્ય વ્યક્તિઓ પોતાના સર્વ શાસ્ત્રીય ક-

તવ્યથી અજ્ઞાન જ દેખાય છે. ઘણાને વેદ શું છે તેનું પણ જ્ઞાન નથી, વેદના વિભાગને સમજનાર તો તેથી પણ વિરલ હોય છે, અને ઉપનિષદ્‌ને જોયેલ મનુષ્યોની સંખ્યા તો તેથી પણ થોડી હોય છે. આવી જ્યારે પ્રજાવર્ગની સ્થિતિ થઇ છે, ત્યારે હાલ માત્ર બ્રહ્મવિદ્યાનો બોધ કરવાનું કામ શ્રીસદ્‌ગુરુનું રહ્યું નથી પણ કર્મ, ઉપાસના અને જ્ઞાન એ ત્રણેનો બોધ કરવા અને એ ત્રણેનું અનુષ્ઠાન કરાવવાનું શ્રીસદ્‌ગુરુને રહે છે. કર્મવડે અંતઃકરણના મલદોષની નિવૃત્તિ સાધવી, ઉપાસનાના બોધવડે ચિત્તની સ્થિરતા આણવી, અને તત્ત્વોપદેશવડે આવરણનો ભંગ કરવો, એ સર્વ શ્રીસદ્‌ગુરુએ જ કરવાનું છે. આ સર્વ કાર્ય ગૃહસ્થાશ્રમને સેવનાર પુરુષ જ કરાવી શકે છે અને યતિનું એમાં કામ ચાલે તેમ નથી. જનોઈ તોડાવી, મસ્તક મુંડાવવું હોય ત્યાં યતિની ખાસ જરૂર રહે છે પણ આ તો જનોઈ આપવાની છે, જનોઈ આપી વિવિધ કર્મો શિષ્યોપાસે કરાવવાનાં છે. તે તે કર્મ ગપરૂપ છે, અને અજ્ઞાનીનો વિલાસ છે એવા ઇતર મનુષ્યોતરફથી થતા આક્ષેપને જાણી તેને દૂર કરી શિષ્યોની શ્રદ્ધા કાયમ રાખી તે તે ભૂમિકામાં સ્થાપી ત્યાંથી ઉન્નતિના શિખરપર લઇ જવાનું હોય છે. યતિએ ત્યાગાશ્રમ, ઉપાધિ દૂર કરવા અને અખંડ બ્રહ્માનુભવ કરવા સ્વીકાર્યો છે તેથી કોઇ ખરા યતિ પોતાના ઉદ્દેશનો ઉચ્છેદ કરી પુનઃ ઉપાધિમાં પ્રવેશે એવો સંભવ ઓછો છે. પણ જેઓ લોકસંગ્રહાર્થે ઉપાધિયુક્ત દશામાં જ રહ્યા છે તેવા ગૃહસ્થાશ્રમીરૂપે પ્રતીત થતા સદ્‌ગુરુથી જ આ સર્વેની સાંગોપાંગ સિદ્ધિ કરાવે તેમ છે. એ સત્ય છે કે હાલ પણ ઘણા યતિઓ સ્થળે સ્થળે વેદાંતની કથાવાર્તા કરનાર છે, પણ એ તેમના ધર્મથી પ્રતિકૂળ છે. પ્રથમ તો એ યતિના આશ્રમની પૂર્વાવસ્થા તપાસીએ છીએ તો ઘણામાં તો પોકળ જ જણાય છે. વિરાગની આરૂઢ દશાએ એ આશ્રમનું તેમણે ગ્રહણ કર્યું નથી. પણ ઘણા ખરામાં તો દૃઢ ગૃદ્ધીની સર્વ એષણા અતિવેગ વડે જાગ્રત્ રહેલી છે અને તેને જ ગુપ્તપણે સાધવા માત્ર ભગવાં વસ્ત્રનો જ જામો તેમણે ઓઢેલો છે. આ યતિઓદ્વારા શ્રેયસ્‌ની સિદ્ધિ થતી નથી પણ ઘણે અંશે દુરાચારનો જ પ્રચાર ચાલે છે. જે ખરા યતિ ક્વચિત્ ક્વચિત્ હશે તે બહુધા બહાર આવતા નથી પણ પોતાના લક્ષ્ય બિન્દુરૂપ બ્રહ્મચિંતનમાં એકાન્તસેવન કરતા નિમગ્ન રહે છે. માત્ર ઉપનિષદ્‌ની કથાવાર્તા કરવી એનું નામ ઉપનિષદ્‌ની વિદ્યાનો બોધ નથી, એનું નામ તત્ત્વજ્ઞાન નથી અને એ સદ્‌ગુરુનું કર્તવ્ય નથી. જો પુસ્તક વાંચી સંભળાવવું એ જ કર્તવ્ય હોય તો, જો એટલાથી જ સદ્‌ગુરુ થવાતું હોય તો હાલના ઘણા ખરા યતિઓ સદ્‌ગુરુ છે એમ કહેતાં આંચકો ખાવા કારણ નથી. એવું સદ્‌ગુરુપણું આ યતિઓમાં છે; પ્રો. મેક્સમ્યૂલર, ડુઇસન આદિ અનેક અંગ્રેજો, જર્મનો આદિમાં પણ છે, અને કોઇ વેશ્યા પણ અધ્યયન કરી વાંચી સંભળાવે તો તેમાં પણ છે અને વિધવા કે પરસ્ત્રીરૂપ સધવામાં આસક્તિ બાંધનાર વિષયલંપટમાં પણ છે. પણ શાસ્ત્ર આ પ્રકારે સદ્‌ગુરુપણાને વર્ણવતું નથી અને આવા તુચ્છ શિક્ષકપણાના અધિકારમાટેની ચર્ચામાં આપણે ઉતરવા પણ નથી. યથાર્થ બ્રહ્મજ્ઞાનની દૃઢ અપરોક્ષપણે જેમના દ્વારા પ્રાપ્તિ થાય છે તેમને જ યથાર્થ સદ્‌ગુરુપણું છે અને તેવું સદ્‌ગુરુપદ આ યતિમાં કે ઇતર વર્ણવેશમાં નથી પણ તે તો જે જીવન્મુક્ત મહાત્મા થયા છે તેમનામાં જ છે; અને તે પ્રાયશઃ ગૃહસ્થાશ્રમને સેવનારમાં હોઇ શકે છે.

યતિનો આશ્રમ આજે આપણે જાગરિત થયેલો. કેટલાંક વર્ષ થયાં જોઇએ છીએ

અને તેથી ઘણાનું એવું માનવું પણ થાય તો તે સંભવે છે કે જેમ ગૃહીનો આશ્રમ પરાપૂર્વેથી ચાલતો આવ્યો છે તે જ પ્રમાણે આ સંન્યાસીનો આશ્રમ પણ પરાપૂર્વેથી-જ ચાલ્યો આવતો હશે. પણ ઉપનિષદો જોતાં સર્વ વિવેકી એ નિશ્ચયપર આવી શકે તેમ નથી. પ્રો. ડ્યુસન (Deussen) પોતાના ફિલોસોફી ઓફ્ ધી ઉપનિષદ્‌સ નામના ગ્રંથમાં, In the older Upanishadas the theory of the four ash'ramas is seen in the course of formation. Chad. 8. 15 mentions only the Brahman-student and householder, and promises to these in return for study, the begetting of children, the practice of Yoga, abstinence from doing injury, and sacrifice, a departure hence without return etc.—પ્રાચીન ઉપનિષદ્‌માં ચાર આશ્રમની પ્રક્રિયા બંધાતી (બંધાયેલી નહિ) જણાય છે. છાંદોગ્યોપનિષદ્ ૮. ૧૫ માં तद्वैतद् ब्रह्मा प्रजापतय उवाच प्रजापतिर्मनवे मनुः प्रजाभ्य आचार्य कुलाद् वेदमधीत्य...ब्रह्मलोकमभिसंपद्यते न स पुनरावर्तते न स पुनरावर्तते । આ વિદ્યાનો બ્રહ્માએ પ્રજાપતિને, પ્રજાપતિએ મનુને અને મનુએ પ્રજાને બોધ કર્યો ઇત્યાદિ કહી માત્ર બ્રહ્મચારી તથા ગૃહી એ બેનું કથન કરે છે અને એ બેને સ્વાધ્યાય, પ્રજોત્પત્તિ, યોગાભ્યાસ, અહિંસા અને યજ્ઞાદિ કરવાના ફળરૂપે પુનરાવૃત્તિરહિત બ્રહ્મલોકની પ્રાપ્તિ જણાવે છે—આ આદિ વાક્યોથી સર્વ ઉપનિષદ્‌માં ચાર આશ્રમનું કથન નથી પણ ઘણે અંશે બ્રહ્મચારી અને ગૃહી અને પછી તે સાથે વની અને છેવટે જ યતિનું કથન આવે છે, એમ કહે છે. આ સંબંધમાં એ પ્રોફેસર અનેક ઉપનિષદ્‌નાં વાક્યો ઉદાહરણરૂપે આપે છે, છતાં આ વિચાર પ્રમાણરૂપ જ માનવો એવો આગ્રહ અત્ર કરવા કારણ નથી. અત્ર કહેવાનું ખાસ તાત્પર્ય એ છે કે જ્યારે ગૃહીની સ્થિતિ સર્વત્ર સિદ્ધ જ છે, ત્યારે યતિની સ્થિતિ, યતિના આશ્રમનું અસ્તિત્વ તેવું સિદ્ધ હોય એમ ન માનવાનાં પણ કારણ વિવેકી સમાલોચકોને જણાય છે. તો પછી યતિમાં જ સદ્‌ગુરુત્વની યોગ્યતા સ્થાપનારના મતને એમની દૃષ્ટિથી તો લેશ પણ ટેકો મળે તેમ નથી, પણ ઉલટું પૂર્વે તો ગૃહી જ સદ્‌ગુરુ હતા અને યતિનું નામ જ નહોતું એમ એ પ્રમાણે તો નીકળે તેમ છે. આમ છતાં પાશ્ચાત્ય પદ્ધતિપર શ્રદ્ધા ન રાખનાર, તેના પ્રતિ તિરસ્કારદૃષ્ટિથી જોનાર પણ જો યતિના આપેલા ધર્મોનું ચિંતન કરશે તો તેને સ્પષ્ટ જણાય તેમ છે કે યતિમાં સદ્‌ગુરુત્વનું અસ્તિત્વ આપદ્ધર્મરૂપે જ સ્વીકારી શકાય તેમ છે અને ગૃહીમાં તો પૂર્વે આપી ગયેલાં વિવિધ પ્રમાણોથી દૃઢરૂપે એ સિદ્ધ થએલું જ છે. જો યતિને જ સદ્‌ગુરુ થવાનો અધિકાર શાસ્ત્ર આપતું હોય તો એના કર્તવ્યમાં સૌથી પ્રથમ સ્થાન શિષ્યોને બોધ આપવાના ધર્મને રહે છે. કારણ કે પરા અને અપરા એ પ્રકારની વિદ્યામાં પરાવિદ્યારૂપ બ્રહ્મવિદ્યા પ્રધાન વિદ્યા છે. અપરા વિદ્યાને સારી રીતે જાણીને સિદ્ધ કરનારને પણ પરા વિદ્યા જાણવાની બાકી રહે છે અને પરાવિદ્યાનું જ્ઞાન થયે કંઇ પણ જાણવાનું શેષ રહેતું નથી પણ સર્વ વસ્તુ જણાઇ છે એ પ્રકારે એક વિજ્ઞાનથી સર્વ વિજ્ઞાનની પ્રતિજ્ઞા વિવિધ ઉપનિષદ્ કરે છે. આથી પરાવિદ્યારૂપ બ્રહ્મવિદ્યાનો લોપ ન થાય એ પ્રતિ શાસ્ત્ર પ્રધાન લક્ષ આપે એ જ ઉચિત છે. હવે જો યતિ માત્ર જ સદ્‌ગુરુ થઇ

કરવાની ટેવ નહિ રાખવી, અને વ્યાખ્યાન કરવામાં તત્પરતા પણ ન સેવવી. अंधवन्मूकवत् पङ्गु बधिरक्लीबवच्चयः । आस्ते मजतियो नित्यं सकैवल्याश्रमे वसेत् । જે અંધવત્, મૂગાની માફક, તેમ જ પાંગળો, બહેરો અને નપુંસકની માફક નિત્ય રહે તે જ 'કૈવલ્યાશ્રમ—સંન્યાસમાં વાસ કરે. તાત્પર્ય કે આ આશ્રમ પ્રવૃત્તિપ્રધાન નથી પણ નિવૃત્તિપ્રધાન છે તેથી એમાં નિવૃત્તિનું જ પ્રધાન સેવન કરવાનું હોય છે. પ્રવૃત્તિ સેવવી હતી તો ગૃહસ્થાશ્રમ શું ખોટો હતો કે તે ત્યજીને આ આશ્રમ ગ્રહણ કરવાનો વિચાર થયો ? તેથી નિવૃત્તિપ્રધાન હોવાથી બ્રહ્મમીમાંસાથી અતિરિક્ત કોઈનું અધ્યયન કે શ્રવણ કે કથન યતિએ કરવાનું હોતું નથી. જીવન્મુક્ત થનાર ગૃહી મહાત્મા જેમ વસ્તુતઃ તુર્યાતીત થવાથી અતિવર્ણાશ્રમી છે છતાં ગૃહીની દશામાં રહે છે ત્યાંસુધી સર્વ સદ્‌ગુણોને તથા ગૃહીના ધર્મનું પાલન કરનાર રહે છે તે જ પ્રમાણે વિવિદિષા સંન્યાસમાં ઉપર પ્રમાણે જેણે યતિધર્મોનું પાલન કર્યું છે તે પછી તત્ત્વજ્ઞાનસંપન્ન થાય છે ત્યારે પણ તેમનામાં એ જ યતિધર્મોની અનુવૃત્તિ અલંકારવત્ રહેવી જ ઘટે છે. તેથી આ સર્વે સ્મૃતિઆદિ વચનો જોતાં યતિએ બનતાસુધી શિષ્યો ન જ કરવા, યતિએ ગૃહીસાથે તો ન જ રહેવું, સહાય જોઇએ તો તે વિદ્વાન્ યતિને લેવો એ જ સર્વનું તાત્પર્ય દેખાય છે; અને યતિએ ગૃહીઆદિને બોધ કરી સદ્‌ગુરુપદે વિરાજવા તત્પર થવામાં તાત્પર્યવાળું એક પણ વચન દેખાતું નથી. તેથી સ્પષ્ટ રીતે જણાય છે કે ઉપનિષદો તથા સ્મૃતિઆદિનું પ્રધાન વલણ યતિને સદ્‌ગુરુત્વ આપવાનું નથી પણ નિવૃત્તિમાં બેસાડવાનું, એકાન્તમાં રહી બ્રહ્મચિંતન કરાવવાનું જ છે.

જેને મતાંધતા થયેલી છે તેને ગમે તે દેખાઓ, પણ વિવેકપૂર્વક પ્રાચીન પ્રદ્ધતિ, પ્રાચીન સંપ્રદાય જોતાં અને શ્રુતિસ્મૃતિઅનુકૂળ તર્કને આશ્રય આપતાં આ સર્વ વિચારથી સર્વને સ્પષ્ટ થાય તેમ છે કે બ્રહ્મવિદ્યાના સદ્‌ગુરુ થવાનો મુખ્ય અધિકાર ગૃહસ્થ બ્રહ્મવિદ્‌ને છે અને પછી યતિઆદિ ઇતર આશ્રમીઓને છે. સદ્‌ગુરુપદનું યતિમાં જ મર્યાદીકરણ કરવું, એ શ્રુતિસ્મૃતિઆદિ સર્વ પ્રમાણોથી વિરુદ્ધ છે, તર્કને સહન કરી શકે તેમ નથી, અને શિષ્ટ પુરુષોથી સેવાએલું નથી. જે જે મહાપુરુષોને યથાર્થ બ્રહ્માત્મૈક્યનો દૃઢ અપરોક્ષ અનુભવ થયો હોય છે તે સર્વને સદ્‌ગુરુપદની યોગ્યતા છે. અમુક મહાપુરુષ તો ક્ષત્રિય છે કે વૈશ્ય છે કે બ્રાહ્મણ છે કે ગૃહી છે કે યતિ છે કે બ્રહ્મચારી છે કે વૃદ્ધ છે કે યુવાન છે કે બાલક છે, એવાં મિથ્યા વચનો આ અધિકારને સંકુચિત કરી શકતાં નથી. શ્રીઅજાતશત્રુ ક્ષત્રિય હતા, શ્રી ચૂડાલા તથા વાક્ સ્ત્રી હતાં અને ગર્ભમાંથી જ જન્મતાં શ્રીવામદેવ બાલક હતા, છતાં સર્વને સદ્‌ગુરુપદનો અધિકાર શાસ્ત્રે-સંમત કર્યો છે તેથી शिशुत्वं स्त्रैणं वा भवतु ननुवन्द्यासि जगता । गुणाः पूजास्थानं गुणिषु न च लिङ्गं नच वयः ॥ શ્રી સીતા ભલે શિશુ હોય કે સ્ત્રીત્વવાળાં હોય, ગમે તે હોય છતાં સમગ્ર જગતને વંદ્ય છે, ગુણો જ પૂજાનું સ્થાન છે અને બાહ્યલિંગ કે ઉમર નથી, એ શ્રી ભવભૂતિનું વચન તથા भुवमधिपतिर्बालावस्थोऽप्यलं परिरक्षितु । नखलु वयसाजात्यैवायं स्वकार्यसहोभरः ॥ બાલક હોય તો પણ રાજાનો પુત્ર જ પૃથ્વીપાલન કરવા સમર્થ છે, પોતાના પ્રાપ્ત કાર્યને કરવાનું સામર્થ્ય વયઉપર આધાર રાખતું નથી પણ જાતિને જ

એ પ્રાપ્ત થાય છે—એ શ્રીકાલિદાસનું વચન વ્યવહાર તથા પરમાર્થ ઉભય વિષયમાં એક સરખી રીતે જ લાગે છે, કેમકે પ્રકૃતિનિયમને અનુસારી એ રચાયેલાં છે. નિયતિના નિયમોને જ એ જણાવનાર છે, તેથી જેમ વનના આધિપત્યનો અધિકાર શિયાળીઆંને નથી પણ સિંહકુલોત્પન્ન નાના અથવા મોટા સિંહને જ છે તે પ્રમાણે સદ્ગુરુપદે સ્થિત થવાનો અધિકાર પુસ્તકો વાંચી વાચાટ થયેલાને હોતો નથી, તેમ માત્ર દંડને ધારણ કરનારને હોતો નથી પણ વયની અપેક્ષાવિના જે યથાર્થ સદ્ગુરુના શિષ્ય છે અર્થાત્ યથાર્થ સદ્ગુરુથી જેણે બ્રહ્મવિદ્યાની પ્રાપ્તિ કરી છે તે સર્વને અને તે સર્વને જ છે એ સિદ્ધ થાય છે. (અપૂર્ણ.)

ગ્રહો તથા રાશિઓની મનુષ્યના જીવનપર થતી અસર.

(અનુસંધાન ગયા અંકના પૃષ્ઠ ૩૧૪ થી.)

વાયુ તત્ત્વની ત્રણ રાશિઓ.

મિથુન, તુલા, અને કુંભ.

પ્રકરણ ૪.

મિથુન રાશિ.

(૨૦ મી મેથી ૨૧ મી જ્યુનસુધી)

(વાયુ તત્ત્વની ત્રણ રાશિઓમાં આ રાશિ મુખ્ય ગણાય છે તેની સત્તા વ્યક્તિ શરીરમાં ખભામાં તથા બાહુમાં પ્રવર્તે છે. રાશિચક્રમાં આ રાશિ પુરુષરાશિ ગણાય છે. તે પ્રજ્ઞા અર્થાત્ બુદ્ધિ અને વેદના અર્થાત્ ઇંદ્રિયજન્ય જ્ઞાન, એ બે ઉચ્ચ ગુણોને પોષે છે. સૂર્ય આ રાશિમાં મે માસની ૨૦ મીએ અથવા એ અરસામાં પ્રવેશે છે, અને ૨૧ મી જ્યુને અથવા તે સંધિમાં તેનું અતિક્રમણ કરે છે આ રાસિની ખરેખરી અસર સૂર્યનો તેમાં પ્રવેશ થયા પછી ૭ દિવસ પછી જ થાય છે, તેથી ૨૦ મી મેથી ૨૬ મી મેસુધીમાં જન્મેલાં મનુષ્યોમાં આ રાશિનાં સંપૂર્ણ લક્ષણો હોતાં નથી. તેમનામાં કંઈક પૂર્વ રાશિનાં અને કંઇક આ રાશિનાં લક્ષણો હોય છે. વળી તેમના જન્મસમયે ચંદ્ર જે રાશિમાં હોય છે, તે રાશિનાં લક્ષણો પણ તેમનામાં હોય છે)

મિથુન રાશિમાં જન્મેલાં ઘણાંખરાં મનુષ્યોનો સ્વભાવ બે ગોળીના ચડવાજેવો હોય છે; અર્થાત્ ઘડીકમાં તેઓ એક પ્રકારનો સ્વભાવ દર્શાવે છે, તો ઘડીકમાં તેથી વિરુદ્ધ પ્રકારનો સ્વભાવ દર્શાવે છે. ઘડીકમાં તેઓને મુસાફરી કરવી ગમે છે, તો ઘડીકમાં તેમને ઘરનું આંગણું છોડવું ગમતું નથી. તેઓને ખુબ અભ્યાસ કરવો ગમે છે, અને તેની જ સાથે ખુબ રમતું ગમે છે. જે ક્ષણે તેઓ પોતાને સુખી માને છે, તે જ ક્ષણે પાછા તેઓ પોતાને દુઃખી ગણે છે. સંતોષ અને અસંતોષ બંને એક કાળે તેમનામાં વર્તે છે. એક

ક્ષણે તેઓ પુષ્કળ ધનને ઇચ્છે છે, અને બીજી જ ક્ષણે તેઓ ધનની બેદરકારી બતાવે છે. એક સમયે તેઓ પોતાનું ખુબ લાંબુ આયુષ્ય હોય, એવી ઇચ્છા કરે છે, અને તરત જ બીજે સમયે, આ ક્ષણે તેમનું મૃત્યુ થાય એવું તેઓ ઇચ્છે છે. પોતાના આ દ્વિધા સ્વભાવને આ રાશિનાં મનુષ્યો પોતે જ યથાર્થ સમજી શકતાં નથી, કારણ કે અમુક મનુષ્યઉપર મારો અત્યંત પ્રેમ છે એવું જે ક્ષણે તે માને છે, તેની બીજી જ ક્ષણે મારો તેના ઉપર જરા પણ પ્રેમ નથી, એમ તે માને છે. તેઓમાં એક જ ક્ષણમાં ઉત્સાહ અને નિરુત્સાહ બને જ જણાય છે.

આ રાશિનાં જે મનુષ્યોએ પોતાના મનોવિકારોનો જય કરી ઉચ્ચ સદ્‌ગુણોને કેળવ્યા હોતા નથી તેઓ ઘણા દુઃખી જેવામાં આવે છે. પરસ્પરથી ઉલટા ગુણો જેવા સ્પષ્ટ રીતે આ રાશિના મનુષ્યોમાં દૃષ્ટિએ પડે છે, તેવા બીજી કોઇ પણ રાશિમાં જન્મેલાં મનુષ્યોમાં પડતા નથી. આજે તેઓ અત્યંત દુરાચારી તથા નરપિશાચ થાય છે તો આવતી કાલે અત્યંત સદ્‌ગુણી તથા સાધુજેવા થઇ જાય છે. તેઓનામાં દુર્ગુણનું બલ જેમ અત્યંત હલકા પ્રકારનું હોય છે, તેમ સદ્‌ગુણનું બળ અત્યંત ઉંચા પ્રકારનું હોય છે. તેઓ જ્યારે પોતાના નીચ સ્વભાવને જિતે છે, અને ઉચ્ચ સ્વભાવનું અંતઃકરણમાં સામ્રાજ્ય પ્રવર્તાવે છે, ત્યારે તેઓ જગત્‌માં અત્યંત સમર્થ કવિઓ, મહાત્માઓ, તત્ત્વજ્ઞાનીઓ, વિચારકો, અને ત્રિકાલદર્શીઓ થાય છે.

તેઓનામાં આ પ્રકારના પરસ્પરથી ઉલટા ગુણો હોવાથી તેમના મનની સ્થિતિ બહુ વ્યગ્ર રહે છે. આ વ્યગ્રતાને જિતવાનું કાર્ય તેઓને ઘણું જ કઠિન જણાય છે. તેઓ પોતાના સુસ્વભાવને પ્રયત્નથી મનમાં નિત્ય આગળ પડતો નથી રાખતા તો તેઓને શરીરનાં તથા મનનાં અનેક દુઃખો સહન કરવાં પડે છે, અને તેમને સાચું સુખ કદી પણ પ્રાપ્ત થતું નથી. આથી કરીને આ રાશિમાં જન્મેલાં મનુષ્યોએ આ વાતને જેમ બને તેમ સત્વર જાણવી જોઇએ.

આ રાશિનાં મનુષ્યો અત્યંત પ્રેમાળ અને ઉદાર હોય છે. તેઓ સર્વની સાથે સભ્ય, વિવેકી, માયાળુ અને નમ્ર હોય છે. તેઓના આ ગુણોને લીધે તેઓ ઘણા પ્રીતિપાત્ર થઇ પડે છે. તેઓને પોતાના કુળનું બહુ અભિમાન હોય છે. તેઓનામાં લેશ પણ સ્વાર્થ અથવા કૃપણતા હોતી નથી. તેઓ ગરીબોની ચિંતા ધરનારા અને તેમનાં દુઃખની દાઝ જાણનારા હોય છે. બીજાઓને મદદ કરવામાં તેઓ ઘણી વાર પોતાનાં સ્વાર્થને હાનિ પહોંચાડે છે. તેઓના દ્વિધા સ્વભાવથી તેઓ કોઇ કોઇ પ્રસંગે સ્વાર્થી જણાય છે, તથાપિ તેઓ કોઇ પણ અંશમાં તેવા હોતા નથી.

જ્ઞાનની તથા અસાધારણ બુદ્ધિનું સામર્થ્ય મેળવવાની તેઓને ભારે તૃષ્ણા હોય છે. વિદ્યા અને કલાનો તેમને અત્યંત શોખ હોય છે. તેઓ વાચનના ભારે રસિયા હોય છે, અને વાતચીત કરવામાં બહુ જ કુશળ હોય છે. ઉપહાસમાં અથવા કોઇ પણ વાતમાં રહેલા મર્મને તેઓ તરત સમજી જાય છે.

આ મનુષ્યોમાં લાંબી નજર ન પહોંચાડવાનો મોટો દોષ હોય છે, અને તેથી તેઓ કરકસરથી ખરચ કરતા નથી. તેઓ જેટલું કમાય છે, તેટલું તરત ઉડાવી દે છે. પરંતુ એક વાર જો તેઓ પોતાના વિકારો અને વાસનાઓઉપર અંકુશ મેળવે છે, તો

તેઓ ધનનો પુષ્કળ સંગ્રહ કરનારા થાય છે, અને પ્રસંગ આવ્યે મોટી રકમો ઉદારતાથી ખરચે છે. મનને સ્વાધીન કરનાર આ રાશિના સ્ત્રીપુરુષમાં જો ફેરફાર થઇ જાય છે, તે અત્યંત આશ્ચર્ય ઉપજાવે છે. પશુ મટીને તેઓ એકાએક દેવ જ થઇ જાય છે.

ધર્મવિષયમાં તેઓનું વલણ બહુ બળવાન્ હોય છે; અને તોપણ તેઓ અમુક એક ધર્મને અથવા સંપ્રદાયને સ્વીકારીને બેશી રહેતા નથી. સર્વ ધર્મના ગુરુઓ પ્રતિ તેઓ માનબુદ્ધિ ધરાવે છે. તેઓ પોતાના વિચારથી ઉલટા બીજાના ધર્મના વિચારોને સહન કરવાની ઉદારવૃત્તિવાળા હોય છે. તેઓ કોઇ વિષયઉપર સ્વતંત્રપણે વિચાર કરતાં પ્રસંગોપાત્ત ભયને ધરે છે. આનું કારણ એ છે કે તેઓને બીજાના ઉપર આધાર રાખવાની ટેવ પડી ગઇ હોય છે, અને કોઇ મહત્વના વિષયસંબંધમાં કોઇ પણ નિશ્ચયઉપર આવવાનું પોતાનામાં સામર્થ્ય નથી, એમ તેઓ માનતા હોય છે.

બારે રાશિમાં જન્મેલાં મનુષ્યોમાં મિથુન રાશિમાં જન્મેલાં મનુષ્યોજેવાં પ્રેમાળ, ઉદાર, નિસ્સ્વાર્થી અને આત્માર્પણ કરનારાં મનુષ્યો કોઇ પણ હોતાં નથી.

તેઓ બહુ અસ્વસ્થ અને વ્યાકુળ વૃત્તિવાળા હોય છે, અને તેઓને કોઇ ને કોઇ પ્રકારનો ફેરફાર નિરંતર જોઇએ છે. તેઓ પોતાના આ સ્વભાવનો જય નથી કરતા તો તેઓનું જીવન વ્યગ્રતામાં અને દુઃખમાં પસાર થાય છે. ઘણીવાર તેઓના અંતઃકરણમાં કંઇક કરવાને માટે બહુ જ આકુળતાવ્યાકુળતા થાય છે, પણ શું કરવાને માટે, તે તેઓ કહી શકતા નથી.

વાસ સેવવો જોઇએ. કુંભરાશિમાં જન્મેલાં મનુષ્યોની મિત્રતા તેમને બહુ લાભ કરે છે. તેથી ઉતરતો લાભ કન્યા રાશિનાં મનુષ્યોની મિત્રતાથી તેમને થાય છે.

આખો દિવસ વ્યગ્ર રહેવું, અને પોતાને પ્રાપ્ત બળનો ક્ષય કરી નાંખવો એ, આ મનુષ્યોમાં રહેલો દોષ છે. તેઓ એકી વખતે ઘણાં કામ કરવા ઇચ્છે છે, અને આથી તેઓનાં મન નિરંતર વ્યાકુળ રહે છે. તેઓ આખો દિવસ અસંતોષના ઉદ્ગાર કાઢ્યા કરે છે, જેના તેના ઉપર ધુરકીયાં કરે છે, ગડદાપાટુ કરતાં પણ પાછા હઠતા નથી અને જેમાં તેમાં અનિષ્ટની કલ્પના કર્યા કરે છે. આમ છતાં તેઓને જો કોઈ ભારે જોખમદારીનું કામ આપવામાં આવ્યું હોય છે, અથવા તેઓને જો કોઇ ભારે વિપત્તિ આવી પડે છે, તો તેઓ એકદમ આ દોષોનો ત્યાગ કરીને સુધરી જાય છે.

તેઓ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવાને અત્યંત આતુરતાવાળા હોય છે, તથાપિ જે ઉપાયોવડે જ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય છે, તે ઉપાયોને સ્થૈર્યથી સાધવાનું ધૈર્ય તેમનામાં હોતું નથી. કોઇ ચમત્કારિક યુક્તિથી સહેલાઇથી જ્ઞાન અથવા વિજય પ્રાપ્ત કરવા માટે તેઓ અત્યંત વલખાં મારે છે. જ્ઞાન અને સંપત્તિ પ્રાપ્ત કરવાનો, સદુદ્યોગવિના બીજો કોઈ પણ સરળ રાજમાર્ગ નથી, એ તેમણે જેમ બને તેમ સત્વર નિર્ણય કરી લેવું જોઇએ. તેમ તેઓ નથી કરતા તો મિથ્યા ભ્રાંતિમાં કુટાઇને તેઓ પોતાના અમૂલ્ય આયુષ્યનો વ્યર્થ ક્ષય કરે છે. કેટલાક સર્વોત્તમ વક્તા અને વ્યાખ્યાતાઓનો જન્મ આ રાશિમાં થયો હોય છે, એ ખરૂં છે તથાપિ નિરંતર આગ્રહયુક્ત પ્રયત્ન કરવાથી જ તેઓએ તે ઉત્તમતા પ્રાપ્ત કરી હોય છે.

પૂર્વે કહ્યા પ્રમાણે આ મનુષ્યોમાં પરસ્પરથી ઉલટા ગુણો હોય છે. તેઓએ પોતાના દોષોને દાબીને ઉત્તમ ગુણોનું બળ વધારવું જોઇએ. તેમ તેઓ નથી કરતા તો તેઓ પોતાનું આરોગ્ય બગાડી મૂકે છે.

તેઓ જે કામ કરવાનું આદરે છે, તેમાં ઘણી વાર મર્યાદાનું ઉલ્લંઘન કરે છે. આ કારણથી જ આ મનુષ્યોને આપણે કોઇ પ્રસંગે અત્યંત સદ્ગુણી અથવા કોઇ પ્રસંગે અત્યંત દુર્ગુણી જોઇએ છીએ. તેઓને મધ્યમ માર્ગમાં રહેતાં આવડતું નથી. મધ્યમ માર્ગને તેઓ સમજતા જ નથી. આ છેડાનું કે પેલા છેડાનું જ તેમને જ્ઞાન હોય છે. તેઓ કાંઇ પણ કામ કરવાને હમેશાં આકુળવ્યાકુળ રહે છે, પણ કયું કામ કરવા માટે તેમને આ વ્યાકુળતા થાય છે તે તેઓ પોતે જ જાણી શકતા નથી. આથી તેઓને નિત્ય અસંતોષ તથા બેચેની રહ્યા કરે છે. તેમનો દોષવાળો સ્વભાવ જ્યારે પ્રબલ હોય છે, ત્યારે તેઓ ઘણા વહેમી, અપ્રમાણિક અને અવિશ્વાસ કરવાયોગ્ય હોય છે. (અપૂર્ણ.)

શ્વસનવિદ્યાકલા.

(અનુસંધાન ગયા અંકના પૃષ્ઠ ૩૧૦ થી).

પ્રકરણ ૧૩.

સૂર્યમાંથી વહેતું પ્રાણતત્ત્વ શરીરના કયા કયા ભાગને પોષે છે.

જે જે દૈવી શક્તિઓ હોય છે, તે સર્વને પરસ્પર થોડા અથવા ઘણા પ્રમાણમાં

સંબંધ હોય છે. જ્યોતિષ્શાસ્ત્ર અને રસવિદ્યા બંને દૈવી શાસ્ત્રો હોવાથી તેઓને અત્યંત નિકટનો સંબંધ છે, અને રસવિદ્યાના અનેક ગૂઢ મર્મોને તે વિદ્યાના પારંગત પુરુષોએ જ્યોતિશ્શાસ્ત્રસાથે કેવા ઓતપ્રોત કર્યા છે, તે રસવિદ્યામાં પ્રવેશેલા સૂક્ષ્મ મતિમાન્ પુરુષો સારી રીતે જાણે છે. જેમ જ્યોતિશ્શાસ્ત્રને રસવિદ્યાસાથે સંબંધ છે, તે જ પ્રમાણે યોગશાસ્ત્રસાથે પણ તેને તેવો જ નિકટનો સંબંધ છે. એ સંબંધને વિસ્તારથી સ્પષ્ટ કરવાનો આ લઘુ લેખમાં અવકાશ તેમ જ પ્રયોજન નથી, તથાપિ શ્વસનવિદ્યાકલા કે જે યોગવિદ્યાનું એક અંગ છે, તેની સાથે એ શાસ્ત્રનો જે સંબંધ છે, તે પ્રતિ, વાચકોનું આ પ્રકરણમાં ઉપયોગપૂરતું લક્ષ ખેંચવું યોગ્ય ગણ્યું છે.

શ્વસનવિદ્યાકલાનો મુખ્ય ઉદ્દેશ શરીરની તથા મનની સર્વોત્તમ ઉન્નતિ કરવી, અને તે દ્વારા આધ્યાત્મિક ઉન્નતિમાં સહાયભૂત થવું, એ પૂર્વે કહેવાઈ ગયું છે. જ્યારે શરીર રોગરહિત, વિશુદ્ધ અને સુદૃઢ થાય છે, ત્યારે શરીરના ધાતુઓવડે પોષાતું મન પણ વિશુદ્ધ અને બળવાન્ થાય છે, તેથી શરીરની તથા મનની સર્વોત્તમ ઉન્નતિ કરવા ઇચ્છનારે શ્વસનવિદ્યાકલાના અભ્યાસવડે શરીરને પ્રથમ રોગરહિત, વિશુદ્ધ અને સુદૃઢ કરવાની અત્યંત અગત્ય છે, કારણ કે પ્રાણનું શરીરમાં ગ્રહણ એ જ શરીરને જીવતું રાખનાર, તેનું જીવન વધારનાર, અને તેને વિશુદ્ધ કરનાર છે.

પ્રાણમાં રહેલા જીવનતત્ત્વથી શરીરનો પ્રત્યેક અવયવ પોષાય છે. બ્રહ્માંડમાં જે પ્રાણ વ્યાપી રહેલો છે, તે શરીરને પોષણ આપવાના સામર્થ્યમાં હમેશાં એક જ પ્રકારનો હોય છે, એમ કંઇ નથી. જેમ સૂર્ય તેનો તે છતાં તેની ઉષ્ણતામાં અને જીવનપ્રદ શક્તિમાં પ્રત્યેક ઋતુમાં ભેદ પડે છે, તેમ પ્રાણ તેનો તે છતાં, સૂર્યની ગતિના ફેરફારને લીધે, અથવા શાસ્ત્રીય રીતે કહીએ તો આપણી પૃથ્વીની ગતિના ફેરફારને લીધે, તેમ જ આપણા સૂર્યમંડળના અન્ય ગ્રહોની ગતિના ફેરફારને લીધે તેના જીવન આપનાર સામર્થ્યમાં ભેદ પડે છે. અને આવો ભેદ પડે, એ સ્વાભાવિક છે. કારણ કે પ્રાણમાં જીવનને પોષનાર જે સૂક્ષ્મ વિદ્યુન્મય તત્ત્વો રહેલાં છે, તે અન્ય કંઇ જ નથી, પણ સૂર્ય તથા વિવિધ ગ્રહોમાંથી વહેતું સૂક્ષ્મ ઓજસ્ છે. જેમ પુષ્પમાંથી પુષ્પનો સુવાસ બહાર નીકળ્યા જ કરે છે, અને ચારે બાજુએ પ્રસરે છે, તેમ સૂર્યાદિ ગ્રહોમાંથી સૂક્ષ્મ જીવનતત્ત્વ ચારે બાજુએ વહ્યા જ કરે છે, અને વાયુદ્વારા તે આ પૃથ્વીના જડ તથા અજડ સર્વ પ્રાણીપદાર્થોને પોષે છે.

ગ્રહોમાંથી વાયુમાં સિંચાતા આ ઓજસ્ના ગુણમાં તેમની ગતિને લીધે પૃથ્વીથી ભિન્ન ભિન્ન સમયે જે તેમનું અંતર પડે છે, તેથી ભેદ પડે છે. કોઇ સમયે પ્રાણમાં મસ્તકને પોષનાર દ્રવ્ય અધિક હોય છે, તો કોઇ સમયે તેમાં છાતી, ઉદર, ઘુંટણ વગેરે અવયવોને પોષનાર દ્રવ્ય અધિક હોય છે. કોઈ સમયે તેમાં અમુક એક ઇંદ્રિયને પોષનારૂં તત્ત્વ અધિક હોય છે તો કોઇ સમયે તેમાં અમુક અન્ય ઇંદ્રિયને પોષનારું તત્ત્વ અધિક હોય છે. કોઈ સમયે તેમાં અમુક એક માનસિક શક્તિને પોષનાર ઓજસ્ અધિક હોય છે, તો અન્ય સમયે તેમાં અમુક અન્ય માનસિક શક્તિને પોષનાર ઓજસ્ અધિક હોય છે. આ વગેરે હેતુથી જે સમયે પ્રાણમાં શરીરના જે અવયવને તથા શક્તિને પોષ-

નાર તત્ત્વ અધિક હોય તે સમયે શરીરના તે અવયવમાં પ્રાણની સૂક્ષ્મ કળાને મનદ્વારા પ્રવેશાવવાથી તે અવયવ તથા શક્તિ અધિક પોષાય છે.

દૈવી વિદ્યાનો અભ્યાસ કરનાર સર્વ પુરુષો જાણે છે કે પ્રત્યેક જડ તથા ચેતન વ્યક્તિને, પોતાનામાંથી વહેતા સૂક્ષ્મ દ્રવ્યનું પોતાની આજુબાજુ આવેષ્ટન હોય છે. આ આવેષ્ટન અથવા મંડળને સામાન્ય મનુષ્યનાં નેત્ર જોવાને સમર્થ હોતાં નથી, પરંતુ યોગસાધનમાં કેટલેક અંશસુધી વધેલા પુરુષો તે મંડળને જોઈ શકે છે.

પ્રત્યેક મનુષ્યમાંથી તથા પદાર્થમાંથી વહેતા આ સૂક્ષ્મ દ્રવ્યના મંડળને, સૂર્યમાંથી વહેતા સૂક્ષ્મ દ્રવ્યના મંડળસાથે સંબંધ છે. સૂર્ય બાર રાશિમાં થઈને ગતિ કરતો હોવાથી, સૂર્યના આ સૂક્ષ્મ દ્રવ્યના મંડળના બાર વિભાગ પાડવામાં આવ્યા છે, અને તેનો પ્રત્યેક વિભાગ પ્રત્યેક મનુષ્યના તથા પ્રત્યેક પદાર્થના સૂક્ષ્મ દ્રવ્યના અમુક વિભાગસાથે જ સંબંધવાળો હોય છે. દૃષ્ટાંત તરીકે સૂર્ય જ્યારે મેષ રાશિમાં થઈને ગતિ કરતો હોય છે, ત્યારે સૂર્યનું મેષરાશિનું જીવનતત્ત્વ પૃથ્વીઉપર આવે છે, અને પ્રત્યેક મનુષ્યના શરીરના તથા પ્રત્યેક પદાર્થના અમુક વિભાગસાથે સંબંધવાળું થઈને તે તે વિભાગઉપર અસર કરે છે.

આમ હોવાથી જેમ સૂર્યના ઓજસ્‌ના બાર વિભાગ કરવામાં આવ્યા છે, તેમ પ્રત્યેક પ્રાણિપદાર્થના ઓજસ્‌ના પણ બાર વિભાગ કરવામાં આવ્યા છે; અને તે દરેક વિભાગઉપર સૂર્યના સજાતીય વિભાગની અસર થાય છે.

સૂર્ય જ્યારે મેષ રાશિનો થાય છે ત્યારે તેમાંથી મેષ રાશિનું જીવનતત્ત્વ વહે છે, અને તેનો મનુષ્યના શરીરમાં મસ્તક અને મુખસાથે સંબંધ હોવાથી તે બે ભાગઉપર તેની અસર થાય છે.

સૂર્ય જ્યારે વૃષભ રાશિનો થાય છે ત્યારે તેમાંથી વૃષભ રાશિનું જીવનતત્ત્વ વહે છે, અને મનુષ્યશરીરમાં ગરદન અને ગળાસાથે તેનો સંબંધ હોવાથી તે બે અવયવઉપર તેની અસર થાય છે.

સૂર્ય જ્યારે મિથુન રાશિમાં આવે છે, ત્યારે તેમાંથી મિથુન રાશિનું પ્રાણતત્ત્વ વહે છે, અને મનુષ્યશરીરમાં બાહુ, ખભા અને ફેફસાંસાથે તેનો સંબંધ હોવાથી તે અવયવોઉપર તેની અસર થાય છે.

સૂર્ય જ્યારે કર્ક રાશિમાં પ્રવેશે છે ત્યારે તેમાંથી કર્ક રાશિનું ઓજસ્‌ વહે છે, અને મનુષ્યશરીરમાં છાતી, સ્તન, અને જઠરસાથે તેનો સંબંધ હોવાથી તે તે ભાગઉપર તેની અસર થાય છે.

સૂર્ય જ્યારે સિંહ રાશિમાં થઈને ગતિ કરે છે, ત્યારે તેમાંથી સિંહ રાશિનો વિદ્યુન્મય પ્રવાહ વહે છે, અને મનુષ્યશરીરમાં હૃદય, પીઠ, અને કરોડસાથે તેનો સંબંધ હોવાથી તે અવયવોઉપર તેની અસર થાય છે.

સૂર્ય જ્યારે કન્યા રાશિમાં આવે છે, ત્યારે તેમાંથી કન્યા રાશિનું જીવનતત્ત્વ વહે છે, અને મનુષ્યશરીરમાં આંતરડાં તથા મોટા નળસાથે તેનો સંબંધ હોવાથી તે તે ભાગઉપર તેની અસર થાય છે.

સૂર્ય જ્યારે તુલા રાશિમાં પ્રવેશે છે ત્યારે તેમાંથી તુલા રાશિનું સૂક્ષ્મ દ્રવ્ય વહે

છે, અને મનુષ્યશરીરમાં કટિ તથા ગુર્દા (મૂત્રાશય) સાથે તેનો સંબંધ હોવાથી તે અવયવોઉપર તેની અસર થાય છે.

સૂર્ય જ્યારે વૃશ્ચિક રાશિમાં પ્રવેશે છે ત્યારે તેમાંથી વૃશ્ચિક રાશિનું જીવન વહે છે, અને મનુષ્યશરીરમાં જનનેંદ્રિયસાથે તેનો સંબંધ હોવાથી તે ભાગઉપર તેની અસર થાય છે.

સૂર્ય જ્યારે ધન રાશિનો થાય છે ત્યારે ધન રાશિનો સૂક્ષ્મ પ્રવાહ તેમાંથી વહે છે, અને મનુષ્યશરીરમાં નિતંબ અને જંઘાસાથે તેનો સંબંધ હોવાથી તે બે ભાગ-ઉપર તેની આસર થાય છે.

સૂર્ય જ્યારે મકર રાશિનો થાય છે ત્યારે તેમાંથી મકર રાશિનું જીવનતત્ત્વ વહે છે, અને મનુષ્યશરીરમાં ઘુંટણુસાથે તેનો સંબંધ હોવાથી તે ભાગઉપર તેની અસર થાય છે.

સૂર્ય જ્યારે કુંભ રાશિનો થાય છે ત્યારે કુંભરાશિનું સૂક્ષ્મ દ્રવ્ય તેમાંથી વહે છે, અને શરીરમાં પગના નળાના પાછલા માંસવાળા ભાગ (પિંડી) સાથે અને ઘુંટીસાથે તેનો સંબંધ હોવાથી તે અવયવોઉપર તેની અસર થાય છે.

સૂર્ય જ્યારે મીન રાશિનો થાય છે ત્યારે મીન રાશિનું દ્રવ્ય તેમાંથી વહે છે, અને શરીરમાં પગ અને પગનાં આંગળાંસાથે તેનો સંબંધ હોવાથી તેમના ઉપર તેની અસર થાય છે.

મેષ, કર્ક, તુલા, અને મકર રાશિના દ્રવ્યને, મસ્તક, જઠર, અંડાશય, કટિ, યકૃત, અને ત્વચાની સાથે સંબંધ છે.

વૃષભ, સિંહ વૃશ્ચિક અને કુંભરાશિના દ્રવ્યને કંઠ, હૃદય, જનનેંદ્રિય, ગુર્દા, અને રુધિરસાથે સંબંધ છે.

મિથુન, કન્યા, ધન, અને મીન રાશિના દ્રવ્યને ફેફસાં, નાના તથા મોટા નળ, જ્ઞાનતંતુવ્યૂહ, અને ગર્ભાશયસાથે સંબંધ છે.

સર્વમાંથી વહેતા આ જીવનતત્ત્વથી, શ્વસનક્રિયાવડે શરીરના ઉપર ગણાવેલા ભિન્ન ભિન્ન અવયવોને કેવી રીતે પોષવા તે આવતા પ્રકરણમાં લખવામાં આવશે.

(અપૂર્ણ.)

एक खगोलवेत्तानी दुःखमय कथा.

મારું નામ તારકાપ્રસાદ છે. ડી મૅાશીયો નામના વિદ્વાને મંગલ નામના ગ્રહસંબંધી જે આશ્ચર્યકારક વાતો કેટલાક સમયઉપર પ્રકટ કરી હતી, અને જે જાણીને આખી દુનિયાં તે સમયે ચકિત થઇ ગઇ હતી, તે વાતો ખરું જોતાં મેં શોધી કાઢી હતી. તેનું માન સઘળું મને જ મળવું જોઇતું હતું. આજે દુનિયામાં એક સમર્થ ખગોલવેત્તાતરીકે હું જ પંકાતો હોત, અને મારું નામ અમર થઇ ગયું હોત, પણ મારા દુર્ભાગ્યે મારી આશાઓ ધૂળ મળી ગઇ છે, અને મને મળનાર કીર્તિ મારો શત્રુ ડી મૅાશીઓ ખાટી ગયો છે.

એ કેમ બન્યું તે તમને સમજાય અને ખરી વાતપર બરાબર અજવાળુ પડે, માટે મારી કથા હું ટુંકામાં લખી જાઉં છું, જો કે તેમ કરવાથી મારી તો ખાતરી જ

છે કે દુનિયાં, ડી મૉસિયોને મળેલી કીર્તિ પાછી લઇ લેઇને, તેનો ખરો હકદાર જે હું તારકાપ્રસાદ તેને આપવાની જ નથી.

હું મેટ્રીક્યુલેશન ક્લાસમાં હતો ત્યારથી જ મને ખગોળવિદ્યાઉપર બહુ જ પ્રેમ હતો. નવરાશના વખતમાં અમારી લાઇબ્રેરીમાંથી તે વિદ્યાનાં વિવિધ પુસ્તકો હું લેઇ આવતો, અને વાંચતો. કૉલેજમાં ગયા પછી મેં મારો અભ્યાસ ઘણો વધારી મૂક્યો, અને તેના પરિણામમાં ગેલીલીયો, કેપ્લર અને ટાઇકો બ્રાહે જેવા અતિ સમર્થ વિદ્વાનોની પંક્તિમાં મારૂં નામ ગણાવાની મને તીવ્ર અભિલાષા થઇ આવી. આવા મહાપુરુષોજેવું દુનિયામાં નામ કાઢવાને માટે ગમે તેવો ભોગ આપવો પડે તોપણ તે કરવાને હું તત્પર થઇ ગયો.

કલકત્તાની યુનીવરસીટીમાં ખગોળવિદ્યાસંબંધી જેટલું જ્ઞાન મળે તેટલું મેળવી લીધા પછી મારા પિતાની અનુમતિ લેઇ હું યુરોપ ગયો, અને ત્યાંનાં વિવિધ સ્થળોમાં ફરીને મેં મારા પ્રિય વિષયનો અભ્યાસ કર્યો. ખગોળની સાથે પ્રસંગ પ્રાપ્ત થવાથી મેં વિજળી, વરાળ, વગેરે કુદરતી સામર્થ્યોનો તેમ જ યંત્રવિદ્યાનો પણ થોડો ઘણો અભ્યાસ કર્યો.

ત્રણેક વર્ષ વીતી ગયા પછી ઘેર સત્વર પાછા ફરવા મારા પિતાના વારંવાર પત્રો આવવા લાગ્યા, પણ મને અભ્યાસઉપર એટલો બધો પ્રેમ જામ્યો હતો કે ઘેર જવું મને રુચ્યું નહિ.

અઢારમે વર્ષે હું હિંદુસ્થાનમાંથી યુરોપમાં આવવા નીકળ્યો હતો. અભ્યાસમાં દશ વર્ષ વીતી ગયાં અને હું પાછો ફર્યો નહિ, ત્યારે મારા પિતા ખુબ ચીડાઇ ગયા, અને તેમણે મને લખ્યું કે હવે હું વૃદ્ધ થયો છું, અને મારી પુષ્કળ સંપત્તિ જે લગભગ વીસ લાખની છે તે તથા મારો ભારે વ્યાપાર તને સોંપવા ધારૂં છું, માટે આ પત્ર વાંચતાં તરત તારે અત્ર આવવું, અને જો તું તેમ નહિ કરે તો તારા ખરચમાટે હવેથી તને એક દમડી પણ મોકલવામાં નહિ આવે. એટલું જ નહિ પણ હું તારી છ માસસુધી વાટ જોઇશ, અને તે અરસામાં પણ તું પાછો નહિ આવે, તો આ મારી સઘળી દોલત હું ગમે તેને આપી જવાનું વીલ કરીશ. મેં પણ આ કાગળનો તરત જ સામો જવાબ વાળ્યો કે હું તમારા ખરચની કોડીભર દરકાર રાખતો નથી, અને દોલત બીજાને આપી દેવાનું વીલ કરવામાટે છ મહિનાની વાટ જોવાની કશી જરૂર નથી. કારણ દોલતની લાલચથી હું પાછો આવવાનો જ નથી. તેથી નિરાંતે એ કચરો બીજાને આપી દેવો. હું મારી વિદ્યાને જ મારૂં ખરૂં ધન સમજું છું.

યુવાવસ્થાના મદમાં આવો ઉત્તર હું લખતાં તો લખી બેઠો પણ તેનાં કેવાં ફળ મારે ભોગવવાં પડશે તેનું તે સમયે મને ભાન રહ્યું નહિ. મારા પિતાએ તો મારો પત્ર પહોંચતાં જ મને મોકલવામાં આવતી માસિક રકમ બંધ કરી દીધી. એકાદ માસ તો મેં કરકસરથી નિભાવ કર્યો, પણ પછી હું ગભરાયો. નિર્વાહનું કશું જ સાધન મારી પાસે ન હતું. આથી નિર્વાહમાટે મેં ખગોળસંબંધી વિષયો માસિકોમાં લખવા માંડ્યા. એથી મને જુજ આવક થઇ, પણ તે મારા નિર્વાહપુરતી ન હતી. આથી મેં એક નવી યુક્તિ કરી. હું થોડું જ્યોતિષ્ ભણ્યો હતો; અને તેથી ' ધ્રુવગિરિપ્રસાદ

નામના હિંદુસ્તાનના મોટા જોશી જુવા સાંજના સાતથી નવસુધી ભવિષ્યસંબંધી ગમે તે પ્રશ્નના ખુલાસા કરશે' એવું એક પાટીયું તૈયાર કરાવી, એક ઓરડી ભાડે લેઇ તેને મોખરે તે પાટીયું મારી વેષ બદલી હું દરરોજ સાંજે ત્યાં બેસવા લાગ્યો. આ ઓરડીમાં કાનીયા ટોપી પહેરીને લાંબી ધોળી દાઢી બાંધીને તથા ટીલાંટપકાં તાણીને મોટા ઠાઠમાઠથી હિંદુ જોશીબાવો બનીને હું બેસતો. જે કોઇ મને પ્રશ્ન પૂછવા આવતા તે મારૂં સ્વરૂપ જોઇને ભયથી થરથરતા ઉભા રહેતા.

એક દિવસે સાંજે, ઉપર વર્ણવેલી રીતે મારી ઓરડીમાં, કોઇની કુંડલિઉપર કાંઇક ગણિત કરતો હું બેઠો હતો, એટલામાં બહાર બેસાડી રાખેલા મારા નોકરે મને અંદર આવીને જણાવ્યું કે આપને કોઇ મળવા માટે બહાર આવ્યું છે. મેં ઉંચું ડોકું કર્યાવિના જ કહ્યું કે જા જઇને પૂછ કે તમારૂં નામ શું? નોકર પૂછીને આવ્યો અને કહ્યું કે 'જૉન સ્મિથ'. મેં ભભકાથી કહ્યું, જા, અંદર તેડી લાવ.

ક્ષણવારમાં જ પાછું બારણું ઉઘડ્યું, અને ઝાંખા બળતા દીવાની છાયામાં એક આકૃતિ આવીને ઉભી સહજ ઉંચી દૃષ્ટિ કરી ભારેખમ અવાજથી હું બોલ્યો, જૉન સ્મિથ! નજીક આવો. તમે તમારા ભવિષ્યના સંબંધમાં મારી સલાહ લેવા ઇચ્છો છો? કહો, તમારી શી ઇચ્છા છે?

મારાં વચનો સાંભળી તે મનુષ્ય દીવાના પ્રકાશમાં આવ્યો. મને જણાયું કે આજસુધી મને જે જે મનુષ્યો મળી ગયાં હતાં, તેના કરતાં આ મનુષ્ય તદન જૂદા જ પ્રકારનો હતો. તેણે છેક પગની પાનીસુધી અડે એવો કાળો જભ્ભો શરીરઉપર નાંખી દીધો હતો. તેનું માથું ઉઘાડું હતું, અને તેના કાળા ભમ્મર વાળ, તેના બને કાનને ઢાંકી દઇને તેના ખભાના આગલા ભાગઉપર લટકતા હતા. તેનો વર્ણ સહજ ગૌર હતો. તેનું કપાળ ઉંચું અને પહોળું હતું.

સહજ દૃષ્ટિ નાંખીને આ સઘળું મેં જોઇ લીધું; પણ તેની અને મારી નજર જ્યારે મળી ત્યારે હું લાચાર બની ગયો. અંધકારમાં ચળકતા બે તારાની પેઠે તેનાં નેત્ર ચમક ચમક થતા હતાં; અને મનને ગમે તેટલું સખ્ત રાખતાં છતાં હું ભયથી કંપી ઉઠ્યો; કારણ કે મને સમજાયું કે મારા મનનો ગુપ્તમાં ગુપ્ત વિચાર પણ તે જાણી ગયો છે. મને સ્પષ્ટ થયું કે મારા સંમુખ ઉભેલા મનુષ્યમાં મારા અંતઃકરણને ઉઘાડા ચોપડીની પેઠે વાંચવાનું સામર્થ્ય છે. તે મારા ઉપર 'હિપ્નોટિઝમ'નું બળ અજમાવતો હતો, એમ પણ મને લાગ્યું નહિ; કારણ કે હિપ્નોટિઝમ અથવા મેસ્મેરિઝમના પ્રયોગોમાં તો મેં પણ કુશળતા મેળવી હતી. ત્યારે મારા ઉપર તે કયી વિદ્યા ચલાવતો હતો?

મેં હિંમત ધરી પૂછ્યું, કેમ મહેરબાન! મને શું પૂછવા તમે આવ્યા છો? તમારો પ્રશ્ન મને કહો તો હું ગણિત કરી ઉત્તર આપું.

મારો પ્રશ્ન સાંભળી તે મંદમંદ હસ્યો, પણ ઓ મારા બાપ! તેનું મંદ હાસ્ય જોઇને મારો તો ડોળ ને દમામ સઘળાં સાતમે પાતાળે જ પેસી ગયાં! મારી મૂર્ખતાને સ્પષ્ટ સૂચવનાર તેમાં કોઇ એવો તો ભાવ રહ્યો હતો કે મારૂં તો મોઢું જ વીલું પડી ગયું. મારી આ સ્થિતિ જોઇને તે સ્પષ્ટ અને પ્રતાપવાળા સ્વરથી બોલ્યો, 'હું

જ્યોતિર્વિદ્યામાં પારંગત પુરુષને જ પ્રશ્ન કરૂં છું. ધવલગિરિપ્રસાદ તેવા છે, એમ મને કોઇના તરફથી કહેવામાં આવ્યું છે. તે ક્યાં છે ? હું તેમને મળવા આવ્યો છું.

મેં ઉત્તર આપ્યો, હું પોતે જ ધવલગિરિપ્રસાદ છું.

પાછી ઓરડામાં શાંતિ વ્યાપી રહી, અને મનને ગમે તેટલું સાવધ રાખવા છતાં પણ મને જણાયું કે મારૂં મસ્તક ફરે છે અને મારી મતિ બહેર મારી જાય છે. એમ છતાં ભારે પ્રયત્નથી મારા મગજઉપર નંખાતા દબાણને—અથવા કહો કે ભુરકીને—મેં ખસેડી નાંખ્યું, અને હું પાછો હોંશિયારીમાં આવી ગયો. આ જોઇને તે અજાણ્યો માણસ ખડખડ હસવા લાગ્યો.

મને ભય અને ક્રોધ બંને થયાં. હું પગ ઠોકીને બુમ પાડી બોલ્યો, સાહેબ ! મારા ઘરમાં આ નાટક હવે બહુ પહોંચ્યું ! ધવલગિરિપ્રસાદ હું જ છું. કહો, મારૂં તમારે શું કામ છે ?

તેણે કહ્યું, એમ કે ? આપ જ ધવલગિરિપ્રસાદ છો કે ? હું જેવો જૉન સ્મિથ છું, તેવા તમે ધવલગિરિપ્રસાદ જોશીબુવા છો ! તોપણ તમારૂં અને મારૂં બંનેનું નામ ખોટું છે. તમારૂં ખરૂં નામ તારકાપ્રસાદ છે. મારૂં ખરૂં નામ શું છે, તે કહી શકો છો, જોશીબુવા મહેરબાન ! ?

પહોળે મોઢે અને ફાટેલે ડોળે મેં ઉત્તર આપ્યો, ના. અને હું કોઇ અત્યંત દયાપાત્ર મનુષ્ય હોઉં તેમ તે મારી તરફ જોવા લાગ્યો.

તેણે ઠંડે પેટે કહ્યું, પણ મારૂં ખરૂં નામ શું છે, તેની તમને ખબર પડવી જોઇતી જ હતી. હમણાં જ તમારા મગજમાં શું શું ભરેલું છે, તે જાણવા મેં મારી વૃત્તિને સંકલ્પપૂર્વક પ્રેરી હતી, અને તેમ કરતાં મેં મારા મગજને વિચારશૂન્ય રાખ્યું હતું; એટલા માટે કે તમે પણ મારા મગજમાં શું શું ભરેલું છે, તે જાણવાને ભાગ્યશાળી થાઓ.

મેં ઉત્તર આપ્યો, તમારૂં કહેવું હું સ્વીકારૂં છું. અને તો પણ હું કબુલ કરૂં છું કે તમને હિપ્નોટાઇઝ કરવા (કૃત્રિમ નિદ્રા આણવા) જો કે મેં પ્રયત્ન કર્યો હતો તો પણ તેમ કરતાં મારી બુદ્ધિ ભમી જતી હોય એમ મને ભાન થયું હતું. એક મિનિટ આ સ્થિતિ વધારે વાર ટકી રહી હોત તો હું ગાંડો થઇ જાત.

તેણે કહ્યું, તમારી પરીક્ષા કરવા મેં કરેલા પ્રયોગથી એમ થયું હતું. હું જ્ઞાનવાન્ વિદ્વાનની સલાહ લેવા આવ્યો હતો, અને તેથી તમે મારા કરતાં વધારે વિદ્વાન્ કે જ્ઞાનવાન્ છો કે કેમ, તેનો નિર્ણય કરવાની મારે પ્રથમ અગત્ય હતી. તમારા મગજમાં કેટલું જ્ઞાન રહેલું છે, તે જાણવાને, મારી વિદ્યાથી તમારા મગજમાં મારા મનને મેં બળથી પ્રેર્યું ત્યારે મારા મગજને મેં શૂન્ય રહેવા દીધું હતું, અને તમારૂં મન, અલબત, મારામાં પ્રવેશ્યું. પરંતુ મારા મગજમાં જે જ્ઞાનનો સંચય હતો, તે સમજવાને પણ તમારૂં મન અસમર્થ હોવાથી, જેમ કોઇ ગામડાનો રોંચો, કોઈ મોટા મહારાજાના સર્વ પ્રકારે શણગારેલા મહાલયમાં ઓચિંતો આવી ચઢતાં ગભરાઈ જાય છે, તેમ તમે ગભરાઈ ગયા; અને તેથી જો તે જ ક્ષણે ડહાપણ વાપરીને મેં મારા શરીરમાં પાછો પ્રવેશ ન કર્યો હોત તો તમારા મગજનો ટકાવ થઇ શકવો કઠિન હતો.

મેં પૂછ્યું, તમે પાછા વળવામાં વિલંબ કર્યો હોત તો શો પરિણામ આવત ? શું હું ભ્રમિત ચિત્તવાળો થઇ જાત ?

તેણે કહ્યું ભાઇ ! એથી પણ ખરાબ પરિણામ આવત. તમે મરી જાત.

મેં પૂછ્યું, તમારા કહેવામાં મને કશી જ સમજણ પડતી નથી.

તેણે કહ્યું, હા, તમને નથી સમજણ પડતી, એ મને સમજાય છે. મને લાગે છે કે મારા કહેવાનો ભાવ હું જોઇએ તેટલો સ્પષ્ટ નથી કરી શક્યો. જુઓ, ફરી સાંભળો. જ્યારે મારા સંકલ્પબળથી મેં મારા મનને મારા મગજમાંથી કાઢ્યું, અને ક્ષણવાર તમારા મગજમાં નાંખ્યું, ત્યારે તમારા મનકરતાં તે વધારે બળવાન્ હોવાથી, તેણે તેને તમારા મગજમાંથી ધક્કો મારી બહાર કાઢી મૂક્યું. આ વખતે તમારા મનને રહેવાનું સ્થાન મારા મગજવિના બીજું કોઇ જ ન હતું. તમારા મગજમાં રહેલો જ્ઞાનનો અત્યંત ક્ષુદ્ર સંચય, એક ક્ષણમાં મેં હસ્તગત ન કરી લીધો હોત તો તમારી હયાતી હમણાં હોત જ નહિ. પણ તમારૂં મન મરી જાત તે સમયે તમારા શરીરમાં હું પ્રવેશેલો હોવાથી તમારા મનના મૃત્યુસાથે મારૂં શરીર પણ મરી જાત. આમ થવાથી જ્યાં સુધી વધારે સારૂં શરીર મને ન મળત, ત્યાંસુધી તમારા ભુંડના જેવા ગંધાતા શરીરમાં મારે રહેવું પડત.

હું વચમાં બોલી ઉઠ્યો, પણ મારો જીવ તો—

તે તિરસ્કારપૂર્વક બોલ્યો, બસ, નકામી ટેચ નહિ કરો. જીવ એટલે શું, તે જાણો છો ? જીવ અને મન એક જ છે. મહાપુરુષો જેમણે પોતાના આત્માને મનથી જૂદો જાણ્યો છે, અને અનુભવ્યો છે, તેમની વાત નિરાળી છે, બાકી તમારા જેવા સાધારણ મનુષ્યો તો મન અને મનના ધર્મોસાથે એવા તો એકાકાર થઇ ગયા હોય છે કે તેઓનો જીવ મનની સાથે જ જ્યાં ત્યાં ઘસડાયો જાય છે. મહાપુરુષોનો આત્મા જ મનના ધર્મોથી અલિપ્ત રહે છે, અર્થાત્ મનના ધર્મો તેઓ પોતાનામાં સ્વીકારતા જ નથી. આવા પુરુષોને પરકાયામાં પ્રવેશ કરવો લેશ પણ કઠિન નથી. તેઓને એક શરીરનો ત્રાસ આવે છે તો તેઓ બીજા અધિક અનુકૂળ શરીરમાં પ્રવેશે છે. આ મારૂં શરીર પાંત્રિશ વર્ષપૂર્વે ઉજ્જયિનીમાં જન્મ્યું છે; પણ જે મૂળ શરીરમાંથી નીકળી આજે હું આ શરીરમાં તમારા સંમુખ દેખાયો છું, તે મારા મૂળ શરીરનો જન્મ કલિયુગના આરંભમાં હસ્તિનાપુરપાસેના એક નાના ગામડામાં થયો હતો.

હું આશ્ચર્યથી બોલ્યો, એમ ! ત્યારે તો તમે પાંડવોને, દુર્યોધનને શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનને સર્વને જોયા હોવા જોઇએ. તમે વ્યાસ છો, સુત છો, શૌનક કે કોણ છો ?

તેણે ઉત્તર આપ્યો, મેં પાંડવોને જોયા હતા કે કોને જોયા હતા, તથા હું વ્યાસ છું કે વાલ્મીકિ છું, એ બધું મારા મગજમાં રહેલો જ્ઞાનભંડાર સમજવા તમે શક્તિમાન્ થયા હોત તો તમારા જાણવામાં તરત આવત. તેવા સામર્થ્યવિના, તમારા જેવાને જે કંઈ કહેવું, તે દાદા પહોરની ગપમાં જ ગણાવાનું.

હું નિસાસો મુકી ધીરેથી બોલ્યો, હે ભગવાન્ ! આવું જ્ઞાન મને ક્યારે થશે ! હું એવું શું કરૂં કે મારામાં સામાના મગજમાં રહેલો જ્ઞાનભંડાર તત્કાળ સમજી લેવાનું સામર્થ્ય આવે !

એક ક્ષણવાર સ્થિર દષ્ટિથી તે મારા સામું જોઇ રહ્યો, અને પછી બોલ્યો, મને લાગે છે કે આ સામર્થ્ય તમને મળે એવું તમારા ભાગ્યમાં છે. પણ તે મેળવવાને માટે તમારે તમારા આત્માકરતાં પણ પ્રિય એવી કોઇ વસ્તુનો ભોગ આપવો પડશે. પણ ઉભા રહો, મને ખાતરી કરી જોવા દો. આમ બોલી તે નીચો વળ્યો, અને મેજઉપરથી કાગળનો એક કકડો લેઇને તેના ઉપર કંઇ આંકડા મૂકવા મંડ્યો.

હું વિચારવા લાગ્યો, મારા આત્માથી પણ પ્રિય એવી કોઇ વસ્તુનો મારે ભોગ આપવો પડશે! એવું તો કશું હોય એમ મને જણાતું નથી. ખચિત આ ભાઇસાહેબ ઇક ભૂલ્યા છે. પરમેશ્વર કરે ને એ ભૂલ્યો હોય. એ કહે છે, એવું સામર્થ્ય મને મળે તો જગતમાં મારી કીર્તિનો તો ડંકો જ વાગી જાય.

તે કાગળઉપર આંકડા માંડતો હતો, તે તરફ મેં જરા લાંબું ડોકું કરીને જોયું. ણે મારી કુંડલિ માંડી હતી, અને જે ગણિત કરતો હતો તે ઉપરથી મને અનુમાન યું કે જ્યોતિષ્‌વિદ્યામાં તે બહુ જ કુશળ હતો.

થોડી વારે તેણે ઉંચું જોયું, અને તે બોલ્યો, મેં કહ્યું એમ જ છે. તમારે ભોગ આપવો જ પડશે. શાનો ભોગ તે આગળઉપર જણાશે, પણ આવું ભારે સામર્થ્ય પ્ત કરવાને માટે હજી બીજાં તેર વર્ષસુધી તમારા મનનો અધિકાર આવશે નહિ. જેથી તેરે વર્ષે ઇ. સ. ૧૯૦૧ ની સાલમાં તમારા જન્મદિવસે પાછો હું તમારી પાસે વીશ, અને આ ચમત્કારિક સામર્થ્ય પ્રાપ્ત કરવાનો વિધિ તમને શીખવીશ. તમારા રેલું મૃત્યુ થવા પહેલાં ખગોળવિદ્યાની ઘણી ઘણી નવી વાતો તમારા જાણવામાં વશે; પરંતુ તમારે બહુ સાવધ રહેવું જોઇશે, અને સ્વાર્થબુદ્ધિનો પરિત્યાગ કરવો શે. તેમ નહિ કરો તો તમારું મૃત્યુ થશે. આ તેર વર્ષમાં ખગોળસંબંધી તમારું જ્ઞાન હું વધારાય તેટલું વધારજો, અને તેરે વર્ષે યોગ્ય સમયે હું પાછો તમને મળીશ. મ બોલી, તે તત્કાળ મારી સમીપમાંથી ચાલ્યો ગયો.

તેર વર્ષમાં મેં ખગોળવિદ્યામાં મારો અભ્યાસ બન્યો તેટલો વધાર્યો. તે સંબંવિસ્તારથી વર્ણવવાનું પ્રયોજન નથી. ઈંગ્લાંડની મોટામાં મોટી વેધશાળાઓમાં રે હું મારી વિદ્યાતુરતાને તૃપ્ત કરતો, એટલું જ નહિ, પરંતુ એક વેધશાળામાં તો કેસ્ટંટતરીકે મેં થોડો સમય નોકરી પણ કરી. આ સમયમાં જ શુક્રની આજુ એક બીજો ગ્રહ ફરે છે, એ મેં શોધી કાઢી મારા ઉપરીની ખાતરી કરી આપી અને તેથી તેમની મારા ઉપર બહુ પ્રીતિ થઇ હતી. બીજી કેટલીક નાની શોધ પણ ા સંધિમાં જ કરી હતી. આ પ્રમાણે સમય વીતતાં એક દિવસે મને લંડનના પ્રસોલિસીટર મિ. ડંકનની ચીઠી, તેમની ઓફીસમાં તત્કાળ આવવાની મળી. આ ી હું ત્યાં ગયો. તેમણે મને જણાવ્યું કે તમારા પિતાનું કલકત્તામાં મૃત્યુ થયું છે, તેની મોટી દોલતના વારસ તમે થયા છો.

આ સાંભળીને અકસ્માત્‌, મને બહુ આશ્ચર્ય થયું. પછી નોકરીનું રાજીનામું આપી પ્રાપ્ત થતી સ્ટીમરમાં બેસી હું મુંબઇ આવ્યો, અને ત્યાંથી તાબડતોબ કલકત્તે અને મારા પિતાના સોલિસીટરોને શોધી કાઢ્યા. મુખ્ય સોલીસીટરે મારી સાથે નેહથી વાત કરી, અને મારા પિતાનો મોટો વારસો મને મળવાથી મારા ભાગ્યના

સ્તુતિ કરી. તેણે કહ્યું કે તારકાપ્રસાદ! તમારા પિતાનું જે સમયે મૃત્યુ થયું તે સમયે જો તે ન થયું હોત તો તમને એક દમડીસરખી પણ ન મળત.

મેં પૂછ્યું, કેમ વારું?

તેણે કહ્યું, તમને ખબર તો હશે જ કે તમારા પિતા અમારાથી કશું જ છાનું રાખતા ન હતા. તમારે બંનેને જ્યારે વિરોધ થયો ત્યારે અત્યંત ક્રોધાવેશમાં તે મારી પાસે આવ્યા અને મને કહ્યું કે મારા છોકરાને મારી મિલ્કત આપી જવાનું જે વસીયતનામું મેં કર્યું છે, તે પાછું આપો. તેમના માગ્યાપ્રમાણે તે તેમને આપતાં જ તેમણે તેના ટુકડેટુકડા કરી નાંખ્યા. પછી તેમણે એક નવું વીલ ઘડી કાઢવા અમને કહ્યું. તે વીલમા તેમની સઘળી મિલ્કત તેમના મરણપછી તમારી જ્ઞાતિના ત્રણ પ્રતિષ્ઠિત પુરુષોને સોંપી જવાનું તથા તેના વ્યાજમાંથી જ્ઞાતિનાં સઘળાં છોકરાંછોકરીઓને વિદ્યા ભણાવવાનુ લખવામાં આવ્યું હતું. આ વાર્તા વર્તમાનપત્રોમાં પ્રસિદ્ધ થઇ અને તેમની કીર્તિ સઘળે ગવાઇ. આજસુધી આ પ્રમાણે બધું વ્યવસ્થાથી ચાલતું હતું, પણ એટલામાં ગયા મહિનામાં પેલા ત્રણ પુરુષોસાથે તમારા પિતાને કોઇ કારણથી ભારે વિરોધ થયો. આથી પોતાની મિલ્કત તેમને સોંપી જવાનું તેમને ગોગ્ય ન લાગવાથી વળી એક દિવસ અત્યંત ક્રોધમાં તે અમારી ઓફીસમાં આવ્યા, અને પૂર્વની પેઠે જ વીલ માગીને તેના કકડેકકડા કરી નાંખ્યા. પછી પાછું અમને નવું વીલ ઘડવા તથા તેમાં નવાં નામ નાંખવા કહ્યું, અને ઘેર ગયા. તેમના કહેવાપ્રમાણે અમે વીલ ઘડ્યું. તેમની સહી કરાવવી જ માત્ર બાકી હતી. તેને માટે અમારી ઓફીસમાં તે આવવા નીકળ્યા એટલામાં જ તેમને ચક્કરી આવી, અને તેમના પ્રાણ છુટી ગયા. આથી વીલ વીલને ઠેકાણે રહ્યું, અને જે દોલત તમારી જ્ઞાતિના બાળકોની કેળવણીપાછળ ખરચાવાની હતી, તે હવે તેના વારસ જે તમે તેમને મળી.

હતું. તે ખગોળવિદ્યાનો બડો શોખી હતો, અને તે સાથે વળી આનંદી સ્વભાવનો હોવાથી અમે દિવસનો ઘણો ભાગ સાથે ગાળવા લાગ્યા. મારા કામમાં તેણે એટલો બધો રસ લેવા માંડ્યો કે તે ન જાણે તેમ મેં મારૂં વીલ બનાવી તેમાં લખ્યું કે ભવિષ્યમાં જે કીર્તિ હું સંપાદન કરૂં, તેને વધારવાનો સર્વ પ્રકારે પ્રયત્ન જો તે કરે તો મારી સઘળી દોલતનો તે વારસ થાય.

પાછળથી મને સમજાયું કે ઉપરથી જો કે તે મારી સાથે મિત્રતા દર્શાવતો હતો તોપણુ અંદરખાનેથી તે મને પોતાના પ્રતિસ્પર્ધીતરીકે ગણતો હતો. મને જણાયું કે જે નવા વિચારો મેં યત્નથી શોધી કાઢ્યા હતા, તથા જે નાની નાની શોધો મેં કરી હતી, અને મારા પરિચયમાં નિત્ય રહેવાથી જે તેના જાણવામાં આવી હતી, તે સઘળી, પોતાની પ્રતિષ્ઠા વધારવાને માટે તે પોતાને નામે પ્રકટ કરતો હતો. આથી મેં તેને સખ્ત ઠપકો આપ્યો, અને પછી તીખી તમતમી વાણીની લડાઇ થયા પછી, અમે અમારો મિત્રતાનો સંબંધ તોડી નાંખ્યો. તે પછી તે મારો ઉઘાડો શત્રુ થયો.

આ પ્રમાણે કેટલોક સમય વહી ગયા પછી મારૂં અનુપમ દુર્બિન તૈયાર થઇને આવ્યું. મારી વેધશાળામાં તે ગોઠવાઇ રહ્યા પછી વિદ્વાનોને અને વર્તમાનપત્રોના ખબરપત્રીઓને તે જોવાનો એક અઠવાડીયું સંતોષ આપ્યા પછી, મેં તે વડે નભોમંડળનું નિરીક્ષણ કરવા માંડ્યું.

(અપૂર્ણ.)

માનસિક શક્તિઓનું સામર્થ્ય કેવી રીતે વધારવું.

પોતાની માનસિક શક્તિઓને મનુષ્ય દ્વિગુણ અથવા ત્રિગુણ સામર્થ્યવાળી કરી શકે ખરો ? હા, પ્રયત્નવડે મનુષ્ય સઘળું જ કરવા સમર્થ છે.

નબળા હાથને અને પગને કસરતવડે મનુષ્ય બળવાન્ કરી શકે છે, નબળાં ફેફસાંને કસરતથી અને દીર્ઘ શ્વાસપ્રશ્વાસની ક્રિયાથી મોટાં અને જબરાં કરી શકે છે; નબળા જઠરને, નબળા યકૃતને, સ્વલ્પમાં શરીરના પ્રત્યેક અવયવને, અને આખા શરીરને પણુ મનુષ્ય જો પ્રયત્નથી બળવાન્ કરી શકે છે, તો મનની દુર્બળ શક્તિઓને, અને પરિણામમાં આખા મનને તે પ્રયત્નથી શા માટે બળવાન્ ન કરી શકે ?

તર્કશક્તિ, તુલનાશક્તિ, સ્મરણુશક્તિ, લેખનશક્તિ, કાવ્યશક્તિ, ઉદ્યોગશક્તિ, આગ્રહશક્તિ, શ્રદ્ધાશક્તિ, દૃઢતાશક્તિ, સ્થૈર્યશક્તિ, અને એવી એવી સેંકડો શક્તિઓ આપણા મનમાં રહેલી છે. આ સર્વ શક્તિઓનું બળ ઇચ્છાપ્રમાણે મનુષ્ય વધારી શકે છે, એમાં કશો જ સંશય નથી.

પ્રત્યેક મનુષ્યના મનની શક્તિઓ તે જન્મે છે ત્યારથી જેમ જેમ મોટો થતો જાય છે, તેમ તેમ પ્રકટ થઇ થઇને વધતી ચાલે છે; પણ તેને વધારવામાં કશા ધોરણને અથવા નિયમને કોઇ મનુષ્યો અનુસરતા હોય એમ જણાતું નથી. જે મનુષ્ય જેવી સંગતિમાં અને જેવા સંજોગોમાં જન્મ્યો હોય છે, તે સંગતિમાં અને તેવા સંજોગોમાં

મનની જે જે શક્તિઓનો ઉપયોગ થતો હોય છે, તે શક્તિઓ તેનામાં પ્રકટતી અને ખીલતી વિશેષે કરીને જોવામાં આવે છે. કવિતા જોડનાર કુટુંબમાં અથવા મિત્રોમાં જન્મેલા અને ઉછરેલા મનુષ્યની કવિત્વશક્તિ પ્રકટવાનો અને ખીલવાનો સંભવ આવે છે; સૈનિકના કુલમાં જન્મેલામાં નિર્ભયતા આવે છે, અને આમ વિવિધ સંજોગોમાં વિવિધ શક્તિઓ પ્રકટે છે, અને ખીલે છે, પરંતુ તે સર્વમાં મનુષ્યનો સ્વેચ્છાપૂર્વક પ્રયત્ન બહુ જ ઓછો હોય છે. કવિને ત્યાં જન્મેલા બાળકમાં કવિત્વશક્તિ હોય એ સહજ છે, પણ તેવા સંજોગમાં ન જન્મેલા બાળકમાં તે શક્તિ પ્રકટાવવી અને વધારવી સંભવિત છે કે કેમ, તે પ્રશ્ન છે.

મજુરના કુળમાં જન્મેલા મનુષ્યનું શરીર નિત્ય થતી સ્વાભાવિક કસરતથી અત્યંત બળવાન્ હોય છે, પરંતુ શ્રીમાન્‌ને ત્યાં જન્મેલા બાળકનું શરીર તેવું વિશેષે કરીને હોતું નથી; અને તોપણ આપણે જાણીએ છીએ કે શ્રીમાન્‌નો સુકુમાર બાળક જો શાસ્ત્રીય પ્રકારે કસરતને કરે છે તો એક બળવાન્ મજુરના શરીરકરતાં પણ અધિકગુણ સુદૃઢ શરીર પ્રાપ્ત કરી શકે છે.

ધોરણથી અથવા નિયમથી કરવામાં આવતી શારીરિક કસરતથી જેમ શરીરનો ઇચ્છામાં આવે તે અવયવ અથવા આખું શરીર બળવાન્ કરી શકાય છે, તેમ ધોરણથી અને નિયમથી સેવવામાં આવતી મનોમય ક્રિયાઓથી મનની, ઇચ્છામાં આવે તે શક્તિઓ બળવાન્ કરી શકાય છે.

કોઇ પણ મનુષ્યનામાં અમુક માનસિક શક્તિ નથી, એવું હોતું નથી. એક સમર્થ મહાપુરુષમાં જેટલી શક્તિઓ હોય છે, તેટલી જ એક જડ જંગલી મનુષ્યમાં પણ હોય છે; પણ મહાપુરુષમાં જ્યારે વિવિધ માનસિક શક્તિઓ જાગ્રત્ થયેલી હોય છે તથા વૃદ્ધિને પામેલી હોય છે, ત્યારે એક અભણ જડ મનુષ્યમાં તે શક્તિઓ જમીનમાં નહિ રોપેલા, અને જળ પાઇને વૃક્ષરૂપે નહિ કરેલા બીજકજેવી હોય છે.

મનની શક્તિઓને પોતાનું સામર્થ્ય જણાવવાનું દ્વાર મગજ છે. જેમ ઉત્તમ ગાયક, સારું વાદિત્ર હોય છે, તો જ પોતાની કળા દર્શાવી શકે છે, તેમ મનની શક્તિઓ પણ ઉત્તમ મગજમાં જ પોતાનું સામર્થ્ય દર્શાવી શકે છે. ભાગલા તુમડાવાળો, અવ્યવસ્થ પડદાવાળો, અને કટાઇ ગયેલા તારવાળો એક સતાર, ગાંધર્વ લોકથી ઉતરી આવેલા કોઇ દૈવી ગાયકને તમે આપો તોપણ તે તેમાં એક પણ ગાયન સારું ઉતારી શકશે જ નહિ. આથી જેમ ગાયકને ઉત્તમ વાદિત્રની અગત્ય હોય છે, તેમ મનની શક્તિઓને પોતાનું સામર્થ્ય પ્રકટ કરવાને ઉત્તમ મગજની અગત્ય હોય છે.

માનસિક શક્તિઓનું સામર્થ્ય ઉત્તમ પ્રકારે પ્રકટાવવાને માટે અને વધારવાને માટે ત્રણ વસ્તુઓની ન ચાલે એવી અગત્ય છે: ૧ ઉત્તમ મગજ; ૨ મનની શક્તિઓના સ્વરૂપનું ઉત્તમ પ્રકારનું જ્ઞાન; ૩ મન જે સામર્થ્યવડે પોષાય છે, તે સામર્થ્યનો સંચય.

આ ત્રણેનાં સ્વરૂપ જ્યારે તે ત્રણઉપર સહજ વિસ્તારથી વિવેચન કરીશું ત્યારે સ્પષ્ટ થશે.

પ્રથમ ઉત્તમ મગજવિષે વિચાર કરીએ. મગજના વિવિધ ભાગમાં વિવિધ માનસિક

શકિતઓ રહેલી છે. કેટલીક માનસિક શકિતઓ જ્યારે મગજના આગલા ભાગમાં રહેલી છે, ત્યારે કેટલીક મધ્ય ભાગમાં અને કેટલીક પાછલા ભાગમાં રહેલી છે. આ શકિતઓ મગજના જે ભાગમાંથી પ્રકટ થાય છે, તે ભાગમાં રહેલા અણુઓ (cells) ની સંખ્યાના પ્રમાણમાં તેઓ દુર્બળ અથવા બળવાન્ હોય છે. દૃષ્ટાંતતરીકે મૂર્ધના ભાગમાં ભકિતભાવ, પૂજ્યભાવ વગેરે શકિતઓ રહેલી છે. હવે જે મનુષ્યના મૂર્ધમાં ઉપર વર્ણેલા અણુઓ ઓછા હોય છે, તેનામાં ઈશ્વિરપ્રતિ ભકિતભાવ તેમ જ ગુરુ, માતાપિતા વગેરે પૂજ્ય જનોપ્રતિ પૂજ્યભાવ બહુ જ ન્યૂન પ્રમાણમાં પ્રકટેલો હોય છે. એથી ઉલટું તે સ્થાનમાં જો અણુઓની સંખ્યા વધારે હોય છે, તો ભકિતભાવ ઘણા મોટા પ્રમાણમાં પ્રકટેલો અનુભવમાં આવે છે. આથી કરીને ઉત્તમ પ્રકારની માનસિક શકિતઓ હોવાને માટે, તે શકિતઓ મગજના જે ભાગમાં હોય છે, તે ભાગના અણુઓની સંખ્યામાં વૃદ્ધિ કરવાની અગત્ય છે. વળી જેમ અણુઓની સંખ્યામાં વૃદ્ધિ કરવાની જરૂર છે, તે જ પ્રમાણે તે અણુઓની રચનામાં પણ સૂક્ષ્મતા આણવાની જરૂર છે. કેટલાક મનુષ્યોના મગજના અણુ, અન્ય મનુષ્યોના મગજના અણુકરતાં, રચનામાં સ્થૂલ હોય છે. જેમ કોઇના વાળ જાડા અને બરછટ હોય છે, તથા કોઇના પાતળા અને સુકોમળ હોય છે, તેમ કેટલાકના મગજના અણુઓ સ્થૂલ હોય છે, અને કેટલાકના સૂક્ષ્મ હોય છે. જેઓના અણુ સૂક્ષ્મ હોય છે, તેમની માનસિક શકિતઓ જેઓના સ્થૂલ અણુ હોય છે, તેમના કરતાં અત્યંત ઉંચા પ્રકારની અને તેજસ્વી હોય છે. આ પ્રકારનો નિયમ હોવાથી, જે મગજમાં એક ઘનતસુજેટલી જગામાં રહેલા અણુઓની સંખ્યા, સામાન્ય મનુષ્યોના મગજમાં તેટલી જ જગામાં રહેલા અણુઓની સંખ્યાકરતાં ઘણી વધારે હોય છે, અને તે સાથે તેઓની જાતિ સૂક્ષ્મ હોય છે, તે મગજ ઉત્તમ પ્રકારનું ગણાય છે.

ઉત્તમ મગજ કરવા ઇચ્છનારે મગજનું કદ કંઇક મોટું કરી તેમાં અણુઓની સંખ્યાનું પ્રમાણ વધારવું જોઇએ, એટલું જ નહિ, પણ તે અણુઓની જાતિને સુધારીને સૂક્ષ્મ પ્રકારની કરવી જોઇએ. આમ કરવામાં આવે છે, તો જ તે મગજદ્વારા ઉત્તમ માનસિક શકિતઓ પ્રકટાવી શકાય છે.

મગજના અણુ જેમ નાના તેમ તે ઉત્તમ ગણાય છે, અને જેમ તે મોટા તેમ તે કનિષ્ઠ પ્રકારનું ગણાય છે. સમર્થ વિચારકો અને તત્ત્વજ્ઞ પુરુષોના મગજના અણુઓની સંખ્યા સામાન્ય મનુષ્યોના મગજના અણુઓની સંખ્યાકરતાં ઘણી જ અધિક હોય છે, એટલું જ નહિ, પણ તેઓ બહુ સૂક્ષ્મ હોય છે, અને તેમનું બંધારણ બહુ સુકોમળ હોય છે. સામાન્ય મનુષ્યના મગજના અણુ જાડી રેતીજેવા હોય છે, અને સમર્થ વિચારકના મગજના અણુ કોઇ પુષ્પની સૂક્ષ્મ પાંખડીઓજેવા સુકોમળ હોય છે.

કનિષ્ઠ પ્રકારનાં મગજ ઉત્તમ પ્રકારનાં કરી શકાય છે, અર્થાત્ તેમને સહજ મોટાં કરી શકાય છે, અને તેમાં રહેલી જે શકિતને વધારવી હોય તે શકિતના સ્થાનના અણુઓની સંખ્યાને વધારી શકાય છે, તથા તેમની જાતિને સુધારી શકાય છે. માનસિક શકિતઓ વધારવાને માટે આમ કરવું પ્રથમ અગત્યનું છે. આજે માનસિક શકિતઓને જ કેળવવાનો પ્રયત્ન વિશેષે કરીને ચાલે છે, પણ મગજને સુધારવાનો પ્રયત્ન ક્વચિત્

જ થાય છે. આથી કુદરતી રીતે જેમનાં મગજ ઉત્તમ હોય છે, તેમની માનસિક શક્તિઓ ઉત્તમ થાય છે, અને જેમનાં મગજ હલકા પ્રકારનાં હોય છે, તેઓ પોતાની માનસિક શક્તિઓ વધારવાને ગમે તેટલી મહેનત કરે છે તોપણ તેમનો શ્રમ નિષ્ફળ જાય છે. લાકડાની તરવારવડે શૂરવીર યોદ્ધા રણભૂમિમાં ગમે તેટલું શૌર્ય દર્શાવતાં છતાં પણ વિજય પ્રાપ્ત કરી શકતો નથી, તેમ દુર્બલ મગજવડે, ગમે તેટલો પરિશ્રમ કરતાં છતાં પણ અનેક મનુષ્યો અલૌકિક માનસિક શક્તિઓને પ્રકટાવી શકતા નથી.

આજે જગતમાં ગણ્યાગાંઠ્યા મનુષ્યો જ અસાધારણ બુદ્ધિસંપન્ન હોય છે, તેનું કારણ અસંખ્ય મનુષ્યોના મગજની દુર્બળતા છે. જો આ સર્વ મનુષ્યો પ્રયત્નવડે પ્રથમ મગજને, નીચે કહ્યાપ્રમાણે ઉત્તમ પ્રકારનું કરે તો અસાધારણ બુદ્ધિસંપન્ન પુરુષોની સંખ્યા હજારો અને લાખોની થાય.

મગજના કોઇ પણ ભાગમાં લોહીની ગતિને વધારવાથી તથા શરીરમાં રહેલા વિદ્યુન્મય સામર્થ્યનો તે ભાગમાં સંચય કરવાથી, મગજના તે ભાગના અણુઓની સંખ્યામાં વૃદ્ધિ કરી શકાય છે, તથા તેમની જાતિમાં સુધારો કરી શકાય છે.

શરીરના કોઇ પણ ભાગમાં મનને એકાગ્રતાપૂર્વક જોડવાથી તે ભાગમાં રુધિરની ગતિ વધે છે, એટલું જ નહિ પણ તે ભાગ પુષ્ટ થાય છે, એ વાર્તા આજે સર્વ શરીરશાસ્ત્રીઓ સ્વીકારે છે. પ્રસિદ્ધ મલ્લ સેન્ડો પણ કહે છે કે એક કલાક કસરત કરવાથી શરીર જેટલું બળવાન્ નથી થતું તેટલું બળવાન્ માત્ર દશ જ મિનિટ શરીરના વિવિધ ભાગમાં કસરત કરતી વખતે મનને એકાગ્રતાપૂર્વક જોડવાથી થાય છે; અર્થાત્ શરીરના જે ભાગમાં મનને એકાગ્ર કરવામાં આવે છે, તે ભાગમાં લોહીની ગતિ વધે છે, અને તેમ થતાં તે ભાગ પુષ્ટ થાય છે. આમ હોવાથી મગજના અણુઓની સંખ્યામાં વૃદ્ધિ કરવા ઇચ્છનારે મગજના વિવિધ ભાગોમાં એકાગ્રતા કરવાની અગત્ય સિદ્ધ થાય છે.

આપણા પ્રાચીન ઋષિમુનિઓની મૂર્ધામાં, ત્રિકુટિમાં વગેરે વિવિધ સ્થળોમાં મનને એકાગ્ર કરવાની ક્રિયાઓમાં, મગજને બળવાન્ કરવાનો, અર્થાત્ તેના અણુઓને વધારવાનો અને તેમને સૂક્ષ્મ પ્રકારના કરવાનો એક હેતુ રહ્યો હોય, એમ આટલા વિવેચનથી બુદ્ધિમાનને સ્પષ્ટ થયા વિના રહેશે નહિ. આપણી યોગની સર્વ ક્રિયાઓ, આપણા શરીરની, આપણા મનની તથા આપણા સત્ત્વબળની અત્યંત વૃદ્ધિ કરનાર છે.

મસ્તિષ્ક વિદ્યા (Phrenology) થી હમણાં સારી રીતે સિદ્ધ થયું છે કે મગજના પૃથક્ પૃથક્ ભાગમાં નિરાળી નિરાળી માનસિક શક્તિઓ રહેલી છે. મગજના જે ભાગનો એક શક્તિ ઉપયોગ કરે છે, તે જ ભાગનો અન્ય શક્તિ કદી પણ ઉપયોગ કરતી નથી, અર્થાત્ પ્રત્યેક શક્તિનું મગજમાં પોતપોતાનું નિરાળું સ્થાન હોય છે. મગજને ઉત્તમ પ્રકારનું કરવા ઇચ્છનારે મગજના કયા સ્થાનમાં કયી શક્તિ રહેલી છે, તેનું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવું અવશ્યનું છે, જેથી જે શક્તિને કેળવવાની તેની ઇચ્છા હોય તે શક્તિના સ્થાનના અણુઓને તે એકાગ્રતાથી વધારી શકે. આ પ્રકારનું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરતાં કોઇ પણ શક્તિને કેળવવાનું કાર્ય બહુ જ સરળ થઇ જાય છે, એટલું જ નહિ, પણ સહજ પ્રયત્નથી ગમે તે મનુષ્ય પોતાની ધારેલી શક્તિ કેળવી શકે છે.

મગજના કયા કયા ભાગમાં કયી કયી શક્તિઓ રહેલી છે, તે સવિસ્તર લખવું, આ લઘુ લેખમાં અશક્ય છે; પ્રસંગપરત્વે તે વિસ્તારથી લખાશે—તોપણ બુદ્ધિમાન્ વાચકને વિષયનું દિગ્દર્શન થવા માટે સહજ સૂચન કરેલું અસ્થાને નહિ ગણાય.

કપાળના નીચેના અર્ધ ભાગમાં જે શક્તિઓ રહેલી છે, તે શક્તિઓ વિદ્યાકળાના શોધને કરનારી તથા કાર્યને સાધનારી છે. જે મનુષ્યમાં આ શક્તિઓ કેળવાયલી હોય છે, તે નકામા વાતોના તડાકા મારતો નથી, પણ જે વાતને તે જાણે છે, તેને આચારમાં મૂકે છે. પ્રત્યેક વાતનું ખરાપણું અથવા ખોટાપણું પ્રયોગદ્વારા તે સિદ્ધ કરી જુએ છે ત્યારે જ જંપે છે. તે નિયમિતપણે વ્યવસ્થાથી કામ કરનાર હોય છે. કોઇ પણ કાર્ય સાધવાના તેના નિશ્ચયો, મનમાં પ્રકટીને મનમાં જ શમી જતા નથી, પણ વ્યવહારમાં તે કાર્યરૂપે જોવામાં આવે છે. તેનામાં મોટી મોટી વાતો કરવાનું અથવા મોટા મોટા તર્કો કરવાનું પાંડિત્ય કદાચ નથી હોતું તોપણ પરિણામને અથવા ફળને પ્રકટાવવાનું તેનામાં સામર્થ્ય હોય છે, અને તે પ્રમાણે તે એક પછી એક પરિણામો પ્રકટાવે છે જ. આ કાર્યસાધક શક્તિને કેળવવાને માટે મનુષ્યે કપાળની નીચેના અર્ધ ભાગમાં રહેલા મગજના અણુઓની સંખ્યા વધારવી જોઇએ. આમ કરવાને માટે પ્રથમ તેણે મગજના મધ્ય બિંદુમાં વૃત્તિને એકાગ્ર કરવી જોઇએ. મગજનું મધ્યબિંદુ બે કાનના મધ્ય ભાગમાં આવેલું છે. જે યોગસાધકો મૂર્ધામાં અથવા ત્રિકુટીમાં ધારણા કરવાનો અભ્યાસ સેવે છે, તેમને મગજના મધ્યબિંદુમાં વૃત્તિને એકાગ્ર કરવાનું કાર્ય જરા પણ કઠિન ભાસશે નહિ. પરંતુ જેમણે શરીરમાં કોઇ દિવસ પોતાની વૃત્તિને એકાગ્ર કરવાનો અભ્યાસ સેવ્યો નથી, તેમને આ કાર્ય આરંભમાં બહુ કઠિન ભાસશે. તેવા મનુષ્યો જો આગ્રહથી અભ્યાસ સેવ્યા કરશે તો અલ્પ સમયમાં મગજના મધ્યભાગમાં વૃત્તિને પાછી વાળીને નાંખવાની ક્રિયા તેમને સુગમ થઇ જશે. મધ્યબિંદુમાં વૃત્તિને એકાગ્ર કર્યા પછી શાંતિથી ધીરે ધીરે તેને કપાળના નીચેના અર્ધ ભાગમાં લાવવી; અને મગજના મધ્યબિંદુથી તે કપાળની નીચેના અર્ધ ભાગસુધીના પ્રદેશમાં જે ધોળા રંગના અણુઓ રહેલા છે તેના ઉપર વૃત્તિને એકાગ્ર કરવી. આ પ્રદેશમાં જે અણુઓ આવેલા છે તે સર્વનો કાર્યસાધક માનસિક શક્તિ ઉપયોગ કરે છે, અને તે દ્વારા પોતાનું સામર્થ્ય દર્શાવે છે, તેથી માત્ર કપાળની સપાટીઉપર એકાગ્રતા ન કરવી, પણ સપાટીથી તે અંદરના મધ્યબિંદુસુધીમાં ભરેલા સઘળા જ દ્રવ્યઉપર કરવી.

આ એકાગ્રતા કરતી વખતે આ અણુઓની સંખ્યા વધે છે, એ પ્રકારનો ભાવ વૃત્તિમાં સ્થિર રાખવો. આ ભાવ ઉપર ઉપરનો નહિ પણ ખરી લાગણીવાળો હોવો જોઇએ, અને તે સાથે બહુ જ શાંતિથી કરેલો હોવો જોઇએ. તીવ્રતા એવા પ્રકારની ન હોવી જોઇએ કે વૃત્તિમાં રજોગુણ પ્રકટી વિક્ષેપનું બળ વધે. એકાગ્રતાનો આરંભ કરતા પૂર્વે, એકાગ્રતા કરનારે હું ચૈતન્યસ્વરૂપ છું, એ પ્રકારનું ભાન કરી પછી એકાગ્રતા કરવા માંડવાથી અધિક લાભ થવા સંભવ છે, માટે આ અભ્યાસ સેવનારે આરંભમાં પોતાનામાં પોતાના આત્મસ્વરૂપનું ભાન કરી લેવા કદી વિસરી જવું નહિ.

મગજના અણુઓને વધારવાની આ ક્રિયામાં, પોતપોતાની અનુકૂળતાપ્રમાણે દશ

મિનિટ, વિશ મિનિટ અથવા અર્ધો કલાક ગાળવો. જેમને વધારે અવકાશ હોય તેમણે દિવસમાં ત્રણ ચાર વાર આ ક્રિયા કરવી. વ્યવહારની વિવિધ ક્રિયાઓ કરતી વખતે પણ મગજના જે ભાગનો ઉપયોગ કરવામાં આવતો હોય તે ભાગઉપર વારંવાર સહજ સ્વભાવે દષ્ટિ નાંખ્યા કરવાથી પણ તે ભાગ ઉત્તમ થાય છે, અને કામ કરતાં છતાં પણ અનાયાસ ઇચ્છેલો અર્થ સધાય છે. (અપૂર્ણ.)

શ્રીશ્રેયઃસાધકઅધિકારિવર્ગના મહોત્સવો.

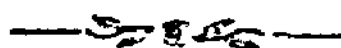
શ્રીશ્રેયઃસાધકઅધિકારિવર્ગનો ૭૨ મો મહોત્સવ ગયા આષાઢ માસની પૂર્ણિમાએ પ્રતિવર્ષના નિયમાનુસાર વડોદરામાં શ્રીનૃસિંહાશ્રમમાં પાલન કરવામાં આવ્યો હતો. ભિન્ન ભિન્ન સ્થળેથી અનેક શ્રેયસ્સાધકો તથા ઉદાસીન સ્ત્રીપુરુષો ઉત્સવના આનંદમાં ભાગ લેવા પધાર્યા હતાં. દિવસનો પ્રથમ પ્રહર ઇષ્ટપૂજનઅર્ચનાદિ સત્ક્રિયામાં વ્યતીત થયો હતો. ઉત્સવનિમિત્ત ચાર વ્યાખ્યાન કરવામાં આવ્યાં હતાં. પ્રથમ વ્યાખ્યાન પ્રો. જેકીસનદાસ જેઠાભાઇ કણીયા બી. એ. એમણે 'આત્મનિવેદન' એ નામના વિષયઉપર, દ્વિતીય વ્યાખ્યાન વિદ્યાર્થીજીવનના તંત્રી શ્રીયુત નગીનદાસ પુરુષોત્તમદાસ સંઘવીએ 'રાજ્યોગની પૂર્વ સામગ્રી' એ વિષયઉપર, તૃતીય વ્યાખ્યાન શ્રીયુત નર્મદાશંકર દેવશંકર મહેતા બી. એ. એમણે 'ઉપાસના અને તત્ત્વજ્ઞાન' એ વિષયઉપર, અને ચતુર્થ વ્યાખ્યાન આ માસિકના વ્યવસ્થાપકે 'સાધનોના અભ્યાસમાં ઉત્સાહને ઉત્પન્ન કરનાર વિચારો' એ વિષયઉપર આપ્યું હતું. વ્યાખ્યાનોના અંતમાં ઉત્સવનિમિત્ત રચેલાં ખાસ કીર્તનો ગાવામાં આવ્યાં હતાં.

પુરુષોથી ભિન્ન સ્થળમાં સ્ત્રીસમાજમાં સ્ત્રીઓનાં પણ ત્રણ વ્યાખ્યાન તથા કીર્તનો થયાં હતાં.

ચિતિપ્રદીપપ્રકટીકરણોત્સવ નામનો આ વર્ગનો ૭૩ મો મહોત્સવ શ્રાવણ માસની શુક્લ પંચમીએ નિશ્ચિત સ્થળે જ વિધિપૂર્વક પાલન કરવામાં આવ્યો હતો. આ ઉત્સવમાં અન્ય સ્થળેથી શ્રેયસ્સાધકોને તથા ઉદાસીન પુરુષોને આવવાનો નિયમ નથી. તેમણે પોતપોતાના સ્થળમાં જ ઉત્સવનું પાલન કરવાનું હોય છે. આ ઉત્સવમાં પ્રાતઃકાળ, મધ્યાહ્નકાળ, તથા સાયંકાળ એમ ત્રણ સમય ગાળી બે પ્રહર સંયમની ક્રિયાઓ કરવામાં આવી હતી. તથા પ્રસંગાનુસાર રચાયેલાં કીર્તનો ગાવામાં આવ્યાં હતાં.

સુપ્રસિદ્ધ વક્તા તથા વિદ્વાન્ પંડિત ફ. કે. લાલને ઉત્સવને દિવસે 'મનુષ્યજન્મની મહત્તા' એ વિષયઉપર સુરમ્ય તથા સુબોધક વ્યાખ્યાન આપ્યું હતું.

શ્રીસિદ્ધેશ્વરસમાજનો આ વર્ગનો ૭૪ મો મહોત્સવ પણ આ માસમાં નિર્ણીત સ્થળમાં નિર્ણીત દિવસે યથાવિધિ પાલન કરવામાં આવ્યો હતો.

श्रीसिद्धेश्वर.

मनुष्य प्रयत्नथी पोताने जेवो धारे छे, तेवो ज करी शके छे.

॥ ॐ श्रीं ॥

श्री सिद्धेश्वरना मंदिरनो घंटानाद.

* * આ જગત્માં પ્રત્યેક મનુષ્ય ખેડુત છે, કારણ કે જેમ ખેડુત, જમીન-માંથી પોતે નક્કી કરેલી કોઇપણ વસ્તુ ઉગાડવાનો નિત્ય પ્રયત્ન સેવતો હોય છે, તેમ પ્રત્યેક મનુષ્ય પોતે નક્કી કરેલું કોઇપણ ફળ પ્રાપ્ત કરવા નિત્ય પ્રયત્ન સેવતો હોય છે.

* * ખેડુત જો કુશળ નથી હોતો તો જમીનમાંથી સામાન્ય પ્રકારનો પાક પણ ઉત્પન્ન નથી કરી શકતો, તેમ મનુષ્યો જો કુશળ નથી હોતા, તો આ જગત્માં પોતે નક્કી કરેલા ફળને સામાન્ય પ્રકારે પણ પ્રાપ્ત નથી કરી શકતા.

* * મનુષ્યસમુદાયમાંથી કેટલાક મનુષ્યો વ્યવહારરૂપ ફળનાં વૃક્ષોને ઉગાડનાર અને ઉછેરનાર ખેડુત હોય છે, અને કેટલાક પરમાર્થરૂપ ફળનાં વૃક્ષોને ઉગાડનાર તથા ઉછેરનાર ખેડુત હોય છે. સિદ્ધેશ્વરના મંદિરનો ઘંટાનાદ મુખ્યત્વે કરીને પારમાર્થિક ખેડુતો અર્થે છે.

* * અક્ષય્ય સુખ અથવા શાંતિ, એ પારમાર્થિક કૃષિકર્મ (ખેતી) નું અદ્વિતીય ફળ છે. કર્મ, ઉપાસના તથા તત્ત્વજ્ઞાનરૂપ સુંદર વૃક્ષો અભ્યાસજળથી સિંચાઇ જ્યારે ફુલીફાલી મોટાં થાય છે, ત્યારે તેમના ઉપર એ શાંતિરૂપ અદ્વિતીય મહા મનોહર ફળ પ્રકટે છે. આ વૃક્ષોને ઉગવાનું અને ઉછરવાનું સ્થળ સાધકની મનોભૂમિ અથવા અંતઃકરણરૂપ ક્ષેત્ર છે.

* * ભૂમિમાં રોપેલાં વૃક્ષોને, જમીનમાં રહેલું પોષણ સંપૂર્ણ અંશે મળે એ માટે કુશળ ખેડુત, સાવધાનતાથી દરરોજ જમીનમાં ઉગી નીકળતાં નકામાં ઝાડઝાંખરાંને નિંદી નાંખે છે. આમ જો તે નથી કરતો તો નકામાં વૃક્ષો, ચોર અને લુટારાની પેઠે જમીનનો બધો કસ ચુશી જાય છે, અને કામનાં વૃક્ષ ભુખે મરી દુર્બળ રહે છે. આમ થતાં તેમના ઉપર ફળ આવતાં નથી, અને કદાચ આવે છે, તો તેમની ફળમાં ગણના કરવા જેવાં તેઓ હોતાં નથી.

* * પારમાર્થિક ખેતી કરનાર હજાર ખેડુતોમાંથી કોઇ વિરલ ખેડુત જ વ્યાવહારિક ખેડુતના જેવું આ નિંદણનું કાર્ય સંતોષકારક રીતે કરતો દૃષ્ટિએ આવે છે. મોટા ભાગના સાધકોની મનોભૂમિમાં તો ઝાડીઝાંખરાંનું એવું તો ઘીચ વન દૃષ્ટિએ પડે છે કે ઉપાસના તથા તત્ત્વજ્ઞાન વગેરેના સુકુમાર છોડ કયે સ્થળે છે, અને કેટલા મોટા થયા છે, તે તીક્ષ્ણ દૃષ્ટિવાળાને પણ નજરે પડતા નથી.

* * ઉત્તમ સ્વાદિષ્ઠ ફળને પ્રકટાવનાર વૃક્ષોને જ સર્વ ઇચ્છે છે, અને તોપણ કડવાં ફળને પ્રકટાવનાર નિરુપયોગી વૃક્ષો, અથવા કાંટાવાળાં ઝાંખરાં મનોભૂમિમાં કેટલાં ઉગ્યાં છે, અને નિત્ય નવાં ઉગે છે, તથા તેઓએ કેટલી હાનિ કરી છે તથા નિત્ય કરે છે તેનો થોડા જ મનુષ્યો વિચાર કરે છે.

* * આ નિરુપયોગી વૃક્ષ મનોભૂમિમાં ઉગીને અને મોટાં થઇને મનોભૂમિનું સત્ત્વ ચુશી ન લેતાં હોત, અને તેમ કરીને ઉપયોગી વૃક્ષોને મનોભૂમિમાંથી ઓછું પોષણ મળે, એવી સ્થિતિમાં આણી ન મૂકતાં હોત તો આ સંબંધમાં બુદ્ધિમાનને વિચાર કરવા જેવું ભાગ્યે જ રહેત. પણ જ્યારે તેઓ તેમ કરે છે, ત્યારે તો પરમાર્થરૂપ ઉપયોગી વૃક્ષને ઉછેરનાર વિવેકી સાધકનું તે સંબંધી જેમ બને તેમ સત્વર વિચાર કરવાનું કર્તવ્ય સિદ્ધ થાય છે.

* * પોતાના અંતઃકરણમાં પાછું વળીને જોનાર પ્રત્યેક મનુષ્યને, વ્યાવહારિક કે પારમાર્થિક કોઇ પણ શુભ ફળને ન ઉત્પન્ન કરે એવા હજારો વિચારો, ઇચ્છાઓ, કામનાઓ, વગેરે પ્રાતઃકાળે જ્યારથી તે જાગ્રત્ થાય છે ત્યારથી તે નિદ્રા આવતા સુધી પોતાના મનમાં પ્રકટ થયેલાં જોવામાં આવ્યા વિના ભાગ્યે જ રહેશે. આ વિચારો મનોભૂમિના સત્ત્વબળઉપર જ જીવે છે. તેઓ પ્રકટ થઇને થઇને અંતઃકરણના બળનો ક્ષય કર્યા જ કરે છે. ઘણા વિચાર કરવાથી મગજ થાકી જાય છે, તેનો સર્વને અનુભવ હોય જ છે. આ અનુભવ એ સિદ્ધ કરે છે કે વિચારની ક્રિયા એ મગજના બળનો ક્ષય કરે છે.

* * જે વિચારની ક્રિયાથી વ્યાવહારિક કે પારમાર્થિક કોઇ પણ શુભ ફળ પ્રકટે, તે ક્રિયામાં મગજના બળનો ક્ષય થાય તે યોગ્ય છે, પરંતુ જે વિચારોનું કશું જ સુજ બુજ ન હોય તેવી ક્રિયામાં મગજના બળને વાપરી નાંખવું, એના જેવું અવિચારી કૃત્ય બીજું એકે નથી. અને તોપણ હજારમાં એકાદ મનુષ્ય પણ આ અવિચારી કૃત્યથી વેગળો રહેલો ભાગ્યે જ જોવામાં આવે છે. સઘળા જ શય્યામાંથી ઉઠે છે ત્યારથી ગમે તેવા વિચારો કર્યા જ કરે છે. નકામા વિચારો કરવા, નકામી વાતો કરવી, અને નકામી એટલે જેમાં કશું પણ ઉત્તમ ફળ નથી, એવી ક્રિયાઓ કરવી, તેમાં બળનો ક્ષય થાય છે, એ વાતનું સ્વરૂપ, જેવું છે તેવું કોઇ જ સમજતું નથી, અને સમજવા પ્રયત્ન કરતું નથી.

* * મનુષ્યને પોતાના ઉપયોગમાટે જેટલું જોઇએ તેના કરતાં અધિક બળ નિત્ય શરીરમાં ઉત્પન્ન થાય છે; તથાપિ સેંકડો મનુષ્યો કામ કરતાં થાકી જવાની નિત્ય ફરીયાદ કરતાં જોવામાં આવે છે. કેટલાકનું એક કલાક કે બે કલાક વ્યાવહારિક કે પારમાર્થિક અભ્યાસ કરતાં મગજ થાકી જાય છે. તેઓ મગજની કે શરીરની

નિર્બળતાની ભુમો પડે છે. ઉપાયો કરતાં છતાં પણ ઘણાને મગજ કે શરીર બળવાન્ થયેલું જણાતું નથી. શી રીતે જણાય? તેઓએ આવકનું એક દ્વાર ઉઘાડું રાખ્યું હોય છે, અને જાવકનાં સેંકડો દ્વાર રાખ્યાં હોય છે. જાવકનાં દ્વાર બંધ કર્યા વિના આવક થયેલી શી રીતે સમજાય? નકામા વિચારો, અને નકામી ક્રિયાઓ, એ જાવકનાં દ્વાર છે. તેમને બંધ કર્યા વિના મગજ અને શરીર બળવાન્ થતું નથી, અને મગજ અને શરીર બળવાન્ થયાવિના વ્યાવહારિક કે પારમાર્થિક ઉત્તમ ફળો પ્રકટાવી શકાતાં નથી.

* * ખેતરમાંથી ઝાંખરાં વગેરે નકામાં ઝાડને ઉખેડી નાંખનાર ખેડુત ઉપયોગી છોડને અધિક પોષણ મળતું કરી, એવડાં બળવાન્ કરે છે, તેમ મનમાંથી નકામા વિચારોને કાઢી નાંખનાર મનુષ્ય, અને તેમ કરી મનોબળના અસાધારણ ક્ષયને અટકાવનાર મનુષ્ય, પોતાની માનસિક શક્તિઓને તેઓ હોય છે તે કરતાં એક કે બે વર્ષમાં દ્વિગુણ કે ત્રિગુણ બળવાન્ કરે છે.

* * ખેતરમાં જેમ ઝાંખરાંનો ઉપયોગ નથી, તેમ મનમાં નકામા વિચારોનો ઉપયોગ નથી. બુદ્ધિમાને તેમને શા માટે ત્યારે મનમાં રાખવા, અને મનનું સત્વ ચુસાઇ જવા દેવું?

* * જે ઇચ્છા અને કામનાઓ આપણને ઉંચે ચઢાવતી નથી, પણ નીચે દોળી પાડે છે, તેને આ ક્ષણથી જ સેવવી બંધ કરો. જે વિચારવડે આપણું હૃદય અધિક ઉન્નત અને આધ્યાત્મિક થતું ન જણાય તે વિચારને હૃદયમાં આ ક્ષણથી જ રમવા ન દો. જે કલ્પનાનાં ચિત્રો તથા જે ગઇ ગુજરી વાતો આપણને વધારે ઉચ્ચ તથા વધારે વિશુદ્ધ જીવનપ્રતિ આકર્ષતી નથી, તેમને હૃદયમાં જોવાનું અને સ્મરણ કરવાનું આ ક્ષણથી જ મૂકી દો. જે ઉદ્દેશો અને અભિલાષાઓ આપણી ઉન્નતિ અને અભ્યુદય સાધનાર ન હોય તેમને તત્કાળ હૃદયમાંથી રજા આપો. તેમણે તમારા હૃદયમાં આજસુધી રહીને તમારૂં જ ખાઇને તમારૂં જ ખોદ્યું છે. તમે આજે આ જાણ્યું છે. સિદ્ધેશ્વરના ઘંટાનાદથી તમારા કાન ઉઘડ્યા છે. સાવધાન થાઓ. અયોગ્ય વિચાર અને અયોગ્ય ક્રિયારૂપી કાળા નાગને તમારા પોતાના ઓજસરૂપ દુધને ન પાઓ. તે તમને જ દંશીને તમારા પ્રાણ હરે છે. જાગ્રત્ થશો, અને આ કલ્યાણકારક ગંભીર નાદ સાંભળશો? **નિરુપયોગી વિચારો અને ક્રિયાઓ મનુષ્યનું સત્વબળ અસાધારણ પ્રમાણમાં હરી લે છે.**

ધ્યાતા ધ્યેયરૂપ જ થાય છે.

મનુષ્ય જેનું ધ્યાન અથવા આરૂઢ ચિંતન કરે છે, તેવો જ તે થાય છે, એ અધ્યાત્મશાસ્ત્રનો અબાધિત નિયમ છે. આપણી દુ:ખરૂપ અથવા સુખરૂપ સ્થિતિનો સઘળો આધાર આ નિયમઉપર જ મુખ્યત્વે કરીને રહેલો હોવાથી, તેનું યથાર્થ સ્વરૂપ સમજવાની આપણે અત્યંત અગત્ય છે.

આ નિયમનું યથાર્થ સ્વરૂપ સમજાતાં, આજે જે સ્થિતિમાં આપણે છીએ તે

સ્થિતિમાં આપણે શાથી આવ્યા છીએ, તેનું આપણને સંપૂર્ણ જ્ઞાન થાય છે, એટલું જ નહિ, પરંતુ તે સ્થિતિ બદલીને તેમાંથી ઉંચી સ્થિતિમાં જવાને આપણે શું કરવું જોઇએ, તે પણ આપણને તત્કાળ સમજાય છે. આપણા લક્ષમાં તત્કાળ આવે છે કે આપણને સુખી અથવા દુ:ખી કોઇએ કર્યા નથી, પણ આપણે પોતે જ આપણને સુખી અથવા દુ:ખી કર્યા છે, તથા ભવિષ્યમાં આપણને સુખી અથવા દુ:ખી કરનાર અન્ય કોઇ જ નથી પણ આપણે પોતે જ છીએ. સ્વલ્પમાં આ નિયમનું યથાર્થ જ્ઞાન સુખની ખરી કુંચીને આપણા સ્વાધીન કરે છે.

આજસુધી આ જગતમાં આપણને જે કંઇ મળ્યું છે, તે આપણાં પોતાનાં જ કર્મનું ફળ છે. આરોગ્ય અથવા વ્યાધિ, સંપત્તિ અથવા નિર્ધનતા, વિદ્યા અથવા અજ્ઞાન, સદ્‌ગુણ અથવા દુર્ગુણ, પ્રતિષ્ઠા અથવા અપ્રતિષ્ઠા, મિત્રો અથવા શત્રુઓ, સ્ત્રીપુત્રાદિ સ્વજનોનો સદ્‌ભાવ અથવા અભાવ, એ આદિ જે કંઇ આપણને પ્રાપ્ત થયું છે, તે સર્વમાં આપણા પૂર્વ જન્મનાં કે આ જન્મનાં કર્મ જ હેતુભૂત છે, એ સર્વ શાસ્ત્રો સ્વીકારે છે. સ્વકર્મવિના સુખદુ:ખનો અન્ય કોઇ જ હેતુ નથી.

કર્મ એ આપણા મનના વિચારોના પરિણામ છે. મનમાં પ્રથમ વિચાર પ્રકટે છે, અને તે વિચાર મનમાં જ્યારે પ્રબળપણે વર્તે છે, ત્યારે તદનુકૂળ ક્રિયા થાય છે. આરંભમાં અંત:કરણમાં વિચાર થયા વિના કોઇ પણ કર્મ કદી પણ થતું નથી.

જે વિચારની આપણા અંત:કરણમાં પ્રબળ સત્તા જામે છે, તે વિચારપ્રમાણે આપણા મનની અને શરીરની સ્થિતિ થઈ જાય છે. કોઇના ઉપર વેર લેવાના વિચારો જેના અંત:કરણમાં પ્રબળપણે થયા કરે છે, તેના મનનો ભાવ અથવા સ્થિતિ વૈરમય થઈ જાય છે, અને તેનાં નેત્રવગેરે અવયવોમાં પણ તે ભાવ પ્રકટપણે દેખાય છે; અર્થાત્ પ્રબળ વિચાર મનની અને શરીરની તે પ્રકારની સ્થિતિ કરી નાંખે છે; અને મનની તે વિચારના જેવી સ્થિતિ થતાં, મનુષ્યનાં પ્રત્યેક કર્મ, તે વિચારના જેવાં જ થાય છે.

તમે કોઇ વિષયનું પ્રબળપણે થોડો સમય ચિંતન કર્યા કરશો તો તમારા મનની તે વિષયાકાર સ્થિતિ અલ્પ સમયમાં જ થવાની; અને વિષયાકાર સ્થિતિ થતાં, તે વિષયને પ્રાપ્ત કરવાનો પ્રયત્ન તમારાથી તત્કાળ થવાનો. આ પ્રમાણે ક્રિયામાં અથવા પ્રયત્નમાં વિચાર અથવા વિચારદ્વારા થયેલી મનની અમુક સ્થિતિ કારણરૂપ છે.

તમે આજે જે કંઇ પ્રયત્ન અથવા ક્રિયા નિત્ય કરો છો, તે તમારા પૂર્વે સેવેલા વિચારોનો જ પરિણામ છે. તમારી ક્રિયા જોઇને હરકોઇ બુદ્ધિમાન મનુષ્ય તમારા અંત:કરણમાં કેવા વિચારો પ્રબળપણે પ્રવર્તી રહ્યા છે, તે સહજ કહી શકે છે. તે જ પ્રમાણે તમને મળેલા સુખદુ:ખઉપરથી પણ તમારા અંત:કરણે પૂર્વે કેવા વિચારો સેવેલા છે, તેનું સહજ અનુમાન થઈ શકે છે.

સુખ અથવા દુ:ખનું સાક્ષાત્ કારણ ક્રિયા છે, અને ક્રિયાનું સાક્ષાત્ કારણ વિચાર છે. આથી કોઇ પણ સ્થિતિને પ્રાપ્ત કરવા ઇચ્છનાર પુરુષે પ્રથમ પોતાના વિચારમાં જ ફેરફાર કરવાની અગત્ય છે.

અંત:કરણ અથવા મન એ વિચારનો પ્રદેશ છે. સુખદુ:ખનાં અથવા વૃદ્ધિહ્રા-

નિનાં બીજકો આ પ્રદેશમાં જ નંખાય છે. મનુષ્યના જીવનમાં એવો એક પણ પ્રસંગ બનતો નથી કે જેનું મૂળ કારણ આ પ્રદેશમાં ન હોય.

શબ્દ, સ્પર્શ વગેરે વિષયોનો આપણી ઇંદ્રિયોને સંબંધ થતાં આપણને તે તે વિષયોનું જ્ઞાન થાય છે. ઇંદ્રિયો અને વિષયોનો સંબંધ થતાં છતાં પણ જો મન તે સંબંધતરફ અભિમુખ નથી હોતું તો આપણને તે વિષયનું જ્ઞાન થતું નથી. આથી વિષયનું જ્ઞાન થવા માટે મનની વિષયતરફ અભિમુખતા થવાની અગત્ય રહે છે. મન જ્યારે વિષયતરફ પ્રીતિપૂર્વક અભિમુખ થાય છે, ત્યારે તે વિષયનું જ્ઞાન થવા ઉપરાંત તે વિષયના સંસ્કાર મનમાં પડે છે; અને મનઉપર પડેલા આ સંસ્કારપ્રમાણે પછી આપણા મનમાં વિચારો પ્રકટે છે.

પ્રીતિપૂર્વક અર્થાત્ ધ્યાન દઇને હાથીને જોનારના મનઉપર હાથીના સંસ્કાર અથવા છાપ પડે છે, અને તે પડેલી છાપપ્રમાણે હાથીના વિચારો તેના મનમાં પ્રકટે છે. સ્ત્રી અથવા દ્રવ્ય વગેરે વિષયના વિચારો જેના મનમાં પ્રકટે છે, તેના મનમાં પ્રથમ સ્ત્રી અથવા દ્રવ્યવિષયની, ઇંદ્રિયોના સંબંધદ્વારા છાપ પડી હોય છે. પ્રથમ છાપ અથવા સંસ્કાર પડ્યાવિના કોઇ પણ વિષયના વિચાર પ્રકટવા સંભવતા નથી. જે જે વિષયનું મનને ઉપરચોટીયું ભાન થાય છે, તેના સંસ્કાર પડતા નથી, અને તેથી તે સંબંધી વિચારો મનમાં પ્રકટતા નથી.

ધ્યાન દઇને મન જે વિષયનું ભાન કરે છે, તેની જ છાપ મનના ઊંડા ભાગમાં પડે છે. આ છાપ મનમાં જ્યાંસુધી રહે છે, ત્યાંસુધી તે છાપના નમુનાપ્રમાણે જ વિચારો ઘડાય છે. છાપ જૂદી, અને વિચારો જૂદા, એવું કદી જ બનતું નથી.

વિચારોને ઉત્પન્ન કરવા, એ ધર્મ મનનો છે. વિચારોને સરજવાનું અત્યંત સૂક્ષ્મ સામર્થ્ય મનમાં રહેલું છે. આ સામર્થ્યનો મન નિરંતર ઉપયોગ કર્યા કરે છે; પરતુ મન જે વિચારો સરજે છે, તે તેમાં પડેલી છાપ અથવા સંસ્કારપ્રમાણે જ સરજે છે. જો તેમાં હાથીની છાપ પડી હોય છે તો તે હાથીના જ વિચારો સરજે છે, અને સ્ત્રીપુત્રાદિની છાપ પડી હોય છે તો સ્ત્રીપુત્રાદિના વિચારો સરજે છે.

મનોમય કોશમાં સરજાયલા આ વિચારો ત્યાંથી બહાર નીકળી પ્રાણમય કોશમાં અને અન્નમય કોશમાં આવે છે; અર્થાત્ મનમાં સરજાયલા આ વિચારો મનમાંથી બહાર નીકળી શરીરમાં આવે છે, અને પોતાના સ્વભાવપ્રમાણે બળને આપનારા અથવા બળને હણનારા રાસાયણિક ફેરફારો કરે છે. મનમાં સરજાયલા વ્યાકુળતાના વિચારો પ્રાણમાં આવતાં પ્રાણ કેવો ત્વરાથી તથા અનિયમિતપણે વહેવા માંડે છે, તથા હૃદયમાં કેવી વ્યથા થઇ શરીરમાં ફેરફાર થાય છે, એ સર્વને અનુભવસિદ્ધ છે. મનુષ્ય જેવું ચિંતન કરે છે, તેવો તે શાથી થાય છે, તે આથી સ્પષ્ટ થઇ જાય છે, તથાપિ અધિક સ્પષ્ટ થવા અર્થે, નિત્યના અનુભવનાં એક બે ઉદાહરણો લઇએ.

નર્મદા નદીઉપર આવેલા કોઇ પુણ્ય તથા અત્યંત શાંત ક્ષેત્રમાં આપણે જઇએ છીએ અને આપણી દૃષ્ટિએ પડતા પ્રશાંત દેખાવમાં તલ્લીન થઇ જઇએ છીએ કે તત્કાળ આપણા આખા શરીરમાં અદ્ભુત શાંતિ તથા સ્વાસ્થ્ય પ્રકટેલું આપણને જણાય છે. આવો ફેરફાર ઓચિંતો આપણા શરીરમાં શાથી પ્રકટે છે? કારણ કે જે સ્થળમાં આ-

પણે આવ્યા છીએ તે સ્થળ અત્યંત શાંત અને રમણીય છે; અને આપણાં નેત્રદ્વારા તેનો આપણા મનસાથે સંબંધ થવાથી તેની આપણા મનમાં છાપ પડે છે. આ છાપ આપણા મનમાં અત્યંત ઉંડી પડે છે, કારણકે નેત્રના અને સ્થળના સંબંધસમયે આપણે તેમાં તલ્લીન થઇ ગયા છીએ. ઉપરટપકે જ, અર્થાત્ તલ્લીન થયા વિના જ જો આપણે આ સ્થલને જોયું હોત તો આપણામાં કશો જ ફેરફાર ન થાત; પરંતુ રસપૂર્વક આ સ્થળને અવલોકવાથી મનના ઉંડા ભાગમાં આપણે તેની છાપને પડવા દીધી છે. આપણા મનને તે રમણીય શાંત સ્થળના આકાર આપણે થવા દીધું છે. તે સ્થળની શાંતિનો દૃઢ સંસ્કાર આપણે આપણા મનઉપર પડવા દીધો છે; અને તેના પરિણામમાં, ઉપર કહ્યાપ્રમાણે, વિચારોને સૃજનાર જે સામર્થ્ય મનમાં રહેલું છે તેણે મનઉપર પડેલી શાંત અને રમણીય છાપના જેવા જ વિચારો સૃજવા માંડ્યા છે. આ સૃજાયલા વિચારો, પોતાના નિયમપ્રમાણે આપણા પ્રાણમય કોશમાં અને અન્નમય કોશમાં પ્રવેશ્યા છે, અને આપણા શરીરના અણુઅણુને શાંતિ અને સ્વાસ્થ્યથી છાઇ નાંખ્યા છે.

અન્ય ઉદાહરણ લઇએ. આપણા ઘરને આગ લાગવાજેવા કોઇ ભારે ક્ષોભને પ્રકટાવનાર પ્રસંગને આપણે જોઇએ છીએ કે તત્કાળ આપણી શાંતિ જતી રહે છે, અને આપણે હાંફલાફાંફલા બની જઇએ છીએ. આપણાં નેત્રમાં, આપણી વાણીમાં, આપણા મુખના હાવભાવમાં અને આપણા શરીરની અને આપણા પ્રત્યેક અવયવની ગતિમાં તત્કાળ મોટો ફેરફાર થઇ જાય છે. શાથી? કારણ કે બહારના વ્યગ્ર દેખાવની આપણે આપણા મનમાં ઉંડી છાપ પડવા દીધી છે; અને તે છાપના વ્યગ્રતાવાળા નમુનાપ્રમાણે જ આપણા મનના વિચારોને સૃજનાર સામર્થ્યે વ્યગ્ર વિચારો ઉત્પન્ન કર્યા છે. આ વ્યગ્ર વિચારોવડે આપણામાં વ્યગ્રતાવાળી સ્થિતિ પ્રકટી છે. આ વ્યગ્ર સ્થિતિ તત્કાળ આપણા પ્રાણમાં અને શરીરમાં આવી છે, અને બહાર જે વ્યગ્રતા વ્યાપી રહેલી છે, તેવી જ વ્યગ્રતાથી આપણા સર્વાંગને ભરી દીધું છે. જે વ્યગ્રતાની છાપ આપણે આપણા મનમાં પડવા દીધી છે, તેવા જ આપણે થયા છીએ.

બહારના વ્યગ્ર દેખાવની છાપ જો આપણે આપણા અંતઃકરણમાં ન પડવા દીધી હોત તો આગથી આખું નગર ફુંકાઇ જતાં પણ આપણા અંતઃકરણની શાંતિ તેવી ને તેવી જ બની રહેત. પરંતુ બહારની વ્યગ્રતાનું ભાન કરવાથી અને અંતઃકરણમાં તેની ઉંડી છાપ પડવા દીધાથી આપણી સ્થિતિ આપણે બહારના જેવી જ કરી મૂકી છે. બહારની આગ અંતઃકરણમાં ઘાલવાથી આપણે પોતે વગરઆગલાગ્યે સળગી ઉઠ્યા છીએ.

મહાપુરુષો ઘણે પ્રસંગે કલેશાગ્નિના મધ્યમાં બેઠા છતાં દુઃખ અને કલેશના સ્પર્શથી કેવી કુંચીનો ઉપયોગ કરીને મુક્ત રહી શકે છે, તેનો કંઇક આભાસ બુદ્ધિમાન્ વાચકને ઉપરના સંક્ષિપ્ત વિવેચનથી થયાવિના નહિ જ રહ્યો હોય.

કોઇ જોખમનું કામ આપણે માથે લીધું હોય, અને તેમાં નિષ્ફળતા મળવાનાં ચિહ્નો આપણને જણાતાં હોય. પરંતુ જ્યાં સુધી મનના ઉંડા ભાગમાં આપણને નિષ્ફળતાનો ભય ન જણાતો હોય ત્યાંસુધી તેની ઉંડી છાપ આપણા મનમાં પડી હોતી નથી. પરંતુ જો ભયનાં કારણો ચાલુ રહ્યા જ કરે છે અને આપણે ભય ધરવા માંડીએ છીએ તો નિષ્ફળતાની છાપ અલ્પ સમયમાં પડવા માંડે છે, અને જો

તેને રોકવામાં નથી આવતી તો તત્કાળ ઉંડી પડી જાયછે. નિષ્ફળતાની છાપ અંતઃકરણમાં પડતાં, સઘળા જ વિચારો નિષ્ફળતાના નમુનાપ્રમાણે ઘડાય છે; અને નિષ્ફળતાનો અર્થ ખરું જોતાં ઉંચી સ્થિતિમાં ન જતાં નીચી સ્થિતિમાં જવું અથવા પડવું, એવો જ થતો હોવાથી, નિષ્ફળતાના નમુનાપ્રમાણે ઘડાનાર વિચારો પણ ઉંચે ચઢાવનાર ન થતાં, નીચે પાડનાર જ થાય છે. શરીરના અણુઅણુમાં નિષ્ફળતાના આ વિચારો વ્યાપી જઇને આપણાં ગાત્ર ભાગી નાંખે છે. આથી આપણો ઉત્સાહ અને પ્રયત્ન મંદ પડી જાય છે. આપણી માનસિક શક્તિઓમાં પણ આ નિષ્ફળતાના વિચારો વ્યાપી જઇને તેમના તેજને અને સામર્થ્યને ન્યૂન કરી નાંખે છે. નમુનાપ્રમાણે અર્થાત્ પડેલી છાપપ્રમાણે જ વિચારોને સરજવા, એટલું જ મન સમજતું હોવાથી, નિષ્ફળતાનો અર્થાત્ નીચે પડવાનો વેગ આખા શરીરમાં વ્યાપી રહે છે. બુદ્ધિ બહેર મારી જાય છે, અને તેથી ભાગ્યોદયનો જે કંઇ પ્રયત્ન ચાલતો હોય છે, તેમાં ડગલે ડગલે ભૂલો થાય છે.

મનુષ્યો નજરમાં આવે તેવા વિષયોને અને પ્રસંગોને પ્રીતિપૂર્વક સેવે છે, અને અંતઃકરણમાં તેની છાપ પડવા દે છે, પરંતુ તેના કેવા પરિણામ આવે છે, તેનો થોડા જ વિચાર કરે છે. ઉત્તમ વિષયો અને ઉત્તમ પ્રસંગોની છાપ જ ઉત્તમ વિચારો પ્રકટાવે છે, અને કનિષ્ઠ વિષયો તથા કનિષ્ઠ પ્રસંગોની છાપ કનિષ્ઠ વિચારો પ્રકટાવે છે, તેથી કનિષ્ઠ વિષય તથા કનિષ્ઠ પ્રસંગને પ્રીતિપૂર્વક સેવતાં બહુ સાવધાન રહેવું જોઇએ. કારણ કે જેવી છાપ આપણે આપણા અંતઃકરણમાં પડવા દેઇએ છીએ, તે છાપના નમુનાપ્રમાણે જ આપણે થઇએ છીએ. હલકા મનુષ્યોની સંગતિ મનુષ્યને શાથી હલકો કરે છે, અને મહાત્માની સંગતિ મનુષ્યને શાથી ઉચ્ચ કરી મૂકે છે, તેનું શાસ્ત્રીય કારણ ઉપર વર્ણ્યું તે જ છે.

કોઇ પણ પ્રસંગનો આપણને સંબંધ થતાં, તેની છાપ અંતઃકરણમાં કેવા પ્રકારની પડશે, અને કેવો પરિણામ ઉપજાવશે, તેનો બુદ્ધિમાને તત્કાળ જ વિચાર કરવો ઘટે છે, અને જો અયોગ્ય પરિણામ પ્રકટાવવાનું અનુમાન થાય તો તરત ચેતી જઇ, તે પ્રસંગનો રસપૂર્વક સંબંધ ન કરવો. આથી હૃદયઉપર તેની ઉંડી છાપ પડતી અટકશે. એથી ઉલટું ઉત્તમ પ્રસંગનો સંબંધ થતાં, અસંત રસપૂર્વક તેમાં જોડાઇને તેની ઉંડી છાપ હૃદયઉપર પડવા દેવી.

વ્યવહારમાં દુઃખ આવવાનાં અથવા નિષ્ફળતા પ્રાપ્ત થવાનાં ચિહ્નો જણાતાં છતાં, હૃદયમાં તેમનો પ્રવેશ થવા ન દેવો પરંતુ સુખનાં, શુભનાં, અને વિજયનાં જ ચિત્રોને કલ્પનાથી રચી તે ચિત્રોની ઉંડી છાપ હૃદયમાં પાડવી. જે આપણે ન જોઇતું હોય અને જેવા આપણે ન થવું હોય તેનું ઝાંખું ચિત્ર પણ વૃત્તિમાં કદી ન રચવું, પણ જે આપણે જોઇતું હોય, અને જેવા આપણે થવું હોય તેનું સર્વોત્તમ ચિત્ર રચવું. ઘણા મનુષ્યો નવરા પડે છે ત્યારે, સ્ત્રી મરી જાય તો મને આવું દુઃખ પડે, પુત્ર મરી જાય તો આવો કલેશ થાય, ધન નાશ થાય તો મારી આવી સ્થિતિ થાય, એવા એવા વિચારો કરે છે. કેટલીક સ્ત્રીઓ, પોતાનો પતિ જીવતો છતાં, જાણે તે મરી ગયો છે, હું વિધવા થઇ છું, અને મને અમુક અમુક દુઃખ પડે છે, એવાં ચિત્રો કલ્પનામાં રચી નેત્રમાંથી ડબક ડબક આંસુ પાડે છે, અને હૃદયના ઉંડા ભાગમાં વૈધવ્યની છાપ પાડે છે. આવી અયોગ્ય છાપો હાનિ જ કરે છે, અને જેનો આપણે ભય ધરીએ છીએ તેને જ આપણી આગળ લાવી મૂકે છે. તેથી બુદ્ધિમાને શુભનાં જ ચિત્રો રચી શુભની જ હૃદયમાં ઉંડી છાપ પાડવી.

વિજયની મનમાં ઊંડી છાપ પડતાં, વિચારને રચનાર સામર્થ્ય વિજયના વિચારોને શરીરના અણુઅણુમાં પ્રસરાવે છે. આ વિચારો રુધિરની ગતિને વધારે છે, યત્નની શક્તિને સતેજ કરે છે, ઉત્સાહને વેગ અર્પે છે, અને મનની સર્વ શક્તિઓ બળ અને ચૈતન્ય મૂકે છે. આથી મનુષ્ય પૂર્વે કરતાં વધારે સારો પ્રયત્ન કરે છે. તેમ થ માનસિક શક્તિઓમાં નિરંતર બળ વધતું જાય છે, અને તેથી વળી અધિક ઉત્તમ યત્ન થાય છે. બુદ્ધિ તીવ્ર થતાં ભૂલો ઓછી અને ઓછી થતી જાય છે, અને આમ નુષ્ય વિજયની અને સુખની સમીપ અને સમીપ આવતો જાય છે.

મનના વ્યાપારનો ઉપર વર્ણેલો નિયમ સમજાતાં, આપણે જે વસ્તુ જોઇએ તે પ્રાપ્ત કરવાનું કામ આપણે માટે કેટલું સુલભ થાય છે, તે તરત આપણને સમજાય છે. જે આપણે જોઇતું હોય તેની જ છાપ અંતઃકરણમાં પાડવી, અને તે જ છાપને ત્યાં સ્થિર રહેવા દેવી, એટલા થોડા શબ્દોમાં આ સર્વ પ્રકારનાં સુખદુઃખને આપનાર નિયમનો સમાવેશ થાય છે.

મનમાં, શરીરમાં, અને આપણી બહાર જે પ્રકારનું આપણે જોવું હોય તેવી જ છાપનું ભાન આપણે સર્વદા કરતાં શીખવું જોઇએ, અને તે જ પ્રમાણે જે જોવાની આપણને ઇચ્છા નથી, તેવી છાપને હૃદયમાં પડતી અટકાવવાનું આપણે શીખવું જોઇએ.

આપણે રોગના વિચારો કર્યા કરીએ, આપણા રોગને જોજો કર્યા કરીએ, અથવા રોગનો ભય ધર્યા કરીએ તો રોગની જ આપણા મનમાં આપણે છાપ પાડીએ છીએ. આ છાપ રોગના વિચારોને પ્રકટાવી આપણા શરીરના અણુઅણુને પોતાના જેવા જ અર્થાત્ રોગી કરે છે. જ્યાં સુધી આપણા મનમાં રોગની ઊંડી છાપ રહે છે ત્યાં સુધી ગમે તેવા કુશળ ડોકટર કે ઉત્તમ ઔષધથી આપણો રોગ મટતો નથી. જ્યારે આ વૈદ્ય અથવા આ ઔષધથી મને મને મટશે જ એવી શ્રદ્ધા આપણામાં પ્રકટે છે, અને તેથી આપણા મનમાં પડેલી રોગની છાપ ભુસાઇ આરોગ્યની નવી છાપ પડે છે, ત્યારે જ આપણો રોગ મટે છે. આવી સ્થિતિમાં એક ધૂળની ચપટીથી પણ મોટા મોટા રોગો મટી જાય છે.

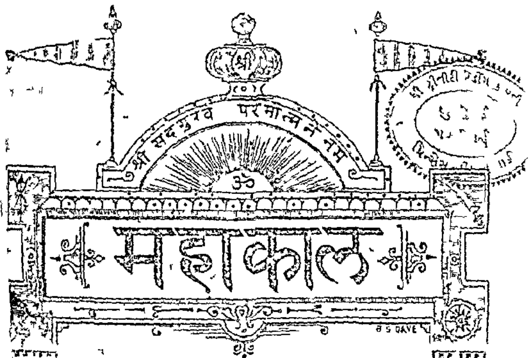
ઔષધવિના રોગ મટાડવાની કુંચી પણ આ નિયમમાં જ આવી જાય છે. પૂર્ણ આરોગ્યની છાપ હૃદયઉપર સુદૃઢ છાપવી, અને તેને જ સ્થિર રાખવી. કોઇ ક્ષણે પણ રોગની છાપને મન ઉપર જામવા ન દેવી. આમ થતાં ઔષધવિના આપોઆપ વ્યાધિ નિવૃત્ત થશે.

યોગશાસ્ત્રનું છઠ્ઠું અંગ જે ધારણા છે, તે તથા સાતમું અંગ જે ધ્યાન છે તે મનઉપર ઇચ્છેલી છાપ પાડવાનું શીખવનારાં અત્યંત બળવાન્ સાધનો છે. એ સાધનો વડે મનુષ્ય પોતાને જેવો ધારે છે, તેવો કરી શકે છે. વિચારમાર્ગનાં મનન અને નિદિધ્યાસનરૂપ સાધનો પણ આ જ ફળને પ્રકટાવે છે. ભક્તિ, ભાવના, અને જપનો ઉદ્દેશ પણ એ જ છે; અને તે એ કે કોઇ ઉચ્ચ ધ્યેયની હૃદયઉપર દૃઢ છાપ પાડવી. પોતે કલ્પેલા ઉચ્ચ ધ્યેયની હૃદયઉપર દૃઢ છાપ પડે છે અને તે છાપવિના બીજી કોઇ પણ છાપની હૃદયમાં પ્રધાનતા જોવામાં આવતી નથી ત્યારે ધ્યાન કરનાર ધ્યેયરૂપ જ થાય છે.

પ્રિય વાચક ! હૃદયમાં ઉત્તમ સુખદ છાપ પાડવાના બાહ્ય જગતમાં તમને પ્રસંગ ન દેખાય તો કલ્પનાથી, ધારણાથી, ભાવનાથી ઉત્તમ પ્રસંગો રચો, અને તેમાં રસપૂર્વક એકાગ્ર થાઓ. તેની ઊંડી છાપ તમારા હૃદયમાં પડશે, અને તેમ થતાં જેની તમે કલ્પના અથવા ભાવના કરી હશે તેવા જ તમે થઇ જશો. ધ્યાતા ધ્યેયરૂપ થયાવિના રહેતો જ નથી.

REGISTERED No B. 185.

रूप [पुस्तक] १९. आश्विन सं० १९६२. दर्शन (अंक) १२

श्लोकः ॥

यस्योत्तमांगोपरि तावकीना
पादाब्जकान्तिर्मुकुटायमाना ।
तस्यांघ्रियुग्मस्य भवत्यधस्ता-
दापद्गण शोचति चातिसर्वं ॥

અર્થ — હે સર્વાતીત પ્રભો ! જેના મસ્તકઉપર આપના ચરણકમળની કાંતિ મુકુટરૂપ થઈ રહે છે, તે પુરુષના પોતાના ચરણ યુગલની નીચે આપત્તિનો સમૂહ આવી શોક કરે છે (અર્થાત્ આપના ઉપાસકો વિપત્તિમાનને પોતાના પગતળે ચાંપે છે)

प्रसिद्ध करनार

श्रेयस्साधकअधिकारिवर्ग.

वीरक्षेत्र ' लक्ष्मीविलास ' लिमिटेड प्रेसमा मुद्रांकित कर्युं

वार्षिक उपहार वर्षारम्भकाले ज रु. २.

प्रमानुक्रमणिका.

अगत्यनी सूचना.

મહાકાલ પ્રત્યેક માસની વદ ૧૪ ઉપર પ્રકટ થાય છે, અને તેથી ગ્રાહકોને તે બીજા માસની શુદ દશમ સુધીમાં મળે છે. આથી જે ગ્રાહકોને કો. માસમાં અંક ન મળે તેમણે તત્કાળ અત્ર જણાવવું. પંદર દિવસપછી જણાવનાર ગ્રાહકને ગેરવલ્લે પડેલો અંક મળી શકશે નહિ. ઠેકાણું બદલનારે પોતાનું પ્રથમનું ઠેકાણું જણાવવા કૃપા કરવી. તેમ નહિ કરનારના પત્રઉપર ધ્યાન આપવામાં આવતું નથી.

વ્યવસ્થાપક, મહાકાલ, વડોદરા.

ओगणीशमा रूपनी प्रभावलि (विषयानुक्रमणिका.)

વિચાર.

श्रीमहाकाल.

रूप (पुस्तक) १९—आश्विन कृष्ण० १४. संवत् १९६३. दर्शन (अंक) १२.

॥ ॐ श्रीँ ॥

प्रार्थना.

પદ. (મુજ પરમપિતા ચિત્ત ધરજો રે, એ લય.)

સર્વેશ્વર અંતર્યામી રે, માગ્યું આ દેજો,
કરીને અંતે નિષ્કામી રે, સ્વરૂપમાં લેજો.

દુઃખમાત્રનું મૂળ એક છે, ઉરતણું અભિમાન,
અહંભાવ એ હૃદયે સ્ફુરતાં, નષ્ટ થાય સઉ જ્ઞાન રે, સર્વે૦
જીવ અમે કર્તા નહિ તો પણ, કર્તાસમ વ્યવહાર,—
કરીને લહીએ, શ્વાન લહે જેમ શકટતણો શિર ભાર રે; સર્વે૦
વાસ્તવ કર્તારૂપે આપ જ, નિમિત્તરૂપે જીવ,
તોપણ વ્યર્થ વહી અભિમાને, ગુમાવતા નિજ શિવ રે; સર્વે૦

ભાવ અહંમમનો જે ઉરમાં, જન્મમરણ દેનાર,
નિર્મૂળ કરજો, મદમાતી આ, થાય મતિ અવિકાર રે; સર્વે૦
અભિમાનના લયસમ બીજું, જ્ઞાન ન વિશ્વે કોય,
તેવી પ્રશાંત સ્થિતિમાં સ્થાપો, ટાળી (જે) અહંમમ હોય રે; સર્વે૦
' આપ અમારા કર્તા હર્તા, આપવિના નથી કાંઇ, '
એવી ભાવના સાધક હૃદયે, રહો નિત્ય બંધાઇ રે; સર્વે૦

અહંવૃત્તિનો ઉદય થાય તવ, આણી કરુણા ઈશ,
લય કરજો પ્રભુ સ્વરૂપે તત્ક્ષણ, આપ પ્રકટી દશદિશ રે, સર્વે૦
આપ નિમિત્તે આ જે સઘળું, કીધું છે શુભ કર્મ,
પ્રસન્ન થાજો તેહ સ્વીકારી, કરો સદા નિષ્કર્મ રે, સર્વે૦
કર્મ કર્યે પણ સ્પર્શ ન કરતાં, (એવું) નિરભિમાન નિઃસીમ,
દો નરહરિ! ધરી હર્ષ શિશુને, એ ઇચ્છા અંતિમ રે; સર્વે૦

सत्य सुख अनुभववडे ज प्राप्त थाय छे.

પદ. (જલદી હુકમ થયોરે, એ લય.)

સાચું સુખ કો ન રળે રે, અનુભવવિણ, સાચું સુખ કો ન રળે રે,
મનકૃતિવચને,—ઐક્ય ઉગારે, કૃતિવાણીભેદથી ન દુઃખ જળે રે.
અનુભવ દુર્લભ વિશ્વમાં, પ્રયત્નવિણ ન પમાય,
પણ કટિ કસી પુરુષાર્થને, કરનારા નથી ક્યાંય;—
વાતોને કરનારની, સેના ગણી ન જાય,
પણ મહારથી પુરુષાર્થી વીર, એક ન નયન ભળાય;—
હાં ચઢીએ રણ આ ક્ષણે, અસંખ્ય છે કહેનાર,
પણ અરિદળમાં પડી અસિ, કયાં છે વાપરનાર;—
પ્રયત્નગઢ ચઢી ભોગવે, અનુભવનું મહારાજ્ય,
સ્વદેશી એવા જોઇ ના, વૃત્તિ રહે નારાજ;—
સદ્ગુરુશબ્દશરે હૃદય, જેનાં ગયાં વિંધાઇ,
તે નવ ન્યાળી રીઝતા, આ વાતોની ભવાઇ;—
યોગી કહાવી રોગથી, કંઇ જન નિત્ય પીડાય,
પ્રસિદ્ધ સિદ્ધ થઈ ફરે, (પણ) સિદ્ધિવિના અથડાય;—
વૈખરીનું દશ દિશમાં, જબરૂં જ્યાં ત્યાં જોર,
શુદ્ધ કૃતિનો વાણીસમ, સુણ્યો ન ક્યાંહિ શોર;—
વાતથી સિદ્ધિ પમાય ના, જાણે છે જન સર્વ,
શબ્દજ્ઞાનનો પણ દીઠા, કોઇ ન ત્યજતા ગર્વ;—
દુઃખે પ્રજળે વિશ્વ પણ, યત્ને ન ધરે પ્રેમ,
આળસમાં આયુષ્ ખુએ, થાય લોહ કેમ હેમ;—
શાસ્ત્રો થાક્યાં સંત પણ, થાક્યા કરી ઉપદેશ,

શુદ્ધ પ્રયત્ને પણ નથી, જોડાતું કો લેશ;—
તૃણના પણ થાતા નથી, પ્રયત્નવિના વિભાગ,
તો થાશે શિવહંસ શું,–પ્રયત્નવિણ જીવકાગ;—
વાતો ત્યજી પુરુષાર્થમાં, મચે અનુભવઅર્થ,
અસંખ્ય કોટિવિષે મળે, વિરલા કોઇ મર્દ;—
પંઝા નરહરિ પ્રભુતણો, અડ્યો નથી એક દિન,—
જેને, તે વાતે રીઝી, રહેશે અનુભવહીન;—

आत्मपुराणनो सार.

(અનુસંધાન વર્તમાન ૨૫ના પૃષ્ઠ ૩૪૮ થી.)

સુષુપ્તિ અવસ્થામાં જે માયાવિશિષ્ટ પરમેશ્વર છે તે જ આકાશાદિક પંચભૂતોનું કારણ છે, તથા જરાયુજ, અંડજ, સ્વેદજ ને ઉદ્ભિજ્જ એ ચારે પ્રકારના શરીરોનું કારણ છે, તથા દિક્કાલાદિક સમગ્ર સ્થૂલસૂક્ષ્મ પ્રપંચનું કારણ છે. શુદ્ધ આત્મામાં જગત્‌ની કારણતા નથી પરંતુ માયાવિશિષ્ટ પરમાત્મામાં જગત્‌ની કારણતા છે. એ માયા અસત્, જડ ને દુઃખરૂપ છે. તેથી તેના કાર્યપ્રપંચમાં અસત્, જડ, દુઃખરૂપતા જણાય આવે છે. આટલા સુધીમાં વ્યષ્ટિ સ્થૂળ, સૂક્ષ્મ ને કારણ શરીરના અભિમાની વિશ્વ, તૈજસ્ ને પ્રાજ્ઞનું સ્વરૂપ જણાવ્યું. હવે તુરીય શુદ્ધ આત્માનું નિરૂપણ કરે છે.

હે જનક! તમે મને પહેલાં ગંતવ્યસ્થાન પુછ્યું હતું. તે ગંતવ્યસ્થાન તું સાંભળ. જે પરમાત્મા દેવ જાગ્રત્ અવસ્થામાં જમણી આંખમાં રહીને પોતાના સ્વપ્રકાશરૂપવડે સૂર્યાદિક સર્વ જગતને પ્રકાશે છે તથા જે પરમાત્મા દેવ સ્વપ્નના સર્વ પદાર્થોને પ્રકાશે છે તથા સુષુપ્તિ અવસ્થામાં હૃદયાકાશમાં રહીને દિશા વગેરે સર્વ જગત્‌ની સાથે અભેદ ભાવને પામે છે અને સર્વ ભૂત ભૌતિક પ્રપંચને જણાવે છે, એ પરમાત્મા દેવ જ તમારૂં તથા બીજા અધિકારીઓનું ગંતવ્ય છે. અને હે જનક! એ પરમાત્મા દેવ જ તમારો, મારો તથા બીજા પ્રાણીઓનો આત્મા છે. આ પ્રમાણે યાજ્ઞવલ્ક્યનું વચન સાંભળી જનકે કહ્યું કે હે ભગવન્! જો એક જ પરમાત્મા દેવ સર્વત્ર રહેલો હોય તો વિશ્વ, તૈજસ પ્રાજ્ઞ ઇત્યાદિ રૂપોવડે તથા હું, તું, ઇત્યાદિ રૂપોવડે ભિન્ન ભિન્ન કેમ જણાય છે? યાજ્ઞવલ્ક્યે કહ્યું કે હે જનક! જેમ એક જ મહાકાશ ઘટ, મઠ આદિ ઉપાધિભેદથી ઘટાકાશ, મઠાકાશ ઇત્યાદિ ભેદને પામે છે તેમ એક જ પરમાત્માદેવ શરીરાદિક ઉપાધિના ભેદથી ભિન્ન ભિન્ન જણાય છે. અને જેમ ઉપાધિથી થએલા ભેદવડે આકાશનું વાસ્તવ એકપણું નિવૃત્ત થતું નથી, તેમ ઉપાધિથી થએલા ભેદવડે આત્માનું પણ વાસ્તવ એકપણું નિવૃત્ત થતું નથી. હે જનક! જે પુરુષોને આ સંસારરૂપી ઘોર વનથી

ભય થાય છે તે અધિકારી પુરુષોને આ અદ્વિતીય આત્મા જ જાણવા યોગ્ય છે. એ અદ્વિતીય આત્માનો સાક્ષાત્કાર જ ગંતવ્ય સ્થાનનો રાજમાર્ગ છે. એ આત્મજ્ઞાનરૂપી માર્ગે તમે અધિકારી પુરુષો જ્યારે ચાલશો ત્યારે જ આત્મારૂપ ગંતવ્ય સ્થાનની પ્રાપ્તિ તમને થશે. એ અદ્વિતીય આત્મા મન ને વાણીવડે કહી શકાય તેમ નથી, તેથી એ વિષે સાક્ષાત્ કહેવાને હું અસમર્થ છું, અને તમે પણ એને સાક્ષાત્ જાણવાને સમર્થ નથી. તેથી અનાત્મ પદાર્થોના નિષેધદ્વારા એ આત્માનું વિદ્વાન્ પુરુષો કથન કરે છે. તે આ રીતે. હે જનક ! આ આનંદસ્વરૂપ આત્મા ભાવઅભાવરૂપ ધર્મથી રહિત છે. માટે એ આત્માને ઘટાદિક પદાર્થોની પેઠે ભાવરૂપે તથા ઘટાભાવની પેઠે અભાવરૂપે જાણવો નહિ. જેમ આકાશ મેઘ, વિજળી આદિ ભાવ પદાર્થરૂપ નથી તથા મેઘ વિજળી આદિના અભાવરૂપ નથી, તેમ આ આનંદસ્વરૂપ આત્મા પ્રપંચરૂપ નથી તથા પ્રપંચના અભાવરૂપ નથી, પણ ભાવઅભાવ પદાર્થથી વિલક્ષણ છે. હે જનક ! જેમ રજ્જુરૂપ અધિષ્ઠાનના અજ્ઞાનથી તે રજ્જુમાં સર્પ જણાય છે અને જ્યારે રજ્જુરૂપ અધિષ્ઠાનનું જ્ઞાન થાય છે, ત્યારે કારણ અજ્ઞાનસહિત એ સર્પ રજ્જુરૂપ અધિષ્ઠાનમાં લય પામે છે; તેમ આત્મારૂપ અધિષ્ઠાનના અજ્ઞાનથી આ અભાવરૂપ જગત્ જણાય છે અને જ્યારે અધિષ્ઠાન આત્માનો સાક્ષાત્કાર થાય છે ત્યારે સંપૂર્ણ જગત્ આત્મારૂપ અધિષ્ઠાનમાં લય પામે છે. હવે આત્મામાં પ્રત્યક્ષાદિક પ્રમાણોની અવિષયતા જણાવે છે.

હે જનક ! આ આનંદસ્વરૂપ આત્મા નેત્રાદિક બાહ્ય કરણોથી કે મન, બુદ્ધિ, ચિત્ત, અહંકાર એ આંતર કરણોથી જાણવામાં આવતો નથી, તેથી એ આનંદસ્વરૂપ આત્મા અગ્રાહ્ય છે. જે પદાર્થને નેત્રાદિક કરણો ગ્રહણ કરી શકતાં નથી તે પદાર્થ પ્રમાણનો વિષય હોતો નથી. નેત્રાદિક કરણો ગ્રહણ કરે તે જ પદાર્થ પ્રમાણનો વિષય હોઇ શકે. જેમ ઘટાદિ પદાર્થને નેત્રાદિ કરણ ગ્રહણ કરે છે, તેથી તે પ્રત્યક્ષાદિક પ્રમાણનો વિષય છે; અને જે પદાર્થ પ્રમાણનો વિષય હોય છે તે જ પદાર્થ પ્રમેય (ઘટાદિ રૂપ) હોય છે. આનંદસ્વરૂપ આત્મા અગ્રાહ્ય છે અને તેથી પ્રમાણનો વિષય નથી માટે તે અપ્રમેય છે. આત્મા અપ્રમેય હોવાથી તે નેત્રાદિ કરણોથી જાણી શકાય તેવો નથી. પરંતુ આ સંપૂર્ણ જડ જગત્ સાક્ષી આત્માનો વિષય છે. અને જેમ દીવો ઘટાદિ પદાર્થનો પ્રકાશક છે તે ઘટાદિ પ્રકાશક દીવાનો વિષય હોઇ શકે નહિ; તેમ સાક્ષી આત્માવડે પ્રકાશ્ય જે પ્રમાણાદિક છે, તે પ્રકાશક સાક્ષી આત્માનો વિષય હોઇ શકે નહિ.

એ સાંભળી જનકે કહ્યુ કે હે ભગવન્ ! જો કે આત્મા પ્રત્યક્ષાદિક પ્રમાણોનો વિષય નથી પણ શ્રુતિ પ્રમાણનો વિષય તો છે. કેમકે तत्वौपनिषदं पुरुषं पृच्छामि:—ઉપનિષદ્ પ્રમાણવડે જાણવા યોગ્ય જે આત્મા છે તેનું સ્વરૂપ હું તમને પુછું છું, એ શ્રુતિમાં ઉપનિષદ્ પ્રમાણથી થતા જ્ઞાનની વિષયતા આત્મામાં કહી છે, માટે આત્મા પ્રમાણનો વિષય છે એમ જણાય છે, તેનો ખુલાસો આપ કૃપા કરીને આપો. યાજ્ઞવલ્કયે કહ્યું કે આત્માથી ભિન્ન સંપૂર્ણ જડ જગત્ મિથ્યા છે માટે એ જડ જગત્ શ્રુતિરૂપ પ્રમાણનો વિષય નથી, અને આત્મા સ્વપ્રકાશ છે તેથી આત્મા પણ શ્રુતિરૂપ પ્રમાણનો વિષય નથી. પરંતુ માતાની પેઠે મુમુક્ષુ જનોનું અત્યંત હિત કરનારી શ્રુતિ ભગવતી

આત્મામાં સ્થૂલ સૂક્ષ્મ જગત્નું આરોપણ કરીને આ જગત્નો નિષેધ કરતાં કરતાં આત્માનો બોધ કરે છે. મતલબ કે શ્રુતિપ્રમાણથી થતા અંતઃકરણની વૃત્તિરૂપ જ્ઞાનવડે આત્માનો પ્રકાશ થાય નહિ. પરંતુ એ વૃત્તિજ્ઞાનથી આત્માના આવરણની નિવૃત્તિ થાય છે. એ આત્માના આવરણની નિવૃત્તિ માત્રનું જ ગ્રહણ કરીને શ્રુતિમાં આત્માને ઉપનિષદ્પ્રમાણનો વિષય કહેલો છે. માટે સ્વપ્રકાશ સાક્ષી કોઇ રીતે સિદ્ધ થઇ શકે નહિ. પરંતુ તે તો જાતે જ સિદ્ધ છે. આ રીતે સમન્વય છે કે પ્રત્યક્ષાદિક પ્રમાણોવડે આત્માનું જ્ઞાન થતું નથી; પરંતુ પોતાના સ્વપ્રકાશરૂપવડે જ આત્માનું જ્ઞાન થાય છે.

ઉપર આત્મા સ્વપ્રકાશ અને અગ્રાહ્ય છે એમ જણાવ્યું. હવે આત્મા અસંગ છે, એમ જણાવે છે. આ લોકમાં જે પદાર્થ સંગવાન્ હોય છે તે પદાર્થને બીજા પદાર્થોના સંગથી દોષોની પ્રાપ્તિ થાય છે. જેમ સ્વભાવથી ઠંડા સ્પર્શવાળા જલમાં અગ્નિના સંગથી ઉષ્ણતા પ્રાપ્ત થાય છે, તેમ જ સ્વભાવથી ઉષ્ણશીત સ્પર્શરહિત વાયુમાં અગ્નિના સ્પર્શથી ઉષ્ણતા ને જળના સ્પર્શથી શીતળતા પ્રાપ્ત થાય છે. પરંતુ જે પદાર્થ અસંગ છે તે પદાર્થમાં કોઇ દોષની પ્રાપ્તિ થતી નથી; જેમ અસંગ આકાશમાં મેઘવિજળીઆદિથી થતા દોષોની પ્રાપ્તિ થતી નથી. જે પદાર્થ મૂર્તિમાન્ તથા પરિચ્છિન્ન હોય છે તે જ પદાર્થ સંગવાન્ હોય છે; જેમ મૂર્તિમાન્ તથા પરિચ્છિન્ન જલાદિક પદાર્થ અગ્નિઆદિની સાથે સંગવાન્ થાય છે. અને આ આનંદસ્વરૂપ આત્મા મૂર્તિમાન્ તથા પરિચ્છિન્ન નથી, તેથી આત્માનો કોઇ પદાર્થસાથે સંગ થાય નહિ. અને સંગ નહિ થવાથી આ આત્માને કોઇ પદાર્થના દોષો લાગે નહિ. સંયોગાદિક સંબંધને સંગ કહે છે. અને થોડા વખતસુધી બીજા પદાર્થના સ્વરૂપની પેઠે જે સ્થિતિ છે, તેને સંગનું ફળ કહે છે. જેમ ઉષ્ણ સ્પર્શવાળા અગ્નિની સાથે જ્યારે જળનો સંયોગસંબંધ થાય છે ત્યારે એ જળ થોડા વખતસુધી ઉષ્ણ સ્પર્શવાળું રહે છે. અને આ આનંદસ્વરૂપ આત્મા સજાતીય, વિજાતીય અને સ્વગત ભેદરહિત છે, તેથી એ આત્મા સંયોગાદિ સંબંધરૂપ સંગને પામે નહિ તથા બીજા પદાર્થસાથે તાદાત્મ્યરૂપ જે સંગનું ફળ તેને પણ પામે નહિ. આ લોકમાં સંગવાન્ જે વસ્ત્રાદિ પદાર્થ છે તે બંધનરૂપ ફળને તથા પરિણામરૂપ ફળને અવશ્ય પામે છે; તથા વસ્ત્રાદિક પદાર્થનું ઉપાદાન કારણ જે તંતુ આદિક છે, તેના પરસ્પર વિભાગથી તથા તે તંતુઓના નાશથી પટાદિક પદાર્થનો નાશ પણ અવશ્ય થાય છે. કાં તો જલદી નાશ થાય છે અથવા કાં તો ધીરે ધીરે નાશ થાય છે અને આ આનંદસ્વરૂપ આત્મા સંગથી રહિત છે તેથી એ આનંદસ્વરૂપ આત્મા બંધનને તથા પરિણામને તથા વિનાશને પામે નહિ. વળી એ આનંદસ્વરૂપ આત્મા સર્વ વિશેષ ભાવથી રહિત છે તથા મન વાણીનો અવિષય છે. હે જનક ! એવો તુરીય આત્મા જ તમારે જ્ઞાનવડે પ્રાપ્ત થવા યોગ્ય ગંતવ્ય છે. હે જનક ! સર્વ જીવોનો આત્મારૂપ તથા ભયથી રહિત જે અદ્વિતીય આનંદસ્વરૂપ બ્રહ્મ છે, એ અભય બ્રહ્મને પોતાના આત્મારૂપે જાણીને તું અભય બ્રહ્મને પામ્યો છે, તેથી સંસારરૂપ ભયથી હવે તમને ભય નહિ થાય. મતલબ કે પોતાથી ભિન્ન પરિચ્છિન્ન જે ગામ આદિક પદાર્થ છે તેની પ્રાપ્તિ જેમ ચાલવાની ક્રિયાથી થાય છે તેમ સર્વત્રવ્યાપક બ્રહ્મની પ્રાપ્તિ કોઇ ચાલવા રૂપ ક્રિયાથી થતી નથી. પણ આત્મારૂપ વડે જે બ્રહ્મનું જ્ઞાન છે તે જ બ્રહ્મની પ્રાપ્તિ છે.

પણે જોયું. એ બે પ્રમાણોથી સર્વ વિવેકી વાચકવર્ગને નિર્ભ્રાન્તપણે ખાત્રી થયાવિના રહે તેમ નથી કે બ્રહ્મજ્ઞાન થવામાં ખાસ કોઇ અમુક આશ્રમની અપેક્ષા નથી. સંન્યાસીને જ બ્રહ્મજ્ઞાન થાય છે અને ગૃહસ્થને થતું નથી કે વનીને થતું નથી કે બ્રહ્મચારીને થતુ નથી, એવું મર્યાદીકરણ શ્રુતિસ્મૃતિને સંમત નથી. એવું મર્યાદીકરણ કરનાર પોતાની બુદ્ધિનું કુંઠિતપણું માત્ર સૂચવે છે. આ જ પ્રમાણે વયનું પણ મર્યાદીકરણ થઈ શકે તેમ નથી. અમુક વયનો પુરુષ થાય ત્યારે જ તેને બ્રહ્મજ્ઞાન થાય છે, અને તેથી નાની ઉમર હોય તો તેને બ્રહ્મજ્ઞાન થાય જ નહિ, અથવા તે ઉમર વહી ગઇ એટલે હવે તેને બ્રહ્મજ્ઞાન થવાનું નથી એમ માનનારનો શ્રુતિસ્મૃતિ પોતાથી બહિષ્કાર કરે છે. આ જ રીતે જાતિનું મર્યાદીકરણ પણ થઇ શકે તેમ નથી. ત્રૈવર્ણિક પ્રજામાંથી અમુક વર્ણના મનુષ્યને બ્રહ્મજ્ઞાન થાય અને અમુક વર્ણવાળો તો બ્રહ્મજ્ઞાનરહિત જ સદા રહે એવું માનનારમનાવનાર શ્રુતિનું ગાઢ અજ્ઞાન જ જગત્‌ને જાહેર કરે છે. આ જ પ્રમાણે એ શ્રુતિ ભગવતીના પ્રમાણથી જ જણાય છે કે પુરુષોને જ બ્રહ્મજ્ઞાન થાય અને સ્ત્રીઓને થાય જ નહિ, મનુષ્યોને જ થાય અને દેવો વગેરેને થાય જ નહિ, અથવા દેવોવગેરેને જ થાય અને મનુષ્યોને થાય જ નહિ, ઇત્યાદિ પ્રકારે સંકોચ થઈ શકે તેમ નથી; અર્થાત્ એમ સંકુચિત મત બાંધનાર પોતાનુ અંધત્વ જાહેરમાં મૂકે છે. આ જ બે પ્રમાણોથી એ નિર્ણય પણ થયો કે બ્રહ્મજ્ઞાન થયાપછી તે મહાત્મા ગમે તે આશ્રમમાં રહે તો તેમાં તેને હાનિ નથી. બ્રહ્મજ્ઞાન થયેલા મહાત્માઓ સર્વ આશ્રમમાં વિવિધ કારણોથી સ્થિતિ કરી રહે છે. શ્રીશુકદેવજી બ્રહ્મચર્યમાં જ રહ્યા છે તો શ્રીજનક, શ્રીઅજાતશત્રુ, શ્રીઅશ્વપતિઆદિ અસંખ્ય મહાત્માઓ ગૃહસ્થાશ્રમમાં રહ્યા છે, અને પછી કારણ પ્રાપ્ત થતાં વળી સંન્યાસને પણ કોઇ કોઇએ ગ્રહણ કર્યો છે. આ સર્વે એ બે પ્રમાણોથી જ આપણે એ પણ નિર્વિવાદપણે જોયું કે શિષ્યો કરી બ્રહ્મવિદ્યાનું દાન કરવાનો અધિકાર મુખ્યપણે ગૃહસ્થાશ્રમમાં પ્રતીત થતા તત્ત્વજ્ઞાનીનો છે અને ગૌણપણે આપદ્ ધર્મરૂપે જ સંન્યાસમાં સ્થિત થયેલા તત્ત્વજ્ઞાનીનો છે. આ આદિ નિર્ણયો વિવિધ શ્રુતિ તથા સ્મૃતિ અને તદનુકૂલ તર્કને આધારે આપણને નિર્વિવાદપણે જણાયા છે. હવે આ સંબંધમાં શ્રીશંકરાચાર્ય, શ્રીરામાનુજાચાર્યઆદિ વિવિધ સમર્થ વિદ્વાનોએ શો નિર્ણય કર્યો છે તે જોઇએ.

અહિં તમે આક્ષેપ કરશો કે "એ નિર્ણય જોવા શું જરૂર છે ? શ્રુતિ અને સ્મૃતિ એ સર્વમાન્ય પ્રમાણો છે, અને તેનાથી જો પ્રતિકૂલ નિર્ણય એ વિદ્વાન્ આચાર્યોએ જણાવ્યો હોય તો એમનાં વચનો હેય છે અને જો અનુકૂળ નિર્ણય જણાવ્યો તો તેથી આ જ નિર્ણય થતો હોવાથી તે જાણવાથી અધિકતા નથી. જો તમે કહો કે કોઈ પ્રતિપક્ષી અત્ર બતાવેલા શ્રુતિસ્મૃતિના આધારોનો ઉત્તર નહિ આપી શકવાથી તે શ્રીમત્ શંકરાચાર્ય કે શ્રીઆનંદગિરિના કોપીનનું અવલંબન કરે છે અને તેનું મત ખોટું સિદ્ધ કરવા તમે પ્રયત્ન કરો છો તો તે પણ યોગ્ય નથી. કારણ કે ચર્ચાનો નિયમ એ છે કે એક પક્ષનું સ્થાપન કરનાર જે પ્રમાણ બતાવે તેનું ઉત્તર આપી પછી બીજા પક્ષવાળાએ પોતે જે સિદ્ધાન્ત માનતો હોય તેનાં પ્રમાણો જણાવવાં જોઇએ. પણ અમે જોઇએ છીએ કે આ સિદ્ધાન્તમાં પ્રતિપક્ષ ધારણ કરનાર માણસમાંથી કોઇ તેમ કરી શક્યો નથી. અત્ર સંપ્ર-

દાયવિધિ જે દર્શાવ્યો છે, કે પોતાના જ્યેષ્ઠ પુત્રને બ્રહ્મવિદ્યા આપવી ઇત્યાદિ જે શ્રુતિનાં વિધિવચનો કહ્યાં છે તે વગેરેમાંથી કોઇનું ઉત્તર પ્રતિપક્ષી આપી શકવા સમર્થ થયો જ નથી; તેથી અમે એવા ભાઇસાહેબોનું પોકળ જાણી ગયા છીએ, અને એમનો અંતઃ રાશય પણ એમની વાણીથી અમને જાણીતો થયો છે. તેથી એવા ક્ષુદ્ર લેખોને તો ક્યારનાએ વેસ્ટ પેપર બાસ્કેટમાં નાંખી દીધા છે. તમે સંપ્રદાયપ્રવર્તક અનેક તત્ત્વજ્ઞાનીનાં નામો દર્શાવ્યા છતાં પ્રતિપક્ષી જ્યારે એમ જણાવવા હિંમત ધરે છે કે " અમુક સિદ્ધાન્ત માનનાર જ્યાં ત્યાં શ્રીજનક તથા યાજ્ઞવલ્કયનો દાખલો દે છે " ત્યારે અમે સ્પષ્ટ જોઇ શકીએ છીએ કે બીજાં દર્શાવેલાં ઉદાહરણના સંબંધમાં આપણા વિદ્વાન્ ન્યાયી પ્રતિપક્ષી સાહેબ કશું કહી શકે તેમ નથી, તેથી આ છલવાદનો પ્રયોગ જાણી જોઇને કરે છે. સંક્ષેપમાં કહીએ તો માણસ જ્યાંસુધી મૌનને સેવન કરે છે ત્યાંસુધી તેને ઓળખવું કઠિન પડે છે. જ્યારે બોલવાનું શરૂ કરે છે ત્યારે તેમનો અંતર આશય કેવો છે, તે કેટલા પાણીમાં છે ઇત્યાદિ સર્વ જણાય છે. કહ્યું છે કે જારથી ઉત્પન્ન થયેલાને માથે શૃંગ હોતું નથી, અને કુલવાન્ મનુષ્યોને પગે પદ્મ હોતું નથી, પણ જ્યારે જ્યારે તે વાગ્બાણ મૂકે છે ત્યારે તેપરથી તેની જાતિ અને તેના કુળનું જ્ઞાન ઇતરને થાય છે. આથી આ સત્ સિદ્ધાન્તમાં પ્રતિપક્ષ ધારણ કરનારમાંથી કોઇ તો ગૃહસ્થમાત્ર પર બળેલા જ હોય છે, અને તેથી કેવળ દ્વેષબુદ્ધિથી ગૃહસ્થ સદ્ગુરું ન હોય એમ પ્રમાણ હોય કે ન હોય છતાં બોલે છે. કોઇને તો હડખવા સ્વભાવથી જ લાગેલો હોય છે તેથી તે તો કોઇ પણ મોટું કાર્ય કરનાર પ્રસિદ્ધિમાં આવે છે કે તરત તેને ડાકુ મારવા જાય છે. કોઇ તો સરકારે જે કર્યું તે સર્વ ખોટું જ છે એમ વગરવિચારે માની સરકારની સઘળી પ્રવૃત્તિને ઉદ્દેશી આમ ડાકું મારવા જાય છે ત્યારે કોઇ તો પ્રજાવર્ગના નેતા માણસોને આ જ પ્રકારે પોતાના સ્વભાવથી જ ડાકુ મારવા જાય છે. વળી કોઇ કોઇને ઇતરનો ઉત્કર્ષ સહન થતો નથી તેથી તેવા મનુષ્યો એ ઉત્કર્ષવાળા મનુષ્યોના પ્રતાપથી નિરંતર દગ્ધ થતા રહેલા સૂર્યની સામે ધૂળ ઉડાડવાનો અને ચંદ્રની સામે ભસવાનો સ્વભાવ સેવે છે. કોઈ કોઈ તો રજકવૃત્તિના મનુષ્યો હોય છે. જેમ રજક વિવિધ પદાર્થોવડે વસ્ત્રના મલને કાઢે છે તેમ આ મનુષ્યો પોતે એ રજકોકરતાં વધારે વિદ્વાન્ છે એનો અબાધિત પુરાવો પ્રજાવર્ગને આપવા માટે મહાત્મા પુરુષોના સંચિતમળને પોતાની જિહ્વાવડે જ ધોવાનું વ્રત લે છે. કોઇ તો માત્ર પ્રસિદ્ધિમાં આવવા જ વલખાં મારે છે. સંક્ષેપમાં એ જ કે સર્વ વિષયમાં વિવિધ હેતુથી લોક પ્રતિપક્ષને ધારણ કરે છે અને તેઓ પોતાની અચકિત તથા અંતર આશયને ઢાંકવા પ્રયત્ન કરે છે, છતાં તેમની વાણી તેને પ્રકાશમાં આણે છે, તેથી પ્રસ્તુત વિષયનાં હજી સુધી કોઇએ સપ્રમાણ પ્રતિપક્ષ કરેલો અમારા જાણવામાં આવ્યો નથી; અને બીજા જેમણે ઉપરના કોઇ એક અથવા અધિક હેતુથી પ્રતિપક્ષ કર્યો હોય તો તેના નિર્માલ્ય લેખ વજનવિનાના હોવાથી વિચાર કરવા યોગ્ય નથી. તેથી બંને રીતે આ વિષયમાં અધિક પ્રમાણ બતાવવાની જરૂર રહેતી નથી. "

આ પ્રમાણે કોઇ જો આક્ષેપ કરે તો તેને જણાવવાની રજા લઇએ છીએ કે શ્રીશંકરાચાર્યઆદિ વિવિધ આચાર્યોનાં વચનો સ્વતઃપ્રમાણરૂપ વેદવાક્યતુલ્ય નથી. એ

વાત સાચી છે. પ્રમાણની વ્યવસ્થા કરનાર સર્વે સ્વીકારે છે કે યુક્તિયુક્ત શ્રુતિ પ્રથમ પ્રમાણ છે; માત્ર શ્રુતિ તેથી ઉતરતું પ્રમાણ છે; સ્મૃતિ તેથી ઉતરતું અને પુરાણાદિ તેથી પણ ઉતરતું પ્રમાણ છે. છતાં વિવિધ આચાર્યોએ પોતાનો જે સિદ્ધાન્ત સ્થાપ્યો છે, તે આ સર્વ પ્રમાણોને અવલંબી જ સ્થાપ્યો છે. એમણે પોતાના ગ્રંથોમાં સ્થલે સ્થલે "અમારૂં વચન છે માટે માનવું" એમ નહિ કહેતાં પોતાના સિદ્ધાન્તને સિદ્ધ કરવા શ્રુતિ સ્મૃતિઆદિનો આધાર લઇ તે ઉપરથી જ પોતાનો સિદ્ધાન્ત સ્થાપ્યો છે; અને જ્યારે શ્રુતિસ્મૃતિઆદિ પ્રમાણોની અવ્યવસ્થા થઈ ગઇ હતી ત્યારે તેને વ્યવસ્થામાં સ્થાપી ધર્મનિષ્ઠ મનુષ્યોપર મોટો ઉપકાર કર્યો છે. એ વાત સત્ય છે કે એમનાં મતો પરસ્પરમાં ભેદવાળાં છે પણ તેટલા ઉપરથી એ સમર્થ ઉપકાર કરનાર આચાર્યોપ્રતિ ઉપેક્ષાબુદ્ધિ સેવવી ઘટતી નથી; એમના પ્રતિનું માન ન્યૂન કરવું ઉચિત નથી. જગત્ એક પ્રવાહની માફક નિરંતર વહેતું રહે છે; સ્થિરતા ન ધારણ કરવી એ જગતનો સ્વભાવ છે અને તે પરથી જ એને જગત્ નામ આપવામાં આવ્યું છે. આથી ભિન્ન ભિન્ન સમયે જગતની સ્થિતિ ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારની હોય છે અને તેથી તે તે સમયને અનુસરી ભિન્ન ભિન્ન મતો થતાં રહે છે. જો એ મતો તે તે સમયે જ પ્રતિકૂલ હોત તો તે, તે સમયે જ તિરોધાન થઇ ગયાં હોત અને તેના અનુયાયીઓ કોઇ થયા નહિ હોત, પણ જ્યારથી તે તે મતના અનુયાયીઓ થયા છે, ત્યારથી એટલું તો સિદ્ધ થાય છે કે મનુષ્યોને તે તે મતો અનુકૂળ જણાયાં છે. તેથી મનુષ્યોની મતિના ભેદને લીધે પ્રસંગે મતનો ભેદ આવશ્યક છે. यया यया भवेत् पुंसां व्युत्पत्तिः प्रत्यगात्मनि । सा सैव प्रक्रिया ज्ञेया साध्वी सा चानवस्थिता ॥ જે જે પ્રક્રિયાવડે મનુષ્યોને પ્રત્યગાત્માનો બોધ થાય તે તે પ્રક્રિયા તે તે મનુષ્યોમાટે સાધુ ગણવી, અને ઇતર અ-સાધુ ગણવી—આ ન્યાયે જ સમર્થ મહાપુરુષો રચનાર હતા, છતાં આસ્તિક દર્શનોનો ભેદ થયો છે, અને સમર્થ વિદ્વાનો આચાર્યરૂપે વિરાજતાં છતાં તેમનાં મતોમાં સૂક્ષ્મ ભેદ થયા છે. માટે મતભેદઉપરથી એ સમર્થ આચાર્યોપ્રતિ ઉપેક્ષા ધરવી સુજ્ઞને ઉચિત નથી. વળી એક અભ્યાસીતરીકે પણ એ સર્વનો શો શો મત છે તે જાણવા કેટલાકને જિજ્ઞાસા થવી ઘટે છે. આ સાથે મુંબાઇમાં થયેલા સાધનસમારંભસમયે અમારા વિદ્વાન્ મિત્ર વ્યાખ્યાનકર્તા શ્રીયુત નર્મદાશંકરભાઇએ જણાવ્યું હતું કે જેમ ગંગાનું જલ મૂળમાં નિર્મલ છે, છતાં તે જ જલ મુખઆગળ આવતાં કલકત્તાની ગટરોને લીધે મલિન થાય છે કે જે શ્રવણ કરતાં જ એ વાક્યનાં પ્રબલ આંદોલનોદ્વારા કોઇ કોઇ બીચારા દુર્બલ મજ્જાતન્તુવાળા શ્રોતાના મજ્જાતન્તુઓ ધ્રુજી ગયા હતા, અને તેથી થયેલો નાનો ચાળો કેટલાકે દિવસસુધી તેને ચાલ્યો હતો, તેમ જોતાં શ્રુતિસ્મૃતિનું જલ એટલું તો નિર્મલ છે કે એની કાચના જેવી નિર્મલતાને લીધે જ જે કર્દમમાં ઉછરેલા છે તેમને એ દેખાતું નથી; તેથી તેમને એ જલનું ભાન કરાવવા તે જે જલમાં વિહાર કરી રહ્યા છે તે જ બનાવવું ઘટે છે. સાદી ભાષામાં કહીએ તો સર્વ મનુષ્યો સ્વતંત્રમત મનુષ્યો હોતા નથી પણ પ્રાયશઃ પરતંત્રમત જ હોય છે. આથી તેમને શ્રુતિસ્મૃતિનાં નિર્મલ જલમાં સ્નાન કરાવ્યા છતાં તેમને શંકા રહે છે કે ઇતર પુરુષોએ એ સંબંધમાં શું કહ્યું હશે, આપણને ભ્રાન્તિ તો થતી નથી શું ?

આ હેતુને લઇને જ શ્રીશંકરાચાર્ય જણાવે છે કે શ્રુતિસિદ્ધ સિદ્ધાન્તની સામે કરાતો સ્મૃતિમૂલક આક્ષેપ પણ પરિહાર કરવો ઘટે છે. તેથી આ હેતુને લઇને અત્ર પણ શાસ્ત્રાર્થની પરિશુદ્ધિમાટે સ્થૂણાનિખનનન્યાયે પ્રકારાન્તરથી આ વિષયની ચર્ચા કરાય છે તે અયોગ્ય નથી. વળી જ્યારે સર્વ આચાર્યો તથા ઇતર સમર્થ વિદ્વાનનાં બીજી વાતોમાં મત ભિન્ન ભિન્ન છતાં આ પ્રસ્તુત સિદ્ધાન્તમાં ઐકમત્ય જોવામાં આવે છે ત્યારે મંદપ્રજ્ઞ મનુષ્યોને પણ આ સંબંધમાં શંકારહિત જ્ઞાન થાય છે; અને જેમ માછી માછલાં પકડવા જાલ નાંખે છે તેમ કોઇ એ આચાર્યો તથા વિદ્વાનોનાં વાક્યો ટાંગી તેનો ખોટો અર્થ કરી ભોળા લોકને પોતાની જાળમાં ફસાવા માગે ત્યારે એ લોક તે જાલ નાંખનાર માછીવૃત્તિને સેવનાર મનુષ્યને ઓળખી પોતે તેની જાળમાં ન ફસાતાં પોતાનું રક્ષણ કરી શકે છે. તેથી સર્વથા આ પ્રાપ્ત સિદ્ધાન્તનું આગળ વિવેચન કરવું ઉચિત જણાય છે.

અત્ર જે વિવિધ આચાર્યોનાં પ્રમાણો આ સંબંધમાં આપવા માગીએ છીએ તેમાં શ્રીમત્ શંકરાચાર્યનું વેદાન્ત આપણા તરફ વધારે પ્રસરેલું છે, તેથી એમનાં પ્રમાણોની ચર્ચા વિસ્તારથી કરવાના આશયથી એમનાં પ્રમાણો તથા સિદ્ધાન્તો છેવટમાટે રાખી, બીજા આચાર્યો તથા વિદ્વાનોનાં પ્રમાણોને આરંભમાં સંક્ષેપમાં સૂચવવા યોગ્ય ગણ્યાં છે. (અપૂર્ણ.)

एक खगोलवेत्तानी दुःखमय कथा.

(અનુસંધાન ગયા અંકના પૃષ્ઠ ૩૯૦ થી.)

આ પ્રકારના વિચારો કરતાં કરતાં મને મારા દૂર્બિનમાંથી મંગળનું નિરીક્ષણ કરવા વૃત્તિ થઇ આવી. સુખપૂર્વક મારી ખુરશીમાં પડ્યા પડ્યા હું મંગળને જોઇ શકું, એવી રીતે દૂર્બિનની નળી ગોઠવીને મેં નિરાંતે નિરીક્ષણ કરવા માંડ્યું.

આકાશ અત્યંત સ્વચ્છ હતું, તે જ પ્રમાણે મંગળનું વાતાવરણ પણ તે દિવસે અત્યંત સ્વચ્છ હોવાથી દૂર્બિનમાંથી મને મંગળ જેવો સ્પષ્ટ દેખાવા લાગ્યો, તેવો કોઇ પણ ખગોળશાસ્ત્રીને પૂર્વે ક્વચિત્ જ દેખાયો હશે. વળી ઑગસ્ટ મહિનો હોવાથી મંગળ પૃથ્વીની છેક પાસે એટલે કે ૩૩૦૦૦૦૦૦ માઇલ જ આવ્યો હતો. આથી પણ તેનું નિરીક્ષણ કરવાનું કામ અધિક સરળ થયું હતું.

મારી દૃષ્ટિએ મંગળનો દક્ષિણ ગોળાર્ધ પડતો હતો. તેના રાતા રંગમાં કોઇ કોઇ સ્થળે પીળા અને રાતા રંગના ડાઘા બહુ મનોહર લાગતા હતા. મધ્ય ભાગમાં વિસ્તારવાળો, લંબગોળ મોટો ટર્ની સમુદ્ર આવી રહ્યો હતો; અને જમણી સરહદઉપર મરાલ્ડી સમુદ્રના કિનારાના ખુણા સ્પષ્ટ જણાતા હતા. જળના આ બે મોટા સમૂહોની વચ્ચે, અને ખરૂં કહીએ તો ટર્ની સમુદ્રની આસપાસ તદન ફરી વળેલો મોટો સેક્ચી ખંડ આવ્યો હતો, અને તેની દક્ષિણે ડિ લા રૂ મહાસાગર પથરેલ હતો. આ

મહાસાગરના મધ્ય ભાગમાં વિદ્વાનોએ જેને ‘ હોલ દ્વિપ ’ નામ આપ્યું છે, તે નામનો એ બાજુએ ભૂશિર કાઢેલો દ્વિપકલ્પ આવ્યો હતો, અને દક્ષિણે ‘ જેકોબની ભૂમિ ’ જણાતી હતી. મંગળની ઉપર આવેલા આકાશમાં બે ચંદ્ર, વાયુમાં જાણે તેજના ગોળા તરતા હોય તેમ જણાતા હતા. આમાંનો મોટો પૂર્વથી પશ્ચિમમાં ગતિ કરતો જણાતો હતો, અને નાનો, મંગળની અધિક સમીપ હોવાથી તથા ગતિમાં વધારે વેગવાળો હોવાથી, તેથી વિરુદ્ધ દિશામાં ફરતો હોય એમ ઉપરથી જોતાં જણાતું હતું.

જુદે જુદે ઠેકાણે ઝીણાં ઝીણાં મકાનોના પુષ્કળ જથા જણાતા હતા. તેથી મંગળમાં વસ્તી છે, એટલું જ નહિ, પણ ત્યાંની પ્રજા આગળ વધેલી છે, એમ ભાન થતું હતું. ટર્ની સમુદ્રના પશ્ચિમ કિનારાપર આવેલા એક મોટામાં મોટા શહેરને પસંદ કરીને મેં તેના ઉપર દૃષ્ટિ સ્થાપી, અને એકાગ્ર થઇ તેમાંના કોઇ રહેવાસીને સ્પષ્ટ જોવા હું મથવા લાગ્યો. પણ મારું દૂર્બીન ઘણું બળવાન્ છતાં પણ હું તેમાં સફળ થયો નહિ.

હું દૃષ્ટિ માંડીને જોયા કરતો હતો, એટલામાં થોડા વખતઉપર બનેલા પ્રસંગનું મને સ્મરણ થયું. હું વિચાર કરવા લાગ્યો કે મંગળમાં વસતા એકાદ પુરુષના મગજમાં પેસવા હું પ્રયત્ન કરું તો બની શકે કે કેમ. આ વિચારની સાથે જ મને મારું બળ અજમાવી જોવા આતુર ઇચ્છા થઇ આવી, અને મને જાણવામાં આવેલા વિધિપ્રમાણે મેં પ્રયત્ન કર્યો. ક્ષણમાં જ મને જણાતો દેખાવ ફરી ગયો. આશ્ચર્યકારક વેગથી, જે નગરઉપર મેં દૃષ્ટિ સ્થાપી હતી, તે નગર મારી પાસે અને પાસે આવતું ગયું, અને તેમાં એક અધિક મોટા મકાનની અગાશીમાં મને અનેક મનુષ્યો એકઠાં મળેલાં જણાયાં. તેમાંનો એક જણ આપણી પૃથ્વીતરફ આંગળી કરીને, સાંભળવા મળેલા લોકોને કંઇક સમજાવતો હતો. આ મનુષ્યના મગજમાં મંગળસંબંધી જે કંઇ જ્ઞાન હોય તે જાણી જવા મને જબરો વેગ થઇ આવ્યો, અને મારો સંકલ્પ થતાં જ મને જણાયું કે તે માણસની દૃષ્ટિ મારા તરફ સ્થિર થઇ હતી. હવે જ મારે મારો લાગ સાધી લેવાનો હતો, અને તે મેં સાધી લીધો. તેના મગજમાં મેં પ્રવેશ કર્યો, અને તેમાં રહેલા અસાધારણ જ્ઞાનભંડારને જોઇને હું ચકિત થઇ ગયો. બનતી ત્વરાથી તે જ્ઞાનને હું ગ્રહણ કરવા લાગ્યો, કારણ કે હું જાણતો હતો કે મને જો જરા વિલંબ થશે તો મારા શરીરમાં પાછું પ્રવેશ કરવાનું મારું બળ હણાઇ જશે. એમ છતાં, આ જાણતાં છતાં પણ તેના મગજમાં એટલું બધું જ્ઞાન હતું કે સઘળું જ હસ્તગત કર્યા વિના મને તેમાંથી પાછા નિકળવાનું મન થયું નહિ. અસાધારણ લોભથી તથા સ્વાર્થબુદ્ધિથી તેના મગજના છેક ગર્ભભાગમાં રહેલાં વિદ્યાનાં સત્યોને મેં ગ્રહણ કરવા માંડ્યાં. મારો લોભ મારો જ વિનાશ કરનાર થઇ પડ્યો. મને જણાયું કે મારા શરીરના, મરણ પામતા મનુષ્યની પેઠે છેલ્લા રામ રમવા માંડ્યા છે, અને ગભરાઇને ભયથી મેં પાછા જવા પ્રયત્ન કરવા માંડ્યો. પણ મારું ચાલ્યું નહિ. હું લથડી ગયો અને મૂર્છા લઇને પૃથ્વીઉપર પડ્યો—સઘળે જ અંધકાર વ્યાપી રહ્યો.

જ્યારે મને શુદ્ધિ આવી ત્યારે મને સમજાયું કે મારી આજુબાજુ વિલક્ષણ પ્રકા

રની હિલચાલ થયા કરે છે, અને માણસો ગભરાટથી ધીરે ધીરે બોલ્યા કરે છે. મેં આંખો ઉઘાડી અને મારી આજુબાજુ જોયું. મેં ન જોયેલા એવા અજાણ્યા વિચિત્ર લોકો મને એક મ્યાનાજેવા વાહનમાં સુવાડીને લેઇ જતા હતા, અને તો પણ આ સર્વને જાણે હું ઓળખતો હોઉં એમ મને ભાન થયું. વિજળીના ચમકારાની પેઠે મને સ્ફુર્યું કે હું હવે તારકાપ્રસાદ નથી. તારકાપ્રસાદ નામવાળું મારૂં શરીર તો પૃથ્વીમાં પડી રહ્યું છે, અને હું તો મંગળમાં કોઇના શરીરમાં આવીને ભરાયો છું, અને મારી પોતાની જ કૃતિવડે મંગળનો વતની થયો છું. આખી પૃથ્વીમાં અસાધારણ ભારે પ્રતિષ્ઠા મેળવવાની મારી સઘળી આશાઓ ધૂળધાણી થઇ ગઇ હતી. મહાવિદ્વાનતરીકે દુનિયામાં જે નામ કાઢવા મેં ધાર્યું હતું અને પૃથ્વીમાં મોટામાં મોટા ચમત્કારિક પુરુષતરીકે ખપવાની જે અભિલાષા મે ધરી હતી, તે એક ક્ષણમાં પાણીના પરપોટાની પેઠે નાશ થઇ ગઇ હતી. સંતાપથી મને પુનઃ મૂર્છા આવી ગઇ.

જ્યારે હું જાગ્રત્ થયો ત્યારે મારૂં મન પૂર્વ કરતાં અધિક સ્વસ્થ થયું હતું. મારી બદલાયલી દુઃખવાળી અવસ્થામાં હવે કોઇ પણ રીતે સમાધાન માન્યા વિના મારો છુટકો ન હતો. જે શરીરમાં મે હાલ પ્રવેશ કર્યો હતો, તેના મગજનું અવલોકન કરતાં મને જણાયું કે જે જીવ તેમાં વસતો હતો તે બહુ જ વિદ્વાન્ હતો. એ જીવ પૃથ્વીમાં ગયો હોય, અને હાલ મારા પ્રથમના શરીરમાં પ્રવેશ્યો હોય અને ત્યાં મારા મગજમાં રહેલા જ્ઞાનથી માહિતગાર થઇને મને જે વિદ્યા આવડે છે, તે તેને આવડે તો ઘણું જ સારૂં થાય, એમ હું વારંવાર ઇચ્છવા લાગ્યો. અને મારી વિદ્યાના પ્રભાવે તેમ જ થવું સંભવિત હતું. હું જેમ તેના શરીરમાં પ્રવેશીને તેના સઘળા જ્ઞાનનો ધણી થઇ પડ્યો હતો તેમ તે પણ મારા શરીરમાં પ્રવેશીને મારા સઘળા જ્ઞાનનો ધણી થઇ પડ્યો હોવો જ જોઇએ. આ પ્રકારના વિચારો કરવાથી મને કંઇક શાંતિ વળી; કારણ કે તેથી ભવિષ્યમાં કોઇ સમયે, પૃથ્વીમાં મારા શરીરમાં વસેલા જીવને મંગળમાં આવવાની ઇચ્છા થાય તો મારે પૃથ્વીમાં પાછા જવાનો સંભવ આવે, એવી આશાઓ બંધાય તેમ હતું. આથી, તેની આવી ઇચ્છામાં તેને વિજય મળે માટે તેને બનતી અનુકૂળતા કરી આપવાનો મેં નિશ્ચય કર્યો. મારા મનમાં આ પ્રકારના વિચાર ચાલતા હતા એટલામાં એક મનુષ્ય મારા ઓરડામાં આવ્યો અને મારા પલંગઉપર નાંખેલો પડદો ખસેડીને મારા તરફ વાંકો વળી પ્રસન્નતા દર્શાવતો બોલ્યો, શાબાશ! હવે તમને બરાબર ભાન આવ્યું ? હવે તમને શરીરે સુખ જણાય છે કેની ?

મેં કહ્યું, મારા વહાલા બાહુ નેસો ! હા, હવે મને ઘણું સારૂં છે. પણ હજી અંગે ઘણી નબળાઇ લાગે છે, અને મારૂં માથું દુઃખે છે. પણ મને કહો, મને શું થયું હતું ?

તેણે કહ્યું, પહેલાં તમે આ પી જાઓ એમ કહી તેણે મને મધુર તથા ખુશબોદાર કોઇક પેયપાન પીવાને આપ્યું. તે હું પીતો હતો, તે સમયે તે બોલ્યો, ભાઇ! ગઇ રાત્રે આપણી કોલેજની વિશાળ અગાશીમાં આપણે એકઠા મળ્યા હતા, તે સમયે તમે અને તે, આકાશમાં જણાતા પેલા લીલા તારા વિષે જે જ્ઞાન તમે આપણા સમર્થ વિદ્વાનોપાસેથી પ્રાપ્ત કર્યું છે, તે વિષે વ્યાખ્યાન આપતા હતા. તમે વિવેચનમાં તમારા પો-

તાના તરફથી એ કહ્યું કે આપણા મંગળની પેઠે તે તારામાં પણ વસ્તી છે. આ સાંભળી કેટલાક વૃદ્ધો તમારૂં હાસ્ય કરવા લાગ્યા, તે જોઇને તમને ક્રોધ ચઢ્યો અને આવેશમાં તમે તેમને અજ્ઞાન જડમતિ કહીને તુચ્છકારી કાઢ્યા. તમે આ પ્રમાણે તેમને ઠપકારી કાઢતા હતા, એટલામાં વચમાં જ તમે બોલતા બંધ પડી ગયા, એક ક્ષણ વાર પેલા લીલા તારાતરફ તમે એકી ટશે જોયું, તમારૂં શરીર લથડવા લાગ્યું, તમે ધબ લઇને પડ્યા, અને તમારૂં માથું પથરાસાથે એટલા જોરથી પછડાયું કે તમે બેભાન થઇ ગયા. પહેલાં અમને લાગ્યું કે તમારા પ્રાણ નીકળી ગયા; પણ તમારૂં હૃદય જરા જરા ધડકે છે, એવું જણાવાથી તમને અહિં આપણે ઘેર આણવામાં આવ્યા. પણ હવે ૭ વાગી ગયા છે, તેથી હું હવે તાર ઓફીસમાં મારી નોકરીએ જાઉં છું. બાર વાગે હું પાછો આવીશ. એ દરમ્યાનમાં તમારી સંભાળ લેવાને હું મોનીયાને તેના બાપને ત્યાંથી મોકલુંછું. તેની પ્રેમભરેલી દષ્ટિતળે મારી ખાતરી છે કે તમને બહુ અલ્પ સમયમાં પૂરેપૂરો આરામ થઇ જશે.

જ્યારે તે ગયો, ત્યારે હું મારી પથારીમાંથી ઉઠ્યો, અને વસ્ત્ર પહેરીને ખુલ્લી બારીઆગળ જઇને બેઠો. મારો પોશાક પ્રાચીન ગ્રીક લોકોના જેવો હતો. બારીએથી બહાર નજર નાંખતાં મને જણાયું કે આખો દેશ જરા રાતા રંગનો હતો. ઘાસ, વૃક્ષો, સમુદ્ર અને જે પાષાણથી ઘર બાંધવામાં આવ્યાં હતાં, તે સર્વે રાતા રંગનાં હતાં. સંદેશાઓ પહોંચાડવાની દોરડાંની હાર દૂર સુધી નાંખેલી મારા જોવામાં આવી. તેઓને તે દિશાભણી જતો મેં બારીએથી જોયો. ટેલીગ્રાફની શોધમાં મંગળના લોકો આપણી પૃથ્વીકરતાં બહુ જ પાછળ મને તો જણાયા. મને વિચાર આવવા લાગ્યા, હું મંગળમાં ટેલીગ્રાફને દાખલ કરીશ, તેમ જ પૃથ્વીની જે જે શોધોમાં આ લોકો પાછળ છે તે તેમને શીખવીશ. આથી અહિં પણ એડિસનના જેવી કીર્તિને પ્રાપ્ત કરવાનો મને પૂર્ણ સંભવ છે.

આ પ્રકારના વિચારો મારા મનમાં ચાલતા હતા, એટલામાં પાછળથી કોઇના કોમળ હસ્તનો મને સ્પર્શ થયો, અને પાછું વળીને જોતાં મારી પ્રિયતમા મોનીયા આવેલી મને જણાઇ.

તે મજાક કરતી બોલી, જ્ઞાનની પાછળ ભૂત થઇને ભમનાર ગાંડ્યા! એવા તે શા મહત્વના વિચારમાં તમે લીન થઇ ગયા છો કે દશ દિવસ પછી આપણાં લગ્ન થનાર છે તે પણ તમને સાંભરતું નથી? મંદવાડમાં તમારી સારવાર કરે એવી કોઇ પ્રિયાને પરણીને ઘરમાં આણ્યાવિના, આ પ્રમાણે પથરાઉપર પછડાઇને માથું ફોડવું, શું તમને ઘટે છે કે? ખરૂં પૂછો તો મને તો તમારો આ છંદ જરાએ ગમતો નથી. લગ્ન થયા પછી પણ તમે આમ જ કરવાના છો કે? જો એમ હોય તો મને એ નહિ પરવડે.

મેં કહ્યું, મારી આંખની કીકી! મારા હૈયાના હાર! મારી દેવી! મારી રાણી! તું જેમ કહીશ તેમ ચાલીશ. તારા ઉપર આ મારૂં તન, મન, ધન સઘળું કુરબાન છે. મહારાણી! મારો હાથ ઝાલીને આવો તો આપણે નીચે બાગમાં ખુલ્લી હવામાં ફરીએ.

પછી અમે નીચે બાગમાં ગયાં, અને ત્યાં અનેક વિષયોઉપર વાતચીત કરી,

પણ તેમાં વાંચનારને કશો જ રસ પડે એમ ન હોવાથી હું તેને મારી હૃદયની પેટીમાં જ પૂરી મૂકું છું.

આ પછીનાં ત્રણ વર્ષમાં મેં ત્યાંની પ્રજાના જ્ઞાનમાં ઘણા ઘણા ફેરફાર કરી મૂક્યા. ટેલીગ્રાફ, ટેલીફોન, વગેરે આપણાં ત્યાંનાં વિવિધ યંત્રો મેં અત્યંત ત્વરાથી એક પછી એક 'શોધી' કાઢ્યાં, અને ત્યાં દાખલ કરી દીધાં. વળી મેં ત્યાંની પ્રજાને વીજળીના અને વરાળના ઉપયોગવિષે પણ શીખવ્યું.

આથી તે લોકમાં મારું માન બહુ વધ્યું. ખુદ રાજાએ મને મારી અસાધારણ બુદ્ધિને માટે મોટો દરબાર ભરીને ભારે માન આપ્યું, અને પ્રજામાં જ્યાં ત્યાં મારી સ્તુતિનાં ગાન થવા લાગ્યાં. ટુંકામાં ત્યાંનાં સરળ હૃદયનાં મનુષ્યો મને દેવજેવો ગણવા લાગ્યાં.

તો પણ મંગળમાં આ સઘળું સુખ છતાં મારા હૃદયમાં મને શાંતિ જણાતી ન હતી. પ્રજામાં મારી કીર્તિનો સૂર્ય ગગનની મધ્યમાં તપતો હતો, અને ઘરમાં મોનીયાની સાથે મારે પરમ સુખ હતું. ઘરમાં કે બહાર, મને સંતાપ થાય એવું કશું જ કારણ ન હતું, છતાં મારું હૃદય શાથી મને ડંખ્યા કરતું હતું, તેનું કારણ પ્રથમ મને સમજી શકાયું નહિ. પણ પછીથી તેનું કારણ મને સમજાયું. તે આ હતું.

જે ગ્રામ્યાના શરીરમાં મેં પ્રવેશ કર્યો હતો, તેનું એક મુખ્ય લક્ષણ અસાધારણ પ્રમાણિકતા, એ હતું. તેના શરીરમાં પ્રવેશ કરવાથી મારું પોતાનું પણ આ લક્ષણ થયું હતું, અને તેથી બીજાના શરીરમાં રહીને, પૃથ્વીના વિદ્યાર્થિઓના અને વિદ્વાનોના વિચારોને અને શોધોને, મારે નામે પ્રકટ કરવાનું ચોરીનું કામ કરવું, એ મને અસહ્ય થઇ પડ્યું હતું.

આથી મંગળઉપર તથા તેની પ્રજાઉપર જો કે મને પ્રેમ બંધાયો હતો, તો પણ અધિક વાર હવે ત્યાં પડી રહેવું મને ત્રાસદાયક થઇ પડ્યું હતું, અને તેથી કરીને, પૂર્વે મંગળમાં જ્યારે હું આવ્યો હતો તે વખતે મંગળ પૃથ્વીની પાસે જે કક્ષામાં આવ્યો હતો, તે કક્ષામાં આવ્યો ત્યારે, પૃથ્વીઉપર જે સ્થળે મારી વેધશાળા હતી, એવું હું જાણતો હતો તે સ્થળઉપર મારી વૃત્તિને એકાગ્રતાપૂર્વક સ્થાપીને, મારી વેધશાળામાં તે સમયે, જે પુરુષ મારા દુર્બિનનો ઉપયોગ કરતો હતો, તેના શરીરમાં મેં પ્રવેશ કર્યો.

જ્યારે હું પૃથ્વીઉપર આવ્યો ત્યારે મને જણાયું કે જે શરીરમાં મારો પ્રવેશ થયો હતો, તે મારું પોતાનું ન હતું, પણ ડિ મૉર્થીયોનું હતું. વળી મને વિશેષમાં એ જણાયું કે મૉર્થીયોના શરીરમાં જે જીવ રહેતો હતો તે મૉર્થીયો પોતે ન હતો, પણ ગ્રામ્યા હતો. કારણ કે મંગળમાંથી આ શરીરમાં મેં પ્રવેશ કર્યો તે સમયે જો મૉર્થીયો પોતે જ તે શરીરમાં હોત તો મને ભાગ્યે જ વિજય મળત. પણ પૂર્વે મારા શરીરમાં આવવાથી ગ્રામ્યાને મારી વિદ્યાનું સઘળું જ રહસ્ય જાણવામાં આવેલું હોવાથી તે લાગ સાધીને જ બેસી રહ્યો હતો, અને તેથી મને વિજય મળ્યો હતો.

પણ ત્યારે મારા શરીરમાં રહેવાને બદલે તે મૉર્થીયોના શરીરમાં કેમ પ્રવેશ્યો

હતો ! મને જણાયું કે મૉરીયોના શરીરમાં પ્રવેશીને તેણે મારા ઉપર પોતાનું ખરેખરૂં વેર વાળ્યું હતું. નીચેના ખુલાસાથી તે સ્પષ્ટ સમજાશે.

પૃથ્વીમાં મારા શરીરમાં આવ્યા પછી ગામ્યાને મારા ઉપર બહુ ક્રોધ ચઢ્યો. મંગળમાંથી પૃથ્વીઉપર તેને બળાત્કારથી ઘસડી લાવનાર હું છું, એમ જાણી તેણે મારા ઉપર વેર લેવાનો નિશ્ચય કર્યો. મારા શરીરમાં આવવાથી, મંગળમાં આવવાનો મારો ઉદ્દેશ તથા મારા જીવનના સર્વ પ્રસંગો તેના જાણવામાં આવી ગયા. તેની ખાતરી થઇ કે હું પાછો પૃથ્વીઉપર આવીશ, અને આખા જગતમાં પ્રતિષ્ઠા મેળવવાનો મારો જે મુખ્ય હેતુ તે સિદ્ધ કરવા પ્રયત્ન કરીશ, અને આ ઉદ્દેશને અફળ કરવા અને મારૂં જીવતર ધૂળધાણી કરવા તેણે યોજના ઘડી. તેણે મારા શરીરમાં રહીને મારી સઘળી દોલત ડિ મોરીયોને મળવાનું વીલ કર્યું. પછી તે મોરિયોને મળ્યો. અને મારી વિદ્યાના પ્રતાપથી તેના શરીરમાં પ્રવેશ્યો. મોરિયો મારા શરીરમાં આવ્યો; પણ પૃથ્વી અને મંગળ એ બને લોકનાં એકત્ર જ્ઞાન જે મગજમાં રહ્યાં હતાં, તે મગજમાં ટકી શકવા એટલું તેનામાં સામર્થ્ય ન હતું; અને તેથી લંડનમાં સ્મિથના મગજમાં પ્રવેશ્યાથી મારી જેવી સ્થિતિ થઇ હતી, અને જો સ્મિથ પોતાના શરીરમાં પાછો ન આવ્યો હોત તો મારૂં અવસ્ય મૃત્યુ થવાનું જ હતું, એવું જે સ્મિથે કહ્યું હતું, તે પ્રમાણે મોરિયો જે શરીરમાં પેઠો હતો તે શરીરનું એટલે મારા પોતાના શરીરનું મૃત્યુ થયું. ગામ્યાને એટલુંજ જોઇતું હતું. તારકાપ્રસાદના શરીરનું મૃત્યુ થવાથી તેના વીલપ્રમાણે તેની સઘળી દોલત મોરીયોના શરીરમાં પેઠેલા ગામ્યાને મળી, અર્થાત્ જે મોરીયાના શરીરને હું મારા કટ્ટા શત્રુરૂપે માનતો હતો તે મારી ભારે દોલતનો ધણી થયો. ગામ્યાએ પછી મોરીયોના શરીરમાં રહીને મંગળસંબંધી જે કંઇ હું લખીને પ્રસિદ્ધ કરવાનો હતો, તે સર્વ મોરીયોને નામે પ્રસિદ્ધ કર્યું. આથી જે કીર્તિ મેળવવાની મેં તારકાપ્રસાદે આશા બાંધી હતી, અને જેને માટે મેં આવી ભારે મહેનત કરી હતી, તે કીર્તિ મારા શત્રુ મોરીયોને મળી. આ પ્રમાણે ગામ્યાએ મારૂં જીવન અને મારી સઘળી આશાઓ ધૂળધાણી કરી નાંખી એટલું જ નહિ, પણ તે પાછો મંગળમાં ગયો, અને ત્યાં મેં જે અસાધારણ કીર્તિ સંપાદન કરી હતી તેનો ભોક્તા થયો. પ્રતિકૂળ પ્રારબ્ધ જોયું ! કોણ રસોઇ કરે છે, અને કોણ જમી જાય છે ! તમારી કોઇ અત્યંત પ્રિય વસ્તુનો ભોગ આ ચમત્કારિક વિદ્યાના જ્ઞાનમાટે, તમારે આપવો પડશે, એવું સ્મિથે જે વચન કહ્યું હતું, તે અક્ષરે અક્ષર ખરૂં પડ્યું.

મારા શત્રુના શરીરમાં હું આવ્યો તો ખરો પણ જીવતો છતાં હું મુવા જેવો જ હતો. મારા અગાધ જ્ઞાનને આ શરીરમાં મારે શું મધ મૂકીને ચાટવું ? હું જે કાંઈ નવું લખું અને જગતમાં પ્રસિદ્ધ કરૂં, તે સર્વેનું માન હવે મોરિઓને જ મળે એવું હતું. કારણ હું મોરિયોના શરીરમાં હાલ હતો: કંઇ તારકાપ્રસાદના શરીરમાં ન હતો. મારૂં એ બિચારૂં શરીર તો કોઇ ઘોરમાં દટાયલું પડ્યું હશે. અને તેની હવે તો માટી પણ થઇ ગઇ હશે. એના પણ બિચારાના દહનક્રિયાના સંસ્કાર નહિ હોય.

તારકાપ્રસાદે મૉરીયોના શરીરમાં રહીને ખગોળવિદ્યાના આશ્ચર્યકારક ગ્રંથો

જગતમાં પ્રકટ કરીને તેનું સર્વ માન મૉશાયોને અપાવવું, એ બને જ કેમ? ભલે પૃથ્વીની પ્રજા અજ્ઞાનમાં વધારે કાળ સજા કરો, પણ મારાથી એ બનવાનું નથી. આથી આજ રાત્રે હું એકવાર પાછો મંગળમાં પ્રવેશ કરવાનો પ્રયત્ન કરવા ધારૂં છું. હું પરમેશ્વરને પ્રાર્થના કરૂં છું કે મને ગામ્થાના શરીરમાં પ્રવેશ કરવાની સઘળી અનુકૂળતા રચી આપજે.

* * * *

હું મંગળઉપર દૃષ્ટિ સ્થાપવા હમણાં જ વિષ પીને બેસું છું. આ વિષની અસર ધીરે ધીરે પણ અચુક થાય છે. વિષ પીવાનું કારણ એ કે મંગળસામી હું દૃષ્ટિ સ્થાપીશ તે સમયે ગામ્થા જો મારા તરફ જોતો હશે તો તો જરૂર મારો તેના શરીરમાં પ્રવેશ થવાનો, અને તે આ મારા મૉશીયાના શરીરમાં આવવાનો. પણ અહિં આવ્યા પછી તે સાવધ થશે એટલામાં તો આ વિષની અસર તેને થવાની; અને જે મૉશિયોના શરીરમાં તે પેસવાનો, તે શરીર મરી જવાનું. આમ થતાં ગામ્થાની ટાઢે પાણીએ ખસ જવાની; અને તેણે મને જે નુકસાન કર્યું છે, તેનું વેર પણ વળી રહેવાનું.

હું મંગળઉપર દૃષ્ટિ સ્થાપું છું. પેલું મારૂં ઘર રહ્યું. હવે—

(આપણી વાર્તા આ જગાએ ઓચિંતી અટકી જાય છે. મૉશીયોના શરીરમાં રહેનાર તારકાપ્રસાદ મંગળમાં પહોંચ્યો કે કેમ, અને પહોંચ્યો તો ત્યાં પછી તેણે શું શું કર્યું, એ હકીકત આપણને જણાવે, એવું પૃથ્વીમાં હાલ કોઇ છે કે કેમ, તે અમને ખબર નથી. મંગળની સાથે તારના સંદેશા ચાલતા હોત તો પણ આપણે તારકાપ્રસાદને પોતાનો અધુરો રહેલો વૃત્તાંત જણાવવા વિનવત, પણ તેવું કશુ જ સાધન ન હોવાથી નિરુપાયે અમારે અટકવું પડે છે. ટુંકામાં એટલું જ કે સવારે મોશિયોના મુખ્ય નોકરને પોતાના ધણીનું મુડદું અગાશીમાં ખુરશીઉપર પડેલું જોવામાં આવ્યું. તેની આંખો પહોળી ફાટેલી હતી, અને જાણે તેના મોટા દુર્બિનમાં જોયા કરતી હોય એમ જણાતી હતી. તેના મેજઉપર તેના અધુરા વૃત્તાંતનાં કાગળીયાં પડ્યાં હતાં.

આ વાત જોડી કાડેલી છે કે ખરેખર બનેલી છે તેનો નિર્ણય કરવાનું આપણી પાસે કશું જ સાધન નથી. પરંતુ એટલું તો નક્કી જ છે કે આપઘાત કરવા પૂર્વે મોશિઓએ પોતાને હાથે આ લેખ લખ્યો હતો, અને તેના મરણપછી તેના મેજઉપરથી તે મળી આવ્યો હતો.)

શ્વસનવિદ્યાકલા.

(અનુસંધાન વર્તમાન રૂપના પૃષ્ઠ ૩૫૬ થી.)

પ્રકરણ ૧૪.

કટિપ્રદેશ તથા ઉરુ પ્રદેશને પોષનારી જીવનપ્રદ ક્રિયા.

અત્ર એ વાર્તા પુનઃ સ્પષ્ટ કરવાની અગત્ય છે કે દરેક મનુષ્યની પ્રકૃતિ જુદી

આ ક્રિયાઓ કરતી વખતે શરીરને અને તેના સઘળા અવયવોને તંગ કરવાનો બીજો નિયમ કહેવામાં આવે તે ઉપર પણ ખાસ ધ્યાન આપવું. આપણા શરીરમાં કરોડો પરમાણુ નિત્ય રુક્ષ એટલે સત્ત્વરહિત થઇ જાય છે. તે સર્વને જો બહાર બહાર કહાડી નાંખવામાં નથી આવતાં તો તેઓ અંદર જ ભરાઈ રહે છે, અને રુધિરની ગતિને રોકીને પરિણામે વૃદ્ધાવસ્થા આણે છે. પ્રશ્વાસવાટે, પરસેવાવાટે અને મળને કાઢનારા અવયવોવાટે આ સત્ત્વરહિત અણુઓ નિત્ય નિકળી જાય છે, તથાપિ ઘણા ભરાઈ રહે છે. શરીરની અધિક મહેનત કરવાથી આ રુક્ષ અણુઓ અધિક પ્રમાણમાં નીકળી જાય છે, અને તેથી જ શારીરિક મહેનત કરનારનાં શરીર સારાં રહે છે. પરંતુ આવી મહેનત કરવાનું જેમનાથી ન બનતું હોય તેમણે શરીરને તંગ કરવાની આ ક્રિયાઓમાં વર્ણવવામાં આવનાર ક્રિયાથી, રુક્ષ અણુઓને બહાર કાઢી નાંખવાં જોઇએ. જ્યારે આપણે શરીરના બધા ભાગોને ખેંચીને તંગ કરીએ છીએ, ત્યારે શરીરના બધા અણુઓ સંકોચાય છે, અને પાણીથી ભરેલી વાદળીને દાબવાથી જેમ તેમાંથી પાણી નીકળી જાય છે, તેમ શરીરમાં ભરાઇ રહેલાં રુક્ષ અણુ નીકળી જાય છે, અને આમ થતાં ઓજસ્ જ્ઞાનતંતુઓમાં મરળપણે વહેવા લાગે છે.

ત્રીજો નિયમ ફેફસાંમાં વાયુને બરાબર ભરવાનો છે. વાયુથી ફેફસાંને અર્ધાં ભરવાથી જાતજાતના રોગ થાય છે. માટે લાંબો શ્વાસ ખેંચીને ફેફસાં પૂરે પૂરાં ભરવાં. જ્યારે લાંબો શ્વાસ ખેંચવામાં આવે છે, ત્યારે પ્રથમ ઉદરનો ભાગ મોટો થાય છે, અને પછી છાતીને ભાગ વિસ્તારને પામે છે. ઉદર, પાંસળાં, તથા છાતીનો નીચેનો તથા ઉપરનો ભાગ સર્વ વિસ્તારને પામે ત્યારે સમજવું કે આપણે દીર્ઘશ્વાસપ્રશ્વાસની ક્રિયા બરાબર કરીએ છીએ. સ્વાભાવિક રીતે નિત્ય આ પ્રમાણે ચાલ્યા ન કરે, ત્યાં સુધી પ્રત્યેક મનુષ્યે, નીચેની ક્રિયા દિવસમાં ત્રણ વાર, દશ અથવા પંદર મિનિટ કર્યા વિના રહેવું નહિ. હવે વર્ણવવામાં આવનાર ક્રિયાઓ કરનારે પણ પ્રથમ આ ક્રિયા કરીને જ પછી તે ક્રિયાઓ કરવી. માણસે પથારીમાં સુતાં સુતાં અથવા બેઠાં બેઠાં પણ આ ક્રિયા કરવી. માંદા મનુષ્ય જો દિવસમાં દશ વાર આ ક્રિયા પાંચ પાંચ અથવા દશ દશ મિનિટ કરશે તો બજર ઓ અલ્પ સમયમાં આરોગ્યસુખનો અનુભવ કરશે.

જીવનપ્રદ દીર્ઘ શ્વાસપ્રશ્વાસ.

પ્રથમ વાયુ બહાર કાઢીને ફેફસાં પૂરે પૂરાં ખાલી કરી નાંખવાં. પછી છાતી ઉંચી થાય તથા ઉદરનો ભાગ ફુલે, એ રીતે લાંબો શ્વાસ લેઇને ફેફસાં પૂરે પૂરાં ભરવાં. પછી છાતીને જરા આગળ કાઢીને તથા ઉંચી કરીને વાયુને રોકી રાખવો. પછી પેટને અંદર સંકોચીને તથા ઉંચું લઇને ધીરે ધીરે વાયુને બહાર કાઢી નાંખવો. પેટને સંકોચવાથી પૂરેપૂરો વાયુ બહાર નીકળી ગયા પછી ફરી વાયુને પૂર્વની પેઠે પેટ ફુલે એ રીતે ભરવો, પૂર્વની પેઠે રોકી રાખવો, અને પાછો બહાર કાઢવો. ક્રિયા કરવામાં આવે તે બધો વખત છાતીને ઉંચી તથા આગળ કાઢેલી જ રાખવી. તેને જરા પણ હાલવા ન દેવી. વાયુ નાકવાટે જ પૂરવો તથા મૂકવો. પૂરવાનો, રોકવાનો તથા બહાર કાઢવાનો સમય શક્તિપ્રમાણે રાખવો. આરંભમાં ચાર અથવા પાંચ સેકંડ પૂરવામાં, તેટલી જ

રોકવામાં તથા તેટલી જ બહાર કાઢવામાં ગાળવી, અને જેમ જેમ ફેફસાંનું સામર્થ્ય વધે, તેમ તેમ આ સમય વધારતા જવું. બળાત્કારથી શક્તિઉપરાંત કશું જ ન કરવું. સરળપણે, આકળામણવિના થઇ શકે, તે પ્રમાણે કરવું. શ્વાસ લેતી વખતે જીવનતત્ત્વ વાયુસાથે શરીરમાં આવે છે, એ વિચારઉપર મનને જોડી રાખવું. વાયુને રોકી રાખ્યો હોય તે વખતે આખું શરીર અંદર ખેંચેલા જીવનતત્ત્વથી જીવનમય થાય છે, એ વિચારમાં મનને જોડી રાખવું, અને વાયુ બહાર કાઢતી વખતે શરીરમાંથી સઘળાં નિઃસત્ત્વ અણુઓ બહાર નીકળી જાય છે, એ વિચારમાં મનને એકાગ્ર કરવું.

નીચેનાં વિધિવાક્યોનો શ્રદ્ધાપૂર્વક મનોમય ઉચ્ચાર બહુ લાભ કરનાર છેઃ—આ શુદ્ધ જીવનતત્ત્વમય વાયુ મારા આખા શરીરને અત્યંત લાભ કરે છે. ઓજસ્‌ને અને વીર્યને જ આ ક્રિયાવડે હું મારા શરીરમાં ભરું છું. મારું મન અને શરીર બંને તે વડે અત્યંત સંવર્ધનને પામે છે. મારી માનસિક શક્તિઓ મને વધતી જતી જણાય છે. હું અધિક અધિક બળવાન્ તથા અધિક અધિક બુદ્ધિમાન્ થતો જાઉં છું.

નીચેની બાર ક્રિયાઓ બાર રાશિઓમાં આખા શરીરને કેળવવાને માટે નિર્ણય કરવામાં આવી છે. જે રાશિમાં જે ક્રિયા કરવાની કહેવામાં આવે, તે ક્રિયા તે રાશિ જે દિવસોમાં પ્રવર્તતી હોય તે દિવસોમાં ઉપર વર્ણેલા ત્રણ નિયમો ધ્યાનમાં રાખીને કરવી. આ ક્રિયાની સાથે હમણાં વર્ણેલી ક્રિયા દિવસમાં ત્રણ વાર કરવાને ચુકવું નહિ.

ધનરાશિમાં કરવાની જીવનપ્રદ ક્રિયા.

(ધનરાશિ ૨૩ મી નવેંબરથી ૨૧ મી ડિસેંબરસુધી પ્રવર્તતી હોવાથી આ ક્રિયા તે દિવસોમાં કરવી.).

જમીનઉપર, પગ પૂરેપૂરા લાંબા કરીને ચત્તા સૂઇ રહેવું. બંને હાથને છાતીઉપર આડા વાળીને રાખવા. પછી ઘુંટણને વાળ્યાવિના અથવા પગની એડીઓને જમીનઉપરથી ઉંચાં કર્યાવિના, ધીરે ધીરે માથાને જમીનથી ૧૮ ઇંચથી ૨૦ ઇંચ ઉંચુ કરવું. પછી પાછું હતું તે સ્થિતિમાં જમીનપર મૂકવું. માથુ ઉંચુ કરતી વખતે પ્રથમ ઉદર ફુલે અને પછી આખી છાતી ભરાય એ રીતે વાયુથી ફેફસાં પૂરેપૂરાં ભરવાં, અને નીચે માથુ મૂકતી વખતે પૂરેપૂરાં ખાલી કરવાં. આ પ્રમાણે ફરી ફરી કર્યા કરવું.

બીજી રીતે પણ આ ક્રિયા કરવામાં આવે છે. બંને હાથને માથાતળે ઓશીકાની પેઠે મુકીને લાંબા થઇને ચત્તા સુઇ રહેવું. પછી થાપાને જમીનની સાથે અડેલા રાખીને બંને પગને, ઘુંટણને વળવા દીધાવિના ધીરે ધીરે ઉંચા કરવા. જ્યાં સુધી શરીરસાથે પગનો કાટખુણો થઇ રહે ત્યાંસુધી તેમને ઉંચા કરવા. પછી પાછા નીચે જમીનપર મૂકવા. પગ ઉંચા કરતી વખતે વાયુને ફેફસાંમાં ઉપર વર્ણેલી રીતે ભરવો, અને નીચા મૂકતી વખતે બહાર કાઢવો.

આ ક્રિયા કરતી વખતે મનને થાપામાં અને સાથળોમાં જોડેલું રાખવું. શરીરના એ બંને અવયવો જેવા કરવા હોય તેવું ચિત્ર વૃત્તિમાં જોવું.

નીચેનાં વિધિવાક્યોનો મનોમય ઉચ્ચાર કરવો લાભકારક છેઃ—આ ક્રિયાથી હું બળવાન્ થતો જાઉં છું. તે વડે મારા અણુ અણુમાં જીવનતત્ત્વ ભરાય છે. નિઃસત્ત્વ

અણુઓ મારા શરીરમાંથી નીકળી જાય છે, અને તેમને સ્થાને બલિષ્ઠ નવાં અણુઓ યોજાય છે.

જ્યારે આગળ ઉપર વર્ણવવામાં આવતી મિથુનરાશિની, કન્યારાશિની અને મીનરાશિની ક્રિયાઓ કરવામાં આવે ત્યારે શરીરનાં આ ભાગને પોષનાર આ ક્રિયા ગૌણપણે કરતાં અડચણ નથી*. (અપૂર્ણ.)

ग्रहो तथा राशिओनी मनुष्यना जीवनपर थती असर.

(અનુસંધાન ગયા અંકના પૃષ્ઠ ૩૯૩ થી.)

પ્રકરણ ૫ મું.

તુલા રાશિ.

(૨૩ મી સપ્ટેંબરથી ૨૩ મી ઑક્ટોબરસુધી.)

(વાયુ તત્ત્વની ત્રણ રાશિઓમાં આ રાશિ મધ્યની રાશિ ગણાય છે. તેની સત્તા વ્યષ્ટિ શરીરમાં કટિના ભાગમાં તથા ગુર્દામાં (મૂત્રાશયમાં) પ્રવર્તે છે. રાશિચક્રમાં મુખ્ય ચાર ગણાતી રાશિમાંની તે એક છે. તે રક્તવર્ણવાળી, પુરૂષવર્ગની, અને નિત્ય આવનારી છે. તેના સમયમાં દિવસ અને રાત્રિ સરખા પ્રમાણનાં હોય છે. વેદન અર્થાત્ અનુભવને અને ઈશ્વરપ્રેરિત જ્ઞાનને તે પોષે છે. સૂર્ય પ્રત્યેક વર્ષે આ રાશિમાં સપ્ટેંબરની ૨૩ મી તારીખે અથવા એ અરસામાં પ્રવેશે છે, અને ૨૩ મી ઑક્ટોબરે અથવા તે સંધિમાં તેનું અતિક્રમણ કરે છે. આ રાશિની ખરેખરી અસર સૂર્યનો તેમાં પ્રવેશ થયા પછી ૭ દિવસે થાય છે. તેથી ૨૩ મીથી ૨૯ મી સપ્ટેંબર સુધીમાં જન્મેલા મનુષ્યોમાં આ રાશિનાં સંપૂર્ણ લક્ષણો હોતાં નથી; તેમનામાં કંઈક પૂર્વ રાશિનાં અને કંઇક આ રાશિના લક્ષણો હોય છે. વળી તેમના જન્મસમયે ચંદ્ર જે રાશિમાં હોય છે, તે રાશિનાં લક્ષણો પણ તેમનામાં હોય છે.)

તુલા રાશિમાં જન્મેલા મનુષ્યો સ્વભાવથી ઉદ્યોગી, ઐશ્વર્યની ઇચ્છાવાળાં, ઉદાર અને ઈશ્વરપ્રેરિત જ્ઞાનવાળાં હોય છે. તેઓ સાહસ ખેડવામાં શરવીર અને હિંમતવાળા હોય છે, અને નુકસાનને અને દુર્ભાગ્યને બીજાં મનુષ્યોકરતાં બહુ ઉત્તમ પ્રકારે સહન કરી શકે છે. પુરુષો બહુ જ આત્મશ્રદ્ધાવાળા હોય છે, અને પોતાના જ વિચારપ્રમાણે પ્રવૃત્તિ કરનારા હોય છે. તેઓ પોતાના મિત્રોને અને પોતાના ઉદ્યોગોને પોતાની મેળે જ શોધી કાઢે છે. તેઓ પોતાના અંતઃકરણમાં થતી ઈશ્વરપ્રેરણાઓનો, ધન પ્રાપ્ત કરવાના

* ☞ ગ્રાહકોને મહાકાલનો આ અંક જ્યારે મળશે ત્યારે તે સમયે નવેંબર માસ ચાલતો હોવાથી, ધનરાશિમાં કરવાની ક્રિયા આ અંકમાં વર્ણવવામાં આવી છે. જઠર, ફેફસાં, હૃદય, મસ્તક, વગેરે ઉપયોગી અવયવોને પોષનારી ક્રિયા, જે માસમાં તે તે અવયવો પોષાય છે, તે માસમાં આપવામાં આવશે.

કામમાં ઉપયોગ કરવાનું નાનપણથી જ શીખે છે. આથી તેઓ ઘણીવાર શેરદલાલો, સટ્ટો કરનારા, કાવત્રાં કરનારા, અને પ્રસંગે જુગારી થઇ જાય છે.

તુલા રાશિના પુરુષો, સ્વાભાવિક રીતે બહુ જ આકર્ષક સ્વરૂપવાળા હોય છે. તેઓ બીજાઓને અને મુખ્યત્વે કરીને સ્ત્રીઓને પોતાના તરફ બહુ જ આકર્ષે છે. સટ્ટો ખેલવામાં અથવા જુગાર રમવામાં જેમ તેઓ ઘણીવાર ઉદ્ધત થઈ જાય છે, તે જ પ્રમાણે પોતાની કામનાઓને અને અભિલાષાઓને તૃપ્ત કરવામાં પણ તેઓ ઉદ્ધત અને અવિવેકી થઇ જાય છે.

તેઓને પોતાના મનને પ્રસન્ન રાખવાને નવી નવી વસ્તુઓની નિત્ય ઇચ્છા થયા કરે છે. તેઓ વૃત્તિમાં ઉત્સાહને પ્રકટાવનારી મોજમજાને શોધ્યા કરે છે.

હાનિથી અને વિપત્તિથી આ રાશિમાં જન્મેલા મનુષ્યોને કશો જ ભય થતો નથી; કારણકે તેઓ હમેશાં ઉત્સાહવાળા, આશાવાળા અને હિંમતવાન હોય છે. વિપત્તિથી થયેલી હાનિ કેમ ટાળવી, તેને તેઓ જાણે છે, અને દ્વિગુણ બળથી તેને ટાળવા તેઓ મચી પડે છે. તેમના જેવાં આશા અને ઉત્સાહ કોઇકનામાં જ હોય છે, અને વિપત્તિ ઉપર વિપત્તિ આવ્યા છતાં તેમના ઉપર તેની લેશ પણ માઠી અસર થતી નથી.

તુલા રાશિમાં જન્મેલી સ્ત્રીઓ પુરુષોના જેટલી અવિચારી હોતી નથી, પણ પૈસાની બાબતમાં તેઓ ઘણી જ એકાગ્રતાવાળી હોય છે. તેઓને પાઇ પાઇનો હિસાબ રાખવાનો તેમ જ ચુકવવાનો ભારે ત્રાસ હોય છે. પૈસાની બાબતમાં સાવધાનતા તેમને બિલકુલ ગમતી નથી.

આ રાશિનાં મનુષ્યોનો એક મોટો દોષ એ છે કે પૈસા તેઓ પાછા આપી શકશે કે કેમ તેનો પુખ્ત વિચાર કર્યાવિના તેઓ નાણાં ઉધાર લે છે. જો તેઓ નાણાં પાછાં વાળી શકે છે તો ઠીક છે, પણ જો નથી વાળી શકતા તો તેમને નાણાં ધીરનારે તેમનો જરા પણ દોષ ન કાઢવો જોઇએ, અને તેમને જરા પણ પજવવા ન જોઇએ, એમ તેઓ ઇચ્છે છે. નાણાં ધીરનારે ઉદારતાથી પોતાનાં નાણાં છોડી દેવાં જોઇએ, એવી તેઓ આશા રાખે છે. અને આટલું છતાં તેઓ જાણી જોઇને અપ્રમાણિક થતા નથી. તેમના જેવી ન્યાયબુદ્ધિ બીજી કોઇ પણ રાશિમાં જન્મેલાં સ્ત્રીપુરુષોમાં ભાગ્યે જ હોય છે.

જ્યારે સાંસારિક મોજમજા છોડીને આ લોકો આધ્યાત્મિક વૃત્તિવાળા થાય છે, ત્યારે તેમનાં ત્રાજવાં સમતોલ થાય છે. તે સમયે તેઓ જગતનું બહુ જ અદ્ભુત હિત કરે છે.

ઘણા નામાંકિત કવિ, લેખક, અનેક ગાયક આ રાશિમાં જન્મેલા હોય છે. તેઓ ઉંચે ગગનમાં ઉડે છે, કારણ કે અત્યંત પાતળી હવા, એ તેમનો પોતાનો રમણ કરવાનો પ્રદેશ છે. તેઓ અત્યંત ઉદાર હોય છે. અને ઘણીવાર બીજાઓને સુખી કરવાને માટે પોતાનું સર્વસ્વ આપી દે છે, અને બદલામાં કશાની જ આશા રાખતા નથી.

મોટાં સાહસિક કામોમાં તેઓ અત્યંત હિંમત દર્શાવે છે, અને તોપણ પોતાનાં બાળકોઉપર, કુટુંબી જનોઉપર કે મિત્રોઉપર કંઈ વિપત્તિ આવવાનું સહજસરખું અનુમાન થતાં, તેઓ ભયથી ગભરાઈ જાય છે.

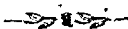
અગ્નિતત્ત્વની રાશિમાં જન્મેલાં મનુષ્યોની મિત્રતા આ રાશિનાં મનુષ્યોને અત્યંત સુખદ નીવડે છે. તેઓની પોતાની જ રાશિમાં જન્મેલાં મનુષ્યોની મિત્રતા તેથી ઉતરતા પ્રકારની છે, અને કુંભ રાશિનાં મનુષ્યોની મિત્રતા તેથી ઉતરતા પ્રકારની છે.

આ લેખનો અભ્યાસ કરવાનો હેતુ પોતાના દોષો જાણવા, અને તેમને ટાળવાનો પ્રયત્ન કરવો, તથા પોતાનામાં રહેલા ગુણોને જાણવા તથા તેમને કેળવવાનો પ્રયત્ન કરવો, એ જ છે; અને તેથી જ પ્રત્યેક રાશિમાં જન્મેલાં મનુષ્યોમાં કયા કયા દોષો તથા કયા કયા ગુણો સ્વભાવથી રહેલા છે, તે અત્યંત સ્પષ્ટ પ્રકારે લખવાનો પ્રયત્ન કરવામાં આવે છે. બુદ્ધિમાન્ વાચક, તેના અભ્યાસથી પોતાના દોષોને ટાળવા, અને ગુણોને કેળવવા પ્રવૃત્ત થશે, તો અલ્પ સમયમાં પોતે, નહિ ધારેલી ઉન્નતિને પ્રાપ્ત કરી શકશે.

તુલા રાશિનાં મનુષ્યોનો મોટો દોષ એ હોય છે કે તેઓ સાંસારિક વિષયોતરફ હદઉપરાંત ઢળી પડે છે. તેમનું તીવ્ર આંતર જ્ઞાન તેમને વારંવાર પદાર્થોનાં ખરાં સ્વરૂપ દર્શાવે છે તો પણ તેઓ ઘણી વાર તે પ્રમાણે સ્વીકારતા નથી. આકળા સ્વભાવથી અને ધૈર્ય ધરવાનું ન જાણવાથી તેઓ પોતાના જીવનતત્ત્વનો પુષ્કળ ક્ષય કરી નાંખે છે. આથી તેમને કમરના પાછલા ભાગમાં ઘણીવાર દુઃખાવો થાય છે. જ્યાં સુધી તેઓ તેમની હલકા પ્રકારની વાસનાઓને વશ રહે છે, ત્યાં સુધી તેઓ જેને તેને ત્રાસ આપનારા થઇ પડે છે, પણ જ્યારે તેઓ તેને જિતે છે ત્યારે પતિતરીકે કે પત્નીતરીકે, માતાતરીકે કે પિતાતરીકે, બંધુતરીકે કે ભગિનીતરીકે અસાધારણ શ્રેષ્ઠતા દર્શાવે છે.

આ મનુષ્યો તેઓના બળનો અને માનસિક શક્તિઓનો હદઉપરાંત ક્ષય કરી નાંખે છે. તેઓ જેને તેને મદદ કરવાનો પોતાનો અત્યાવશ્યક સ્વધર્મ સમજે છે. તેમને બિલકુલ ભાન નથી હોતું કે પોતાને વશમાં રાખવાનું સામર્થ્ય પ્રાપ્ત કરવાથી જ બીજાને મદદ કરવાની શક્તિ પ્રાપ્ત થાય છે. આ સત્ય વાર્તા તેઓના લક્ષમાં આણવાનું કામ અત્યંત કઠિન છે. બીજાઓની દલિલોથી આ મનુષ્યો ગભરાઈ જાય છે. મોટા સમુદાયમાં જ્યારે તેઓ ભુલા પડે છે, અથવા ભીડવાળા મહેલ્લામાંથી જ્યારે તેમને જવું પડે છે, ત્યારે તેઓ ભયથી અત્યંત વ્યાકુળ થઇ જાય છે. પોતાની વસ્તુઓની તેઓને વિશેષે કરીને બીલકુલ કાળજી હોતી નથી. તેઓ બેકાળજીથી વસ્તુઓને ખોઈ બેસે છે. તેમને કોઇ ચોપડી વાંચવા આપી હોય તો તે પાછી આપવાનું તેઓ સમજતા નથી, અને તો પણ તેમના ભુલકણા સ્વભાવઉપર ટીકા કરવામાં આવે છે તો તેઓ પોતાનો ગમે તેટલો વાંક છતાં લેશ પણ સહન કરી શકતા નથી. લોકો તેમના દોષો જાણે છે, એ વાત તેમના અંતર્જ્ઞાનથી તેમને સમજાતી હોવાથી તેમને પારવિનાનો ખેદ થાય છે; કારણ કે બીજાઓનાં વખાણની તેમને અમર્યાદ ઇચ્છા હોય છે.

(અપૂર્ણ.)

प्रासंगिक उक्तिओ.

—વર્તમાન વર્ષ સમાપ્ત થયું છે, અને મહાકાલનો આ છેલ્લો અંક દીપોત્સવીના મંગલમય દિવસે અથવા નવીન વર્ષના આરંભના શુભ દિવસે સંસ્કારી ગ્રાહકોના પુણ્ય હસ્તમાં પ્રાપ્ત થાય છે.

—સદ્વિવેકી વાચકોના લક્ષમાં આવ્યાવિના નહિ જ રહ્યું હોય કે પૂર્ણ થતા વર્ષમાં મહાકાલના લેખકોએ પોતાના કલ્યાણકર લેખોવડે સર્વને સંતોષ આપવામાં કોઇ પણ પ્રકારે ન્યૂનતા રાખી નથી.

—નવીન વર્ષમાં, આ વર્ષકરતાં પણ વાચકોને અધિક જ્ઞાન, અધિક આનંદ, તથા અધિક શાંતિ પ્રકટાવવાનું પોતાનું કર્તવ્ય, અધિક ઉત્સાહથી સાધવાનો તેમનો દૃઢ સંકલ્પ છે; અને પરમાત્માના અનુગ્રહથી તે સંકલ્પ સિદ્ધ થવાનાં સર્વ ચિહ્નો ક્યારનાં એ સ્પષ્ટ જણાઇ ગયાં છે.

—કોઇ પણ મનુષ્યે દુઃખવાળી નીચી સ્થિતિમાં રહેવાનું કશું જ કારણ નથી. અખંડ સુખવાળી અનુપમ ઉંચી સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરવાનો પ્રાણીમાત્રનો હક છે, એટલું જ નહિ પણ યોગ્ય પ્રયત્નથી સર્વ મનુષ્યો તે પ્રાપ્ત કરી શકે છે. સુખવાળી ઉંચી સ્થિતિ કેવી રીતે પ્રાપ્ત કરવી, એનું જ્ઞાન ન હોવાથી જ આજે મનુષ્યો પોતાને મળેલી ગમે તેવી સ્થિતિમાં નિભાવ્યા કરે છે. પણ તેવી રીતે નિભાવ્યા કરવાની કોઇને કશી જ અગત્ય નથી.

—દુઃખવાળી નીચી સ્થિતિમાં સડ્યા કરવાનું કોઇને જેમ કશું જ કારણ નથી તેમ સાધારણ ઉદય પ્રાપ્ત કરીને સંતોષ માનવાનું પણ કોઇને કશું જ કારણ નથી. સર્વ વિષયમાં અસાધારણ ઉદય પ્રાપ્ત કરવાનું આપણામાં સામર્થ્ય છે તો પછી શા માટે સાધારણ ઉદયથી સંતોષ માનવો ?

—ઉદયના માર્ગમાં નિરંતર આગળ અને આગળ વધ્યા જવાના ઉપાયો; અનુભવી પુરુષોવડે જે શોધી કઢાયા છે, તે ઉપાયોનું સહજ પ્રયત્નથી આપણને જ્ઞાન થઈ શકે એમ છે, તથા તેમને અનુસરવાનું આપણામાં સામર્થ્ય છે, તો પછી શા માટે આપણે આગળ ન વધવું ? લક્ષ્મી તિલક કરવા આવે, ત્યારે શા માટે મુખને આગળ ન ધરવું ?

—ઉદયના માર્ગમાં નિરંતર આગળ અને આગળ કેવી રીતે વધવું, એ જ વિષયનું, સર્વને સમજણ પડે એવી રીતે જ્ઞાન આપવાનો મહાકાલ અધિક અધિક ઉત્સાહથી નિત્ય પ્રયત્ન કરે છે, એ વાત મહાકાલના સજ્જન વાચકોમાંથી કોને અજાણી છે ? વાચકોને પોતાનું સુખ સાધવામાં કંઇ જ ઉપયોગમાં ન આવે, એવા વ્યર્થ પાંડિત્યથી ભરેલા લેખો મહાકાલમાં આપવામાં આવતા નથી, પરંતુ પ્રત્યેક ક્ષણે આચારમાં મૂકી શકાય એવો, પોતાના જીવનને ઉચ્ચ કરવાનો બોધ તેમાં નિરંતર આપવામાં આવે છે. મહાકાલના લેખકોનો ઉદ્દેશ, વાંચનારાઓને બે ઘડી આનંદ ઉપજાવવાનો નથી, અથવા તો માત્રવિનાની લમણાઝીકમાં વાચકોના બળનો ક્ષય કરવાનો નથી, પણ યોગ્ય પ્રયત્નથી સ્થાયી સુખ કેમ મેળવવું, તેના નિયમોનું વિવિધ પ્રકારે જ્ઞાન આપવાનો

છે. મહાકાલનો ઉદ્દેશ મનુષ્યને મનુષ્ય જ રાખી રહેવાનો નથી, પણ તેને દેવ, ઈશ, અને પરમેશ્વરસદૃશ બનાવવાનો છે.

—મહાકાલ માસિક વાંચવા માટે નથી, પણ આચારમાં મૂકવા માટે છે. તે આળસુ મનુષ્યોને માટે નથી, પણ ઉદ્યોગી પુરુષોમાટે છે. જેમને ખાવું, પીવું, અને મરણ આવ્યે મરવું, એ વિના જીવનનો બીજો કશો ઉદ્દેશ સમજતો નથી, એવા મનુષ્યોને માટે તે નથી, પરંતુ જેમને આ નાશવાન જગતમાં અવિનાશી વસ્તુનો અનુભવ કરી અવિનાશી અસીમ સુખ મેળવવું છે, તેમને માટે છે.

—નવીન વર્ષમાં મહાકાલ કલ્યાણના વધારે ઉંચા પ્રદેશોમાં પ્રવાસ કરશે. તે પ્રદેશોમાં પ્રવાસ કરવા પોતાના પ્રિય વાચકોને તે અત્યંત પ્રેમથી આમંત્રણ કરે છે. આ નવા પ્રદેશોના સૌંદર્યનું વર્ણન વાણીથી થવું અશક્ય હોવાથી અનુભવ કરવા જ તે વાચકોને આગ્રહ કરે છે.

—નવા વર્ષનો પ્રથમ અંક, ગયાં વર્ષોની પેઠે, આ વર્ષે વી. પી. થી મોકલવામાં નહિ આવે. તેથી જે સજ્જનોને ગ્રાહક રહેવા ઇચ્છા હોય તેમણે નવા વર્ષનું લવાજમ કાર્તિક વદી ૧૪ સુધીમાં, **મની ઓરડરથી** મોકલવા કૃપા કરવી. મનીઓરડરથી લવાજમ નહિ આવે, તેમના ઉપર નવો અંક મોકલવામાં નહિ આવે.

—મહાકાલ તથા પ્રાતઃકાલ બંનેના ગ્રાહકો બંનેનું લવાજમ સાથે મોકલશે તો અડચણ નથી. લવાજમ મોકલનારે મનીઓર્ડરના કુપનમાં પોતાનું નામ, સ્થાન, તથા કયા માસિકનું લવાજમ મોકલ્યું છે, તે સ્પષ્ટ અક્ષરે લખવા કૃપા કરવી.

—મહાકાલના ગ્રાહકોની સંખ્યા પ્રતિદિન વધતી જતી હોવાથી પાછલા અંકો સીલકમાં રહેતા નથી. આથી ગ્રાહક થવા ઇચ્છનારે વર્ષના આરંભમાં જ ગ્રાહક થવું સારું છે. અધવચથી ગ્રાહક થનાર સજ્જનો પાછલા અંકોમાટે અત્યંત આગ્રહ કરે છે, પણ સીલકમાં ન હોવાથી તેમને નિરાશ થવું પડે છે,

—આ વર્ષના આરંભમાં મહાકાલનાં માત્ર સત્તરસેં ગ્રાહક હતાં. આ વર્ષના અંતમાં તે સંખ્યા વધીને પચીસસેં ઉપરતી થઈ છે. આ અનુમાન અમે આ વર્ષના કાર્તિક માસમાં જ કર્યું હતું, અને તે અક્ષરશઃ ખરું પડ્યું છે. નવીન વર્ષનાં અંતમાં આ સંખ્યા બહુ મોટા પ્રમાણમાં વધવા પૂર્ણ સંભવ છે; અને તેથી જેઓ આજથી જ ગ્રાહક નહિ થાય તેમને પાછળથી વર્ષની શરૂઆતના અંકો નહિ મળે.

—ગયા અંકમાં ૪૦૭ મા પૃષ્ઠમાં ૩૧ મી લીટીમાં ૨૫૦ 'ઘન ઇંચની' જગાએ 'ઘન ફુટ' તથા ૪૦૫ મા પૃષ્ઠમાં ૩૧ મી લીટીમાં 'પ્રેરક પ્રતિ'ની જગાએ 'પ્રેરક પતિ' વાંચવા કૃપા કરવી.

योगिनी.

(અનુસંધાન ગયા અંકના પૃષ્ઠ ૪૦૬ થી.)

પ્રકરણ ૨૨.

અમારો ગૃહસ્થાશ્રમ.

ક્ષિતિજમાં અરુણોદયને પ્રકટવાને હજી બે ઘટિકાનો વિલંબ હશે એટલામાં, જેમ કોઇ ધ્યાનસ્થ યોગી ધ્યાનમાંથી જાગ્રત્ થાય તેમ યોગિનીના આલાપના આરંભના જ સુમધુર સ્વરો મારા કર્ણમાં પ્રવેશતાં મારી નિદ્રા ઉડી ગઈ, અને નેત્ર એકદમ ઉઘડી ગયાં. મેં સુતાં સુતાં જ જોયું તો જણાયું કે મારાથી થોડે અંતરે તે નેત્ર મીચીને ધ્યાનસ્થ મુદ્રાપૂર્વક બેઠી હતી, અને નીચેપ્રમાણે ઈશ્વરની અભ્યર્થનાનું પદ્ય ગાતી હતી.

પ્રભાત.

હૃદયજીવન ! હૃત્પદ્મ ઉઘાડો, નભમાં પ્રકટ પધારો રે,
મુમુક્ષુ નયનો, દિવ્ય વદનને, દર્શાવી પ્રભુ ઠારો રે, હૃદય૦
છુપ્યા આમ અમોથી રહી કાં, અંતર આજે ધારો રે,
સ્વજનથી ભેદ શું ઉચિત ગણાતો, ધર્મજ્ઞ નાથ વિચારો રે, હૃદય૦
પીલાં વદન પ્રફુલ્લ કરો પ્રભુ, શોક, તિમિર નિવારો રે,
કૃપારશ્મિરૂપ અમૃત સિંચી, મૃતને નાથ ઉગારો રે, હૃદય૦
કહી કહીને કહેવાનું એક જ ફેડો વિરહતપારો રે,
નરહરિપ્રભુ સુણી આ જ અમારો, આ વિધિહીન લવારો રે, હૃદય૦

પદ્ય સમાપ્ત થતાં તેણે નેત્ર ઉઘાડ્યાં, અને હું પણ શય્યામાં બેઠો થયો. મને જાગ્રત્ થયેલો જોઇ તે મારા નિકટ આવી, અને પ્રસન્ન વદનથી મને વિનયપૂર્વક નમન કરી બોલી, ભગવન્ ! દંતધાવનમાટે જળવગેરે સર્વ તૈયાર છે. મેં મંદ મંદ હસીને કહ્યું, દેવિ ! મારે માટે તેવી કશી જ કાળજી કરવાનું તારે પ્રયોજન નથી. આવાં સર્વ કામ મેં મારી મેળે જ કરવાનો નિયમ રાખ્યો છે. નોકરથી તે સર્વ થઇ શકે, પણ તેમ કરવું અને મંદવાડને આમંત્રણ કરવું, એ બંને બરાબર છે. જેઓ પોતાના દેહના વ્યવહાર પોતાની મેળે કરતા નથી, પણ શ્રીમંતાઇમાં ડુબી જઇ નોકરોપાસે, અથવા પોતાને તાબે પડેલાં મનુષ્યોપાસે કરાવે છે, તેઓમાં દિવસે દિવસે આળસ, જડતા, અને પરતંત્રતા વધતાં જાય છે. સ્ફુર્તિ ઘટવાથી અને શરીરના અવયવોનું હલનચલન ઓછું થઈ જવાથી તેઓના રુધિરની ગતિ મંદ પડી જાય છે, અને આમ થતાં વિવિધ શારીરિક વ્યાધિઓનાં તથા માનસ વ્યાધિઓનાં શરીરમાં મૂળ નંખાય છે. માટે પોતાને કરવાના વ્યવહારો નોકરપાસે અથવા પોતાની સ્ત્રીપાસે કરાવવા, એ હાનિ કરનાર હોવાથી મારા પોતાના દેહવ્યવહારમાં મને મદદ કરવા મેં નોકરને મૂળથી જ રાખ્યો નથી, અને તારી પાસે પણ તેવા વ્યવહાર કરાવી આપણા બંનેના સુખને હાનિ પહોંચાડવા હું ઇચ્છતો નથી. આથી મારાથી બુદ્ધિ જની શકે એવા વ્ય-

હારમાં તું મને મદદ કરજે, અને જે મારાથી થઇ શકે એવા હોય તેમાં મને પોતાને જ પ્રયત્ન કરવા દેજે. તારી ખરી મદદની જેમાં મારે જરૂર છે, તેવાં કાર્યો હું તને જણાવતો રહીશ, અને તું પણ મને, જેમાં મારી મદદની તને જરૂર પડે તે નિઃશંકપણે જણાવતી રહેજે. જો ! એકાદ કલાકમાં સ્નાનવગેરેથી પરવારી હું મારી સંયમશાળામાં પ્રવેશીશ. ત્યાં તું પણ આવજે, અને તારા સહધર્મચારિણી પદનું સાર્થક્ય કરજે.

આમ બોલી, હું મારા દેહશુદ્ધિ સાધવાના કાર્યમાં યોજાયો, અને યોગિની પણ પોતાને પ્રાપ્ત વ્યવહાર કરવા લાગી.

સ્નાનથી પરવારી હું સંયમશાળામાં આવ્યો. યોગિની ત્યાં મારા પૂર્વે જ આવી હતી. મારી સંયમશાળાની વ્યવસ્થા જીવી રાખતી હતી, કારણ હજી તે મારી નોકરીમાં હતી. પૂર્વ કરતાં મેં તેનો પગાર વધારી આપ્યો હતો, અને તે બહુ ભલા સ્વભાવની હોવાથી હું તેને જ રાખી રહ્યો હતો. સંયમશાળામાં હું આવ્યો ત્યારે યોગિની તેને આતુરતાથી કંઇક સમજાવતી મને જણાઇ. તરત જ મને સ્પષ્ટ થયું કે જીવીએ યોગિનીને વિવિધ વિષયની વાતોમાં જોડવા યત્ન કર્યો હતો, પરંતુ સંયમશાળામાં ગમે તે વિષયની વાતો કરવાથી તે સ્થળનું વાતાવરણ બગડે છે, અને તેથી સંયમ સાધનારને વિક્ષેપ થાય છે, તેથી તે સ્થળમાં તેવી વાતો કરવી અયોગ્ય છે, માટે આપણે પછી બીજી જગાએ આ સબંધમાં વાત કરીશું, એમ યોગિની તેને સમજાવતી હતી. મારા ત્યાં જવાથી તેમની વાતો આગળ ચાલતી અટકી ગઇ. જીવીજેવી અશિક્ષિતને અધ્યાત્મશાસ્ત્રનો આ ગૂઢ નિયમ યોગિની કેવી રીતે સમજાવી તેની ખાતરી કરી શકત, એ જાણવાની મને બહુ ઇચ્છા હતી, પણ મારા આવવાથી વાત અટકી ગઇ હતી અને મારા સમક્ષ આગળ ચાલવાનો અસંભવ હોવાથી મારી આતુરતા દબાવી રાખી, નિયમપ્રમાણે જીવીને ત્યાંથી જતા રહેવા મેં સૂચવી દીધું. તેના ગયા પછી મેં યોગિનીને કહ્યું, દેવિ! સ્ત્રી અને પુરુષ એ બને મળીને આખું અંગ ગણાતું હોવાથી સ્ત્રી, એ પુરુષનું અર્ધું અંગ છે. જે ગુણો અને શક્તિઓ પુરુષમાં છે, તે સ્ત્રીમાં નથી, અને જે ગુણો અને શક્તિઓ સ્ત્રીમાં છે, તે પુરુષમાં નથી. સ્ત્રી અને પુરુષ ઉભયમાં રહેલા ગુણો અને શક્તિઓનું જ્યારે સંમેલન થાય છે, ત્યારે કોઇ પણ કાર્યને સાધવાનું સામર્થ્ય પૂર્ણતાને પામે છે; અને તેથી એકત્ર મળી તેઓ જ્યારે કોઇ કાર્યને સાધે છે, ત્યારે તે કાર્ય સર્વોત્તમ પ્રકારે સધાય છે. આ નિયમ દર્શાવવાને માટે જ કુદરતે આખા વિશ્વમાં જ્યાં ત્યાં સ્ત્રીતત્ત્વ અને પુરુષતત્ત્વનો સંયોગ કર્યો છે. આપણા શરીરમાં જ જોઇએ તો જમણી આંખ પુરુષ છે, અને ડાબી આંખ સ્ત્રી છે. એકલી જમણી આંખથી કે એકલી ડાબી આંખથી જોવાનું કાર્ય ઉત્તમ પ્રકારે શું કદી થાય છે ? જમણો કાન પુરુષ છે, અને ડાબો કાન સ્ત્રી છે. બંનેનો સંયોગ હોય છે, ત્યાંજ સાંભળવાની ક્રિયા ઉત્તમ પ્રકારે થાય છે. એક કાન ખંડિત થયો હોય છે તો સાંભળવામાં કેટલી અડચણ પડે છે, એનો અનુભવ અસંખ્ય મનુષ્યોને શું નથી ? એ જ પ્રમાણે જમણું નાસિકાનું છિદ્ર તથા ડાબું છિદ્ર, જમણું ચરણ તથા ડાબું ચરણ, જમણો હાથ તથા ડાબો હાથ, જમણું ફેફસું તથા ડાબું ફેફસું,

હૃદયમાં કાનના આકારની જમણી શષ્કુલી તથા ડાબી શષ્કુલી (auricle) મગજમાં આગલો ભાગ, તથા પાછલો ભાગ, (cerebrum and cerebellum), ગુર્દમાં જમણો તથા ડાબો પુંકો, પગમાં જમણો તથા ડાબો પગ, આ બધા બે વિભાગો શું સૂચવે છે? એ જ કે એકલો પુરુષ, અથવા એકલી સ્ત્રી કોઈ પણ કાર્ય ઉત્તમ પ્રકારે સાધી શકવા સમર્થ હોતાં જ નથી. બંને ભેગાં મળીને પોતાના ગુણોનો અને શક્તિઓનો સંયોગ કરે છે, અને તે સંયોગથી ઉત્પન્ન થયેલા અથવા જન્મેલા નવા બળવડે કાર્યને સાધે છે, ત્યારે જ તે કાર્યમાં યથાર્થ પૂર્ણપણું પ્રકટે છે. કુદરતના છેક હલકામાં હલકા કાર્યથી આરંભીને તે ઉત્તરોત્તર ચઢતાં ઉંચામાં ઉંચાં કાર્યોમાં એક સરખી રીતે સર્વત્ર આ નિયમ પ્રવર્તી રહ્યો છે, એવું અવલોકન કરનારને જણાય છે. અર્થાત્ ખનિજ સૃષ્ટિથી આરંભીને તે છેક દેવસૃષ્ટિ અને ઈશસૃષ્ટિપર્યંત આ નિયમ વ્યાપી રહ્યો છે, તો મનુષ્યસૃષ્ટિમાં તેનો અપવાદ હોય એમ માનવું એ કુદરતનું અજ્ઞાન જ સૂચવે છે. આથી જ ગૃહસ્થાશ્રમને ધર્મ, અર્થ, કામ, અને મોક્ષ એ ચારે પુરુષાર્થની સિદ્ધિ કરાવનાર સત્શાસ્ત્રોએ ગણ્યો છે, અને સર્વ આશ્રમોમાં સઉથી શ્રેષ્ઠ આશ્રમતરીકે તેની સ્તુતિ કરી છે, તે કેવળ યથાર્થ છે. જેઓ તમને સ્ત્રીઓને નિંદે છે, અને પુરુષાર્થ સાધવામાં તમારા ત્યાગની અનિવાર્ય અગત્યને ભાર દઈને કથન કરે છે, તેઓ વસ્તુતઃ તમે શું છો તે જાણતા નથી. તેમની સ્થૂલ દૃષ્ટિ છોડાંને જુએ છે, પણ ગર્ભભાગસુધી પહોંચી અંદર રહેલા સત્ત્વને જોઈ શકતી નથી. ઉપયોગ કરતાં આવડે તો પ્રત્યેક વસ્તુ અનવધિ કલ્યાણને સાધનારી થાય છે, અને ઉપયોગ કરતાં ન આવડે તો કલ્યાણને સાધનારી વસ્તુઓ પણ નરકમાં નાંખનારી થાય છે. એકના હાથમાં દીપક જ્યારે અંધકારનો નાશ કરનાર થાય છે, ત્યારે તેનો તે જ દીપક કોઈ ઉન્મત્તના હાથમાં તેનાં વસ્ત્રો સળગાવી તેને બાળી મૂકનાર થાય છે. દીપકનો આમાં શો દોષ? તમો સ્ત્રીઓના સંબંધમાં પણ આમ જ થયું છે. અને અજ્ઞાન મનુષ્યોએ તમારું વ્યર્થ જ્યાં ત્યાં વગોણું કર્યું છે. તમારા ઉદરમાં નવ માસ પોષણને પામી અસ્તિત્વમાં આવ્યા છતાં, કેટલાક કૃતઘ્નોએ તમારો સંબંધ નરકમાં નાંખનાર છે, એમ કહેતાં સંકોચાતા નથી. તમારા સંબંધને માટે બાળક અને યુવાન, વૃદ્ધ અને ત્યાગી, સર્વના જ અંતઃકરણના ઉંડામાં ઉંડા ભાગમાં જે તીવ્ર ઈચ્છા રહેલી છે, અને જે ગમે તેટલી દાબતાં છતાં પણ જાગ્રતમાં નહિ તો સ્વપ્નમાં પણ મોટા મોટા ત્યાગી ગણાતા પુરુષોના હૃદયમાંથી કુદકો મારી બહાર નીકળી આવે છે, તે તમારા સંબંધની સ્વાભાવિકતા અને ત્યાગની અસ્વાભાવિકતા સૂચવે છે. તમારા સંબંધની તીવ્ર ઈચ્છાને જે હદમાં રાખવી જોઈએ તેની હદમાં, જ્યારે નથી રાખવામાં આવતી, ત્યારે જ તમારો સંબંધ હાનિને પ્રકટાવે છે. પણ તેવું તો સર્વમાં જ થાય છે. મિતપણાનો જ્યાં જ્યાં ત્યાગ થાય છે ત્યાં હાનિ થાય જ છે. આવું! અમિતપણા ઉપર પ્રહાર કરવાના મૂકીને તમારાઉપર જ પ્રહાર કરવા એ કેટલું અજ્ઞાન! તમારા સ્થૂલ શરીરનો યોગ સંબંધ કોને કહેવો, અને તે યોગ સંબંધ શા શા અપૂર્વ લાભો આપે છે, તે જ મનુષ્યોના મોટા ભાગે, કુદરતનું નિરીક્ષણ કરી શોધી કાઢવું

તથી તો માનસ સંબંધ અને આધ્યાત્મિક સંબંધનો તો વિચાર કરવાનો જ અવકાશ ક્યાં રહ્યો? જગતમાં એક ઘાસનું તણખલુંસરખું પણ નકામું નથી—તુચ્છમાં તુચ્છ જણાતી વસ્તુમાં પણ કંઈ ને કંઈ આશ્ચર્યકારક શક્તિ રહેલી છે—તો કુદરતની કારીગરીનો અપ્રતિમ નમુનો જે સ્ત્રીશરીર,—તત્ત્વજ્ઞાનીઓ, યોગીઓ, મહાપુરુષો, દેશભક્તો, વીરો, કવિઓ, કલાભિજ્ઞો, વિદ્વાનો વગેરે મહામૂલ્યવાન્ રત્નોને પાકવાની દૈવી ખાણ—તે મનુષ્યોને નરકમાં નાંખવા માટે અથવા મનુષ્યોને વિધવિધ દુઃખો આપવામાટે ઈશ્વર રચે છે, એવા નિશ્ચયો સ્થાપવા અને જેને તેને દઢાવવા પ્રયત્ન કરવો, એના જેવું અવિચારવાળું બીજું કયું કૃત્ય છે? આ સઘળું કહીને હે મનોરમા! આ સમયે હું તને જે કહેવા ઇચ્છું છું તે એ છે કે પરમેશ્વરની કૃપાથી તને અને મને જે સત્ય છે તે સમજાયું છે, અને તેથી પરમ કલ્યાણ સાધવામા સ્ત્રી પુરુષને ઉપાધિરૂપ છે, અને પુરુષ સ્ત્રીને ઉપાધિરૂપ છે, એવા અવિચારભરેલા નિશ્ચયો અસંખ્ય સ્ત્રીપુરુષો સેવી પરસ્પરને જે દૃષ્ટિથી જુએ છે, તેવી દૃષ્ટિ આપણામાં કોઇ કાળે પણ થવા ન પામે, પણ આપણે ઉભય પરસ્પરના પરમહિતનાં સાધક જ છીએ, એવી સત્ય દૃષ્ટિ આપણામાં નિરંતર રહે.

દેવિ! આજ સુધી મારા સંયમના રથને એક પૈડું હતું, પણ આજે તું મારી સાથે જોડાવાથી હવે તેને બે પૈડાં થયાં છે. સંયમરૂપ એક અર્થને સાધવા આજથી આ સંયમશાળામાં આપણે બંને સાથે પ્રયત્નશીલ થઇશું. આપણાં આશય, ઇષ્ટ અને ઉપાસના આજથી એક થશે. ભૌતિક સૃષ્ટિમાં આપણાં સ્થૂલ શરીરનો ભૌતિક સંબંધ જેમ પરસ્પરમાં, સામાન્ય મનુષ્યોની કલ્પનામાં પણ ન આવે, એવા આશ્ચર્યજનક ઓજસને પ્રકટાવવા સમર્થ થયો છે, તેમ માનસ સૃષ્ટિમાં અને આધ્યાત્મિક સૃષ્ટિમાં આજથી આપણો માનસ અને આધ્યાત્મિક સંબંધ આપણને ઉભયને અપૂર્વ માનસ અને આધ્યાત્મિક સામર્થ્યનો અનુભવ કરાવનાર થશે.

આમ કહીને મેં પછી યોગિનીને મારી સમીપ સ્થાપેલા એક બીજા આસનઉપર બેસવા કહ્યું. તે પ્રમાણે તે બેઠા પછી જે આસન હું કરતો હતો, તે આસન મેં તેને શીખવ્યું, એટલું જ નહિ પરંતુ જે મન્ત્રનો હું જપ કરતો હતો, તેનો તથા પ્રાણાયામાદિ જે જે, વિવિધ ક્રિયાઓ હું કરતો હતો, તે સર્વનો મેં તેને યથાવિધિ ઉપદેશ આપ્યો. મારા અધિકારની ક્રિયાઓ યોગિનીને કરવાનો અધિકાર મેં શી રીતે નિર્ણય કર્યો, તે સંબંધની, પ્રિય વાચક! તમને શંકા થશે, પરંતુ, મારા સદ્‌ગુરુશ્રીની અનુજ્ઞાથી જ મેં તેમ કર્યું હતું; એ જાણી તમે શંકાને તજશો. યોગિનીનો અધિકાર મારા કરતાં કોઈ પણ અંશમાં ન્યૂન ન હતો. અન્ય સામાન્ય સ્ત્રીઓ જેવી તમે જો તેને ગણી હોય તો મારે સખેદ કહેવું પડે છે કે તમારું અનુમાન ભૂલભરેલું છે, પરમેશ્વરના અનુગ્રહથી, દુગ્ધ અને શર્કરાના સંયોગજેવું અથવા મણિ અને કુંદનના સંબંધજેવું અમારું યુગ્મ બન્યું હતું, અને તેથી મારા અધિકારની ક્રિયાઓ તેને પ્રતિકૂળ પડવાના સંભવનું અનુમાનસરખું પણ થઇ શકે તેમ ન હતું.

હવે સમગ્ર હું કઇ ક્રિયા કેટલો સમય અને કેવા વિધિથી કરતો હતો, તે સર્વ

મેં યોગિનીને સમજાવ્યું, અને તે સમયે તે જ ક્રિયા તેટલો સમય તેવા જ વિધિથી કરવા મેં તેને સૂચવ્યું. પછી અમે ઉભય પ્રયત્નમાં યોજાયાં.

પ્રિય વાચક ! જો તમે શરીરશાસ્ત્રનો અને તેના અંગભૂત પ્રજોત્પત્તિવિદ્યાનો અભ્યાસ કર્યો હશે તો તમારા જાણવામાં આવ્યું હશે કે લગ્નને માટે સર્વ પ્રકારની યોગ્યતાવાળાં અને પરસ્પરમાં શુદ્ધ પ્રેમવાળાં સ્ત્રીપુરુષનાં લગ્નથી જે પ્રજા ઉત્પન્ન થાય છે, તે આ પૃથ્વીના અલંકારરૂપ જ હોય છે. આવાં સ્ત્રીપુરુષોનો શારીરિક સંબંધ સર્વોત્તમ પ્રજાને ઉત્પન્ન કરવામાં કદી પણ નિષ્ફળ જતો નથી.

પુરુષ શરીરમાં વીર્ય એ જેમ પુરુષશરીરનું સર્વોત્તમ ફળ છે, તેમ સ્ત્રીપુરુષમાં રેતસ્, એ સ્ત્રીશરીરનું સર્વોત્તમ ફળ છે. આ બંને ગમે તેવાં ઉત્તમ અને બલવાન્ હોય પણ તેમનો જો પરસ્પરથી વિયોગ રહે છે, તો તેમનું ઉપજવું, દૂધ ન આપનારી ગાયની પેઠે વ્યર્થ જ થઇ રહે છે. તેમનો વિધિપૂર્વક સંયોગ થવા દો; અને તમે શું જુઓ છો ? કોઇ સ્થળે યાજ્ઞવલ્ક્ય, વસિષ્ઠ, વાલ્મીકિ, વ્યાસ અને શંકરાચાર્યજેવા ઈશ્વરતુલ્ય મહાપુરુષો પ્રકટે છે, તો કોઇ સ્થળે અર્જુન, ભીમ, કર્ણ, અને માંધાતાજેવા સમર્થ નરવીરો પ્રકટે છે. કોઇ સ્થળે રામ, કૃષ્ણ, અને બુદ્ધજેવા અંશાવતારો પ્રકટે છે, તો કોઇ સ્થળે મહાવીર સ્વામિ, જીસસ ક્રાઇસ્ટ, અને ઝોરોઆસ્ટરજેવા સમર્થ ધર્મપ્રવર્તકો પ્રકટે છે. કોઇ સ્થળે કાળિદાસ, બાણ, અને દંડીજેવા કવિવરો દર્શન દે છે, તો કોઇ સ્થળે મિલ્ટન, શેક્સ્પીયર અને ટેનીસનજેવાં કવિરત્નો ઉદ્ભવે છે. સીસેરો, ડિમોસ્થીનીસ, સીઝર, નેપોલીયન, બેકન, એડીસન વગેરે અસંખ્ય વિશ્વવિખ્યાત પુરુષો શાનો પરિણામ છે ? યોગ્યતાવાળા સ્ત્રીતત્ત્વના અને પુરુષતત્ત્વના વિયોગનો કે સંયોગનો ? અધિક શું ? જે ધર્મ, સ્ત્રીતત્ત્વનો અને પુરુષતત્ત્વનો વિયોગ જ કલ્યાણનો હેતુ છે, એવું શાસન કરે છે, એમ ધર્મનાં નિગૂઢ તત્ત્વો ન સમજાયાથી જ્યાં ત્યાં કહેવામાં આવે છે, અને તેથી ત્યાગની અણસમજણથી મહત્તા સ્થાપવામાં આવે છે, તે ધર્મ પોતે અસ્તિત્વમાં જ શી રીતે આવ્યો ? સર્વથા દૃષ્ટ અને અદૃષ્ટ જગત્, અથવા અન્ય શબ્દોમાં કહીયે તો સ્થૂલ સૂક્ષ્મ અને કારણ જગત્ સ્ત્રીતત્ત્વ અને પુરુષતત્ત્વના અનુકૂલ સંયોગનો જ પરિણામ છે.

જેમ વીર્ય અને રેતસ્ એ સ્થૂલ સ્ત્રીશરીર અને પુરુષશરીરનાં સર્વોત્તમ ફળ છે, તેમ પુરુષના માનસ શરીરનું બુદ્ધિ અને સ્ત્રીના માનસ શરીરનું અંતર્જ્ઞાન એ સર્વોત્તમ ફળ છે. અને જેમ વીર્ય અને રેતસના સંયોગથી પૃથ્વીના અલંકારરૂપ નરવીરો પ્રકટે છે, તેમ માનસ પ્રદેશમાં બુદ્ધિ અને અંતર્જ્ઞાનના સંયોગથી વિશ્વના સારરૂપ સત્ય જ્ઞાનરૂપ પ્રજા પ્રકટે છે. જો પુરુષના માનસ શરીરના ફળરૂપ જે બુદ્ધિ, તે કાવ્યમાં કેળવેલી હોય છે અને સ્ત્રીએ પણ પોતાની માનસિક શક્તિઓને તે જ વિષયમાં કેળવી હોય છે તો આવાં સ્ત્રીપુરુષોના માનસ વિચારોના સંયોગથી પ્રકટનારું કાવ્ય અદ્ભુત પ્રતિભાવાળું હોય છે. જો પુરુષ નવા નવા યાંત્રિક શોધો કરનાર હોય છે અને સ્ત્રી પણ પુરુષના જ જેવી માનસ ભૂમિવાળી હોઇને તે પોતાના પતિસાથે કોઇ નવો શોધ કરવાના ઉદ્યોગમાં ગોજાય છે, તો ઉભયની માનસ શક્તિઓનો સંયોગ થતાં, ધારેલો શોધ સત્વર અને બહુ ઉત્તમ પ્રકારનો થાય છે. આ જ પ્રમાણે જ્ઞાનની વિવિધ શાખાઓમાં સ્ત્રી-

પુરુષના માનસ શરીરોનો સંયોગ જ્ઞાનરૂપ આશ્ચર્યકારક પ્રજાને પ્રકટાવે છે. આજે મનુષ્યોના મોટા ભાગને જેમ સ્થૂલ શરીરોના અનુકૂળ સંબંધનું જ્ઞાન કે ભાન નથી અને તેથી ગમે તેવો સંબંધ કરીને ગમે તેવી સામાન્ય પ્રજાની જગત્માં વૃદ્ધિ કરે છે, તે જ પ્રમાણે માનસ શરીરોનો અનુકૂળ સંબંધ કોને કહેવો તથા તે કેવી રીતે થાય છે તેનું તેમને જ્ઞાન કે ભાન નથી, અને તેથી સ્થૂલ જગત્માં જેમ આજે અર્જુન અને ભીમસેન અને વસિષ્ઠ અને વાલ્મીકિનો દુષ્કાળ થયો છે, તેમ માનસ જગત્માં દૈવી જ્ઞાનનો અને દૈવી શોધોનો દુષ્કાળ થયો છે પાશ્ચાત્ય પ્રજાઓમાં જે નવી નવી શોધોના ઝળકારા આજે પ્રસંગોપાત્ત થતા દૃષ્ટિએ આવે છે, તેમાં જાણતાં અથવા અજાણતાં થયેલો સ્ત્રીઓનાં માનસ શરીરોનો સંબંધ હેતુભૂત હોય છે, એ સૂક્ષ્મ રીતે અવલોકન કરનાર કોઇ પણ વિવેકીને સ્પષ્ટ થયાવિના રહે તેમ નથી.

પ્રિય વાચક ! સ્ત્રીપુરુષોનાં માનસ શરીરોનો સંબંધ આ પ્રમાણે સૂક્ષ્મ જગત્માં દૈવી સૂક્ષ્મ ફળને પ્રકટાવતો હોવાથી હું તથા યોગિની સંયમશાળામાં ત્યારપછી નિત્ય સાથે જ બેસવા લાગ્યાં. અમો ઉભયનાં માનસ શરીરના સંયોગનાં ફળ કેટલા સમયમાં કેવાં પ્રકટ્યાં, એ સર્વ અમારા પોતાના અનુભવનો ખાનગી વિષય હોવાથી, તથા યોગનાં ફળ પ્રયત્નવડે ગુપ્ત રાખવાનો યોગતત્ત્વવિદ્ પુરુષોનો તથા યોગશાસ્ત્રનો આદેશ હોવાથી, હું તે વિષયઉપર પડદો ખેંચુ તો તમારે તેથી આશ્ચર્ય કે ખેદ પામવાનું કશું જ પ્રયોજન નથી. પ્રખર તેજથી પ્રકાશતી મારી આધ્યાત્મિક સંપત્તિ અન્યને કશા જ ઉપયોગની ન હોવાથી, બાજીગરની બાજીની પેઠે પ્રેક્ષકોને વ્યર્થ વ્યામોહ ઉપજાવવાને માટે હું તેને આ મારી વાર્તાનાં પૃષ્ઠોઉપર પાથરવાનું કુલક્ષણીપણું કરતો નથી. ”

(અપૂર્ણ.)

नवदशरूपसमाप्तिनिमित्ता श्रीमहाकालाभिन्नसद्गुरुस्तुतिः ।

रथोद्धतावृत्तम् ।

नेतिनेतिमुखवाक्यदम्यकं बोधयेत्त यदवर्णनीयताम् ।
तन्नृसिंहगुरुवर्णनोद्यताः के व्रजेयुरिह नोपहास्यताम् ॥ १ ॥
यत्कृपाकमनयाप्रेताडितो भूलुठन्मलिनजीवकन्दुकः ।
याति शैवपदबोधियत्तलं । तं नृसिंहगुरुमिष्टदं नुमः ॥ २ ॥
भोगिनो रसमुखार्थसंचये योगिनो विकचमानसाम्बुजे ।
यान्ति तृप्तिमवलोक्य यच्छविं तं सुखेशनृहरिं नता वयम् ॥ ३ ॥
दास्यभक्त्युचितशिष्यवर्तनं चारयन्करुणदेशिकोत्तमः ।
सख्यवृत्तिविहृतिं ततान यस्तं नमस्यनृहरिं नता वयम् ॥ ४ ॥
मोहमारि गुरुसारि दुर्लभं शम्बरारिबलहारि पावनम् ।
गाङ्गवारिमदभङ्गकारि तं पादवारि नृहरे परामृतम् ॥ ६ ॥

किं रतं प्रियतमस्य संनिधौ रे त्वयेति युवती न पृच्छ्यते ।
किं कृतं नृहरिणा विलासनं प्रश्न एव उचितः कृतेतरः ॥ ६ ॥
कामनाप्रभृतिजम्बुकीभयं कानने कथय नः कथं भवेत् ।
गर्जति स्थगितादिग्गजो हि यद् धीदरीषु नरकेसरी वली ॥ ७ ॥
मैव सन्तु धनधान्यधारिणी—स्त्रीसुता अथ वयस्यबान्धवाः ।
एकमेव वरमर्थयामहे त्वत्पदाब्जयुगचञ्चरीकताम् ॥ ८ ॥

अभ्यर्थना ।

विंशतितमरूपं ते भगवन् भानुभरैर्भासुरमीड्यम् ।
प्रकटीभूयास्माकं तूर्णं हरतु तिमिरनिचयं हृदयात् ॥ ९ ॥

અર્થઃ—નેતિનેતિ આદિ વેદાંતવાક્યોનો સમૂહ જેમની અવર્ણનીયતાને સૂચવે છે તે શ્રીનૃસિંહગુરુના વર્ણનમાટે ઉદ્યત થયલો કોણ આ જગતમાં હાસ્યપાત્ર ન બને ? (૧)

જેમની કૃપારૂપ સુંદર લાકડી (બૅટ) વડે પ્રહાર કરાયલો, સંસૃતિરૂપ ભૂમિઉપર ગબડતો વિવિધ દોષરૂપ મલથી યુક્ત, જીવરૂપ દડો શિવપદરૂપ ગગનતલે પહોંચે છે તે વરદાતા શ્રીનૃસિંહગુરુને અમે સ્તવીએ છીએ. (૨)

ભોગીઓ રસાદિ વિષયસમૂહમાં, અને યોગીઓ પ્રફુલ્લ હૃદયકમલમાં જેમની છબિને અવલોકી તૃપ્ત થાય છે તે સુખાધિપતિ (આનંદઘન) શ્રીનૃસિંહને અમે નમીએ છીએ. (૩)

કૃપાલુ ગુરુઓમાં શ્રેષ્ઠ એવા જેમણે દાસ્ય ભક્તિને ઉચિત પોતાના શિષ્યોનું વર્તન રોકતાં સખ્યવૃત્તિને ઉચિત વિહારો કર્યા તે નમવા યોગ્ય શ્રીનૃસિંહને અમે નમીએ છીએ. (૪)

હે શ્રીનૃસિંહ ! મોહનો નાશ કરનાર, અતિશય સામર્થ્યવાળું, દુર્લભ, કામના બલને તોડનાર, પાવન, અને ગંગાજળના મદનો ભંગ કરનાર એવું જે આપનું ચરણોદક છે તે શ્રેષ્ઠ અમૃત છે. (૫)

" તારા પ્રિયતમના સમાગમમાં તેં શા ભોગ ભોગવ્યા ? " એવો પ્રશ્ન યુવતિને કરવામાં આવતો નથી, તેમ " શ્રીનૃસિંહ ગુરુએ શા શા વિલાસ કર્યા (સાધકવર્ગને શું લડાવ્યો, રમાડ્યો, ભણાવ્યો) ? " એ પ્રશ્ન નહિ કરાયલો જ ઉચિત છે. (૬)

આ સંસારરૂપ અરણ્યવિષે કામનાઆદિ શિયાળવાંઓનો ભય અમને ક્યાંથી હોય ? કારણ કે શ્રીનૃસિંહ ગુરુરૂપ સમર્થ સિંહ, જેણે અજ્ઞાનાદિ દિગ્ગજોને સંતાવાની જરૂર પાડી છે, તે અમારી બુદ્ધિરૂપ ગુહાઓમાં ગર્જના કરે છે. (૭)

ધન, ધાન્ય, પૃથ્વી, સ્ત્રી, પુત્ર, મિત્ર અને સગાં અમને હોજો મા; એક જ વર અમે માગીએ છીએ—આપના ચરણકમલયુગલવિષે ભ્રમરભાવને અમારું મન પામો. (૮)

પ્રાર્થના.

કિરણોના સમૂહને લીધે દીપ્તિવાળું, આપનું સ્તવન કરવાયોગ્ય વીસમું રૂપ સત્વર પ્રકટ થઈ, હે ભગવન્ ! અમારા અંતઃકરણમાંથી અંધકારના જમાવને દૂર કરો. (૯)

श्रीसिद्धेश्वर.

मनुष्य प्रयत्नथी पोताने जेवो धारे छे, तेवो ज करी शके छे.

॥ ॐ श्री ॥

श्रीसिद्धेश्वरना मंदिरनो घंटानाद.

* * તમારૂં પોતાનું આ જગતમાં જન્મ ધરીને શું કર્તવ્ય છે, એ પ્રશ્ન તમે પોતે કોઇ દિવસ તમને કર્યો છે ? અને કર્યો છે, તો તેનો તમે તમને પોતાને શો ઉત્તર આપ્યો છે ?

* * જ્યારથી સૃષ્ટિ પ્રતીતિમાં આવી છે, ત્યારથી આ પ્રશ્ન અસંખ્ય બુદ્ધિમાન્ પુરુષોના હૃદયમાં સ્ફુર્યો છે, અને સઘળાએ જ તેનો ઉત્તર આપવા યત્ન કર્યો છે. વિવિધ ધર્મોની વિવિધ સંસ્થાઓ, આ ઉત્તર આપવાના પ્રયત્નના પરિણામો છે.

* * આ પ્રશ્નનાં ઉત્તરો વિવિધ બુદ્ધિમાન્ પુરુષોની દૃષ્ટિથી વિવિધ પ્રકારે અપાયાં છે, તથા અપાશે, તોપણ તે સર્વ ઉત્તરો, જો સત્યથી યુક્ત હોય તો એક જ અર્થને સૂચવનાર હોવાં જોઇએ. તે અર્થ શો છે, તે સિદ્ધેશ્વર આ દિપોત્સવીના મંગળમય દિવસોમાં પોતાના ઘંટાનાદમાં દર્શાવવા પ્રયત્ન કરે છે. જેમને તે શ્રવણ કરવાની આતુરતા હોય તે લક્ષપૂર્વક શ્રવણ કરો.

* * આ જગત્ જડ નથી, પણ ચૈતન્યમય છે. જડ એવો જે જૂદો ભેદ કહેવામાં આવે છે, તે અનિયંત્રિત અને અસત્ છે. કશું જ જડ નથી. મનુષ્ય, પશુ, પક્ષિઓ, અને વનસ્પતિ જેમ જીવે છે, તેમ પાષાણ વગેરે કહેવાતા જડ પદાર્થો પણ જીવે છે. જીવનવિનાની જડ વસ્તુ સૃષ્ટિમાં કયી છે, અથવા ક્યાં છે, એ કહેવાનું કાર્ય અત્યંત કઠિન છે—અસંભવિત છે. પાષાણાદિમાં મન અથવા અભિમાની જીવ, ઘનસુષુપ્ત છે, વનસ્પતિમાં તે ગાઢસુષુપ્ત છે, અને પશુ તથા મનુષ્યાદિમાં તે જાગ્રત્ છે, એવું જે કહેવામાં આવે છે, તે વાસ્તવિક નથી, પણ કવિની કલ્પના છે; કારણ કે પ્રત્યેક પાષાણનો કકડો, પ્રત્યેક માટીનું ઢેકું, પ્રત્યેક અણુ, પ્રત્યેક વૃક્ષ, અને જીવતાં અને મરેલાં પ્રાણીઓના

શરીરમાં રહેલો એક એક પુટ (cells) વિત (જ્ઞાનથી યુક્ત) હોય છે, અને પોતાના કર્તવ્યને સમજતો હોય છે.

* * સૃષ્ટિ જ્યારે સૃષ્ટિરૂપે નહિ હોય ત્યારે જડજેવું કંઇક અનિરૂપ્ય હોય તો તેની ના નથી, પરંતુ સૃષ્ટિનું હાલ પ્રતીત થતું સદ્રૂપ થતાં જડ અર્થાત્ જીવનવિનાની અવસ્થાને કોઇ પણ અણુમાં હોવાનો અવકાશ નથી. માયામાં અર્થાત્ જડમાં ચૈતન્યનો પ્રવેશ, એનું જ નામ સૃષ્ટિ છે. ચૈતન્યના સંબંધથી અનિર્વચનીયનું અસ્તિત્વમાં આવવું, એનું જ નામ જગત્ છે. જગત્માંથી ચૈતન્યને લેઇ લેતાં જગત્ની જગત્રૂપે પ્રતીતિ રહેતી જ નથી, તેથી જગત્નો અણુઅણુ ચૈતન્યથી ઓતપ્રોત છે; ચૈતન્ય અણુઅણુમાં અંતર્બાહ્ય વ્યાપક છે, એ સહજ સ્પષ્ટ થાય છે.

* * અંધકારમય અને અવસ્તુરૂપ કોઇ પદાર્થને પ્રકાશમય અને વસ્તુરૂપ ચૈતન્યસાથે અનાદિ કાળથી સમોગ અને વિયોગ થયા જ કરે છે. સયોગકાળે સૃષ્ટિનો સદ્ભાવ હોય છે, અને વિયોગકાળે અભાવ હોય છે.

* * આ અંધકારમય અવસ્તુ જેને શાસ્ત્રો માયા કહે છે, તેનો સંબંધ કરવાનો ચૈતન્યનો ઉદ્દેશ, તે અવસ્તુને પ્રકાશમય કરી તે દ્વારા પોતાને પ્રકાશવાનો હોય છે, એમ અવલોકન કરતાં સ્પષ્ટ થયા વિના રહેતું નથી. આ ઉદ્દેશ સિદ્ધ કરવા તે પ્રત્યેક અણુના મધ્ય ભાગમાં રહે છે, અને ત્યાં રહે રહે, પોતાના સિદ્ધ નિયમોપ્રમાણે તે અણુની ક્રમે ક્રમે વિશુદ્ધિ સાધે છે; અને જેમ જેમ તે અણુ અધિક વિશુદ્ધ થતો જાય છે, તેમ તેમ તે અણુદ્વારા પોતાના ઐશ્વર્યનો અધિક અધિક પ્રકાશ કરે છે.

* * જેમ અગ્નિ કાષ્ઠના સંબંધમાં આવી; કાષ્ઠને પોતાના જેવું જ કરે છે, અને તે દ્વારા પ્રકાશ અને ઉષ્ણતા નામના પોતાના ધર્મોને પ્રવર્તાવે છે, તેમ ચૈતન્ય સમગ્ર દશ્યપ્રપંચના સંબંધમાં આવી, આ દશ્ય પ્રપંચને અધિક અને અધિક પ્રકાશિત કરે છે, અને તે દ્વારા પોતે પ્રકાશમાં આવે છે. ચૈતન્ય એકને વિશુદ્ધ કરે છે, અને અન્યની ઉપેક્ષા કરે છે, એમ નથી. તેને કોઇનો જ પક્ષપાત નથી. પર્વતના ઉંડા અંધકારમય કોતરમાં પડેલા એક પાષાણના તુચ્છ કકડાની જેવા પ્રેમથી તે વિશુદ્ધિ સાધે છે, તેવા જ પ્રેમથી નગરમાં વસતા, અને હજારો મનુષ્યોનું હિત સાધતા એક પરોપકારી પુરુષની તે વિશુદ્ધિ સાધે છે. તેને સર્વ સમાન છે.

* * માટીના ગર્ભમાં ચૈતન્ય છતાં માટીની અશુદ્ધિને લીધે, તે પોતાના પ્રકાશને દર્શાવી શકતુ નથી. જ્યારે માટીમાં રહેલા ચૈતન્યના, કોઇ ન જાણે તેમ ક્રમે ક્રમે થતા શાંત પ્રયત્નથી માટી શુદ્ધ થઇને વનસ્પતિનું રૂપ ધારણ કરે છે ત્યારે તેમાં આપણે માટીકરતાં ઘણા મોટા પ્રમાણમાં ચૈતન્યના ચમત્કારને જોઇએ છીએ. વનસ્પતિમાં શ્વસનક્રિયા ચાલે છે, એટલું જ નહિ, પણ તેના રસનું થડ, ડાળાં, પાંદડાં, પુષ્પ, ફળ વગેરેમાં રૂપાંતર થવામાં આપણે આશ્ચર્યકારક બુદ્ધિચાતુર્ય વપરાયલું જોઇએ છીએ. પુનઃ એ જ વનસ્પતિના અણુ અધિક વિશુદ્ધ થઈ જ્યારે પશુશરીરમાં

અને મનુષ્યશરીરમાં આવે છે ત્યારે એ જ અણુમાં નવા નવા ધર્મો પ્રકટેલા આપણે અનુભવીએ છીએ. જઠર, યકૃત, હૃદય, ફેફસાં, મૂત્રાશય, મગજ, ત્વચા વગેરે મનુષ્યશરીરના ભિન્ન ભિન્ન અવયવોનું અને તેમાં બુદ્ધિપૂર્વક ચાલતા ચમત્કારિક વ્યાપારોનું અવલોકન કરો, અને તમે આશ્ચર્યમાં ડુબી જશો. માટીના અણુમાં રહેલા ચૈતન્યનો ચમત્કાર, અને મગજના અણુમાં રહેલા ચૈતન્યનો ચમત્કાર સરખાવી જુઓ: બંનેમાં કેટલો બધો ભેદ ભાસે છે! અને તોપણ અણુની શુદ્ધિવિના તેમાં કશો જ ભેદ નથી.

* * આટલા વિવેચનથી આપણે શા નિર્ણયઉપર આવ્યા? એ જ કે આખા વિશ્વમાં અણુઓની શુદ્ધિ સાધવાવિના અન્ય કોઇ પણ વ્યાપાર માનવસૃષ્ટિમાં દૃષ્ટિએ આવતો નથી. જ્યાં ત્યાં ચૈતન્ય, અણુઓની શુદ્ધિ સાધવાનું અને તે દ્વારા પોતાનું ઐશ્વર્ય પ્રકટ કરવાનું એક જ કર્તવ્ય અસ્ખલિતપણે કર્યે જ જાય છે.

* * પણ મનુષ્યશરીરમાં ત્યારે તે કર્તવ્ય શું ચૈતન્યે છોડી દીધું છે? અવશ્ય નહિ જ. આદિથી તે અંતસુધી તેનું તે જ કર્તવ્ય છે, અને મનુષ્યશરીરમાં પણ તે, તે જ સાધ્યા કરે છે. પણ નીચેનાં શરીરોમાં, આ કર્તવ્યને સાધવામાં ચૈતન્યને અવરોધ કરનાર જ્યારે કોઇ જ ન હતું, ત્યારે મનુષ્યશરીરમાં હુંપણાનું ભાન જે અણુમાં થયું છે, તે અણુ અર્થાત્ જીવ આ કર્તવ્યમાં પોતાના અજ્ઞાનથી અસંખ્ય પ્રતિબંધો નાંખ્યા કરે છે. આવા પ્રતિબંધો નાંખવાથી ચૈતન્ય કંઇ પોતાના કર્તવ્યથી અટકી જતું નથી. પ્રતિબંધનું ફળ જે દુઃખ તે, જીવને તત્કાળ તે આપે છે, અને તેને સમજણ પાડે છે કે તેં ભૂલ કરી છે. જ્યાં સુધી જીવ વિવિધ દુઃખોથી સમજીને બોધને પામીને ચૈતન્યને અનુકૂળ વર્તતો નથી, ત્યાં સુધી ફરી ફરીને દુઃખ આવ્યા જ કરે છે. ચૈતન્યને મારૂં કર્તવ્ય ક્યારે સિદ્ધ થશે, એની કંઇ ઉતાવળ નથી; કારણ કે તેની દૃષ્ટિમાં કાળ નથી.

* * અણુઓની શુદ્ધિ સાધવાનો ચૈતન્યનો અર્થાત્ અંતર્યામી ઈશ્વરનો જે પ્રયત્ન, તેમાં તેમને મદદ કરવી, અને તે પ્રયત્નથી વિરુદ્ધ વર્તન કદી પણ ન કરવું, એ જ ત્યારે મનુષ્યોનું મુખ્ય અને એક જ કર્તવ્ય છે, એ સિદ્ધ થાય છે. આ કર્તવ્ય આપણે બરાબર સાધીએ છીએ કે કેમ, તે પૂછવાને કોઇ પણ મહાપુરુષપાસે જવાની કશી જ અગત્ય નથી. આપણે પોતે જ તે જાણવાને સમર્થ છીએ. આપણને દુઃખ આવતાં આપણે તરત કહી શકીએ છીએ કે આપણે ભૂલ કરી છે.

* * શરીરનાં દુઃખો, મનનાં દુઃખો કે આધ્યાત્મિક દુઃખો અંતર્યામી ઈશ્વરના કર્તવ્યથી વિરુદ્ધ વર્તન કરવાથી જ આવે છે. અણુઓની શુદ્ધિ સાધવાના ચૈતન્યના કર્તવ્યમાં મનુષ્ય જ્યારે પ્રતિબંધો નાંખતો નથી, પણ પોતાની કળાથી અર્થાત્ સાધનાભ્યાસથી જ્યારે તેમાં મદદ કરે છે, ત્યારે દુઃખની સત્તા તેના ઉપરથી ઉઠી જાય છે, એટલું જ નહિ, પણ તેના અણુઓની વિદ્યુદ્વેગે શુદ્ધિ સધાઇ, પરમાત્મા પોતાના પૂર્ણ ઐશ્વર્યથી તેમાં પ્રકાશે છે, અને અનંત સુખાદિમાં તેને નિમગ્ન કરી નાંખે છે.

પ્રાતિભ થઇ પરમેશ્વરના સ્વરૂપને સમજવાની આપણામાં યોગ્યતા આવે છે. પરમે રનું અખંડ ચિંતન થતાં આપણા અણુ માત્રની અત્યંત શુદ્ધિ થાય છે, કારણ કે આપણે સઉથી અધિક ચિંતન કરીએ છીએ, તેના જેવા જ આપણે અંતર્બાહ્ય થઈ છીએ. પરમેશ્વર અત્યંત વિશુદ્ધ હોવાથી આપણાં શરીર, મન વગેરે સર્વ અત્યંત વિ થતાં જાય છે. અને જેમ જેમ તેઓ અધિક વિશુદ્ધ થતાં જાય છે, તેમ તે આપણામાં પરમેશ્વરના સ્વરૂપને સમજવાનું અધિક સામર્થ્ય આવતું જાય છે. અ ક્રમે ક્રમે આપણે ઉચ્ચ થતા જઇ પરિણામે પરમેશ્વરરૂપ જ થઇ રહીએ છીએ.

જેના ઉપર આપણો સઉથી અધિક પ્રેમ હોય છે, તેનું આપણે સ્વભાવથી જ સ ઉથી અધિક ચિંતન કરીએ છીએ. તેનું મુખ્ય કારણ એ છે કે પ્રેમ અવ્યભિચારી છે. સાચા પ્રેમને અનેક વિષય હોતા નથી. તેને એક જ વિષય હોય છે, અને આ એક વિષયઉપર તેનું સંપૂર્ણ ધ્યાન વળેલું રહે છે; અને જેના ઉપર આપણું સંપૂર્ણ ધ્યાન વળેલું હોય છે, તેના સંબંધી જ આપણા મનમાં વિચાર ચાલે છે, તેથી અધિક પ્રેમના વિષયનું જ આપણે સઉથી અધિક ચિંતન કરીએ છીએ.

આપણા પ્રેમના વિષયનું જ આપણે નિત્ય ચિંતન કરીએ છીએ, તેનો આપણને વ્યવહારમાં નિત્ય અનુભવ થાય છે. અવલોકન કરીને જોનારને જ્યાં ત્યાં આ નિયમ પ્રવર્તી રહેલો અનુભવમાં આવ્યા વિના રહેતો જ નથી.

સામાન્ય વસ્તુઓઉપર પ્રેમ કરવાથી ઉચ્ચ મનુષ્યો પણ સામાન્ય થઈ જાય છે, અને ઉચ્ચ વસ્તુઓઉપર પ્રેમ કરવાથી સાધારણ મનુષ્યો પણ ઉચ્ચ થઈ જાય છે. અત્યંત હલકી સ્થિતિમાં જન્મેલા સેંકડો મનુષ્યો આ જ નિયમને લીધે અસાધારણ ઉચ્ચ સ્થિતિને પામ્યા છે, અને અત્યંત ઉચ્ચ સ્થિતિમાં જન્મેલા આ જ નિયમને લીધે ચીંથરે હાલ થઇ ગયા છે. હલકી વસ્તુઓઉપર પ્રેમ કરવાથી હલકી વસ્તુઓના જ મનમાં વિચારો ચાલે છે, અને તેમ થતાં 'મનુષ્ય જેનો અધિક વિચાર કરે છે, તેવો જ તે થાય છે' એ નિયમ પ્રવર્તવા માંડે છે.

શરીર રૂપૈયાની સોળ ગજની ખાદી હોય છે, ત્યારે બીજાનું શરીર, મુઠીમાં સમાઇ જાય એવી ઢાકાની સુકોમળ મલમલ હોય છે.

શરીરનું સુકોમળ પોત હોવામાં ઉચ્ચ કુળ જ સર્વદા કારણ છે, એમ કંઇ નથી. માબાપથી પ્રાપ્ત થએલું જડ શરીર, વિચારવડે ઉત્તમ ગુણધર્મવાળું કરી શકાય છે, અને સુકોમળ શરીર બગાડીને જડ પણ કરી શકાય છે.

એક જ માબાપના ઉદરમાં જન્મેલા બે પુત્રોમાંથી એક કર્કશ બાવળીયો હોય છે, અને બીજો સુકોમળ કેળ હોય છે, એવો અનુભવ વ્યવહારમાં કોને નથી આવ્યો ? ઉભયનાં શરીરમાં ભેદ પડવામાં વિચાર જ કારણ છે.

વિચાર આ પ્રમાણે મનુષ્યને અંતર્બાહ્ય ઘડતો હોવાથી, ઉચ્ચ વસ્તુઓ અને ઉચ્ચ ગુણોઉપર જ માત્ર પ્રેમ કરવાનો સ્વભાવ આપણે કેળવવો જોઇએ. આપણા પ્રેમના વિષયો કયા કયા છે, અને તે ઉચ્ચ પ્રકારના છે કે હલકા પ્રકારના છે તે એકાંતમાં બેસી આપણે શોધી કાઢવું જોઇએ. જો તે હલકા પ્રકારના હોય તો તેમના ઉપર પ્રેમ રાખી રહેવાનું આપણે શું કારણ છે, તે આપણે આપણને પોતાને પૂછવું જોઇએ. આપણી ઇચ્છા જો હલકા રહેવાની હોય, અને આપણાં શરીરને અને મનને બેડોળ, જાડાં, નિસ્તેજ, અશુદ્ધ અને અંધકારવાળાં રાખવાની હોય, જો આવા રહેવું આપણને ગમતું હોય તો તો હલકા પ્રકારની વસ્તુઓઉપર પ્રેમ કરતા અટકવાની આપણે કશી જ અગત્ય નથી; પણ જો આમાનું કશું જ આપણને ન ગમતું હોય, પણ ઉલટું સુંદર, તેજસ્વી, વિશુદ્ધ, પ્રકાશિત ગતિવાળાં, અને ઉચ્ચ થવા ગમતું હોય તો પછી શા માટે આપણે હલકી વસ્તુઓઉપર પ્રેમ કરવો, તેનું કશું જ કારણ રહેતું નથી. આ પ્રમાણે વિચાર કરી હલકી વસ્તુઓપ્રતિના પ્રેમને આપણે શિથિલ કરી નાંખવો જોઇએ; અને ઉચ્ચ વસ્તુઓપ્રતિના પ્રેમને વધારવો જોઇએ.

ઉચ્ચ વસ્તુઓપ્રતિ પ્રબળ પ્રેમ પ્રકટાવ્યાવિના, અખંડિતપણે ઉચ્ચ વિચાર કદી પણ આપણા મનમાં ચાલતા નથી, અને અખંડિતપણે ઉચ્ચ વિચાર આપણા મનમાં ચાલ્યાવિના આપણે કદી પણ ઉચ્ચ થઇ શકતા નથી, એ સિદ્ધ નિયમનું ઉચ્ચ થવાની ઇચ્છા રાખનાર આપણે એક ક્ષણ પણ વિસ્મરણ કરવું નહિ જોઇએ.

જે જે ઉચ્ચ અને વિશુદ્ધ છે, તેમના ઉપર આ ક્ષણથી જ અત્યંત પ્રેમ કરવા માંડો. ઉચ્ચ સદ્‌ગુણોનો વિચાર કરો, અને તેમને અમૂલ્ય રત્નોજેવા જાણી તેમના પ્રતિ પ્રેમ કરો. ઉચ્ચ વિદ્યાકળાઉપર અને દૈવી સામર્થ્યઉપર પ્રેમ કરો. યોગ, ઉપાસના, તત્ત્વવિચાર વગેરે સર્વોત્કૃષ્ટ પદને પમાડનારી ક્રિયાઓ તથા સાધનોમાં પ્રેમ કરો. વિદ્વાનોમાં, સદ્‌ગુણી પુરુષોમાં, મહાજનોમાં, ગુરુમાં, સદ્‌ગુરુમાં, દેવોમાં, ઈશ્વરમાં અને પરમતત્ત્વમાં પ્રેમ કરો. સર્વમાં સામાન્ય પ્રેમ કરો, પરંતુ પરમાત્માને પરમ પ્રેમના વિષય કરો. પ્રાણીઓનો અને પદાર્થોનો જ્યાં જ્યાં અને જ્યારે જ્યારે સંબંધ થાય ત્યારે તેમના દોષોને ન જુઓ, પરંતુ તેમનામાં રહેલા ગુણોને અને ઉચ્ચતાને જ શોધી શોધીને જુઓ. સ્મરણમાં રાખો કે દોષો જોવાનો સ્વભાવ, એ દોષોપ્રતિના પ્રેમને લીધે જ પ્રકટે છે. ગુણોપ્રતિ જેને નિઃસીમ પ્રેમ પ્રકટયો છે, તેને દોષોભણી દૃષ્ટિ માંડવાનો પણ અવકાશ નથી. આપણી ઓછી કેળવાયલી મતિને પ્રાણીપદાર્થોમાં ગુણ ન જણાય તો ઉપેક્ષા

આંદોલનો સંબંધી સૂચના.

૧ નવા વર્ષથી આંદોલનો માર્ગશીર્ષ સુદ ૧૦ થી પ્રેરવામાં આવશે.

૨ આંદોલનોનો અર્થ ઘણા મનુષ્યો જાણતા નથી. તેમને જણાવવાનું કે જેઓ મહાકાલ તથા પ્રાતઃકાલ એ બંને માસિકના ગ્રાહકો હોય છે તેમના કલ્યાણના સંકલ્પો બે માસસુધી અત્રથી કરવામાં આવે છે. આ સંકલ્પોથી અર્થાત્ વિચારનાં આંદોલનોથી પરમાત્મસત્તાવડે તેમને ઘણીવાર લાભ થવાનો સંભવ આવે છે.

૩. એકલા મહાકાલના કે એકલા પ્રાતઃકાલના ગ્રાહકોને આંદોલનો મળતાં નથી, પણ બંનેના ગ્રાહકોને જ મળે છે.

૪ આરોગ્ય, વ્યવહારસુખ અને અધ્યાત્મબળ એ ત્રણને માટે આંદોલનો પ્રેરાય છે.

૫ આંદોલનોમાટે પત્ર લખ્યાવિના તે પ્રેરવામાં આવતાં નથી. રીપ્લાય કાર્ડ મોકલ્યાવિના, આંદોલનો પ્રેરવા માંડ્યાનો ઉત્તર લખવામાં આવશે નહિ.

૬ બે માસથી વધારે સમય આંદોલનો જોઇતાં હોય તેમણે આ વર્ગથી પ્રકટ થયેલાં બે રૂપૈયાનાં પુસ્તકો ખરીદવાથી એક માસ વધારે આંદોલનો મોકલવામાં આવશે.

વ્યવસ્થાપક, મહાકાલ, વડોદરા.

सदुपदेशश्रेणी—सप्तदश सदुपदेश.

આષાઢી પૂર્ણિમાના મહોત્સવપ્રસંગે રચેલાં નીચેનાં વ્યાખ્યાનોનો આ ગ્રંથમાં સમાવેશ કરવામાં આવ્યો છે.

પુરુષવર્ગનાં વ્યાખ્યાનો.

૧ મૂર્તિપૂજા તથા પ્રતીકોપાસના. (પ્રો. જેકીસનદાસ જે. કણીયા.)
૨ પાશુપત યોગરહસ્ય (જટાશંકર દ. વ્યાસ.)
૩ ક્રિયા અને બુદ્ધિ (કૌશિકરામ વિ. મહેતા, બી. એ.)
૪ વ્યાધિ, વૃદ્ધાવસ્થા અને મૃત્યુનો જય (છોટાલાલ જીવનલાલ.)
૫ વ્યાધિનિરોધમહાવિદ્યાયુક્તિસંઘ (નગીનદાસ પુ. સંઘવી.)
૬ મનુષ્ય સર્વજ્ઞ અને સર્વશક્તિમાન્ છે? (શ્રીઉપેન્દ્ર.)
૭ કીર્તનો.

સીસંઘમાં સ્ત્રીઓએ આપેલાં વ્યાખ્યાનો.

૧ મનુષ્યજન્મની સફળતા ક્યારે ગણાય.
૨ પરમાત્માના અનુગ્રહપાત્ર કેવી રીતે થવાય?
૩ યોગબલને ઘટાડનાર કારણો.
૪ આપણે કેવા પ્રકારની ક્રિયા કરવી.
૫ કીર્તનો.

પૃષ્ઠ ૨૨૫; મૂલ્ય ૦—૧૨—૦ પોસ્ટેજ ૦—૧—૬.

વ્યવસ્થાપક, મહાકાલ વડોદરા.

સર્વ પ્રકારના કુપથ્ય વિચારોને બુદ્ધિમાને દૃઢતાથી અંતઃકરણમાં પ્રવેશ કરતા અટકાવવા જોઈએ. અંતઃકરણને દાબી નાંખે, નાહિંમત કરી નાંખે, ભયાકુલ અથવા શોકાકુલ કરી નાંખે, એવા વિચારો જે સ્થળમાં ચાલતા હોય ત્યાં એક ક્ષણ પણ ઉભા ન રહેવું, અને ઉભા રહેવાનો પ્રસંગ આવે તો કાનને બંધ કરી નાંખવા. શ્રવણે પડેલા આવા વિચારોનું એકાંતમાં સ્મરણ કદી પણ ન કરવું. સર્વ પ્રયત્નથી તેમને ભૂલી જવા. સ્મરણમાં આવે તો પ્રયત્નપૂર્વક મનને બીજા કામમાં જોડવું. કુપથ્ય વિચારો એ અંધકાર છે, અને પથ્ય વિચારો એ સૂર્યનો પ્રકાશ છે. અંધકારમાં જીવનનો નાશ થાય છે, અને પ્રકાશમાં જીવન પોષાય છે, અને આમ હોવાથી કુપથ્ય વિચારો મરણ અને મરણના જેવાં દુઃખો પ્રકટાવે છે, અને પથ્ય વિચારો જીવન અને જીવનજન્ય અનેક સુખો પ્રકટાવે છે.

श्रीसद्गुरु कोण होइ शके—गृहस्थ के संन्यासी ?

(અનુસંધાન ગયા વર્ષના ૧૨ મા અંકના પૃષ્ઠ ૪૨૬ થી.)

શ્રીરામાનુજાચાર્ય શ્રીશંકરાચાર્યના પછી થયા છે અને શંકરાચાર્યે કરેલું બ્રહ્મસૂત્રપરનું શારીરક ભાષ્ય એમને યોગ્ય ન જણાવાથી એમણે સ્વતંત્ર ભાષ્ય કર્યું છે જે **શ્રીભાષ્ય**ના નામથી પ્રસિદ્ધ છે. એ સંપ્રદાયપ્રવર્તક આચાર્યમાંના એક છે અને એમનો સંપ્રદાય **વિશિષ્ટાદ્વૈત** કહેવાય છે. એ સંપ્રદાયમાંથી રામાનંદી આદિ વિવિધ પંથો થયેલા છે, અને તેની ઉપલબ્ધિ ભારતભૂમિપર ચારે દિશાએ છે. એમણે બ્રહ્મસૂત્રપર, ગીતાપર અને ઉપનિષદોપર ભાષ્ય કરેલાં છે અને તે ઉપરાંત વિવિધ પ્રકરણ ગ્રંથો લખેલા છે. એમનું શ્રીભાષ્ય અનેક પ્રમાણો તથા યુક્તિથી પૂર્ણ છે અને પાશ્ચાત્ય પ્રજાવર્ગના વિદ્વાનો ઘણાં સૂત્રપરના એ ભાષ્યને સૂત્રનો સાચો અર્થ જણાવનાર સમજે છે. અત્ર શાંકરભાષ્ય તથા રામાનુજભાષ્યનું તારતમ્ય જોવાનો આપણો આશય નથી, તેમ જ એમાંથી કયું ભાષ્ય સૂત્રના રહસ્યને જણાવે છે અને કયું નિર્બલ છે તે પરીક્ષા આપણે કરવા રોકાવા કારણ નથી. હાલ તો પ્રસ્તુત વિષયસંબંધમાં શ્રીરામાનુજનો શો મત છે તે જ સંક્ષેપમાં જોવાનું છે, અને તેથી જ એમના વિવિધ ગ્રંથોનાં પ્રમાણો, વિસ્તાર થતો અટકાવવા, ન આપતાં માત્ર શ્રીભાષ્ય તથા ગીતાભાષ્યમાંથી જ એમના મતને પ્રદર્શન કરવા પૂરતાં જ વાક્યો લઈએ છીએ. આ જ શૈલિ શાંકરવેદાન્તસુધી આપતાં રાખવામાં આવશે.

બ્રહ્મસૂત્ર તૃતીયાધ્યાયના ચતુર્થ પાદના પુરુષાર્થાધિકરણના **अनुष्ठेयं बादरायणस्साम्य श्रुतेः ॥ १९ ॥** એ સૂત્રપરના ભાષ્યમાં રામાનુજાચાર્ય જણાવે છે કે જેમ ગૃહસ્થાશ્રમનું અનુષ્ઠાન કરવા યોગ્ય છે તેમ સંન્યાસ પણ ચતુર્થાશ્રમરૂપ છે અને તે પણ અનુષ્ઠેય છે; કારણ કે **त्रयो धर्मस्कन्धाः** એ શ્રુતિમાં ચારે આશ્રમનું સમાનપણે વિધાન કરવામાં આવ્યું છે. આ શ્રુતિમાં **यज्ञोऽध्ययनं दानम्** એ શ્રુતિથી ગૃહસ્થાશ્રમનું ગ્રહણ કરાય છે, તપસ્ શબ્દવડે વાનપ્રસ્થ અને સંન્યાસી એ બેનું ગ્રહણ કરાય છે કેમકે એ બને આશ્રમમાં તપસ્‌ની પ્રધાનતા છે. અને બ્રહ્મચર્ય શબ્દવડે બ્રહ્મચર્યાશ્રમનું ગ્રહણ કર્યું છે. આ પ્રમાણે ચારે આશ્રમનું ગ્રહણ કરી પછી શ્રુતિ કહે છે **सर्व एते पुण्यलोका भवन्ति, ब्रह्मसंस्थोऽमृतत्वमेति ॥** આ શ્રુતિનો શો અર્થ છે તે જણાવતાં શ્રીભાષ્ય કહે છે કે

श्रमसाधारणः सर्वेषामाश्रमिणां ब्रह्मसंस्था संभवात् । ब्रह्मणि संस्था सांस्थितिर्ब्रह्मसंस्थत्वं तच्च सर्वेषां संभवत्येव ॥ ब्रह्मनिष्ठा विफलाः केवलाश्रमिणः पुण्यलोकभाजः । ते ध्येव ब्रह्मनिष्ठोऽमृतत्वमाप्नुवन्ति । तदेतद् विस्पष्टमुक्तं भगवता पराशरेण प्राजापत्यं ब्राह्मणानामित्यारभ्य ब्राह्मं संन्यासिनां स्मृतमित्यन्तेन ते एवेव ब्रह्मनिष्ठानां ब्रह्मप्राप्तिमभिदधता ॥ અહિં બ્રહ્મસંસ્થ શબ્દ રૂઢ નથી અને યોગરૂઢ પણ નથી તેથી સંન્યાસીનો વાચક છે નહિ પણ યૌગિક છે અને તે સર્વ આશ્રમને સાધારણ છે, કારણ કે સર્વ આશ્રમીઓ બ્રહ્મચારી, ગૃહસ્થ, વાનપ્રસ્થ અને સંન્યાસી એ ચારે બ્રહ્મનિષ્ઠ થઈ શકે છે. બ્રહ્મમાં સંસ્થા એટલે સારી રીતની સ્થિતિ તે બ્રહ્મસંસ્થા–બ્રહ્મનિષ્ઠા છે અને તે સર્વ આશ્રમમાં સંભવે જ છે. જે પુરુષ બ્રહ્મનિષ્ઠાવિનાના છે અને તે તે આશ્રમનાં ધર્મકર્મને કરે છે તેઓ, શ્રુતિ કહે છે કે, પુણ્યલોકને પામે છે અને એ ચારે આશ્રમીમાં જે જે બ્રહ્મનિષ્ઠ થાય છે તે સર્વ તત્ત્વજ્ઞાન તથા મોક્ષરૂપ અમૃતને પામે છે. આ શ્રુતિનો આ જ અર્થ કરવો જોઈએ, અને બ્રહ્મસંસ્થનો અર્થ સંન્યાસી ન જ કરવો જોઈએ, તેનું શ્રીપરાશરસ્મૃતિમાં વિસ્પષ્ટ પ્રતિપાદન કર્યું છે. એ સ્મૃતિમાં બ્રાહ્મણો પ્રજાપતિના લોકને પામે છે એમ આરંભી સંન્યાસીઓ બ્રહ્મલોકને પામે છે એ સુધીના ગ્રંથથી એમ કહ્યું છે કે જેઓ પોતપોતાના વર્ણ તથા આશ્રમના ધર્મકર્મનું જ અનુષ્ઠાન કરી રહ્યા છે તેમને બ્રહ્મલોકસુધીના લોકની પ્રાપ્તિરૂપ ફલ થાય છે અને એ ચારે આશ્રમીઓમાં જે સદા નિયમે કરી બ્રહ્મધ્યાન કરનાર યોગી છે तेषां तत्परमं स्थानं यद्वै पश्यन्ति सूरयः–તેઓ તત્ત્વજ્ઞાની ઋષિમુનિ જે પદને પામે છે તે મોક્ષરૂપ પદને પામે છે એમ ચારે આશ્રમીમાં જે બ્રહ્મનિષ્ઠ થાય છે તે સર્વને બ્રહ્મપ્રાપ્તિ થાય છે એવું જણાવ્યું છે.

નિષ્ઠ હોય છે, ગૃહસ્થ બ્રહ્મનિષ્ઠ હોય છે, વાનપ્રસ્થ બ્રહ્મનિષ્ઠ હોય છે અને તે જ પ્રમાણે સંન્યાસી પણ બ્રહ્મનિષ્ઠ હોય છે. બ્રહ્મનિષ્ઠાને સંન્યાસીમાં જ મર્યાદિત કરવી એ પોતાની મતિને જ કુંઠિત કરવાનું કામ છે અર્થાત્ મંદમતિનું જ કામ છે.

આ જ સંપ્રદાયને અવલંબન કરનાર શ્રીભાષ્યપર ટીકા કરનાર સુદર્શનાચાર્ય આ જ પાદના **विधिर्वा धारणवत्** એ સૂત્રભાષ્યપર ટીકા કરતાં સ્પષ્ટ કહે છે કે **त्रयो धर्मस्कन्धा इत्यादौ विषये तपःशब्दो वनस्थमात्रपरः ब्रह्मसंस्थशब्दः परिव्राजकवाची-इति तदनुपपन्नम् त्रयो धर्मस्कन्धाः** એ શ્રુતિમાં તપઃશબ્દવડે વાનપ્રસ્થનું ગ્રહણ કરવું અને બ્રહ્મસંસ્થ શબ્દનો અર્થ સંન્યાસી કરવો, તથા પ્રથમના ત્રણ આશ્રમીઓ પુણ્યલોકને પામે છે અને બ્રહ્મસંસ્થરૂપ સંન્યાસી તે અમૃતને જ્ઞાનને તથા મોક્ષને પામે છે ઇત્યાદિ પ્રકારે વ્યાખ્યાન કરવું એ કેવળ ખોટું છે; કેમ કે **ब्रह्मसंस्थशब्दस्य यौगिकत्वसंभवेन...परिव्राजके रूढिकल्पना नुपपत्तेः** બ્રહ્મસંસ્થ શબ્દ યૌગિક લઈ શકાય તેમ છે તો પછી એને રૂઢ કરી સંન્યાસીનો વાચક લેવો એ અઘટિત છે. આની સામે એમ કહેવું કે બીજા આશ્રમીઓને કર્મ કરવાનાં હોય છે તેથી તેમને આત્માનું અનુસંધાન કરવાનો સમય રહેતો નથી માટે તેઓ બ્રહ્મનિષ્ઠ નહિ થાય એ પણ ખોટું છે કેમકે **कर्मानवरुद्ध कालबाहुल्यात् । नहि सर्वस्मिन्नहोरात्रे उपासीत इति विधिः । अन्यथा जनकादिनामात्मवेदनादपवर्गप्राप्तिवचनानुपपत्तेः ॥** કર્મમાં રોકાયેલો નહિ એવો ઘણો સમય તેમને મળી શકે છે કે જેમાં આત્માનુસંધાન થઇ શકે છે; આખો દિવસ અને આખી રાત્રિ આત્માનુસંધાન કરવું જ જોઇએ, તેમ નહિ કરે તો જ્ઞાન થતું નથી એવો કોઇ વિધિ શ્રુતિસ્મૃતિમાં નથી. આ પ્રકારનો વિધિ નથી છતાં કલ્પવામાં આવે તો તેથી શ્રીજનક આદિ મહાત્મા ગૃહસ્થોને આત્મજ્ઞાન થયું છે અને તે આત્મજ્ઞાનવડે અપવર્ગરૂપ મોક્ષની તેમને પ્રાપ્તિ વર્તમાન જન્મમાં જ થઇ છે એ પ્રતિપાદન કરનાર શ્રુતિઓ બાધિત ઠરે છે. આ આદિ વચનોથી એ જણાવવામાં આવ્યું છે કે બ્રહ્મજ્ઞાનમાટે બ્રહ્મનિષ્ઠાની અપેક્ષા છે અને તે ગૃહસ્થાદિ આશ્રમમાં પણ સંભવે છે તેથી સર્વ આશ્રમીઓ તત્ત્વજ્ઞાન તથા મોક્ષને પામે છે અને એને માટે સંન્યાસ આશ્રમ કે ગમે તે કોઈ આશ્રમવિશેષની અપેક્ષા નથી.

આ જ પાદના ૨૭ મા સૂત્રપરના શ્રીભાષ્યમાં ગૃહસ્થે શમદમાદિનું અનુષ્ઠાન કરવું કે નહિ એ સંશય પ્રાપ્ત થતાં, ગૃહસ્થે આંતરબાહ્ય ઇંદ્રિયોના વ્યાપારરૂપ કર્મો કરવાનાં હોય છે અને શમાદિ તેથી વિપરીત સ્વભાવવાળા છે તેથી ગૃહસ્થથી શમદમાદિ થઈ શકે તેમ નથી એ પૂર્વ પક્ષ પ્રાપ્ત કરી સિદ્ધાન્ત કરતાં કહ્યું છે કે યદ્યપિ ગૃહસ્થ કર્મમાં વ્યાપૃત રહે છે તોપણ તેને બ્રહ્મવિદ્યાની પ્રાપ્તિ કરવી હોય તો શમદમાદિની પ્રાપ્તિ અવશ્ય કરવી જોઇએ; કારણકે **तस्मादेवंविच्छान्तो दान्त उपरतस्तितिक्षुः समाहितो भूत्वात्मन्येवात्मानं पश्येत्**— તેથી આ જાણનારે શાન્ત, દાન્ત, ઉપરત, તિતિક્ષુ અને સમાહિત થઈ એટલે શમ, દમ, ઉપરતિ, તિતિક્ષા અને સમાધાનને સાધી આત્મામાં આત્માનો સાક્ષાત્કાર કરવો—એ શ્રુતિમાં બ્રહ્મજ્ઞાનનાં સાધનરૂપે શમદમાદિનું વિધાન કર્યું છે. આ સિદ્ધાન્ત જણાવી પૂર્વપક્ષનો અનુવાદ કરી તેનું ખંડન કરતાં કહ્યું છે કે **न च करणव्यापार तद्विपर्ययरूपत्वेन कर्मणां शमदमादीनां च परस्परविरोधः । भिन्नविषयत्वात् । विहितेषु करणव्यापारः, अविहितेषु प्रयोजनशून्येषु च तदुपशम इति ॥ न च करणव्यापाररूपकर्मसु वर्तमा-**

नस्य वासनावशात् शमादीनामुपादेयत्वासंभवः । विहितानां कर्मणां परमपुरुषाराधनतया तत्प्रसादद्वारेण निखिलविपरीतवासनोच्छेदहेतुत्वात् ॥ ભાવાર્થ:—પૂર્વપક્ષી જે એમ કહે છે કે 'કર્મો કરવાં તેમાં ઇંદ્રિયોનો વ્યાપાર જોઈએ છે અને શમદમાદિમાં ઇન્દ્રિયોનો વ્યાપાર અટકાવવાનો હોય છે તેથી કર્માનુષ્ઠાન અને શમાદિ એ વિરોધી સ્વભાવવાળાં છે' તે અયોગ્ય છે. કારણકે બંનેના વિષય ભિન્ન છે. જે કર્મો વિહિત છે તે કરવાનાં છે અને જે નિષિદ્ધ છે અથવા જે પ્રયોજનરહિત છે તેમાં શમદમાદિનું સેવન કરવાનું છે તેથી કર્માનુષ્ઠાનસાથે શમાદિનો વિરોધ નથી. આની સામે કોઈ એવું કહે કે 'જે પુરુષ વિહિત કર્મોને પણ કરતો રહે છે તેનામાં તેની વાસના બંધાય છે અને તેથી તેનાથી શમદમાદિનું ઉપાદાન થઈ શકે તેમ જ નથી' તો તે પણ કેવળ અયોગ્ય છે કારણ કે વિહિત કર્મો પરમેશ્વરપ્રીત્યર્થ કરવામાં આવે છે ત્યારે એ કર્મોના અનુષ્ઠાનથી પરમેશ્વરનો પ્રસાદ–અનુગ્રહ થાય છે અને તેને લીધે સર્વ વિપરીત વાસના થતી નથી એટલું જ નહિ પણ, ઉચ્છેદ પામી જાય છે; તેથી ગૃહસ્થે પણ શમદમાદિનું ગૃહસ્થાશ્રમમાં રહી અનુષ્ઠાન કરવું. આ શ્રીભાષ્યનું વચન સ્પષ્ટપણે જણાવે છે કે શમદમાદિની સંપત્તિમાટે ગૃહસ્થાશ્રમનો ત્યાગ અપેક્ષિત નથી, સંન્યાસનું ગ્રહણ અપેક્ષિત નથી, પણ એ સર્વનું ગૃહસ્થ પણ સારી રીતે અનુષ્ઠાન કરી શકે છે; ઉપરતિ એ સંન્યાસ નથી પણ નિષિદ્ધ અને નિરુપયોગી કર્મોથી ઉપરામમાત્ર છે. આ રીતે રામાનુજાચાર્ય 'સંન્યાસની તત્ત્વજ્ઞાનમાટે ખાસ જરૂર છે, સંન્યાસી જ બ્રહ્મનિષ્ઠ થઈ શકે છે અને ગૃહસ્થ થઈ શકતા નથી' એ ધૂર્ત પ્રલાપને લેશ પણ આશ્રય નહિ આપતાં એને જ પૂર્વપક્ષ રૂપ લઈને ખંડન કરે છે.

આ જ પાદના સૂત્ર ૪૭ ના શ્રીભાષ્યમાં કહ્યું છે કે कृत्स्नेष्वाश्रमेषु विद्यायाः सद्भावाद् गृहिणोऽपि अस्तीति तेनोपसंहारः । ભાવાર્થ:–બ્રહ્મચારી, ગૃહસ્થ, વાનપ્રસ્થ અને સંન્યાસી એ ચારે આશ્રમોમાં મોક્ષપ્રદ તત્ત્વજ્ઞાન હોય છે તેથી છાંદોગ્યોપનિષદ્માં अभिसमावृत्य कुटुम्बे ઇત્યાદિ ઉપસંહારમાં ગૃહસ્થનું વર્ણન કર્યું છે.

ભગવદ્ગીતાપરનું રામાનુજ ભાષ્ય જોઈએ છીએ તો ત્યાં તૃતીયાધ્યાયના ૨૦ મા શ્લોકપરના ભાષ્યમાં કહ્યું છે કે यतो ज्ञानयोगाधिकारिणोऽपि कर्मयोग एवात्मदर्शने श्रेयान्, अत एव हि जनकादयो राजर्षयो ज्ञानिनामग्रेसराः कर्मयोगेनैव संसिद्धिमास्थिताः, आत्मानं प्राप्तवन्तः । एवं प्रथमं मुमुक्षोर्ज्ञानयोगानर्हतया कर्मयोगाधिकारिणः कर्मयोग एव कार्य इत्युक्त्वा ज्ञानयोगाधिकारिणोऽपि ज्ञानयोगात्कर्मयोग एव श्रेयानिति सहेतुकमुक्तम् ॥

ભાવાર્થ:—જે જ્ઞાનયોગના અધિકારી છે તેને માટે પણ આત્મજ્ઞાનમાટે કર્મયોગ જ વધારે સારો માર્ગ છે તેથીજ જનક આદિ રાજર્ષિઓ કે જે તત્ત્વજ્ઞાનીમાં **પ્રથમ પંક્તિ** ધરાવનાર છે તે સંન્યાસવડે નહિ જ પણ કર્મયોગવડે જ આત્માને પ્રાપ્ત કરી રહ્યા છે. આ પ્રમાણે જે મુમુક્ષુ છે અને જ્ઞાનયોગનો અધિકારી નથી તેણે કર્મયોગ કરવો, એ પ્રથમ જણાવ્યું અને હવે વિશેષ એ કહ્યું કે જ્ઞાનયોગના અધિકારીએ પણ કર્મયોગને પસંદ કરવો અને કર્મોનો ત્યાગ નહિ કરવો.

અન્યત્ર (ગીતા શ્લોક ૩–૨૫ ના ભાષ્યમાં) કહ્યું છે કે तथात्मनि कृत्स्नवित्तया कर्मण्यसक्तो ज्ञानयोगाधिकारयोग्योऽपि व्यपदेश्यः शिष्टो लोकरक्षार्थं स्वाचारेण

शिष्टलोकानां धर्मनिश्चयं चिकीर्षुः कर्मयोगमेव कुर्यात् ॥ ભાવાર્થઃ—અતત્ત્વજ્ઞ જેમ તે તે, કર્મ, કરવારૂપ કર્મયોગને સેવે છે તે પ્રમાણે આત્માનું સંપૂર્ણ જ્ઞાન જેને થયું છે, જે બ્રહ્મજ્ઞ છે તેને કર્મમાં આસક્તિ હોતી નથી તેમ જ તે જ્ઞાનયોગનો અધિકારી છે છતાં તેણે પણ લોકના રક્ષણને અર્થે–લોકસંગ્રહાર્થે–લોકોને ધર્મનો બોધ પોતાના આચરણથી આપવાઅર્થે કર્મયોગ જ સેવવો ઘટે છે.

આ જ પ્રમાણે શ્રીગીતાના પાંચમા અધ્યાયના પ્રથમ શ્લોકના ભાષ્યમાં પણ ત્રણ અધ્યાયનો સાર જણાવતાં કહ્યું છે કે મુમુક્ષુએ પ્રથમ કર્મયોગનું જ સેવન કરવું, અને કર્મયોગવડે અંતઃકરણના કષાય પક્વ થઈ જાય ત્યારે જ્ઞાનયોગવડે આત્મદર્શનને પામવું, પણ જ્ઞાનયોગનો અધિકાર પ્રાપ્ત થયા છતાં પણ જ્ઞાનનિષ્ઠાકરતાં કર્મનિષ્ઠા જ ચઢે છે.

આ સર્વ પ્રમાણોથી તથા એ શિવાય બ્રહ્મસૂત્ર ૩–૪ નાં સૂત્રો ૯, ૧૪, ૩૬, ૩૭; ૪–૨–૧૬. વગેરેના ભાષ્યપરથી તથા શ્રી ગીતાના તૃતીય, ચતુર્થ, પંચમ આદિ અધ્યાયના ભાષ્યથી સ્પષ્ટપણે જણાય છે કે રામાનુજાચાર્યના સિદ્ધાન્તમાં સંન્યાસને મોક્ષનું અથવા આત્મજ્ઞાનનું એક સાધન માન્યા છતાં તે આવશ્યક સાધન માન્યું નથી. અસંન્યાસીને આત્મજ્ઞાન થાય છે એટલું જ નહિ પણ આત્મજ્ઞાન થયા પછી પણ સર્વએ સંન્યાસ લેવો જોઇએ એવો નિયમ નથી જ, પ્રત્યુત આત્મજ્ઞાનની પ્રાપ્તિમાટે કર્મસંન્યાસકરતાં કર્મયોગ ચઢીયાતું સાધન છે અને આત્મજ્ઞાનને પામેલા તત્વજ્ઞાનીઓ ગૃહ છોડી જંગલમાં નાશી જનાર થતા નથી પણ પ્રાયશઃ ગૃહસ્થાદિ આશ્રમમાં રહી કર્મ કરનાર જ રહે છે ઇત્યાદિનું સ્થાપન કર્યું છે. અત્ર ઉદાહૃત કરેલાં વાક્યો આ એમના મતને સ્પષ્ટપણે જણાવે છે એટલે ઇતર પ્રમાણો બતાવી વિસ્તાર ન કરતાં પૂર્વની પ્રતિજ્ઞાપ્રમાણે સંક્ષેપનો આદર કરી હવે વલ્લભાચાર્યના આ સંબંધમાં શા સિદ્ધાન્ત છે તે જોઇએ. (અપૂર્ણ.)

શરીરની અને મનની ક્રિયારહિત અવસ્થા.

(અનુસંધાન ગયા અંકના પૃષ્ઠ ૩૨ થી.)

સંયમવડે જો સર્વ અવસ્થામાં મનની શાંત અને અવ્યગ્ર અવસ્થા રહેતી નથી તો તે સંયમ દોષવાળો છે. ઘણા મનુષ્યો એકાંતમાં પાંચ પાંચ કલાક નેત્ર મીચીને સંયમનાં સાધનો સેવે છે, પણ વ્યવહારમાં તેમને જો જોયા હોય તો આગના ભભુકા હોય છે. તેમની ભ્રકૂટી નિરંતર ચઢેલી જ રહે છે. સામાની પ્રસન્નતા ઉપજાવનાર મધુર શબ્દોને અને તેમનાં વાણીસ્થાનોને સેંકડો યોજનનું છેટું હોય છે. તેમને જો કોઇ જરા છેડે છે તો તેમનું આવી જ બને છે. આ, સંયમથી પ્રાપ્ત થનાર સમાધાન વૃત્તિ નથી. જેમને પોતાની વૃત્તિનું આવું સ્વરૂપ જણાય તેમણે પોતાના દોષને સત્વર શોધી કાઢી તે સુધારવા પ્રયત્ન કરવો જોઇએ. સંયમમાં મેળવેલું બળ અવ્યગ્રપણે બહાર વાપરતાં ન આવડે તો સંયમ નિષ્ફળજેવો જ છે. આથી વ્યવહારમાં સર્વદા સમાધાનવાળી વૃત્તિ રાખવા સાવધાન રહેવું જોઇએ.

વળી પા કલાકમાં જે કામ થતું હોય તે ધીરે ધીરે ઠંડે પેટે બે કલાક કરવું, એનું નામ સમાધાનવાળી અવ્યગ્ર વૃત્તિ નથી. સ્ટેશનપર વીસ મિનિટમાં પહોંચવાની જરૂર હોય

ત્યાં ધીરાં ધીરાં પગલાં ઉઠાવતા ડોલતા ડોલતા પોણા કલાકે પહોંચવું, એનું નામ અવ્યગ્રતા નથી. એ તો આળસ, જડતા, અને બેપરવાઈ છે. અવ્યગ્ર વૃત્તિ કામ કરવામાં ઓછી ચપળ હોતી નથી. જે સમયે જેટલી ત્વરાથી કામ સાધવું જોઈએ, તે સમયે તેટલી જ ત્વરાથી તે કાર્યને સાધે છે. અવ્યગ્રતામાં, મનનું અને શરીરનું સઘળું સામર્થ્ય ધારેલું કામ યથાર્થ રીતે સાધવાતરફ જ વળેલું હોય છે. કામ આટલા સમયમાં થશે કે નહિ થાય, શા રીતે ઝટ કરી નાંખું, એવી અકળામણ અને ચિંતાના વિચારોમાં મનના બળનો બીજી દિશાએ વહેવડાવીને અવ્યગ્ર મનુષ્ય વ્યય કરી નાંખતો નથી. પ્રેરક સત્તામાંથી કાર્ય સાધવાનું બળ મને મળેલું છે, અને પ્રતિક્ષણ નવું અને નવું પ્રાપ્ત થતું જ રહે છે, એવા જ્ઞાનથી, કાર્ય અવશ્ય સિદ્ધ થશે જ એવો તેને વિશ્વાસ હોય છે, અને તેથી તે ચિંતાને કે અકળામણને કરતો નથી. આથી તેના બળનો સંચય રહે છે, અને ઘણું કામ કરવા છતાં પણ તેને ઓછો થાક લાગે છે. એથી ઉલટું વ્યગ્ર ચિત્તવાળાનું ચિત્ત હાથમાં લીધેલા કામમાં પૂરેપૂરું જોડાતું નથી; અર્ધું મન ચિંતામાં જોડાયલું અને અર્ધું કામમાં જોડાયલું હોય છે. તેનાં નેત્ર, હસ્ત, પાદ વગેરે ઇંદ્રિયો હાંફળાંફાંફળાં થઈ જાય છે. ગભરાયલી સ્થિતિમાં તેનું તીર ધારેલા નિશાનને વેધતું નથી. અને કાર્ય કરી રહ્યા પછી પરિણામમાં તે પોતાને થાકીને લોથપોથ થઇ ગયેલો અનુભવે છે.

યની સફળતા નથી, પણ તેનો ઉત્તમ પ્રકારે વ્યય કરવામાં જ છે, તેમ સંયમવડે એકલો બળનો સંચય કરવામાં મહત્તા નથી, પણ સંચિતબળનો ઉપયોગી કાર્યોમાં વ્યય કરવામાં જ મહત્તા છે. વ્યયવિનાનો સંચય કેવળ નિષ્ફળ અને ભારરૂપ છે. વ્યયને અર્થે જ સંચય હોય છે, નહિ તો સંચયનું પ્રયોજન જ નથી, એમ જાણી જેમ સંયમ અધિક સેવવામાં આવે તેમ અધિક ઉચ્ચ પ્રવૃત્તિઓ કરતા રહેવું જોઇએ. ધનને ખુટી જવાના ભયવાળા કૃપણ મનુષ્યો જ ધનને ખરચતાં ભય ધરે છે, તેમ પ્રેરક સત્તા અખુટ છે, એવું ન જાણનાર તથા તેમાં અવિશ્વાસને સેવનાર મનુષ્યો જ સંયમદ્વારા સંચય કરેલા બળનો સદુપયોગ કરતાં ભય ધરે છે. પ્રેરક સત્તામાં પોતાના નિત્ય અભેદનું અખંડ ભાન જેમને હોય છે તેવા મહા પુરુષોને તો અપાર પ્રવૃત્તિ સેવતાં છતાં પણ પોતાના બળનો લેશ પણ ક્ષય થવાનો ભય લાગતો નથી તથા ક્ષય થયાનું ભાન પણ થતું નથી.

પ્રવૃત્તિ કરતાં છતાં પણ વૃત્તિ આત્માકાર રાખી રહેવી એ સર્વોત્તમ અવસ્થા છે. અરણ્યને સેવનાર સંયમશીલ પુરુષકરતાં આ સ્થિતિ ઉંચા બળને સૂચવનારી છે: શ્રીકૃષ્ણ આદિ લીલાવતારોને આ સ્થિતિ સ્વભાવસિદ્ધ હતી. એ સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરવાનો આપણો પ્રત્યેકનો ઉદ્દેશ હોવો જોઇએ.*

इष्टाश्रयने प्राप्त साधकना उद्गार.

પદ. (આ શું વાત કરો, પ્રેમ યાદ કરો, એ લય.)

પ્રભુએ હાથ ગ્રહ્યો, હું સનાથ થયો, હવે ભય શો રહ્યોવિશ્વમાંહ્ય;
મારાં પાપ ટળ્યાં, મારાં દુઃખ બળ્યાં, જીવભાવ ગયો, ક્ષણમાંહ્ય.
મસ્ત ફરૂં હું અહિં તહિં, નિત્ય રહી નિઃશંક,
આનંદોદધિમાં રમું, બેશી પ્રભુને અંક,
મને સર્વ મળ્યું, મેં આ સર્વ કળ્યું, હું સર્વજ્ઞ થયો, ક્ષણમાંહ્ય.
આ લેવા, તે પામવા, હું ન હવે અથડાઉં,
સઉના મૂળને ભેટી હું, શાંતિમાં શમી જાઉં,
નાથ નિરખી રીઝું, જોઇએ કંઇ ન ખીજું, પ્રભુએ પોતાનો કહ્યો, વિ૦
લૌકિક જન જેને ગણે, ભારે અસહ્ય દુઃખ,
પ્રભુસંગે, કરી ના શકે, તે કદી મુજ દીન મુખ;
સુખમય હું વિચરૂં, જય જય ઉચ્ચરૂં, ક્લેશ પ્રભુએ દહ્યો, ક્ષણમાંહ્ય.
ભુંડઘલ છો બીજા ગણે, ગણે ભલે કંગાલ,
(પણ) અનંત, શ્રી, સુખ, જ્ઞાનમાં, મ્હાલું બુડી હું હાલ;
પંગુ ગિરિપર ચઢયો, શિખરે આવી અડયો, કહ્યો પ્રભુએ ભયો, ક્ષ૦

---

* સંયમ શી રીતે સિદ્ધ કરવો, તે ન જાણનાર મનુષ્યને આ વર્ગતરફથી પ્રકટ થયેલા 'અધ્યાત્મબળપોષક ગ્રંથમાલાનો ' પ્રથમ મણ્ક ' વાંચવા વિનવવામાં આવે છે.

ત્યાં ધીરાં ધીરાં પગલાં ઉપાડતા ડોલતા ડોલતા પોતાને સ્થાને પહોંચવું, એનું નામ અવ્યગ્રતા નથી. એ તો આળસ, જડતા, અને બેપરવાઈ છે. અવ્યગ્ર વૃત્તિ કામ કરવામાં ઓછી ચપળ હોતી નથી. જે સમયે જેટલી ત્વરાથી કામ સાધવું જોઈએ, તે સમયે તેટલી જ ત્વરાથી તે કાર્યને સાધે છે. અવ્યગ્રતામાં, મનનું અને શરીરનું સઘળું સામર્થ્ય ધારેલું કામ યથાર્થ રીતે સાધવાતરફ જ વળેલું હોય છે. કામ આટલા સમયમાં થશે કે નહિ થાય, શી રીતે પૂરું કરી નાંખું, એવી અકળામણ અને ચિંતાના વિચારોમાં મનના બળને બીજી દિશાએ વહેવડાવીને અવ્યગ્ર મનુષ્ય ક્ષય કરી નાંખતો નથી. પ્રેરક સત્તામાંથી કાર્ય સાધવાનું બળ મને મળેલું છે, અને પ્રતિક્ષણ નવું અને નવું પ્રાપ્ત થતું જ રહે છે, એવા જ્ઞાનથી, કાર્ય અવશ્ય સિદ્ધ થશે જ એવો તેને વિશ્વાસ હોય છે, અને તેથી તે ચિંતાને કે અકળામણને કરતો નથી. આથી તેના બળનો સંચય રહે છે, અને ઘણું કામ કરવા છતાં પણ તેને ઓછો થાક લાગે છે. એથી ઉલટું વ્યગ્ર ચિત્તવાળાનું ચિત્ત હાથમાં લીધેલા કામમાં પૂરેપૂરું જોડાતું નથી; અર્ધું મન ચિંતામાં જોડાયલું અને અર્ધું કામમાં જોડાયલું હોય છે. તેનાં નેત્ર, હસ્ત, પાદ વગેરે ઇંદ્રિયો હાંફળાંફાંફળાં થઇ જાય છે. ગભરાયલી સ્થિતિમાં તેનું તીર ધારેલા નિશાનને વેંધતું નથી. અને કાર્ય કરી રહ્યા પછી પરિણામમાં તે પોતાને થાકીને લોથપોથ થઇ ગયેલો અનુભવે છે.

કેટલાક મનુષ્યો બહારથી અવ્યગ્ર દેખાય છે, પણ અંતરમાં તેમને પાર વિનાના ધોળા-ગુંચા થતા હોય છે. આ વ્યગ્રતા પણ ઉપર વર્ણવેલી વ્યગ્રતાજેટલી જ હાનિને કરનાર છે. બન્ને વ્યગ્રતાવાળા મનુષ્યોને સંયમનાં સાધનો સેવવાની અગત્ય છે.

યની સફળતા નથી, પણ તેનો ઉત્તમ પ્રકારે વ્યય કરવામાં જ છે, તેમ સંયમવડે એકલો બળનો સંચય કરવામાં મહત્તા નથી, પણ સંચિતબળનો ઉપયોગી કાર્યોમાં વ્યય કરવામાં જ મહત્તા છે. વ્યયવિનાનો સંચય કેવળ નિષ્ફળ અને ભારરૂપ છે. વ્યયને અર્થે જ સંચય હોય છે, નહિ તો સંચયનું પ્રયોજન જ નથી, એમ જાણી જેમ સંયમ અધિક સેવવામાં આવે તેમ અધિક ઉચ્ચ પ્રવૃત્તિઓ કરતા રહેવું જોઈએ. ધનને ખુટી જવાના ભયવાળા કૃપણ મનુષ્યો જ ધનને ખરચતાં ભય ધરે છે, તેમ પ્રેરક સત્તા અખુટ છે, એવું ન જાણનાર તથા તેમાં અવિશ્વાસને સેવનાર મનુષ્યો જ સંયમદ્વારા સંચય કરેલા બળનો સદુપયોગ કરતાં ભય ધરે છે. પ્રેરક સત્તામાં પોતાના નિત્ય અભેદનું અખંડ ભાન જેમને હોય છે તેવા મહા પુરુષોને તો અપાર પ્રવૃત્તિ સેવતાં છતાં પણ પોતાના બળનો લેશ પણ ક્ષય થવાનો ભય લાગતો નથી તથા ક્ષય થયાનું ભાન પણ થતું નથી.

પ્રવૃત્તિ કરતાં છતાં પણ વૃત્તિ આત્માકાર રાખી રહેવી એ સર્વોત્તમ અવસ્થા છે. અરણ્યને સેવનાર સંયમશીલ પુરુષકરતાં આ સ્થિતિ ઉંચા બળને સૂચવનારી છે. શ્રીકૃષ્ણ આદિ લીલાવતારોને આ સ્થિતિ સ્વભાવસિદ્ધ હતી. એ સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરવાનો આપણો પ્રત્યેકનો ઉદ્દેશ હોવો જોઇએ.*

ઇષ્ટાશ્રયને પ્રાપ્ત સાધકના ઉદ્ગાર.

પદ. (આ શું વાત કરો, પ્રેમ યાદ કરો, એ લય.)

પ્રભુએ હાથ ગ્રહ્યો, હું સનાથ થયો, હવે ભય શો રહ્યોવિશ્વમાંહ્ય;
મારાં પાપ ટળ્યાં, મારાં દુઃખ બળ્યાં, જીવભાવ ગયો, ક્ષણમાંહ્ય.
મસ્ત ફરૂં હું અહિં તહિં, નિત્ય રહી નિઃશંક,
આનંદોદધિમાં રમું, બેશી પ્રભુને અંક,
મને સર્વ મળ્યું, મેં આ સર્વ કળ્યું, હું સર્વજ્ઞ થયો, ક્ષણમાંહ્ય.
આ લેવા, તે પામવા, હું ન હવે અથડાઉં,
સઉના મૂળને ભેટી હું, શાંતિમાં શમી જાઉં,
નાથ નિરખી રીઝું, જોઇએ કંઇ ન ખીજું, પ્રભુએ પોતાનો કહ્યો, વિ૦
લૌકિક જન જેને ગણે, ભારે અસહ્ય દુઃખ,
પ્રભુસંગે, કરી ના શકે, તે કદી મુજ દીન મુખ;
સુખમય હું વિચરૂં, જય જય ઉચ્ચરૂં, ક્લેશ પ્રભુએ દહ્યો, ક્ષણમાંહ્ય.
ભુંડથલ છો બીજા ગણે, ગણે ભલે કંગાલ,
(પણ) અનંત, શ્રી, સુખ, જ્ઞાનમાં, મ્હાલું બુડી હું હાલ;
પંગુ ગિરિપર ચઢયો, શિખરે આવી અડયો, કહ્યો પ્રભુએ ભયો, ક્ષ૦

---

* સંયમ શી રીતે સિદ્ધ કરવો, તે ન જાણનાર મનુષ્યને આ વર્તતરફથી પ્રકટ થયેલો 'અધ્યાત્મબળપોષક ગ્રંથમાલાનો ' પ્રથમ ગ્રંથ ' વાંચવા વિનવવામાં આવે છે.

विचार बदलवानो विधि अने तेना लाभ.

(અનુસંધાન ગયા અંકના પૃષ્ઠ ૧૮ થી).

પૂર્વે જણાવી ગયા છીએ તેમ મનુષ્યોનો મોટો ભાગ આ કળા સિદ્ધ કરવાનો પ્રયત્ન કરતો જ નથી. તેઓને વિચાર બદલવા માટે બાહ્ય જગતઉપર જ આધાર રાખવો પડે છે. તેઓને જેવા વિચાર કરવા હોય તેવા વિચાર સ્વતઃ તેઓ કરી શકતા નથી, પણ બહારના વિષયોની તેઓની પાંચ ઇંદ્રિયોઉપર જે છાપ પડે છે, તે પ્રમાણે જ તેઓ વિચાર કરી શકે છે. આ પ્રમાણે બહારના નવા વિષયોના સંબંધથી હૃદયઉપર નવી છાપો પાડી વિચારો બદલવા, એ ખોટું છે, એમ કંઈ નથી. એથી સુખ સાધી શકાતું નથી, એમ પણ નથી. પણ સુખ સાધવાનો આ પ્રકાર મનુષ્યને સ્વામીની સ્થિતિમાં મૂકે છે કે દાસની ? માંદા પડીએ ત્યારે વિચારોને બદલવામાટે મનુષ્યને મહાબળેશ્વર જ જવું પડે, અથવા કોઈ રાજા હોય તો તેને યુરોપ કે અમેરિકા જવું પડે. એ શું મનુષ્યની મહત્તા સૂચવનાર છે ? એ શું રાજાનું સ્વામિપણું છે ? મહાબળેશ્વર જવાની સગવડ ન બની તો શું દુઃખમાં રીબાયા કરવું ? અથવા ત્યાં જવા છતાં વિચારો ન બદલાયા, તો પાછું શું બીજું સ્થળ શોધવું ? અને બીજે જવા છતાં પણ ન બદલાયા તો પછી શું કપાળે હાથ મૂકીને રહેવું ? શું સુખને માટે અને સર્વોત્કૃષ્ટ અભ્યુદયને માટે મનુષ્યે બાહ્ય વિષયોઉપર જ આધાર રાખવો ! આ સ્વતંત્રતા નથી પણ દાસત્વ છે. એથી સુખના ઉપર મનુષ્યને અંકુશ મળતો નથી, પણ સુખદુઃખનો મનુષ્યના ઉપર અંકુશ સ્થપાય છે. એથી દૈવના નચાવ્યા મનુષ્યને નાચવું પડે છે.

વિચારોને બદલવાને માટે બાહ્ય સાધનોની જરૂર પડવી, એનો અર્થ એટલો જ થાય છે કે આપણું મન આપણા સ્વાધીનમાં લેશ પણ નથી; આપણે આપણી ઇચ્છાપ્રમાણે તેની પાસે વિચાર કરાવી શકતા નથી. જે આપણે સાંભળીએ. જે આપણે જોઈએ, જે આપણે વાંચીએ, જે પ્રકારની બાહ્ય વિષયોના સંબંધથી આપણને લાગણી થાય તે પ્રમાણે જ આપણું મન વિચારો કરે, તો સૂત્રધારની પુતળીની પેઠે આપણી કેવળ પરતંત્ર સ્થિતિ જ રહે છે. અને પરતંત્રતા કોને સુખ આપે છે ? ઉલટી પરવશતા સર્વ પ્રકારનાં દુઃખોને જ આપે છે.

અવલોકન કરનારને સ્પષ્ટ થયા વિના રહેતું નથી કે આ પ્રકારની પરવશતાથી હજારો મનુષ્યો જ્યાં ત્યાં દુઃખી થાય છે. હજારો મનુષ્યોના મનરૂપી રથનો ઘોડો તેમનું જઠર હોય છે. તેઓ જે ખાય છે, અથવા પીએ છે,-તેથી જઠરમાં જે લાગણી થાય છે, તે પ્રમાણે જ તેમનું મન વિચારો કર્યાં કરે છે. આપણે જઠરમાં જે કંઈ નાંખીએ છીએ, તેની કોઈ પ્રકારની જઠરમાં લાગણી થાય છે. આ લાગણી આપણા મનઉપર સારી અથવા નઠારી છાપ પાડે છે, અને તે છાપપ્રમાણે તરત જ આપણા મનમાં વિચારો ચાલવા માંડે છે. જો આ વિચારો આરોગ્યમય અને અનુકૂળ હોય છે તો તો આપણે જે આહાર ગ્રહણ કર્યો હોય છે, તે શરીરમાં પચે છે, અને આપણને પોષણ આપી લાભ કરે છે. પણ જઠરમાં અન્ન ગયા પછી જો તેમાં દૈવયોગે ગડબડ અવાજ થાય છે, અથવા એવી જ કોઈ પ્રતિકૂળ લાગણી થાય છે, અને તે લાગણીની છાપ આપણે આપણા મનઉપર પડવા દઈએ છીએ તો તત્કાળ

રોગને પ્રકટાવનાર પ્રતિકૂળ વિચારો આપણા મનમાં ચાલવા માંડે છે, અને તેમ થતાં આપણા શરીરને કોઈ પણ પ્રકારનું થોડું કે ઘણું દુઃખ થયા વિના રહેતું જ નથી.

જેમ જગતમાં કેટલાકના મનને ચલાવનાર તેમનું જઠર હોય છે, તેમ બીજા પ્રકારના હજારો મનુષ્યના મનને ચલાવનાર વર્તમાનપત્રો છે. વર્તમાનપત્રોમાં તેઓ જે વાંચે છે, તે પ્રમાણે જ તેમના વિચારો આખો દિવસ ચાલ્યા કરે છે. વર્તમાનપત્રોના સમાચારોમાં મોટો ભાગ દુઃખની ખબરોથી જ ભરેલો હોય છે. આજ તો અમુક દેશહિતચિંતક પુરુષને સરકારે કેદમાં નાંખ્યો, અમુક પત્રઉપર રાજદ્રોહની ફરીયાદ મંડાઈ, અમુક સ્થળે સરકારે આવો જુલમ કર્યો, અમુક પ્રાંતમાં દુષ્કાળ ચાલ્યો, અમુક સ્થળે પ્લેગથી નિત્ય આટલાં મનુષ્યો મરે છે, અમુક નગર ધરતીકંપથી નાશ પામ્યું, આવી આવી અનેક ખબરોથી વર્તમાનપત્રોનો મોટો ભાગ ભરેલો હોય છે. અસાવધ મનુષ્યો હોંસે હોંસે વર્તમાનપત્રો વાંચે છે, અને આ દુઃખદ ખબરોની અંતઃકરણમાં છાપ પડવા દે છે, અને તે છાપપ્રમાણે જ તેમના આખા દિવસના વિચારો થાય છે. પ્રતિકૂળ છાપોએ પ્રકટાવેલા પ્રતિકૂળ વિચારોથી તેમના મનની સ્થિતિ દુઃખદ થઈ જાય છે. સંસારમાં સર્વ પ્રકારની અનુકૂળતા છતાં, અન્ન, વસ્ત્ર, ગૃહ, ધન, સ્ત્રી, પુત્ર, પ્રતિષ્ઠા સર્વ છતાં, સુખી થવાને બદલે મનુષ્યો મનના વિચારોઉપર અંકુશ ન હોવાને લીધે આ પ્રમાણે દુઃખી થઈ જાય છે.

જેઓ ભણેલા હોતા નથી અને વર્તમાનપત્રો વાંચતા હોતા નથી, એવા હજારો મનુષ્યોનાં મન વળી તેઓની આજુબાજુ બનતા પ્રસંગોના નચાવ્યાં જ નાચે છે. પોળમાં અથવા મહોલ્લામાં કોઈ મરી જાય તો બૈરાં આખો દિવસ તે સંબંધી જ વિચારો કરે છે, અને ઘડી ઘડી ઉંડા નિસાસા નાંખ્યા કરે છે. પોતાની આજુબાજુ જે કંઈ બનતું જુએ છે, અથવા સાંભળે છે; તે પ્રકારના જ તેમના વિચારો ચાલ્યા કરે છે. અનુકૂળ બને છે, તો આનંદમાં આવી જાય છે, અને બીજી જ ક્ષણે પ્રતિકૂળ બનતાં મોટી પોક મૂકીને રડે છે. આજુબાજુના પ્રસંગોના તેઓ કેવળ ગુલામ જ હોય છે. મનના ઉપર અંકુશવિનાના તેઓ પણ **सर्वं परवशं दुःखम्** એ ન્યાયે કદી પણ ઠરીને સુખનો અનુભવ કરતા નથી.

આ વિનાના હજારો મનુષ્યોનાં મન વળી બીજાના અભિપ્રાયનાં નચવ્યાં નાચે છે: તેમણે પ્રમાણભૂત માનેલા અમુક મનુષ્યે કહ્યું કે અમુક ખોટું છે કે તરત જ તેઓ તેને ખોટું માને છે. અમુક અનુભવી ડોકટરે કહ્યું કે તમને ક્ષય થયો છે કે તરત જ તેની છાપ તેઓ ગ્રહણ કરે છે, અને મને ક્ષય થયો જ છે એવું માની તેવા જ વિચારોમાં આખો દિવસ ડુબેલા રહે છે. બીજો તેમને ગમે તેટલું કહે કે તમને ક્ષય થયો જ નથી, તોપણ તેઓ તે માનતા જ નથી. વિચારઉપર સ્વતંત્રતા તેઓએ મેળવેલી હોતી નથી. પોતાના મનરૂપી ઘોડાની લગામ તેમણે બીજાના હાથમાં આપી હોય છે, અને લગામ જેમ મરડાય તે દિશાભણી તેઓ જાય છે. આવી પરવશતામાં પણ સુખનો અભાવ જ રહે છે.

૮. વિચારના સંબંધમાં મનુષ્યોની પરવશતાના આવા ને આવા સેંકડો દાખલા આપી શકાય. પણ એ સર્વ દાખલા આપીને જે કહેવાનું છે તે એ જ છે કે આજે મનુષ્યોનો મોટો ભાગ પોતાના વિચારોને પોતાની ઇચ્છાપ્રમાણે ચલાવી શકતો નથી. વિચારોની બાબતમાં મનુષ્યો છેક જ પરતંત્ર થઈ રહ્યા છે, અને તેનો પરિણામ એ આવ્યો છે કે જેટી વાગતા દડાની પેઠે તેઓ દિવસમાં સો વાર ઉંચે તથા સો વાર નીચે પછડાય છે—દિવસમાં સેંકડો વાર હર્ષશોકને અનુભવે છે.

શરીર, મન, બુદ્ધિ, કામ કરવાનું સામર્થ્ય, અને આપણું વર્તન એ વગેરે સર્વમાં જ્યાં સુધી આપણા વિચારોમાં ઉત્તમ પ્રકારનો ફેરફાર આપણે કરી શકતા નથી ત્યાં સુધી કદી પણ સુધારો થઈ શકતો નથી; અને આપણા વિચારોના ફેરફાર આપણા મનમાં જે લાગણીઓ અથવા છાપ આપણે પડવા દેઈએ છીએ તે ઉપર આધાર રાખે છે, તેથી વિચારોમાં ઉત્તમ પ્રકારનો ફેરફાર કરવામાટે, ઉત્તમ વિચારોને પ્રકટાવનારી છાપોને જ આપણે આપણા મનમાં પડવા દેવી જોઈએ, એ સિદ્ધ થાય છે. આથી મનમાં ઉત્તમ પ્રકારના વિચારો જ માત્ર આવ્યા કરે, એવી છાપો કેવી રીતે પાડવી, એ જ માત્ર સુખને માટે મનુષ્યને શીખવાનું રહે છે. જેને આ આવડે છે તેને સર્વ જ આવડે છે, કારણ કે આ જ્ઞાન તેને અખંડ સુખમાં સ્થાપે છે, અને જેને આ નથી આવડતું તેને કશું જ નથી આવડતું, કારણ કે આ જ્ઞાનવિનાનું બીજું સર્વ પ્રકારનું જ્ઞાન દુઃખથી તેનું રક્ષણ કરી શકતું નથી.

આ જ્ઞાન વિચારઉપર સંપૂર્ણ સ્વામિત્વ આપે છે, અર્થાત્ આપણે જેવા વિચારો કરવા હોય છે, તેવા જ વિચારો તરત કરી શકીએ છીએ. બહાર ગમે તેવા દુઃખદ મનાતા પ્રસંગો બનતા હોય તોપણ તેની છાપ જો આપણે આપણા મનઉપર પડવા દેતા નથી, તો આપણને લેશ પણ દુઃખ થતું નથી. આપણું ઘર બળતું હોય તથાપિ મનઉપર તેની છાપ ન પડવાથી આપણે ગભરાઈ જતા નથી, અને પ્રસન્નતાથી ફરવા કરીએ છીએ. આપણને ગમે તેવો વ્યાધિ થયો હોય, અથવા આપણને વીંછી કરડ્યો હોય તોપણ તેની વેદના આપણને જણાતી નથી. મનઉપર છાપ પાડવા વિના બહાર કોઈ પણ પ્રસંગ આપણને સુખી કે દુઃખી કરવા સમર્થ છે જ નહિ. આપણી આગળ તોપનો ભડાકો થવા છતાં આપણે તે સાંભળી શકતા નથી, અને નેત્ર ઉઘાડાં છતાં પ્રકાશને આપણે જોઈ શકતા નથી. જેઓ યથાર્થ સંયમ કરી શકે છે, તેમને તોપોનો અવાજ સંભળાતો નથી, તથા શાંભવી મુદ્રાની સિદ્ધિવાળાને નેત્ર ઉઘાડાં છતાં કશું જ જોવામાં આવતું નથી, એ વાતો સુપ્રસિદ્ધ છે. બાહ્ય પ્રસંગોથી મનઉપર છાપ ન પડવા દેવાનું સામર્થ્ય કેટલું બધું વધારી શકાય છે, તે શાંભવી વગેરે સંબંધની અનેક ક્રિયાઓ નિર્વિવાદ રીતે સિદ્ધ કરે છે.

સાધવા આગ્રહ કરે છે. સત્શાસ્ત્રોએ પ્રબોધેલાં વિવિધ સાધનોને યથાવિધિ જ્યારે સાધવામાં આવે છે, ત્યારે પ્રતિકૂળ પ્રસંગની દુઃખજનક છાપ મનઉપર કિંચિત્ પણ પડી શકતી નથી.

જેમ માણજેવી નરમ વસ્તુઉપર કોઈ પદાર્થ દાબ્યો હોય તો તે પદાર્થની છાપ તે નરમ વસ્તુમાં પડી જાય છે, પણ પાષાણ અથવા લોખંડજેવી કઠિન વસ્તુઉપર કોઈ પદાર્થ દાબ્યો હોય તો તે પદાર્થની છાપ તે કઠિન વસ્તુઉપર પડતી નથી, તેમ જે મનુષ્યોનાં મન યોગસામર્થ્ય વિનાનાં દુર્બળ હોય છે, તેમના મનઉપર પ્રત્યેક પ્રસંગની છાપ પડી જાય છે, અને જેમનાં મન યોગસામર્થ્યથી સબળ થયાં હોય છે, તેમનાં મનઉપર, તેમની ઇચ્છાવિના, કોઈ પણ પ્રસંગ છાપ પાડી શકતો નથી. વ્યવહારમાં પણ આપણે નિત્ય જોઈએ છીએ કે જેમનાં મન કોઈ એકાદ વિષયમાં તલ્લીન એટલે એકાગ્ર થયાં હોય છે, તેમનાં મનઉપર, તેમની આજુબાજુ બનતા પ્રસંગોની લેશ પણ અસર થતી નથી. આથી સ્પષ્ટ થાય છે કે મનને કોઈ એક વિષયમાં તલ્લીન રાખવાથી અર્થાત્ એકાગ્ર કરવાથી બીજા વિષયની તેના ઉપર છાપ પડી શકતી નથી.

એકાગ્રતા અથવા શાસ્ત્ર જેને સંયમ કહે છે, તે આ પ્રમાણે મનને બળવાન્ કરે છે. જેને એકાગ્રતા કરતાં આવડે, તે જ્યારે જ્યારે બાહ્ય પ્રતિકૂળ પ્રસંગ બને ત્યારે કોઈ જૂદા જ વિષયમાં મનને એકાગ્ર કરી દે તો બહારના પ્રતિકૂળ પ્રસંગની તેના ઉપર લેશ પણ છાપ પડતી નથી, અને આ પ્રમાણે છાપ ન પડવાથી તે બાહ્ય પ્રસંગથી પ્રકટનાર દુઃખથી તેનું રક્ષણ થાય છે.

પણ એકાગ્રતા કરવાનો વિષય જો સર્વોત્તમ નથી હોતો, તો હોલામાંથી નીકળીને ચુલામાં પડવા જેવું જ થાય છે. બાહ્ય કોઈ દુઃખદ પ્રસંગ બન્યો અને તેમાંથી બચવાને માટે આપણે મનને કોઇ અન્ય વિષયમાં જોડયું, તો તેથી બાહ્ય પ્રસંગથી આપણો બચાવ થાય છે, એ ખરૂં છે, પણ જે અન્ય વિષયમાં આપણે મનને એકાગ્ર કરીએ છીએ, અને જેની ઉંડી છાપ આપણે આપણા મનઉપર પડવા દઇએ છીએ, તે વિષય જો સર્વોત્તમ નથી હોતો તો તેની છાપથી પ્રકટનારા વિચારો આપણું દુઃખથી રક્ષણ કરી શકતા નથી. એક દુઃખથી બચાવી તેઓ આપણને બીજા દુઃખમાં નાંખે છે. અને આપણી ઇચ્છા કંઈ એક દુઃખથી બચવાની નથી, પણ સર્વ જ પ્રકારનાં દુઃખથી બચવાની છે. તેથી આપણી એકાગ્રતાનો વિષય સર્વોત્તમ જ હોવો જોઇએ.

આ હેતુથી જ શાસ્ત્રો આપણને પરમેશ્વર, સદ્ગુરુ, બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, રુદ્ર વગેરે સર્વોત્તમ વિષયોમાં એકાગ્રતા સાધવાનો પ્રબોધ આપે છે. દુઃખના સમયમાં ભગવાનને સંભારવાથી દુઃખ ટળી જાય છે, એવું પરંપરાથી કહેવાતું આવે છે, પણ તેનો ભાવ મનુષ્યો યથાર્થ સમજતા ન હોવાથી જ આજે અસંખ્ય મનુષ્યો દુઃખના સમયમાં, 'હે ભગવાન! હે ભગવાન!' ના પોકારો માર્યા કરતા આપણે સાંભળીએ છીએ, અને તોપણ તેમનું દુઃખ ટળેલું કે ઓછું થયેલું આપણે જોતા નથી. બાહ્ય દુઃખદ પ્રસંગ પ્રાપ્ત થતાં, મુખથી માત્ર હે ભગવાન્! હે ભગવાન્! એમ બોલીને બેશી રહેવાનું નથી, પણ ભગવાનમાં મનને એવું તો એકાગ્ર કરી દેવાનું છે કે મનઉપર માત્ર ભગવાનની જ છાપ પડે, અને બાહ્ય દુઃખદ પ્રસંગની લેશ પણ છાપ ન પડે. જ્યાં સુધી દુઃખદ પ્રસંગની મનઉપર છાપ પડેલી હોય છે, અને ભગવાનની આછી સરખી પણ છાપ મનઉપર પડેલી નથી હોતી ત્યાં સુધી ભગવાન્ શબ્દનો ઉચ્ચાર

કરવાથી મોને જ માત્ર શ્રમ પડે છે,-પણ દુઃખ ટળતું નથી. દુઃખ ટળવાનો અને સુખ મળવાનો આધાર મનઉપર જેની છાપ પડે છે, તેના ઉપર આધાર રાખે છે.

શ્રાદ્ધ કરવાનું નરસિંહ મહેતાને માથે દુઃખ આવી પડ્યું હતું. જ્યાં સુધી મારે આજે શ્રાદ્ધ કરવાનું છે, એ પ્રકારના વિચારની છાપ તેમના મનમાં પડેલી રહી હતી, ત્યાં સુધી તેમનું દુઃખ ઊભું જ રહ્યું હતું. પરંતુ તાંબડી લેઈને ઘી લેવા જતાં માર્ગમાં ભગવાનનું કીર્તન કરતાં શ્રાદ્ધ વગેરે સર્વ પ્રસંગને તે ભૂલી ગયા, શ્રાદ્ધના પ્રસંગની છાપ તેમના અંતરમાંથી ઉઠી ગઈ, અને કેવળ ભગવાન્ જ તેમના હૃદયમાં રમી રહ્યા, ત્યારે ભગવાને પોતે તેમનું શ્રાદ્ધ કર્યું છે, એ શ્રદ્ધાવાન્ સર્વ સદ્વિવેકી પુરુષો સારી રીતે જાણે છે. તાત્પર્ય એ છે કે દુઃખ ટળવામાં-અંતઃકરણમાં ભગવાનની છાપ આરૂઢ થવાની અત્યંત અગત્ય છે.

નરસિંહ મહેતાનું ઉદાહરણ એ એકાગ્રતામાં બહુ આગળ વધેલા મહા પુરુષનું ઉદાહરણ છે. સામાન્ય અધિકારીને સામાન્ય એકાગ્રતાથી એટલો અનુભવ આવવો સંભવતો નથી, પરંતુ દુઃખનું અભાન તો તેને થયાવિના રહેતું જ નથી, અને એકાગ્રતા વધતી જતાં અંતમાં તો નરસિંહ મહેતા જેવો, અથવા તેથી પણ ઉત્કૃષ્ટ અનુભવ થયા વિના રહેતો જ નથી.

અત્રાર્થે પ્રબોધેલું સર્વાત્મદર્શન નામનું સાધન ઉદાહરણરૂપે લઈને આપણે આ વિવયને અધિક સ્પષ્ટ કરવા પ્રયત્ન કરીશું.

સૂક્ષ્મ બુદ્ધિવાળા અધિકારીને શાસ્ત્ર જ્યાં ત્યાં બ્રહ્મનું દર્શન કરવા બોધ આપે છે. આ અધિકારીએ જળમાં, સ્થળમાં, વાયુમાં, નભમાં, સર્વત્ર બ્રહ્મને જોવાનો અભ્યાસ કરવાનો હોય છે. પર્વત જોતાં, નદી જોતાં, વન જોતાં, ઉપવન જોતાં, અને નગર જોતાં, તે સર્વમાં બ્રહ્મનું ભાન કરવાનો પ્રયત્ન તેણે સેવવાનો હોય છે. પશુમાં, પક્ષીમાં, જંતુમાં, મનુષ્યમાં અને દેવમાં, સ્વલ્પમાં ચરાચરમાં, એક પરમાત્મા વ્યાપી રહ્યા છે, એ ભાવને તેણે પોતાની વૃત્તિમાં અખંડ જાગ્રત્ રાખવાનો છે. અહો ! આ કેવું અદ્ભુત અને સમર્થ પરમ કલ્યાણકારી સાધન છે ! આ સાધનને સેવતો મનુષ્ય પોતાની પાડોશમાં બે દુષ્ટ સ્ત્રીઓને પરસ્પર લડતી જુએ છે. તેમની ગાળાગાળીના શબ્દો તેના કર્ણમાં આવે છે. તે શબ્દોની છાપ તેના અંતઃકરણમાં પડવા જાય છે, પણ એટલામાં જ તે પ્રસંગમાં તે બ્રહ્મભાવના કરે છે. ગાળાગાળીના શબ્દોની, અંતઃકરણને વ્યથિત કરનાર છાપ પડતી અટકી જાય છે, અને તેને જ સ્થાને નિર્મળ શાંત સુખને પ્રકટાવનાર બ્રહ્મની છાપ પડે છે. ભવિષ્યમાં દુઃખને પ્રકટાવનાર અનેક વિક્ષેપોથી તત્કાળ તેનું રક્ષણ થાય છે.

તે એક અત્યંત સ્વરૂપવતી સ્ત્રી જુએ છે. દષ્ટિદ્વારા અંતઃકરણમાં મોહની ઉંડી છાપ પડવા જાય છે. એક ક્ષણ તે અસાવધ રહે છે, તો છાપ પડે છે, અને તત્કાળ તે નષ્ટ થાય છે, પણ તે સાવધાન અધિકારી હોવાથી તત્કાળ જાગ્રત્ થાય છે. અને સ્ત્રીના ગૂઢ ભાગમાં રહેલા બ્રહ્મ તત્ત્વને સ્મરે છે. મોહની છાપ વિલાઈ જાય છે; મોહથી પ્રકટનાર સ્મૃતિવિભ્રમથી તે બચી જાય છે; અને સ્મૃતિવિભ્રમથી તેનું રક્ષણ થતાં તેની બુદ્ધિનો નાશ થતો નથી, અને આ પ્રમાણે બુદ્ધિના નાશથી પરિણામે થતા મહા વિનાશથી તેનું સર્વ પ્રકારે રક્ષણ થાય છે.

કેવું અદ્ભુત સાધન ! કેવું સમર્થ સાધન ! હાનિ કરનાર પ્રતિકૂળ પ્રસંગની અંતઃકરણમાં વજ્ર સરખી છાપ પડવા માંડતાં, મનુષ્યનું તેથી તત્કાળ રક્ષણ કરી લેનાર શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનના ચાકરનું કેવું દેવા અબ્ર ! ઋષિઓ ! મહાત્માઓ ! કલ્યાણનાગ ! અમો મનુ લોકમાં

આ મનુષ્યોનું દુઃખથી આ પ્રમાણે રક્ષણ કરનાર અમોઘ સાધન, વિનામૂલ્યે પ્રબોધવામાટે અમે તમારા શી રીતે અનૃણી થઈએ ? તમને અમારા કોટિશઃ પ્રણામ છે.

આપણે આ પ્રમાણે જોઈએ છીએ કે સર્વત્ર બ્રહ્મદર્શન કરવાનો અભ્યાસ સેવનાર મનુષ્યના અંતઃકરણમાં બાહ્ય કોઈ પણ પ્રસંગ પોતાની છાપ પાડી શકતો નથી. આથી સાધારણ મનુષ્યોને પ્રકટતા અસંખ્ય વિરોધી વિચારોથી તેનું રક્ષણ થાય છે. અભ્યાસનો પરિપાક થતાં તેના અંતઃકરણમાં વિક્ષેપો ઘણા જ ઓછા ઉઠે છે, અને તેની વૃત્તિમાં પરમ સમાધાન પ્રકટે છે.

જપ કરનારને, કીર્તનાદિ ભક્તિનાં અંગો સેવનારને, ધારણાધ્યાનાદિ કરનારને સર્વને આમ જ થાય છે. સર્વનું અંતઃકરણ સાધનોના અભ્યાસથી બળવાન્ થતું જાય છે. જે જોયું, જે સાંભળ્યું, જેનો સંબંધ થયો, તેનાથી ખેંચાયું તે ખેંચાતું નથી. તેની પરતંત્રતા મટે છે, અને તેનામાં સ્વામિત્વ આવે છે.

ઇંદ્રિયોનો અને વિષયોનો સંબંધ થતાં પ્રત્યેક સુખને ઇચ્છનાર મનુષ્યે વિચાર કરવો જ જોઈએ કે આ સંબંધ મારા અંતઃકરણઉપર કેવી છાપ પાડશે. જેમ છબી પાડનાર, જેની છબી પાડવી હોય છે, તે જ વસ્તુને પોતાના યન્ત્રસામે રહેવા દેછે, અને બીજી સઘળી વસ્તુઓને યંત્ર આગળથી દૂર કરે છે અથવા તે વસ્તુઓ દૂર થયેલી નથી હોતી તો યંત્રનું ઢાંકણું ઉઘાડતો નથી, તેમ સદ્વિવેકી મનુષ્યોએ પણ અનુકૂળ છાપ પાડે એવા જ વિષયોનો સંબંધ કરવો જોઈએ, અથવા તેવા વિષયોના સંબંધનો ત્યાગ ન થઈ શકે એવું હોય તો પોતાના અંતઃકરણનું મુખ તે વિષયોતરફ કદી પણ વળેલું ન રાખવું જોઈએ. આમ નથી કરવામાં આવતું, તો અસાવધ છબી પાડનાર પોતાની છબીને બગાડી મૂકે છે, તેમ મનુષ્યો પણ પોતાના વિચારોને બગાડી જ મૂકે છે.

બાળકોના જેવું નિર્બળ અને નરમ અંતઃકરણ બીજા કોઈનું હોતું નથી. તેઓ જે જુએ છે, જે સાંભળે છે, અને જેના સંબંધમાં આવે છે, તેની તરત જ તેમના ઉપર છાપ પડી જાય છે. તેઓ અયોગ્ય છાપોથી પોતાનું રક્ષણ કરી શકતાં નથી. આથી જ માબાપોએ બાળકોને ગમે તેના સંબંધમાં તેઓ ન આવે માટે બહુ સાવધાન રહેવાની અગત્ય છે. હલકા નોકરોના અને ખુશામતીઆ મનુષ્યોના સંબંધમાં આવેલાં શ્રીમંતોનાં બાળકો શાથી બગડી જાય છે, અને મોટી ઉમરે પણ સુધરી શકતાં નથી તેનું કારણ આ જ છે.

એકલાં બાળકોનાં જ અંતઃકરણ આ પ્રમાણે નિર્બળ અને નરમ હોય છે, એટલું જ નહિ, પણ પચાસ કે સાઠ સાઠ વર્ષના મોટી ઉમરનાં અસંખ્ય મનુષ્યોનાં અંતઃકરણ પણ બાળકોના જેવાં જ હોય છે. પ્રત્યેક વિષયના સંબંધથી તેમનું અંતઃકરણ રંગાય છે. આ અત્યંત દુઃખદ અવસ્થા છે. એ અંતઃકરણની પશુસ્થિતિ જ સૂચવે છે. આવા મનુષ્યો, ગમે તેવા વિદ્વાન્ હોય છે, તોપણ તેમની પ્રવૃત્તિ પ્રત્યેક વિચારશીલને દર્શાવી આપે છે કે તેમના અંતઃકરણના અધિકારની વૃદ્ધિ અથવા ઉન્નતિ સ્વલ્પ અંશમાં પણ આગળ વધી હોતી નથી. ચાર મનુષ્યો બેઠા હોય છે, અને ત્યાં કોઈ વાર્તા ચાલતી હોય છે તો આવા મનુષ્યોથી એક ક્ષણ વાર મૂગા બેસી રહેવાતું નથી. બહારના શબ્દોના શ્રવણથી તેમના અંતઃકરણઉપર પડેલી છાપપ્રમાણે તેઓ બવો સમય બોલ બોલ કર્યાં જ કરે છે.

પ્રિય વાચક! વાયુની દિશાને દર્શાવનારા, છાપરાઉપર લગાડેલા મરઘડાના જેવું જે તમારૂં મન, જે તે વિષયોથી તણાતું હોય, તો તત્કાળ સાવધ થાઓ. નિર્બળ અને નરમ થવું છોડી દેઈને સબળ અને દ્રઢ થાઓ. શુદ્ધ વિચારોને પ્રકટાવનાર અનુકૂળ વિષયોના સંબંધકાળે જ તમારા અંતઃકરણને તે વિષયપ્રતિ પ્રેરો; નહિ તો દ્રઢ રહીને તેની છાપ પડવા ન દેવો. આથી અસંખ્ય દુઃખોથી તમારૂં રક્ષણ થશે.

પરમેશ્વરનું સ્મરણ કરતાં મારૂં મન સ્થિર રહેતું નથી, એવી ફરીયાદ આપણે જ્યાં ત્યાં સાંભળીએ છીએ. પણ ઈશ્વરસ્મરણકાળે આટલા બધા વિચારો મનને શાથી ડોળી નાંખે છે, તેનું કારણ બીજું કોઈ જ નથી, પણ આખા દિવસમાં વિરોધી વિષયોની મનઉપર છાપો પડવા દીધી છે, તે જ છે. જેમ ભોજનમાં ખાધેલી ડુંગળીના આખો દિવસ ઓડકાર આવ્યા જ કરે છે, તેમ દિવસે જે જે છાપો આપણે આપણા અંતઃકરણમાં પડવા દીધી હોય છે, તેના વિચારો આપણાં મનમાં આવ્યા જ કરે છે. દોષ મનનો નથી, પણ આપણો જ છે. જેમ અનાડી અને અકુશળ ગાડીવાન ઉંધી ગાડી પડતાં ઘોડાનો દોષ કાઢે છે, તેમ અવિવેકી અને અકુશળ મનુષ્યો, જ્યાં ત્યાં મનનો દોષ કાઢે છે.

મન આખો દિવસ ઈશ્વરના જ વિચારો કર્યાં કરે એમ કરવું મનુષ્યના પોતાના જ હાથમાં છે. કોઈ માથે હાથ મૂકશે અને તે થઇ જશે, એમ જેઓ માનીને બગાસાં ખાતા વર્ષો વીતાવે છે તેઓને સમય વીતતાં સમજાયા વિના રહેતું જ નથી કે તેમના માનવામાં તેઓ ઠગાયા છે. આત્માવડે જ આત્માનો ઉદ્ધાર કરવાનો છે, અર્થાત્ પોતાના પ્રયત્નથી જ પોતાના મનને શુદ્ધ વિચારને સેવતું કરવાનું છે. આશ્ચર્યજેવું એ છે કે મનુષ્યો પોતાને હાથે જે કામ થઈ શકે એવું છે તેને કઠિન માની બેઠા છે, અને બીજાને હાથે જે કામ થઈ શકે એવું નથી, તેને સહેલું માની બેઠા છે. આપણે હાથે આપણું કામ આપણે જેવું કરીએ તેવું બીજો કરે, એ શું સંભવે છે ? પ્રેમાળ છતાં પણ માતા શું આખો જન્મારો બાળકને કેડે તેડી ફરે છે ? બે ત્રણ વર્ષ ફરે, પણ પછી તો બાળકે પોતાના પગ હલાવવા જ જોઇએ.

જેને સુખ ન જોઈતું હોય, જેને હાથપગ છતાં પણ કાષ્ટની પુતળીની પેઠે હાથપગ ન હલાવવા હોય તે ભલે આળસમાં આયુષ્ય ગાળે, અને દુઃખી રહે, પણ આપણે તેમ કરવાની જરૂર નથી. વિચારો કેવી રીતે મનમાં પ્રકટે છે, તેના માનસિક નિયમો આપણે જાણ્યા છે; ભોજન આપણા આગળ આવીને પડ્યું છે. હવે જેને ભુખની ભુમો પાડવા કરવી હોય તે ભલે પાડે. આપણે આ ક્ષણથી નિયમોનો ઉપયોગ કરવો જ જોઈએ.

જેવા વિચારો આપણે કરીએ છીએ તેવા જ આપણે થઇએ છીએ, એ નિયમ જો સાચો છે, તો સુખી થવાને માટે આપણે આપણા વિચારો ફેરવવા જ જોઈએ. આપણા વિચારો અશુદ્ધ છે, આપણું મન વિકારી છે, માટે જ આજે આપણે દુઃખી છીએ, તેથી હવે જે વિચારો આપણે નિત્ય કર્યાં કરીએ છીએ, તે સંપૂર્ણ પ્રકારે આપણે બદલવા જોઇએ. ઘર જેમ પાયામાંથી ખોદીને આપણે નવું બાંધીએ છીએ, તેમ આપણા મનને નવામાંથી આપણે નવું બાંધવું જોઇએ. શી રીતે ?

ઘર નવું બાંધવાને આપણે શું કરીએ છીએ ? સઘળો જ નવો સામાન લાવીએ છીએ, આપણને મનગમતી યોજનાપ્રમાણે નવા જ પાટનું ઘર બાંધીએ છીએ. મનના પણ આ-

ળા જ જુના વિચારોને આજથી રજા આપી, આપણે આપણને મનગમતી નવી યોજનાપ્રમાણે મનને બાંધવાનું છે.

આપણે જોયું છે કે મનમાં જે જે વિચારો ચાલે છે, તે તેમાં જે છાપો પડી હોય છે, અથવા પાડવામાં આવે છે, તે પ્રમાણે જ ચાલે છે. જેની આપણા મનમાં છાપ પડી હોતી નથી, તેના વિચારો કદી પણ આપણા મનમાં ચાલતા નથી. આ પ્રકારના નિયમનું આપણને જ્ઞાન થતાં, આપણને મનગમતા વિચારો આપણા મનમાં ચલાવ્યા કરવાનું કાર્ય બહુ જ સરળ થઈ જાય છે.

મનમાં પડતી છાપોઉપર જ જો વિચારોનો આધાર છે તો પછી આપણું એક જ કર્તવ્ય રહે છે, અને તે એ કે મનઉપર અનુકૂળ છાપો પાડવાનો જ માત્ર પ્રયત્ન કરવો. સત્પુરુષોના આશ્રમોમાં શા માટે જવું, તીર્થોમાં કેમ ફરવું, દેવમંદિરોમાં નિત્ય શા માટે જવું મહાપુરુષોનાં દર્શન શા માટે કરવાં, તેમનો બોધ શા માટે શ્રવણ કરવો, સજ્જનોના સમાગમમાં નિરંતર શા માટે રહેવું, સત્કથાઓ શા માટે સાંભળવી, સત્શાસ્ત્રોનો અભ્યાસ શા માટે રાખવો—આ સર્વનો હેતુ હવે તમને સમજાય છે? મનઉપર અનુકૂળ છાપો પાડવા માટે. નિત્ય સત્પુરુષોનાં દર્શન કરવાથી, નિત્ય તેમની વાતો સાંભળવાથી, તેની જ છાપો મનઉપર પડે છે, અને તેમ થતાં આપણા મનના અશુદ્ધ, પ્રતિકૂળ વિચારો બદલાઈ જાય છે.

બાહ્ય શુભ વિષયોના સંબંધથી મનઉપર શુભ છાપ પાડવાનો આ એક માર્ગ છે, પણ તે પ્રવેશકોને માટે છે, બાળકોને માટે છે. સત્પુરુષ કંઈ સદા સમીપ હોતા નથી. તીર્થો, કથાઓ, સદ્વાર્તાઓ જ્યારે આપણે જોઈએ, ત્યારે આપણી સમીપ હોતાં નથી. શુભ છાપો પાડવા તેમને આધારે રહેવું, એ પણ પરતંત્રતા જ છે. આફ્રીકા કે એડનમાં નોકરી હોય ત્યાં કંઈ આવી અનુકૂળતા હોતી નથી. તેવા મનુષ્યોએ શું નિરંતર દુઃખી જ રહેવું? એમ છે જ નહિ.

શુભ છાપોને માટે બાહ્ય શુભ વિષયોનો સંબંધ સેવવાની, અનિવાર્ય અગત્ય છે, એવું છે જ નહિ. પૂર્વે જણાવ્યું તેમ તે, આરંભની ભૂમિકામાં પ્રવેશેલા મનુષ્યોમાટે છે. સ્વતંત્ર થવા ઇચ્છનારે આગળ વધવું જ જોઈએ. બાહ્ય વિષયોના સંબંધવિના અંતઃકરણમાં અનુકૂળ શુભ છાપો પ્રકટાવતાં તેણે શીખવું જોઈએ.

પોતાના જ ઘરમાં ગમે તે મનુષ્ય અભ્યાસથી અને વૈરાગ્યથી આ સાધી શકે છે. બાહ્ય વિષયોનો જે પ્રકારનો મનને સંબંધ થાય છે, તે સંબંધનો અંતરમાં આભાસ પ્રકટાવવાથી, બાહ્ય વિષયના સંબંધવિના મનઉપર ઇચ્છેલી છાપ પાડી શકાય છે. ઇચ્છેલા આભાસને અંતઃકરણમાં પ્રકટાવવાની કળાને સિદ્ધ કરવામાં જ મનને શુદ્ધ કરવાની કુંચી રહેલી છે.

તમે ધારો કે પાંચસેં કોશ પ્રવાસ કરીને કોઈ મહાપુરુષનાં દર્શન કરી ઘેર આવો છો. પ્રત્યક્ષ દર્શનસમયે તેમનો તમારા નેત્રને સંબંધ થવાથી તેમની છાપ તમારા અંતઃકરણમાં પડી છે. તે છાપને લીધે તમને ઘણીવાર તે મહા પુરુષના વિચાર આવ્યા છે, અને તેમના વિચારથી તમારા વિકારો દૂર થયા છે. ઘેર તમારી ઓરડીમાં તે મહાપુરુષ નથી, પણ તમે નેત્ર મીંચીને શાંત થઈને બેસો છો, અને જાણે તે મહાપુરુષને તમે હાલ પ્રત્યક્ષ જ જોતા હો, એમ મનવડે કલ્પો છો. તમારી કલ્પના જો બરાબર બંધાય છે, તો જાણે તે મહાપુરુષની સમીપ જ તમે હો, એવું તમને અંતરમાં ભાન થાય છે. આ પ્રમાણે અપ્રત્યક્ષ વસ્તુનું કલ્પનાથી અંતરમાં સ્વરૂપ રચીને, અંતરમાં જાણે તેને પ્રત્યક્ષ જોતા હોઈએ, એ પ્રમાણેનું ભાન કરવું, તેને અંતરમાં આભાસ પ્રકટાવવો, એમ કહેવામાં આવે છે. (અપૂર્ણ.)

ભક્તિમાં યથાર્થ તન્મયતાવાળા સાધકો દુર્લભ છે.

પદ. (મોરી પ્યારી ઠુમક ઠુમક કરત શીરીં આવે—એ લય.)

આજે એવો સાધક ક્યાંથી રામની ધૂન લગાવે, અતિ ભાવે.
ભૂલીને ભાન આ દૃશ્ય પ્રપંચનું, ધ્યાનમાં ચિત્ત દૃઢાવે; એવો.
ખાવામાં પીવામાં ન્હાવામાં ગાવામાં, વૃત્તિને જે ન ભ્રમાવે; એવો.
ઉઠતાં બેસતાં ચાલતાં ઉંઘતાં, હરિમાં ચિત્ત જમાવે; એવો.
સત્ય અને પ્રિય હિતવિના જેની, વાણીમાં અન્ય ન ભાવે; એવો.
સર્વાત્મભાવનું અમૃત જેનાં, નયન સદા વરસાવે; એવો.
કામ કે ક્રોધ કે લોભ ન જેને, ક્ષણ પણ એક સતાવે; એવો.
સર્વત્ર નિર્લેપતાની ધ્વજાને ગગને જે ફરકાવે; એવો.
ચૌદ ભુવનના વિભવો જેને, મોહ નહિ ઉપજાવે; એવો.
રામવિના કો પદાર્થ ન જેને, પ્રેમ કદી પ્રકટાવે; એવો.
નરહરિરામમાં અણુઅણુ જેનાં, તન્મયતા દર્શાવે; એવો.
તે સાધકના અનવધિ યશનાં, દુંદુભિ દેવ બજાવે; એવો.

મેં માંસાહાર શા માટે છોડી દીધો છે ?

માંસાહારને છોડીને તમે વનસ્પતિઆહારને શા માટે ગ્રહણ કર્યો છે, એવો અમેરિકાના એક પ્રસિદ્ધ વિદ્વાન્ એલ્મર એલ્સવર્થ કેરીને પ્રશ્ન થતાં તેમણે નીચે પ્રમાણે ઉત્તર આપ્યો છે.

'આરંભમાં જ હું કહી દઉં છું કે હું ફળાહાર કરનાર છું, કારણ કે હું સફરજન, અંજીર, દ્રાક્ષ, તડબુચ વગેરે ફળોઉપર જ કેવળ નિર્વાહ કરૂં છું. ક્વચિત્ હું ઘઉંની સારી શેકેલી ભાખરી ખાઉં છું, પરંતુ જ્યાંસુધી મને કુદરતી આહાર મળી શકે છે, ત્યાં સુધી હું બીજો કોઈ પણ જાતનો રાંધેલો ખોરાક ખાતો નથી.

માંસાહાર છોડીને ફળાહાર શા માટે હું કરૂં છું ? કારણ કે તેથી મનની તથા આત્માની શક્તિઓ વિકાસને પામે છે, એમ મારૂં માનવું છે.

મેં શા માટે માંસાહાર છોડી દીધો, એમ તમે મને પૂછોછો? વિશ્વપ્રસિદ્ધ ડૉ. ઓલ્ડફીલ્ડનો બ્રિટાનિકામાં આવેલો 'વનસ્પતિઆહાર' (Vegetarianism) નો વિષય વાંચો; આહારના વિષયનો ઉંડો અભ્યાસ કરનાર, લંડનના અત્યંત પ્રસિદ્ધ ડૉ. હેગના લેખો વાંચો; કેલૉગ, લેટ્સન, બ્રૂક, કાર્કના લેખો વાંચો; યેલના ચિટનડન અને ફોસ્ટરના આહારસંબંધી તેમણે કરેલી તપાસના હેવાલો વાંચો, ચીકાગોમાં ઢોરોને રાખવાના વાડામાં વર્તતા કેરના વૃત્તાંતો વાંચો, અને તમે મને પૂછેલા પ્રશ્નનો ઉત્તર તમને મળી જશે.

કેટલાંક વર્ષપૂર્વે મારૂં શરીર છેક જ લથડી ગયું હતું. મારા જ્ઞાનતંતુઓ નિર્બળ પડી

ગયા હતા, મને રાત્રે ઉંઘ આવતી ન હતી, મારૂં લોહી બગડી ગયું હતું, અને મને છસ્પીતાળમાં નાંખી આવવા જેવી મારી હાલત થઈ હતી. અત્યંત નિરાશ થઈ જવાથી પછી મેં આરોગ્યવિદ્યાનો અભ્યાસ કર્યો. હું શુદ્ધ જળ પુષ્કળ પ્રમાણમાં પીવા લાગ્યો; પછી મેં સવારનો નાસ્તો કરવો છોડી દીધો; પછી મેં કોફીને કુવામાં નાંખી દીધી; પછી મેં માંસ ખાવાનું છોડી દીધું; અને અંતે હું એક પગથીયું તેથી પણ ઉંચો ચડ્યો, અને તે એ કે મેં રાંધેલો ખોરાક ખાવો છોડી દીધો, અને કુદરત જેવી સ્થિતિમાં આહારને ઉત્પન્ન કરે છે, તેવી જ સ્થિતિમાં તેને મેં ગ્રહણ કરવા માંડ્યો. આથી મારૂં શરીર એટલું બધું સુધરી ગયું છે કે આ પ્રમાણે રહેવાથી મારા મિત્રો મને ચક્રમ કહે છે તો પણ મારો આહારનો નિયમ ફેરવવાનું મને મન થતું નથી.

સમય જતાં મારામાં દયાની લાગણી એટલી બધી ઉત્પન્ન થઈ કે આજે તો હવે કોઈ પણ પ્રાણીની હિંસા કરવી, એને હું ચોખ્ખું ખુન જ ગણું છું.

આજે પૃથ્વીમાં જેટલાં મનુષ્યો વસે છે, તેમાંથી સોએ નવાણું મનુષ્યો વનસ્પતિનો આહાર કરે છે. રોમન સિપાઈઓએ શેકેલા ઘઉં ખાઈને આખી દુનિયાને જિતી હતી. ગ્રીસ દેશના તત્ત્વજ્ઞાનીઓ, કવિઓ અને કળાભિજ્ઞો સઘળા જ વનસ્પતિનો આહાર કરનારા હતા; હિંદુસ્તાનનું તત્ત્વજ્ઞાન એ વનસ્પતિના આહારનો જ પરિણામ છે.

શરીરનું અને મનનું સર્વોત્તમ બળ કુદરતી આહારવડે જ પ્રાપ્ત થતું હોવાથી મેં માંસાહારનો પરિત્યાગ કર્યો છે. મનુષ્યો જ્યારે માંસાહારનો ત્યાગ કરશે ત્યારે મંદવાડ ક્વચિત્ જ જોવામાં આવશે. વનસ્પતિનો આહાર યોગ્ય સમજણસાથે જ્યારે ગ્રહણ કરવામાં આવે છે ત્યારે માંદા મનુષ્યો સાજા થયા વિના રહેતા નથી.

જો તમે માંદા રહેતા હો તો તમારા આહારનું પ્રમાણ જેમ બને તેમ છેક જ ઘટાડી નાંખો; અથવા તો સાત દિવસ કે પંદર દિવસ કેવળ નકોરડા ઉપવાસ ખેંચી કાઢો. સાધારણ અશક્ત મનુષ્યને એકવિશ દિવસના ઉપવાસ ખેંચી કાઢવાથી કશી જ હાનિ થતી નથી. પછી કુદરતે તૈયાર કરેલો આહાર જેવાં કે ફળ વગેરે મિતપણે ખાઓ, અને ફરીને ભૂલ કરીને માંદા ન પડો.

પ્રત્યેક મનુષ્યે વનસ્પતિનો અથવા ફળનો આહાર કરનારા થવું જોઈએ; કારણ કે પછી વ્યાધિઓ, વ્યસન, નિર્ધનતા, ક્રૂરતા, ગુના, અને ખુન મોટા પ્રમાણમાં ઘટી જશે. મનુષ્યો-ઉપર વેઠેલાં દુઃખો તો માંસાહારને લીધે જ આવે છે. માંસાહાર અનાવશ્યક છે, અસ્વાભાવિક છે, મનુષ્યત્વને દૂષણ લગાડનારો છે, રોગ કરનાર છે, અને તે ગ્રહણ કરવો યોગ્ય છે, એ કોઈ પણ રીતે સિદ્ધ થઈ શકે તેમ નથી. આજના સમયમાં જે મહા વિદ્વાનો વિચારમાં સહુથી આગળ વધેલા છે, તે સર્વ માંસાહારની વિરુદ્ધમાં છે.

જ્યાં સુધી નિર્દોષ પ્રાણીઓની કતલ બંધ કરવામાં આવશે નહિ ત્યાં સુધી દુનિયાંમાં શાંતિ, બીજાના કલ્યાણની ઇચ્છા, પ્રેમ અને ભ્રાતૃભાવનો કદી પણ પ્રસાર થશે નહિ. પ્રત્યેક પ્રાણી મારો મિત્ર અને બંધુ છે, અને સઘળાં સચેતન પ્રાણીઓપ્રતિ ભ્રાતૃભાવ ધરવાના પક્ષમાં બોલવાનો આ પ્રસંગ મને મળવાથી મને આનંદ થાય છે.

માંસને ખાનારા મનુષ્યો માંસની સાથે ઓતપ્રોત થઈ રહેલાં ભય અને ત્રાસનાં અત્યંત

આવા બીકણ બિલાડી સ્વભાવને સત્વર જિતવો જોઇએ; અને પોતાના સામર્થ્યમાં પૂર્ણ શ્રદ્ધા ધરી પોતે જે કરવાનું ધાર્યું હોય, તે પોતાના ઉત્તમમાં ઉત્તમ મિત્રોને પણ ન જણાવતાં, શાંતિથી અને દઢતાથી, કોઇથી પણ ડર્યા વિના કર્યા જવું.

પોતાનામાં રહેલી સ્વાભાવિક શક્તિઓને આ મનુષ્યો જ્યારે કેળવે છે, અને વિષયલોલુપ જીવનને ગાળવાનું છોડી આધ્યાત્મિક જીવન ગાળવા માંડે છે ત્યારે તેઓ ઘણા ઉદાર મનના, ઘણા પ્રમાણિક, ઘણા વિનયી અને ઘણા માયાળુ હોય છે. તે સમયે તેઓનામાં ન્યાયબુદ્ધિ અને સદસદ્‌વિવેકબુદ્ધિ બહુ જ ઉત્તમ પ્રકારની હોય છે. આવી સ્થિતિમાં આ મનુષ્યો કોઇથી ઠગાતા નથી. કારણ કે સામાના અંતઃકરણની પરીક્ષા સારી રીતે કરી શકવાનું તેમનામાં સામર્થ્ય આવ્યું હોય છે. પોતાના દોષોનો જય કરનાર અને સાવધાન થયેલા કુંભરાશિના મનુષ્યો અત્યંત ઉદ્યોગી અને પ્રયત્નશીલ હોય છે, અને ગમે તે અભ્યાસ, ઉદ્યોગ, ધંધો અથવા વ્યાપાર કરે છે તો તેમાં કુશળ જ નીવડે છે. કુંભરાશિમાં જન્મેલાં જે સ્ત્રીપુરુષો પોતાનામાં રહેલી શક્તિઓને સ્વલ્પ અંશમાં પણ જાણે છે, તેઓ આ વિશ્વમાં, ખરેખર ભારે વિજય મેળવે છે, એમ કહેવું, એમાં અતિશયોક્તિજેવું કશું જ નથી.

ધંધામાં કે વ્યાપારમાં ખંતથી મહેનત કરવાની અને કરકસર કરવાની અગત્યને તેઓ સારી રીતે સમજતા હોય છે, તેઓ જેમ બને તેમ દેવું કરવાથી અલગ રહે છે. કરજ કરનારની સ્થિતિ ગુલામકરતાં પણ વધારે ખરાબ છે, તથા કરજ એ દુનિયાંમાં ગણાતાં મોટામાં મોટાં દુઃખોમાંનું એક છે, એ તેઓ સારી રીતે સમજે છે. દેવાદાર મનુષ્યને સત્ય બોલવાનું કામ ઘણું જ કઠિન થઈ પડે છે, અને તેથી જ કરજની પીઠઉપર અસત્ય સ્વારી કરે છે, એવું જે કહેવાય છે, તે કેવળ ખરું છે, એ વિષયનું આ રાશિમાં જન્મેલાં મનુષ્યોને જ્ઞાન હોય છે. કરજ મનુષ્યને દુર્બળ અને હિચકારો કર્યા વિના રહેતું જ નથી, એ વાર્તા આ મનુષ્યો કદી વિસરી જતા નથી.

ભારે અભ્યાસ કર્યાવિના જ વિવિધ વિષયો શીખી જવાનું આ મનુષ્યોમાં સામર્થ્ય હોય છે. પ્રત્યેક સ્થાનમાંથી અને પ્રત્યેક વાતમાંથી આ મનુષ્યો જ્ઞાનને ગ્રહણ કરી લેતા જોવામાં આવે છે. આ રાશિમાંના ઘણા તો કોઇ વિષયસંબંધી માત્ર એક જ વાર વાંચે છે, અને ફક્ત જ તે તેમને સંપૂર્ણ પ્રકારે આવડી જાય છે. કોઇ પણ વિષયને એક વાર વાંચીને તેનું સંપૂર્ણ જ્ઞાનપ્રાપ્ત કરી લેવું, એ તેમને મન રમતજેવું હોય છે. કોઇ પણ વિષયને ગોખીને મોંઢે કરવાને તેઓ કદી પણ પ્રયત્ન કરતા નથી, કારણ કે તેમ કરવાની તેમને [illegible] જરૂર પડતી નથી.

તેઓ બહુ જ મળતાવડા સ્વભાવના અને આનંદને ઉપજાવનારા હોય છે. સર્વ પ્રસંગોમાં તેઓ પોતાનું માન તથા મર્યાદા નિભાવી રાખે છે. તેઓ ક્રોધને વશ કરનારા અને શાંત સ્વભાવના હોય છે. તેમને ક્વચિત્ જ ક્રોધ ચઢે છે, અને તોપણ તેમનું કોઈ અપમાન કરે છે ત્યારે કેવી રીતે પોતાના ક્રોધને દર્શાવવો તે તેઓ સારી રીતે જાણતા હોય છે.

આ મનુષ્યો કોઇ કોઈ વાર સ્વચ્છંદી થઈ જાય છે. તે સમયે તેઓ વિવેક વિસરી જાય છે. તેઓએ ઉચ્ચ વિષયોમાં પોતાના મનને રમાડતાં શીખવું જોઇએ. ઉચ્ચ અભિલાષાઓ ધરવામાં ગગને ઉડતા પોતાના વિચારોને તેમણે રોકવાનો કદી પણ પ્રયત્ન ન કરવો.

આ રાશિમાં જન્મેલાં મનુષ્યોમાં અંતર્જ્ઞાન, તથા ભવિષ્યને જાણવાનું સામર્થ્ય અધિક પ્રમાણમાં હોય છે. આ શક્તિ દૈવી શક્તિ ગણાય છે. જ્યારે આ મનુષ્યો પારમાર્થિક સાધનો સાધવામાં પ્રયત્નશીલ થાય છે ત્યારે તેઓનામાં બહુ જ ઉંચો દૈવીઝાર સત્વર થવા માંડે છે, અને પ્રત્યેક વિષયમાં તેઓ બહુ જ આગળ વધી જાય છે. આવે પ્રસંગે તેઓ બહુ જ મોહક, પ્રીતિપાત્ર અને આકર્ષક હોય છે. પ્રત્યેક જણ તેમના ઉપર અત્યંત પ્રેમ કરે છે, અને સર્વ તેમના તેજમાં દબાય છે.

આ રાશિનાં મનુષ્યોમાં એક ખાસ આધ્યાત્મિક શક્તિ રહેલી હોય છે, અને તેને ઓળખીને જો તેઓ તેનો ઉપયોગ કરે છે તો જગતમાં તેઓ બહુ ચમત્કારિક મનુષ્યોતરીકે ગણાય છે. આ શક્તિ તે ગાંડા અને ઉન્મત્ત મનુષ્યોને વશમાં રાખવાની છે. જો આ રાશિમાં જન્મેલા મનુષ્યોને યોગ્ય પ્રકારનું શિક્ષણ આપીને ઉન્મત્ત અને ગાંડા મનુષ્યોની ઇસ્પીતાળોમાં, તેઓ ઉપર દેખરેખ રાખવાને નીમવામાં આવે તો બહુ લાભ થવાના સંભવો આવે છે. શાંત અને સ્થિર વૃત્તિવાળા આ રાશિના મનુષ્યનાં નેત્રમાં અદ્ભુત પ્રકારનું વશીકરણ હોય છે; અને પારમાર્થિક વૃત્તિવાળા આ રાશિના કોઈ મનુષ્યના નેત્રમાંથી જ્યારે સાત્વિક ઓજસનો પ્રવાહ કોઈ રોગીઉપર નાંખવામાં આવે છે ત્યારે તેવડે તેનો વ્યાધિ મટ્યાવિના રહેતો જ નથી.

આ મનુષ્યો શરીરે ઉંચા, સુંદર, બહુ જ પ્રતાપ પાડનારા, અને સુદૃઢ તથા નિરામય હોય છે. વળી તેઓ નિર્મળ કાંતિના હોય છે.

આ મનુષ્યોએ મેષ, ધન અને કુંભરાશિમાં જન્મેલા મનુષ્યોમાંથી મિત્રો પસંદ કરવા જોઇએ. તુલા રાશિનાં મનુષ્યોસાથે પણ પ્રસંગે તેમને ઘણો સારો મેળ બાઝે છે.

પોતાના દોષોને જાણવાથી અને તેમને ટાળવાથી જ મનુષ્ય ડાહ્યો અને મોટો થઈ શકે છે. મૂર્ખ મનુષ્ય જ જાણે છે કે મારામાં એકે દોષ નથી. કુંભરાશિનાં મનુષ્યોએ પોતાના દોષો તત્કાળ જાણી લેવા, અને એકદમ તેમનો જય કરવા મચી પડવું બહુ જરૂરનું છે. તેઓ બહુ જ લાગણીવાળા અને ઘણા જ બીકણ સ્વભાવના હોય છે. સઘળામાં જ સિંહ અથવા મસ્ત આખલાજેવું બળ હોય છે, પણ તે વાત તેઓ જાણતા નથી. દૈવી વિદ્યાઓ અને અધ્યાત્મશાસ્ત્રનો અભ્યાસ કરવાથી તેમને બહુ લાભ થાય છે. ભય, શંકા, મુલતવી રાખવાનો સ્વભાવ, નિરુત્સાહ, આશારહિતપણું, અને આપેલાં વચનો તોડવાની ટેવ, એ આ મનુષ્યોના મોટામાં મોટા દોષ છે. અદઢતા, અને લહેરી સ્વભાવ આ મનુષ્યોની અસાધારણ બુદ્ધિને બગાડે છે.

પોતાના ઉચ્ચ ગુણોને નહિ કેળવનાર આ રાશિનાં મનુષ્યો ભારે ડીંગીયાડીંગોર, અને ખટી ખટી વાતો કરનાર હોય છે. પોતાની અને પોતાના કુટુંબી જનોની અથવા પૂર્વજોની મોટાઈની તે એટલી તો બડાઇઓ હાંકે છે કે તે સાંભળનારા કંટાળી જાય છે. પોતાનાં જ કુટુંબી જનો અને પોતાના જ મિત્રો આ જગતમાં માનના કે સંમાનના અધિકારિ છે એમ તેઓ કહ્યા કરે છે. તેઓને પોતાના અને પોતાના સ્વજનોનાં નામની પૂર્વે ખેતાબો અને સંમાનસૂચક ઉપનામો કે વિશેષણો સામાન્ય વાતચીતમાં પણ જોડવાં બહુ જ ગમે છે. આ રાશિમાં કેટલાક જુઠા અથવા કેવળ ગપ્પીદાસો પણ મળી આવે છે, પણ તેઓનું અસત્ય ભાષણ ક્વચિત્ જ અન્યને હાનિ કરવાને માટે બોલાયલું હોય છે; કારણ કે ગપ્પાં ઠોકવામાં

અથવા અસત્ય બોલવામાં તેઓનો ઉદ્દેશ પોતાને અથવા પોતાના મિત્રોને જગતમાં મોટા દેખાડવા વિના બીજો કશો હોતો નથી. આ લોકો પોતાનો બહારનો દેખાવ બહુ જ સારો દેખાય તેની ઘણી કાળજી લેનારા હોય છે, અને કોઈ કોઈ વખતે પોતાને જોઈતી વસ્તુ મેળવવાને માટે પોતાને માથે ભારે જોખમ વહોરી લે છે. આ લોકો સાંસારિક વિષયોમાં ભારે આસક્તિ ધરીને ઘણીવાર પોતાની ઉચ્ચ શક્તિઓને અને ઉચ્ચ ગુણોને કદી પણ બહાર ડોકું કાઢવા દેતા નથી. જો તેઓ આમ કરે છે તો તેઓ પોતાના જીવનને દુઃખમય અને નિરુપયોગી કરી મૂકે છે. (અપૂર્ણ.)

——:o:——

योगिनी.

(અનુસંધાન ગયા અંકના પૃ૪:૨૩ થી)

પછી યોગિની સજ્જ થઇને આવી, અને તેને મારી સાથે ગાડીમાં બેસાડીને મેં મારાં ઔષધાલયભણી પ્રયાણ કર્યું.

આ સ્થળે સદ્વિવેકી વાચકને ભ્રમ ન થાય માટે કેટલોક ખુલાસો કરવાની અગત્ય છે. યોગિનીને મારી સાથે હું ઔષધાલયમાં લેઈ ગયો, તેથી એમ સમજવાનું નથી કે પુરુષો જે જે ધંધા કરે છે, સર્વ ધંધા સ્ત્રીઓ સ્વતંત્રપણે કરે, એવા પક્ષનો હું છું. સ્ત્રીઓ ડૉક્ટર, બેરીસ્ટર, વકીલ, શિક્ષક, વ્યાપારી કે એવા જ વિવિધ ધંધો કરનારા પુરુષોની પેઠે સ્વતંત્રપણે ડૉક્ટર, બેરિસ્ટર વગેરે થઇને જગતમાં ફરી પોતાનો નિર્વાહ કરે, એવો મારો અભિપ્રાય નથી. મારો કહેવાનો આશય, પોતાના પતિના કર્તવ્યમાં સ્ત્રી જ્યાંસુધી બની શકે ત્યાંસુધી મદદ કરનારી થવી જોઇએ, એટલો જ છે. પતિ કચેરીમાં નોકર હોય ત્યાં તેની સ્ત્રીએ તેની જોડે જઈ, તેને કામ કરવામાં મદદ કરવી, અથવા પતિ વ્યાપારી હોય અને માલ ખરીદવા બીજે ગામ જતો હોય તો સ્ત્રીએ તેની સાથે માલ ખરીદવા જવું, એવું કહેવાનો મારો ભાવ નથી જ. મારો કહેવાનો ભાવ એટલો જ છે કે પુરુષ અને સ્ત્રી ઉભયે પરસ્પરના આશયોથી અને કર્તવ્ય વગેરેથી અજ્ઞાન ન રહેવું જોઇએ, અને ઉભયે પરસ્પરને પોતપોતાનાં કર્તવ્ય સાધવામાં જેટલી હદસુધી મદદ થઈ શકતી હોય તેટલી કરવી જોઇએ. ઘરમાં પુરુષને રાંધીને ખવડાવવું, તથા ઘરના સરસામાનની દેખરેખ રાખવી, એટલાં જ કામોમાં પુરુષોએ સ્ત્રીની બુદ્ધિને ગોંધી નહિ રાખવી જોઇએ, પણ તેને વિકાસ પામવાનો અવકાશ આપવો જોઇએ, અને જે ઉંચી ભૂમિકામાં પોતે રમણ કરે છે, તે ભૂમિકામાં વેલીને જેમ વૃક્ષ આશ્રય આપી ઉંચી ચઢાવે છે, તેમ પોતાનો આશ્રય આપીને ઉંચી ચઢાવવી જોઇએ. તેને પુરુષોનાં મંડળોમાં એકલી સ્વતંત્રપણે ફરવા દેવી, એમ હું કહેતો જ નથી, પણ જ્યાં જ્યાં પુરુષોનાં મંડળોમાં તેઓ પોતાનું ક્રિયાઓ કરતાં હોય ત્યાં ત્યાં પોતાના પતિસાથે, તેની મર્યાદાનું રક્ષણ શાંત સ્વભાવના હોય છે મ લેતા કર્યાવિના, પુરુષોની ઉન્નતિમાં તે સર્વદા પ્રતિબંધ કરનારી કરે છે ત્યારે કેવી રીતે પોત...નું, પુરુષોના કર્તવ્યમાં તેને સાથે રાખવાથી તે પુરુષોને અત્યંત

આ મનુષ્યો કોઇ કોઈ વાર તેમ નથી.

તેઓએ ઉચ્ચ વિષયોમાં પોતાના મ અટનું બંધું નિશાળ છે કે તેને જ્ન તેઓ બરાબર સાધવામાં ગગને ઉડતા પોતાના વિચારોને ઇતર પુરુષોને મદદ કરવાનો સમય જ મળવાનો અસંભવ

છે, એ હું સારી પેઠે જાણું છું, પરંતુ સ્ત્રીઓનું પોતાનું કર્તવ્ય કેટલું બધું વિશાળ છે, અને તે બરાબર શી રીતે સાધવું, તેનું જ્ઞાન સ્ત્રીઓને પુરુષોથી વેગળી રાખવાથી થવાનો જેટલો સંભવ છે, તેના કરતાં પુરુષોના પરિચયમાં આવવાથી જ અધિક થવાનો સંભવ છે એ ગમે તેને પણ સહજ વિચાર કરતાં સ્પષ્ટ થાય તેમ છે. સ્ત્રીઓનું કર્તવ્ય અત્યંત વિશાળ છે એ પુરુષો આજે જેટલું સમજે છે, તેટલું સ્ત્રીઓ શાથી નથી સમજતી ? પાંચ અથવા છ ધોરણસુધી અભ્યાસ કરનાર એક છોકરાનું અંતઃકરણ જેટલું વિકાસને પામ્યું હોય છે, તેટલું એક કન્યાનું, તેટલો જ અભ્યાસ કરતાં છતાં શાથી વિકાસને પામેલું નથી હોતું ? કારણ સ્પષ્ટ જ છે, અને તે એ કે પુરુષોના પરિચયથી એક વિદ્યાર્થી બાળકના અંતઃકરણને વિકાસને પામવાના જેટલા સંભવો આવે છે, તેટલા એક વિદ્યાર્થી બાળાને આવતા નથી; અને તેથી કેળવણી લીધા છતાં પણ હજારો બાબતમાં તે પુરુષકરતાં પાછળ જ રહે છે.

પાશ્ચાત્ય પ્રજાઓના જેવું જ સ્ત્રીપુરુષોનું મિશ્રણ કરી નાંખવાના પક્ષનો હું નથી, તેમ જ સ્ત્રીઓને ઘરમાં પૂરી રાખવાના, અને રખેને તેમને કોઇ જોશે, અથવા રખેને પુરુષોના સંબંધમાં આવવાથી તેઓ ભ્રષ્ટ થઇ જશે. એવા દુરાગ્રહી પક્ષનો પણ હું નથી. સગાંસંબંધીના, આડોશીપાડોશીના, અને જ્ઞાતિના પુરુષોના થોડાઘણા સંબંધમાં શું આપણી સ્ત્રીઓ સેંકડો વાર નથી આવતી ? અને આવો સંબંધ શું તેમને સર્વદા ભ્રષ્ટ કરનાર થઇ પડ્યોછે ? જ્યારે ઘણી વાર સ્વતંત્રપણે આવા સંબંધમાં આવતાં છતાં પણ કુલીન આર્યમહિલાઓ પોતાની પવિત્રતાને સંરક્ષી શકે છે, તો પછી દેશોન્નતિના, ધર્મોન્નતિના, અથવા સમાજોન્નતિના ઉત્તમ વિચારો કરતાં પુરુષોનાં મંડળમાં પોતાના પતિસાથે, મર્યાદાના રક્ષણપૂર્વક સ્ત્રીઓ ભાગ લે તો તેથી તેમને હાનિનો સંભવ શી રીતે આવશે, એ સ્પષ્ટ થતું નથી.

પણ હું જે સ્ત્રીઓને પુરુષોએ પોતાનાં વિવિધ કર્તવ્યોમાં સાથે રાખવાનો આગ્રહ દર્શાવું છું, તે પાશ્ચાત્ય પ્રજાની વગરસમજ્યે દેખાદેખી કરવાના આશયથી દર્શાવું છું, એમ લેશ પણ નથી; પણ હું તો પ્રકૃતિના અનાદિસિદ્ધ નિયમોનું ઈશ્વરાનુગ્રહથી જે યત્કિંચિત્ મનન થયું છે, તેને આધારે જ દર્શાવું છું. અને આ નિયમો ગૂઢ નથી, પણ અત્યંત તેજસ્વી અક્ષરોવડે આખા વિશ્વમાં અણુઅણુમાં આલેખાયલા, પ્રત્યેક વિચારવાનને દૃષ્ટિએ પડે છે. આ પ્રકરણમાં તે દર્શાવેલા છે જ, તથાપિ પુનઃ સ્પષ્ટ કરીએ તો તે એ જ છે કે એકલું પુરુષતત્ત્વ કે એકલું પ્રકૃતિતત્ત્વ એક પૈડાવાળી ગાડીજેવું છે. ઉભય સાથે રહેવાથી જ આ

મેં કહ્યું, દેવિ! તું કહે છે, તેમ જ તેમનું પ્રથમ કર્તવ્ય છે. પરંતુ તે કર્તવ્ય બજાવવા જતાં આજે તેમની રોજી જતી રહેવાનો તેમને ભય રહેતો હશે, એમ લાગે છે. પ્રજામાંથી કોઈ માંદુ જ ન પડે તો પછી તેમને ત્યાં કોણ આવે, અને તેમનો નિર્વાહ શી રીતે ચાલે!

તે બોલી, ભગવન્! આ ભયથી જ જો તેઓ પોતાના મુખ્ય કર્તવ્યનું પાલન ન કરતા હોય તો તેમાં તેમની ભૂલ છે. પ્રમાણિકપણે પોતાના કર્તવ્યને સાધનારને, પ્રયત્નનું યોગ્ય ફળ મળ્યા વિના રહેતું જ નથી. આજે વૈદ્યડૉક્ટરોનો જે રીતે નિર્વાહ થાય છે, તેથી ભિન્ન રીતે તેમનો નિર્વાહ થવાનાં અનેક દ્વાર તેમને માટે ઉઘડ્યા વિના નહિ જ રહેવાનાં. પરમેશ્વરની કૃપાથી આપણે નિર્વાહનાં સાધનોની ખોટ નથી, તોપણ આપણા ઉદાહરણથી આપણે આ સંબંધમાં આપણા બંધુઓને પોતાના મુખ્ય કર્તવ્યનું ભાન થાય એવો પ્રયત્ન કરવો ઉચિત છે.

મેં કહ્યું, તને આ સંબંધમાં શું કરવું યોગ્ય લાગે છે?

તેણે કહ્યું, શું કરવું, એ આપને અજાણ્યું નથી જ, તોપણ આપ જ્યારે પૂછોછો ત્યારે જણાવું છું કે આપણે ત્યાં આવનાર રોગી સ્ત્રીપુરુષોને હવેથી આપણે ઔષધ આપવાની સાથે, તેઓ શાથી માંદાં પડ્યાં છે, તે સમજાવવું જોઈએ, તથા ભવિષ્યમાં તેઓ માંદાં ન પડે, માટે, આરોગ્યના કેવા કેવા નિયમો તેમણે પાળવા જોઈએ, તે તેમને સ્પષ્ટ કરીને કહેવું જોઈએ. આમ કરવામાં આપણો સમય વધારે જશે, એ ખરું છે, તથાપિ તેથી રોગીઓને વધારે લાભ થવા સંભવ છે. મારી ઇચ્છા એવી છે કે આપે પુરુષોનો એક વર્ગ કાઢી તેમાં પુરુષોને આરોગ્યસંબંધી અઠવાડીયામાં ત્રણેક દિવસ બોધ આપવો, તથા મારે સ્ત્રીઓનો એક વર્ગ કાઢી તેમને તે જ પ્રમાણે બોધ આપવો. વળી આપે લોકોને સમજાય એવી સહેલી ભાષામાં આરોગ્યવિદ્યાના નાના નાના લેખો લખવા, અને તેનો છૂટથી પ્રજામાં પ્રસાર કરવો. હું પણ આપને આ સંબંધમાં યથામતિ યથાશક્તિ સાહાય્ય આપીશ. વળી આપણે પ્રસંગોપાત્ત રોગીઓને ઘેર જવાનો નિયમ રાખીશું, અને ત્યાં રોગીઓ કેવી રીતે જીવન ગાળે છે, અને તેમના ઘરમાં તેમની રહેવાની વ્યવસ્થા કેવી છે, એ વગેરેની તપાસ કરીશું, અને તેમાં જ્યાં જ્યાં સુધારો કરવાની જરૂર હશે તે તે સ્થળે સુધારા કરવા, તેમને સૂચવીશું. પ્રસંગોપાત્ત રંક રોગીઓને આપણે દ્રવ્યની પણ મદદ આપીશું. હું ધારું છું કે આવા કંઈક ઉપાયોવડે આપણે આપણું કર્તવ્ય સાધીશું તો આપણે આજે લોકોનું જેટલું કલ્યાણ કરી શકીએ છીએ તેના કરતાં ઘણું જ વધારે કલ્યાણ કરી શકાશે.

શ્વસનવિદ્યાકલા.

(અનુસંધાન ગયા અંકના પૃષ્ટ ૨૪ થી)

પ્રકરણ ૧૬.

પગના નળાની પિંડી અને ઘુંટીને પોષનારી જીવનપ્રદ ક્રિયા.

બંને પગના નળાના પાછલા માંસવાલા ભાગ (પિંડી) માં અને ઘુંટીમાં કુંભ રાશિની સત્તા પ્રવર્તે છે. તેથી આ ક્રિયા કુંભરાશિ જે ૨૧ મી જાન્યુઆરીએ બેસે છે, અને ૧૯ મી ફેબ્રુઆરીએ ઉતરી જાય છે, તે દિવસોમાં કરવી.

સીધા ટટાર ઉભા રહેવું. પગની એડીઓને એક બીજાની સાથે અડેલી રાખવી, પણ બંને અંગુઠાની વચમાં દશ બાર આંગળનું અંતર રાખવું. બંને હાથ નીચે લટકતા રાખવા. છાતી આગળ કાઢવી. પછી હથેળીઓ શરીરભણી રહે એ રીતે એક હાથનાં આંગળાં બીજા હાથનાં આંગળાંમાં નાખવાં, અને બંને હાથને તંગ કરવા. પછી પગના અંગુઠાઉપર ઉભા રહીને, ઘુંટણમાંથી વાંકા વળીને શરીરને જમીનભણી જેટલું નીચું નમે તેટલું નમાવવું. પછી પાછા મૂળની સીધી ટટાર સ્થિતિમાં આવવું. આ બધી વખતે પગના અંગુઠાઉપર જ ઉભા રહેવું, અને એડીઓને જમીનને જરા પણ અડવા ન દેવી. આ પ્રમાણે આઠથી દશ મિનિટ સુધી કર્યા કરવું. શરીરને જમીનભણી નીચું નમાવતી વખતે, પૂર્વે કહ્યા પ્રમાણે ફેફસાં વાયુથી પૂરેપૂરાં ભરવાં, અને પાછા સીધા ટટાર થતી વખતે વાયુને બહાર કાઢીને તેમને પૂરેપૂરાં ખાલી કરવાં.

ક્રિયા કરતી વખતે મનને નળાની પિંડીઓમાં અને ઘુંટીઓમાં એકાગ્ર કરવું. તે અવયવો સુદૃઢ, પુષ્ટ અને સુંદર હોવાનું ચિત્ર વૃત્તિમાં રચવું.

નીચેનાં વિધિવાક્યોનો આ ક્રિયામાં ઉપયોગ કરવોઃ—મારા પગ બળવાન્ છે. મારામાં પુષ્કળ જીવન અને સામર્થ્ય છે. બળથી અને જીવનથી મારૂં શરીર ઉભરાઈ જાય છે. આ ક્રિયાના આ પ્રકારના ફળનો મને પૂર્ણ અનુભવ આવતો સમજાય છે.

વૃષભ, સિંહ, અને વૃશ્ચિક રાશિની ક્રિયાઓ કરતી વખતે, આ અવયવોને પોષનાર ઉપરની ક્રિયા ગૌણપણે કરતાં અડચણ નથી. (અપૂર્ણ.)

પણે શુદ્ધિ સાધવામાં પણ હેતુભૂત થાય છે, અને તેનું કારણ પૂર્વે કહ્યું તેમ શરીરોનો અસાંત નિકટ સંબંધ છે, એ જ છે.

સ્થૂલ શરીરની શુદ્ધિ સાધનારા વિવિધ ઉપચારોમાં ઉપવાસ એ એક અત્યંત સમર્થ ઉપચાર છે: અને જ્યારે તેને સમજીને કરવામાં આવે છે, તથા તે સાથે ઉપાસનાના ક્રમોને પણ યોજવામાં આવે છે ત્યારે તો તે મનુષ્યનું સર્વોત્તમ કલ્યાણ સાધે છે. આહારના કેવળ ત્યાગપૂર્વક ધ્રુવે કરેલી ઉપાસનાનું તેમ જ નરસિંહ મહેતાએ કરેલા ઉપાસનાયુક્ત સાત દિવસના ઉપવાસનું ફળ સર્વ આસ્તિક આર્યપ્રજા જાણે છે.

ઉપવાસથી શરીરના અને મનના વ્યાધિઓ મટે છે, એટલું જ નહિ, પણ તેનાથી શરીરનો અને મનનો વિકાસ પણ થાય છે, એમ અનેક અનુભવી પુરુષોનો અનુભવ છે.

શરીરમાં રહેલો કચરો, અને તેનાથી થનાર અનેક પ્રકારના વ્યાધિઓ ઉપવાસજેવા સરળ ઉપચારથી જેવા નાશ પામે છે, તેવા બીજા કશાથી નાશ પામતા નથી. શરીરની શુદ્ધિ કરનાર, ઉપવાસથી સમર્થ બીજા ઉપાયો નથી, એમ કહેવાનું તાત્પર્ય નથી; અનેક લૌકિક અને અલૌકિક ઉપાયો છે, પણ તે ઉપાયો સર્વને દુર્લભ હોય છે, અને કેટલાકને તો અલભ્ય જ હોય છે, અને ઉપવાસ સર્વને જ સુલભ છે.

વિધિપૂર્વક સેવવામાં આવતા ઉપવાસ તનના અનેક મળને બાળી નાખે છે, એટલું જ નહિ પણ મન અને ઇંદ્રિયોઉપર ચઢેલા મળના થરને બાળી નાંખીને આંતર પ્રદેશમાં રહેલા આત્મારૂપી સૂર્યનું દર્શન કરવામાં વૃત્તિને કેટલેક અંશે મદદગાર થઇ પડે છે.

જેમ કામ કરનાર અશ્વવગેરે પશુઓને પ્રસંગોપાત્ત એકેક દિવસ વિશ્રાંતિ આપવામાં આવે છે તો તેઓ બીજે દિવસે અધિક સારૂં કામ કરે છે, એટલું જ નહિ પણ તેઓનું બળ લાંબા સમયસુધી ટકી રહે છે, તેમ શરીરના અવયવોને અને તેમાં પણ જઠરને સાતે દિવસે અથવા પંદરે દિવસે એકેક દિવસ કેવળ વિશ્રાંતિ આપવામાં આવે છે તો તેઓ પછી અધિક સારૂં કામ કરે છે, એટલું જ નહિ પણ તેઓનું બળ લાંબા સમયસુધી ટકી રહે છે. આ કારણથી જ આપણાં શાસ્ત્રોમાં પંદરે દિવસે ઓછામાં ઓછો એકાદશીનો એક દિવસ ઉપવાસ કરવાનું વિધાન કરવામાં આવ્યું હોય છે.

ભાગજેટલું પણ ઉંચું પોતાની મેળે થઈ શકતું નથી. વનસ્પતિમાં પાષાણકરતાં ચૈતન્યની કળા અધિક જાગ્રત્ છે, અને તેથી તે ગુરુત્વાકર્ષણને ન લેખવી ઉંચે ચડે છે. પ્રાણીઓમાં તેથી પણ જીવનકળા અધિક પ્રમાણમાં હોવાથી તેઓ પૃથ્વીપર પડી ન રહેતાં, ગુરુત્વાકર્ષણનો જય કરી દિશાઓમાં ગતિ કરે છે. આ સઘળું છતાં તેમના શરીરના અણુ હજી જોઇયે તેવા હલકા ન હોવાથી તેઓ ઉડી શકતા નથી. શરીરમાં જેમ કચરો વધારે હોય છે, તેમ તેના ઉપર ગુરુત્વાકર્ષણની સત્તા વધારે ચાલે છે, અને જેમ કચરો ઓછો તેમ તેના ઉપર ગુરુત્વાકર્ષણની સત્તા ઓછી ચાલે છે. બાળકો હરણની પેઠે છલંગો મારતાં દોડે છે, તેનું કારણ તેમનાં શરીરમાં કચરો ઓછો છે, અને તેથી તેમના પર ગુરુત્વાકર્ષણની સત્તા ઓછી છે, એ છે. વૃદ્ધોથી ચાર ડગલાં પણ ચલાતું નથી તેનું કારણ તેમના શરીરમાં કચરો વધારે છે, અને તેથી તેમના પર ગુરુત્વાકર્ષણની સત્તા વધારે છે, એ છે; અને ઓછા કચરાવાળું શરીર અધિક જીવનમય હોવાથી ગુરુત્વાકર્ષણનો તે અધિક જય કરતું હોવાથી, ઉપવાસવડે શરીરનો કચરો બાળી તેને હલકું કરવું, અને તેમ કરી ગુરુત્વાકર્ષણનો જય કરવો, એ મૃત્યુનો જય કરવાતુલ્ય છે. ઉપવાસ આ રીતે વ્યાધિને, વૃદ્ધાવસ્થાને તથા મૃત્યુને પણ કંઈક અંશમાં જિતનાર છે.

જેમ અગ્નિ સુવર્ણના મળમાત્રને બાળીને તેને અત્યંત શુદ્ધ કરનાર છે, તેમ ઉપવાસ મનુષ્યના સ્થૂલ શરીરના મળમાત્રને બાળીને તેને અત્યંત શુદ્ધ કરનાર છે. ઉપવાસનો આરંભ થતાં જ શરીરમાંથી કચરો બળવા માંડે છે, અને જેમ જેમ ઉપવાસ આગળ વધે છે, તેમ તેમ તે કચરો એટલે સુધી બળે છે કે સ્થૂલ, સૂક્ષ્મ અને કારણ શરીર ત્રણે સ્વચ્છ કાચના પડદાજેવાં થઈ રહે છે, અને તેમાંથી આત્મા પોતાનો પ્રકાશ અધિક તેજસ્વીપણે બહાર નાંખી શકે છે. ત્રણે શરીરના અત્યંત નિકટ સંબંધનું અભિમાની જીવાત્માને ભાન થાય છે.

ઉપવાસના ભારે લાભ મનુષ્યો જાણતા નથી, તેથી જ તેઓ ઉપવાસ કરતાં આનાકાની કરે છે; પરંતુ જેમણે એક વાર ઉપવાસના લાભનો અનુભવ કર્યો છે, તેઓ તો આરોગ્યપ્રાપ્તિને અર્થે બીજા ઉપચારો કરવા પૂર્વે વગરખરચનો આ ઉપવાસ કરવાનો ઉપચાર જ પ્રથમ કરે છે.

લંબાવવો. ચોથાં અઠવાડીયાંસુધી સાત દિવસમાં એક જ દિવસ ઉપવાસ કરવો. બે ત્રણ અઠવાડીયાં પછી સાત દિવસમાં એક દિવસ ઉપવાસ કરવાનો નિયમ તો ચાલુ રાખવો જ, પણ વિશેષમાં પ્રતિદિન બે વાર ખાવાનું રાખ્યું હોય તે એક વારનું કરી નાંખવું. વળી એક બે અઠવાડીયાં જવા દેઈને પછી સાત દિવસમાં એક ઉપવાસને બદલે બે ઉપવાસ કરવા. આમ બે અઠવાડીયાં કરી પછી ત્રણ કરવા. આ પ્રમાણે ચઢતાં ચઢતાં ઘણા મનુષ્યો સહેલાઈથી દશ અથવા પંદર દિવસના લાગટ ઉપવાસ કરી શકે છે.

વધારે શક્તિવાળા અથવા દૃઢ મનના મનુષ્યોએ આરંભમાં એકને બદલે બે ઉપવાસ કરવા, અથવા જેમનાથી બની શકે તેમણે ઉપર કહ્યાપ્રમાણે ત્રણ કરવા. લાગટ ત્રણ ઉપવાસ કરવાથી, અથવા ધીરેધીરે અભ્યાસમાં ચઢતાં દશ પંદર દિવસના અખંડ ઉપવાસ કરવાથી લેશ પણ હાનિ થવાનો સંભવ નથી, પણ ઉલટો લાભ જ થવાનો સર્વ સંભવ છે.

ઉપવાસ કરનારે ઉપવાસના વિચારોમાં મનને જોડેલું ન રાખવું. ઉપવાસઉપર લેશ પણ લક્ષ ન આપવું. સવારે અને સાંજે જમવાનો સમય થાય તે ઉપર કિંચિત્ પણ ધ્યાન ન રાખવું. કંઈ પણ ઉપયોગી કામમાં મનને જોડેલું રાખવું. ઉપવાસ કરવાથી શરીરમાં અશક્તિ આવી જશે, એવા એવા અજ્ઞાનના વિચારોને અંતરમાં પ્રવેશવા ન દેવા. ઉપવાસથી શરીરના મળમાત્ર બળી જવાના છે, અને પૂર્ણ આરોગ્ય પ્રાપ્ત થનાર છે, એવા આનંદના વિચારો ઉપવાસના દિવસોમાં કર્યા કરવા.

જેઓને ત્રણ દિવસના કે બે દિવસના ઉપવાસથી બેચેનીનું ભાન થાય તેમણે વ્યાકુળ ન થતાં ખુલ્લી હવામાં જઈ દીર્ઘ શ્વાસપ્રશ્વાસની ક્રિયા કરવી. પંદર વિશ વાર ફેફસાંને હવાથી પૂરેપૂરાં ભરવાં અને પૂરેપૂરાં ખાલી કરવાં. આથી બેચેની મટી જશે. ઉપવાસના અંતમાં સહજ માથું દુઃખે અથવા બેચેની જણાય તો વાયુથી ફેફસાંને પૂરેપૂરાં ભરવાં, અને વાયુ બહાર કાઢવા પછી ફરી વાયુ ભરતી વખતે જરા પાણી પીવું. પછી વાયુ કાઢી નાંખવો, અને પાછા ભરતી વખતે જરા પાણી પીવું. આમ ત્રણ વાર અથવા ઘણામાં ઘણું ચાર વાર કરવાથી માથું દુઃખતું મટી જશે. જેમને ચાહા, કોફી, તમાકુ કે એવાં જ કોઈ વ્યસનો હોય છે, અથવા જેઓ માંસાહારી હોય છે, તેઓને જ ઉપર લખેલાં ચિહ્નો વિશેષ કરીને થાય છે. તે બતાવે છે કે વ્યસનોએ તેમને કેવા પરવશ કરી નાંખ્યા છે.

તરબુચ કે એવાં જ કોઇ ફળનો રસ પાશેરસુધી પીવો. ફળનો રસ ન મળે તો આખરે એકાદ કેળું કે એવું જ કોઈ હલકું ફળ ખાવું. પછી એક બે કલાક જવા દેઇને કંઈ હલકું ખાઈ લેવું. તે પણ પેટ ભરીને નહિ-પણ મધ્યમ પ્રમાણમાં લેવું.'

(અપૂર્ણ.)

મધ એ બહુ ઉત્તમ પૌષ્ટિક ખોરાક છે.

કેટલાક મનુષ્યો શરીરે બહુ પાતળા હોય છે. તેઓ જાડા થવા માટે શું કરવું, એવા પ્રશ્નો જ્યાં ત્યાં કરતા ફરે છે. આવા લોકોને મધજેવો શરીરને પુષ્ટ કરતાર બીજો એકે પદાર્થ નથી.

-મધ ઘણો પૌષ્ટિક ખોરાક છે;- કારણ કે તેમાં શરીરમાં ચરબીને વધારનાર તત્વો બહુ મોટા પ્રમાણમાં રહેલાં છે. શિયાળામાં મધજેવો પૌષ્ટિક પદાર્થ ભાગ્યે જ બીજો કોઈ મળી આવશે. શ્વાસનલિકાની ત્વચાઉપર તેની બહુ જ લાભકારક અસર થાય છે. તે ખાવાથી શ્લેષ્મ થતું નથી, અને થયું હોય તો મટી જાય છે. તે બધંકોશના વ્યાધિઉપર પણ લાભ કરતાર છે. શરીરમાં જે ઉષ્ણતાની અગત્ય છે, તે ઉષ્ણતાને ઉત્પન્ન કરનાર તત્વો તેમાં વિશેષ અંશે હોય છે, એટલું જ નહિ પણ તેમાં માંસને વધારનારાં તત્વો પણ રહેલાં છે.

ડુંગળીનો ઔષધતરીકે ઉપયોગ.

ફેફસાંના સોજા (Pneumonia),ના વ્યાધિમાં ડુંગળીનો ઉપયોગ બહુ લાભ કરે છે, એમ ડો. જોન્સ લખે છે તે કહે છે કેઃ—

श्रीसिद्धेश्वर.

मनुष्य प्रयत्नथी पोताने जेवो धारे छे, तेवो ज करी शके छे.

॥ ॐ श्रीं ॥

श्रीसिद्धेश्वरना मंदिरनो घंटानाद.

* * અમુક પુરુષ જ્ઞાનવાન્ છે, અથવા તે જ્ઞાનની ભૂમિકામાં કેટલો આગળ વધેલો છે, અથવા તમે પોતે કેટલા જ્ઞાનવાન્ છો, તેનો નિર્ણય કરવાની તમારી પાસે કોઈ કસોટી છે? ન હોય તો શ્રીસિદ્ધેશ્વરના દેવાલયમાં થતા આજના ઘંટાનાદ પ્રતિ ધ્યાન આપો. તે તમને આવી કસોટી પોતાનાં અલૌકિક નાદદ્વારા શીખવે છે.

* * એક જ વાક્યમાં સ્પષ્ટ કરીએ તો અમર્યાદ દૃષ્ટિ અથવા જેમાં સર્વનો જ સમાવેશ થાય છે, એવી વિશાળ દૃષ્ટિ એ જ યથાર્થ જ્ઞાનનું સર્વોત્તમ ચિહ્ન છે.

* * વાક્યનો ભાવ ન સમજાયાથી વ્યાકુલ થશો નહિ. વિશાલ અર્થવાળાં વાક્યો એવાં જ હોય છે.

रूप (पुस्तक) २९—फाल्गुन कृष्ण० १४. संवत् १९६४. दर्शन (अंक) ५.

॥ ॐ श्रीं ॥

आवाहन तथा स्तुति.

પદ. (જગન્નાથ ધ્રુપત પત રાખી, એ લય.)

નૃસિંહેશ ! જય જય અવિનાશી, સુખરાશિ,
જીવત્રાતા, જનિમૃતિ હરનારા, હરિહર, જનિમૃતિ હરનારા;
જીવાત્માપરમાત્મા આપ જ; આ.............................
ઘટ ઘટ વ્યાપી સાધક હૃદયે રમનારા, હરિહર ! હૃદયે રમનારા,—
પ્રકટ આજ સઉ નિકટ થઇને, હસ્ત મસ્તકે સ્થાપી દઇને,
પ્રસન્ન વદને આવો ચહીને, સ્તુતિવચનનું નિમિત્ત લહીને,
માત્ર પ્રેમને વરનારા, હરિહર ! પ્રેમને વરનારા;—
ધ્યેય જ્ઞેય પ્રિયતમ સાધકના, આ.............................
સહજ પ્રયત્ને સઉપર પ્રસન્ન રહેનારા, હરિહર ! પ્રસન્ન રહેનારા,—
(જે) દુર્લભ ઋષિમુનિ દેવ સકલને, (કોઇ) પાર પામે નવ આપ અકલને,
પણ પ્રકટો સાધક દુર્બલને, થવા સર્વનાં જીવન સફલને,
(જેને) નિજ જન કહેનારા, હરિહર ! નિજ જન કહેનારા,—

श्री सद्गुरु कोण होइ शके ? गृहस्थ के संन्यासी ?

હવે સંપ્રદાયપ્રવર્તક આચાર્યમાં શંકરાચાર્યનો સિદ્ધાન્ત અવશિષ્ટ છે પણ એ સિદ્ધાન્તને જણાવતા પૂર્વે વિજ્ઞાનભિક્ષુ નામના યતીન્દ્રે બ્રહ્મસૂત્રપર ભાષ્ય કર્યું છે કે જે વિજ્ઞાનામૃત ભાષ્ય કહેવાય છે તેમનો સિદ્ધાન્ત જોઇએ. જેમને એ સમર્થ વિદ્વાનના ગ્રંથો જોવાનો પ્રસંગ આવ્યો છે તેઓને એમની વિદ્વત્તા જણાયાવિના રહે તેમ નથી. શ્રીયોગસૂત્રપરનો યોગવાર્તિક

નામનો પ્રસિદ્ધ ગ્રંથ એ જ વિદ્વાનનો છે તથા એ સિવાય સાંખ્યસાર, યોગસારસંગ્રહ આદિ અનેક ગ્રંથો એમની વિદ્વત્તા તથા સૂક્ષ્મમતિને જણાવનાર પ્રસિદ્ધિમાં આવેલા છે. હાલ એ ઇતર ગ્રંથો બાજુપર મૂકી માત્ર બ્રહ્મસૂત્રપરના ભાષ્યમાંથી જ એમનો સિદ્ધાન્ત પ્રસ્તુત પ્રસંગમાં કેવા પ્રકારનો છે તે જણાવીએ છીએ.

વેદાન્તસૂત્ર ૧–૧–૧ ના ભાષ્યમાં જણાવ્યું છે કે प्रशान्तचित्तायेत्यनेनाऽपि विद्याग्रहणोपयोग्येव प्रशम उक्तः न तु कर्मत्यागः । अर्जुनादिकर्मिभ्योऽपि ब्रह्मविद्योपदेशदर्शनादिति ॥ तथा 'न कर्मणा न प्रजया न धनेनेत्यादि' श्रुतिरपि कर्मादीनामंगानामभावेऽपि एकेषां जडभरतादीनां मोक्षमेवानुवदति, न तु कर्मत्यागं विदधाति । या च पुत्रैषणादि त्यागश्रुतिः साऽपि पुत्राद्यीच्छानामेव त्यागं विदधाति न तु कर्मणः ॥ ...तस्मात्... सर्वकर्माणि संन्यस्य श्रवणं कुर्यादित्याधुनिकानां विधिकल्पनं कुकल्पनमेवेति द्रष्टव्यम् । अत एव श्रवणानन्तरमेव मनुना संन्यासाश्रमो विहितः "वेदान्तान् विधिवच्छ्रुत्वा संन्यसेदनृणो द्विजः इति ॥

ભાવાર્થ:—આધુનિક વેદાન્તી બાવાઓ લોકને સમજાવે છે કે શ્રુતિમાં **प्रशान्तचित्ताय** પદ છે તેથી જેના ચિત્તમાં શમ પ્રાપ્ત થયો છે તેને જ બ્રહ્મવિદ્યા આપી શકાય છે, અને તે શમ તે સર્વ કર્મનો ત્યાગ કરવાથી જ થાય છે તેથી એ શ્રુતિપદ સર્વ કર્મના ત્યાગને વિધાન કરે છે. આ તેમની ભ્રાન્તિમાત્ર છે અથવા પક્ષપાત જ છે કેમકે બ્રહ્મવિદ્યાના ગ્રહણને માટે શમનું વિધાન કરવામાં આવ્યું છે અને તે સર્વ વિદ્યામાટે સાધારણ ન્યાય છે. જે જે વિદ્યાનું ગ્રહણ કરવાનું હોય છે તે વિદ્યાના ગ્રહણપરતી શાન્તિ અપેક્ષિત હોય છે. ચિત્રવિદ્યા શીખનાર, સંગીત શીખનાર, યોગવિદ્યાનો અભ્યાસ કરનાર એ આદિ સર્વને માટે શમની અપેક્ષા છે પણ તેમાં સર્વ કર્મના ત્યાગની અપેક્ષા છે, સર્વ કર્મનો ત્યાગ કરે તો જ તે વિદ્યાની પ્રાપ્તિ થાય અને ન કરે તો પ્રાપ્તિ નહિ થાય એવું કોઈ પણ સ્થળે જોવામાં નથી. તે જ પ્રમાણે બ્રહ્મવિદ્યામાટે જેટલો શમ અપેક્ષિત હોય તેટલાનું જ એ શ્રુતિ વિધાન કરે છે અને સર્વ કર્મના ત્યાગનું વિધાન કરતી નથી. કેમકે તેમ હોય તો અર્જુન વગેરે જેઓ કર્મ કરનાર હતા તેમને બ્રહ્મવિદ્યાના પ્રવર્તક તથા લક્ષ્યરૂપ આચાર્યશિરોમણિ શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્મા આદિ બ્રહ્મવિદ્યાનો ઉપદેશ કરે જ નહિ, અને આપણા નવીન પંડિતોના મતપ્રમાણે માનીએ તો, શ્રીકૃષ્ણે કદાચ ભૂલ કરી તોપણ એ વિદ્યાના ઉપદેશનું ફળ અર્જુનાદિને થવું ન જોઈએ. પણ તેવું દેખાતું નથી. બ્રહ્મવિદ્યાના ઉપદેશથી શ્રીઅર્જુનને બ્રહ્માત્મૈક્યનો સાક્ષાત્કાર થયો છે એ શાસ્ત્ર જ જણાવે છે તો શું અધિકારવિના ફળની પ્રાપ્તિ થઈ? અને તેમ હોય તો એ અધિકાર કેવી રીતે ગણાય? અધિકારનો અર્થ જ એ છે કે જેની પ્રાપ્તિવિના ફલની પ્રાપ્તિ થઈ શકે નહિ. જો અમુક અમુક લક્ષણો અધિકારમાં દાખલ કરવામાં આવે અને તે જેમનામાં નહિ હોય છતાં તેમને ફળની પ્રાપ્તિ થઈ શકતી હોય તો ભલે એ લક્ષણોનો સમાવેશ અધિકારમાં કરનારા પોતાના મનમાં મિથ્યા મલકાય. પણ શંકા પુરવો જણે છે કે એમ કરનાર માત્ર મોતનાં જ ફાંફાં મારે છે. આ પ્રમાણે **प्रशान्त चित्ताय** પદથી સર્વ કર્મનો ત્યાગ કરવો એવો અર્થ નીકળતો નથી. તે જ પ્રમાણે **न कर्मणा न प्रजया०** એ શ્રુતિ પણ સર્વ કર્મના ત્યાગનું વિધાન કરતી નથી, પણ માત્ર કર્મઆદિ અંગની સિદ્ધિવિના જ જડભરતઆદિને મોક્ષની પ્રાપ્તિ થઈ છે તેનો અનુવાદ કરે છે.

અહિં કેટલાક મંદમતિઓ—અરે પંડિતવરો એવી દલીલ લાવે છે કે **न कर्मणा न प्रजया०** એ શ્રુતિનો આનંદગિરિએ એવો અર્થ કર્યો છે કે કર્મવડે નહિ, પ્રજાવડે નહિ, ધનવડે નહિ પણ **ત્યાગ માત્રવડે** જ મોક્ષની પ્રાપ્તિ થાય છે તો એનાથી ભિન્ન અર્થ કરનાર શું આનંદગિરિથી મોટા વિદ્વાન્ થવાનો હક ધરાવે છે ? શું એમના કરતાં તેઓ વધારે વિદ્વાન્ પોતાને માને છે કે તેઓ આવા સમર્થ આનંદગિરિએ કરેલા અર્થથી ભિન્ન અર્થને કરે છે ? આ મહામતિઓની આ દલીલ કેવી લુલી છે તે વાચકો તરત જ સમજી શકે તેમ છે અને તે ઉપરથી જ પ્રતિપક્ષીઓનો પક્ષ કેટલો લુલો અને પાયાવિનાનો છે તે પણ તરત કળી શકે છે. જ્યારે કોઈ મનુષ્યને સાચું અને વજનદાર કહેવાનું હોય છે ત્યારે તો તે, તે કહે છે, પણ જ્યારે તેમ નથી હોતું ત્યારે **शेषं कोपेन पूरयेत्** એ ન્યાયે આવી રીતે જ 'ડુબતો માણસ પર્ણને પકડી બચી જવા યત્ન કરે તેમ ફોતરાં ખાંડવા જેવાં ફાંફાં મારે છે. કોઈ પણ વિદ્વાન્ અથવા સંત પુરુષ આવી દલીલ કોઈ દિવસ ભાનમાં હોય તો લાવે તેમ નથી. શું આનંદગિરિને શ્રુતિનો અર્થ કરવાનો લાઈસન્સ આપવામાં આવ્યો છે કે જેથી એમનાથી અતિરિક્ત કોઈ પુરુષ એનો બીજો અર્થ કરી શકે નહિ ? જ્યારે શ્રીશંકરાચાર્ય થયા અને એમણે શ્રુતિઓના અર્થ પૂર્વે કરેલા તે કરતાં પ્રસંગવશાત્ ભિન્ન પ્રકારે કર્યા ત્યારે શું આ દલીલ એમની સામે લાગુ પડી હતી ? શું શંકરાચાર્યે એમ કહ્યું હતું કે હા, હું અમુકકરતાં વધારે વિદ્વાન્ છું અને મને એવો અર્થ કરવા હક છે ? અવશ્ય જ નહિ. કોઈ પણ સભ્ય મનુષ્ય એવું કહેતા જ નથી પણ પોતાની કૃતિથી દર્શાવી આપે છે કે પોતે શું જાણે છે. સત્યશોધક સર્વને, પોતાને યોગ્ય લાગે તે અર્થ કરવા સ્વતંત્રતા જ છે. જો અન્યને તે અર્થ રુચે તો તેણે સ્વીકારવો, અને નહિ રુચે તો પોતે પ્રકરણાદિની પર્યાલોચના કરી બુદ્ધિની સ્વતંત્રતાને અવલંબી અન્ય અર્થ કરવો. આમ હોવાથી વિજ્ઞાનભિક્ષુએ આનંદગિરિની ગુલામગિરિનો લેખ લખી આપ્યો નહિ હોવાથી 'એમના અર્થને આનંદગિરિથી ભિન્ન છે માટે જ ખોટો કહેવો એ દુરાગ્રહી ગુલામનું કામ છે અને વિદ્વાનનું કામ નથી. આપણે કોઈ અર્થની સત્યતા વા અસત્યતા હાલ ચર્ચતા નથી અને આનંદગિરિઆદિ શાંકર વેદાન્તીઓએ આ શ્રુતિનો શો અર્થ કર્યો છે, તે આગળ વિસ્તારથી દર્શાવવામાં આવનાર છે તેથી અત્ર તો માત્ર આ વિજ્ઞાનભિક્ષુનો શો અભિપ્રાય છે તે જ દર્શાવીએ છીએ, છતાં પ્રસંગવશાત્, એટલું જણાવીએ છીએ કે શ્રીરામાનુજાદિ વિવિધ આચાર્યોં અને વિદ્વાનોએ શ્રીશંકરાચાર્યે કરેલા અર્થથી ભિન્ન અર્થો કરેલા છે છતાં કોઇ પણ વિદ્વાન્ શાંકર વેદાન્તીના ગ્રંથમાં આવી મૂર્ખતાભરેલી દલીલ તેમની સામે લાવવામાં નથી આવી. હાલના પોતાને શાંકર વેદાન્તી માનનાર નવીન મહામતિઓ જ, 'બાપે ન મારી પીંજરી ને બેટા તીરંદાજ' એ જનકહેવતના લક્ષ્યરૂપ થતાં એ દલીલ લાવે તો તેમની જ વિદ્વત્તાને તે શોભે તેમ છે.

વળી જે પુત્રૈષણાને છોડીને, વિત્તૈષણાને છોડીને ઇત્યાદિ શ્રુતિ છે તે પણ પુત્રાદિની એષણામાત્રનો ત્યાગ જણાવે છે અને સર્વ કર્મના સંન્યાસનું વિધાન કરતી નથી. તેથી સર્વ કર્મનો ત્યાગ કરી પછી જ વેદાન્તશ્રવણાદિ કરવાં એવી જે આધુનિક વેદાન્તીઓની કલ્પના છે તે કુકલ્પના છે એમ જ સમજવું. આમ હોવાથી શ્રીમનુસ્મૃતિમાં વેદાન્તશ્રવણ કરી પછી જ સંન્યાસનું વિધાન કર્યું છે. ત્યાં સ્પષ્ટપણે કહ્યું છે કે " વેદાન્તને વિધિપૂર્વક શ્રવણ કરી દેવઋણાદિ ઋણત્રયથી મુક્ત થઈ દ્વિજે સંન્યાસ લેવો."

શ્રીવિજ્ઞાનભિક્ષુનાં આ વચનો સ્પષ્ટપણે એમનો અભિપ્રાય સૂચવે છે કે વેદાન્તશ્રવણ કરવામાં સંન્યાસાશ્રમની જરૂર નથી અને જેઓ એમ માને છે તેઓ મનુસ્મૃતિના પ્રમાણભૂત વચનને હડતાલ જ મારે છે અને તેમના મતને સમર્થન કરનાર એક શ્રુતિવાક્ય પણ નથી. એ વાત સત્ય છે કે न कर्मणा न प्रजया...त्यागेनैकेऽमृतत्वमानशुः એ શ્રુતિમાં કોઈ एके નો અર્થ મુખ્ય અને त्यागेन પદનો અર્થ त्यागमात्रेण કરે છે અને ઉલટું મુખ્યનો અર્થ પણ સર્વ જ કરે છે અને તેથી "જે જે મુખ્ય યતિઓ મોક્ષને પામ્યા છે તેઓ સર્વ જ સંન્યાસવડે જ મોક્ષને પામે છે" એવો હાસ્યપાત્ર અર્થ કોઇ કોઇ કરે છે પણ આ વાક્યને એ અર્થ કરવા જે મચડવું પડે છે તે કલેશ જ એ અર્થની અસત્યતા અને એમ કરનારની ભ્રાન્તિને જગજાહેર કરે છે.

આ પ્રથમ સૂત્રપરનું આખું જ ભાષ્ય સંન્યાસના સંબંધમાં છે છતાં સ્થલસંકોચને લીધે તથા સંક્ષેપ સાચવવા તે અત્ર ન દર્શાવતાં દિગ્માત્ર ઉદાહરણ આપવામાં આવ્યું છે તેથી સ્પષ્ટ જણાશે કે સવિકલ્પક અથવા નિર્વિકલ્પક સમાધિમાં પ્રવેશને લીધે કર્મ પોતાની મેળે છૂટે તો તેમાં દોષ નથી પણ એશિવાય બુદ્ધિપૂર્વક કર્મનો ત્યાગ તો સંન્યાસીએ પણ કરવાનો નથી અને સર્વ કર્મનો ત્યાગ કરી સંન્યાસાશ્રમ ગ્રહણ કરે તો જ વેદાન્તશ્રવણાદિનો અધિકાર આવે છે એમ માનવામાં એક પણ શ્રુતિસ્મૃતિઆદિનું પ્રમાણ નથી.

કર ૭૦.

શમનું વિધાન સૂત્ર ૩-૪-૪૮ ના ભાષ્યમાં જણાવ્યું છે કે कृत्स्नस्यैव चातुराश्रम्य धर्मस्य

ગ્રહણ કરવાનું હોય ...मे भावात् सत्त्वादेव केवल गृहिणोपसंहारः कृतः सर्वाश्रमोपलक्षण-

નાર, સંગીત શીખનાર, ...न्तराधिकार प्रतिषेधार्थमित्यर्थः ॥ ચારે આશ્રમના સંપૂર્ણ ધર્મો

છે પણ તેમાં સર્વ કર્મ સિદ્ધ થાય છે માટે છાંદોગ્યોપનિષદમાં જીવન્મુક્તનું પ્રતિપાદન કર્યું

પ્રાપ્તિ થાય અને ન કરે તો ...પન કર્યું છે. એ કથન તે સર્વ આશ્રમનું ઉપલક્ષણ કરનાર છે

પ્રમાણે બ્રહ્મવિદ્યામાટે જેટલો શમ ...ી કે ગૃહીથી અતિરિક્ત આશ્રમીઓ જીવન્મુક્ત હોતા નથી

સર્વ કર્મના ત્યાગનું વિધાન કરતી નથી ...માઓને તત્ત્વજ્ઞાન થવાની યોગ્યતા અને તેથી જીવન્મુક્તિ

હતા તેમને બ્રહ્મવિદ્યાના પ્રવર્તક તથા ...લક્ષ્યતયા તેનું આ ભાષ્ય અધિક એ સૂચવે છે કે

બ્રહ્મવિદ્યાનો ઉપદેશ કરે જ નહિ, અને આપણને સંદિગ્ધ હોય તો તે ઇતરાશ્રમી માટે છે

શ્રીકૃષ્ણે કદાચ ભૂલ કરી તોપણ એ વિદ્યાના ઉપદેશક છે. શું સમયની વિપરીતતા! કલિનું

તેવું દેખાતું નથી. બ્રહ્મવિદ્યાના ઉપદેશથી શ્રીઅર્જુન તે વાતને અજ્ઞાન મનુષ્યો સંશયગ્રસ્ત કરે

શાસ્ત્ર જ જણાવે છે તો શું અધિકારવિના ફળની પ્રાપ્તિ થ...

રીતે થાય ? અધિકારનો અર્થ જ એ છે કે જેની પ્રા... हि पक्षे गार्हस्थ्यादा विक्षेपबा-

જેને અમુક અમુક લક્ષણો અધિકારમાં દાખલ કરવામાં ...निवृत्तिद्वारोपकारिणी प्रव्रज्या

છતાં તેમને ફળની પ્રાપ્તિ થઈ શકતી હોય તો ભલે એ ગ્રહ...

નારા પોતાના મનમાં મિથ્યા મલકાય. પણ રંગ ફરેલા જણે! ...હું અને તેથી જે બ્રહ્મમાં

નાં જ ફાંફાં મારે છે. આ પ્રમાણે प्रशान्त चित्ताय પદથી સ...કરનાર સંન્યાસ હોવાથી ઉપ-

અર્થ નીકળતો નથી. તે જ પ્રમાણે न कर्मणा न प्रजया० એ... તેનું વિધાન કરવામાં આવે

મનું વિધાન કરતી નથી, પણ માત્ર કર્મઆદિ અંગની સિદ્ધિવિના જ...ગટ કર્યું છે તેમ) સર્વ-

પ્રાપ્તિ થઈ છે તેનો અનુવાદ કરે છે.

...નરપને જીવન્મુક્તિ પ્

હી છે તેનો બાધ આવે અને તે સાથે तत्त्वज्ञानेन मुच्यन्ते यत्र तत्राश्रमे रताः ॥ ગમે તે આશ્રમમાં સ્થિત હોય તોપણ તત્ત્વજ્ઞાનવડે તે સર્વનો મોક્ષ થાય છે—એ આદિ સ્મૃતિવચનનો વિરોધ આવે છે.

આ વાક્ય આ યતીન્દ્રના મતને સ્પષ્ટ જણાવે છે. "આ તો વિજ્ઞાનભિક્ષુનું વચન છે અને તે અમારે પ્રમાણ નથી" એમ કહેનાર ભલે એ વચનનો અનાદર કરે પણ તેને ગળે પણ ઉપરનું સ્મૃતિવચન ફાંસી નાંખે છે.

संन्यासाश्रमस्येव इतरेषामप्याश्रमाणां विद्या संबन्धोऽस्ति । कुतः उपदेशात् ।। (વેદાન્તસૂત્ર ૩–૪–૪૯ નું ભાષ્ય):—ભાવાર્થઃ જેમ સંન્યાસાશ્રમીઓ તત્ત્વજ્ઞાનસંપન્ન છે તે જ પ્રમાણે સર્વ ઇતરાશ્રમીઓ પણ તત્ત્વજ્ઞાનસંપન્ન હોય છે. કેમકે એ પ્રમાણે શાસ્ત્ર જણાવે છે.

આ વગેરે અનેક સ્પષ્ટ વચનો પ્રસ્તુત વિષયમાં એમનો મત શું છે તે સંબંધમાં પ્રકાશ પાડે છે અને તે એટલાં સ્પષ્ટ છે કે તેને વિશેષ સ્પષ્ટ કરવા અધિક વિવેચનની અપેક્ષા રહેતી નથી. આ શિવાય પણ અન્ય પ્રમાણ વચનો જેમને જોવાં હોય તેમણે પ્રથમ સૂત્રપરનું આખું ભાષ્ય, ૩–૪–૩૬–૩૭ આદિનું ભાષ્ય જોવું. સંક્ષેપ સાચવવા અત્ર તેને ઉદાહરણરૂપ વિસ્તાર કરતા નથી. પણ હવે શાંકર વેદાન્તપ્રતિ જઇએ. આપણી તરફ શાંકર વેદાન્તનો પ્રચાર વિશેષ છે; વળી આ વિષયમાં પ્રતિપક્ષ ધારણ કરનાર કોઈ શાંકર વેદાન્તના ધુરંધર પંડિતોનાં વચનોનો આશ્રય લઈ પોતાને શાંકર વેદાન્ત પોતાની ખોટી ટેચમાં સાહાય્ય આપશે ધારી વળગવા જાય છે, અને જનસમાજમાં સુસ્થિત અત્ર સ્થાપેલા સિદ્ધાન્તના સંબંધમાં મિથ્યા કોલાહલ મચાવવા પ્રયત્ન કરે છે માટે શાંકર વેદાન્તમાંથી કોઈ પણ અલર્કને સંગ્રહતા નથી અને તે સર્વ પણ અત્ર સ્થાપના કરેલા સિદ્ધાન્તને– સત્યરૂપે પોતાના ગ્રંથમાં સ્થળે સ્થળે વર્ણન કરે છે એ સ્પષ્ટ જણાવવા તથા એ વેદાન્ત વિશેષ ગહન છે માટે એના વિવેચનમાં સંક્ષેપ ન રાખતાં કંઇક વિસ્તારથી વિવેચન કરવામાં આવે છે. જે કામ શત્રુઓ કરે છે તે તરત સમજાય છે અને તેનું પ્રતિવિધાન વહેલું થાય છે પણ જે ઉપર ઉપરથી મિત્ર જેવા દેખાય છતાં અંતરમાં શત્રુતા ધારણ કરનાર હિતશત્રુ છે તે વિશેષ હાનિ કરવા સમર્થ થઇ શકે છે. આ જ નિયમ પ્રસ્તુતમાં પણ લાગે છે. જેઓ શાંકર વેદાન્તને ખુલ્લી રીતે જ સ્વીકારતા નથી તેમનાં વચનો શાંકર વેદાન્તને સ્વીકારનાર છતાં તેના બરાબર જ્ઞાનથી રહિત પુરુષો સ્વીકારતાં આંચકો ખાય છે, પણ જ્યારે પૈસા ખૂટી જાય ત્યારે લોકને છેતરવા રૂપીયાને બદલે નીકલના સિક્કાવડે અથવા કાંકરાવડે ભરેલી કોથળી બતાવનાર ધૂર્ત શરાફની માફક શાંકર વેદાન્તનો ઉપરથી વેષ ધરનાર કોઈ દુર્જન અમુક તો શાંકર સિદ્ધાન્ત છે એમ લોકને જાહેર કરે છે ત્યારે સુજ્ઞ પુરુષો તો તેના છળને જાણી તેને તિરસ્કારદૃષ્ટિથી જુએ છે પણ અર્ધ જાણનાર 'કોણ જાણે વખતે આવો શાંકર સિદ્ધાન્ત હશે' એમ મિથ્યા મોહવશ થાય છે. આ હેતુથી આવા કપટી પુરુષના છલથી જનસમાજને હાનિ ન થાય તે અર્થે શાંકર વેદાન્તની આખી પ્રક્રિયા અત્ર એ વેદાન્તનાં પ્રમાણોસાથે આ પ્રસંગે જણાવવા છૂટ લઇએ છીએ.

(અપૂર્ણ.)

इष्टविरहिणी वृत्तिना उद्गार.

પદ. (હું તો પ્રેમની પ્યાસી. એ લય).

વિરહીનો વિરહ આ ફેડી, પ્રીતમને કોણ ભેટાડે.
થાકી જપ અને તપ કરી કરી, સુખ દીઠું ન કોઇ દહાડે;
કહો કોઇ શાથી મુજથી આમ વહાલો, વદન સંતાડે. પ્રીતમને૦
કર્મો દુષ્ટ કોઈ જન્મનાં, શું આવતાં આડે;
ગંજી કર્મઘાસની બાળવા, કોણ અગ્નિ દેખાડે. પ્રીતમને૦
પોતાની ગણી નિત્ય આમ બહાનાં; પ્રીતમ કાં કાઢે;
દુર્બળ દાસીની ન દયા ધરે શીદ વ્યર્થ રંજાડે. પ્રીતમને૦
સંદેશો પ્રીતમને આજ મારો, કોણ પહોંચાડે;
શુસ રહ્યે અધિક, માનો પ્રિયા આ દેહ પણ છાંડે. પ્રીતમને૦
સુખ કોઇમાં હવે ન જણાય, નયનો આંસુડાં પાડે;
વહાલાવિણ બળે કાયા અને મન અગ્નિને ખાડે. પ્રીતમને૦
વનમાં નાશી જઉં કે જઈ વસું હું વિકટ કો પહાડે,
કહો શું કરી હવે આ દાસી નરહરિઅંકમાં લાડે. પ્રીતમને૦

ग्रहो तथा राशिओनी मनुष्यना जीवनपर थती असर.

(અનુસંધાન ગયા અંકના પૃષ્ઠ ૧૪૭ થી.)

વૃષભ રાશિમાં જન્મેલાં મનુષ્યોએ નિરંતર મૌનને તથા ધૈર્યને સેવવું જોઇએ. તેમણે પોતાના સંબંધી વાત કદી પણ ન કરવી. વળી પરસ્ત્રીપ્રતિ તેમણે દ્દષ્ટિસરખા પણ કદી ન નાંખવા. સ્ત્રીવિષયસંબંધમાં તેમણે પોતાની વૃત્તિને અત્યંત અંકુશમાં રાખવી. ઇંદ્રિયને અને મનને અંકુશમાં નહિ રાખવાથી તેઓ પોતાના ઉપર ભારે વિપત્તિને આવી પડવાના સંભવો આણ્યાવિના રહેતા નથી. જેણે પોતાના મનને જિત્યું છે, તેણે સર્વ જ જિત્યું છે, એ સૂત્રનું તેમણે કદી પણ વિસ્મરણ કરવું નહિ.

મનુષ્યજાતિના ઉન્નતિની અને વૃદ્ધિની જે જે નવી શોધો થાય છે, તે સર્વનો આ રાશિમાં જન્મેલા મનુષ્યો સ્વીકાર કરનારા હોય છે. વળી તેઓનું બુદ્ધિબળ અત્યંત ભારે હોવાથી લોકોપયોગી અનેક બાબતો તેઓ શોધી શકવાના સામર્થ્યવાળા હોય છે. તેઓએ જેમ બને તેમ એકાંતમાં અધિક રહેવું, કારણ કે તેવા સમયમાં પોતાના તથા પારકાના હિતના અનેક વિચારો તેમને સ્ફુરી આવે છે. પોતાની આજુબાજુના મનુષ્યોના સહવાસની તેમના ઉપર અસર થતી હોવાથી જે જે મહત્વના નિશ્ચયો કરવાના હોય તે સર્વ તેમણે કેવળ એકાંતમાં જ કરવા. ક્રોધ અને ઇર્ષ્યાથી જેમ બને તેમ દૂર રહેવા તેમણે યત્ન કરવો જોઇએ, કારણ કે

એ ઉભય વિકારોને વશ વર્તવાથી તેમને વિવિધ વ્યાધિઓ થાય છે તથા પ્રસંગે તેમનું મૃત્યુ પણ થાય છે.

આ રાશિની સ્ત્રીઓએ બીજાઓની ખુશામતથી અથવા કાળજી દર્શાવનારી લાગણીથી આડે રસ્તે દોરવાઈ ન જવાય તેને માટે અત્યંત સાવધ રહેવું જોઇએ. વૃષભ રાશિમાં જન્મેલાં પશુઓ તેમ જ સ્ત્રીપુરુષો ગમે તેવાં વિકરાળ અથવા ભયંકર હોય છે, તોપણ પ્રેમથી વશ થઇ જાય છે. અત્યંત ઉન્મત્ત અને ક્રોધમાં આવી ગયેલાં ભયંકર જંગલી ગોધાઓને બાળકોએ પ્રેમથી તત્કાળ શાંત પાડ્યાનાં, વશ કરવાનાં અને કેદીતરીકે પકડી લઇ જવાનાં ઉદાહરણો જણાયાં છે.

સઘળા પ્રકારનાં ઉત્તેજક અને માદક ખાનપાન આ રાશિનાં મનુષ્યોને અત્યંત હાનિ કરે છે. દારૂની નિશામાં આ રાશિનાં મનુષ્યોએ ઘણાં ખુન કરેલાં પ્રસિદ્ધ છે. આથી આ રાશિમાં જન્મેલાં સઘળાં મનુષ્યોએ મનનો તથા ઇંદ્રિયનો નિરોધ સાધવા સર્વ પ્રકારનો પ્રયત્ન કરવો જોઇએ. તેમણે સર્વદા સ્મરણમાં રાખવું જોઇએ કે મોટા મોટા દેશો જિતનાર મનુષ્ય મોટો નથી, પણ પોતાના મનને જિતનાર મોટો છે.

આ રાશિનાં મનુષ્યે મકર રાશિમાં જન્મેલાંસાથે લગ્ન કરવું અત્યંત હિતકર છે. આવા લગ્નથી થનાર પ્રજા શરીરે નીરોગ અને સુદૃઢ થાય છે. તુલા રાશિનાં મનુષ્યસાથેનું લગ્ન તેથી ઉતરતા પ્રકારનું છે. આવા લગ્નથી થનાર પ્રજા કોઈ કોઈ અપવાદવિના બહુ બુદ્ધિમાન થાય છે. વૃષભ રાશિનાં મનુષ્યોનું પોતાની રાશિનાં મનુષ્યોસાથેનું લગ્ન પણ સુખજનક નીવડે છે. બીજી રાશિનાં મનુષ્યોસાથે આ રાશિનાં મનુષ્યો લગ્ન કરે છે તો જે પ્રજા થાય છે તે ઘણું કરીને જીવતી નથી, અને તેમનો ગૃહસ્થાશ્રમ ક્વચિત્ જ સુખવાળો નીવડે છે.

લગ્ન કરવામાં સ્ત્રીપુરુષ ઉભયની વ્યાવહારિક, સામાજિક તેમ જ માનસિક સ્થિતિ, ઉત્તમ પ્રકારનો પરિણામ આવવા માટે લગભગ સમાન હોવી જોઇએ, એ વાત લક્ષમાં રાખવી ઉચિત છે.

આ રાશિનાં બાળકો આપમતીયાં અને ગમે તેટલા જોખમે પણ પોતાનું જ ધાર્યું કરનારાં હોય છે. તેઓમાં ભારે સહનશક્તિ હોય છે, અને તેઓ સ્વભાવથી જ વિજેતા હોય છે. પોતાનાથી મોટી ઉમરના સોબતીઓનું તેઓ તરત અનુકરણ કરે છે. અને તેથી કરીને તેવી બાબતમાં તેમની ખાસ દેખરેખ રાખવી જોઇએ. આ રાશિનાં બાળકો ગમે તેટલાં હઠીલાં હોય છે તો પણ પ્રેમથી તરત જ તેઓ વશ કરી શકાય છે. ક્રોધ કરીને તેમને વશ વર્તાવવાનો પ્રયત્ન કરવો, એ ઘણું જ ખરાબ છે, કારણ કે તેથી તેઓ હોય છે, તેના કરતાં દશગણાં વધારે બગડે છે. શાંતિ, દૃઢતા, અને અત્યંત શુદ્ધ પ્રેમ એ જ તેમને અંકુશમાં રાખવાનો ઉપાય છે. માબાપોએ તેમના સ્વચ્છંદીપણાને જરા પણ નમ્યું ન આપવું પણ તેમ કરતાં તેમણે અત્યંત શાંત, સ્વસ્થ અને ગંભીર રહેવું, અને વાણીમાં કે નેત્રમાં ક્રોધનો જરાસરખો ભાવ પણ દર્શાવવો નહિ. શાંત અને દૃઢ, નિશ્ચયવાળાં માબાપમાટે આ રાશિનાં બાળકો બહુ માન ધરાવે છે, અને મનમાં તેમની પ્રશંસા કરે છે.

તેઓને પ્રમાણિકપણું તથા નીતિના નિયમોનું પાલન સઉથી પ્રથમ શીખવવું જોઇએ, તેઓ બહુ સ્વાર્થબુદ્ધિનાં હોય છે, અને તેથી જ્યારે તેમને તેમની મરજીપ્રમાણે વર્તવા દેવામાં આવે છે ત્યારે બીજાઓને પોતાના વર્તનથી કેટલું દુઃખ અને ઉપાધિ થાય છે, તેનો તેઓ જરા પણ વિચાર કરતાં નથી.

આ રાશિનાં બાળકો આડે હાથે જમનારાં હોય છે. મિતાહારી થતાં તેમને શીખવવું જોઇએ. અમિતાહારથી યોગ્ય વય થયાપૂર્વે જ તેમનામાં કામવૃત્તિ જાગ્રત થાય છે, અને તેથી તેમને બહુ જ હાનિ થાય છે.

પશુઓતરફ માયાળુ અને નમ્ર થતાં પણ તેમને સત્વર શીખવવું જોઈએ. ઘરમાં ફરતી બિલાડીઓતરફ તથા આંગણામાં ફરતાં કૂતરાંતરફ ઘાતકીપણે વર્તવાની તેમને ઇચ્છા થઈ આવે છે, અને આ ઇચ્છાને જો રોકવામાં નથી આવતી તો વૃદ્ધિને પામીને તે અંતમાં મનુષ્યનું ખુન કરતાં પણ અચકતી નથી.

ઇચ્છાપ્રમાણે વર્તવા દીધાથી આ બાળકો નિરંતર ભયનાં કારણરૂપ થઈ પડે છે. પોતાની ઇચ્છાઓને તૃપ્ત કરવાને માટે અસત્યરૂપી શસ્ત્રનો તેઓ અખંડ ઉપયોગ કરે છે. બીજાઓની માલમતાને પણ તફડાવી જવાની તેઓની દાનત હોય છે, તેથી તેમના ઉપર બહુ સખ્ત દેખરેખ તથા અંકુશ, ઉપર કહેલી રીતે રાખવો જોઇએ. તેમ નથી કરવામાં આવતું તો તેઓ અત્યંત ઉદ્ધત તથા પીડક થઈ પડે છે.

આ રાશિનો સ્વામિ શુક્ર છે. ગોમેદ (અકીક) અને મરકત (પાચું) એ તેનાં રત્નો છે. રાતો અને લીંબુના જેવો પીળો, એ તેના રંગો છે.

વૃષભ રાશિમાં જન્મેલા મનુષ્યોને હિતકર બોધ.

સત્શાસ્ત્રોનો અભ્યાસ કરીને તથા સત્પુરુષોનો સમાગમ કરીને તમારે તમારી ઇંદ્રિય તથા મનને જિતવાનું બળ, પ્રાપ્ત કરવું જોઇએ. જ્યાં સુધી તમે તેમ નહિ કરો ત્યાં સુધી તમે યથાર્થ ઉદયને પામી શકવાના નથી. તમને દ્રવ્યનો સંકોચ પડવાનો સંભવ નથી તો પણ તમારે નિયમિતપણે થોડા થોડા પૈસા બચાવવાનો અભ્યાસ પાડવો જોઇએ. તમે સ્વભાવથી તીવ્ર બુદ્ધિવાળા છો, અને તેથી તમારે પુષ્કળ વાંચવું જોઇએ. આથી તમે સમર્થ લેખક, વક્તા અને ઉપદેષ્ટા થઈ શકશો. તન, મન દઇને કામ કરવાથી કોઈ પણ ધંધામાં તમે વિજય મેળવી શકો એમ હોવાથી, ગમે તે ધંધો કરજો, પણ તેમાં તમારું સઘળું જ તન મન સમર્પજો. અભિમાની તથા ગર્વિષ્ઠ થશો નહિ. જે કરો તે શાંતિથી તથા કોઈની પણ સલાહને લીધાવિના કરજો. બીજાઓના કરતાં તમારો અંતરાત્મા તમને વધારે સારી સલાહ આપી શકે એમ છે. તમે મોટા છો એમ મનમાં માનીને તેવા થવાનો પ્રયત્ન કરજો, પણ તમારી મોટાઇની વાતો કરશો નહિ. મૌનને અને ધૈર્યને સેવ્યા કરજો. નમ્રતા, સભ્યતા અને બીજાના સુખનો વિચાર એ સઘળું શ્રેષ્ઠ સેવવાથી તમે બહુ ચમત્કારી મનુષ્ય થશો. ખાવાપીવામાં મિતાહારી રહજો. શરીરમાં અથવા મનમાં જરા પણ અવ્યવસ્થા જણાય કે તરત એક ઉપવાસ ખેંચી કાઢજો. બ્રહ્મચર્યનું પાલન કરજો, તથા વિચારોને શુદ્ધ રાખજો. કોપને વશ કદી થશો નહિ. તમારી સ્ત્રીની સાથે બહુ જ માયાથી વર્તજો. તેને દુઃખ દેવાથી તમે કોઈ દિવસ સુખી થઇ શકવાના નથી. તમારામાં રહેલા દોષોને તમે જેમ સત્વર જિતશો તેમ તમે સત્વર પ્રતાપી મહાન, સુખી અને વિવિધ ઐશ્વર્યસંપન્ન થશો.

મેષરાશિ અને વૃષભરાશિનો સંધિસમય.

વૃષભ રાશિ એપ્રિલની ૧૯ મીએ બેસે છે, અને તેનો પૂરેપૂરો પ્રવેશ થતાં ૭ દિવસ લાગે છે, તેથી એપ્રિલની ૧૯ મીથી તે ૨૫ મી તારીખસુધીમાં જેમનો જન્મ થયો હોય છે,

તેઓનો મેષ અને વૃષભરાશિના સંધિસમયમાં જન્મ થયેલો ગણાય છે. આ સંધિસમયમાં જન્મેલા મનુષ્યો, જે જે ઉદ્યોગોમાં મનનો અધિક ઉપયોગ હોય છે તે સર્વમાં અસાધારણ બળ દર્શાવે છે. શરીરે તેઓ હમેશાં મજબુત હોતા નથી, તોપણ તેઓ બહુ જ આગ્રહી અને દૃઢ સ્વભાવના હોવાથી બધે પહોંચી વળે છે. વિજય મેળવવાનો તેઓનો, કશાથી પણ પાછો ન હઠે એવો નિશ્ચય હોવાથી કોઇ કોઇથી તેઓને 'ચાર શીંગડાંવાળી રાશિનાં બાળકો' કહેવામાં આવે છે. મેષ (ઘેટો) નિર્ભય અને ઉદ્યોગી હોય છે; વૃષભ (આખલો) નિર્ભય અને સત્તા પ્રવર્તાવનારો હોય છે. આ સંધિસમયમાં જન્મેલા મનુષ્યો, અમે સઘળું જ જાણીએ છીએ એવું માનનારા હોય છે, અને તેથી પોતાનાં કુટુંબી જનોને અને પોતાના સંબંધમાં આવનાર સર્વને જ જેમાં તેમાં પોતાની સલાહ આપે છે. તેઓ બહુ જ શક્તિવાળા હોય છે, તથા અન્યતા ઉપર પ્રતાપ પાડવાનું તેમનામાં આશ્ચર્યકારક બળ રહેલું હોય છે, અને તેથી કોઈ કામમાં તેમના સામા થવું, એ ઘણું કઠિન હોય છે. મિત્રોને તથા પરોણાઓને વિવિધ પ્રકારનું ખાવાનું તેમ જ વસ્ત્રો તથા બીજી વસ્તુઓ તેઓ પારવિનાની આપે છે. જે તેમને પ્રિય હોય છે, તે સર્વને જ પ્રિય હોવું જોઇએ, એવો તેમનો આગ્રહ હોય છે. અને તેઓ ઉત્તમ વસ્તુના જ ભોગી હોવાથી તથા તે સાથે રસિક હોવાથી તેમના આશ્રિતોને ઉત્તમ વસ્તુઓ જ મળે છે. ઉંચામાં ઉંચા શિખરસુધી ચઢવાનો તેઓની વૃત્તિનો વેગ હોય છે, એમ છતાં દુરાચારના ઉંડા ખાડામાં પડવા તેઓ ધારે છે તો તેમ પણ કરી શકે છે. વિચારનાં આંદોલનોવડે વ્યાધિ નિવારવાનું તેમનું સામર્થ્ય અત્યંત હોય છે. બાળકોઉપર તેમને બહુ જ પ્રેમ હોય છે. સ્ત્રીવિષયક પ્રેમ પણ તેમનામાં પ્રબળપણે વર્તતો હોય છે. તેમનાં લગ્ન પ્રસંગોપાત્ત દુઃખમય જ નીવડે છે.

મેષ રાશિનાં અને વૃષભ રાશિનાં રત્નો તથા રંગોમાંથી પોતાની ધ્યાનમાં આવે તે રત્ન તથા રંગ પસંદ કરવાનું આ સંધિસમયમાં જન્મેલાં મનુષ્યોને પ્રાચીન કાળમાં સૂચવવામાં આવતું હતું. (સંપૂર્ણ.)

શ્રીસદ્‌ગુરુઆશ્રયમહિમા.

પદ. (મન મરતાના, કર પ્રણવ—એ લય.)

શ્રી સુખદ અભયપ્રદ, નરહરિપ્રભુની છાય, અહો છાય રે, શી૦
મહિમા જેનો શેષસરસ્વતી, વેદે ન વર્ણ્યો જાય;
અનુભવી વૃત્તિ અંતરે રે, મૌન ગ્રહી હરખાય રે; શી૦
દશદિશ દાવાનલ પ્રકટે પણ, મુજ મન ના ગભરાય,
શીતલ શાંતિજલાશયે રે, નિર્ભય નિત્ય નહાય રે, શી૦
ત્રિવિધિ તાપથકી મુજ સમીપે, કોઇ ક્ષણે ન અવાય,
સિંહશિશુપ્રતિ શ્વાનથી શું, દૃષ્ટિ માંડી શકાય રે, શી૦
પ્રભુઆશ્રયમાં મળતું સઘળું, ન્યૂનતા કો ન જણાય,
વિભવ, શ્રી, સુખ, ઐશ્વર્ય આદિ, ચરણતળે રોળાય રે, શી૦

જુએ લાંબા કરવા. હાથેળીઓને ચત્તી રાખીને મુઠીઓ વાળવી, અને સઘળા સ્નાયુઓને જેટલા બને તેટલા તંગ કરવા. પછી કોણીઓથી હાથને માથાભણી વાળીને, હાથનાં આંગળાંના સાંધા ખભાને અડાડવા. સ્નાયુઓને તંગ રાખી રહીને જ પાછા તેમને મૂળ સ્થિતિએ લઈ જવા. ખભાભણી હાથ આણતી વખતે શ્વાસને અંદર લેવો, અને પાછા સીધા કરતી વખતે શ્વાસને બહાર કાઢવો. અવયવોને શિથિલ કરીને, પુનઃ પુનઃ આઠ અથવા દશ મિનિટસુધી અથવા શ્રમ જણાય ત્યાં સુધી ઉપર પ્રમાણે કર્યા કરવું.

આ ક્રિયાનો બીજો પ્રકાર નીચે પ્રમાણે છે. ઉપર કહ્યાપ્રમાણે ઉભા રહેવું. હાથને બંને બાજુએ લટકતા રાખવા. હાથેળીની બાજુઓ શરીરભણી રહે એ રીતે બંને હાથની મુઠીઓ વાળી અવયવોને તંગ કરવા. જમણા હાથને કોણીમાંથી વાળીને ખભાસુધી ઉંચો લાવવો, અને પાછો હતો તેમ કરવો. અવયવોને બંને વખતે તંગ જ રાખવા. ડાબા હાથે પણ તે જ પ્રમાણે કરવું. બંને હાથને ખભાભણી ઉંચા આણતી વખતે શ્વાસને લેવો, અને પાછા નીચે લેઈ જતી વખતે બહાર કાઢવો. પછી અવયવોને શિથિલ કરી, પુનઃ એ પ્રમાણે શ્રમ જણાય ત્યાં સુધી કર્યાં કરવું.

આ ક્રિયા કરતી વખતે મનને ખભામાં, હાથમાં અથવા ફેફસાંમાં જોડી રાખવું, અને તે ભાગ અત્યંત બળવાન્ અને પુષ્ટ છે, એવું ધારવું.

નીચેનાં વિધિવાક્યોનો આ ક્રિયામાં ઉપયોગ કરવોઃ—શ્વાસને લેવાની મારાં ફેફસાંની શક્તિ અત્યંત વધે છે. મારાં ફેફસાં પ્રતિદિન અધિક અધિક બળવાન્ થતાં જાય છે. (ખભામાં અથવા હાથમાં મનને એકાગ્ર કરવામાં આવ્યું હોય તો ફેફસાંને બદલે તે અવયવની કલ્પના કરવી.) આ શ્વસનક્રિયાથી મને વાસ્તવિક આરોગ્ય પ્રાપ્ત થાય છે.

કન્યા, ધન, અને મીન રાશિની ક્રિયાઓ કરતી વખતે આ અવયવોને પોષનાર ઉપરની ક્રિયા ગૌણપણે કરવાની ઇચ્છા હોય તો કરવી.

(અપૂર્ણ.)

विचार वदलवानो विधि अने तेना लाभ.

(અનુસંધાન વર્તમાન વર્ષના પૃષ્ઠ ૯૩ થી)

વિચારો બદલવામાટે બાહ્ય પદાર્થો તથા પ્રસંગોનો આશ્રય લેવો, એ ખોટું છે, અથવા તેવો આશ્રય કોઇએ ન જ લેવો, એવું કહેવાનું તાત્પર્ય નથી, તેમ જ વિચારો બદલવાને માટે બાહ્ય પદાર્થોનો આશ્રય લેવાથી આપણું હિત નથી જ સધાતું, એમ કહેવાનું પણ તાત્પર્ય નથી. વિચારો બદલવાને માટે બાહ્ય પદાર્થાદિનો આશ્રય લેવાની લેશ પણ ના નથી; પરંતુ બાહ્ય પદાર્થો અથવા પ્રસંગો હોય તો જ આપણા વિચારો બદલાય, નહિ તો ન બદલાય, એવી સ્થિતિ, શું વિચારઉપર મનુષ્યનું સ્વામિત્વ સૂચવે છે? બાહ્ય વસ્તુઓઉપર આપણા સુખનો આધાર રાખીને આપણે રહેવું પડે, એ શું પરવશતા નથી? બાહ્ય વસ્તુઓ મળે ત્યાં સુધી તો ઠીક છે, પણ ન મળે ત્યારે આપણી શી દશા? તે સમયે આપણા વિચારો ન બદલાવાથી જે દુઃખવાળી સ્થિતિમાં આપણે હોઇએ તેમાં જ આપણે રહેવું પડે કે નહિ? અને આવી પરાધીનતા એ શું આપણી ઇચ્છાનો વિષય છે? બાહ્ય ગમે તે વસ્તુના

સંબંધમાં, પ્રસંગમાં, અથવા સ્થિતિમાં આપણે હોઇએ તોપણ તેમના સ્પર્શવડે આપણા વિચાર રંગાય નહિ, પણ આપણે પ્રિય ગણેલી સ્થિતિના સંબંધવાળા જ તેઓને આપણે રાખી શકીએ, તેનું જ નામ યથાર્થ સ્વતંત્રતા છે; અને આવી સ્વતંત્રતા જ ખરા સુખનું ભાન કરાવે છે.

મનને ગમાડવાને માટે જેને બે ચાર અથવા ઘણા મિત્રો જોઇએ છે, ગંજીફા સોગટાંબાજી કે શેત્રંજવિના ચાલતું નથી, પીયાનો, હારમોનીયમ કે ગ્રામોફોનવિના આખો દિવસ ઉદાસીમાં જાય છે, બાગમાં કે દરિયાકિનારે ફરવા જવું પડે છે, અને એવી ને એવી જ પારવિનાની ક્રિયાઓ કરવી પડે છે, તે મનુષ્યો મનના સ્વામિ નથી, પણ મનના દાસ છે. એક આખો દિવસ ઘરમાં કોઈ પણ વસ્તુના કે મનુષ્યના સંબંધવિના એકલા આવા મનુષ્યોને રહેવું પડે છે, તો તેઓને મરણસમાન કષ્ટ થાય છે. આ શું દર્શાવે છે? એ જ કે તેમનું સુખ તેમના સ્વાધીનમાં નથી, પણ બાહ્ય વસ્તુઓના સ્વાધીનમાં છે; અને તે બાહ્ય વસ્તુઓ ન મળતાં જળમાંથી બહાર કાઢેલી માછલીની પેઠે તેઓ તરફડીને મરી જાય છે.

અંધકારવાળી કોટડીમાં પૂરી મૂક્યા છતાં પણ જેના મનને ગમ્યા જ કરે છે, જેને આનંદમાટે મિત્રોની, ગંજીફાની, બાજીની, ગ્રામોફોનની કે એવાં જ બીજાં મનને વશ વર્તનાર મનુષ્યોનાં રમકડાંની જરૂર નથી, જે પોતાના વિચારવડે ગમે તેવી દુઃખની સ્થિતિમાં પણ પરમાનંદ ભોગવવાને સમર્થ છે, તે જ પુરુષ સુખનો સ્વામિ છે. બીજા કોટિ અબ્જ ધનમાં ભલે રોળાતા હોય પણ દુઃખી જ છે.

મનને ગમાડવાને માટે અહિંથી તહિં ભટકીયાં મારનાર મનુષ્ય અત્યંત અસ્થિર ચિત્તવાળો હોય છે. જો તમને એકલા ગમતું નથી, અને તમારો વખત ગાળવા તમારે બિલાડી, કુતરા કે પોપટ પાળવા પડે છે, અથવા દેશ પરદેશ જ્યાં જ્યાં જાઓ છો ત્યાં ત્યાં હારમોનીયમ, ગ્રામોફોન કે એવાં જ કોઈ સમય ગાળવાનાં સાધનો રાખવાં પડે છે તો તમે હજી મનઉપર સહજ પણ અંકુશ પ્રાપ્ત કર્યો નથી, એ તમે સહજ સ્પષ્ટ કરો છો. તમે ઉષ્ણકાળમાં મહાબળેશ્વર અને માથેરાનના પ્રવાસને, સમુદ્રતટે બાંધેલા સુંદર મહાલયોમાં નિવાસને, અને મોટરમાં કે ચાર ઘોડાની બગીઓમાં મૂલ્યવાન વસ્ત્રો પહેરી તાંબુલને આરોગતા સાયંકાળે ફરવાહરવાને શ્રીમંતોના અને સુખી મનુષ્યોના વૈભવો માનો છો, પણ સર્વ સમજુ મનુષ્યો જાણે છે કે તમારું મન તમારે સ્વાધીન ન હોવાથી તમારા અંતઃકરણમાં અસંતોષનો અને દુઃખનો જે બારે પરિતાપાગ્નિ સળગતો હોય છે, તેને થોડાઘણા અંશમાં શમાવવાની આ સર્વ તમારી બાળકબુદ્ધિની ચેષ્ટાઓ છે.

જ્યાં આપણને અનુકૂળ પદાર્થો હોય તેવા સ્થાનમાં જઇને અને તે પદાર્થોના સંબંધમાં આવીને વિચારો બદલીને જેઓ સુખી થવા ઇચ્છે છે, તેઓ ભાગ્યે જ અખંડ સુખને ભોગવે છે. કારણ કે ઇચ્છેલા અનુકૂળ પદાર્થોનો સંબંધ સર્વદા થતો નથી, તથા આજે જે અનુકૂળ પદાર્થ હોય છે તે કાલે પ્રતિકૂલ જણાય છે. આથી અનુકૂલ પદાર્થોના સંબંધને જ જેઓ પોતાના સુખનો માર્ગ જાણે છે, તેઓ ભૂલી જાય છે કે તેમના સુખનું ભવન રેતીના પાયાઉપર જ છે. તે પ્રતિક્ષણે પડી જવાના ભયમાં હોય છે, એટલું જ નહિ પણ પ્રતિક્ષણે પડે જ છે.

જે સમયે જેવા વિચારો આપણે કરવા હોય તે સમયે તેવા જ વિચારો જો આપણે કરી શકીએ તો જ આપણે મનઉપર સ્વામિત્વ મેળવેલું ગણી શકાય છે; અને મનઉપર સ્વામિત્વ મેળવનાર પુરુષ જ યથાર્થ સ્વતંત્ર ગણાતો હોવાથી, અને યથાર્થ સ્વતંત્ર પુરુષ જ યથાર્થ સુખી થતો હોવાથી, જેઓ ધારેલે સમયે ધારેલા વિચારો કરી શકતા નથી, તેઓ નિરંતર દુઃખના ભોક્તા થયાવિના રહેતા જ નથી.

વાઢકાપ કરતી વખતે રોગીને ડોકટરો બેભાન કરવાની દવા શાથી આપે છે ? એટલા જ માટે કે રોગીને વાઢકાપના વિચારનું ભાન ભૂલાવી દેવું. વાઢકાપના વિચારને બદલવાને રોગી અસમર્થ હોવાથી જ તેને ઔષધ આપવું પડે છે. ઔષધવિના જે રોગી વાઢકાપનો વિચાર વિસરી જવા સમર્થ હોય છે, તેને દવા લીધાવિના પણ વાઢકાપના દુઃખનું ભાન થતું નથી. જે સંયમશીલ પુરુષોની વૃત્તિ પોતાના સ્વરૂપના વિચારમાં જ એકાગ્ર થયેલી હોય છે, તેમના શરીરના અવયવને શસ્ત્રથી કાપવામાં આવે, અથવા અગ્નિથી બાળવામાં આવે તોપણ તેમને તેનું ભાન થતું નથી. પ્રાપ્ત પ્રસંગ ગમે તેવા દુઃખથી ભરેલો હોય, તથાપિ જો તેમાંથી આપણું ભાન કોઇ પણ ઉપાયે ખસી જાય છે, તો તે દુઃખદ પ્રસંગનું દુઃખ આપણને લેશ પણ જણાતું નથી. અને જો કોઇ સુખદ પ્રસંગનું ચિંતન આપણી વૃત્તિ કરે છે તો તે દુઃખના સમયમાં પણ આપણને સુખનું જ ભાન થાય છે. આથી ગમે તે પ્રસંગમાં, સ્થિતિમાં, અથવા પ્રાણીપદાર્થોના સંબંધમાં આપણે આવીએ, તથાપિ આપણે આપણા ધારેલા વિચારો જ કરી શકીએ, એવું સામર્થ્ય મેળવ્યાવિના સુખને માટે આપણે બીજા જે જે ઉપાયો સાધીએ, તે નિષ્ફળ જેવા જ ગણીએ તો તે ખોટું નથી.

ગમે તે વાંચવામાં આવે, ગમે તે જોવામાં આવે, અથવા ગમે તે સાંભળવામાં આવે તોપણ પોતાને જેવા વિચાર કરવા હોય છે, તેવા જ વિચાર જે મનુષ્ય કરી શકે છે, તે જ મુક્ત છે. આવી મુક્તિને પ્રાપ્ત કરનારનાં બંધનમાત્ર તત્કાળ નાશ પામે છે, કારણ કે બંધનનું અસ્તિત્વ બંધનનું ભાન વૃત્તિમાં હોય છે ત્યાં સુધી જ રહે છે. વૃત્તિમાંથી બંધનનું ભાન નીકળી જતાં બંધનને પોતાના અસ્તિત્વનો આધાર જ રહેતો નથી.

જેનું આપણી વૃત્તિમાંથી ભાન અર્થાત્ વિચાર નીકળી જાય છે, તેની આપણને સુખદુઃખ પ્રકટાવવાની સઘળી જ શક્તિ હણાઈ જાય છે. તમને એક વીંછી કરડે, પણ તેનું તમને ભાન જ ન થાય અર્થાત્ વીંછી કરડ્યો છે, એવો તમને વિચાર જ ન સ્ફુરે તો વીંછીનું તમને કરડવું અથવા ન કરડવું, બંને સરખું છે. વિચાર બદલવાના સામર્થ્યવાળા પુરુષો પણ પોતાને પ્રાપ્ત થયેલી દુઃખી સ્થિતિના વિચાર બદલી નાંખીને, પોતાને પ્રિય સુખના વિચારોના ભાનને હૃદયમાં પ્રકટાવે છે, અને તેથી અન્યને તેઓ દુઃખી દેખાતા છતાં વસ્તુતઃ તેઓ સુખમાં રોળાતા હોય છે.

વિચાર બદલવાના સામર્થ્યવાળો મનુષ્ય, બેભાન થવાની દવા સુંઘાડેલા રોગીની પેઠે શું અચેતન જડજેવો બની જાય છે ? શું તે કેદખાનામાં પડેલો હોય છે તો બંધીખાનાને અથવા બેડીને નથી જોતો, અથવા શું તેને વીંછી કરડે છે કે તાવ આવે છે તો તે વાર્તાને શું તે નથી જાણતો ? આવું કશું જ હોતું નથી. જો આમ જ બનતું હોય તો પાષાણની મૂર્તિમાં અને તેનામાં કશો જ ભેદ નથી. પણ આમ થતું જ નથી. તે પ્રત્યેક પ્રસંગને ખુલ્લાં નેત્રે જેવા રૂપમાં તે બન્યો હોય છે, તેવા જ રૂપમાં જુએ છે. પુત્ર મરી ગયો હોય

છે, તો તેના શબને તથા તેની દહનક્રિયાને તે યથાર્થ રૂપમાં જ જુએ છે. પરંતુ આ દુઃખદ પ્રસંગ તેના અંતઃકરણમાં, જેવા વિચારો પરવશ મનવાળા પુરુષના હૃદયમાં પ્રકટાવે છે, તેમાંનો એક પણ પ્રકટાવી શકતો નથી. આ દુઃખદ પ્રસંગની દુઃખરૂપતાને પોતાના વિચાર પ્રકટાવાના સામર્થ્યવડે તેણે સુખરૂપતામાં પલટી નાંખી હોય છે. જ્યાં બીજા લોહ જુએ છે, ત્યાં તે સુવર્ણ જુએ છે. જ્યાં બીજા કાચનું ભાન કરે છે, ત્યાં તે રત્નનું ભાન કરે છે. જ્યાં બીજા જડ દુઃખ અને અસત્ જુએ છે, ત્યાં તે સત્ ચિદ અને આનંદ જુએ છે.

પણ આ પ્રકારનું સામર્થ્ય મેળવવું શું સંભવિત છે? પ્રત્યક્ષ જણાતા દુઃખમાં શું સુખનું ભાન થવું શક્ય છે! નિર્ધનતામાં સધનતા, રોગમાં આરોગ્ય, અંધકારમાં પ્રકાશ, અજ્ઞાનમાં જ્ઞાન, આ વગેરે વિરોધી ભાવોને જે સમયે ઇચ્છા થાય તે સમયે હૃદયમાં આરૂઢ રાખવાનું શું બની શકે એવું છે! અવશ્ય, બની શકે એવું છે જ. પૂર્વે અસંખ્ય મહાપુરુષોએ તેમ કર્યું છે, અને આજે કરે છે. અભ્યાસવડે ગમે તે મનુષ્ય તેવું સામર્થ્ય પ્રાપ્ત કરી શકે જ છે. બાહ્ય પદાર્થોના સંબંધથી અંતઃકરણને ન રંગાવા દેવાનાં, અને અંતઃકરણમાં ઇચ્છાનુરૂપ નવા આભાસોને પ્રકટાવી તેમાં મનને સ્થિર રાખવાનો અભ્યાસ પાડવાથી આવું સામર્થ્ય પ્રાપ્ત થઇ શકે છે. યોગશાસ્ત્ર આવું સામર્થ્ય પ્રાપ્ત કરવાની જ વિદ્યા છે. તેના ધારણા નામના અંગમાં ઇચ્છેલા વિચારને હૃદયમાં પ્રકટાવવાના સામર્થ્યને પ્રાપ્ત કરવાની કળા આવી જાય છે. ક્રમપૂર્વક તે સામર્થ્યને પ્રાપ્ત કરવા ઇચ્છનાર જિજ્ઞાસુએ યોગતત્ત્વવિદ્દ્વારા તે કળાને સિદ્ધ કરવા પ્રયત્ન આરંભવાથી આ સામર્થ્ય પ્રાપ્ત કરવું અસંભવિત નથી, એ અલ્પ સમયમાં તેને સ્પષ્ટ થશે.

આત્મામાં રહેલાં છે, એવો નિશ્ચય ધરી તેણે પોતાના આત્માપ્રતિ દૃષ્ટિ નાંખવી જોઇએ. આંતર જગતમાં ન્યૂનતા અથવા અપૂર્ણતા અથવા દુઃખજેવું કંઈ જ નથી, એમ માની તે જગતને આત્મામાંથી પ્રકટેલું જોવા તેણે પ્રયત્ન સેવવો જોઇએ. સેંકડો અથવા હજારો બાબતો બાહ્ય જગતમાં અસંભવિત અને અશક્ય હોય છે પણ આંતર જગતમાં અસંભવિત અને અશક્ય કશું જ નથી, એવું જોવા કલ્પનાને અને વિચારને તેણે પ્રેરવાં જોઈએ, અર્થાત્ આત્મામાં સઘળું જ શક્ય અને સઘળું જ સંભવિત છે, એમ માની તેવા અભાસો તેણે મનમાં પ્રકટાવવા જોઇએ, અને તેની ઉંડી છાપ મનઉપર પડવા દેવી જોઇએ. બાહ્ય જગતમાં ક્ષય રોગથી કદાચ તમારૂં શરીર પીડાતું હોય, અને તેના ઉપર માત્ર હાડકાં અને ચામડાં જ દેખાતાં હોય, તો પણ આંતર જગતમાં તમારા શરીરને રુધિર અને માંસથી ભરેલું હ્રષ્ટપુષ્ટ જોતાં તમને કોઇ રોકી શકે તેમ નથી. બાહ્ય જગતમાં તમે ખરાબ હવાપાણીવાળા સ્થળમાં કદાચ રહેતા હો તો પણ આંતર જગતમાં શુદ્ધ અને બલપ્રદ હવાપાણીવાળાં સુંદર સ્થળની કલ્પના કરી તેમાં હરતાંફરતાં તમને કોઇ જ પ્રતિબંધ કરી શકે તેમ નથી. તમે બાહ્ય જગતને સત્ય અને આંતર જગતને અસત માનો છો, અને તેથી બાહ્ય જગતની તમારા મનઉપર દૃઢ છાપ પડવા દો છો, અને આંતર જગતની ઝાંખી સરખી પણ પડવા દેતા નથી, તેથી બાહ્ય જગતના અલાભ તમને અનુભવમાં આવે છે, અને આંતર જગતના લાભ અનુભવમાં આવતા નથી. તમને સ્વપ્ન તો નિત્ય આવે જ છે, તેનો અનુભવ આ પ્રસંગમાં સ્મરણ કરો. સ્વપ્ન જ્યારે તમને આવ્યું હોય છે, ત્યારે બાહ્ય જગતની અપેક્ષાથી તે ખોટું છતાં તમે તેને સાચું માન્યું હોય છે, અને તેથી તમારામાં શા ફેરફાર થાય છે? જો સ્વપ્નમાં તમને ચોર જણાયો હોય છે, તો સાચો ચોર ન છતાં પણ તમે ઘણી બેરો છો, તમારૂં હૃદય ધડક ધડક થાય છે, અને તમે દુઃખની બુમો પાડો છો. તમે જેને સત્ય ગણો છો, તેવું કશું જ સ્વપ્નમાં ન છતાં, તમારા શરીરમાં આવા ફેરફાર શાથી થયા? તમે સ્વપ્નમાં કોઈ દેશના રાજા થાઓછો, મોટા મહાલયમાં વસો છો, લાખો મનુષ્યોઉપર અધિકાર ચલાવો છો, અને વિધવિધ વિભવ ભોગવો છો, અને બાહ્ય જગતની દૃષ્ટિથી આમાંનું કશું જ બનેલું ન છતાં તમને મહા આનંદનો અને મહાસુખનો અનુભવ થાય છે. તમારા રુધિરની ગતિ સુધરે છે, તમને રોગ થયો હોય છે તો તેમાં પણ સારો સુધારો થાય છે, તમારૂં મુખ પ્રસન્ન જણાય છે, અને જાગ્રત થયા પછી પણ તે પ્રસન્નતાનો ભાવ તમારા મુખઉપર કેટલીક વારસુધી જણાય છે, એટલું જ નહિ પણ તમારો આખો દિવસ આનંદમાં જાય છે. તમે જેને સાચું ગણો છો એવા કશાનો સ્વપ્નમાં તમને અનુભવ ન થવા છતાં તમારામાં આ ખોટા સ્વપ્નથી આવો ઉત્તમ ફેરફાર શાથી થયો? એ જ કારણ કે સ્વપ્નકાલે જે તમે અનુભવો છો તેને તમે સાચું જ માનતા હો છો. મન જેને સાચું માને છે, તેનાથી જ તેને સુખદુઃખનો અનુભવ થાય છે, પછી વસ્તુતઃ તે સાચું હો કે ન હો. હજારો ગાઉ દૂર ગયેલો પોતાનો પુત્ર મરી ગયો ન હોય તથાપિ તે મરી ગયો છે, એવી જો તેને ખોટી ખબર મળે છે, અને તેને જો તે ખરી માને છે, તો તત્કાળ તેને ખરેખરા મરી ગયેલા પુત્રજેટલો જ ખેદ થાય છે; અને ખરેખરો પુત્ર મરી ગયો હોય તથાપિ જો તે જીવે છે, એમ તે માનતો હોય છે તો તેને લેશ પણ શોક થતો નથી. આથી બાહ્ય જગતમાં તમે કોઇ વસ્તુ જુઓ

કે આંતર જગત્માં કોઇ વસ્તુ જુઓ, તેમાં બાહ્ય જગત્ની જ વસ્તુઓ સુખદુઃખ ઉપજાવવા સમર્થ છે, એમ કંઇ નથી, પણ જે સ્થળે જે વસ્તુઓને તમે સાચી માનો છો, તે સ્થળે તે વસ્તુઓ તમને સુખદુઃખ ઉપજાવે છે. આત્મામાં સઘળું જ છે, એ નિશ્ચયથી આંતર જગ-ત્માં નંદનવનની કલ્પના કરી તેમાં તમે હરોફરો, તો ખરા નંદનવનમાં હરનારફરનારને જે સુખ થાય છે, તે જ તમને ઘરમાં બેઠા બેઠા થાય છે. મહાબળેશ્વર, માથેરાન કે ડુમસ અથવા જઇને અને દ્રવ્યખર્ચીને રોગી જે સ્વચ્છ હવાના લાભનો અનુભવ કરે છે, તે જ સ્વચ્છ હવાના લાભનો અનુભવ પોતાના ઘરમાં બેઠા બેઠા, આ આભાસ પ્રકટાવવાની ટેવાડે કોઇપણ રોગી કરવાને સમર્થ છે, એમાં કશો પણ સંશય નથી.

આ આભાસ પ્રકટાવનારે, સ્વપ્નમાં વૃત્તિ જેવાં આબેહુબ ચિત્રો પ્રકટાવે છે, તેવાં જ આબેહુબ ચિત્રો અંતરમાં ઉતરી જગત્માં પ્રકટાવવાં જોઇએ, અને તેમાં તન્મય થઇ જવું જોઇએ. જેમ ચિત્ર વધારે આબેહુબ અને જેમ તેમાં તન્મયતા વધારે, તેમ તેના પરિણામ શરીર વગેરેમાં વધારે વધારે સ્પષ્ટ અનુભવમાં આવવાના.

ઘણા મનુષ્યો બાહ્ય જગત્ને સાચું માને છે, અને અંતરમાં પ્રકટાવેલા આ કાલ્પનિક જગત્ને ખોટું માને છે; પરંતુ વસ્તુતઃ અંતરમાં પ્રકટાવેલું આ કાલ્પનિક જગત્ જ સાચું છે, અને બાહ્ય જગત્ નથી. જો બાહ્ય જગત્ જ સાચું હોત તો સર્વને તે એક સરખું જ અનુભવમાં આવત; પણ આપણે જાણીએ છીએ કે સર્વને તે પોતપોતાની કલ્પના-પ્રમાણે જ અનુભવમાં આવે છે. રકાબીમાં પીરસેલાં માંસમત્સ્યને જોઇને જ એક ધર્મપરા-યણ બ્રાહ્મણને ઉબકા આવે છે, અને આખો દિવસ ગ્લાનિ રહે છે, ત્યારે તે જ પદાર્થો જો-ઇને એક માંસાહારી મનુષ્યને મુખમાં પાણી આવે છે. પદાર્થ એકનો એક છતાં બન્નેમાં આવા ભિન્ન ભિન્ન પરિણામો શાથી પ્રકટ્યા? કલ્પનાના ભેદને લીધે જ. એકે તે પદાર્થને અભક્ષ્ય માન્યો છે, બીજાએ ભોજ્ય માન્યો છે. આંતર જગત્માં બન્નેએ જો અભ-ક્ષ્ય માન્યો હોત તો બન્નેને તે તેવો જણાત. આમ છે તો પછી આંતર જગત્ને સાચું ગણવું કે બાહ્ય જગત્ને? બાહ્ય જગત્ની સત્તા આંતર જગત્ને આધારે જ હોવાથી આં-તર જગત્ જ સાચું છે.

કલ્પના બદલાતાં ઘન પર્વતમાં આકાશની પેઠે મનુષ્ય ગમન કરી શકે છે. અધિક શું ? કલ્પનાને કશું જ અસાધ્ય નથી.

કલ્પનાના આવા અદ્‌ભુત સામર્થ્યને જાણનારે દુઃખનો કોઇ પણ પ્રસંગ આવતાં હડ-બડી જવાની જરૂર નથી, પણ શાંતિથી અંતરમાં ઉતરવાની અને તે દુઃખથી વિરોધી આભાસને રચવાની જ માત્ર જરૂર છે. અંતરમાં ઉતરી આત્માપ્રતિ દૃષ્ટિ નાંખતાં જ પ્રથમ એવું ભાન કરવું જોઇએ કે મારા પોતાનામાં આ દુઃખ છે જ નહિ. હું પોતે વસ્તુતઃ પૂર્ણ અને સર્વ સુખાદિથી યુક્ત છું. આટલા જ વિચારના આભાસને કોઇ મનુષ્ય બરાબર હૃદયમાં પ્રકટાવે અને તેમાં જ રમ્યા કરે તો તેને પરમશાંતિનો અનુભવ થયા વિના રહે તેમ નથી, પરંતુ વિષયમાં જ જેઓએ સુખને માન્યું હોય છે, એવા મનુષ્યોને આ સર્વોત્કૃષ્ટ આભાસનું સ્વરૂપ રચવું અને તેમાં લીન થવું ગમતું નથી. તેઓને વિષયોના આભાસો જ બહુ ગમે છે. આમ હોવાથી આવા મનુષ્યોએ તેવા અનુકૂળ વિષયોના આભાસો રચી તે વડે પ્રકટતી પ્રસન્નતાનો અનુભવ કરી પ્રાપ્ત દુઃખને નિવારવું.

એક ઉદાહરણ લેઇએ. ધારો કે કોઇની સાથે આપણે વિરોધ થવાથી આપણા હૃદયમાં ભારે ક્ષોભ થયો છે; અને આ ક્ષોભના વિચારોના પ્રવાહમાં આપણને જરા પણ શાંતિ ભાસતી નથી. આ પ્રસંગે પૂર્ણ શાંતિની છાપ જો કોઇ ઉપાયથી આપણા અંતઃકરણમાં પડે તો તરત આપણા વિચારો બદલાય, અને આપણને શાંતિ થાય. પણ આ શાંતિની છાપ પ્રકટાવવી શી રીતે? કોમળ મધુર સ્વરે તાલવાદ્યયુક્ત જો કોઇ ઇશ્વિરસ્તુતિનું કે એવા જ અન્ય ભાવનું મનોહર પદ્ય ગાય તો શાંતિનો આભાસ આપણને પ્રકટવાનો સંભવ છે, પણ આવાં સાહિત્યો કંઇ હમેશાં જ્યારે જોઇએ ત્યારે પાસે હોતાં નથી. આથી વિચારોને બદલવાને માટે આપણા પોતાના પ્રયત્નઉપર જ આપણે હવે આધાર રાખ્યા વિના બીજો ઉપાય નથી. આપણા પોતાના પ્રયત્નથી અંતરથી જો આપણે શાંતિનો આભાસ પ્રકટાવીએ તો જ આપણા વિચારો બદલાઇ આપણો ક્ષોભ શમે એમ છે.

આથી કોઇ મધુર સ્વરે ગાનાર મનુષ્યોની શોધ કરવાને બદલે આપણે નેત્ર મીંચી આપણા આત્માપ્રતિ દૃષ્ટિ નાંખીએ છીએ. આપણે જાણીએ છીએ કે આપણો આત્મા પરમશાંતિનો મહાસાગર છે. આ પરમશાંતિના મહાસાગરનું આપણી વૃત્તિમાં ચિત્ર રચવા આપણે પ્રયત્ન સેવીએ છીએ, અને પ્રયત્ન થતાં અલ્પ સમયમાં તેવું ચિત્ર રચાય છે. જો ચિત્ર આબેહુબ રચાય છે તો તેની છાપ તત્કાળ આપણા હૃદયમાં પડે છે, અને તેવી છાપ પડતાં જ આપણા વિચારો બદલાય છે. ક્ષોભને સ્થાને શાંતિના વિચારો આપણા મનમાં વહેવા માંડે છે, અને તેમ થતાં આપણી વિકળતા, સંતાપ વગેરે સઘળું શમી જાય છે. જ્યારે જ્યારે આ આભાસને આપણે પ્રકટાવીએ છીએ ત્યારે ત્યારે આપણી આ જ સ્થિતિ થાય છે; અને જો અખંડ આ આભાસને આપણે અંતઃકરણમાં સ્થિર રાખીએ છીએ તો અખંડ શાંતિનો આપણે અનુભવ કરીએ છીએ.

આ ઉદાહરણથી વિવિધ પ્રસંગમાં વિવિધ આભાસને કેવી રીતે પ્રકટાવવા, એ પ્રત્યેક મનુષ્યે પોતાની બુદ્ધિથી વિચારી કાઢવું.

અંતરમાં બરાબર આભાસ પ્રકટાવવાની કળા જ્યારે સિદ્ધ થાય છે, ત્યારે મનુષ્ય સ્વતંત્ર થાય છે, અને દુઃખની તેના ઉપર સત્તા રહેતી નથી. કારણ કે આંતર જગત્‌માં પ્રક-

ટાવેલો દઢ આભાસ બાહ્ય જગતમાં સ્થૂલ રૂપમાં ક્રમે ક્રમે પ્રકટ થયા વિના રહેતો જ નથી. જેઓ અંતરમાં શાંતિનું ભાન કરે છે, તેઓ બહાર પણ શાંતિનું જ ભાન કરે છે. જેઓ અંતરમાં આરોગ્યને, ઐશ્વર્યને, આનંદને, જ્ઞાનને, અને ઉચ્ચ સદ્‌ગુણોને જુએ છે તેઓ બહાર પણ તેમનો જ અનુભવ કરે છે. અંતરમાં પરમેશ્વરને જોનાર અલ્પ સમયમાં બહાર સ્થૂલ નેત્રથી, સ્થૂલ રૂપમાં પણ પરમેશ્વરને જુએ જ છે.

કાલ્પનિક જગતમાં અનુભવાતી વસ્તુઓ સ્થૂલ જગતમાં શાથી પ્રકટ થાય છે, એ બહુ વિસ્તારવાળો વિષય હોવાથી જે હેતુથી આ વિષયનો આરંભ કર્યો હતો તે પૂર્ણ થવાથી હવે તેને અટકાવીએ છીએ.

प्रासंगिक उक्तिओ.

—પોતાનાં બાળકોને તોફાન કરતાં અટકાવવાને માટે એક માબાપ તેમને મારકુટ કરે છે, અથવા એક શિક્ષક પોતાના વર્ગમાં શાંતિ રાખવામાટે ગડબડ કરનાર વિદ્યાર્થીઓને સોટીઓ ચોડી કાઢે છે, અને એક માબાપ પોતાનાં બાળકોને અને એક શિક્ષક પોતાના વર્ગના વિદ્યાર્થીઓને પ્રેમથી જ પોતાને અનુકૂળ વર્તાવે છે તો આ બન્નેમાંથી તમે કયાં માબાપને અને કયા શિક્ષકને વધારે યોગ્ય અને વધારે બુદ્ધિમાન્ ગણશો ?

—સોટીથી બાળકોને સુધારવા અને વશમાં રાખવા, એ હવે બુદ્ધિમાન્ વિદ્વાનોમાં જંગલીપણું મનાય છે. એ રીતે બીજાને વશ કરવા, એમાં બુદ્ધિ નથી, પણ પશુપણું છે. એ અંતઃકરણના ઉચ્ચ ભાવને પ્રકટ કરનાર નથી પણ નિકૃષ્ટ ભાવને જ પ્રકટ કરનાર છે. એ મનુષ્યના શરીરબળની અધિકતા ભલે સૂચવતુ હોય પણ મનની તો નિર્બળતા જ સૂચવે છે.

—અને શરીરબળથી આગ્રહપૂર્વક બીજાને વશ કરવામાં એક પક્ષથી વશ કરનાર જેમ પોતાના મનની નિર્બળતા સૂચવે છે, તેમ બીજા પક્ષથી જેને વશ કરવામાં આવે છે, તેને કંઈ જ લાભ થતો નથી. ભયને લીધે અયોગ્ય કામ કરતાં તે અટકે છે, એ ખરૂં છે પરંતુ એ તેનું અટકવું, ખરૂં અટકવું નથી. અયોગ્ય કામ કરવાનો તેનો આવેશ સદ્વિચારવડે દબાયેલો ન હોવાથી, પ્રસંગ મળતાં પુનઃ બમણા વેગથી પ્રકટી આવે છે, અને તે સમયે અધિક હાનિ કરે છે.

—ભયવડે બાળકોને વશ વર્તાવવાથી તેમની માનસિક શક્તિઓનો વિકાસ થતો અટકે છે. તેઓ બહાર ડોકું કાઢી શકતી નથી. પ્રેમયુક્ત વર્તનવડે તેમને વશ વર્તાવવાં, એ જ બાળકોને સુધારવાનો અને તેમની માનસિક શક્તિઓનો ઉત્તમ પ્રકારે વિકાસ કરવાનો ખરો ઉપાય છે. જેમ અજ્ઞાન અને મનની દુર્બળતા વધારે તેમ ભયનો ઉપયોગ મનુષ્યો વધારે કરે છે, અને જેમ જ્ઞાન અને મનોબળ વધારે તેમ પ્રેમનો તેઓ અધિક ઉપયોગ કરે છે.

—પરંતુ બાળકોને જ વશ વર્તાવવામાં અને તેમની ઉન્નતિ કરવામાં આ નિયમ લાગુ છે, એમ કંઈ નથી. મોટાના નાનાઓની સાથેના અનેક વ્યવહારમાં આ નિયમ ખરો છે. ધણીના, શેઠના અથવા સ્નેહીના અનુપમ પ્રેમથી જ સેવક, પોતાના સેવક ધર્મનું ઉત્તમ પ્રકારે પાલન કરે છે.

—વ્યક્તિમાંથી મંડળોમાં, અને મંડળોમાંથી રાજ્યસંસ્થાજેવી મોટી સંસ્થાઓમાં પણ આ નિયમ જ પ્રવર્તે છે. રાજા અથવા રાજ્ય કરનારી સત્તા એ માબાપતુલ્ય છે, અને પ્રજા એ બાળકતુલ્ય છે. જો બાળકને સોટીના ભયવડે વશમાં રાખનાર માબાપ યોગ્ય માબાપ નથી તો પ્રજાને વિવિધ શિક્ષાઓના ભયથી અધીન વર્તાવનાર રાજા યોગ્ય રાજા નથી. બાળકોના પક્ષમાં સોટી વાપરવી એ જો જંગલીપણું છે તો પ્રજાના પક્ષમાં શિક્ષાનો ઉપયોગ કરવો, એ પણ જંગલીપણું છે. બાળકના પક્ષમાં દંડનો ઉપયોગ એ જો મનની દુર્બળતા છે, તો પ્રજાના સંબંધમાં પણ દંડનું અવર્તન, તે પણ રાજ્યસત્તાના મનની દુર્બળતાનું જ સૂચક છે.

—ગયા મહોરમના દિવસોમાં મુંબઈની પ્રજાપ્રતિ રાજસત્તાએ જે વર્તન ચલાવ્યું છે તે પ્રત્યેક સદ્વિવેકીને ખિન્ન કર્યાવિના રહે તેમ નથી. અજ્ઞાન માબાપ તોફાની બાળકોપ્રતિ જે વર્તન ચલાવે છે, તેના કરતાં પણ એ વર્તન અધિક કઠોર છે. તોફાની બાળકને ફટકારી કાઢનાર માબાપનું વર્તન, નીતિના વિચારમાં આગળ વધેલા આજના વિદ્વાનોમાં જેમ કોઇ પણ અંશે ન્યાયવાળું ગણાતું નથી, તેમ રાજ્યસત્તાનું પ્રજાઉપર ગોળીબાર કરવાનું એ વર્તન સ્વલ્પ અંશમાં પણ ન્યાયવાળું ગણાય તેમ નથી. તોફાની મનુષ્યોને નમ્ર કરવાના અધિક સારા અને નિર્દોષ ઉપાયનું અજ્ઞાન જ એ વર્તન સૂચવે છે. અને જ્ઞાન એ જ વાસ્તવિક બળ હોવાથી આ પ્રકારના અજ્ઞાનને સૂચવનાર રાજસત્તા શરીરબળવડે આખી પૃથ્વીને ચાંપી નાંખવા ભલે પોતાને સમર્થ માનતી હોય તોપણ વસ્તુતઃ તે દુર્બળ છે.

—મોટાએ પોતાના અપાર બળથી નાનાને છુંદી નાંખવો, એમાં મહત્ત્વજેવું કશું જ નથી. પોતાના પગતળે કુરકુરીયાને છુંદી નાંખવામાં હાથીનું કશું જ પરાક્રમ નથી. બેંણે કરતાં ઘેટાંની ગરદનોને ધડથી જુદી કરી તેમના ઘોંઘાટને શાંત કરવામાં સિંહનું સિંહત્વ નથી. બંદુકની ગોળીઓવડે તોફાની પ્રજાને નરમ પાડવામાં રાજ્યસત્તાની દક્ષતા કયો વિવેકી સ્વીકારી શકે ? ભયવિના, દંડનાં સાધનોને યોજ્યાવિના, પ્રેમની દૃષ્ટિથી, પ્રેમમય વાણીથી, પ્રેમમય વર્તનથી જે રાજ્યસત્તા પ્રજાને વશ વર્તાવે છે, તેને જ ધન્ય છે. એવી જ રાજ્યસત્તામાં વિષ્ણુનો અંશ વર્ણી આર્યશાસ્ત્રો તેને ઈશ્વરતુલ્ય પૂજવા પ્રબોધે છે.

—જેમ માબાપ થવાની યોગ્યતા પ્રાપ્ત કર્યા વિના સંતતિ ઉત્પન્ન કરી માબાપ થવું, તેને યથાર્થ દૃષ્ટિવાળા વિદ્વાનો પાપ ગણે છે, તે જ પ્રમાણે પ્રજાને પુત્રથી પણ અધિક પ્રેમથી પાલન કરવાની યોગ્યતા પ્રાપ્ત કર્યા વિના રાજ્યસત્તાધીશ થવું તે પણ પાપ જ ગણાય છે; અને સંપૂર્ણ યોગ્યતાવાળી રાજ્યસત્તા દુર્લભ હોવાથી જ રાજ્યને અંતે નરક જ પ્રાપ્ત થાય છે, એવું આર્યશાસ્ત્રકારો વર્ણે છે.

—પણ બાળક તોફાન કરે ત્યારે માબાપે તેને તાડન ન કરવું ? પ્રજા ઉન્મત્ત થઈ શાંતિનો ભંગ કરે ત્યાં શું રાજ્યસત્તાએ જોયા કરવું, અને શસ્ત્રનો ઉપયોગ ન કરવો ? સ્થૂલ વિચારથી માબાપે તાડન કરવું, અને રાજ્યસત્તાએ શસ્ત્રનો ઉપયોગ કરવો, એવો જ ઉત્તર આપવા આપણે પ્રેરાઇએ છીએ. પણ વિચારવાળી મતિ એ ઉત્તરને સહન કરી શકતી નથી. બાળક તોફાની નિવડવાનો હેતુ શો ? પ્રજા ઉન્મત્ત થવામાં કારણ શું ? માબાપ અને રાજ્યસત્તાનો પ્રમાદ જ તેમાં કારણ છે. ઉભયે પોતાનું કર્તવ્ય યોગ્ય પ્રકારે ન પાળવાથી જ બાળક અને પ્રજા ઉન્મત્ત થાય છે. બાળક અને પ્રજા ઉન્મત્ત ન નીવડે, એવું યોગ્ય શિક્ષણ આપવાની શું માબાપની અને રાજ્યસત્તાની ફરજ ન હતી ? તે ફરજનું યોગ્ય પ્રકારે

પાલન ન કરવાથી બાળક અને પ્રજા અયોગ્ય આચરણ કરે તેમાં બાળક અને પ્રજાનો શો દોષ ? ફાંસી જતી વખતે પોતાની માનો કાન કરડી ખાનાર ચોરની વાતમાં, ચોરની દુષ્ટતામાં ચોરની કસુર છે કે તેની માની ?'

—બ્રિટિશ સત્તાજેવી સર્વ પ્રકારે આગળ વધેલી રાજ્યસત્તાના છત્રનીચે પ્રજા ઉન્મત્ત થાય અને તેને વશ કરવા તે સત્તાને સૈનિકો અને શસ્ત્રોનો ઉપયોગ કરવો પડે, એના જેવો આ વિશમા શતકમાં ખેદજનક બનાવ બીજો એક નથી. જે રાજ્યસત્તાને સૈનિકોનો ભય આપી પ્રજાને અધીન રાખવી પડે છે, તે કદી પણ નિર્ભય રહી શકતી નથી. એવી રાજ્યસત્તાને શય્યામાં નિશ્ચિંતપણે નિદ્રા આવતી જ નથી. અસહ્ય ચિંતાનું મૂલ્ય આપીને આવી રાજ્યસત્તાની ધુરાને સ્કંધે વહેવી તેના કરતાં, તે રહિત રહેવું એ વધારે સારૂં છે.'

—પ્રજાને નીતિમાન્, શાંત, અને રાજ્યભક્ત કરવાનો એક જ ઉપાય છે, અને તે એ કે સમગ્ર પ્રજાને ઉત્તમ પ્રકારની કેળવણી મળે એવાં સાધનો અસાધારણ ઉદારતાથી રાજ્યસત્તાએ સ્થી આપવાં. એકલાં સાધનો રચી આપીને જ તેણે બેસી રહેવું ન જોઇએ, પણ તે સાધનોનો પ્રજાનાં પ્રત્યેક સ્ત્રી અને પુરૂષ ઉપયોગ કરે એવા ઉપાયો યોજવા જોઇએ. પ્રજાના સુખમાં જ રાજાનું સુખ રહ્યું છે, એ કોઇ કાળે પણ ખોટા ન પડનાર સિદ્ધાંતને નિરંતર સ્મરણમાં રાખી તેણે પ્રજાને પુત્રતુલ્ય ગણી તેને સર્વ પ્રકારે સુખી કરવાના ઉપાયો સ્ચવા જોઇએ. બ્રિટિશ રાજ્યની મર્યાદામાં સૂર્ય કદી પણ અસ્ત પામતો નથી, એવું જે સગર્વ વચન ઉચ્ચારવામાં આવે છે, તેની ખરેખરી સાર્થકતા પ્રજાના સુખરૂપી સૂર્યના કદી અસ્ત ન પામવામાં છે. જો પ્રજા દુઃખી છે, જો પ્રજાનું અંતઃકરણ અંધકારમય છે, તો બ્રિટિશ રાજ્યસત્તાનું ગમે તેટલું સર્વોપરિપણું અને વશકારીપણું કહેવાતું છતાં, તે રેતીના પાયા ઉપર જ સ્થપાયલું છે.

—બ્રિટિશ સત્તાજેવી બુદ્ધિમતી સત્તાએ શસ્ત્રના ઉપયોગવડે પોતાનો પ્રખર પ્રતાપ પ્રજાના અંતઃકરણમાં પાડવાનો અસંભવ પ્રયત્ન સેવવાને બદલે, વિદ્યાવૃદ્ધિવડે અને પ્રજાને દુઃખ કયાં છે, તે જાણવાનો પ્રયત્ન કરી પ્રેમવડે તેના બળવાન્ ઉપાયો યોજવાવડે, પોતાની ઉચ્ચ મહત્તાનું પોતાના છત્રનીચે વસતી પ્રજાઓમાં ભાન કરાવવું, એ જ તેના યશને વધારનારૂં હોવાથી, પરમાત્મા તેને તેમ કરવા પ્રેરો, એવી શુભેચ્છા અંતમાં સહસા પ્રકટે છે.

બર્બેન્ક એ ખરેખર એક જાદુગર જ છે. વનસ્પતિનો તે ઈશ્વર છે, એમ કહીએ તો તે ખોટું નથી. વનસ્પતિ તેની આજ્ઞામાં પાળેલા પશુની પેઠે વર્તે છે. જેમ સુવર્ણકાર સુવર્ણને પોતાની ઇચ્છામાં આવે તેવા ઘાટ ઘડે છે, તેમ બર્બેન્ક પોતાની ઇચ્છામાં આવે તેવું વનસ્પતિપાસે રૂપ ધરાવે છે. હજારો વર્ષથી જે વૃક્ષો કાંટાને ધારણ કરતાં આવ્યાં છે, તથા હજારો વર્ષથી જે ફળ ગોટલીને અથવા ઠળીયાને પોતાનામાં ઉત્પન્ન કરતાં આવ્યાં છે, તેવાં વૃક્ષોને તથાં ફલને બર્બેન્ક પોતાના ચમત્કારિક હસ્તના સ્પર્શથી કાંટાવિનાનાં ઉગવાના સ્વભાવવાળાં, તથા ગોટલી અથવા ઠળીયાવિનાનાં થવાના સ્વભાવવાળાં કરી મૂકે છે.

બોરજેવડા ફળને કેરીજેવડું અથવા નાળીયેરજેવડું કરવું, એ બર્બેન્કને મન કઠિન નથી. દશે વર્ષે અથવા પંદરે વર્ષે ફળ આપનાર વૃક્ષોને વર્ષે અથવા દોઢ વર્ષે ફળ આપતાં કરવાનું કાર્ય તેને સહજ થઇ પડ્યું છે. જેને મનુષ્ય કે ઢોર સુધ્ધાં પણ નહિ એવી વનસ્પતિ ઓને આહારના પદાર્થતરીકે હોંસે હોંસે મનુષ્ય તથા પશુ ઉપયોગમાં લે, એવું કરવામાં તે સફળ થયો છે. સ્વલ્પમાં બર્બેન્કે શું શું કર્યું છે, અને ભવિષ્યમાં તે શું શું નહિ કરે, તેનું અનુમાન સામાન્ય મનુષ્યોથી થઇ શકે તેમ નથી.

બર્બેન્ક વાતો કરનાર મનુષ્ય નથી, પણ કાર્ય કરનાર પુરુષ છે. બોલવા કરતાં કરી બતાવવાનો તેનો સ્વભાવ છે, અને જન્મથી તે આજસુધી તેણે તેમ જ કર્યું છે. તેની વિશ વર્ષની ઉમર થઇ ન હતી એટલામાં તો તેણે વગરબોલ્યે બટાકામાં આશ્ચર્યકારક સુધારો કર્યો. આ બટાકાજેવા ગુણમાં, સ્વાદમાં, અને કદમાં ઉત્તમ બટાકા દુનિયામાં ક્યાંહિ પણ થતા નથી. અમેરિકામાં 'બર્બેન્કના બટાકા' તરીકે તે ઓળખાય છે. આજે આખા યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સમાં આ જાત જ વવાય છે. આ બટાકાની શોધથી તે દેશની આવકમાં વર્ષે છથી સાડા છ કરોડનો વધારો થયો છે. બીજા દેશોને તેના વાવેતરથી જે લાભ થયો છે તે તો જૂદો.

આ એક જ ઉદાહરણથી સ્પષ્ટ થશે કે બર્બેન્ક સામાન્ય મનુષ્ય નથી, પણ મનુષ્યજાતિનું અસાધારણ હિત કરનાર મહાપુરુષ છે.

બીજાઓ જેને હવાઈ કિલ્લા ગણે એવાં કામો કુદરતપાસે કરાવવા તેનું મન કલ્પના કરતું જ રહે છે; અને આવી ઉંચી કલ્પનાઓ કરીને તે 'મનમાં પરણ્યા અને મનમાં રાંડ્યા' કરીને બેસી રહેતું નથી, પણ લાગલું જ કરેલી ઉંચી કલ્પનાપ્રમાણે પરિણામ ઉત્પન્ન કરવાને મચી પડે છે. પ્રયત્નવિનાના વિચારમાં એક ક્ષણ પણ નકામી તે ગુમાવતો નથી.

આજે બર્બેન્કની ઉમર ૬૦ વર્ષની થઈ છે. વનસ્પતિની સૃષ્ટિને સુધારવાનું એક જ કાર્ય તન, મન, અને ધનનો ભોગ આપીને છેલ્લાં ૪૦ વર્ષથી તે અખંડ કર્યા કરે છે. બાલ્યાવસ્થામાંથી જ વનસ્પતિઉપર તેને અપાર પ્રેમ છે. એક દિવસ પાલણામાં તે સુતો હતો, અને તેના હાથમાં રમવામાટે એક પુષ્પ આપવામાં આવ્યું. તેની સાથે રમતાં તેની એક પાંખડી ખરીને નીચે પડી. બર્બેન્કે તરત જ તે પાંખડી ઉંચકી લીધી, અને જ્યાંથી તે ખરી પડી હતી તે જગાએ તેને પાછી લગાડી દેવાનો તે પ્રયત્ન કરવા લાગ્યો. લાખો બાળકોમાં કોઈક જ બાળક આમ કરે છે. તોડી ફોડી નાંખવાનો અર્થાત્ વિનાશ કરવાનો સ્વભાવ જ સઘળાં બાળકોમાં જ્યાં ત્યાં જોવામાં આવે છે. આવો સંયોજક સ્વભાવ અર્થાત્ ભાંગેલી વસ્તુને આખી કરવાનો—ભાગને એકઠા કરવાનો સ્વભાવ કોટિમાં કોઈકમાં જ હોય છે. બાળકોના હાથમાં ફુલ આપતાં તમને તરત જ અનુભવ થશે કે તેની ખરી પડેલી પાંખડીઓને

તેમની જગાએ પાછી સ્થાપવાનો પ્રયત્ન કરવાને બદલે તેઓ ફૂલની સઘળી જ પાંખડીઓને ચેરણુછેરણુ કરી નાંખવાનો પ્રયત્ન કરે છે. બાળકોની વાત તો બાજુએ રહી પણ મોટા મનુષ્યોમાં પણ સંયોજક સ્વભાવને બદલે વિનાશક સ્વભાવ અધિક જોવામાં આવે છે.

જે ઉમરે બીજાં બાળકોને દીંગલાદીંગલી અને ઘુઘરાવગેરે રમકડાંથી રમવું વધારે ગમે છે, તે ઉમરે બુર્બેન્ક નાના નાનાં છોડથી જ રમતો. દોઢ વર્ષની ઉમરે એક નાની કુલડીમાં વાવેલો થોરની જાતનો એક છોડ, એ જ તેનું પ્રિય રમકડું હતું. એક દિવસ તેની સાથે રમતાં તેના પડી જવાથી તે કુલડી અને અંદરનો છોડ ભાગી ગયો. આથી તેને જે ખેદ થયો તે અવર્ણનીય હતો.

આ તો બુર્બેન્કનાં બાલ્યાવસ્થાના સ્વભાવનું આપણે નિરીક્ષણ કર્યું, પણ વૃક્ષોઉપરના એ પ્રેમે તેના હૃદયમાં વૃદ્ધિને પામીને હાલ શું કર્યું છે, તેનું આપણે અવલોકન કરીએ. પુત્રનાં લક્ષણ પાલણામાંથી જ જણાય છે, એ જનકથન બુર્બેન્કના ચરિત્રમાં અક્ષરશઃ સત્ય પડેલું આપણે જોઇએ છીએ.

વૃક્ષોઉપરનો તેનો પ્રેમ દિવસે દિવસે વધતો ગયો, અને વનસ્પતિને સુધારવામાં, તેના નવા વર્ગો ઉત્પન્ન કરવામાં, અને તેમની ઉન્નતિ કરવામાં તેણે પોતાનું આયુષ્ અર્પણ કરવા માંડ્યું. આજ સુધીમાં તેણે બે હજારઉપરાંત નવી જાતનાં પુષ્પ, ફળ, શાક શોધી કાઢ્યાં છે. કેક્ટસ (cactus હાથીયા થોરની એક જાત) નામનાં છોડના કાંટા કાઢી નાંખવામાં તેણે જે વિજય મેળવ્યો છે, તેથી દુનિયાંઉપર તેણે મોટામાં મોટો ઉપકાર કર્યો છે, એમ કહેવાય છે. આ છોડનાં મોટાં પાંદડાંઉપર ઝીણા અને ત્રાસદાયક કાંટા થાય છે અને તેથી તે ઢોર કે માણસના ઉપયોગમાં આવી શકતા નથી. બુર્બેન્કે તેમાં સુધારો કર્યા પછી હવે આ છોડઉપર જે પાંદડાં થાય છે, તેના ઉપર એક પણ કાંટો થતો નથી. તે પાંદડાં એવાં તો સુંવાળાં થાય છે કે તેમને લઇને તમે તમારા મુખઉપર ઘસો તોપણ તમને તેની જરા ખુજલીસરખી પણ નડતી નથી. આ છોડથી ઢોરોને એક અત્યંત અગત્યનો ચારો મળ્યો છે, એટલું જ નહિ, પણ માણસોને પણ તે સ્વાદિષ્ટ અને પુષ્ટિકારક આહારના પદાર્થરૂપે થઇ પડ્યો છે. અરણ્યોમાં તે પુષ્કળ જથામાં થાય છે. તેનો એક એકર ઉપરથી ૯૦ થી ૩૦૦ ટન સુધી પાક ઉતરે છે., કરોડો એકર ઉજ્જડ પડી રહેલી જમીનમાં, બુર્બેન્કની શોધપ્રમાણે આ છોડને ઉત્પન્ન કરવામાં આવે તો ચારાની અછતના દિવસોમાં ઢોરોને અને મનુષ્યોને કેટલો બધો લાભ થાય! ઢોરના ચારાતરીકે તેનો અનુભવ કરી જોવામાં આવ્યો છે, અને તે તેમને માટે સર્વોત્તમ ચારો કહેવાય છે. દશ માસનુંધી કોઇપણ જાતના પાણીવિના માત્ર તેનાં પાંદડાંમાં જે જળ આવે તે ઉપર ઢોરોનો નિર્વાહ થયો છે.

કુદરતની પાસે પોતાનું ધાર્યું કરાવે છે, ત્યારે જ બુર્બેન્કને જંપ મળે છે. તે કુદરતસાથે લડતો નથી, પણ કુદરતપાસે પોતાના ધાર્યાપ્રમાણે શા રીતે કામ કરાવવું તે જાણવાને માટે તે ધૈર્યથી તેના સ્વભાવનો અભ્યાસ કરે છે, અને પછી તેને અનુકૂળ વર્તીને તેની પાસેથી પોતાનું કામ કઢાવી લે છે. તેનામાં પર્વતના જેવું અચલ ધૈર્ય છે. તેના આગ્રહનું માપ નીકળી શકે એવું નથી. કોઇ કાર્યમાં જેમ તે નિષ્ફળ થાય છે, તેમ તેને સિદ્ધ કરવાનું તેને બમણું જોર ચડે છે. પદાર્થોના સ્વભાવ, ગુણ વગેરે જાણવાની તેની આંતર દૃષ્ટિ કોઇ દિવ્ય શક્તિવાળા મહાપુરુષના જેવી છે. વનસ્પતિવિદ્યામાં તેનું જ્ઞાન અદ્ભુત છે. એ વિદ્યામાં તેને સર્વજ્ઞ કહીએ તોપણ કહી શકાય તેવું છે.

તેણે જેટલાં દુઃખો સહન કર્યાં છે, તેટલાં થોડા જ મનુષ્યોએ સહન કર્યાં હશે. તેણે નિર્ધનતાનું દુઃખ વેઠયું છે. મિત્રોથી અને સંબંધીઓથી ત્યજી દેવાવાના પ્રસંગો તેને આવ્યા છે. તે ધૂતારો છે અને ઠગ છે, એવા ખોટા આરોપો પણ તેના ઉપર આવ્યા છે. કૂતરાને નાંખવાને માટે કાઢી નાંખેલા આહારઉપર દિવસોના દિવસો પણ તેણે કાઢ્યા છે. જે બટાકાની શોધથી પોતાના દેશની આવકમાં આજે તેણે સાડા ૭ કરોડની આવકનો વધારો કર્યો છે, તે બટાકાને તેણે પ્રથમ જ્યારે શાધી કાઢ્યો ત્યારે તેના બદલામાં તેને માત્ર ચારસેં રૂપડી મળી હતી.

કોઇપણ વનસ્પતિના પરાગને (વીર્યને, પુરૂષતત્ત્વને) હસ્તદ્વારા અથવા બીજાં બાહ્ય સાધનોદ્વારા કેસરમાં (પુષ્પના ગર્ભાશયમાં) ચાતુર્યપૂર્વક સ્થાપીને બર્બેન્ક કોઈ છોડમાં આશ્ચર્યકારક ફેરફાર કરે છે. આ યુક્તિવડે ખસખસની જાતના એક છોડ (poppy plant)ની શાગના એક ખુણાના બીજકમાંથી તે વર્ષસુધી જીવે એવો છોડ ઉગાડે છે; બીજા ખુણાના બીજકમાંથી બે વર્ષ જીવે એવો ઉગાડે છે; ત્રીજા ખુણાના બીજકમાંથી ધોળાં પુષ્પ થાય એવો ઉગાડે છે; અને ચોથા ખુણાના બીજકમાંથી લાલ પુષ્પ થાય એવો છોડ ઉગાડે છે.

વનસ્પતિની નવી જાતો તે ત્રણ પ્રકારે ઉત્પન્ન કરે છે: ઘણાં વૃક્ષોમાંથી સઉથી ઉત્તમ વૃક્ષને પસંદ કરીને, તેને ઉછેરવાની સર્વોત્તમ અનુકૂળતા કરી આપીને, અને જૂદી જાતનાં વૃક્ષોનો પરસ્પર સંયોગ કરીને.

પીળાં પુષ્પવાળો ખસખસની જાતના લાખો છોડમાં લાલ લીટીવાળો એક છોડ પ્રથમ તેના જોવામાં આવ્યો. બર્બેન્કે તેની પાસેના સઘળા પીળા છોડને ઉખેડી નાંખ્યા, અને બાળી નાંખ્યા, અને માત્ર પેલા એક જ છોડને સંભાળથી ઉછેર્યો. તે લાલ છોડનાં બીને આવતી ઋતુમાં સઉથી ઉત્તમ ભૂમિમાં રોપ્યાં. તેમાંથી ઉગેલા સઘળા છોડ, એકવિના બધા જ, પીળા રંગના થયા. પુનઃ તે એકને રાખીને બાકીના સઘળાને ઉખેડીને બાળી મૂકવામાં આવ્યા. આમ બીજે વર્ષે, ત્રીજે વર્ષે, ચોથે વર્ષે, તેણે કર્યા જ કર્યું. ધીરે ધીરે બીજકોમાંથી એક છોડને બદલે ઘણા લાલ છોડ થતા ગયા, અને તેમનો રંગ પણ પૂર્વના કરતાં અધિક અધિક લાલ થતો ગયો. આ પ્રમાણે સર્વોત્તમને પસંદ કરીને તેને જ ઉછેરવાની સર્વ પ્રકારની કાળજી લેવાથી ઘણે વર્ષે તે શુદ્ધ રાતા રંગના 'પોપી' (poppy) ના છોડ કરવામાં વિજયી થયો છે.

કાંટાવાળા હાથીઆ થોરના કાંટા તેણે શી રીતે કાઢ્યા તે સંબંધમાં તે કહે છે કે બીજાં પ્રાણીઓથી પોતાનું રક્ષણ કરવામાટે થોરે પોતાના શરીરઉપર કાંટા ઉગાડ્યા છે. આથી થોરને તમારી વાડીમાં વાવીને ધૈર્યથી અને પ્રેમથી જો તમે તેની ખાતરી કરી આપો કે મારે ત્યાં કોઇ પણ પ્રાણીવડે તને લેશ પણ ઇજા નહિ થાય એવી પૂર્ણ કાળજી લેવાશે, તો પછી ઘણા થોરમાંથી કોઈક સમજી, ઓછા કાંટા કેટલોક સમય ગયા પછી કાઢશે. કાંટાવાળા બીજા ઉખેડી નાંખીને આ એકને પસંદ કરી તેને જ પછી બહુ જ સંભાળથી અને પ્રેમથી ઉછેરશો, તો તેમાંથી થનાર બીજા કેટલાકમાંથી કોઇ વળી પોતાના શરીરપર વધારે સારો પક્ષ ધારણ કરશે, અર્થાત્ ઓછા કાંટા કાઢશે, અને આ પ્રમાણે ધીરે ધીરે પ્રયત્ન અને આગ્રહ ચાલુ રહેતાં પરિણામે એવાં છોડ થશે કે જેમના શરીરપર કાંટા નામ પણ નહિ થાય. પોતાના શરીરપર કાંટા ઉગાડવામાં ઝાડને અત્યંત મહેનત પડે છે. પણ જ્યારે તેવો શ્રમ

ગીથી અને કેળવણીથી ગુલાબ, બ્લેકબેરી, રાસ્પબેરી, અને ગુઝબેરીના કાંટા પણ તદ્દન કાઢી શકાય છે.

જૂદી જૂદી જાતના વૃક્ષોના સંયોગથી નવી જાત તે આ પ્રમાણે ઉત્પન્ન કરે છે. તે એક છોડ ઑસ્ટ્રેલીયાનો લે છે, અને બીજો સાઇબીરીયાનો લે છે. પ્રત્યેક છોડનાં સ્વભાવ, લક્ષણ, રચના, ટેવ, અને વલણો ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારનાં હોય છે. હજારો વર્ષથી પ્રત્યેક છોડ પોતાનાં સ્વભાવલક્ષણ વગેરેને જાળવી રહ્યો હોય છે. તે તેનાં અણુઅણુમાં સુદૃઢ સ્થપાઈ ગયાં હોય છે. અનેક સૈકાં વહી ગયા છતાં તેમના સ્વભાવમાં જરા પણ ફેર પડ્યો હોતો નથી. આવા એકએકથી ભિન્ન પ્રકારનાં લક્ષણવાળા બે છોડને તે લે છે, અને તેમનો સંયોગ થવાની અનુકૂળતા રચી આપે છે. હજારો વર્ષથી પડી ગયેલી બળવાન્ ટેવને લીધે સંયોગના સામા તેઓ પ્રબળ વિરોધ દર્શાવે છે, તથાપિ તેઓનું ચાલતું નથી.

મનુષ્યની કોમળ આંગળીઓવડે એકના પુષ્પનો પરાગ, બીજાના પુષ્પના કેસરમાં યુક્તિથી પ્રવેશાવવામાં આવે છે, અને પરિણામની ધૈર્યથી વાટ જોવામાં આવે છે. એક વર્ષ વહી જાય છે. નવા છોડના બીને વાવવામાં આવે છે. તેમાંથી કદાચ તેનાં બંને માબાપના જેવાં લક્ષણોવાળો છોડ થાય છે, અથવા તો બંનેથી ભિન્ન પ્રકારનો—વનસ્પતિની સૃષ્ટિમાં કોઈ દિવસ ન થયેલો એવો છોડ થાય છે.

અને જે ઉદ્દેશ સાધવાનો હોય છે તે આ છે કે તે છોડની સ્વભાવસિદ્ધ ટેવોને ભૂલાવવી; તેના પૂર્વજોતરફથી હજારો વર્ષથી જે લક્ષણો તેના અણુઅણુમાં સ્થપાયાં છે, તે છોડાવવાં. આમ કરવામાં પ્રસંગે કદરૂપા અને છેક ખરાબ છોડ પણ ઉત્પન્ન થવાનો સંભવ આવે છે; પ્રસંગે અત્યંત હસવાજેવા અને વિરૂપ છોડ પણ થાય છે. આવા વિરૂપ અને ખરાબ છોડનો નાશ કરવામાં આવે છે, કારણ કે હેતુ નઠારા છોડ ઉત્પન્ન કરવાનો નથી, પણ બંને માબાપનાં ઉત્તમ લક્ષણો જેમાં રહ્યાં હોય એવા સુંદર, ઉપયોગી અને બળવાન્ છોડ ઉત્પન્ન કરવાનો છે. બીજે વર્ષે વધારે બી રોપવામાં આવે છે, અને વધારે છોડ થાય છે. થોડાં વર્ષમાં વૃદ્ધિ એટલી થઇ જાય છે કે પાંચ લાખજેટલા છોડની સંખ્યા પણ થાય છે. અજમાયશ કરવાને ખાતર બર્બેન્ક ઘણી વાર દશ લાખજેટલા છોડ એકી વખતે વાવે છે, અને તેમાંથી પછી તે ચાર પાંચ કે ઘણામાં ઘણા છ છોડ જ પસંદ કરે છે.

આટલા બધા છોડમાંથી કયા રાખવા અને કયાનો નાશ કરવો, એનો નિર્ણય કરવાનું કામ સહેલું નથી. બર્બેન્ક પોતાના આશ્ચર્યકારક અંતર્જ્ઞાનવડે આ કામ ચમત્કારિક વેગથી કરે છે. તે એક દિવસમાં એક લાખ છોડની પરીક્ષા કરી વળે છે.

કયો છોડ ઉત્તમ છે અને કયો કનિષ્ટ છે, એની હાલ વિદ્વાન્વર્ગમાં જે રીતે પરીક્ષા થાય છે તે રીતે આ છોડોની જો પરીક્ષા કરવામાં આવે તો ઓછામાં ઓછા ત્રીસ કે ચાળીસ લાખ રૂપૈયા ખર્ચ થાય, અને તેટલું ખર્ચ કરતાં છતાં પણ તેમાં ચાર કે પાંચ વર્ષ તો જાય જ. બર્બેન્ક પોતાની અનુભવી પરિપક્વ ન્યાયબુદ્ધિવડે તથા અદ્ભુત અંતર્જ્ઞાનવડે સમરખરું એક જ દિવસમાં આ પરીક્ષા કરી વળે છે.

બર્બેન્કની આ ચમત્કારિક શક્તિમાં સંશય પડવાથી કેટલાંક વર્ષપૂર્વે તેની પરીક્ષા કરવા તેના એક મિત્રે કેટલાક હજાર છોડવાની તેની પાસે પરીક્ષા કરાવી. બર્બેન્કે તરત જ તેમને શ્રેષ્ઠ, ઉત્તમ, મધ્યમ, અને કેવળ નકામા, એવા તેમના ભાગ પાડી નાંખ્યા. આ પછી તે છોડને ઉછેરીને મોટા કરવામાં આવ્યા. તે છોડ આવ્યા હતા. કેટલેક વર્ષે

જ્યારે તેઓ મોટા થયા, અને તેમના ઉપર ફુલ આવ્યાં, ત્યારે બુર્બૅન્કના કહેવાપ્રમાણે જ તેઓ નીવડેલા જણાયા હતા.

'એક મિત્રે તેને પૂછ્યું, લગભગ એક લાખ નાના છોડમાંથી અમુક એક જ છોડ સઉથી ઉત્તમ છે, એવું તમે શી રીતે કહી શકો છો ?

તેણે તરત જ ઉત્તર આપ્યો, માર્ગમાં તમે હજારો મનુષ્યનાં મુખ જુઓ છો. તમારા મનને તેઓમાં જે ભેદ રહેલો હોય છે, તે તરત જ સમજાઇ જાય છે. જો તમે કુશળ મનુષ્યપરીક્ષક હો છો તો તેમાંથી કોણ પ્રમાણિક અને વિશ્વાસપાત્ર છે, તે વગરભૂલે તરત જ કહી શકો છો. તેના જીવનની સંપૂર્ણ વિગતો તમે કહી શકતા નથી, પણ તેના મુખઉપર નજર નાંખવા માત્રથી જ તમે તેનાં લક્ષણો જાણી જાઓ છો. જેવી સહેલાઇથી મનુષ્યની પરીક્ષા હું કરી શકું છું, તેટલી જ સહેલાઇથી હું છોડની પરીક્ષા કરૂં છું.

એક પ્રસંગે બુર્બૅન્કે પાંસઠ હજાર છોડમાંથી માત્ર એક જ છોડને પસંદ કર્યો હતો. બાકીના સર્વને બાળી મૂકવામાં આવ્યા હતા. જેનામાં બીજા છોડને ઉત્પન્ન કરવાનું સઉથી વધારે બળ હોય, જે સઉથી અધિક ફળને આપનાર હોય, જે સઉથી અધિક સુંદર હોય, અને જે વિવિધ વ્યાધિઓસામે સઉથી વધારે ટક્કર વધારે ઝીલી શકે એવો હોય, એવા છોડને તે સર્વ છોડમાંથી પ્રથમ પસંદ કરે છે.

બુર્બૅન્ક કહે છે કે આપણે જે પ્રમાણે ઉત્તમ સૌંદર્યને, ઉત્તમ બળવાન શરીરને અને, અત્યંત ઉપયોગી થઇ પડવાને ઇચ્છીએ છીએ, તે જ પ્રમાણે વૃક્ષો પણ ઇચ્છે છે, અને જો તેમને તેવી અનુકૂળતા કરી આપી હોય તો તેઓ તેવાં થયા વિના રહેતાં જ નથી.

વળી તે કહે છે કે સામાન્ય ફેરફારો કરવાથી સો અથવા હજાર પેઢીઓ જતાં પણ વૃક્ષોમાં જેવાં રૂપાંતર આપણે નથી કરી શકતા તેવાં રૂપાંતર ભિન્ન:ભિન્ન જાતિનાં વૃક્ષોનો સંયોગ કરવાથી પાંચ છ પેઢીએ કરી શકીએ છીએ.

આલુ (plum) ના છોડનો એપ્રિકોટ (એક જાતનું ગોટલાવાળું ફળ) નામના છોડસાથે સંયોગ કરીને તેણે પ્લમકોટ નામનાં એક નવી જાતનાં ફળ આપનાર વૃક્ષને ઉત્પન્ન કર્યું છે. આલુનાં ઝાડને એટલાં બધાં ફળ આપતાં તેણે કર્યાં છે કે ફળના ભારથી ઝાડ ભાગી ન પડે એટલા માટે એક ઝાડઉપરથી એક પ્રસંગે ૨૨૦૦૦ કાચાં ફળ ઉતારી લેવાં પડ્યાં હતાં. આટલાં ફળ ઉતારી લીધા છતાં પણ તેના ઉપર એટલાં બધાં ફળ રહ્યાં હતાં કે તેટલો પાક કોઈ ઝાડઉપરથી ઉતરેલો હજી સુધી જાણવામાં આવ્યું નથી. વળી તેણે પુષ્પના જેવાં સુવાસવાળાં તથા જામફળ (pear) ના જેવા સ્વાદવાળાં આલુ પેદા કર્યાં છે. એક પ્રસંગે અમેરિકાની 'એન્થ્રોપોલોજિકલ સોસાયટી' ના ૪૨ સભાસદો તેના ફળબાગને જોવાને ગયા હતા. બુર્બૅન્કે દરેક જણને એકેક મુઠો ભરીને આલુ આપ્યાં, પણ એક જણને મળેલાં આલુ બીજા જણને મળેલાં આલુકરતાં તદ્દન જૂદી જ જાતનાં હતાં.

બે ચાર છોડના સંયોગ કરીને આ વિલક્ષણ પુરુષ શાંતિને પામ્યો નથી, પણ નિત્ય નવા નવા સંયોગો તે કરતો જ રહે છે. બટાટા અને ટમાટાનો સંયોગ કરીને તેણે પોમાટા નામનું એક નવું ફળ અથવા શાક ઉત્પન્ન કર્યું છે. આ શાક અમેરિકનોને બહુ પ્રિય થઇ પડ્યું છે.

રૂબાર્બ નામના એક શાકમાં પણ આ સંયોગની પદ્ધતિથી બુર્બૅન્કે આશ્ચર્યકારક

અંતમાં જણાયું છે કે આ વૃક્ષોનું લાકડું વધારે કઠણ, ઘણા જ ઓછા ગાંઠાવાળું, અને ઘણું જ સફાઇવાળું થાય છે.

જે પુષ્પો માત્ર પા ઇંચ જાડાં અને બે ઇંચ પહોળાં હતાં તેવાં પુષ્પોને તેણે ચારઇંચ પહોળાં અને સવા ઇંચ જાડાઇનાં કર્યાં છે. જેના ઉપર માત્ર ત્રણથી સાત જ પુષ્પ આવતાં તેના ઉપર તેના ઉપર તેણે દશથી ચાળીશ ફુલ આણ્યાં છે. ઘણાં વર્ષ પુષ્કળ શ્રમ કરીને તેણે કેટલાક એવા પુષ્પના છોડ કર્યા છે કે તેની ગાંઠો તેમના વજનથી દશ ગણા સોનાના ભાવે વેચાય છે.

જાપાની મોગરાનો અને અમેરિકન મોગરાનો સંયોગ કરી 'શાસ્ટા' નામના મોગરાનો છોડ તેણે કર્યો છે. તેનાં પુષ્પનો વ્યાસ છ થી સાત ઇંચ હોય છે. આ પુષ્પને પાણીમાં રાખવાથી એક મહિનાસુધી તાજાં ને તાજાં રહે છે.

ચેસ્ટનટ નામના વૃક્ષને દશ અથવા પંદર વર્ષે ફળ આવે છે. બુર્બેન્ક તેનું બી વાવીને અઢાર મહિનામાં તેના ઉપર ફળ આણે છે, અને તે પણ પુષ્કળ જથામાં.

અનાજના જે સાંઠાઉપર એક કણસલું થતું હોય છે તેના ઉપર બુર્બેન્ક બે કણસલાં આણે છે, અર્થાત્ પ્રત્યેક વીઘાઉપરથી બેવડો પાક ઉતારે છે. સ્વલ્પમાં તેણે કૃષીવિદ્યામાં એટલા બધા સુધારા અને વધારા કર્યા છે કે તેનો યથાર્થ ખ્યાલ વાંચનારને ગમે તેટલું લખવા છતાં પણ આવી શકે તેમ નથી. તેણે ગુલાબની જે સો નવી જાતો કરી છે, તેનું વર્ણન કરવા વાણી સમર્થ નથી.

બુર્બેન્કને પોતાના શોધો ચલાવવામાં વધારે મદદ મળે એટલા માટે ગયાં ત્રણ વર્ષથી કાર્નેગી ઇન્સ્ટીટ્યુટે વર્ષે વીશ હજાર રૂપિયા દશ વર્ષસુધી તેને આપવા માટે કાઢ્યા છે.

ભવિષ્યમાં તે શું નવું શોધી કાઢશે, તેનું અનુમાન કોઇથી થઇ શકે એમ નથી. વૃક્ષોમાં જેમ તે ધારેલા ફેરફાર કરી શકે છે, તેમ મનુષ્યોમાં શી રીતે કરવા તેના તે વિચારો હાલ ચલાવે છે. મનુષ્યોને તે ફરતાંહરતાં વૃક્ષ જ ગણે છે, અને વૃક્ષોની પેઠે તેઓમાં પણ ધારેલા સુધારા થઇ શકવા સંભવિત છે, એમ તે માને છે. આ સંબંધમાં તેના પરિશ્રમના પરિણામ થોડાં વર્ષોપછી વળી જ્યારે બહાર પડશે ત્યારે જગત્ ચકિત થઇ ગયા વિના રહેનાર નથી.

योगिनी.

(અનુસંધાન વર્તમાન રૂપના પૃષ્ઠ:૧૧૧ થી)

પ્રિય દેવિ ! તું જાણે જ છે કે આપણે મુખવડે જે આ શબ્દો બોલીએ છીએ, તેથી વાતાવરણમાં મોજાં ઉત્પન્ન થાય છે. એ મોજાં આપણા કાનમાં રહેલા કોમળ પડદાને અફળાય છે, અને તેથી આપણને શબ્દનું ભાન થાય છે. શબ્દનાં આ મોજાં કાનના જ પડદાને અથડાય છે, એમ કંઇ નથી. આપણા હાથને, પગને અને આપણા શરીરની ચામડીને જ આમડીને તે અથડાય છે, પણ જો આપણે આપણા કાન બંધ કર્યાં હોય તો શરીરની ચામડીને તે મોજાં અથડાવાથી આપણને શબ્દનું કંઇ જ્ઞાન થતું નથી. કારણ કે કાનનો પડદો શબ્દોનાં મોજાં ગ્રહણ કરવાને જેવો લાયક હોય છે, તેવી કંઇ શરીરની ચામડી હોતી નથી. આમ કહીને જે કહેવાનું છે તે એ છે કે જેને માટે જે લાયક હોય છે, તેને જ તે ગ્રહણ કરે છે. હવે મુખથી કરવામાં આવતા શબ્દો જેમ વાતાવરણમાં મોજાં ઉત્પન્ન કરે છે, તેમ

મનવડે આપણે જે શબ્દો બોલીએ છીએ, અને જેને આપણે વિચાર કરવા એમ કહીએ છીએ તે પણ આકાશમાં એક પ્રકારનાં સૂક્ષ્મ મોજાં ઉત્પન્ન કરે છે. મુખવડે બોલવામાં આવતા શબ્દો એ સ્થૂલ વાણી છે, અને તે વૈખરી કહેવામાં આવે છે; મનવડે કરવામાં આવતા વિચારો એ સૂક્ષ્મ વાણી છે, અને તે મધ્યમા કહેવામાં આવે છે. જેમ સ્થૂલ અથવા વૈખરી વાણીની ક્રિયાથી ઉત્પન્ન થતાં મોજાંને કાનનો પડદો જ ગ્રહણ કરી શકે છે, તેમ સૂક્ષ્મ અથવા મધ્યમા વાણીની ક્રિયાથી ઉત્પન્ન થતાં મોજાંને આપણું મગજ જ ગ્રહણ કરી શકે છે. કાનમાં શબ્દનું મોજું અથડાતાં, જો આપણું લક્ષ તે તરફ હોય છે તો કયા શબ્દનો ઉચ્ચાર થયો તેનું આપણને ભાન થાય છે, તેમ મગજમાં મનના વિચારનું મોજું અથડાતાં કયો વિચાર આપણા મગજમાં પ્રવેશ્યો તેનું આપણને ભાન થાય છે. હે સઘળું જાણનારી! આ જગતમાં પ્રત્યેક મનુષ્ય પ્રતિદિન હજારો વિચારો કરતા હોવાથી કરોડો વિચારનાં મોજાં આકાશમાં વહ્યા કરે છે, અને પ્રત્યેક મનુષ્યના મગજસાથે અથડાય છે, અને જે વિચારના તરફ જેનું લક્ષ હોય છે, તેને તે વિચારનું ભાન થાય છે.

પ્રિય દેવિ! આ જગતમાં મનુષ્યોનાં મગજની અથવા મનની બે પ્રકારની સ્થિતિ હોય છે; એક મીણજેવી નરમ અને બીજી પથ્થરજેવી કઠણ. પ્રત્યેક માણસનું મન આ બંને સ્થિતિમાંની દરેક સ્થિતિમાં દરરોજ થોડી અથવા ઘણીવાર આવે જ છે. જેમ મનની નરમ અથવા કોમળ સ્થિતિ વધારે, તેમ બહારથી આવતાં વિચારનાં મોજાંની તેના ઉપર વધારે અસર થાય છે, અને જેમ તેની કઠણ સ્થિતિ વધારે, તેમ તેના ઉપર બહારનાં મોજાંની ઘણી જ ન્યૂન અસર થાય છે. કેટલાક મનુષ્યનાં મન સ્વભાવથી અથવા કેળવણીથી એક પ્રકારનાં મોજાંને ગ્રહણ કરવાને વધારે યોગ્યતાવાળાં થયાં હોય છે, તો કેટલાકનાં મન બીજા પ્રકારનાં વિચારનાં મોજાં ગ્રહણ કરવાને વધારે યોગ્યતાવાળાં થયાં હોય છે. આથી વાતાવરણમાંથી આવતા શોકમોહના એક મોજાની શોકમોહનો જય કરવાનો અભ્યાસ કરનાર એક સદ્વિવેકીને જ્યારે કશી જ અસર થતી નથી, ત્યારે તે વિકારોનો જય જેમણે નથી કર્યો હોતો એવા અન્ય અનેક મનુષ્યોને તેથી શોકમોહ ઉત્પન્ન થાય છે. આમ છતાં જે વિચારનું મોજું વારંવાર નિત્ય મગજને અથડાયા કરે છે, તેને તે મગજ કઠણ હોય છે તો પણ સમય જતાં અસર થયા વિના રહેતી નથી. ખડકો કેવા કઠણ છે, અને જળ કેવું નરમ છે, તો પણ સમુદ્રનાં મોજાં ખડકસાથે નિત્ય અથડાવાથી તે ઘણે દિવસે ઘસાઈ જાય છે, એ કોણ નથી જાણતું? વિચારનાં મોજાંનાં સંબંધમાં પણ આમ જ થાય છે. એકના એક પ્રકારનાં મોજાં ઘણો સમય આપણા મગજને અથડાવાથી તેમની અસર, આપણું મગજ આરંભમાં તેમને ગ્રહણ કરવા અયોગ્ય હોય છે, તોપણ થયા વિના રહેતી નથી. પ્રિય દેવિ! અમેરિકાની પ્રજા અત્યંત પ્રવૃત્તિવાળી તથા સ્વતંત્ર વિચારવાળી છે, અને તેથી ત્યાંના આકાશમાં પ્રવૃત્તિના તથા સ્વતંત્રતાના વિચારોનાં અસંખ્ય મોજાં વહ્યા કરે છે. આથી ત્યાં જ્યારે હું ગયો હતો ત્યારે રાત્રિદિવસ તે વિચારોનાં મોજાં મારા મગજસાથે અથડાવાથી થોડા જ દિવસમાં વિલક્ષણ સ્વતંત્રતાના અને પ્રવૃત્તિના વિચારો મારા મગજમાં ઘુમવા લાગ્યા હતા. ત્યાં મારાથી કામ કર્યાવિના એક ક્ષણ પણ રહી શકાતું ન હતું, અને સ્વતંત્રતાના જે વિચારોની ખુમારી મને ચઢી હતી તેથી તો હું ચકિત જ થઈ ગયો હતો. અહિંના વિચારોનું વાતાવરણ તદ્દન જૂદા જ પ્રકારનું છે. અહિં આળસવાળી નિવૃત્તિનાં જ મોજાંથી વાતાવરણ મોટે ભાગે પૂર્ણ હોય એમ જણાય છે, અને તેથી અહિં કામ કરવાનું એટલું બધું મન થતું નથી; તેમ

સ્વતંત્રતાના વિચારો તો કોઈ કાળે ત્યાંતથી સામા કે હુન્નરમાં ભાગના પણ ઉડતા જણાતા નથી.

પરોક્ષપણે અથવા આકર્ષતરી રીતે મધ્યમા વાણીનો ઉપદેશ કેવી રીતે થાય છે, તે આટલા વિવેચનથી તને સ્પષ્ટ થયાવિના નહિ રહ્યું હોય. દુરાચરણવાળાં સ્થાનમાં દુરાચરણી મનુષ્યોના વિચારનાં મોજાં વ્યાપી રહેલાં હોવાથી જેઓ ત્યાં રહે છે, તેમને દુરાચરણી થવાનો વગરપ્રયત્ને બોધ થાય છે. અને તે જ પ્રમાણે સદાચારી પુરુષોનાં સ્થાનમાં સદાચારનાં વિચારનાં મોજાં વ્યાપી રહેલાં હોવાથી જેઓ ત્યાં રહે છે, તેમને સદાચરણી થવાનો અયત્ને જ બોધ થાય છે. સ્થાનના માહાત્મ્યમાં આ વિચારનાં મોજાં જ કારણ છે. કેટલાંક તીર્થો પ્રથમ બહુ ઉત્તમ શાંતિ વગેરેને પ્રકટાવનાર છતાં આજે તેમાં તેવું કાંઇ જ જણાતું નથી, તેનું કારણ પણ એ જ છે કે તે તીર્થોમાં પૂર્વે જે સદ્વિચારો સેવાતા હતા, તેને બદલે પાછળથી અયોગ્ય વિચારો સેવાવા માંડ્યા હોય છે. ઋષિમુનિઓ અહિંસાવ્રતને પાળનારા હોવાથી તેમના આશ્રમનું તથા આજુબાજુનું વાતાવરણ અહિંસાના અત્યંત પ્રબળવિચારોનાં મોજાંથી એવું તો પરિપૂર્ણ રહેતું હતું કે તેમાં સિંહ, વ્યાઘ્ર વગેરે જે જે હિંસ્ર પશુઓ પ્રવેશતા તેમનાં કઠિન મગજમાં પણ તેની અસર થતી, અને તે અસર જ્યાં સુધી રહેતી ત્યાં સુધી તેમનો હિંસા કરવાનો સ્વભાવ છૂટી જતો. આથી ઋષિઓ સિંહ વગેરેને હિંસા કરવાનો સાક્ષાત્ બોધ કરતા ન હતા, પણ તેમની મધ્યમા વાણીની ક્રિયા જ આકર્ષતરી રૂપે બોધ કરનાર થઈ પડતી.

વૈખરી વાણીથી જ્યારે આપણે કોઇને બોધ કરીએ છીએ ત્યારે તે બોધઉપર જો તેને પ્રીતિ હોય છે તો તો તે તેને પ્રેમપૂર્વક સાંભળે છે, અને તેથી તે બોધની તેના ઉપર અસર થાય છે; પણ જો તે બોધઉપર તેનો અભાવ હોય છે તો તો બોધ આપનાર બોધનો આરંભ કરવા માંડે છે કે તરત જ તે વિરોધ ધરે છે. આ વિરોધથી મનની બોધ ગ્રહણ કરવાયોગ્ય કોમળ સ્થિતિ રહેતી નથી, અને તેથી જે કંઇ બોધ કરનાર કહે છે, તે સઘળું જ નિષ્ફળ જાય છે. પરંતુ મધ્યમા વાણીના વિચારનાં મોજાં જ્યારે તેના મગજને અથડાય છે, ત્યારે જો કે તે વિચારો તેના અભાવવાળા હોય છે તોપણ તે તેમના ઉપર વિરોધને ધરતો નથી; કારણ કે તે વિચારો બીજાના છે, એમ તેને સમજાતું નથી. એ વિચારો તેના પોતાના જ છે, એવું તેને ભાન થાય છે અને તેથી તે પ્રતિ તે પ્રતિકૂળ ભાવ ધરતો નથી. આરંભમાં આ મધ્યમા વાણીના વિચારનાં મોજાં તેના મગજઉપર જણાતા જેવી અસર કરતાં નથી. કારણ કે તેનું મગજ તેમને ગ્રહણ કરવા યોગ્ય સ્થિતિમાં હોતું નથી; પણ નિત્ય તે તેના મગજને અથડાયા કરવાથી દિવસમાં જે સમયોમાં તેના મનની કોમળ અવસ્થા થઈ હોય છે, તે સમયોમાં તેમની તેના ઉપર અસર થાય છે; અને આમ જેમ જેમ દિવસો જાય છે, તેમ તેમ તે મોજાંને તેનું મગજ વધારે અને વધારે ગ્રહણ કરતું જાય છે.

આમાં પણ વિચાર પ્રબળ અને નિર્બળ બે પ્રકારના હોવાથી પ્રબળ વિચારનાં મોજાં કઠિન મનને પણ અસર કરવાને સમર્થ હોય છે. ઋષિ મહાત્માઓના વિચાર બહુ પ્રબળ હોવાથી તેમના વાતાવરણમાં જે વ્યાઘ્રાદિ પશુઓ આવે છે, તે કઠિન મનના છતાં પણ તેમના ઉપર સત્વર અસર થાય છે.

પ્રિય હરિ! અત્યાર સુધી મેં જે કહ્યું તે સર્વ પ્રસંગોમાં મધ્યમા વાણીની આકર્ષતરી રીતે અસર થાય છે, અને તેથી તેની અસર સામાન્ય પ્રકારની અને વિલંબે થનારી હોય છે. મધ્યમા વાણીના સાક્ષાત્ બોધની અસર બહુ બળવાન્ અને સત્વર પ્રકટનારી હોય છે. આ-

પ્રકારની રીતે જે અસર થાય છે, તેમાં વિચાર કરનાર પોતે અન્યને આ વિચારની અસર આ પ્રકારની થાઓ, એવી ઇચ્છાવાળો હોતો નથી, અને તેથી વિચારનું મોજું બીજા મનુષ્યપ્રતિ ખાસ વેગ કરીને ધાવન કરતું નથી; પણ અસર કરવાની ઇચ્છાથી જ જ્યારે કોઇ મનુષ્ય પ્રવૃત્ત થાય છે, ત્યારે તો વિચારનું મોજું ઘણા જ બળથી તેના પ્રતિ પ્રેરાય છે; અને તેના મગજમાં ધારેલી અસર પ્રકટાવે છે. જેના ઉપર તે મોજું આવે છે, તેને આ વિચાર બીજાએ મારા પ્રતિ પ્રેરેલો છે, એમ જાણવામાં ન હોવાથી તે તેના પ્રતિ વિરોધ ધરતો નથી, અને તેથી તેની અસર થવામાં કશો જ પ્રતિબંધ નડતો નથી; અને જો તે વિચારને તે અનુકૂળ હોય છે તો પ્રીતિથી તેનો સ્વીકાર કરવાથી તેની તેનાપર બહુ પ્રબળ અસર જ થાય છે.

પ્રતિકૂળ મનુષ્યને વૈખરીથી જે બોધ આપવામાં આવે છે, તે બોધ આપવાનું કામ શસ્ત્ર સજીને ઉભેલા કોઇ મનુષ્યસાથે યુદ્ધ કરવાજેવું છે. તેના ઉપર બોધ આપનાર પોતાના બોધરૂપ શસ્ત્ર વાપરવા માંડતાં જ તે પોતાનાં પ્રતિકૂળ ભાવનાં શસ્ત્રો તેના સામા વાપરે છે; અને આમ બંનેનું યુદ્ધ થાય છે. તેમાં બોધ આપનારને પણ કેટલાક ઘા વાગે છે, અને બોધ સાંભળનારને પણ વાગે છે. બંને જ એકએકને કટુ વચનો સંભળાવી, અથવા એકબીજાને માટે વિરોધી વિચારો ધરાવી છૂટા પડે છે.

મધ્યમા વાણીના ઉપદેશમાં કોણ ઉપદેશ આપે છે, તે બોધ ગ્રહણ કરનાર જાણતો નથી, અને તેથી તે તેના સામે લડવાને તૈયાર રહેતો નથી. આથી બોધ આપનારનું કામ બહુ જ સરળ થઈ જાય છે. વિચારના મોજાને સામાનાં મગજમાં એકાગ્ર થઇને પ્રેરતાં જો તેને આવડે છે, તો તો અલ્પ સમયમાં જ તેનો બોધ સફળ થાય છે; અને કદાચ જોઇએ તેવી એકાગ્રતા તેનાથી નથી થતી, તોપણ નિત્ય આગ્રહથી વિચારને તે જો પ્રેર્યા કરે છે, તો સમય વીતતાં ધારેલી અસર થયાવિના રહેતી નથી.

એક ઉદાહરણ આપીને આ વાર્તા હું તને વધારે સ્પષ્ટ કરૂંછું. એક આઠ અથવા દશ વર્ષનો છોકરો બહુ જ રમતીયાળ, તોફાની અને ચીડીયા સ્વભાવનો છે. તેને સુધારવાને તેનાં માબાપના સઘળા ઉપાય નિષ્ફળ જાય છે. તેને જે જે શિખામણનાં વચનો કહેવામાં આવે છે, તે સર્વ નિષ્ફળ જાય છે. કશાની તેના ઉપર અસર થતી નથી. હવે આ છોકરાને સુધારવાનો સરળ માર્ગ મધ્યમા વાણીનો ઉપદેશ છે. તે છોકરાને વૈખરી વાણીથી ઉપદેશ કરવાનું છોડી દઇને માતાએ તથા પિતાએ મધ્યમા વાણીથી તેને સવારે, સાંજે તથા જ્યારે તે નિદ્રામાં હોય ત્યારે ઉપદેશ આપવો જોઇએ. એકાંતમાં જઈને નેત્ર મીંચીને તે છોકરો જાણે પોતાની સન્મુખ બેઠો છે, એવી કલ્પના કરીને, ખરા છોકરાને ઉપદેશ આપતાં હોય તેની પેઠે તેમણે આ કાલ્પનિક છોકરાને ઉપદેશ આપવો જોઇએ. તેને પ્રેમથી અને ખરા મનના ભાવથી, મુખથી બોલીને અથવા મનોમય રીતે કહેવું કે ભાઇ! તું બહુ જ ડાહ્યો છે. તારો સ્વભાવ અત્યંત શાંત છે. તને વિદ્યાભ્યાસ કરવો ઘણો જ ગમે છે, કારણ કે તેના લાભ તું સારી રીતે સમજે છે. તું રમવાની વખતે જ રમે છે, અને ભણવાની વખતે ભણે છે. ચીડાવાના પ્રસંગમાં પણ તારામાં શાંત રહેવાનો આશ્ચર્યકારક ગુણ છે. આ વગેરે વિવિધ ભાવનાં જે વચનો તે સમયે સ્ફુરે તે સર્વ કહેવાં તથા તે બાળકને જેવો કરવા ધારતા હોઇએ તેવો ધારવો. આમ દિવસમાં ત્રણ વાર અથવા બે વાર પા પા કલાક કરવામાં આવે તો થોડા સમયમાં તે છોકરામાં સારો ફેરફાર થયાવિના રહેતો જ નથી. કારણ કે મધ્યમા વા-

ણીથી પ્રેરાયલા આ પ્રકારનાં વિચારનાં મોજાં તે બાળકના મગજઉપર અસર કરે છે, અને જેવો તેને ધાર્યો હોય છે તેવો જ પોતાને ધારવા માંડી, તે પ્રમાણે વર્તન કરે છે.

બાળકના અંતઃકરણમાં જેમ આ પ્રકારની ક્રિયાથી ફેરફાર કરી શકાય છે, તેમ મોટા માણસોના અંતઃકરણમાં પણ ફેરફાર કરી શકાય છે. પતિ પોતાનાથી વિરોધીપણે વર્તતો હોય તો સ્ત્રીએ પતિને, અથવા સ્ત્રી પોતાનાથી વિરોધીપણે વર્તતી હોય તો પતિએ સ્ત્રીને તે સંબંધે વાણીથી કહેવાની કંઇ જ જરૂર નથી, અથવા તેને સુધારવાને બોધ આપવાની પણ કંઈ જરૂર નથી. પૂર્વોક્ત યુક્તિવડે મધ્યમા વાણીથી જ તેને બોધ કરવો.

પ્રિય દેવિ! આમ હોવાથી તેં મને થોડી વારઉપર જે પ્રશ્ન કર્યો હતો કે વિરોધી મનુષ્યોને અનુકૂળ કરવા શું કરવું, તેનો ઉત્તર આટલા વિવેચનથી હવે તને મળી ગયો હોવો જ જોઈએ, અને તે ઉત્તર એ છે કે ઘરનાં જે મનુષ્યો આપણી સાથે અનુકૂળ ન વર્તતાં હોય તે મનુષ્યોને મધ્યમા વાણીથી બોધ કરવો. માતા અનુકૂળ ન વર્તતી હોય તો એકાંતમાં નેત્ર મીચી, માતાની મૂર્તિની કલ્પના કરી તેને કહેવું કે તું મારા ઉપર અત્યંત પ્રેમ રાખે છે. પુત્ર ઉપર પ્રેમ રાખવો એ માતાનો સ્વધર્મ છે, અને તે સ્વધર્મ તું સારી રીતે સમજતી હોવાથી તું મારા ઉપર અત્યંત પ્રેમને જ કરે છે. તારો સ્વભાવ અત્યંત પ્રેમાળ છે, અને તેથી તું મારા અને મારી સ્ત્રીના દોષો જરા પણ લક્ષમાં લેતી નથી, અને અમને બંનેને અનુકૂળ જ વર્તે છે. એ જ પ્રમાણે પુત્ર અથવા ભાઈ અથવા જે સંબંધી અનુકૂળ ન વર્તતો હોય તેને પોતાને અનુકૂળ વર્તવાના વિચારો તેના મગજમાં નાંખી શકાય છે, અને સમય જતાં તે વિચારો તેના મગજમાં પ્રવેશી પછી તે મનુષ્ય અનુકૂળ થવા માંડે છે.

અન્યના દોષો ટાળવામાં પણ આ જ યુક્તિ કામે લગાડી શકાય છે. દારૂનાં, તમાકુનાં અને એવાં જ બીજાં દુષ્ટ વ્યસનો પણ આ યુક્તિવડે છોડાવી શકાય છે. બાળકોનાં તથા મોટાં મનુષ્યોનાં અંતઃકરણમાં ઉચ્ચ સદ્ગુણોનું સ્થાપન કરવામાં પણ આ યુક્તિ ઉપયોગમાં આવે છે. વળી બીજાઓના દોષો પણ જેમ આ યુક્તિવડે ટાળી શકાય છે, તેમ પોતાના દોષો પણ આ યુક્તિવડે જ ટાળી શકાય છે.

આપણા ઘરમાં, કુટુંબમાં અથવા સંબંધમાં કોઈ મનુષ્ય માંદુ હોય અને આપણે એકલા બેઠા બેઠા વિચાર કરીએ કે આ માણસનો મંદવાડ ઘણો જ ભારે છે, અને હવે તેને મટે એવું છે જ નહિ, તો આપણો આ વિચાર તે માંદા મનુષ્યના મગજમાં પ્રવેશે છે, અને તેના મંદવાડને પુષ્ટિ આપનાર કારણરૂપ થઇ પડે છે. એકલા મંદવાડમાં જ આમ થાય છે, એમ નહિ પણ સામા મનુષ્યમાટે જે જે સારો અથવા નઠારો વિચાર આપણે સેવીએ છીએ તે તેના સુખને અથવા દુઃખને વધારવામાં કારણરૂપ થાય છે. સબળ મનના મનુષ્યો જ પોતાના પ્રતિ આવતા અયોગ્ય વિચારોનાં મોજાંને ખાળીને તેમની હાનિકારક અસરથી બચી શકે છે; બાકી અન્ય સર્વ તો વિચારનાં મોજાંથી રબરના દડાની પેઠે આમથી તેમ અફળાય છે.

બીજાઓનું બુરૂ ઇચ્છવું એ શાથી પાપ છે, અને પ્રાણિમાત્રનું કલ્યાણ ઇચ્છવું, એ શાથી પુણ્ય છે, તે આથી હવે આપણને સ્પષ્ટ થાય છે. બીજાઓના કલ્યાણના સંકલ્પ કરવાથી બીજાઓનું હિત શાથી થાય છે, તેમ જ સામાની આંતરડી કકળાવવાથી તે આંતરડી કકળાવનારનું અહિત શાથી થાય છે, તેનો પણ પૂર્વોક્ત વિચારોથી આપણને ખુલાસો થાય છે. હે સુવિચારવાળી! વિચારનાં મોજાં અથવા આંદોલનો જ આ સર્વમાં કારણ છે. (અપૂર્ણ.)

श्रीसिद्धेश्वर.

मनुष्य प्रयत्नथी पोताने जेवो धारे छे, तेवो ज करी शके छे.

॥ ॐ श्री ॥

श्रीसिद्धेश्वरना मंदिरनो घंटानाद.

* * જે વસ્તુની આપણને અગત્ય હોય છે, તે વસ્તુ ઈશ્વરપાસે જે સમયે યાચવામાં આવે છે, તે સમયે તે તત્કાળ આપતા હોવાથી ઈશ્વર સર્વ દાતાઓમાં સર્વોપરિ દાતા ગણાયછે.

* * અગત્યની વસ્તુમાટે પરમેશ્વરપાસે કરેલી યાચના કદી પણ નિષ્ફળ ગઈ નથી, અને જવાની નથી, એવો સત્શાસ્ત્રોનો સિદ્ધાંત છે.

* * પણ તમે કહેશો કે મારે સેંકડો વસ્તુઓની જરૂર છે—મારે અનર્ગલ ધન જોઈએ છે, મોટાં મોટાં ભવનો જોઈએ છે. ચાર ઘોડાની સુંદર બગીઓ જોઈએ છે, સુંદર વસ્ત્રો જોઈએ છે, જગત્માં બધા જ મને માને એવું જોઈએ છે—અને આ સઘળું પરમેશ્વરપાસે નિત્ય માગી માગીને મારી તો જીભનો પણ કુચો વળી ગયો, પણ મને તો કશું જ મળતું નથી; ઉલટું દિવસે દિવસે મારો સંકોચ વધતો જાય છે. જોઈતી સઘળી જ વસ્તુઓ, માગવાથી પરમેશ્વર આપે છે, એ વાત જરા પણ વિશ્વાસ કરવાજેવી મને તો લાગતી નથી.

* * નિત્ય માગવા છતાં તમારી માગેલી આ સઘળી વસ્તુઓ પરમેશ્વરે તમને નથી આપી, એ ખરૂં છે; પણ શાથી નથી આપી, એ તમે જાણોછો? તમને તે વસ્તુઓની જરૂર છે, એમ તમે માનો છો, પણ એ વસ્તુઓની તમારે ખરેખરી જ અગત્ય છે કે કેમ, તેનો તમે કદી વિચાર કર્યો છે?

* * તમને એમ થશે કે ખરેખરી અગત્ય કેમ નથી? બીજાઓને સારાં ઘર, સારાં વસ્ત્ર, ગાડી, ઘોડા સઘળું જ જોઈએ, અને મારે કેમ ન જોઈએ? મને આ બધાં બહુ જ ગમે છે. મારે તેમની ખરેખરી અગત્ય જ છે.

* * બીજાઓને વૈભવોમાં મહાલતા જોઈને તમને પોતાને તેમની અગત્ય છે, એમ ભાસે, એ સ્વાભાવિક છે, પણ ખરૂં જોતાં તમારે તેમની અગત્ય હોતી જ નથી. તમારા શરીરની અને મનની હાલ જે સ્થિતિ છે, તે સ્થિતિમાં ગાડીઘોડા વગેરે વૈભવો તમને મળ-

વાથી તમારૂં ખરૂં હિત ન થતાં અહિત થાય એમ જ છે, અને તેથી જ તમારે તેમની અગત્ય નથી. જે જે વસ્તુઓ તમારા હિતને સાધનારી છે, એટલી જ વસ્તુઓની તમારે અગત્ય છે, અને તેટલી જ વસ્તુઓ પરમેશ્વરે તમને આપી છે. તેથી અધિક વસ્તુઓ તમારા હિતની નથી, હાલની તમારી સ્થિતિમાં તમારૂં અહિત કરનારી છે, તેથી તે વસ્તુઓ તમે માગો છો, તો પણ પરમેશ્વર તમને આપતા નથી. કારણ કે પરમેશ્વરને તમારી ઇચ્છાઓ તરફ જોવાનું નથી, પણ તમારી ખરી અગત્ય જોવાની છે.

જે જે આપણને આપણા પ્રાપ્ત અધિકારથી ઉંચા અધિકારમાં લેઈ જનાર હોય છે, તે જ આપણને ખરૂં અગત્યનું છે, અને આવું અગત્યનું, ઈશ્વર સર્વદા આપે જ છે.

વૈભવોથી આપણું હિત ન થતું હોય તો વૈભવો હોવાથી શું ? બાળકનું હિત ઇચ્છનાર, બાળકના હાથમાં કરોડ રૂપૈયા આપવાથી તેનું અધિક હિત કરી શકે છે, એમ કોણ કહી શકશે ?

પરમેશ્વરે હાલ જે તમને આપ્યું છે, તે તમારા હિતનું અને તમારી યોગ્યતાનો વિચાર કરીને જ આપ્યું છે. તમારૂં યાચેલું તે તમને ન આપતા હોય તો તેમાં તમારૂં હાલ હિત નથી જ, અને તેને માટે તમે લાયક થયા નથી, એવો નિશ્ચય કરો; અને જે પ્રાપ્ત છે, તેમાંથી સુખને લેતા, ઉંચા સુખને માટે પ્રસન્નતાપૂર્વક તમારો અધિકાર વધારતા જાઓ. અસંતોષને સેવ્યાવિના, અધિકારને વધવાની જ પરમેશ્વરપાસે યાચના કરતા જાઓ—જેવી આતુરતાથી અને ખરા મનથી વૈભવો યાચો છો, તેવી જ રીતે અધિકારની વૃદ્ધિને યાચો; અને વૈભવોમાટે જેવા મરી મટો છો, તેવા જ અધિકારને માટે મરી મટો. આમ કરતાં તમને અનુભવ થશે કે પરમેશ્વર મહાદાતાઓના પણ દાતા છે, કારણ કે તે તમારી યોગ્યતાને પણ વધારશે એટલું જ નહિ પણ તેની સાથે જે વૈભવોને તમે ઇચ્છો છો, તે પણ આપશે. હવે તમે તેમને માટે યોગ્ય થયા છો, અને તેથી હવે તમને તેમની અગત્ય ગણાય છે. આજે તમને નથી મળ્યા, તો તમારે તેમનો ખરો અગત્ય નથી જ.

एक श्रेयस्साधक सज्जने केवा क्रमथी पोतानुं जीवन उच्च कर्युं.

(અનુસંધાન વર્તમાન રૂપના પૃષ્ઠ ૮૦ થી)

ચૈત્ર શુકલ પક્ષ ૯.

માતુના પધારવાને આજે એક અઠવાડીયું થઇ ગયું છે. આ આઠ દિવસમાં તેમના સ્વભાવપ્રમાણે તેમણે કંકાસનાં અનેક કારણો ઉભાં કર્યાં છે. મારી પત્નીઉપર, બાળોઉપર અને મારા ઉપર વિવિધ ખરાં અને ખોટાં નિમિત્તો કાઢીને તેમણે ક્રોધ કર્યો છે, અને અમને સર્વને અનેક કઠોર વચનો સંભળાવ્યાં છે. તમારી માએ મને આજે આમ કર્યું ને તેમ કર્યું, એવી ફરીયાદ આજ આઠ દિવસથી સ્ત્રી મારા આગળ નિત્ય રાત્રિએ તથા જ્યારે એકાંત મળે છે ત્યારે કરે છે. બાળકો પણ માની ફરીયાદ મારા આગળ પ્રસંગોપાત લાવે છે. સદ્વિચારને સેવતા અને આનંદની ભાવના કરતા મારા હૃદયમાં સમુદ્રમાં તોફાન ચઢી

આવે તેની પેઠે કોઈ કોઈ વાર થવા જાય છે, પણ હજી સુધી હું ઇષ્ટકૃપાથી સાવધ રહ્યો છું. અરે ! પણ મારી સાવધાનતા હજી બહુ અપૂર્ણ છે. સ્ત્રીની અને બાળકોની ફરીયાદનું તથા માજીના કઠોર વર્તનનું મારી વૃત્તિએ ભાન કર્યું, અને પાછો અત્યારે હું તેનું સ્મરણ કરવા બેઠો, એ તે મારી સાવધાનતા કહેવાય, કે અસાવધાનતા ? મારું કામ પ્રિય પ્રભુના વિચારો કરવાનું હતું કે આ ? આ વિચારો જેટલી વાર હું કરું છું, તેટલી વાર પ્રભુથી મારી વૃત્તિને હું વિમુખ નથી રાખતો શું ? શું પ્રભુના વિચારોકરતાં આ વિચારો ચઢીયાતા છે, અથવા વધારે સુખ આપનારા છે કે અત્યારે હું ઠાલો થઈને તેમને કરવા બેઠો છું ? યોગ્ય વિચાર કરતાં તો આ વિચારો ન જ કરવા જોઈએ; પણ આ વિચારો હું ન કરું તો મારો વ્યવહાર નીભે કેમ ? વ્યવહારમાં અસાવધ ન રહેવું, એવું શું મોટા પુરુષોએ નથી કહ્યું ? નિર્ણય-ઉપર આવતાં મને મુઝવણ થાય છે. અરે ! પણ એમાં મુઝવણજેવું કશું જ નથી. વ્યવહાર નીભાવવાની મને સ્પૃહા છે માટે હું ભક્તિનો ખરેખરો અધિકારી નથી. ભક્તિના ઉત્તમ અધિકારીને વ્યવહાર બગડો કે સુધરો તેની સ્પૃહા હોતી જ નથી. વ્યવહારને સાધવાઉપર તેનું નિશાન હોતું નથી. પરમેશ્વરનું અખંડ ચિંતન કરવું, અને તેમને જ અંતરમાં તથા બહાર જોવા, એ જ તેનો મુખ્ય આશય અને કર્તવ્ય હોય છે. અને આ કર્તવ્ય તથા આશય સિદ્ધ કરતાં વ્યવહાર બગડે છે કે સુધરે છે, તેના ઉપર તેની દૃષ્ટિ જ હોતી નથી. તેની દૃષ્ટિ તો પરમાત્માના સ્વરૂપસાથે અખંડ સંલગ્ન થઈ રહી હોય છે. અને આવા તેના વર્તનથી શું તેનો વ્યવહાર બગડે છે ? જરા પણ નહિ. પરમાત્મા પોતે જ તેનું નિર્વહણ કરે છે, એવું શાસ્ત્ર તથા સત્પુરુષો નિર્ભ્રાંતપણે વદે છે, તો પછી મને આજે આ ચિંતા કેમ પ્રકટે છે ? નિશ્ચય-મારો સદ્વિચાર અને અભ્યાસ ન્યૂન છે. મારે સદ્વિચારના શસ્ત્રને અને અભ્યાસની કળાને અધિક તેજસ્વી કરવાં જ જોઈએ.

આજે સવારે માજીએ મને જે કઠોર વચનો કહ્યાં તેને તે ક્ષણે તો હું ગમ ખાઈને પી ગયો, પણ મને દિવસમાં ઘણીવાર તે સાંભરી આવ્યાં. પાછલી વાતો સંભારવાની આ મનની ટેવ બહુજ ખરાબ છે. એ સંભારવાથી શો લાભ છે, તે મને જરાએ સ્પષ્ટ થતું નથી. અને તોપણ હું તે શા માટે સંભારતો હોઈશ ? ભૂતકાળમાં બનેલા અપ્રિય પ્રસંગોને અને ભૂતકાળમાં સાંભળેલાં અપ્રિય વચનોને મારે કદી પણ સ્મરણમાં આણવાં જ ન જોઈએ, પણ તેમને હું સ્મરણમાં આણું છું, તેનું કારણ હવે મને સ્પષ્ટ થયું. વર્તમાનકાળમાં રહેવાની અને વર્તમાનકાળનો સદુપયોગ કરવાની મેં ટેવ પાડી નથી. ભૂતકાળની વાતોનું સ્મરણ કરવાથી વર્તમાનકાળમાંથી પાછો હઠીને હું ભૂતકાળમાં જાઉં છું, કે જ્યાં મરી ગયેલાં મુડદાંવિના બીજું કશું જ હોતું નથી. વર્તમાન કાળ જ જીવતી વસ્તુઓથી ભરેલો છે. મારા પ્રભુ હમેશાં વર્તમાન કાળમાં જ છે. કાળનો ભેદ મારા પ્રભુમાં નથી. તે હતા અથવા હશે,- એવું છે જ નહિ, પણ સર્વ કાળમાં તે તો છે, છે ને છે જ. આવા નિત્યસિદ્ધ પ્રભુનું ચિંતન છોડીને અસિદ્ધ, અથવા અસત્ય અથવા એક કાળે ભાન થનાર વસ્તુઓનાં ચિંતનઅર્થે મારે ભૂતકાળમાં કે ભવિષ્યકાળમાં શું કરવા જવું પડે છે ?

મને માજીએ આમ કહ્યું કે ભાઈએ આમ કહ્યું કે ભાભીએ આમ કહ્યું કે માસીએ આમ કહ્યું, એવો આ ' મને ' નો સંતાપ એક અણસમજુ નાના બાળકજેવો નથી શું ? આ ' હું ' પોતાનાં દુઃખોનાં ભારમાં ભૂતકાળની આવી ગઈગુજરી વાતો સંભારી સંભારીને

નકામો વધારો તથી કરતું શું ? વર્તમાનકાળમાં આમાંનું કશું જ નથી તો પછી ભૂતકાળનો કચરો વર્તમાનકાળમાં ઘસડી લાવી શા માટે તેણે વર્તમાનકાળને ઉકરડાજેવો બનાવવો ?

પ્રભુનું ચિંતન વર્તમાનકાળમાંજ રહેવાની મનુષ્યને ફરજ પાડે છે, કારણ કે ભૂતકાળ અને ભવિષ્યકાળ પ્રભુમાં નથી. કેવો દિવ્ય વિચાર ! પ્રભુના ચિંતનથી ભૂત અને ભવિષ્યનો અભાવ, અને અખંડ વર્તમાનકાળનો સદ્‌ભાવ !

અહો ! આશ્ચર્ય છે ! પ્રભુના સ્મરણથી ક્લેશનું ચઢેલું વાદળું અળપાઈ ગયું. માજીની સાથે, પત્નીની સાથે, બાળકોની સાથે, સર્વની સાથે વિવિધ વ્યવહાર કરતાં પ્રભુને જ વૃત્તિમાં આરૂઢ રાખવા, અને મારા માજી વગેરે સર્વના અંતર ભાગમાં રહેલા પ્રભુને જ તેમની સાથેના સર્વ વ્યવહારમાં જોવા, એ જ મારું કર્તવ્ય આજના વિચારથી સિદ્ધ થાય છે. મારે માજીને કે કોઈને કંઈજ કહેવાની જરૂર નથી આનંદસ્વરૂપ પ્રભુને જળમાં, સ્થળમાં, ચરમાં, અચરમાં, મારામાં અને પરમાં અખંડ નીરખવાથી જ હું આનંદમય થઈ શકીશ, અને મારા સંબંધમાં આવનાર સર્વને આનંદમય કરી શકીશ.

(અપૂર્ણ.)

માનસોપચાર.

(અનુસંધાન ગયા અંકના પૃષ્ઠ ૧૫૯ થી.)

પ્રકરણ ૨.

જો કે ચૈતન્ય એવી એક જ વસ્તુ છતાં તે બે રૂપમાં પ્રતીત થતી હોવાથી જડ અને ચેતન, અથવા પ્રકૃતિ અને પુરુષ એવા બે ભેદ વિદ્વાનો સ્વીકારતા આવ્યા છે. પ્રકૃતિ એ એક એવી જાતનું દ્રવ્ય છે કે જેમાં જ્ઞાનધર્મ નથી, એમ તત્ત્વજ્ઞ પુરુષો કહે છે, પરંતુ ચૈતન્યનો જ્યારે તેમાં આભાસ પડે છે, અર્થાત્ જ્યારે ચૈતન્ય તેની સાથે સંબંધવાળું થાય છે, ત્યારે પ્રકૃતિના અણુમાં જ્ઞાનધર્મ આવે છે. પ્રકૃતિનો જગદ્રૂપ થયેલો બધો જ પ્રદેશ ચૈતન્યની સાથે સંબંધવાળો થયેલો હોવાથી પ્રકૃતિના સઘળા જ અણુ જ્ઞાનધર્મવાળા છે, એમ કહેતાં અડચણ નથી. પ્રકૃતિમાં પ્રતીત થતા આ જ્ઞાનધર્મને આપણે મન કહીએ છીએ, અને તેથી મન સર્વવ્યાપક છે, અથવા પ્રકૃતિના અણુઅણુમાં વ્યાપી રહેલું છે, એમ કહેતાં કશી જ અડચણ નથી. પ્રકૃતિના કેટલાક અણુમાં આ મન પ્રબુદ્ધ અર્થાત્ વિશેષ જાગ્રત થયું હોય છે, કેટલાકમાં થોડું જાગ્રત થયું હોય છે, કેટલાકમાં કંઇક સુપ્ત એટલે નિદ્રાવશ હોય છે, અને કેટલાકમાં ઘોર નિદ્રામાં પડેલું હોય છે. મનુષ્યોમાં એ મન સંપૂર્ણ જાગ્રત થયેલું હોય છે, પશુપક્ષિમાં તેથી ઓછું જાગ્રત હોય છે, જંતુઓમાં તેથી ઓછું જાગ્રત હોય છે, વનસ્પતિમાં કંઇક નિદ્રાવશ હોય છે, અને પાષાણમાં ઘોર નિદ્રામાં પડેલું હોય છે. જેમાં એ મન અધિક જાગ્રત થયેલું હોય છે, તેની સત્તા જેમાં એ મન ઓછું જાગ્રત થયેલું હોય છે, તેના ઉપર અધિક હોય છે. આ કારણથી ઘોર નિદ્રામાં જેમનું મન છે એવા વિવિધ ખનિજ ક્ષારાદિને વનસ્પતિ પોતાના આહારમાં લે છે, વનસ્પતિને વધારે જાગ્રત મનવાળા કીટ, પક્ષી, પશુઓ તથા મનુષ્યો ઉપયોગમાં લે છે, અને કીટ, પક્ષી, પશુ

આદિને મનુષ્યો ઉપયોગમાં લે છે. પ્રબુદ્ધ મન અપ્રબુદ્ધ મનઉપર સર્વદા સત્તા ભોગવે છે, કારણ કે મન એ સર્વનો અધિપતિ છે. આપણા શરીરના જઠર, હૃદય, ફેફસાં વગેરે સર્વ અવયવોમાં, તથા અણુઅણુમાં મન છે, પરંતુ તેના કરતાં આપણા મગજમાં જે મન છે, તે અધિક જાગ્રત્ અથવા પ્રબુદ્ધ હોવાથી આખા શરીરઉપર તેની સત્તા છે. આખા શરીરના સઘળા અવયવો તથા એકે એક અણુ મગજના તાબામાં છે. મગજમાં રહેલા મુખ્ય મનના કહ્યાપ્રમાણે હાથ, પગ વગેરે અવયવો વિવિધ ક્રિયાઓ કરે છે, એ સર્વને અનુભવસિદ્ધ છે. જઠર, યકૃત્ વગેરે અવયવો પણ એ મગજમાં રહેલા મનની જ આજ્ઞામાં વર્તનારા છે, પરંતુ આ વાત મનુષ્યો જાણતા ન હોવાથી તે અવયવોને પોતાને સ્વાધીન વર્તાવવાનો આજ સુધી તેમણે કદી પ્રયત્ન કર્યો નથી, અને તેથી આ વાતની તેમને ખાતરી નથી. પરંતુ જે જે પુરુષોએ આ અવયવોને પોતાને વશ વર્તાવવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે, તેઓ તેમાં સફળ થયેલા હોવાથી આ અવયવો મગજને વશ વર્તે છે, એવો નિર્ણય ખરો છે, એમ સહજ સ્પષ્ટ થાય છે. સંકલ્પથી હૃદયની અને નાડીની ગતિને ઘણા મનુષ્યો બંધ કરી શકે છે. અગમ્યગુરુ પરમહંસ નામના કોઇ યતિએ ઈ. સ. ૧૯૦૪ ના જાન્યુઆરીમાં પોતાના વિલાયતના પ્રવાસમાં, સંકલ્પબળવડે ત્રિશ સેંકડસુધી પોતાના હૃદયના ધબકારાને બીલકુલ અટકાવી દઇને ત્યાંના મોટા મોટા વિદ્વાનોને દિઙ્મૂઢ કરી નાંખ્યા હતા. એ જ પુરુષે ઈ. સ. ૧૯૦૧ માં પ્રોફેસર મેક્સમ્યૂલરને તથા પ્રો. કાર્પેન્ટરને પણ પોતાના સંકલ્પનું આ સામર્થ્ય પ્રયોગવડે સિદ્ધ કરી બતાવ્યું હતું. આથી શરીરના અન્ય અવયવોઉપર મનનું સામર્થ્ય નથી, એમ જો કોઇ કહે તો તે ખરૂં નથી. પોતાના શરીરના ગમે તે ભાગમાં મનના બળથી ફોલ્લો ઉઠાડનાર પુરુષોનાં ઉદાહરણ પણ જણાયલાં છે, અર્થાત્ શરીરના ગમે તે ભાગઉપર મનની સત્તા હોવાનો નિયમ કલ્પના નથી, પણ પ્રયોગસિદ્ધ છે; માત્ર મનુષ્યોના મોટા ભાગે આ નિયમનો જેવો જોઇએ તેવો ઉપયોગ આજ સુધી કર્યો નથી.

શરીરના અણુઓમાં જે મન રહેલું છે, તેના કરતાં મગજનું મન અર્થાત્ આપણું મન વધારે પ્રબુદ્ધ હોવાથી, આખા શરીરઉપર આપણા મનની સત્તા છે, એ નિશ્ચયને મનવડે વ્યાધિ ટાળવા ઇચ્છનારે કદી પણ વિસ્મરણ કરવો નહિ. આપણા શરીરઉપર આપણા મનની સત્તા છે, એટલું જ નહિ, પણ બીજાનાં શરીરના અણુમાં રહેલા મનકરતાં પણ આપણું મન વધારે પ્રબુદ્ધ હોવાથી બીજાનાં શરીરઉપર પણ આપણા મનની સત્તા છે, અને તેથી આપણું મન બીજાના વ્યાધિ ટાળવા પણ સમર્થ છે, એ નિશ્ચયને પણ તેણે કદી વિસ્મરણ કરવો નહિ.

મનનું આ સામર્થ્ય સ્વીકાર્યા પછી કોઇ પણ વ્યાધિ ટાળવાનું કામ બહુ જ સરલ થાય છે. ઓછા સામર્થ્યવાળો અધિક સામર્થ્યવાળાની આજ્ઞા સ્વીકારે છે, એ નિયમપ્રમાણે અધિક સામર્થ્યવાળા આપણા મને, ઓછા સામર્થ્યવાળા રોગને આજ્ઞા કરવાની જ બાકી રહે છે. જે રીતે આજ્ઞા કરવી જોઇએ તે રીતે આજ્ઞા થતાં તે જતો રહે છે.

રોગને જે કંઇ કહેવામાં આવે છે, તે તે સમજે છે. શરીરના જે ભાગમાં રોગ થયો હોય છે, તે ભાગના અણુઓમાં પૂર્વે કહ્યાપ્રમાણે મન રહેલું છે, અને તેથી આ મનને જે કંઇ કહેવામાં આવે છે, તેને તે સમજે છે; અને તેથી તમારા અધિક બળવાન મનની આજ્ઞા થતાં તે પ્રમાણે તે વર્તે છે.

આ પ્રયોગમાં માનસોપચાર કરનારનું સબળ મન, રોગીના અવયવોના નિર્બળ સંબંધવાળું થાય છે, અને તેની પાસે પોતાની ઇચ્છાપ્રમાણે વર્તન કરાવે છે. આડે ગાડીને ખેંચી જતા ઘોડાને જેમ કુશળ હાંકનાર સીધે માર્ગે ચલાવે છે, તે જ પ્રમાણે અવયવોના આડે માર્ગે ચાલતા મનને, માનસોપચારક સીધે માર્ગે ચાલવાની ફરજ પાડે છે. મને મનનો સંબંધ કરતાં આવડવો, એનું નામ જ માનસોપચારની વિદ્યાનું જ્ઞાન થવું એ છે. આ સંબંધ કરવામાં જે મનુષ્ય જેટલે અંશે સફળ થાય છે, તેટલા અંશમાં તે માનસોપચારમાં વિજય પ્રાપ્ત કરે છે.

બીજાનો વ્યાધિ માનસોપચાર કરનાર જેવી રીતે ટાળે છે, તે જ પ્રમાણે પોતાનો વ્યાધિ પણ તે ટાળે છે. બંધકોશના વ્યાધિમાં બીજાના ઉદરઉપર હાથ મૂકીને તે પૂર્વોક્ત વચનો કહે છે, અને પોતાને જો તેવો વ્યાધિ હોય છે તો તે પોતાના ઉદરઉપર પોતાનો હાથ મૂકીને ઉદરમાં રહેલા મનને તેવા જ ભાવનાં વચનો કહે છે. બીજાના સંબંધમાં જેટલું જેટલું તે કરે છે, તેટલું જ તે પોતાના સંબંધમાં કરે છે. પાંચ અથવા દશ મિનિટસુધી કેટલાક દિવસસુધી નિયમિત સમયે નિત્ય આ પ્રમાણે કરવામાં આવતો પ્રયોગ જુલાબનાં ઔષધો લીધા વિના બંધકોશને મટાડે છે; તેની સાથે અધિક લાભ એ થાય છે કે જુલાબનાં ઔષધો ગ્રહણ કરવાથી શરીરમાં જે અશક્તિ આવે છે, તે આવતી નથી. વળી જુલાબનાં ઔષધોથી પાછળથી જે અધિક બંધકોશ થાય છે, તે આ પ્રયોગથી થતો નથી. તેનાથી થયેલો લાભ સ્થાયી હોય છે.

શરીરના એક એક અણુમાં, પગથી તે માથાની ટોચસુધી સઘળા જ ભાગમાં મન રહેલું છે, અને તેથી શરીરનો એવો એક ભાગ નથી કે જેના ઉપર આ પ્રયોગ ન ચાલી શકે. એક નાની ફોલ્લીથી તે ક્ષય જેવા મોટા વ્યાધિમાં પણ આ પ્રયોગનો ઉપયોગ કરી શકાય છે. સબળ મન, નિર્બળ મનને જે કહે છે, તે તે કરે છે. મનવિનાની વસ્તુ આપણું ન સાંભળે, અને તેથી આપણું કહ્યું ન કરે; પણ મનથી યુક્ત આપણું શરીર આપણું સાંભળે છે, અને આપણી આજ્ઞામાં વર્તે છે. પાષાણ વગેરેનું અત્યંત ગાઢ નિદ્રામાં પડેલું મન આપણું સાંભળવા અશક્ત છે, પણ શરીરના અણુઅણુમાં જે મન છે તે તો જાગ્રત કળામાં આવેલું છે. તે બુદ્ધિપૂર્વક શરીરની વ્યવસ્થા કરે છે. અને તેથી આપણા મનની સૂચનાઓને તે સમજે એમ છે. વાથી રહી ગયેલા કોઇ સાંધાતરફ આપણે જોઇએ છીએ ત્યારે તે સ્થાનના કરોડો અણુમાં રહેલાં મનપ્રતિ જ આપણે જોઇએ છીએ. જેમ કોઈ મોટી સેના સેનાપતિની કુચ કરવાની અથવા મુકામ કરવાની આજ્ઞાને સમજે છે અને તેનું પાલન કરે છે, તેમ આ કરોડો અણુઓમાં રહેલાં કરોડો મન, તે સર્વનું અધિપતિ જે આપણું મુખ્ય મન, તેની આજ્ઞાને સમજે છે, અને તેનું પાલન કરે છે. જેમ સેનાપતિએ સેનાપતિ થવાની જરૂર છે, તેમ આપણા મને, આ સર્વ નાનાં મનના અધિપતિ થવાની જરૂર છે. તેણે પોતાની સત્તા તે સર્વના ઉપર પુનઃ પ્રાપ્ત કરવાની જરૂર છે. મારી તે સર્વના ઉપર સત્તા છે જ, એવું શ્રદ્ધાથી પ્રથમ માનીને પછી તે સત્તાનો વારંવાર ઉપયોગ કરવા માંડવો એ જ આ અસંખ્ય મનઉપર પુનઃ સત્તા જમાવવાનો ઉપાય છે.

Registered No. B.185.

रूप (पुस्तक) २०.—चैत्र कृष्ण० १४. संवत् १९६४. दर्शन (अंक) ६.

श्लोकः।

सिंहासनं रचयितुं गगनं विशालं
नालं बभूव किल भूमकलेवरस्य ।
यस्येह तस्य भगवंस्तव साङ्गनस्य
रीत्या कया भवति धूलिकणे निवासः ॥

અર્થઃ—હે ભગવન્! ભૂમા અર્થાત્ અતિ મહાન્ વિગ્રહવાળા આપ, જેમનું સિંહાસન રચવામાટે વિશાલ આકાશ પણ ખરે પૂરતું થયું નહિં; તે આપની માયાશક્તિસાથે શા રીતે ભૂલોકમાં ધૂળના રજકણમાં મોકળાશથી રેહી શકો છો ?

प्रसिद्ध करनार

श्रेयस्साधकअधिकारिवर्ग—वडोदरा.

શ્રી "સત્યવિજય" પ્રેસ—પાંચકૂવા, નવા દરવાજા—અમદાવાદ.

વાર્ષિક લવાજમ પોસ્ટેજસાથે રૂ. ૨-૦-૦ વર્ષના આરંભમાં જ.

સાધુ; ... તપશ્ચર્યા૦
માહ આલસ્ય અળગાં કરીને, દ્રઢતાથી સાધું નિરોધ,
મોહાદિને ઉરમાંથી કાઢ

આધારચક્રથી આરંભીને કરૂં, ઉર્ધ્વ પ્રદેશે પ્રયાણ,
બ્રહ્મરન્ધ્રપર્યંત વાધું; તપશ્ચર્યા૦
વિકલ ન થાઉં નિહાળીને વિઘ્નો, આણી અધિક ઉત્સાહ,
ગ્રહું તપનું ફલ સ્વાદુ; તપશ્ચર્યા૦
જયજયકાર જમાવું દશેદિશ, આણું પ્રભુને પ્રત્યક્ષ,
નિહાળી નૃહરિ બનું સાધુ; તપશ્ચર્યા૦
નરહરિ સદ્‌ગુરુ કરુણાથી સેવું, યત્ન અતુલ હું આજ,
ન કાર્ય કઠિન, એ સાદું; તપશ્ચર્યા૦

ब्रह्मसूत्र अथवा ब्रह्ममीमांसा.

(અનુસંધાન વર્તમાન વર્ષના પૃષ્ઠ ૧૩૦ થી)

प्राणादयो वाक्यशेषात् ॥ १२ ॥

સૂત્રાર્થ:—(એ પંચજન તે) પ્રાણઆદિ છે એ વાક્યશેષથી જણાય છે. **वाक्यशेषात्**—એટલે આગળના વાક્યથી.

આ સૂત્રથી એ કહ્યું કે ' **यस्मिन् पंच पंचजनाः** ' એ વાક્યથી આગળના વાક્યમાં બ્રહ્મસ્વરૂપનું નિરૂપણ કરતાં કહ્યું છે કે **प्राणस्य प्राणमुत चक्षुपश्चक्षुरुत श्रोत्रस्य श्रोत्रमन्नस्यान्नं मनसो ये मनो विदुः**—એ બ્રહ્મતત્ત્વ તે પ્રાણના પ્રાણરૂપ છે, ચક્ષુના ચક્ષુરૂપ, છે, શ્રોત્રના શ્રોત્રરૂપ છે, અન્નના અન્નરૂપ છે અને મનના મનરૂપ છે અર્થાત્ પ્રાણાદિના પ્રેરક અને એ સર્વના સાક્ષિરૂપ છે એમ જે જાણે છે તે બ્રહ્મવિદ્ છે. આ વાક્યશેષમાં કહેલા પ્રાણ, ચક્ષુ, શ્રોત્ર, અન્ન તથા મન એ પાંચનું પંચજન શબ્દથી ગ્રહણ થાય છે કેમકે એ જ સંનિહિત છે. પૂર્વપક્ષી પૂછે કે આ પાંચ તે જન કેવી રીતે કહેવાય ? તો સિદ્ધાન્તી પૂછે છે કે સાંખ્યતત્ત્વ પણ જન કેવી રીતે કહેવાય ? જન શબ્દનો રૂઢ અર્થ પુરુષ તે બનેમાંથી કોઇ પક્ષમાં નથી અને જ્યારે રૂઢિનો ત્યાગ કરવો આવશ્યક જ છે ત્યારે વાક્યશેષવશાત્ પ્રાણાદિનું ગ્રહણ કરવું એ દૂરનાં તત્ત્વોને ગ્રહણ કરવાકરતાં વિશેષ ઉચિત છે. વળી જનશબ્દનો અર્થ પ્રાણી થાય છે એ પ્રસિદ્ધ છે અને પ્રાણાદિ તેના સંબંધવાળા છે તેથી લક્ષણથી જનનો અર્થ પ્રાણાદિ થઇ શકે છે. જનવાચક પુરુષશબ્દ પ્રાણાદિમાટે શ્રુતિએ અન્યત્ર વાપરેલો છે. શ્રુતિ કહે છે કે **ते वा एते पंच ब्रह्मपुरुषाः, प्राणो ह पिता प्राणो ह माता**—આ પાંચ બ્રહ્મપુરુષ છે, પ્રાણ પિતા છે, પ્રાણ માતા છે, ઇત્યાદિ, તેથી આ પ્રયોગાન્તર જોતાં પણ પ્રાણાદિ પંચજનશબ્દનો અર્થ છે એ જણાય છે. પંચજનશબ્દ સમાસ છે અને સમાસ રૂઢ અર્થમાં થયો છે તેથી પંચજનનો અર્થ રૂઢિથી જન લેવાય એ અવિરુદ્ધ છે. જો પૂર્વપક્ષી પૂછે કે પ્રથમ પ્રયોગ એ અર્થમાં ક્યાં છે કે અહિં રૂઢિથી પ્રાણાદિનું ગ્રહણ કરો છો ? તો એનું ઉત્તર એ કે જેમ **उद्भिदा यजेत, यूपं छिनत्ति, वेदिं करोति** ઇત્યાદિ વાક્યોમાં **यजेत, छिनत्ति, करोति** આદિ પદોની સાથે ઉદ્‌ભિદ્ આદિ શબ્દોનો પ્રયોગ છે તેથી, અપ્રસિદ્ધાર્થક શબ્દનો અર્થ પ્રસિદ્ધાર્થક શબ્દના સંનિધાનથી નિર્ણય કરાય છે, એ નિયમાનુ-

સાર, ઉદ્‌ભિદાદિ શબ્દના સંબંધમાં પ્રથમ પ્રયોગ નહિ છતાં પણ કેવલ પ્રસિદ્ધાર્થક પદોના સાંનિધાનથી ઉદ્‌ભિદ્‌નો અર્થ ઉદ્‌ભિદ્ નામનું કર્મ, યૂપનો અર્થ કાષ્ઠવિશેષ, અને વેદિનો અર્થ સ્થણ્ડિલવિશેષ લેવાય છે. તે જ પ્રમાણે વ્યાકરણ શાસ્ત્રના નિયમપ્રમાણે પંચજન શબ્દ સમસ્ત પદ છે અને તે રૂઢાર્થમાં સમાસ થયો છે એ નિર્ણય થયો છે તેથી વાક્યશેષમાં કહેલા પ્રાણાદિનાસંનિધાનથી એ પ્રાણાદિ પંચજન શબ્દવાચ્ય છે એમ લેવામાં લેશ પણ દોષ નથી.

અન્ય કેટલાક એવું વ્યાખ્યાન કરે છે કે દેવ, પિતૃ, ગંધર્વ, અસુર અને રાક્ષસ એ પાંચ તે પંચજન છે. બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય, વૈશ્ય, શૂદ્ર, અને નિષાદ એ પાંચ પ્રજા તે પંચજન છે એમ પણ કેટલાક જણાવે છે. ઋગ્વેદ સંહિતામાં (૮–૫૩–૭) **यत् पांच प्रज्यया विशा**—પાંચ પ્રકારની પ્રજાવડે–એમ પ્રજાવાચક પણ પંચજન શબ્દનો પ્રયોગ છે તેનું અત્ર ગ્રહણ કરતાં પણ વિરોધ નથી. શ્રીસૂત્રકારે જે પ્રાણાદિનું ગ્રહણ કરવું એમ સૂચવ્યું છે તેનું મુખ્ય તાત્પર્ય એ જ છે કે પંચવિંશતિ તત્ત્વોનું એ વડે ગ્રહણ કરાય તેમ નથી અને એ તાત્પર્યની આ સર્વે વ્યાખ્યાનમાં સિદ્ધિ થાય છે.

અહિં કોઇ કહેશે કે માધ્યંદિની શાખામાં **अन्नस्य अन्नम्** એમ કહેલું છે અને તેથી વાક્યશેષમાં પ્રાણાદિ પાંચ થઇ રહે છે. પણ કાણ્વ શાખામાં અન્ન મૂકી દીધું છે તો ત્યાં તો પ્રાણાદિ ચાર જ થાય છે તો એ શાખાના પાઠપ્રમાણે પંચજનથી પ્રાણાદિનું ગ્રહણ કેવી રીતે થાય? નહિ થાય, કેમકે ત્યાં તો પ્રાણાદિ ચાર થાય છે અને પાંચ થતા નથી. આ આક્ષેપનો પરિહાર શ્રીસૂત્રકાર હવે કરે છે.

ज्योतिषैकेषामसत्यन्ने ॥ १३ ॥

સૂત્રાર્થ:—કાણ્વશાખામાં અન્ન નથી તો પણ ત્યાં જ્યોતિષ્ તેને બદલે લઈ (પ્રાણાદિ ચાર અને જ્યોતિષ્ એ પાંચનું પંચજનથી ગ્રહણ કરવું).

ज्योतिषा—જ્યોતિષ્‌વડે પાંચની સંખ્યા પૂર્ણ કરવી.

આ સૂત્રથી એ કહ્યું કે ભલે કાણ્વશાખામાં વાક્યશેષમાં પ્રાણાદિ ચાર કથિત હોય તો પણ ત્યાં પણ **यस्मिन् पंच पंचजनाः** એ વાક્યથી પૂર્વના મંત્રમાં બ્રહ્મસ્વરૂપનું નિરૂપણ કરવા અર્થે જ **तद्देवा ज्योतिषां ज्योतिः**—સૂર્યાદિ જ્યોતિઓના જ્યોતિરૂપ બ્રહ્મ છે એમ દેવો ઉપાસે છે–એ વાક્યમાં જ્યોતિષ્‌નું અભિધાન છે તે જ્યોતિષ્‌ને પ્રાણાદિ ચારમાં ઉમેરી પાંચની સંખ્યા પૂર્ણ કરવી. એ વાત સત્ય છે કે માધ્યંદિની શાખામાં તથા કાણ્વશાખામાં **यस्मिन् पंच पंचजना** એ વાક્ય તથા **ज्योतिषां ज्योतिः** એ વાક્ય બંને સમાન છે. પણ માધ્યંદિની શાખામાં **प्राणस्य प्राणम्** એ વાક્યશેષમાં પાંચ થઈ રહે છે તેથી ત્યાં પાંચની સંખ્યાની પૂર્તિ કરવાની આકાંક્ષા રહેતી નથી, માટે ત્યાં એ વાક્યશેષમાંની પાંચ સંખ્યા લઇ પ્રાણાદિ પંચજનવડે લેવાય છે અને કાણ્વશાખામાં એ વાક્યશેષમાં ચાર જ છે તેથી ત્યાં પાંચની સંખ્યા પૂરી થઇ રહેતી નથી માટે ત્યાં એ સંખ્યાના પૂરણની આકાંક્ષા રહે છે તેથી જ્યોતિનું ગ્રહણ કરાય છે. તાત્પર્ય કે જેમ શ્રુતિના ભેદથી અતિરાત્ર યાગમાં એક શાખાવાળા ષોડશિનું ગ્રહણ કરે છે અને અન્ય નથી કરતા તે જ પ્રમાણે સમાન મંત્રમાં પણ આકાંક્ષાનો ભેદ થવાથી એક સ્થળે જ્યોતિષ્‌નું ગ્રહણ કરાય છે અને અન્યત્ર જ્યોતિષ્‌નો પાઠ છતાં તેનું ગ્રહણ કરાતું નથી.

આ પ્રમાણે શ્રીસૂત્રકારે વિસ્તારથી સિદ્ધ કર્યું કે પ્રધાનાદિના સંબંધમાં એક પણ શ્રુતિ

આધારરૂપ વળી શકે તેમ નથી. સ્મૃતિ અને ન્યાયથી પ્રધાનાદિની સિદ્ધિ થતી નથી એ દ્વિતીયાધ્યાયનાં પ્રથમ બે પાદમાં વિસ્તારથી જણાવવામાં આવશે, તેથી પ્રધાન એ અશબ્દ છે એ સિદ્ધ કરી આ અધિકરણની સમાપ્તિ કરી હવે અન્ય અધિકરણ રચે છે.

कारणत्वेन चाकाशादिषु यथाव्यपदिष्टोक्तेः ॥ १४ ॥

સૂત્રાર્થઃ— આકાશાદિ કાર્યના ક્રમસંબંધમાં પ્રતિપાદનનો ભેદ છતાં એ સર્વના કારણ સ્રષ્ટા જે પરમાત્મા તેમના સંબંધમાં પ્રતિપાદનનો ભેદ નથી, કેમકે જેવું પ્રતિપાદન એક વેદાન્તમાં છે તેવું જ અન્ય સર્વમાં છે.

यथा व्यपदिष्टोक्तेः—જેવો સ્રષ્ટા એક વેદાન્તમાં (ઉપનિષદમાં) વ્યપદિષ્ટ છે-કહેલો છે-તેવો જ અન્ય સર્વમાં કહેલો છે તેથી.

બ્રહ્મનું લક્ષણ પ્રથમાધ્યાયમાં કર્યું છે, અને વેદાન્તવાક્યનું ગતિસામાન્ય બ્રહ્મપર છે એ ૧-૧-૪ તથા ૧-૧-૧૦ માં જણાવ્યું છે તથા પ્રધાન અશબ્દ છે એ વિવિધ સ્થળે સિદ્ધ કર્યું છે, ત્યાં એ સંબંધમાં આ આક્ષેપ કરાય છે કે જગતના જન્માદિનું કારણ બ્રહ્મ છે, તથા વેદાન્તવાક્યનું ગતિસામાન્ય બ્રહ્મ વિષયક છે એ દર્શાવી શકાય તેમ નથી, કેમકે ઉપનિષદોમાં એ સંબંધમાં મતભેદ છે, પ્રતિપાદનનો ભેદ છે. સૃષ્ટ પદાર્થોની ઉત્પત્તિના ક્રમમાં અર્થાત્ સૃષ્ટિની પ્રક્રિયામાં પ્રતિવેદાન્તમાં ભેદ દેખાય છે. તૈત્તિરીય શ્રુતિ કહે છે કે **आत्मन आकाशः संभूतः**–આત્મામાંથી (પ્રથમ) આકાશ ઉત્પન્ન થયું, છાંદોગ્ય શ્રુતિ **तत्तेजोऽसृजत**–તેણે તેજને સર્જ્યું-કહી તેજસની પ્રથમ ઉત્પત્તિ સૂચવી છે. પ્રશ્નોપનિષદમાં વળી **स प्राणमसृजत प्राणाच्छ्रद्धाम्** તેણે પ્રાણને સર્જ્યો અને પ્રાણથી શ્રદ્ધાને સર્જી—એમ પ્રાણાદિકા સૃષ્ટિ વર્ણવી છે. ઐતરેયારણ્યકમાં **स इमाँल्लोकानसृजताम्भो मरीचिर्मरमापः**–તેણે સ્વર્ગ લોક, અંતરિક્ષ લોક, મનુષ્યલોક અને પાતાલ લોકને સર્જ્યા-ઇત્યાદિ વચનથી ક્રમવિના જ લોકની ઉત્પત્તિ વર્ણી છે. આ જ પ્રમાણે સૃષ્ટિના કારણના સંબંધમાં પણ વિપ્રતિપત્તિ છે. તૈત્તિરીય શ્રુતિ કહે છે કે **असद्वा इदमग्रआसीत् ततो वै सदजायत**–આ વિશ્વ ઉત્પત્તિપૂર્વે અસત્ હતું અને એ અસતમાંથી સત્ થયું છે. છાંદોગ્ય શ્રુતિ કહે છે કે **असदेवेदमग्र आसीत् तत्सदासीत्तत्समभवत्**–આ આરંભમાં અસત્ જ હતું અને તે સત્ [અભાષિત અર્થરૂપ જ] હતું અને તે સૃષ્ટિકાલે સત્-અભિવ્યક્ત થયું છે છાંદોગ્યોપનિષદમાં અન્યત્ર વળી અસત્વાદનો નિરાકરણ કરી સત્પૂર્વિકા પ્રક્રિયાને સ્થાપન કરી છે. ત્યાં **तद्धैक आहुरसदेवेदमग्र आसीत्**–કોઇ કહે છે કે આ આરંભમાં અસત્ હતું, એમ ઉપક્રમ કરી, **कुतस्तु खलु सोम्यैवं स्यादिति होवाच कथमसतः सज्जायेत**–હે સોમ્ય ! આમ કેવી રીતે હોય, ન જ હોય એમ કહ્યું, કેમકે અસતમાંથી સત્ કેવી રીતે ઉત્પન્ન થાય ! માટે **सदेव सोम्येदमग्र आसीत्**–હે સોમ્ય ! આ આરંભમાં સદ્રૂપ જ હતું-આ પ્રમાણે અસત્વાદનું ખંડન કરી સદ્રૂપતાનું નિર્ધારણ કર્યું છે. વળી બૃહદારણ્યક શ્રુતિમાં **तद्धेदं तर्ह्यव्याकृतमासीत् तन्नामरूपाभ्यामेव व्याक्रियत इति**–આ વિશ્વ પ્રાક્કાલે અવ્યાકૃત હતું અને તેનું નામરૂપદ્વારા વ્યાકરણ—(અભિવ્યક્તિ) થયું છે. એ પ્રકારે સ્વયંકર્તૃક વ્યાકરણ જ દર્શાવ્યું છે. આ પ્રકારે ઉપનિષદોમાં અનેક પ્રકારની વિપ્રતિપત્તિ છે અને તે ક્રિયાના સંબંધમાં હોય તો ચાલે પણ વસ્તુમાં ચાલે નહિ, કેમકે વસ્તુમાં વિકલ્પ હોઈ શકે નહિ, તેથી વેદાન્તવાક્યનું તાત્પર્ય જગતના કારણનો નિર્ણય કરવામાં છે એમ લેવું ઉચિત

નથી, પણ સ્મૃતિ અને ન્યાયવડે જગત્નું કારણ જે સિદ્ધ થાય છે તે જ લેવું ઉચિત છે.

આ પ્રકારનો આક્ષેપ પ્રાપ્ત થતાં આ સૂત્રથી સિદ્ધાન્ત કરવામાં આવ્યો છે કે સૃજ્યમાન જે આકાશાદિ પદાર્થો તેના ક્રમાદિના સંબંધમાં પ્રતિવેદાન્તમાં વિપ્રતિપત્તિ દેખાય છે પણ એ સર્વના સ્રષ્ટાના સંબંધમાં તેમ નથી કેમકે એક ઉપનિષદ્‌માં જેવા સર્વજ્ઞ, સર્વેશ્વર, સર્વાત્મા, એક અદ્વિતીય પરમાત્માને વિશ્વના કારણ વર્ણ્યા છે તેવા જ સર્વ ઉપનિષદોમાં વર્ણ્યા છે. તૈત્તિરીય શ્રુતિ કહે છે કે **सत्यं ज्ञानमनन्तं ब्रह्म**—બ્રહ્મ સદ્રૂપ છે, જ્ઞાનરૂપ છે અને અંતરહિત છે અને આગળ એ બ્રહ્મતત્ત્વે સંકલ્પ કર્યો એમ કહ્યું છે. તેથી આ શ્રુતિમાંનું જ્ઞાનપદ તથા સંકલ્પકર્તૃત્વ બતાવનાર કામયિતૃત્વપદ અનન્યપરતંત્ર ચેતન ઈશ્વરને જ જગતના કારણરૂપે સ્થાપે છે. અને એ શ્રુતિ આ બ્રહ્મના સંબંધમાં આગળ આત્મપદ વાપરે છે તથા શરીરાદિ કોશપરંપરાના અંતર પ્રવેશેલો આ આત્મા છે એમ કહી આ બ્રહ્મતત્ત્વ સર્વના અંતરમાં રહેલા પ્રત્યગાત્મારૂપ છે એ નિર્ધારણ કરે છે. એટલું જ નહિ પણ **बहुस्यां प्रजायेय**—હું બહુરૂપ થાઉં, એમ પોતે જ બહુરૂપ થવાથી વિશ્વ થયું છે એમ જણાવી સૃજ્યમાન જે વિકારો તે બ્રહ્મતત્ત્વથી ભિન્ન સત્તાવાળા નથી એમ સૂચવે છે, અને **इदं सर्वमसृजत यदिदं किंच**—આ જે કાંઈ છે તે સર્વને પરમાત્માએ સર્જ્યું—એ આદિ વચનથી સમસ્ત જગતની સૃષ્ટિનું કથન કરી એ સૃષ્ટિપૂર્વે અદ્વિતીય પરમાત્મા હતા એ દર્શાવે છે. આ પ્રમાણે તૈત્તિરીય શ્રુતિમાં જે પ્રકારના બ્રહ્મતત્ત્વનું પ્રતિપાદન છે તે જ પ્રકારના તત્ત્વનું અન્ય ઉપનિષદોમાં પણ છે. છાંદોગ્યોપનિષદ્‌માં **सदेव सोम्येदमग्र आसीत्, एकमेवा द्वितीयम्, तदैक्षत बहुस्यां प्रजायेय, तत्तेजोऽसृजत**—હે સૌમ્ય! આ સૃષ્ટિપૂર્વે સત્ જ હતું, એક અદ્વિતીય બ્રહ્મતત્ત્વ જ છે, તેણે ઈક્ષણ કર્યું કે હું બહુરૂપ થાઉં, તેણે તેજસ્ સર્જ્યું—ઇત્યાદિ વાક્યોથી, ઐતરેયોપનિષદ્‌માં **आत्मा वा इदमेक एवाग्र आसीन्नान्यत् किंचन मिषत्, स ऐक्षत लोकान्नु सृजा इति**—આ વિશ્વ તે કેવલ આત્મરૂપ જ હતું, અન્ય કોઈ વ્યાપારવાળું નહોતું, તે આત્માએ સંકલ્પ કર્યો કે હું લોકને સર્જું. ઇત્યાદિ વાક્યોથી અને ઇતર સર્વ ઉપનિષદ્‌માં આ જ અર્થવાળાં વિવિધ વાક્યોથી એક જ પ્રકારનું બ્રહ્મરૂપ કારણ વર્ણ્યું છે. તેથી સર્વ ઉપનિષદ્‌માં કારણ સ્વરૂપનું પ્રતિપાદન એક પ્રકારનું જ છે એ સ્પષ્ટ થાય છે. કોઇક સ્થલે સૃષ્ટિમાં આકાશને અને કોઇક સ્થલે તેજસ્‌ને પ્રથમ કહેલું હોવાથી કાર્યના સંબંધમાં વિપ્રતિપત્તિ દેખાય તેમ છે પણ તેટલા ઉપરથી, કારણના સંબંધમાં સર્વત્ર જે ઐકમત્ય દેખાય છે તેનો બાધ કરી શકાય તેમ નથી અને એ કારણ સર્વ ઉપનિષદ્‌માં અવિવક્ષિત છે એમ કહી શકાય તેમ નથી. વળી શ્રીસૂત્રકાર પોતે જ દ્વિતીયાધ્યાયમાં **न वियदश्रुतेः** એ સૂત્રથી આરંભી કાર્યવિષયક વિપ્રતિપત્તિ દેખાય છે તે સાચી નથી એ સમાધાન કરનાર છે. છતાં હાલ પ્રૌઢવાદને અવલંબી એમ પણ સ્વકારીએ કે કાર્યવિષયક વિપ્રતિપત્તિ છે જ તો તેથી પણ શું? વિકારો કંઇ વેદાન્તના પ્રતિપાદ્ય વિષયરૂપ નથી, વેદાન્ત એ કાર્યોનું પ્રતિપાદન કરતું જ નથી કેમકે એના પ્રતિપાદનથી કોઇ પુરુષાર્થની સિદ્ધિ દેખાતી નથી તેમ જ શ્રૌત નથી અને કલ્પી શકાય તેમ પણ નથી, કારણકે ઉપનિષદ્‌માં જ્યાં જ્યાં સૃષ્ટિનું પ્રતિપાદન કર્યું છે ત્યાં એ સર્વ વાક્યોની બ્રહ્મવિષયક વાક્યો સાથે એકવાક્યતા છે અને એદ્વારા જ એનું પ્રતિપાદન સાર્થક છે. **अन्नेन सोम्य शुङ्गेनापोमूलमन्विच्छ, अद्भिः सोम्य शुङ्गेन तेजोमूलमन्विच्छ, तेजसा सोम्य शुङ्गेन सन्मूलमन्विच्छ**—હે સૌમ્ય! અન્નરૂપ કાર્યવડે (લિંગવડે) જલમૂલને જાણ, જલરૂપ લિંગવડે

તેના કારણભૂત તેજસ્‌ને જાણ, તેજસ્રૂપ કાર્યવડે તેના મૂલભૂત સદ્રૂપ પરમાત્માને જાણ-ઇત્યાદિ શ્રુતિઓ સૃષ્ટિઆદિ પ્રપંચ બ્રહ્મજ્ઞાનને અર્થે છે એ સ્પષ્ટ જણાવે છે. મૃદાદિ દૃષ્ટાન્તો જે આપવામાં આવે છે તે પણ કારણથી કાર્યનો અભેદ દર્શાવે છે તેથી આખી સૃષ્ટિપ્રક્રિયા વિશ્વનો બ્રહ્મથી અભેદ દર્શાવવા જ શ્રુતિમાં કહી છે એ સમજાય છે. સંપ્રદાયવિદ્ શ્રીગૌડપાદાદિ પણ એ જ અર્થ જણાવતાં કહે છે કે **मृल्लोह विस्फुलिंगाद्यैः सृष्टिर्या चोदितान्यथा । उपायः सोऽवताराय नास्ति भेदः कथंचन ॥** મૃદ, લોહ, વિસ્ફુલિંગ આદિ દૃષ્ટાન્તોવડે જે ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારે સૃષ્ટિનું કથન શ્રુતિ કરે છે તે કોઇ પણ રીતે ભેદ નથી એ જ્ઞાનને મનમાં ઉતારવાના ઉપાયરૂપ જ છે, બ્રહ્મજ્ઞાનથી પુરુષાર્થની સિદ્ધિ છે એ તો **ब्रह्मविदाप्नोति परम्, तरति शोकमात्मवित्, तमेव विदित्वाऽति मृत्युमेति**-બ્રહ્મવિદ્ બ્રહ્મરૂપ થાય છે, આત્મવિદ્ શોકોપલક્ષિત સંસારને તરી જાય છે, એ પરમાત્માને જાણનાર જ મૃત્યુનું અતિક્રમણ કરી જાય છે, આ આદિ અનેક શ્રુતિઓ જણાવે છે અને અસંસારી પરમાત્મા તે હું પોતે છું એ જ્ઞાનનો **तत्त्वमसि** આદિ મહાવાકયથી ઉદય થતાં 'હું સંસારી છું' એ ભ્રાન્તિ ટળી જાય છે એ અનુભવસિદ્ધ છે. આથી બ્રહ્મનું પ્રતિપાદન શ્રુતિને ઇષ્ટ છે અને સૃષ્ટિનું પ્રતિપાદન તે બ્રહ્મજ્ઞાનના અંગરૂપે છે તેથી સૃષ્ટિના પ્રતિપાદનમાં તાત્પર્ય શ્રુતિનું ...દિ હોવાથી તેમાં વિરોધ દેખાય તો તેમાં લેશ પણ ક્ષતિ નથી. કારણનું પ્રતિપાદન જ ઇષ્ટ ... અને તેમાં સર્વ વેદાન્તમાં અવિરોધ છે. પૂર્વપક્ષીએ કારણના સંબંધમાં વિપ્રતિપત્તિ ...ણાય એવાં જે વાક્યો આપ્યાં છે તે યથાર્થ નથી. તે કારણમાં વિપ્રતિપત્તિ જણાવી શકે ...મ નથી એ હવે શ્રી સૂત્રકાર કહે છે.

(અપૂર્ણ)

भक्ति साधवा प्रबोध.

પદ. (જોગી ન થા રાજા ભરથરી—એ લય.)

સત્ય આ વિશ્વમાં શ્રીહરિ, બીજું સઘળું અસત્યજી,
પ્રેમ અસત્યનો જીવનું, નિવારે ન ભવનૃત્યજી,
હરિને સંભારો ભાઇ સ્નેહથી.
પ્રીતિ આ દૃશ્ય પદાર્થની, દુઃખદાતા ગણાયજી,
કાં જે વિનાશી પરતંત્રથી, સાચું સુખ નહિ થાયજી,
સ્વતંત્ર અવિનાશી શ્રીહરિ સ્મરો.
આધિતણાં અગણિત દુઃખો, વ્યાધિકેરાં પણ અનંતજી,
દુઃખો ઉપાધિનાં પણ ઘણાં, પામે રંક ને શ્રીમંતજી,
હરિવિણ કો ન તારે તેયકી.
ભવદરિયામાં ડુબતા, જીવનું હરિ એક નાવજી,
ઉગારી લે ક્ષણ એકમાં, વર્ણ્યો જાય ના પ્રભાવજી,
હેતથી હરિનાવે સંચરો.

મન જેનું હરિચિંતન કરે, વાણી હરિગુણ ગાયજી,
ઇન્દ્રિયો હરિચરણે ઠરે, તેને યમથી શું થાયજી,
કાળના કાળ શ્રીહરિ સ્મરો.
ફળવતી એક જ છે ક્રિયા, હરિની ભક્તિ ભવમાંહ્યજી,
કાં જે બીજી ક્રિયાનાં ફળો, ઉપજી દુઃખ દઇ અળપાયજી,
અવિચળ પણ ફળ ભક્તિ દે.
નિઃશેષ લય દુઃખમૃત્યુનો, જે ના કરતા વ્યાપારજી,
તેમાં આયુષ્ શ્રમ ખરચતા, જે હોય મતિના ગમારજી,
ધીમંત તે દિશે કેમ વહે.
ફળ જે હરિભક્તિ આપતી, જીવથી સમજ્યું તે ના જાયજી,
હરિસમ જીવને જે ફળ કરે, હરિસમ અવર્ણ્ય ગવાયજી,
ફળ શું ભક્તિનું જીવ માપશે.
નરહરિ પ્રભુની ચરણરજે, થયા જન જે પુનિતજી,
ભક્તિ સાધી તે ભવને તરે, બીજા થાય છો અતીતજી,
ભવનું ભ્રમણ તેઓનું રહે.

શ્રીસદ્‌ગુરુ कोण होइ शके ? गृहस्थ के संन्यासी ?

(અનુસંધાન વર્તમાન વર્ષના પૃષ્ઠ ૧૬૫ થી)

એક પક્ષે આપણાં સર્વ શાસ્ત્રો અને વિશેષે કરીને વેદાન્તમાટે અને તેમાં પણ વળી ખાસ કરીને શાંકરવેદાન્તમાટે આ નિયમ ખાસ લાગુ પડે છે કે એનું અધ્યયન ગુરુમુખે જ કરવું ઘટે છે. શ્રીમુણ્ડકશ્રુતિ કહે છે કે **तद्विज्ञानार्थं स गुरुमेवाभिगच्छेत्** ॥ એ તત્ત્વના જ્ઞાનમાટે સાધકે સદ્‌ગુરુપાસે જ જવું. એનો અર્થ સ્પષ્ટ કરતાં શ્રીશંકરાચાર્ય જણાવે છે કે **गुरुमेवाचार्यं शमदमदयादिसंपन्नमभिगच्छेत् । शास्त्रज्ञोऽपि स्वातन्त्र्येण ब्रह्मज्ञानान्वेषणं न कुर्यात्** ॥ ગુરુ એટલે શમ, દમ, દયાઆદિ સંપન્ન આચાર્યશ્રીપાસે જવું; પોતે શાસ્ત્રને જાણનાર હોય તો પણ તેણે સ્વતંત્રપણે બ્રહ્મજ્ઞાનની ખોળ કરવી નહિ. આ જે નિયમ બ્રહ્મજ્ઞાન માટે છે તે જ એ બ્રહ્મજ્ઞાનનું પ્રતિપાદન કરનાર ઉપનિષદ્‌આદિ ગ્રંથો માટે છે. એ નિયમ શા માટે સ્થાપવો પડ્યો છે ? શું જેને સંસ્કૃત વાંચતાં અને સમજતાં આવડે છે તે સર્વ ઉપનિષદ્ અને તેનાથી પ્રતિપાદ્ય બ્રહ્મને સમજી શકવા સમર્થ નથી ? ના, નથી જ, તેનું કારણ એ છે કે જ્યારે જે વસ્તુનો અધિકાર પ્રાપ્ત થાય છે ત્યારે જ તે વસ્તુની પ્રાપ્તિ લાભકર થઈ રહે છે. અનધિકારીને ગજેલો હીરો તે કાગડાને ઉડાવવા વાપરે છે અને ઝવેરી તેનું મૂલ્ય જાણી તેનો યોગ્ય ઉપયોગ કરે છે. તેથી વેદાન્તશ્રવણનો જેને અધિકાર નથી તેવા પુરુષોએ કરેલું વેદાન્તશ્રવણ તેને પોતાનું હાર્દ જણાવતું નથી, અને સાચો સિદ્ધાન્ત તેના લક્ષમાં ન આવતાં તે વમળમાં જ પડે છે. સિદ્ધાન્તલેશ સંગ્રહની ટીકામાં

વેદાન્તશ્રવણ કોણે કરવું અને કોણે ન કરવું તેની ચર્ચા કરી અચ્યુતકૃષ્ણાનંદતીર્થે આ સિદ્ધાન્ત સ્થાપ્યો છે કે तदयं निष्कर्षः। विद्याधिकारिणो विचारसमर्थस्य प्रतिषेधाभावे वेदान्तश्रवणमनुष्ठेयम्। सति तु प्रतिषेधे इतिहासपुराणभाषाप्रबन्धादि श्रवणमनुष्ठेयम्। विद्याधिकारिणो विचारासमर्थस्य तु त्रैवर्णिकस्य योगशब्दितनिर्गुणोपासनमनुष्ठेयम्। मार्गद्वया संभवे च तत्संभव योग्य जन्म प्राप्त्या तदन्यतरानुष्ठानद्वारा ज्ञानलाभः इति ॥

ભાવાર્થ:—આ સર્વ ચર્ચાનો સાર આ છે: જે બ્રહ્મવિદ્યાના અધિકારી છે અને તે ઉપરાંત જે વિચાર કરવા સમર્થ છે એટલે કે જે તીક્ષ્ણ મતિ છે અને મંદમતિ નથી તથા જેને ઉપનિષદનું અધ્યયન કરવાનો શાસ્ત્ર નિષેધ કરતું નથી તેવાએ વેદાન્તનું શ્રવણ કરી બ્રહ્મજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવું. જે બ્રહ્મવિદ્યાના અધિકારી છે અને તે સાથે મંદમતિ નથી તેણે જો વેદાધ્યયનનો નિષેધ હોય તો ઇતિહાસ, પુરાણ અને ભાષાના ગ્રંથો આદિનું શ્રવણ કરી બ્રહ્મજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવું. જે બ્રહ્મવિદ્યાના અધિકારી છે પણ મંદમતિ છે તેવા ત્રૈવર્ણિક પ્રાણીએ યોગ શબ્દવડે કહેવામાં આવતી નિર્ગુણ ઉપાસના કરવી અને વેદાન્તશ્રવણ તથા નિર્ગુણો-પાસના એ બેમાંથી કોઈપણ માર્ગે બ્રહ્મજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ જેને થઈ શકે તેમ નહિ હોય તેણે તો એ બેમાંથી એક માર્ગને અવલંબન કરવાની યોગ્યતા આવે એવા જન્મને ધારણ કરવો અર્થાત્ તેવો જન્મ આવે એવાં કર્મો કરવાં અને એ બેમાંથી એક માર્ગે જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ કરવી.

આ વાક્યથી ગ્રંથકારે એ અર્થ જણાવ્યો કે બ્રહ્મજ્ઞાનમાટે અર્થાત્ મોક્ષમાટે બે માર્ગ છે: (૧) વેદાન્તશ્રવણ અને (૨) યોગ. આ જ અર્થ શ્રીયોગવાસિષ્ઠમાં સ્પષ્ટ કરી કહ્યો છે કે **द्वौ क्रमौ चित्तनाशस्य योगो ज्ञानं च राघव। योगस्तद्वृत्तिरोधो हि ज्ञानं सम्यगवेक्षणम् ॥ असाध्यः कस्यचिद्योगो कस्यचिज् ज्ञाननिश्चयः। प्रकारौ द्वौ ततो देवो जगाद परमेश्वरः ॥** ચિત્તના નાશને માટે યોગ અને જ્ઞાન એ બે માર્ગ છે. તેમાં ચિત્તની વૃત્તિનો નિરોધ કરવો તે યોગમાર્ગ છે અને યથાર્થ જ્ઞાન, તત્ત્વજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવું તે જ્ઞાનમાર્ગ છે. આ બે માર્ગમાં કોઈ વ્યક્તિને યોગમાર્ગ અસાધ્ય છે અને કોઈ વ્યક્તિને તત્ત્વનિશ્ચય અસાધ્ય છે, માટે પરમાત્માએ આ બે માર્ગનો ઉપદેશ કર્યો છે. આ બે માર્ગમાંથી કોણે કયો માર્ગ લેવો તેનું વિવેચન ઉપરના વાક્યમાં કર્યું છે તેમાં એ જણાવ્યું કે જેને વૈરાગ્ય અને તેના ફલરૂપ ષટ્ સંપત્તિની સિદ્ધિ થઈ છે તે બ્રહ્મવિદ્યાનો અધિકારી છે, તે બ્રહ્મજ્ઞાન પામવામાટે યોગ્ય છે. પણ એ વિદ્યાના સર્વ અધિકારીઓને વેદાન્ત શ્રવણ કરવાનું નથી, એમાંથી જે મંદમતિ હોય તેણે વેદાન્તશ્રવણ ન કરવું કારણ કે તે વેદાન્તશ્રવણ કરે છે તો તેટલાથી તેનાં મતિની મંદતાને લીધે તે ઉપનિષદના ઐક્યરૂપ તત્ત્વને સાક્ષાત્ કરી શકતો નથી, પણ જે તીક્ષ્ણ મતિ છે તેણે જ વેદાન્તશ્રવણ કરવું કેમકે તે જ વેદાન્તપ્રતિપાદ્ય બ્રહ્મજ્ઞાનને પામી શકે છે. પણ આવા વિદ્યાધિકારી અને તીક્ષ્ણમતિ તો ચારે વર્ણના મનુષ્યોમાંથી નીકળી શકે તેમ છે તો શું તેમણે સર્વેએ વેદાન્ત શ્રવણ કરવું? ના, કેમકે શૂદ્રને ઉપનયનનો અધિકાર નથી, વેદાધ્યયનનો અધિકાર નથી તેથી તેણે ઉપનિષદનું અધ્યયન ન કરવું. પણ જેમને વેદાધ્યયનનો નિષેધ નથી તેવા ત્રૈવર્ણિક ગણમાંના જે નિષિદ્ધ ગણાતા હોય તેમણે જ કરવું. આ અર્થ '**प्रतिषेधाभावे**' એ પદથી જણાવ્યો છે. ત્યારે નિષિદ્ધ ગણાતા ચતુર્થવર્ણે શું

કરવું ? તેનું ઉત્તર બીજા વાક્યમાં આપ્યું છે કે તેણે ઇતિહાસ, પુરાણાદિનું શ્રવણ કરી તેથી. તત્ત્વજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવું. જે મંદમતિ વિદ્યાધિકારી છે. તેણે યોગમાર્ગનું અવલંબન કરવું. અને જે વિદ્યાધિકારી નથી તેણે તો નવો જન્મ જ લેવાનો રહે છે. આ વાક્યમાં શૂદ્રાદિ કે જેને વેદાધ્યયનનો નિષેધ છે તેની વ્યાવૃત્તિ ગ્રંથકારે **प्रतिपद्यामहे** એ પદ વાપરી કરી છે અર્થાત્ એ નિવૃત્તિ કરવા એ પદ એમણે વાપર્યું છે. એ સ્પષ્ટ દર્શાવે છે કે **विद्याधिकारी** અને **विचारसमर्थ** એ બે પદોથી એની નિવૃત્તિ થઇ શકે તેમ નથી. જો એ બેમાંથી કોઈપણ એની નિવૃત્તિ થતી હોત તો આ તૃતીયાપદ વાપરવા જરૂર રહેત નહિ. તેથી શૂદ્રાદિ સર્વ બ્રહ્મવિદ્યાના અધિકારી અને તીક્ષ્ણમતિ હોઇ શકે છે એ આ ગ્રંથકારનું માનવું છે એ સ્પષ્ટ થાય છે. શૂદ્રાદિ સંસ્કારને યોગ્ય નથી અને સંન્યાસ લેવાનો શૂદ્રનો અધિકાર નથી એ સર્વ શાસ્ત્રસંમત છે. તેથી સ્પષ્ટ થાય છે કે આ શાંકર વેદાન્તી યતિના મતપ્રમાણે જે સંન્યાસી નથી તેવા પણ તત્ત્વજ્ઞાનના અધિકારી છે, તેવા પણ તત્ત્વજ્ઞાની થઈ શકે છે. છતાં એ સંબંધમાં આગળ વિસ્તારથી વિવેચન આવનાર છે તેથી અત્ર સહજ લક્ષ જ દોરીએ છીએ.

આ પ્રમાણેનો જે વિદ્યાધિકારી તેણે જ વેદાન્ત શ્રવણ કરવું એ શાંકર વેદાન્તની અને શ્રુતિની આજ્ઞા છે. એ પુરુષ જો વેદાન્ત શ્રવણ કરે છે તો એ વેદાન્તનું રહસ્ય સમજે છે, વેદાન્ત એને જ પોતાનું પેટ ખુલ્લું કરી દેખાડે છે. આ વિદ્યાધિકારી ત્રૈવર્ણિક પ્રજાના સર્વ આશ્રમીઓ જેઓ વિરાગઆદિ સંપન્ન હોય તે છે. પણ વેદાન્તશાસ્ત્રનો ડિંડિમ છે કે **यादृशी भावना तादृशी सिद्धिः**—જેવી ભાવના તેવી સિદ્ધિ. શાંકરવેદાન્તપ્રમાણે આખું જગત્ એ મનથી જ ખડું થયેલું છે, અને એવી સિદ્ધિમાટે જ વેદાન્તશાસ્ત્ર અભ્યાસવાદપર મોટો ભાર મૂકે છે. તેથી આ વિદ્યાધિકારી પણ જો મોહાંધ થઇ એવું સમજે છે કે હું એનો અધિકારી નથી, મને બ્રહ્મવિદ્યાનો અધિકાર નથી તો એ મતિમંદ પ્રાપ્ત અધિકારને ખુએ છે. શાંકરવેદાન્તના નિયમપ્રમાણે સર્વ આશ્રમીઓ વિદ્યાધિકારી થઇ શકે છે છતાં કોઈ મોહવશ જન્તુ એમ માને કે સંન્યાસીને જ બ્રહ્મવિદ્યાનો અધિકાર છે તો એ સ્પષ્ટ છે કે એ જાતે જો સંન્યાસી નથી હોતો તો એ વેદાન્તનો અનધિકારી થાય છે. આમ છતાં અધિકારીએ જ વેદાન્તનું શ્રવણ કરવું એ શાસ્ત્રની આજ્ઞાને ઉલ્લંઘી જો તે વેદાન્ત શ્રવણ કરે છે તો શું થાય છે ? તે સંસ્કારી શ્રોતા થાય છે પણ તે સંસ્કાર તે શાસ્ત્રની આજ્ઞાના ઉલ્લંઘનથી પડેલો પાપ સંસ્કાર છે. અને એ પાપ પ્રતિબંધક જ થાય છે તેથી જેમ ગર્દભના ઉપર શર્કરાની ગુણોની ગુણો લાદવામાં આવે છતાં તે બીચારું મૂઢ પ્રાણી તે ભારમાત્રને વહન કરનાર થઈ રહે છે અને શર્કરાના મિષ્ટ સ્વાદથી વંચિત જ રહે છે તે પ્રમાણે આ અનધિકારી થયેલો પાપ સંસ્કારી શ્રોતા વેદાન્ત શ્રવણ કરે છે તો વેદાન્તમાં ચારે દિશાએ તેને કાળી ચૌદશની રાત્રિ દેખાય છે, જ્યાં ત્યાં અંધકાર અને ભ્રાન્તિ તથા વ્યામોહ પ્રતીત થાય છે, વેદાન્તના સત્ય સિદ્ધાન્તોનું રહસ્ય તેના લક્ષમાં આવતું નથી, અને માત્ર પોથીઓના ભારને મિથ્યા વહન કરનાર તે પ્રાણી સુજ્ઞનો દયાપાત્ર થઇ રહે છે. આવા અનધિકારી પુરુષો આમ નિષિદ્ધ છતાં વેદાન્ત શ્રવણ કરી જ્યારે લોકને પોતાના જ્ઞાનનો ભંડાર ખુલ્લો કરવા આગળ આવે છે ત્યારે સુજ્ઞ સજ્જનો તેમના અનધિકારને જોઈ તેમના અંતરમાં પ્રસરેલા તમસ્‌થી આશ્ચર્ય પામતા નથી, પણ તે પોતે કરેલા પાપનું ફળ ભોગવે છે એમ જાણી તેને દયાપાત્ર ગણે છે અને પુત્રનું દાન કરવા તત્પર થઇ મિથ્યા કોલાહલ મચાવનાર વર્ષવરોનું સ્મરણ કરાવનાર આ

યાતા નીવડે છે. ઉદ્યોગમાં અથવા ધંધામાં પોતાની હોંશિયારીવડે તેઓ ઘણી વાર વિજયી થાય છે, અને પુષ્કળ દ્રવ્ય મેળવે છે. તેઓ પોતાની તથા પોતાના મિત્રોની ગુપ્ત વાતો મરી જાય તો પણ કોઇને કદી કહેતા નથી. તેઓની આજુબાજુ જો અવ્યવસ્થા પ્રવર્તતી હોય છે, તો તેઓનાથી અભ્યાસ અથવા કશું કામ થઇ શકતું નથી. કોઈ પણ કાર્યની યોજના ઘડી કાઢવામાં તેઓ બહુ કુશળ હોવાથી, જે કંઇ કામ કરવાનું તેઓ માથે લે છે, તે કામ બહુ ઉત્તમ પ્રકારે તેઓ કરી શકે છે. ધંધાનાં સાહસ ખેડવામાં તેઓ હોંશિયાર હોય છે, અને તેવાં સાહસમાં ઘણી વાર વિજય મેળવી તેઓ પુષ્કળ દ્રવ્ય એકઠું કરે છે.

આ રાશિમાં જન્મેલાં મનુષ્યો વસ્ત્રો પહેરવામાં ઘણાં સાફસુફ રહે છે; તેમાં સ્ત્રીઓ તો તે સંબંધમાં ખાસ કરીને બહુ જ ચીપાઇદારપણો હોય છે. તેઓને વસ્ત્રોની નવી તરેહની પહેલ કાઢવી બહુ ગમે છે. સઘળી રાશિઓનાં મનુષ્યોમાં આ રાશિનાં મનુષ્યો અત્યંત ભભકાવાળાં વસ્ત્રો પહેરનાર હોય છે.

પોતાનાં કુટુંબનાં મનુષ્યોઉપર તેઓ બહુ જ પ્રેમ રાખે છે, અને તેમના સુખને માટે અત્યંત કાળજી ધરાવે છે. તેઓને પોતાના ઉચ્ચ કુળનું બહુ અભિમાન હોય છે.

કોઇ કોઇ વાર તેમનામાં હિંમત અને એક ચિત્તથી ઉદ્યોગ કરવાનો ગુણ કંઇક ઓછો હોય છે, તો પણ તેઓ ઉત્તમ અને મહાન્ થવાની ઉચ્ચ અભિલાષાને ધરનારા હોય છે. ઉચ્ચ લક્ષ્યને પ્રાપ્ત કરવાનો પરિશ્રમ કરવામાં નડતાં વિઘ્નોથી તેઓ સહેલાઇથી નાહિંમત થઇ જાય છે, પરંતુ આ રાશિના વધારે કેળવાયલા અને બુદ્ધિમાન્ મનુષ્યોમાં આ દોષ જોવામાં આવતો નથી.

ઉત્તમ ગ્રંથોના અભ્યાસથી, ઉત્તમ સંગતિથી, વિચારથી અને અવલોકનથી વિદ્વાન, તત્ત્વજ્ઞ, તથા રાજનીતિજ્ઞ થવાય છે, તે વાતને આ રાશિનાં મનુષ્યો સારી રીતે સમજતાં હોય છે. તેઓમાં સ્વભાવથી જ અત્યંત સૂક્ષ્મ વિવેકબુદ્ધિ હોવાથી તેઓ ઘણીવાર અત્યંત ઉત્તમ લેખક, વક્તા, ગાયક, કવિ, તત્ત્વજ્ઞ અને રસાયનશાસ્ત્રી નિવડે છે. વર્તમાનપત્રોના તંત્રીતરીકે પણ તેઓ ઘણી વાર સર્વોત્તમ નીવડે છે. વ્યાપાર વગેરે ધંધામાં પણ તેઓ અત્યંત વિજયી નીવડે છે. પ્રૂફ વાંચવામાં પણ તેઓ બહુ જ ચોક્કસ અને કુશળ હોય છે.

તેઓનામાં આશાનો ઝરો વેગથી વહેતો હોવાથી તેમ જ તેઓ બળવાન્ તથા ઉત્સાહથી ભરેલા હોવાથી કોઇ પણ પ્રસંગમાં પરાજય મળતાં અથવા કંઇ કષ્ટ આવી પડતાં તેના સામે કેમ ટક્કર ઝીલવી, તે તેઓને આવડે છે. પ્રબોધને પામેલા આ રાશિના મનુષ્યો કશાથી નિરાશ થતા નથી. તેઓ સુખપૂર્વક અને સહેલાઇથી વિઘ્નોનો જય કરી શકે છે. તેઓ સમયનો દુરુપયોગ કરતા નથી, અને ઉન્નતિને સાધનાર ગમે તે કાર્યમાં સર્વદા ગુંથાયલા રહે છે. એળે ગુમાવેલો વખત મૂલ્યવાન્ મોતી અથવા રત્નકરતાં પણ અધિક કિંમતી છે, તે તેઓ બીજી કોઈ પણ રાશિનાં મનુષ્યોકરતાં વધારે સારી રીતે જાણતા હોય છે.

તેઓ કેવળ જડવાદી હોતા નથી, તેમ કેવળ ચૈતન્યવાદી હોતા નથી, પરંતુ મધ્યમ માર્ગમાં વહેનારા હોય છે. જડ અને ચૈતન્ય બનેની અર્થાત્ વ્યવહાર અને પરમાર્થ બનેની અગત્ય તેઓ સ્વીકારનારા હોય છે. તેઓ સંસારમાં કેવળ સ્વીપચી જતા નથી, તેમ સંસારને નકામો ગણી તેનો ત્યાગ કરનાર હોતા નથી. તેઓ આત્માનો ઉદ્ધાર કરવામાં શરીરને ભૂલી જતા નથી, અર્થાત્ તેનો વિનાશ કરી આત્માનો ઉદ્ધાર કરતા નથી, પણ આત્માનો ઉદ્ધાર

કરવાનાં સાધનો સાથેસાથે શરીરનું ઉત્તમ પ્રકારે રક્ષણ કરનારા હોય છે. પરમાર્થમાં આગળ વધેલા આ રાશિના મનુષ્યો મનુષ્યજીવનના રહસ્યનો તથા આત્માના અમરત્વનો ઉત્તમ પ્રકારે બોધ કરવાના સામર્થ્યવાળા હોય છે.

તેઓ વ્યર્થ તરંગોમાં સમયને ગુમાવી નાંખતા નથી, પણ કાંઈ ને કાંઈ ઉપયોગી કાર્યોમાં જ રચ્યાપચ્યા રહે છે. સુખ અને દુઃખ પોતાનાં જ સારાં અને નઠારાં કર્મનું ફળ છે, એ તેઓ સારી રીતે સમજતા હોય છે, અને તેથી શુભ ફળને પ્રકટાવનાર પ્રયત્ન કરવા તરફ જ તેમનું મન વળેલું રહે છે.

અભ્યાસથી ઉંચી આધ્યાત્મિક શક્તિઓ તેઓનામાં સત્વર પ્રકાશી નીકળે છે, અને તેથી કોઈ પણ પ્રાણીપદાર્થનાં આંતર લક્ષણોને તેઓ તત્કાળ જાણી જાય છે. કોઈ દિવસ ન જોયેલા મનુષ્યના સઘળા દોષોને, તેને જોતાં વારને જ તેઓ જાણી જાય છે. આધ્યાત્મિક પ્રદેશમાં નહિ પ્રવેશેલા આ રાશિના મનુષ્યો બીજાની બહુ જ મનસ્વીપણે સખ્ત ટીકા કરનારા હોય છે, કારણ કે સઘળા મનુષ્યો પૂર્ણ અને કશી પણ ખોડખાંપણવિનાના હોવાની તેઓ આશા રાખનારા હોય છે.

આ રાશિનાં જે મનુષ્યોએ પોતાની માનસિક તથા આધ્યાત્મિક શક્તિઓને સરખા પ્રમાણમાં કેળવી હોય છે, તેઓ બહુ જ ઉત્તમ પ્રકારના નીવડે છે, તથા તેઓ જગતનું બહુ જ કલ્યાણ કરી શકે છે. તેઓ સ્ત્રી કે પુરુષ ગમે તે જાતિમાં હોય છે તોપણ આશ્ચર્યકારક રીતે લાવણ્યવાળા, અન્યને પોતાના પ્રતિ આકર્ષનારા, અને પ્રતાપી હોય છે. તેઓ આખા જગતને કદાચ પોતાની આંગળીના ટેરવાઉપર નથી નચવી શક્તા, તોપણ આખી પ્રજાને તો નચવી શકે છે જ.

આખા વિશ્વમાં સર્વત્ર પૂર્ણ વ્યવસ્થા તથા ઐક્ય જ વ્યાપી રહ્યાં છે, અને વારંવાર ઉપરચોટીયા વિચારથી જે ખોટાજેવું જણાય છે, તે શુભ જ હોય છે, એવું આ રાશિનાં મનુષ્યોને જ્યારે જ્ઞાન થાય છે, ત્યારે તેમની ઉન્નતિ બહુ ત્વરાથી થવા માંડે છે. જ્યાં સુધી તેમના અંતઃકરણમાં સર્વત્ર વ્યવસ્થાનું ભાન રહે છે, ત્યાં સુધી તેમનું આરોગ્ય સારું રહે છે. અવ્યવસ્થાનું ભાન, એ તેમના આરોગ્યને બગાડનાર છે. જે સ્થળોમાં નિત્ય કલહ અને ક્રોધ પ્રવર્તી રહ્યાં હોય છે, તેવાં સ્થળોમાં ગમે તેવો સારો ખોરાક ખાવા છતાં પણ તેમને કશો જ લાભ થતો નથી.

આ રાશિના મનુષ્યોના શરીરનો બાંધો મજબુત હોય છે. ઉંચાઇમાં તેઓ મધ્યમ પ્રમાણના અથવા તેથી સહજ વધારે હોય છે. તેમનું મુખ લંબગોળ અને તેમનામાં રહેલી બળવાન્ બુદ્ધિનું ભાન કરાવનાર હોય છે. તેમનો સ્વર મધુર હોય છે, તથા તેઓનું વર્તન વિનયથી ભરેલું હોય છે.

આ રાશિનાં મનુષ્યોને અન્યનો અધિક પરિચય બિલકુલ પ્રિય હોતો નથી, અને તેથી પોતાના સોબતીઓને અને મિત્રોને પસંદ કરવામાં તેઓ બહુ જ ચોકસ રહે છે. તુલા, ધન, અથવા પોતાની જ રાશિમાં જન્મેલા મનુષ્યોની મિત્રતા તેમને અનુકૂળ આવે છે. શ્રીમંત અને પ્રસિદ્ધ પુરુષોનો સહવાસ પણ આ મનુષ્યોને બહુ ગમે છે.

બીજાઓના ઉપર હકુમત ચલાવવાનો સ્વભાવ, બીજાઓનાં કામમાં માથું મારવાની ટેવ, અને સામાના દોષ અને ખામીઓઉપર નિરંકુશપણે અખંડ ટીકા કરવાનો સ્વભાવ; એ આ મનુષ્યોના મોટા દોષો છે. તેઓને પોતાના દોષો જણાતા નથી, અને કોઇ જણાવે છે તો તેને તેઓ સ્વીકારતા નથી.

કન્યા રાશિનાં મનુષ્યોને ધન અને પદવીનું મિથ્યા માન હોય છે. આ રાશિનાં અશિક્ષિત મનુષ્યોમાં ધનવાન્ હોવાનો ખોટો ડોળ કરનારા તથા ખુશામતીયાઓ ઘણા મળી આવે છે.

તેઓને પોતાના મનથી માની લીધેલા ઘણા રોગો અને દરદો હોય છે. નિત્ય દવા લેવાની જરૂરને તેઓ દૃઢપણે સ્વીકારનારા હોય છે, અને વૈદ્ય કે ડૉક્ટરની સલાહ લીધાવિનાનો તેમનો એક પણ દિવસ ખાલી જતો નથી. ખરી રીતે જોતાં આ રાશિમાં જન્મેલાં મનુષ્યોને દવા લેવાની જરૂર જ હોતી નથી; અને વૈદ્યથી તથા ઔષધીથી દૂર રહેવાથી તેઓ પોતાનું આરોગ્ય વધારે સારી રીતે જાળવી શકે તેમ છે. કુદરતને અનુકૂળ વર્તન, એ જ તેઓનું કદી નિષ્ફળ ન જાય એવું ઔષધ છે. પ્રત્યેક પ્રાણીપદાર્થને પીંખી નાંખવાના તેમના અયોગ્ય સ્વભાવથી તેમનું ચિત્ત અવ્યવસ્થ થઇ જાય છે, અને આમ થતાં તેઓ ધારે છે કે તેઓ ઘણા જ માંદા પડી ગયા છે. બીજાઓની અત્યંત ટીકા કરવી, અથવા બીજાઓના કામમાં માથું મારવું, એ અત્યંત હાનિકારક છે, અને તેમ કરનારને નુકસાન થયા વિના રહેતું જ નથી. આપણા માનવબંધુઓનાં ખોતરણાં કાઢવા માટે, અથવા સ્વતંત્રપણે તેઓના કામ કરવાના પવિત્ર હક્કઉપર તરાપ મારવાને પરમેશ્વરે આપણને સર્જ્યા નથી, અને તેથી કરીને ઈશ્વરી નિયમનું ઉલ્લંઘન કરનારને હાનિ થયા વિના રહેતી જ નથી.

ખોતરણાં કાઢવાના અને ઘાલઘુસડ કરવાના સ્વભાવવાળા ઘણા કન્યારાશિના મનુષ્યો જ્યાં જાય છે ત્યાં રંગમાં ભંગ કરી મૂકે છે. બીજાઓને સંતાપ, પીડા અને નિરાશા ઉત્પન્ન કરવાથી આ મનુષ્યોના પોતાના વિચારો પણ વિકારવાળા થઇ જાય છે, અને તેમ થતાં તેઓનું જીવન દુઃખમય થઇ જાય છે. વાયુ તત્ત્વની અને અગ્નિતત્ત્વની રાશિઓમાં જન્મેલાં મનુષ્યોને આ રાશિનાં મનુષ્યોથી ઘણી વાર બહુ સંતાપ થવાના સંભવો આવે છે.

પૂર્વે કહ્યાપ્રમાણે તેઓ પોતાના દોષોનો કદી પણ સ્વીકાર કરતા નથી, એટલું જ નહિ પણ ઘણી વાર પોતાના નિર્દય વાક્પ્રહારથી તેઓ સામાનાં મર્મસ્થાનોને છેદે છે, અથવા કોઇ કોઇ વાર તેમના પ્રાણ પણ લે છે, તે વાતને પણ તેઓ જાણતા નથી. બીજાઓના હિતને માટે અમે આવી પ્રવૃત્તિ કરીએ છીએ, એમ તેઓ માને છે; પરંતુ પોતાની આવી પ્રવૃત્તિથી જગત્માં કેટલાનાં હૃદયને તેઓ વ્યર્થ વીંધે છે, એ જો તેઓ જાણે તો તેઓ મરણપર્યંત મૌન વ્રતને સેવ્યા વિના રહે જ નહિ.

તેઓને અમુક પ્રસંગમાં આમ જ થશે, એવું ભવિષ્ય કહેવાની ઘણી વાર વૃત્તિ થઇ આવે છે; પરંતુ આ ભવિષ્યકથન બહારના દેખાવઉપરથી જ તર્ક કરીને ઉપજાવી કાઢેલું હોવાથી ઘણી વાર ખોટું પડે છે.

બહારની ટાપટીપઉપર આ રાશિનાં મનુષ્યોને ભારે મોહ હોવાથી, તથા બહારથી સારા દેખાવાની તેમને પ્રબળ ઇચ્છા રહેતી હોવાથી, તેઓને ઘણી વાર ખોટો ઠાઠમાઠ તથા ઢંગ કરવો પડે છે, અને તેના નિભાવને માટે તેઓ ખરચના ઊંડા ખાડામાં ઉતરી જઇ દેવાદાર થઇ જાય છે. આ દેવામાંથી તેઓ કેમે કર્યા છુટા થઈ શકતા નથી.

બારે રાશિનાં મનુષ્યોમાંથી માત્ર આ રાશિનાં મનુષ્યો જ સ્વાભાવિક રીતે સઘળા પ્રકારના રોગથી મુક્ત હોય છે, અને તોપણ તેઓ હમેશાં પોતાને માંદા ધાર્યા કરે છે, અને વૈદ્યોનો અને દવાઓનો પીછો છોડતા નથી. પશુની નીચી ભૂમિકામાં જીવન ગાળતાં છતાં પણ તેમને વૈદ્ય કે દવાની જરૂર પડે એવું હોતું જ નથી. થાક લાગતાં અથવા મંદવાડનું ખોટું

ભાન થતાં, થોડા કલાક જો કુદરતની સંગતિમાં તેઓ ગાળે છે તો પાછા તરત ઘોડાજેવા ટટાર થઇ જાય છે. હરીવાળાં ક્ષેત્રો, નવપલ્લવિત વૃક્ષો, રમણીય પુષ્પોથી મનોહર ભાસતાં ઉપવનો, તથા વિવિધ સૃષ્ટિસૌંદર્યના દેખાવો એ તેમના સર્વ પ્રકારના વ્યાધિઓ ટાળનાર રામબાણ ઔષધો છે. આ રાશિમાં જન્મેલાં સ્ત્રીપુરૂષોનું સૌંદર્ય અને યુવાવસ્થા દીર્ઘકાળપર્યંત ટકી રહે છે. સામાન્ય બુદ્ધિવાળા કન્યારાશિના મનુષ્યના દેખાવમાં ત્રિશથી સાઠ વર્ષસુધીમાં કશો જ ફેરફાર થયેલો જોવામાં આવતો નથી. જેઓ અજ્ઞાન છે તથા દવાના રગડા નિરંતર ગળામાં રેડ રેડ કરે છે, તથા જેઓ ખાવાપીવામાં અમિતાહારી છે, તેમને આ નિયમ લાગુ પડતો નથી, પરંતુ તે વિનાનાં સઘળાં જ કન્યારાશિનાં મનુષ્યો, જાણે તેમણે અમૃતપાન કર્યું હોય તેમ લાંબા સમયસુધી યુવાન્ રહે છે, અને વૃદ્ધાવસ્થાને અટકાવી શકે છે.

આ રાશિમાં જન્મેલાં જે મનુષ્યો ખાનપાન વગેરેમાં અમિતાહારી અને બે કાળજીવાળા થાય છે, તેમને જ્હરના અને જ્ઞાનતંતુઓના ખાસ વ્યાધિઓ થાય છે. તે વ્યાધિઓને અટકાવવા અથવા થવા દેવા, એ તેમના પોતાના જ હાથમાં છે. આ કથન એકલા કન્યારાશિના મનુષ્યોના સંબંધમાં છે, એમ કંઇ નથી, પણ બુદ્ધિમાન્ સર્વ મનુષ્યોના સંબંધમાં છે. વ્યાધિ એ પોતાની ભૂલથી જ થાય છે, અને ભૂલ એ અજ્ઞાનનો પરિણામ હોવાથી જ્ઞાન એ સર્વ પ્રકારના વ્યાધિનો અને દુઃખનો અમોઘ ઉપાય છે, એ સહજ સ્પષ્ટ થાય છે; અને આત્મજ્ઞાન એ સર્વ જ્ઞાનોમાં શિરોમણિ જ્ઞાન હોવાથી વ્યાધિ, દુઃખ, પાપ, અને મૃત્યુને ટાળવા ઇચ્છનારે પોતાના આત્મસ્વરૂપનું જ નિરંતર ચિંતન કરવું. વ્યાધિ એ પ્રકૃતિનું કાર્ય છે, અને પ્રકૃતિ એ પરતંત્ર હોવાથી તથા આત્મા સ્વતંત્ર હોવાથી આત્મચિંતન કરનાર વ્યાધિ ઉપર અંકુશ પ્રાપ્ત કર્યા વિના રહેતો જ નથી.

પોતાની ઉન્નતિ કરવાને માટે આ રાશિમાં જન્મેલા મનુષ્યોએ જગતમાં કશું જ નિર્દોષ અને પૂર્ણ નથી, એવો વિચારવડે નિર્ણય કરીને પોતાના દોષોને જાણવા અને ઓળખવા જોઇએ. જે બારીક દૃષ્ટિથી બીજાના દોષો તેઓ શોધી કાઢે છે, તે જ દૃષ્ટિને તેમણે પોતાના હૃદયમાં નાંખી, તેમાં રહેલી ખામીઓને વીણી વીણીને બહાર કાઢવી જોઇએ. તરવારના ઘા કરતાં પણ વચનનો ઘા વધારે ખરાબ છે, અને શસ્ત્રના ઘા વહેલા રૂઝાય છે, પણ વાણીના ઘા મરણપર્યંત રૂઝાતા નથી, એ વાતનો વિચાર કરી, કોઇને પણ કટુ વચન કહેતાં તેમણે ઘણા જ સાવધાન રહેવું જોઇએ. પ્રત્યેક પ્રસંગને પોતાના ઉપર લાગુ પાડીને પછી જ બીજાઓને ન્યાય આપતાં તેમણે શીખવું જોઇએ. દ્રવ્ય, પદવી, બહારનો ઠાઠ માઠ વગેરેથી અંજાઇ ન જતાં સત્ય, સદ્‌ગુણ, અને વાસ્તવિક યોગ્યતાને માન આપવાનો અને વખાણવાનો તેમણે અભ્યાસ પાડવો જોઇએ. પ્રમાણિક ઉદ્યોગમાં જોડાતાં તેઓએ કદી પણ શરમાવું ન જોઇએ. આ રાશિની સ્ત્રીઓને મોટાં શેઠાણીમાં ખપવાનું ઘણું ગમે છે, અને તેથી પોતાના ઘરમાંથી કચરો કાઢતાં કે વાસણો માંજતાં કે એવું જ કાંઈ કામ કરતાં કોઈ તેમને ન જુએ તેની તેઓ ઘણી સંભાળ રાખે છે; અને આવું કામ કરતાં જો તેમને કોઈ જુએ છે તો તેમને મરવા જેવું કષ્ટ થાય છે. આ રાશિનાં મનુષ્યોને પોતે ઉદાર છે, એવું બીજાને દેખાડવું બહુ ગમે છે, અને તેથી પોતાની કરકસરને ગુપ્ત રાખવાનો પ્રયત્ન કરે છે, અને પોતાનું ખિસ્સું ખાલી થયા છતાં તે વાત કોઇને જાણવા દેતા નથી. આ સ્વભાવને તેઓએ જિતીને નિખાલસ મનના થવાનો પ્રયત્ન કરવો જોઇએ, અને લોકો આપણને ગરીબ જાણશે તો આપણી પ્રતિષ્ઠા ઓછી થશે, એવા ખોટા ભયને જિતવો જોઇએ.

ધનથી અને બુદ્ધિના વ્યાપારોથી જે સુખો મળે છે, તેના કરતાં વધારે ભવ્ય અને વધારે શ્રેષ્ઠ કોઇ અન્ય પ્રકારનું સુખ છે, એવું જ્યારથી આ રાશિનાં મનુષ્યો સમજવા માંડે છે, ત્યારથી આધ્યાત્મિક વિષયમાં તેઓની ઉન્નતિ બહુ વેગથી થવા માંડે છે; અને વ્યવહારમાં જે સ્વભાવથી તેઓ સર્વની અપ્રીતિના પાત્ર થઇ પડ્યા હોય છે, તે જ સ્વભાવ પરમાર્થમાં તેમનો પરમ હિતસાધક થઇને, સર્વનું કલ્યાણ કરવાનું મહાન્ સામર્થ્ય તેમને આપે છે. તેઓની પૂર્વોક્ત તીક્ષ્ણ વિવેકબુદ્ધિ આધ્યાત્મિક પ્રેમથી અને અન્યનું હિત કરવાની ઇચ્છાથી પોષાય છે ત્યારે તેઓ ઘણા વિશ્વાસપાત્ર અને પ્રોત્સાહને વધારનારા થાય છે. આ સ્થિતિમાં તેઓ પોતે ઉન્નતિનાં વધારે ઉંચાં અને ઉંચાં પગથીયાં પ્રાપ્ત કરતાં જાય છે, એટલું જ નહિ પણ બીજાં ઘણાં મનુષ્યોને પોતાની પાછળ ઉન્નતિમાં આકર્ષી આણે છે.

આ રાશિનાં મનુષ્યોએ પોતાની જ રાશિનાં મનુષ્યો સાથે લગ્ન કરવું, એ સુખને ઉપજાવનાર છે. સમાન ભૂમિકાવાળાં અને કન્યારાશિનાં સ્ત્રીપુરુષનું લગ્ન સર્વદા સુખ અને શાંતિને જ પ્રકટાવે છે. સરખી રાશિ છતાં પણ લગ્નમાં સ્ત્રી પુરુષે કુળની, વ્યાવહારિક સ્થિતિની અને બુદ્ધિની લગભગ સમાનતા જોવી જોઇએ. કન્યા અને તુલા રાશિનાં લગ્નથી બુદ્ધિવાળી પ્રજા થાય છે, પણ તે શરીરે જોઇએ તેવી બળવાન્ થતી નથી. કન્યા અને ધનરાશિનાં લગ્નથી અસાધારણ બુદ્ધિવિભવવાળી અને અપૂર્વતાવાળી પ્રજા ઉત્પન્ન થાય છે.

આ રાશિમાં જન્મેલાં બાળકો કુદરતનાં સાચાં બાળકો હોય છે, કેટલીક વસ્તુઓ ઉપર તેમને પ્રબળ ભાવ હોય છે, અને કેટલીક વસ્તુઓ ઉપર પ્રબળ અભાવ હોય છે. તેઓનું નિશ્ચયબળ બહુ ભારે હોય છે. તેઓનામાં તીવ્ર વિવેકબુદ્ધિ અને સમજણ હોય છે. છેક નાનપણમાંથી જ તેઓની બુદ્ધિ ધંધામાં દોડતી દેખાય છે. સંસારમાં રહેલાં દુઃખો તરફ અથવા તેઓના મિત્રોના દોષો તરફ તેઓનું ધ્યાન કદી પણ ખેંચવું નહિ જોઇએ, કારણ કે તેથી લાભ થવાને બદલે હાનિ જ થાય છે. તે તરફ તેમનું ધ્યાન ખેંચ્યાવિના જ આગળ ઉપર એની મેળે તેનો તેમને જોઇએ તેટલો અનુભવ થયા વિના રહે તેમ નથી. બુદ્ધિમાન્ માબાપોએ સંસારમાં અને પ્રાણીપદાર્થમાં રહેલા શુભ અને સૌંદર્ય ઉપર જ તેમનું ધ્યાન ખેંચાય એમ કરવું જોઇએ. નાનપણથી જ તેમને સઘળા મનુષ્યોમાં શુભને જોવાનો અને સઘળી જ વસ્તુઓમાં સૌંદર્ય અને શુદ્ધિ જોવાનો બોધ આપ્યા કરવો જોઇએ. બીજાઓને માટે ખોટા અભિપ્રાયો બાંધતાં જે તે રીતે તેમને વારવાં જોઇએ. તેઓને કુદરતનો અભ્યાસ કરવો બહુ ગમે છે. આથી તેમને એક નાની સરખી વાડી સોંપી દેવી જોઇએ, અને તેમાં તેમને હાથે છોડને રોપાવવા, અને ઉછેરાવવા જોઇએ. વળી તેમને સંગીત કળાનું શિક્ષણ આપવું જોઇએ. સારી ચોપડીઓ અને સારા આનંદી મિત્રોના સહવાસમાં પણ તેમને રાખવાં જોઇએ. તેમને પોતાનું શરીર સ્નાન વગેરેથી સ્વચ્છ રાખતાં શીખવું જોઇએ. બનતા સુધી તેમને કદી પણ દવા અથવા ઔષધ ન આપવું. સ્વચ્છ હવા, સ્વચ્છ ખોરાક, દીર્ઘ શ્વાસ પ્રશ્વાસ થાય એવી કસરતો, માયા ભરેલું વર્તન, માતાપિતાનો શુદ્ધ પ્રેમ, અને માનસોપચાર એ જ આ રાશિનાં બાળકોનાં ખરાં અને કુદરતી ઔષધો છે.

આ રાશિનો સ્વામિ બુધ છે. લાલ ચકમક (Jasper) અને એક જાતનું ઝવેર (hyacinth) એ તેનાં રત્નો છે. આસ્માની છાંટવાળો સોનેરી અને કાળો, એ તેના રંગો છે.

(અપૂર્ણ.)

अंतरमां रहेलु अमर्याद सामर्थ्यवान् कंइक.

મનુષ્યની અંદર એવું કંઈક રહેલું છે કે જે વડે તે તેને જે જોઈએ તે પ્રાપ્ત કરી શકે છે. સૃષ્ટિના આજ સુધીના ઇતિહાસથી આ વાત નિર્વિવાદ સિદ્ધ થાય છે.

પશુ, પક્ષિ વગેરે મનુષ્યથી ઉતરતી જાતિનાં પ્રાણીઓસાથે મનુષ્યની સરખામણી કરતાં તત્કાળ જ આપણને આ વાતની સત્યતા જણાઈ આવે છે. હજારો વર્ષથી પશુઓ જ્યારે તેવી ને તેવી જ સ્થિતિમાં રહ્યાં છે, ત્યારે મનુષ્યો આગળ ને આગળ વધ્યાં જ જાય છે.

જેની જેની મનુષ્યને ઇચ્છા થાય છે, તેને તે મેળવ્યાવિના રહેતો જ નથી. આજે તેને તે નથી મેળવી શકતો તો કાલે, કાલે નથી મેળવી શકતો, તો પરમ દિવસે, એક વર્ષમાં નથી મેળવી શકતો તો સેંકડો વર્ષે, ગમે ત્યારે પણ તે તેને મેળવે જ છે. તેનામાં એવું કંઈક રહેલું છે કે જે તેને દુઃસાધ્ય અને દુર્લભ ગણાતી વસ્તુઓ પણ સુસાધ્ય અને સુલભ કરી આપે છે.

તેનામાં રહેલી આ અગમ્ય શક્તિને શાસ્ત્રો મન કહે છે. મનવડે તે શું કરી શકશે, અને શું નહિ કરી શકે, તે કહેવાને કોઈ સમર્થ નથી. અનુભવથી સિદ્ધ થઈ ચુક્યું છે કે તે સઘળું જ કરી શકે છે. તેનામાં સઘળું જ સામર્થ્ય રહેલું છે, પણ તે કાષ્ઠમાં ગુપ્ત રહેલા અગ્નિના જેવું અપ્રકટ છે. પ્રયત્નથી પ્રકટ કર્યા વિના તે બહાર નીકળતું નથી. તેને પ્રકટ કરવાની કળામાં જ સર્વ સિદ્ધિઓની કુંચી રહેલી છે. જેને તે પ્રકટ કરતાં આવડે છે, તે ઇશ્વરોનો ઇશ્વર થાય છે.

મનુષ્યે જે કંઇ મેળવ્યું છે, અને હવે પછી મેળવશે, તે સઘળું આ મનના સામર્થ્યને પ્રકટ કરવાથી મેળવ્યું છે, અને મેળવશે. મનને જો તે સુધારે છે, તો તેનું સર્વ સુધરી જાય છે; મનપ્રતિ જો તે બેદરકાર રહે છે, તો તેની સઘળી જ બાજી ધૂળધાણી મળી જાય છે. તેને ઘાસના ઝુંપડામાં પૂરી મૂક્યો હોય છે, પણ જો તેના મનના ઉપર તેણે અંકુશ મેળવ્યો હોય છે, તો ઘાસના ઝુંપડાને સ્થાને તે સુવર્ણના મહાલયો અલ્પ સમયમાં આકર્ષી આણે છે, અને સુવર્ણના મહાલયમાં તે હોય છે, પણ તેના મનનું સામર્થ્ય કેમ પ્રકટ કરવું તે જો તે જાણતો નથી હોતો તો મહાલયને સ્થાને અલ્પ સમયમાં તે ઘાસનું ઝુંપડું આણી મૂકે છે. આથી જ સત્શાસ્ત્રો પોકારી પોકારીને વારંવાર કહે છે કે સઘળા પ્રકારના સુખનું અને સઘળા પ્રકારના દુઃખનું કારણ અન્ય કોઈ નથી, પણ આપણું મન જ છે.

સુખ અને દુઃખનું કારણ મન છે, એમ અસંખ્ય મનુષ્યો માને છે, અને કહે છે તથાપિ કોઈક જ વિચારવાન્ આ વાક્યનો વિચાર કરી, સુખને પ્રાપ્ત કરવા પોતાના પ્રયત્નના વેગને મનપ્રતિ વાળે છે. મન એ સુખનું કારણ છતાં, અને સુખને મેળવવાને સઘળા જ ઇચ્છતા છતાં કોઈક જ આ સંબંધમાં પોતાનું કર્તવ્ય શું છે, તે જાણવાનો પ્રયત્ન સેવે છે. સોમાંથી નવ્વાણું મનુષ્યો પોતાનું પાંડિત્ય દર્શાવવાને આ વચન જ્યાં ત્યાં બોલે છે; આ વાક્ય બોલતાં છતાં પણ પોતાનું જીવન તો તેઓ ચલાવતા હોય છે, તેમ જ ચલાવ્યે જાય છે; પોતાને દુઃખ આવતાં છતાં તેનું કારણ મન છે, એવો નામનો પણ વિચાર ન કરતાં, તે દુઃખને ટાળવાના બીજા જ ઉપાયો કરવા મચી પડે છે, અને આ પ્રમાણે આ શાસ્ત્રવચન મોટે ભાગે શાસ્ત્રમાં જ પડ્યું રહે છે.

મનુષ્યમાં રહેલું મન નામનું અગમ્ય કંઇક જો સુખનું અને દુઃખનું કારણ છે એમ અનુભવી પુરુષો વદે છે, અને વિચાર કરનાર સર્વને તે વાતની સત્યતા જણાય છે તો પછી મનસંબંધી જાણવાજેવું સઘળું જ જાણવાની આપણી પ્રથમ ફરજ છે, એ શું સહજ સ્પષ્ટ નથી થતું ?

સુખને મેળવવાને અને દુઃખને ટાળવાને આપણે ઇચ્છતા હોવાથી સુખદુઃખને આપનાર મન સંબંધી વિવિધ વિચારો આ સ્થળે કરવા યોગ્ય ગણ્યું છે.

મન એક જ છે, તથાપિ તે બે પ્રકારે અનુભવમાં આવે છે. એક પ્રકટ અર્થાત્ જેના વ્યાપારને જાગ્રત્ દશામાં આપણે નિત્ય અનુભવ કરીએ છીએ તે, અને બીજું અપ્રકટ અર્થાત્ જેના વ્યાપારનું આપણે યથાર્થ ભાન કરી શકતા નથી તથાપિ કાર્યવડે જેના સ્વરૂપને આપણે જાણીએ છીએ તે.

પ્રકટ મન ક્રિયા અથવા પુરુષાર્થને કરનાર છે. ક્રિયાને જો બીજકની ઉપમા આપીએ તો પુરુષાર્થરૂપ બીજકને ઉગવાની, વૃદ્ધિ પામવાની, અને અંતે ફળરૂપે પ્રકટ થવાની ભૂમિ અપ્રકટ મન છે. પ્રકટ મન જે જે ક્રિયા કરે છે, તે સર્વ મનના અંતરના ભાગમાં સ્થિર થાય છે, અને અપ્રકટ મનદ્વારા પોતાનું સારું અથવા નઠારું ફળ જીવને દર્શાવે છે. પ્રકટ મનથી થયેલી પ્રત્યેક ક્રિયા અપ્રકટ મનમાં પડે છે, અને ફળરૂપ થઇને પાછી બહાર નીકળે છે. પ્રકટ મન આંબો વાવે છે, તો અપ્રકટ મન કેરીઓ આપે છે; પ્રકટ મન બાવળ વાવે છે, તો અપ્રકટ મન કાંટા આપે છે. પ્રકટ મન જેવી ક્રિયા કરે છે તેવી જ પ્રતિક્રિયા અપ્રકટ મન કરે છે.

અપ્રકટ મન એ જીવોથી થતી અસંખ્ય ક્રિયાઓના સંસ્કારોનો કોશ છે. પ્રકટ મન પ્રતિક્ષણ ક્રિયા કરે છે, અને તેના સંસ્કારને આ અપ્રકટ મનમાં નાંખે છે. પ્રકટ મનની ક્રિયા માત્ર અપ્રકટ મનઉપર જ અસર કરે છે; અપ્રકટ મનની ક્રિયા, ક્રિયા કરનાર જીવના અણુ અણુઉપર અસર કરે છે. મનુષ્યની શારીરિક, માનસિક તથા આધ્યાત્મિક સ્થિતિનું જે કાળે જેવું સ્વરૂપ થયું હોય છે, તે કાળે તેનું તેવું સ્વરૂપ થવામાં તેના અપ્રકટ મનની તેના અણુ અણુઉપર થયેલી ક્રિયા જ કારણ હોય છે.

શું કરવું યોગ્ય છે, તેનો નિર્ણય પ્રકટ મન કરે છે; અપ્રકટ મન ક્રિયા કરવામાં જોઇતું શારીરિક બળ તથા માનસ બળ આપે છે.

બહાર પ્રકટ કરવાને મનુષ્ય સમર્થ છે; કારણ કે અપ્રકટ મનમાં જે ફળ ઉત્પન્ન કરવાના સંસ્કાર નાંખવામાં આવે છે, તે ફળ તે અવશ્ય ઉત્પન્ન કરે જ છે.

અપ્રકટ મન એ ઉત્તમ ફળદ્રુપ ભૂમિ છે. પ્રકટ મનની પ્રત્યેક ક્રિયા, પૂર્વે કહ્યા-પ્રમાણે, એ ભૂમિમાં રોપેલાં બીજકો છે; અને બીજકની જાતિપ્રમાણે સારાં અથવા નઠારાં ફળ પ્રકટાવે છે.

સઘળા દૃઢ નિશ્ચયોના તથા સઘળી તીવ્ર ઉંડી ઇચ્છાઓના સંસ્કાર અપ્રકટ મનમાં પડે છે, અને ત્યાં વૃદ્ધિને પામીને કેટલેક કાળે પોતાનાં ફળને ઉપજાવે છે.

સામર્થ્ય, બુદ્ધિબળ, જ્ઞાન, સુખ, આનંદ, આરોગ્ય, શુદ્ધિ, જીવન, કે મહત્તાની આપણા હૃદયમાં સ્ફુરતી ઇચ્છાઓના સંસ્કાર અપ્રકટ મનમાં પડે છે, અને ઇચ્છેલી વસ્તુને ઉત્પન્ન કરનાર સામગ્રીને અદૃષ્ટમાં રચવા માંડે છે. જો ઇચ્છા તીવ્ર હોય છે, અને ઇચ્છેલી વ-સ્તુનું સ્વરૂપ જેવું જોઇએ તેવું યથાર્થ રચાયલું હોય છે તો પ્રાપ્ત થનાર વસ્તુ ઉત્તમ પ્રકા-રની ઉત્પન્ન થાય છે; અને ઇચ્છા મધ્યમ અથવા મંદ હોય છે, તો પ્રાપ્ત થનાર વસ્તુ પણ તેવા જ પ્રકારની ઉત્પન્ન થાય છે.

સંસ્કાર અંતરમાં જે કંઈ સર્જે છે, તે મનુષ્યના જીવનમાં બહાર પ્રત્યક્ષ થયા વિના રહેતું જ નથી; તેથી કરીને અપ્રકટ મનમાં કેવી રીતે સંસ્કાર પાડવા તેનું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કર-વાથી મનુષ્ય પોતાના જીવનને જેવું કરવાને ધારે તેવું કરી શકે છે.

શરીરનું આરોગ્ય, મનનું તથા બુદ્ધિનું ઉત્તમ બળ, વિરલ પ્રતિભાશક્તિ, કામ કરવાની અસાધારણ શક્તિ,—આ એવી સંપત્તિઓ છે કે જે કોઇ પણ મનુષ્યનું અપ્રકટ મન, તેના ઉપર યથાર્થ સંસ્કાર પાડવાથી થોડા સમયમાં ઉત્પન્ન કરી શકે.

આપણું અપ્રકટ મન પૂર્ણ રીતે આપણી ઇચ્છાઓને અધીન વર્તે છે અને તેના સા-મર્થ્યનો અવધિ ન હોવાથી, તેની પાસે જે કાંઈ આપણે કરાવવા ઇચ્છીએ છીએ, તે તે આપણે માટે કરે છે.

મનુષ્ય જેવો થવા ઇચ્છે છે, તેવો તે થઇ શકે છે; અને તેવા થવાની કુંચી, અપ્રકટ મનને પોતાની ઇચ્છાપ્રમાણે વર્તાવવામાં અને પોતાની ઇચ્છાના સંસ્કારો તેના ઉપર પાડ-વામાં રહેલી છે.

પ્રત્યેક મનુષ્યના મનના આ અંતર ભાગમાં કલ્પનામાં પણ ન આવે એવાં સામર્થ્યો અપ્રકટપણે રહ્યાં છે, અને આ સામર્થ્યો સઘળાં જ પ્રકટ કરી શકાય એવાં હોવાથી મનુ-ષ્યના ઉદયની મર્યાદા કોઇથી આંકી શકાય તેમ નથી.

આ વિશ્વમાં 'મનુષ્યને કશું' જ અશક્ય નથી. તેનો માનસિક આંતર પ્રદેશ અગાધ અને અમર્યાદ છે. તેના સર્વોત્તમ અભ્યુદયની અખુટ સામગ્રીઓ તેમાં રહેલી છે. તેને પ્રાપ્ત કરવાની અને તે વડે પોતાનો સર્વોત્તમ અભ્યુદય કરવાની કળાનું, સંસ્કારી જનોને જ્ઞાન આપવું, એ આ લેખનો આશય છે.

(અપૂર્ણ).

ધનપ્રાપ્તિમાં પ્રવર્તતા નિયમો.

પ્રસ્તાવના.

જીવન નિભાવવામાં તથા તેને સુખવાળું કરવામાં, ધન એ આજે સંસારમાં ન ચાલે એવી વસ્તુ થઇ પડી છે. સત્ય યુગમાં કે એવા કોઇ પૂર્વ સમયમાં ધનવિના વ્યવહારમાં મનુષ્યોથી કદાચ જીવાતું હશે, અને સુખ ભોગવાતું હશે, પણ આજે તેમ થવું કઠિન છે. આજે ધનવિના સંસારમાં સુખથી રહી શકાય છે, એમ કહેનારને આજના સંસારનો અનુભવ નથી, એમ કહેવું ખોટું નથી.

'ધનવિના મનુષ્ય પોતાનું જીવન આનંદમાં' ગાળી શકે એવું એક પણ સુખ તેને મળી શકતું નથી, એટલું જ નહિ, પણ તેના પ્રાણને તેના શરીરમાં થોડા દિવસ પણ ટકી રહેવું કઠિન થઇ પડે છે. જેને સંસારમાં જીવવું છે, તેને ધનની નિરંતર અગત્ય છે, અને તેથી ધનપ્રાપ્તિમાં કયા નિયમો પ્રવર્તે છે, અર્થાત્ કેવા નિયમોના પાલનવડે ધન મળે છે, તે જાણવું પ્રત્યેક મનુષ્યને બહુ જ જરૂરનું છે.

જ્યાં ત્યાં મનુષ્યો આજે ધન, ધન અને ધનની જ ઝંખના કરે છે. ધનવિના હજારો અને લાખો મનુષ્યો પોતાને નિરંતરના દુઃખી માને છે, અને ધન મળવાથી દુઃખને ટળવાના સંભવને દઢપણે સ્વીકારે છે. ધન દુઃખરૂપ છે, અનેક દુર્ગુણોને આણનાર છે, અને પરિણામે નરકમાં નાંખનાર છે, એવું કહેનારા વિદ્વાન અને જ્ઞાનવાન્ પુરુષોની પ્રવૃત્તિ પણ જેટલી ધનને મેળવવાતરફ હોય છે, તેટલી બીજા કશા જ તરફ હોતી નથી. આ સર્વ એ જ દર્શાવે છે કે ધન એ વ્યવહારમાં સુખનો હેતુ છે, એ નિશ્ચય મનુષ્ય માત્રના હૃદયમાં સ્વભાવથી જ ઠરેલો છે.

આ પ્રમાણે ધન એ જ્યારે વ્યવહારમાં સઘળાની જ ઇચ્છાનો વિષય છે, અને સર્વ જે તેને માટે પ્રયત્ન સેવે છે તો પછી તે પ્રયત્ન સત્વર અને અવશ્ય સફળ થાય, એવા નિયમોનું જ્ઞાન મેળવવું, એ શું મનુષ્ય માત્રની ફરજ નથી ?

જેમ બીજી સર્વ વસ્તુઓની પ્રાપ્તિમાં નિયમ હોય છે, તેમ ધનની પ્રાપ્તિમાં પણ નિયમ છે, અને તે નિયમોનું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી જ્યારે તે પ્રમાણે મનુષ્ય અનુસરે છે, ત્યારે તેને ધન પ્રાપ્ત થયા વિના રહેતું જ નથી.

જેને જેને ધન પ્રાપ્ત થયું હોય છે, અથવા થાય છે, તેને શું નિયમોના પાલનવડે ધન મળ્યું હોય છે કે મળે છે ? હા, જેને જેને ધન મળ્યું હોય છે કે મળે છે, તેઓએ જાણતાં કે અજાણતાં નિયમોનું પાલન કર્યું હોય છે, તેથી જ તેમને ધન મળ્યું હોય છે કે મળે છે. કાર્યને હમેશાં કારણ હોય જ છે. ધનપ્રાપ્તિ પણ કારણવિના થતી નથી. અને આ કારણ ન સમજાય એવું અગમ્ય કે ગૂઢ નથી, પણ સામાન્ય બુદ્ધિવાળા સર્વ સમજી શકે એવું હોય છે, એટલું જ નહિ પણ સામાન્ય બુદ્ધિવાળા સર્વ, જો તીવ્ર ઇચ્છાવાળા અને આગ્રહી હોય છે તો આચારમાં મૂકી શકે એવું હોય છે.

લેખક ધનપ્રાપ્તિના કાંઈ નવા નિયમો શોધી કાઢી બુદ્ધિવાન વાચકોઆગળ રજુ કરવાનું મિથ્યાભિમાન કરતો નથી. જે નિયમો વાચકોની સેવામાં તે આજે ધરવા ભાગ્યશાળી

તેને વાંચ્યા છે, અને આજે હજારો તેને વાંચે છે. પૂર્વે હજારોએ તેના જ્ઞાનથી ઇચ્છાનુકૂળ ધનસંપત્તિ પ્રાપ્ત કરી છે, અને આજ હજારો તેના જ્ઞાનથી ઇચ્છાનુકૂળ ધનસંપત્તિ પ્રાપ્ત કરે છે. કોઇને તે નિયમો અવલોકનથી અને અનુભવથી સમજાયા હોય છે તો કોઈના સ્વભાવમાં જ તે નિયમો રમી રહ્યા હોય છે. વહાલા વાંચનાર ! તમને પણ તે નિયમોનું જ્ઞાન થવામાં આ લેખ નિમિત્તરૂપ થાઓ, અને તમે ઇચ્છાનુકૂળ ધનસંપત્તિને પ્રાપ્ત કરી વ્યવહારસુખની ટોચે સ્થિર થઈ રહો.

ધનપ્રાપ્તિના આ લેખમાં લખવામાં આવનાર નિયમો લેખકના નાના માથામાં ઘડાયા નથી, પણ જે આદિ કારણમાંથી આ બ્રહ્માંડ અને આ બ્રહ્માંડના જેવાં અનેક બ્રહ્માંડો તથા તે બ્રહ્માંડોમાં પ્રવર્તતા સિદ્ધ નિયમો પ્રકટ્યા છે, તેમાંથી પ્રકાશમાં આવ્યા છે. એ નિયમો તે પરમતત્ત્વરૂપ મહાસાગરના અસંખ્ય તરંગોમાંના થોડા તરંગો છે, અને તોપણ મહાસાગરના અન્ય સર્વ તરંગોથી તેઓ સ્વરૂપમાં જરા પણ જૂદા પડતા નથી.

ધન મળવું એ નસીબની કે દૈવયોગની કે અકસ્માતની વાત નથી. આ ને નસીબ લાખ રૂપીઆ આપે અને આને ફૂટેલી બદામ પણ ન આપે, એવી આપખુદી સત્તા નસીબને કોણે આપી ? નસીબજેવી સ્વતંત્ર વ્યક્તિ કોઈ છે જ નહિ. આપણી કરણીનું બીજું નામ નસીબ છે, અને તેના ઘડનાર આપણે પોતે જ છીએ. આપણું ઘડેલું નસીબ આપણને ન રુચ્યું, તો બીજું નવું સારૂં આપણને રુચે એવું ઘડતાં આપણા હાથ કોણે બાંધ્યા છે ? આપણી કરેલી અયોગ્ય કરણીથી આપણને આજે ફુટી બદામ પણ ન મળતી હોય, તેમાં નિરાશ થવાનું કે રડવાનું શું કારણ ? હજી તો આપણા હાથપગ સલામત છે, જ્ઞાનેંદ્રિયો નીરોગ છે, મન બુદ્ધિ વગેરે ચૈતન્યવાળાં છે, તો પછી શા માટે લાખ રૂપીઆ મળે એવી કરણી ન કરવી ?

પણ તમે પૂછશો કે એવી કરણી કયી ? લાખ, કરોડ, અબ્જ, ખર્વ, મહાપદ્મ રૂપીઆ મારે જોઇએ છે; કહો, કેવા નિયમો પાળવાથી તે મળે ? હું પાળવા તૈયાર છું. નિયમો પાળી પાળીને તો ઘણા મસાણમાં પહોંચી ગયા, પણ તાંબાનો કકડો સરખોએ તેમની નજરે પડ્યો નહિ. નિયમોની વાત બધી ફાંફાં છે. ચોપાનીયાંનાં પાનાં ભરી લોકોને ફોસલાવી ખાવાનાં ખોટાં ધતીંગો છે.

આમ અકળાવાથી લક્ષાધિપતિ કે અબ્જાધિપતિ થવાશે નહિ. કરણીનું સ્વરૂપ સમજાવવા માટે તો લેખનો આરંભ કર્યો છે. લેખ ધતિંગ છે કે કેમ, તેવો અભિપ્રાય ઉચ્ચારવાનો હક ધૈર્યથી તેને આચારમાં ઉતારનારને છે. તેમ કર્યા વિના ગમે તેવા મનસ્વી આરોપોની ફેંકફેંક કરનાર અવિવેકી દયાપાત્ર મનુષ્યોની સામે તોપો ગોઠવવી, એ મરેલાને મારવા જેવું અપકૃત્ય લેખક ગણે છે.

જેને માટે અસંખ્ય મનુષ્યો, સવારથી ઉઠે છે ત્યારથી રાત્રે સુતાં સુધી માથાતોડ મહેનત કરી મરે છે, અને એમ છતાં જે જોઇએ તેટલા પ્રમાણમાં મળતું નથી એવું જે ધન તેને થાકી જવાય એટલી મહેનત કર્યા વિના જોઇએ તેટલા પ્રમાણમાં મેળવવાના નિયમો છે, અને તેમનું જાણીને અથવા અજાણતાં પાલન કરીને જ આજે અનેક શ્રીમંતો ધનમાં રોળાય છે. નસીબથી અથવા અકસ્માતથી તેમને તે ધન મળ્યું છે એમ જેઓ માને છે, તેઓ બીજવિના વૃક્ષ ઉગે છે, એવું કહેનાર મનુષ્યના જેવા છે. જગતમાં જે જે બને છે તે સર્વને કારણું હોય જ છે. કેટલાક બનાવોનાં કારણ આપણને ન સમજાય માટે, તેમનાં કારણ

જ નથી, એમ કહેવું એ અવિચાર છે. ચોમાસામાં વૃષ્ટિ થવાને બદલે પોષ અથવા માઘ માસમાં માવઠું થાય માટે તેનું કારણ જ નથી, એમ કોણ બુદ્ધિમાન કહી શકે? કારણનું જ્ઞાન નથી હોતું ત્યાં સુધી જ માણસ બહારના પરિણામોનો ગુલામ થઇ રહે છે. કારણનું જ્ઞાન થતાં તે કાર્યોના રાજા બને છે. પ્લેગનું ખરૂં કારણ ન જાણવાથી જ પ્લેગના આગળ તે બકરીજેવો બની ગયો છે. જ્યારે પ્લેગનું ખરૂં કારણ તે શોધી કાઢશે ત્યારે પ્લેગ તેના આગળ બકરીજેવું થઇ જશે. વરાળ, વાયુ, વિજળી, ગુરુત્વાકર્ષણ વગેરે કુદરતનાં સામર્થ્યો પૂર્વે મનુષ્યના ઉપર સત્તા ભોગવતાં; આજે નિયમોના જ્ઞાનથી મનુષ્ય તેમની પાસે દાસપણું કરાવે છે. ધનના સંબંધમાં પણ એમ જ છે. નિયમોનું જ્યાં સુધી તેને અજ્ઞાન હોય છે ત્યાં સુધી લક્ષ્મીની તે ખુશામત કરે છે. તેના કાલાવાલા કરે છે, તેની પ્રસન્નતામાટે મરી મટે છે, પણ લક્ષ્મીની તેના ઉપર અમૃતદૃષ્ટિ થતી નથી; તે દરિદ્રનો દરિદ્ર જ રહે છે. પરંતુ નિયમોનું જ્ઞાન થતાં લક્ષ્મી તેની દાસી થઇ રહે છે, તેના ચરણમાં અનર્ગળ દ્રવ્ય રેળાય છે; તે લાખો રૂપિયા ખરચે છે; અને તોપણ તેનું ધન ખુટવાને બદલે વધે છે.

જેને જેટલાનો ખપ હોય છે, તેટલું તેને આપવાનો નિયમ આખી કુદરતમાં દૃષ્ટિએ પડે છે. ખનિજ સૃષ્ટિમાં વિવિધ ખનિજો પોતાના પોષણમાટે જેની જરૂર છે તે તત્ત્વોને પૃથ્વીમાંથી જોઇતા પ્રમાણમાં પોતાના પ્રતિ આકર્ષી લે છે, અને કુદરત તેમને તે આપવામાં કદી સંકોચ કરતી નથી. વૃક્ષોને પોતાના પોષણમાં જળ, વાયુ, પ્રકાશ, અને કેટલાક ક્ષારોની જરૂર હોય છે, અને કુદરત તેમને તેમના ઉપયોગના પ્રમાણપૂરતું આપે છે. પશુપક્ષીઓને પણ તે જ પ્રમાણે તે તેમને જોઇતી વસ્તુઓ આપે છે. ઓકસીજનના એક અણુને જળના કણરૂપે બનવા હાઇડ્રોજનના બે અણુની જરૂર પડે છે, અને કુદરત તેને તે આપે છે, અને આ પ્રમાણે આખા વિશ્વમાં જળ બને છે.

ખનિજના, વનસ્પતિના, કે પશુપક્ષિના મોંમાં જઇને, કુદરત તેમને જે જોઇએ છે તે આપે છે એવું કંઇ નથી, પણ કુદરતપાસેથી પ્રયત્નથી તેઓ પોતાને જોઇતી વસ્તુ લે છે. કુદરત આળસુને ઉત્તેજન આપતી નથી, પણ પ્રયત્નશીલઆગળ પોતાના ભંડાર ઉઘાડા મૂકી દે છે. વૃક્ષ પૃથ્વીમાં રહેલા પાણીપર્યંત પોતાનાં મૂળ ઉંડાં નાંખે છે, તો કુદરત પોતાનો અખુટ જળભંડાર તેના આગળ ધરી દે છે. જોઇતી વસ્તુ મેળવવાના નિયમને અનુસરીને ખનિજ, વનસ્પતિ વગેરે પોતાને જોઇતું કુદરતપાસેથી મેળવે છે.

ઓકસીજનને પોતાના જીવનનો હેતુ સિદ્ધ કરવાને હાઇડ્રોજનની જરૂર પડે છે; ખનિજને પોતાના જીવનનો હેતુ સિદ્ધ કરવાને ગંધક, પારદ આદિ તત્ત્વોની જરૂર પડે છે; વનસ્પતિને જળ, વાયુ, પ્રકાશ વગેરેની જરૂર પડે છે, અને પશુને ઘાસ વગેરે વનસ્પતિની જરૂર પડે છે. આ કાળના મનુષ્યોને પોતાના જીવનનો હેતુ સિદ્ધ કરવાને માટે ધનની જરૂર પડે છે. અને વનસ્પતિ વગેરે જેમ નિયમનો ઉપયોગ કરી, જેટલાની તેને જરૂર છે, તેટલું કુદરતપાસેથી મેળવી લે છે, તેમ મનુષ્ય પણ જો નિયમનો ઉપયોગ કરે તો મેળવી લે તેમ છે. બાળપણમાં અજાણ્યાં નિયમનો ઉપયોગ કરી તે વનસ્પતિ વગેરેની પેઠે જ કંઇક અંશમાં મેળવી લે છે, પણ મોટી ઉમરે સર્વદા તેનાથી તેમ બનતું નથી. નિયમોનું જ્ઞાન મેળવવાની તેને આવશ્યકતા રહે છે; અને જ્યારે તે જ્ઞાન તે મેળવે છે ત્યારે તે કુદરતપાસેથી જે જોઇએ

આપણા સુખને માટે જેટલું ધન આપણે જોઇએ તેટલું ધન આપણને મળે, એવો કુદરતમાં નિયમ હોવાથી, તે નિયમ વગેરેનું જ્ઞાન આપવાને માટે આ લઘુ લેખ લખવા વૃત્તિએ વેગ ધર્યો છે. તે નિયમને યથાર્થ સમજવાઉપર તથા તેને દઢતાએ પાલન કરવા ઉપર ફળનો આધાર રહેલો છે, એ વાર્તા વાંચનારે વિસરી જવી જોઇતી નથી.

સર્વ પ્રકારની ચઢતીનો આધાર નિયમોના પાલનઉપર જ રહેલો હોવાથી, નિયમો જાણવાં માત્રથી જ જોઇતું ધન મળશે, એવી ખોટી આશા કોઇએ બાંધવી નહિ. કસરત કર્યાવિના કસરતના નિયમો જાણવાથી કોણે પોતાના શરીરને બળવાન્ કર્યું છે ? વિદ્યાભ્યાસ કર્યા વિના, વિદ્યાનાં નામ માત્ર જાણી કોણ વિદ્વાન્ થયું છે ?

તાતાએ અથવા કાર્નેગીએ અથવા રૉકફેલરે મેળવેલી અઢળ સંપત્તિ, જાણતાં અથવા અજાણતાં થયેલા નિયમોના પાલનનો જ પરિણામ છે. બીજી બધી બાબતોને ભૂલી જઇને, જે નિયમના પાલનથી ધન મળે છે, તેમાં જ ચિત્તને એકાગ્રતાપૂર્વક અખંડ જોડેલું રાખવાથી તેઓને આવું અનર્ગલ ધન મળ્યું છે.

વ્યવહારસુખ મેળવવાને માટે બીજી વસ્તુઓ મેળવવાની જરૂર ભલે કેટલાક કરેતા હોય, પણ વિચારવાન્ને સહજ વિચાર કરતાં જણાશે કે ધનને જ મેળવવાની સર્વ મનુષ્યોને સહુથી પ્રથમ અને મોટામાં મોટી અગત્ય છે. કારણ કે ધન મળતાં, સઘળું જ સુલભ થઇ જાય છે. તમે ગમે તેવા ઉત્તમ અને પરોપકારી પુરુષ હો, અને જગતનું કલ્યાણ કરવાની તમે તમારા મનમાં ગમે તેવી ઉત્તમ યોજનાઓ ઘડી હોય, પણ જો તમારી પાસે ધન નહિ હોય તો તમારે મનમાં પરણીને મનમાં જ રાંડવું પડવાનું. તમે દેશની ચઢતી કરવાની મોટી મોટી વાતો સવારથી સાંજસુધી ભલે જ્યાં ત્યાં ચોરાનાં વર્ગો કર્યા કરો, દેશમાં સ્વદેશી ઉદ્યોગનાં આવાં કારખાનાં કાઢવાં જોઇએ અને આમ વ્યાપાર વધારવો જોઇએ, આપણા લોકોને આવી કેળવણી આપવી જોઇએ, ને આમ તેમને સુધારવા જોઇએ એવું મોટાં મોટાં હૃદયવેધક ભાષણોથી જ્યાં ત્યાં પ્રજાને ભલે જણાવતા રહો, પણ જો તમારી પાસે પૈસો નથી, તો તમારા હાથ અને પગ સો સો મણની બેડીઓ જડેલાજેવા જ છે. ધનવિના પ્રાણ છતાં પણ તમે મુડદાજેવા જ છો. તમારા હવાઇ કિલ્લાઓ હવામાં જ ઝોલા ખાવાના, અને તેમાં એક ચકલીસરખીને પણ માળો બાંધીને રહેવાનો સંભવ કદી પણ આવવાનો નહિ તો તમારે તેમાં રહેવાનો દિવસ આવવાની તો વાત જ શી ? આજે દેશમાં સ્થળે સ્થળે 'નેશનલ યુનીવરસીટીઓ' (રાષ્ટ્રિય વિશ્વવિદ્યાલયો) કે કળાભવનો નથી નીકળી શકતાં તેનું કારણ આપણા દેશહિતચિંતકોના હાથમાં ધન નથી, એ શું સ્પષ્ટ નથી? ધન ન હોવાથી આપણે કેટલું કેટલું નથી કરી શકયા, તે આપણને ક્યાં અજાણ્યું છે ? તેમ ધન હોત તો આજે આપણે કેટલા આગળ વધ્યા હોત, તેનું અનુમાન કોણ કાઢી શકે એમ છે ?

ધન સ્વતંત્રતા અર્પે છે, અને સ્વતંત્રતા મળતાં મનુષ્ય સર્વ જ સાધી શકે છે, કારણ કે ઉન્નતિનો ખરો પાયો સ્વતંત્રતા છે. જ્યાં પરતંત્રતા છે, ત્યાં દુઃખમાત્ર આવીને વસે છે, અને જ્યાં સ્વતંત્રતા છે, ત્યાં સુખના મહાસાગર રેલાય છે; અને વિવેકી જનોને ધન સ્વતંત્રતા આપનાર હોવાથી, એવું એક પણ સુખ નથી—પછી તે વ્યાવહારિક હોય કે પારમાર્થિક હોય—કે જેને વિચારવાન્ પુરુષો ધનવડે ન સિદ્ધ કરી શકે. આથી જ ધનને ચાર પુરુષાર્થમાં બીજો પુરુષાર્થ કહ્યો છે, અને તે સાધનારનું જીવન, સફળ ગણ્યું છે.

ધર્મ એ પહેલો પુરુષાર્થ છે, અને ધન નામના પુરુષાર્થને સાધવાનો પ્રયત્ન કરવા પહેલાં તેને પ્રથમ સાધવાની મુખ્ય અગત્ય છે એમ કોઇ કહે તો તેની ના નથી. ધર્મને સાધવાની પ્રથમ અને મુખ્ય અગત્ય લેખક પણ સ્વીકારે છે, અને તેથી જ તે નિયમનાં પાલન માટે આટલો આગ્રહ દર્શાવે છે. જેને લેખક નિયમ કહે છે, તેનો ધર્મમાં જ સમાવેશ થઇ જાય છે. ધનપ્રાપ્તિનો નિયમ ધર્મથી જૂદો નથી, પણ તે ધર્મ ટીલાંટપકાંમાં કે ગાયની પૂંછડી જેવડી ચોટલી રાખવામાં કે કાચના પ્યાલામાં દુધ ન પીવામાં કે એવાં માલવિનાના બાહ્યાચારમાં જ સમાયેલો નથી. ખરા ધર્મને બાજુએ મૂકી આવા બાહ્યાચાર જ ધર્મનું સર્વસ્વ છે, એમ ઘણા માની બેઠા છે. આવા બાહ્યાચાર અધિકારપરત્વે અગત્યના છે, પણ તેમને જ આગળ તરતા રાખવા માટે ખરા ધર્મનો ભોગ અપાઇ જતો હોય તેના પ્રતિ દૃષ્ટિ પણ નાંખવી, એના જેવું ખેદજનક બીજું કશું જ નથી. સદ્વિવેકી વાચકને લેખના અંતપર્યંત વાંચતાં જણાશે કે ધનપ્રાપ્તિનો નિયમ યથાર્થ ધર્મથી વિરુદ્ધ નથી, પણ તેના જ અંશરૂપ છે.

આ લેખ કંઇ પારસમણિ નથી કે તે વાંચવાથી ઘરનાં બારી બારણાંની સાંકળોને, નકુચાને અને ખીલા વગેરેને સોનું કરી મૂકશે, અને બીજા જ દિવસથી બારણામાં મદમસ્ત હસ્તિઓ ઝુલે, એટલી સંપત્તિ કરી આપશે. એ લેખમાં ચમત્કારિક કશું જ નથી. તેમાં માત્ર માનસ શાસ્ત્રના આધારે, અને આચારમાં મૂકવાથી વિજયને અર્પનારૂં નિયમોને યોગ્ય સાંકળથી જોડી દીધા છે. તે શસ્ત્ર છે, પણ મ્યાનમાં ઘાલી, કેડે બાંધી, શરીરમાં ખપતા અર્થે જ્યાં ત્યાં ફરવા માટે નથી, પણ સમરાંગણમાં ઉપયોગ કરવા માટે છે. વાપરનારનો વિજય છે, કેડે બાંધી ભભકો મારનારનો નથી.

રાંધ્યાવિનાનો આહાર અધિક આરોગ્યપ્રદ છે.

રાંધેલા ખોરાકથી શરીરનું આરોગ્ય જેવું રહે છે, તેના કરતાં રાંધ્યાવિનાનો આહાર ગ્રહણ કરવાથી અધિક રહે છે, એવો કેટલાક પશ્ચિમના વિદ્વાનોનો હવે અભિપ્રાય થતો જાય છે. યુજીન ક્રિસ્ટિયન નામના એક અમેરિકન વિદ્વાન્ અનેક રોગીઓના વ્યાધિઓ હાલ કાચા આહારથી જ ટાળે છે, તથા તેમને સુદૃઢ આરોગ્યવાન્ કરે છે. એ વિદ્વાનના વિચારો પ્રસંગ-પરત્વે વિસ્તારથી જણાવીશું. આ સ્થળે આ પ્રસંગે મેબલ ગીફોર્ડ શાઇને કાચા આહાર-સંબંધમાં પ્રકટ કરેલો પોતાનો અનુભવ જણાવીએ છીએ. તે લખે છે કેઃ—

હું કેટલાંક વર્ષથી ફળ, મેવો (બદામ, કાજુ વગેરે) કાચી રોટલી, દેવતાઉપર શેકેલી થોડીક રોટલી, અને રાંધેલાં શાક ખાઇને મારો નિર્વાહ કરું છું, અને તેથી મને ઘણો લાભ થયો છે. બીજા ઘણા મનુષ્યોને પણ મેં આવો આહાર ગ્રહણ કરવા સલાહ આપી છે, અને તેથી તેમને પણ અત્યંત આશ્ચર્યકારક લાભ થયો છે. આમ છતાં કાચાં શાક ખાઈ જોવાનો પ્રયોગ ગઇ વસંતઋતુસુધી મેં કર્યો નહતો. મારી પચનશક્તિ મૂળથી જ બહુ બળવાન્ ન હોવાથી હું એમ ધારતો હતો કે કાચાં શાક અને તેમાં પણ કંદ, જે બહુ જ કઠણ, ભારે, અને રાંધ્યાવિના પચી શકતા નથી, તે મને ભાગ્યે જ પચી શકશે. પરંતુ આહારના પદાર્થોને રાંધવાથી તેમનું ખરેખરું સત્ત્વ બળી જાય છે, એ વિષે વારંવાર પુષ્કળ વાંચવામાં આવવાથી, તેમ જ ફળ અને કાચાં અનાજના લાભની મને પોતાના અનુભવથી ખાતરી થયેલી હોવાથી, કાચાં શાકનો થોડા દિવસ અનુભવ કરી જોવા મને મન થઈ આવ્યું. આ વસંતઋતુમાં હું જ્યાં રહેતો હતો ત્યાં જોઇએ તેટલાં ફળ ન મળી શકવાથી, અને શાકના ટોપલે ટોપલા નિત્ય મારા બારણાઆગળથી જતા હોવાથી મને લાગ્યું કે કાચાં શાકની અજમાયશ કરવાનો આ બહુ સારો યોગ છે.

મેં 'કેલ' (કોબીજની એક જાત) થી શરૂઆત કરી. મેં તેને થોડી વાર પાણીમાં પલાળી મુકી. પછી તેના ઝીણા ઝીણા કકડા કર્યા. પછી તેમાં થોડી ખાંડ, લિંબુનો રસ, અને *ઓલાઈવનું તેલ નાંખ્યું. કોઈ પણ શાકની સાથે કોથમીર, અથવા ફુદીનો, અથવા સહજ આદુ મેળવવાથી તેના સ્વાદમાં વૃદ્ધિ થાય છે. મૂળાની અથવા કાંદાની છીણ પણ તેની સાથે મેળવી શકાય છે. પરિણામ બહુ જ સંતોષકારક આવ્યો. એકલા મૂળા પણ આ રીતે ખાઈ શકાય છે. લિંબુનો રસ નાંખવાથી કાચાં શાક બહુ સ્વાદિષ્ટ લાગે છે. પછી મેં 'કેલ' અને મૂળાની સાથે 'બીટ' ને (એક જાતનો શકરીયાજેવો કંદ) મેળવ્યો. આથી ખાવાની ખુબ મઝા પડી. આ સ્થળે હું જણાવીશ કે મને આજ સુધી શાકઉપર જરા પણ પ્રીતિ ન હતી, અને મને તે ભાવતાં પણ ન હતાં. વળી જે વસ્તુઓ ભાવે છે, તે જ સહેલાઇથી પચે છે, એવો નિયમ હોવાથી કાચાં શાક મને નહિ જ પચે, એવું મારું માનવું હતું; પરંતુ ઉપર વર્ણવ્યાપ્રમાણે કાચાં શાક ખાવાથી તે મને પચી ગયાં, એટલું જ નહિ પણ મને તેમના ઉપર પ્રીતિ પણ થઈ. 'કેલ' મળતી બંધ થઈ, ત્યારે મેં કોબીજ ખાવા માંડી. આ શાક જ્યારે રાંધવામાં આવે છે, ત્યારે અત્યંત દુર્જર થાય છે, અને બહુ પ્રબળ જઠરાગ્નિવાળા જ તેને પચાવી શકે છે. પણ કાચી કોબીજ મને તો સહેલાઇથી પચી ગઈ. મૂળા

* કોબીજસાથે અત્ર પ્રયોગ ... ઓલાઇવને બદલે ... મીઠું તેલ વાપરવું.

જ્યારે ઉલી ગયા, ત્યારે મેં તેમની જગાએ કાંદા વાપરવા માંડ્યા. કોબીજ મળતી બંધ થઇ ત્યારે મેં 'લેટ્યુસ' (એક જાતની ભાજી) વાપરવા માંડી. તેની જોડે મેં બટાટા ભેળવ્યા. પ્રથમ તો મને લાગ્યું કે કાચા બટાટા હું કદી જ ખાઈ શકવાનો નથી, પણ બીજાં શાક સાથે ખાતાં, તે બીજા શાકનો સ્વાદ તેણે વધાર્યો એટલું જ નહિ, પણ જ્યારે મેં તેને આદુ, તેલ કાંદા વગેરે નાંખી એકલા ખાવા માંડ્યા ત્યારે તે બહુ સ્વાદિષ્ટ જણાયા.

થોડો સમય આ પ્રમાણે કાચાં શાક ખાધા પછી તો રાંધેલાં શાક અને બેસ્વાદ જણાવા લાગ્યાં. પણ કાચાં શાકનો એટલો જ લાભ ન હતો. શરીરને પોષણ આપવાનો અને ચૈતન્યમય કરવાનો કાચા શાકનો ગુણ અનુભવ કરનાર જ જાણે છે. રાંધેલાં શાકથી પેટ ભરનારને શરીરમાં બળ આવેલું કે હોંશિયારી આવેલી જણાતી નથી. તેને પોતાનું પેટ ટબજેવું; અને શરીર ગીદડજેવું, તથા સુસ્તી ભરાયલું જણાય છે. તેને પથારીમાં આળોટવાનું અને ઉંઘવાનું મન થાય છે. કાચા આહારને ખાનારને આમાંનું કશું જ જણાતું નથી. રાંધેલું અનાજ ખાવાથી ઘણી વાર ઘણાને તો જાણે પેટમાં સીસું રેડ્યું હોય તેવું થાય છે. કાચો આહાર અથવા સૂર્યના તાપથી રંધાયલો આહાર આવો કશો જ પરિણામે પ્રકટાવતો નથી. અજીર્ણ અથવા અપચાથી ત્રાસેલા મનુષ્યોએ રાંધ્યાવિનાનાં ફળ, શાક, અને અન્ન ખાઇ જોવાં. તરત જ તેમને જણાશે કે પેટમાં ગડુડુડુ થતું નથી, અને ખાટા ડકાર આવતા નથી, કે છાતીમાં દાહ થતો નથી. રાંધેલું અનાજ ખાનારને જમ્યા પછી ચાલવું પડે છે કે કંઇ કામ કરવું પડે છે તો મરવાજેવું લાગે છે. કાચો આહાર ખાનારને ચાલતાં કે કામ કરતાં ઉલટો આનંદ થાય છે. નવું બળ આવવાથી તેને કામ કરવાનું મન થાય છે. વળી મગજ સુસ્ત અને જડજેવું થવાને બદલે તથા ખાવાથી તેમાં ભીણો ચઢવાને બદલે તે હોંશિયારીવાળું અને ચંચળ રહે છે, અને વિચારો વધારે નિર્મળ અને તેજસ્વી થાય છે. વળી આકળો સ્વભાવ, ચીડીયાપણું, ઘડી ઘડીમાં લાગણી થઈ આવવાની ટેવ; એ સર્વ જતાં રહે છે. પૂર્વે જે હજારો બાબતોથી જરા જરા વારમાં વ્યાકુળતા થઇ આવતી હતી, તેને બદલે હવે શાંતિનો અનુભવ થાય છે.

રાંધેલા અને વગર રાંધેલા આહારના ગુણમાં આટલો બધો ફેર પડી જવાનું કારણ શું? એ જ કે શરીરને બનાવનાર પરમેશ્વરે શરીરનું ઉત્તમ રીતે પોષણ થઇ રહે એવા આહારના પદાર્થો યોગ્ય પ્રમાણથી બનાવ્યા છે. રાંધવાથી આ પ્રમાણનો નાશ થાય છે; કેટલાંક આવશ્યક તત્ત્વો વરાળ થઈને ઉડી જાય છે; કેટલાંક તત્ત્વો જે પાણીમાં ખોરાક રાંધ્યો હોય છે, તે પાણીને આહારને ઓસાવતી વખતે જ્યારે બહાર કાઢી નાંખવામાં આવે છે, ત્યારે તેની સાથે નીકળી જાય છે (લગભગ ઘણા આહારનાં પૌષ્ટિક તત્ત્વો આ પ્રમાણે પાણી સાથે કાઢી નાંખવામાં આવે છે.) અને બાકીનાંમાં રાંધવાની ક્રિયાથી એવા તો રાસાયણિક ફેરફાર થાય છે, કે જેથી તે આહારનો પદાર્થ ખાવાને માટે નાલાયક થાય છે, અને ખાવામાં આવે છે તો લાભને બદલે હાનિ કરે છે. આહારમાં રહેલું કુદરતી જળ, રાંધવાથી બળી જાય છે, અને બહારથી જે નવું ઉમેરવામાં આવ્યું હોય છે, તેનામાં કુદરતી જળનો ગુણ હોતો નથી. શરીરને કેટલાંક તત્ત્વો ઘણાં ઓછાં મળે છે, અને કેટલાંક તત્ત્વો જોઇએ તે કરતાં વધારે મળે છે; કુદરતી રુચિનો નાશ થાય છે, અને તેને બદલે ખાઉધરી રુચિ ઉત્પન્ન થાય છે, અને કાચા

કુદરતી આહારવિના મનુષ્યને જે દીઠું, તે ખાવાની વૃત્તિ થાય છે. આથી શરીરને પોતાના પોષણમાં આવશ્યક તત્ત્વો મળતાં નથી, અને તે ભુખે મરે છે.

શંધેલા આહારમાં ગુણ છે કે વગર રાંધેલામાં, એનો નિર્ણય કરવામાટે વાદવિવાદમાં ઉતરવાની જરૂર નથી. જાતે જ અજમાયશ કરી જુઓ, અને તમારી તરત જ ખાતરી થશે. પણ કાચા આહારમાં મીઠું, મરચાં, મરી, ગરમમસાલા કે એવી જ બીજી આડીઅવળી વસ્તુઓ નાંખવાના સ્વાદીયાવેડા કરવા હોય તો કાચા આહારનો પ્રયોગ કરશો જ નહિ. મસાલા વગેરે વાપરવાથી લાભની આશા રાખશો નહિ. મેં ઉપર કહ્યું તેવી સાદી રીતે જ શાક તૈયાર કરવું હોય તો કરજો. આદુ પણ નામનું જ નાંખવાનું છે. મસાલા વગેરે આહારના પદાર્થો નથી, અને શરીરના પોષણમાં તેમની અગત્ય નથી. કાચા ખોરાક ખાનારે એક વાત ખાસ ધ્યાનમાં રાખવી, અને તે એ કે ખોરાકને પાણીજેવો થાય ત્યાં સુધી ચાવવો. જળવિના બીજું કશું જ પીવું નહિ. દુધ પણ ટાઢું જ ખાવું. ચાહ, કોફીનો સમૂળ ત્યાગ કરવો. એવાં ઉષ્ણ પાન વગેરે ઉત્તેજક પદાર્થો જઠરના જ્ઞાનતંતુઓને જડ કરી નાંખે છે, તથા બીજાં પણ ઘણાં નુકસાન કરે છે. ચાહ, કોફી વગેરેની ઇચ્છા ન થાય ત્યારે જાણવું કે હવે શરીર નીરોગ થયું છે, અને કુદરતી રુચિ પ્રકટી છે. કોઇ પણ જાતના રોગવાળા માણસો જ ચાહ કોફીમાટે વલખાં મારે છે.

કૃત્રિમ રાંધેલો ખોરાક જેઓ ખાય છે તેઓ દિવસે દિવસે શરીરે ક્ષીણ થતા જાય છે. આ ક્ષીણતાને આપણે વૃદ્ધાવસ્થા અને રોગના નામથી ઓળખીએ છીએ. જેઓ વગર રાંધેલો કુદરતી ખોરાક ખાઇને પોતાનો નિર્વાહ કરે છે તેઓને તેઓનું શરીર પ્રતિવર્ષે નવું થતું જતું અને સુધરતું જણાય છે.

દુધ કેવી રીતે ગ્રહણ કરવું ?

બીજા આહારના પદાર્થોકરતાં દુધમાં વિશેષ પૌષ્ટિક તત્ત્વો રહ્યાં છે, માટે તે આહારનો ઉત્તમ પદાર્થ ગણાય છે, એમ કંઇ નથી. એવા ઘણા બીજા પદાર્થો છે કે જેમાં દુધકરતાં પણ અધિક પોષણનાં તત્ત્વો છે, પરંતુ બીજા આહારના પદાર્થો જ્યારે વહેલા પચતા નથી, અને શરીરમાં પોષણરૂપે ભળી જતા નથી, ત્યારે દુધ બહુ જ થોડા સમયમાં અને ઓછા શ્રમે પચી જાય છે, અને પોષણરૂપે ભળી જાય છે. આથી તેને આહારના ઉત્તમ પદાર્થરૂપે સર્વ સ્વીકારે છે. આમ છતાં હાલ દુધ જે રીતે ગ્રહણ કરવામાં આવે છે, તેથી તેના જોઇએ તેવા લાભ જણાતા નથી. દુધને શેર અથવા બેશેર સામટું પીવું નહિ જોઇએ, પણ થોડે થોડે અંતરે, થોડું થોડું પીવું જોઇએ. પચનશક્તિના પ્રમાણમાં કલાકે કલાકે પાશેર અથવા અર્ધશેર એકી વખતે પીવું જોઇએ. આ રીતે પીવાથી નબળી પચનશક્તિવાળો મનુષ્ય પણ સહેલાઇથી બપોરના બે વાગતાસુધીમાં ચાર શેર દુધ પચાવી શકે છે. દુધ પીનારે સવારે બિલકુલ ખાવું નહિ. સાંજે માત્ર એક વાર જમવું. વળી આ દુધ બાળક જેમ ધાવે છે, તેમ ચુસીને પીવું. ચુસીને પીતાં અર્ધશેર દુધ પીતાં દશ અથવા પંદર મિનિટજેટલો સમય જાય છે. આમ ધીરે ધીરે દુધ પીવાથી તે પેટમાં દહીં થઈ જતું નથી, પણ જઠરમાં તેના ઉપર તત્કાળ પચનક્રિયા થવા માંડે છે.

ય છે. તેના કરતાં મીઠું ખાવાથી આજે વધારે અને વહેલાં વૃદ્ધ થાય છે. તમાકુ વગેરે વ્યસનો મનુષ્યોની આજે જેટલી ખુવારી કરે છે, તેના કરતાં મીઠું વધારે ખુવારી કરે છે. આપણાં યોગશાસ્ત્રોમાં તો યોગસાધકોને મીઠું ખાવાનો કેવળ નિષેધ જ કર્યો છે.

श्रीश्रेयस्साधकअधिकारिवर्गना महोत्सवो.

આ વર્ગનો **નવમ સાધનસમારંભ** નામનો ૭૬ મો મહોત્સવ ગયા ફાલ્ગુન માસની પૂર્ણિમાથી સાત દિવસસુધી, સુરતસમીપ સમુદ્રતટે આવેલા ડુમસમાં પ્રતિવર્ષના નિયમાનુસાર યથાવિધિ પાલન કરવામાં આવ્યો હતો. દયાકુંવર લૉજની સામેના મેદાનમાં બે વિશાળ મંડપ ઉભા કરવામાં આવ્યા હતા, તથા દયાકુંવર લૉજને તથા તે મંડપોને ચિત્રવિચિત્ર ધ્વજાપતાકાથી તથા શોભાને વધારનાર અન્ય સાહિત્યોથી મનોહર રીતે સુશોભિત કરવામાં આવ્યાં હતાં. ચારસેંઉપર સાધકોની સંખ્યા, તથા પચાસઉપર અન્ય ઉદાસીન સજ્જનોની સંખ્યા, વિવિધ દૂરનાં તથા સમીપનાં સ્થળોથી સમારંભમાં ભાગ લેવા એકત્ર થઈ હતી. ઉપાસનાનો ક્રમ પ્રાતઃકાલે સાડા છ થી રાખ્યો હતો. એ સમયે સર્વે સાધકો સ્નાન કરી, સંયમને માટે ખાસ રચેલા એક શાંત સ્થળમાં, પોતાને પ્રાપ્ત વિવિધ ઇષ્ટોપાસનની ક્રિયાઓમાં યોજાઇ જતા હતા. એ પ્રસંગમાં ભાગ લેનાર એક ઉદાસીન સજ્જન લખે છે કે 'આપની ડુમસની સંયમશાળા પૂર્વના કોઇ મહર્ષિ તેમના વિદ્યાર્થીઓસાથે હોય તેવો દેખાવ આપી પૂજ્યભાવ ઉત્પન્ન કરતી હતી. તેના વાતાવરણમાં વેશ્યા નારી સતી થઈ જવાનો સંભવ મને તો જણાયો હતો, કારણ મારા પ્રતિકૂળ વિચારવાળા એક મિત્ર પણ અનુકૂળ ભાવ કાઢવા મંડી પડ્યા હતા, તેનો મને પ્રત્યક્ષ અનુભવ થયો છે. એ વાતાવરણમાં આવવાથી મને તો એવું થયું કે મારી કેટલીક શંકાઓ જેનું નિવારણ હું કોઇને પૂછીને કરવા ઇચ્છતો હતો, તે શંકાઓની ગાંઠ એની મેળે છૂટી ગઇ છે.'

સંયમની ક્રિયાઓ કરવાથી, તથા વિવિધ સદ્વિચારોના સેવનથી સમારંભના સ્થળનું વાતાવરણ એવા તો અલૌકિક આનંદ તથા શાંતિને પ્રકટાવનાર થયું હતું કે તેમાં ભાગ લેનાર સર્વને સમારંભના સાતે દિવસ, સમારંભથી ઇતર જગતનું કેવળ વિસ્મરણ થયું હતું, તથા અપૂર્વ આનંદના ભોગમાં સાત દિવસ એક ક્ષણની પેઠે વહી ગયા હતા.

સાંજનો સમય વ્યાખ્યાનો તથા કીર્તનોમાટે રાખવામાં આવ્યો હતો. સુરતથી તેમ જ ડુમસમાં આવી નિવસેલા અનેક સજ્જનો પ્રતિદિન વ્યાખ્યાનો તથા કીર્તનોનો આનંદ લેવા પધારતા હતા. કેટલીક સુશિક્ષિત સ્ત્રીઓ પણ વ્યાખ્યાનાદિ શ્રવણ કરવા પોતાના વડિલ જનોસાથે આવતી હતી. પ્રથમ દિવસે વર્ગના ઇષ્ટ સદ્ગુરુ **શ્રીમદ્ ઉપેન્દ્ર ભગવાને** 'ઇષ્ટસ્મરણ' એ વિષયઉપર આશ્ચર્યકારક વક્તૃત્વપૂર્વક સુરમ્ય વ્યાખ્યાન આપ્યું હતું. બીજે દિવસે આ પત્રના વ્યવસ્થાપકે 'સર્વોત્તમ ઋષિ' એ વિષયઉપર તથા ત્રીજે દિવસે 'દુઃખના હેતુઓસંબંધી કેટલાક વિચારો' એ વિષયઉપર વ્યાખ્યાનો કર્યાં હતાં. ચોથે દિવસે શ્રીયુત નગીનદાસ પુરુષોત્તમદાસ સંઘવીએ 'આત્મદર્શન' નામના વિષયઉપર હૃદયંગમ વ્યાખ્યાન કરી શ્રોતાઓને અપૂર્વ આનંદ ઉપજાવ્યો હતો. પાંચમે દિવસે સુરતના પ્રસિદ્ધ વ્યાખ્યાતા શ્રીયુત જેકીસનદાસ ગંગાદાસ ભક્તે 'શ્રેયસ્સાધકોનો અભ્યુદય' એ વિષયઉપર અસ્ખલિત

પ્રસાદપૂર્વક વ્યાખ્યાન આપી સાધકોને ઉત્સાહાનંદમાં નિમગ્ન કરી દીધા હતા. છઠ્ઠે દિવસે આત્મનિષ્ઠ વિદ્વાન શ્રીયુત ફતેહચંદ કપૂરચંદ લાલને ' બ્રહ્માનંદપૂર્વક જીવનાનંદ પણ કેવો સુખકર છે, ' એ વિષયઉપર અત્યંત હૃદયથી ભરેલું ઉદ્દબોધક વ્યાખ્યાન આપી સર્વને પરમશાંતિ પ્રસરાવી હતી.

વ્યાખ્યાનોના અંતમાં તાલવાદ્યાદિ પૂર્વક નિત્ય કીર્તનો કરવામાં આવતાં હતાં. પ્રસંગને અનુરૂપ ખાસ નવાં કીર્તનો રચવામાં આવ્યાં હતાં. આબાલવૃદ્ધ સર્વને કીર્તનોના શ્રવણથી અનનુભૂત આનંદ તથા શાંતિ પ્રકટતાં હતાં. સુરતથી આવનાર ઉદાસીન સજ્જનોને પણ કીર્તનોથી એટલો આનંદ થતો હતો કે કોઈ કોઈ પ્રસંગે મોડું થઈ જવાથી કીર્તનોને છોડીને ઘેર જવું તેમને અત્યંત કષ્ટકર લાગતું હતું. એક પારસી વિદ્વાન્ ગૃહસ્થ તો જે શાંતિ અને ભક્તિપ્રેમપુરઃસર કીર્તનો ગવાતાં હતાં તે જોઈ ચકિત થઈ ઇંગ્લિશમાં વદ્યા હતા કે "કીર્તનોની આવી આશ્ચર્યકારક શાંતિમય વ્યવસ્થા તમે લોકો શી રીતે કરી શકો છો"? એક અન્ય સજ્જન લખે છે કે 'આપના નવમ સાધનસમારંભમાંથી હું જે કમાણી કરી શક્યો છું તે એ છે કે આજ સુધી શ્રદ્ધાથી અને બુદ્ધિથી માનેલું દશ્ય સુખનું જીવાયનું, તેનું મને realisation થયું છે; અને ' માયાના ખ્યાલ્યા નાખેરે........' એ કીર્તન મારે શ્રવણે પડતાં મારા મનમાં અલૌકિક સંસ્કાર પ્રકટ થયા; આ સમયે વિષયાસક્ત મનુષ્યોઉપર મને ઘણી દયા પ્રકટ થઈ આવી.'

અંતમાં શ્રીયુત ઠાકોરલાલ માણેકલાલ મોદી બી. એ. એમણે સમાપ્તિનિમિત્તનાં પ્રસંગાનુરૂપ વચનો કહીને સમારંભની સમાપ્તિ કરી હતી.

श्रीसिद्धेश्वर.

मनुष्य प्रयत्नथी पोताने जेवो धारे छे, तेवो ज करी शके छे.

॥ ॐ श्री ॥

श्री सिद्धेश्वरना मंदिरनो घंटानाद.

* * ભયને જિતનાર સર્વ દુઃખથી મુક્ત થાય છે, એવો સત્શાસ્ત્રો તથા સત્પુરુષોનો નિશ્ચય છે.

* * જ્યાં જ્યાં દુઃખ હોય છે, ત્યાં ત્યાં કોઈ પણ પ્રકારના ભયનું અસ્તિત્વ હોય જ છે. ભયવિના દુઃખને ઉભા રહેવાનું સ્થળ જ નથી.

* * મંદવાડનાં, નિર્ધનતાનાં, ઓછા સામર્થ્યનાં, તથા ઓછી બુદ્ધિ વગેરેનાં દુઃખો ભય હોય છે તો જ આવે છે, ભય હોય છે, ત્યાં સુધી જ ટકી રહે છે, ભયના વધવાસાથે વધે છે, ભયના ઘટવાસાથે ઘટવા માંડે છે, અને ભયનો નાશ થતાં નાશને પામે છે; કારણ કે દુઃખરૂપ કાર્યનું ભય કારણ છે.

* * ઉપર ઉપરથી વિચાર કરનારને ભય, એ જ સર્વ દુઃખોનું કારણ છે, એ નિશ્ચય સત્ય લાગતો નથી. ભયને અને મંદવાડને, ભયને અને નિર્ધનતાને, ભયને અને અલ્પ સામર્થ્ય તથા જ્ઞાનને કારણકાર્યનો સંબંધ કેવી રીતે છે, એ તેઓની બુદ્ધિમાં ઉતરી શકતું નથી.

* * ભય રુધિરને તત્કાળ વિષવાળું કરી મૂકે છે, અને શુદ્ધ રુધિર જ આરોગ્યનો હેતુ હોવાથી, વિષવાળું રુધિર થતાં મંદવાડ આવવો, એ સ્વાભાવિક છે. ભય પ્રકટતાં ઉચ્ચ અભિલાષા, ઉત્સાહ, બુદ્ધિ, અને ઉદ્યોગ વગેરેની શક્તિઓ હણાઈ જાય છે, અને ઉન્નતિને કરનાર આ શક્તિઓ હણાઈ જતાં મનુષ્ય નિર્ધન રહે, એમાં આશ્ચર્યજેવું કશું જ નથી. એ જ પ્રમાણે ભય મનુષ્યના સામર્થ્યને તથા જ્ઞાન વગેરેને ન્યૂન રાખે છે, એ સહજ વિચાર કરતાં બુદ્ધિમાનને સ્પષ્ટ થાય, એમ છે;

* * મનુષ્ય ન જાણે એવા અનેક રૂપે ભય તેના હૃદયમાં પ્રવેશ કરે છે, અને તેને હાનિ કરે છે. જેને તે સદ્‌ગુણરૂપે ઓળખે છે, અને તેથી જેને પાલન કરવાનું તે પોતાનું કર્તવ્ય સમજે છે, તે ભયનું જ રૂપાંતર હોય છે, તેનું તેને ભાન રહેતું નથી. સદ્‌ગુણ જાણી તે તેને સેવે છે, પરંતુ વસ્તુતઃ તે ભય હોવાથી તેના સેવનથી તેને હાનિ જ થાય છે.

* * સાવધાનતાને વ્યવહારકુશળ મનુષ્યો આવશ્યક ગુણરૂપે સ્વીકારે છે, પણ વસ્તુતઃ તે ભયનું જ બીજું રૂપ છે. ભવિષ્યમાં દુઃખ આવશે, એવા ભયથી તે અટકાવવાને વર્તમાનકાળમાં જે વિચારો કરવા તથા ઉપાયો રચવા, તેને વ્યવહારકુશળ મનુષ્યો સાવધાનતા કહે છે. ધનનો સંચય નહિ કર્યો હોય તો ઘડપણમાં ભુખે મરીશું, વિચારીને કરકસરથી ખર્ચ નહિ કરનાર ભવિષ્યમાં પસ્તાવાવિના રહેતો નથી, આ વગેરે વિચારો સાવધાનતામાંથી અર્થાત્ ભયમાંથી ઉત્પન્ન થાય છે.

* * આમ નહિ કરવામાં આવે તો અમુક હાનિ થશે, અને તેમ નહિ કરવામાં આવે તો અમુક દુઃખ થશે, એવા એવા વ્યવહારમાં હજારો પ્રસંગમાં મનુષ્યોને જે વિચારો સ્ફુરે છે, તે વિચારોને સ્ફુરાવનાર કારણ ભયવિના બીજું કશું જ નથી. જ્યાં સુધી તેનું હૃદય ભયથી વ્યાકુલ હોય છે, ત્યાં સુધી આવા વિચારો તેને સ્ફુર્યાવિના રહેતા જ નથી; અને આવા વિચારો સ્ફુરવા, એનું જ નામ પોતાના બ્રહ્મભાવનું વિસ્મરણ અને જીવભાવનું પોષણ છે.

* * વ્યવહારદષ્ટિથી સાવધાનતા, ચોકસી, કાળજી, ચિંતા એ વગેરે ભયની જે પ્રજા છે, તે ગમે તેટલી ઉપયોગની ભલે ગણાતી હોય, પરંતુ તત્ત્વદષ્ટિથી તે કેવળ નિરુપયોગી છે. વ્યવહારદષ્ટિ મનુષ્યના હુંપણાને અર્થાત્ આત્મત્વને જેવું સંકુચિત અને મર્યાદાવાળું કરી મૂકે છે, તેવું સંકુચિત અને મર્યાદાવાળું કરી મૂકવાની અને રાખી રહેવાની જેઓને ઇચ્છા હોય તેઓ ભલે સાવધાનતા, ચોકસી વગેરે ભયની પ્રજાને સેંકડો વર્ષ રમાડ્યા કરે,—તેમને તેમ કરતાં ખાળવાની કશી જ જરૂર નથી—પરંતુ જેમણે પોતાનું આત્મત્વ વિકાસને અને અમર્યાદ ઉન્નતિને પમાડવું છે, તેમણે આ ભયની પ્રજાને અંતઃકરણમાં સ્થાન આપવું પરવડે તેમ નથી. તેમણે ભય અને ભયની પ્રજાને પોતાના હૃદયમાંથી સત્વર હાંકી કાઢવાં જોઇએ.

* * જીવભાવમાં ભય છે; બ્રહ્મભાવમાં અભય છે. આથી કરીને જ્યાં લગી સાવધાનતા સેવાય છે, ત્યાં લગી જીવભાવ જ સેવાય છે. બ્રહ્મભાવમાં અભય છે, સર્વદા આનંદ છે, સર્વદા કલ્યાણ છે, સર્વદા દુઃખનો અભાવ છે, અને તેથી ત્યાં સાવધાનતાને અવકાશ જ નથી.

જ્યારે જ્યારે તેનું હૃદય કંપે છે, ત્યારે ત્યારે તેને પરમાત્માની રક્ષક સત્તામાં અવિશ્વાસ જ હોય છે. પૂર્ણ શ્રદ્ધામાં ભયને કે સાવધાનતાને ક્ષણ વાર ટકવાનો અવકાશ નથી.

* * તેલની તપ્ત કઢામાં પડતાં પૂર્ણ શ્રદ્ધાવાનને ભય થતો નથી. કરવતવડે વહેરાતાં પૂર્ણ શ્રદ્ધાવાનને પોતાનું અહિત થવાની શંકા સ્ફુરતી નથી. શત્રુના ખડ્ગની ધારા કંઠને સ્પર્શ કરવા છતાં પણ પૂર્ણ શ્રદ્ધાવાનનું રૂંવું ચોરાતું નથી. ભય, કંપ, સાવધાનતા, ચોકરી, કાળજી એ સઘળા દોષો અશ્રદ્ધાવાનના જ અંધકારવાળા હૃદયમાં રમનારાં ભૂતો છે.

* * સરોવરમાં ઉગતાં કમળને, અને વનમાં ખીલતાં પુષ્પોને જુઓ, અને તેમની પાસેથી શ્રદ્ધાને શીખો. તેઓ ચિંતાને, ભયને, અને સાવધાનતાને સેવતાં નથી, અને કશો પરિશ્રમ કરતાં નથી, તોપણ તેઓ કેવા ઉત્તમ પોષણને પામીને અનુપમ સૌંદર્યવડે ખીલે છે ! મનુષ્ય ! તારા રક્ષક અને નિયંતા પરમાત્મામાં અશ્રદ્ધા ધરવાથી, અને ભયને અને ચિંતાને સેવવાથી તારી આવી દશા થઇ છે. તારા આત્મતત્વની મહત્તાનું વિસ્મરણ કરવાથી અને તને પોતાને અત્યંત અલ્પ જાણવાથી તું ભય અને ચિંતાવડે થરથરતો રહ્યો છે.

* * સદ્વિચારવડે ભયને જિતો. ભય શો લાભ આપે છે કે તેને આવા પ્રેમથી સેવો છો ? ભયરૂપ ઝેરી સર્પ આરોગ્યનો, સુખનો, અને ઉન્નતિનો વિનાશ કરનાર છે, એવું જાણતાં છતાં કયો બુદ્ધિમાન તેને દુધ પાઇને ઉછેરે ?

* * ચિંતાથી ચતુરાઇ ઘટે છે, શરીરનું આરોગ્ય બગડે છે, અને લક્ષ્મીનો નાશ થાય છે, એવાં વચનો આપણે બોલીએ છીએ, અને ચિંતા ચિતાસમાન છે, એમ માનીએ છીએ ખરા, તથાપિ અંતરના ઉંડા ભાગમાં આપણને તેના ઉપર અભાવ અથવા દ્વેષ પ્રકટ્યો હોતો નથી. તેને તજવાની અથવા આપણા હૃદયમાંથી તેને હાંકી મૂકવાની આપણને લેશ પણ ઇચ્છા થતી નથી. ચિંતા કરવામાં અને ભયના વિચારો સેવવામાં જ જાણે સઘળું જ્ઞાન શમાયલું છે, એવું આપણે માનતા હોઇએ, તેવું આપણે વર્તન રાખી રહીએ છીએ. આપણે આપણા હિતનો વિચાર હજી સુધી કર્યો જ નથી.

* * પુષ્કળ ધૂમાડાથી ભરેલા વાતાવરણજેવું ચિંતા અને ભયનું વાતાવરણ છે. આવા વાતાવરણમાં સુખનો સંભવ જ નથી, શ્રદ્ધાના અને નિર્ભયતાના વાતાવરણમાં કેવી શાંતિ અને સુખ રહ્યાં છે, તેનું ભાન શ્રદ્ધાને અને નિર્ભયતાને સેવનારને જ હોય છે.

* * ભયથી અને ચિંતાથી કોઇને કશો લાભ થયો નથી, અને થવાનો નથી. ભય અને ચિંતાપાસે, પોતાની સેવા કરનારને દુઃખવિના આપવાજેવો કોઈ બીજો ઉત્તમ પદાર્થ છે જ નહિ. શા માટે તો પછી તેમના આવા દૃઢ ભક્ત બની રહ્યા છો ?

* * મુખઉપર ઉડતી માખીને ઉડાડવી, એ કામ જેટલું સહેલું છે તેટલું જ ભયને હૃદયમાંથી હાંકી કાઢવાનું કામ સહેલું છે. ફરી ફરીને માંખી આવતાં જેમ તમે તેને ફરી ફરીને ઉડાડો છો, તેમ હૃદયમાં ભય પ્રવેશતાં તેને પુનઃ પુનઃ લાત મારી હાંકી કાઢો. તેનાથી જરા પણ ડરશો નહિ. ઉપરથી જોતાં તે અતિ બળવાન અને ભયંકર યોદ્ધો લાગે છે, પણ અંદરથી પોચકીદાસ છે. તમારો સહજ સરખો કરડો કટાક્ષ સહન કરવાની પણ તેનામાં હિંમત નથી.

* * ભયના સામું જોવાથી તે પુષ્ટ થાય છે, અને તેના સામું ન જોવાથી તે બરફની પુતળીની પેઠે ઓગળી જાય છે, એ વાત તમે જાણો છો ? અજમાયશ કરી જુઓ.

તેના સાંમું જોશો નહિ. તેના અસ્તિત્વને સ્વીકારશો જ નહિ. તેના વિચારો કરવા છોડી બીજા જ વિચારો કરો, અને ભય તમારી પાસેથી તત્કાળ અદૃશ્ય થઇ જશે. પુનઃ તેનો વિચાર કરો, અને તે તમારી પાસે આવીને ઉભો જ જાણજો. અધિક અધિક વિચાર કરો, અને તે અધિક અધિક પુષ્ટ થતો ચાલશેનો, એટલો બધો કે થોડા સમયમાં આખા બ્રહ્માંડને પોતાનાથી ભરી દેવાનો.

* * ભયનું જીવન અને મરણ તમારા જ હાથમાં રહેલું છે. તમે તેને જીવન આપો છો તો જ તે જીવે છે. હવે ભયથી તમને થતાં અનેક દુઃખોમાં, કહો કોનો દોષ છે ?

* * પ્રિય બંધુ ! આત્મવિચારવડે, અથવા ઈશ્વરભક્તિવડે ભય અને ચિંતાનો જય કરી નિર્ભય પદમાં સુસ્થિર થઈ રહો.

मानसोपचार.

(અનુસંધાન ગયા અંકના પૃષ્ઠ ૨૦૦ થી.)

ચાથી રહી ગયેલા સાંધાવાળો, જો શરીરના તે ભાગપ્રતિ લક્ષ કરી, તેમાં રહેલાં નાનાં મનને, સંચાની ઓરડીમાં અંતાઈ રહેલા સંચો ચલાવનારને જેમ કહે તેમ કહે, કે હે અસંખ્ય નાનાં મન ! તમે આ સાંધાને હલાવવાનું તમારૂં કામ બરાબર કરતાં નથી, એ ઘણુંજ અયોગ્ય છે. હું તમને જોતો નથી તોપણ આ બાહ્ય ચિહ્નથી મને જણાય છે કે તમે તમારા કર્તવ્યમાં બહુ જ પ્રમાદી થયાં છો. હવે હું તમને કહું છું કે તમારે તમારૂં કામ બરાબર કરવું જ જોઇએ ! આ અને એવા જ ભાવનાં વચનો તેમને આગ્રહથી વારંવાર કહેવામાં આવે તો તેમનામાં જાગ્રતિ આવ્યાવિના અને દિવસે દિવસે તે વ્યાધિમાં સુધારો થયા વિના રહે જ નહિ.

આવા સરળ ઉપાયોથી જો વ્યાધિ મટતો હોય તો પછી નકામાં ઔષધો શું કરવા વાપરવાં ? પણ સોમાં નવાણુ પ્રસંગમાં આ સરળ ઉપાયને મનુષ્યો જેવી શ્રદ્ધાથી, જેવા આગ્રહથી, અને જેવા નિયમિતપણાથી સેવવો જોઇએ, તે પ્રમાણે સેવતાં નથી. કારણ કે તે સરળ છે, અને તેમાં પૈસાનું ખરચ નથી, એટલે તેમાં તેમની શ્રદ્ધા બેસતી નથી. છ મહિના દિવસમાં ત્રણ ત્રણ વાર કે ચાર ચાર વાર દવાઓ પીવાનું મનુષ્યો કબુલ કરે છે, પણ ત્રણ માસ આવા પ્રયોગની અજમાયશ કરી જોવાનું સ્વીકારતા નથી. એક કે બે દિવસ અથવા બહુ બહુ તો એક અઠવાડીયું કરી જુએ છે, અને લાભ ન જણાતાં પ્રયોગમાં કંઇ જ માલ નથી, એવો છેવટનો ફેંસલો આપી દે છે.

જ ભાગ લેતા નથી. પ્રયત્ને તેના કર્તવ્યમાં પ્રતિબંધ કરનાર ભાગ લેઇએ છીએ. તેને અનુકૂળ થવાથી તેનું કર્તવ્ય તે બહુ ઉત્તમ રીતે અને ત્વરાથી કરે છે. અને તેને અનુકૂળ થવું તે બીજું કશું જ નથી, પણ ઉપર કહ્યું તે રીતે, અણુઓમાં રહેલા મનને આજ્ઞા કરીને તેમની પાસે પોતાનું કામ બરાબર કરાવવું. આનું નામ માનસોપચાર છે. અને તે કેટલો સરળ છે!

પ્રકરણ ૩.

શરીરના પ્રત્યેક અવયવમાં અને અણુઅણુમાં પોતપોતાનું કર્તવ્ય કરવાનું જ્ઞાન રહેલું છે. પચનક્રિયા કેવી રીતે કરવી, એ જઠર સારી રીતે જાણે છે, રુધિરને શુદ્ધ કેવી રીતે કરવું, એ ફેફસાં સારી રીતે જાણે છે, અને એ જ પ્રમાણે યકૃત, પ્લીહા, હૃદય વગેરે અવયવો પોતપોતાના કર્તવ્યને સારી રીતે જાણતાં હોય છે. શરીરમાં એવો એક પણ અણુ નથી કે જેને પોતાના કર્તવ્યનું જ્ઞાન ન હોય. પ્રત્યેક અવયવમાં અને પ્રત્યેક અણુમાં મન રહેલું હોવાથી પ્રત્યેક અણુને અને પ્રત્યેક અવયવને પોતાનું કર્તવ્ય ઉત્તમ પ્રકારે કરવાની આજ્ઞા કરી શકાય છે, અને અણુઓમાં રહેલું મન આપણા મનકરતાં નિર્બળ હોવાથી તે આપણી આજ્ઞાને માને છે. અશ્રદ્ધાવાળી અને ડગમગ નિશ્ચયવાળી આજ્ઞાને જ અણુઓમાં રહેલું મન સ્વીકારતું નથી, પણ શ્રદ્ધાવાળા, દૃઢનિશ્ચયથી યુક્ત જે જે આજ્ઞા તેને કરવામાં આવે છે, તેને તે અવશ્ય માને છે. સશંકપણે કરેલા આજ્ઞાઓનાં આંદોલનો અણુઓના ગર્ભભાગમાં રહેલા મનસુધી પહોંચતાં નથી, અને તેને સ્પર્શ કરી શકતાં નથી. વળી એકાગ્રતાવિના વ્યગ્ર ચિત્તથી તથા દુર્બળ નિશ્ચયથી કરેલી આજ્ઞાઓ પણ અસરકારક નીવડતી નથી. આથી દૃઢ નિશ્ચયવાળી તથા એકાગ્રતાયુક્ત આજ્ઞાઓ કરવાનો અભ્યાસ પાડવાની જરુર છે; અને પ્રયોગો કરવા માંડતાં કેટલાક પ્રયોગોપછી જ્યારે એક બે પ્રસંગમાં વિજય મળેલો અનુભવમાં આવે છે ત્યારે શ્રદ્ધા તો આપોઆપ બળવાન્ થતી જાયછે. આથી રોગવાળા ભાગને, તમે જે કહેવા ઇચ્છતા હો તે દૃઢતાથી સમજાવવું; પુનઃ પુનઃ સમજાવવું; અને તમને સમજાશે કે થોડા સમયપછી તમારું કહેવું તે સાંભળશે, અને તમારી ઇચ્છાપ્રમાણે વ્યાધિનો ત્યાગ કરીને જશે.

મન એ જગતમાં મોટામાં મોટું બળ છે, અને તેની સત્તા જેમ તમારા પોતાના શરીર ઉપર ચાલે છે, તેમ બીજાના શરીરપર પણ ચાલે છે. જેમ તમે તમારા પોતાના શરીરમાં રહેલા રોગને નિત્ય આગ્રહથી જતા રહેવાની આજ્ઞા કરો છો, અને તે પરિણામે જાય જ છે, તે જ પ્રમાણે બીજાના શરીરમાં રહેલા રોગને પણ તમે જતા રહેવાનું આગ્રહથી કહો છો, તો તે જાય જ છે. તમારા કોઇ મિત્રનો દાંત દુઃખતો હોય અને તમે વગરબોલ્યે તે ભાગપ્રતિ દૃષ્ટિ નાંખી દરદને દાંતમાંથી જતા રહેવાને આગ્રહથી આજ્ઞા કરશો તો અલ્પ સમયમાં તે જતું રહેલું તમને જણાશે. સંકલ્પ પ્રેરવાના તમારા સામર્થ્ય અને તમારી શ્રદ્ધાઉપર જયનો આધાર રહેલો છે. એક દિવસના પ્રયોગથી તમને જય ન મળે તો નિરાશ થવાની અગત્ય નથી. ફરી ફરી પ્રયોગ કર્યા કરશો અને તમને જણાશે કે અભ્યાસથી તમારું બળ કેળવાતાં તમે રોગ ટાળવાને સમર્થ થયા છો. બીજાનું અમુક દરદ તમે ટાળો છો, એવું તેને કહેવાની પણ તમારે અગત્ય નથી. અંતરમાં તમે કરેલા સંકલ્પનાં આંદોલનો સામા મનુષ્યના વ્યાધિવાળા ભાગમાં રહેલા મન પ્રતિ જાય છે, અને તમારી આજ્ઞા તેને જણાવે છે.

વ્યાધિ ટાળવામાટે તમારે સ્મરણમાં રાખવાનો નિયમ આ છેઃ—તમારા મનમાં સર્વ

પ્રકારનું સામર્થ્ય રહેલું છે, અને તેથી તમારું મન રોગ ટાળવાને સમર્થ છે, એવું માનવું; અને પછી વ્યાધિને શરીરનો ત્યાગ કરવાની દઢ આજ્ઞા કરવી.

મનમાં સર્વ પ્રકારનું સામર્થ્ય રહેલું છે, એવો નિશ્ચય તમારું મન ન સ્વીકારતું હોય તો 'મનમાં સર્વ પ્રકારનું સામર્થ્ય રહેલું છે' એ વાક્યને વારંવાર બોલ્યા કરવું, અને તે ઉપર વિચાર કરવો. વારંવાર બોલ્યા કરવાથી અને તેના ઉપર વિચાર કરવાથી થોડા દિવસમાં તમને જણાશે કે એ નિશ્ચય તમારા મનમાં દઢ થતો જાય છે, તથા એ નિશ્ચય ખરો છે એનાં ઘણાં કારણો તમારાં મનમાં આપોઆપ સ્ફુરી આવે છે. સુતી વખતે જો આ વાક્ય તમે બોલશો, અને તેના ઉપર વિચાર કરી પછી ઉંઘી જશો, તો એ નિશ્ચય ખરો છે એવું ઘણું જ થોડા સમયમાં તમારા મનમાં દઢ થઇ જશે, એટલું જ નહિ પણ એ નિશ્ચયમાં તમારી શ્રદ્ધા અત્યંત દઢ બની જશે. આ નિશ્ચય દઢ કરવાનું કારણ એ છે કે એ નિશ્ચય જો દઢ હોય છે તો જ તમે રોગને શરીરમાંથી જતા રહેવાની, ન ઉલ્લંઘન કરી શકાય એવી આજ્ઞા કરી શકો છો. તમારો નિશ્ચય લુલો હોય છે તો તમારી આજ્ઞા પણ લુલી હોય છે, અને તમે જાણો છો કે લુલી આજ્ઞાને કોઇ જ માનતું નથી. નિશાળમાં પણ તમેં જોયું હશે કે ગડબડ કરનાર છોકરાઓને 'છાના રહો' એવા બે જ શબ્દો બોલી દઢ નિશ્ચયવાળો શિક્ષક તત્કાળ શાંત કરી શકે છે, અને અદઢ મનવાળો શિક્ષક 'છાના રહો, છાના રહો' એવી સેંકડો વાર બુમો પાડે છે, અને મેજઉપર હાથ પછાડે છે તોપણ તેનું કોઇ માનતું નથી.

મનનું સર્વઉપર સામ્રાજ્ય છે, એ નિશ્ચયને પ્રત્યેક મનુષ્યે દઢ કરવો જોઇએ, કારણ કે તેથી વ્યાધિઓ ટાળી શકાય છે, એટલું જ નહિ પણ વિવિધ પ્રતિકૂળતાઓ ટાળી શકાય છે. વિવિધ દુર્ગુણો તથા દુર્વ્યસનો ટાળવામાં એ નિશ્ચય ઉપયોગી થઇ પડે છે. ગૃહક્લેશ એ વડે ટાળી શકાય છે. હઠીલાં બાળકોને, સ્ત્રીને, સંબંધીઓને, મિત્રોને અને જનસમુદાયને પણ એ વડે સુધારી શકાય છે.

વસ્થામાં વારંવાર ઉપરનાં વચનો તેના પ્રતિ મનોમય રીતે પ્રેર્યાં કરો તે નિદ્રામાં હોય ત્યારે પણ તેની પથારીપાસે બેશી ઉપરના ભાવનાં વચનો તેને માનસિક રીતે કહો. બાળકના ઉપર તમે અત્યંત પ્રેમ રાખો છો, એવું તેને ભાન કરો, અને તમને જણાશે કે મૌનપૂર્વક પ્રેરેલાં તમારાં વિચારનાં આંદોલનોથી તેના દોષનો નાશ થયો છે.

આ પ્રકારનાં, વિચારનાં શ્રદ્ધાવાળાં સબળ આંદોલનોથી આપણાં ગમે તે પ્રીતિપાત્ર સંબંધીના દોષો આપણે ટાળી શકીએ છીએ. અવશ્ય આ પ્રકારના પ્રયત્નમાં આગ્રહની અગત્ય છે જ, પરંતુ મુખથી નિત્ય બોધ આપવાથી જે કાર્ય એક વર્ષે પણ નથી થતું, તે કાર્ય મૌનપૂર્વક પ્રેરેલાં આવાં આંદોલનોથી છ માસમાં થાય છે. આ વિષયમાં સંશય ધરનારને અજમાયશ કરી જોવા સપ્રેમ આમંત્રણ કરવામાં આવે છે.

એક સ્ત્રીએ પોતાના ભાઇની સીગારેટ પીવાની દુષ્ટ ટેવ, ઉપર વર્ણેલા માનસોપચારવડે છોડાવી હતી, અને મારી બહેન મારે માટે આવો પ્રયોગ કરે છે, તેની તે પુરૂષને ખબર પણ ન હતી. તે સ્ત્રીએ આ પ્રમાણે પ્રયોગ કર્યો હતો. નીચેના વિચારને એકાગ્રતાપૂર્વક તેણે પોતાના ભાઇની છબીને મનમાં કલ્પના કરીને તે પ્રતિ પ્રેર્યો હતોઃ—ભાઇ ! હું તારા ઉપર અત્યંત પ્રેમ રાખું છું. તું પણ મારા પર તેવો જ પ્રેમ રાખે છે. જે સુખ તું ઇચ્છે છે, તે સઘળું સુખ, સીગારેટવિના પણ તને મળે એમ છે જ. આ સીગારેટથી તને અત્યંત નુકસાન થાય છે. તે સેવવાયોગ્ય વસ્તુ નથી જ. આરોગ્યના નિયમોથી તે વિરુદ્ધ હોવાથી તેનું સેવન એ સત્યથી પ્રતિકૂળ છે. જે કંઈ હાનિ કરે છે, તે સત્ય નથી, પણ અસત્ય છે. તારે બીડીઓની જરૂર જ નથી, કારણ કે તારા સઘળા વાંછિતાર્થ બીડીઓવિના તને મળે એમ છે. તને હવે બીડીની ઇચ્છા નહિ જ થાય. થોડા સમયમાં તું બીડીને પીવી તદન બંધ કરી દઇશ.' દિવસમાં વારંવાર આવા વિચારો પોતાના ભાઇપ્રતિ પ્રેર્યાં કરવાથી, ધીમે ધીમે બીડીઉપરનો તેનો પ્રેમ ઓછો થતો ગયો, અને થોડા સમયમાં તે કહેવા લાગ્યો કે બીડીઉપર હવે મને અત્યંત અણગમો ઉપજ્યો છે. પૂરા ત્રણ માસ થયા નહિ એટલામાં તો તેણે બીડી પીવી બીલકુલ છોડી દીધી.

લંડનના એક તેર વર્ષના છોકરાનો દાખલો પણ તેવો જ પ્રસિદ્ધ છે. આ છોકરાને તેની માને મારવાની અને તેના મોંઉપર, હાથઉપર અને ગળાઉપર ઉઝરડા ભરવાની દુષ્ટ ટેવ પડી હતી. સાત અઠવાડીયાંસુધી તેની માએ એક માનસોપચારકે બતાવેલા પૂર્વોક્ત વિધિપ્રમાણે તેનાં પ્રતિ વિચારનાં આંદોલનો પ્રેર્યાં, અને અંતમાં તે છોકરો તેની માઉપર પ્રેમ કરતો થયો.

પાશ્ચાત્ય દેશોમાં આવા દાખલા એક નહિ પણ અનેક બને છે. એક પતિપત્ની તેર માસસુધી એકબીજાસાથે અબોલાં રહ્યાં હતાં. આખરે સ્ત્રીના જાણવામાં માનસોપચારનો વિધિ આવ્યો, તેણે તે તેના પતિઉપર અજમાવ્યો, અને પુનઃ તેના પતિનો તેના ઉપર પ્રેમ થયો.

જો ઇચ્છેલો વિષય ન્યાયવાળો અને સિદ્ધ થવા યોગ્ય હોય છે, તો તીવ્ર ઇચ્છાથી પ્રેરેલાં વિચારનાં આંદોલનો વિજયી થયાવિના રહેતાં જ નથી. સઘળી ન્યાયવાળી, પ્રમાણિક અને પોતાના અધિકારની ઇચ્છાઓ વિચારનાં આંદોલનોવડે સિદ્ધ થઇ શકે છે.

સ્પષ્ટ કરવાની જરૂર નથી કે કોઇ મોહગ્રસ્ત મનુષ્ય કોઇ રાજાની કન્યાના મનને, વિચારનાં આંદોલનોવડે પોતાના પ્રતિ પ્રેમવાળું કરવા મથે, અથવા મનની અયોગ્ય ઇચ્છાથી કોઇ મનવાનનો પોતાના પ્રતિ પ્રેમ કરવા માનસોપચારથી પ્રયત્ન સેવે, તો તે સફળ થતો નથી. આવી પ્રવૃત્તિઓ જો સફળ થાય તો દુરાચરણી મનુષ્યો જગતમાં ભારે અવ્યવસ્થા કરી મૂકે;

આ વર્ગથી પ્રકટતા લેખોસંબંધી સજ્જનોના ઉદ્ગાર.

. . . . આપનાં ગ્રંથોનાં કેટલાંક નાનાં પુસ્તકો વાંચવાને હું ઈશ્વરકૃપાથી ભાગ્યશાળી થયો છુ. અધ્યાત્મબળપોષકગ્રંથમાળાનો પ્રથમ અંક મને માગ એક હિતેચ્છુતરફથી મળેલ, તે વાંચી મારા મનને અસાધારણ અસર થઇ ગઇ છે. હું શુદ્ધ અંતઃકરણપૂર્વક ઈશ્વરપાસે પ્રાર્થના કરુછુ કે મને તે અમૂલ્ય પુસ્તક આપનાર ગૃહસ્થનું કલ્યાણ થજો કારણ કે તે પુસ્તકથી મને અલૌકિક આનંદ પ્રાપ્ત થયો છે. તેમ જ બીજાં પણ કેટલાંક પુસ્તકો જેવાં કે 'વિદ્યાર્થીનો સાચો મિત્ર,' 'બ્રહ્મચર્ય,' 'પ્રાતઃકાલ,' 'મહાકાલ' વાંચ્યાં, તેમાં પણ એવો આનંદ આવે છે કે તે ફરી ફરીને વાંચવા માટે મન લોભાય છે, તથા વખતો વખત વાંચ્યા છતાં પણ તેની રચનાથી મારું મન આનંદમાં લીન થઇ જાય છે, તથા ઉપર અભાવ થતો નથી.

આપના પુસ્તકોએ મારા અંતઃકરણમાં જાદુઇ અસર કરી છે; તેમ જ જેઓએ વાંચ્યાં હશે, અને વાંચશે તે સર્વને પણ તેવી અસર થવી જ જોઇએ, તે નિર્વિવાદ છે.

અધ્યાત્મબળપોષક ગ્રંથ જ્યારથી મેં વાંચ્યો છે ત્યારથી તેમાં દર્શાવેલી ક્રિયા હું સેવું અને તેથી મને ઘણો લાભ થયો છે તથા થાય છે.

તા. ૨૧-૪-૦૮ બુહાધાર. લિ. નર્મદાશંકર ગણપતરામ ઠાકર

. . . . મહાકાલ તથા બીજાં ચાર માસિકો વાંચતાં મને અતિ આનંદસાથે જે સુખ જાને થાય છે, તેનુ વર્ણન કરવું અશક્ય છે. સાકરનો સ્વાદ તે ખાનાર જ જાણે છે.

તા. ૨૭-૪-૦૮ મુંબઇ. **લિ. નાગરદાસ વિઠ્ઠલદાસ મિસ્રી.**

. . . . મહાકાલવિના મને એક ક્ષણ પણ આરામ મળતો ન હતો. આ નિર્જ ગ્યાનમા ખરા અંગત મિત્રની ગરજ તે જ સારે છે. એકવાર વાંચ્યા છતાં વારંવાર વાંચવા ઇચ્છા થયા કરે છે તૃપ્તિ થતી જ નથી એવો શું તેમાં મોહક ગુણ સમાયેલો છે કે તે દૈવી અસર મન અને શરીરઉપર થાય છે. આવા અનુપમ અને અદ્ભુત ચમત્કારવાળા પત્ર લેખકને લાખો ધન્યવાદ ઘટે છે.

તા. ૨૬-૧૨-૦૭ બીમકદા. લિ. વિક્રમરાય ઈશ્વરરાય મજમુંદાર.

. . . . . आपले कडील पांच अंक पोंचले; ते मननपूर्वक वाचून मा शारीरिक, व्यावहारिक, मानसिक, व आध्यात्मिक उन्नति होऊं लागली आ आपण असेच हितकारक लेख लिहावे अशी विनंती आहे.

ता. ७-४-०८ पावस. गंगाधर सदाशिव गोडबोले.

અધ્યાત્મબલપોષકગ્રંથમાલા પ્રથમ અંક.

(રચનાર છોટાલાલ જીવનલાલ, મૂલ્ય રૂ. ૧-૦-૦ પોસ્ટેજ ૦-૧-૦)

અધ્યાત્મબલ એ સર્વોપરિ બલ છે, એ સર્વ સ્વીકારે છે. તે બલ શી રીતે પ્રાપ્ત કરવું તે આ ગ્રંથમાં વર્ણવવામાં આવ્યું છે. આ બલ પ્રાપ્ત કરવાની ક્રિયા સામાન્ય બુદ્ધિમાન પણ સમજી શકે એવી રીતે લખવામાં આવી છે. આ ગ્રંથ વાંચતાં તમારી બુદ્ધિમાં તત્કાળ ઉંચો ફેરફાર થયા વિના રહેતો નથી. ગ્રંથમાં શ્રીનૃસિંહાચાર્યજીની સુંદર છબી મૂકવામાં આવી છે.

વ્યવસ્થાપક, મહાકાલ, વડોદરા.

સાધનસમારંભ ફંડમાં દ્રવ્ય અર્પનાર સજ્જનોની નામાવલિ.

એક ગ્રેપરસાંધક		રૂ. ૫-૦-૦
રા. રા. નરસિંહરામ લીલાધર પત્થરીવાળા (પિતાની સદ્ગતિનિમિત્ત)	નાગપુર	રૂ. ૨-૦-૦
રા. રા. ચુનીલાલ વિઠ્ઠલદાસ	ઉંઝી	રૂ. ૫-૦-૦
રા. રા. મગનભાઇ આશારામ ઓઝા. મોરબી મોટર કંપની		રૂ. ૧૦-૦-૦
રા. રા. નરોત્તમ નાગરજી દેસાઇ	આંત્રોલી	રૂ. ૫-૦-૦
રા. રા. વકીલ ગોપાળજી હરખજી	ભાવનગર	રૂ. ૫-૦-૦
રા. રા. મણિલાલ ચુનીલાલ (પત્નીની સદ્ગતિનિમિત્ત)	અમદાવાદ	રૂ. ૫-૦-૦
રા. રા. અબાલાલ સાંકળચંદ (પિતાની " ")	આત્રસુંબા	રૂ. ૫-૦-૦
બાઇ ફુલમા (પુત્રીની સદ્ગતિનિમિત્ત)	મહુવા	રૂ. ૨૦-૦-૦
રા. રા. ડોસાભાઇ રતનજી	દ્વારકા	રૂ. ૫-૦-૦
રા. રા. મૂળચંદ હરજીવન	શિન.	રૂ. ૫-૦-૦
રા. રા. માણેકલાલ જગનાદાસ (પોતાની પુત્રી બહેન તાપીની સદ્ગતિ નિમિત્ત)	સુરત	રૂ. ૪-૦-૦
રા. રા. નાથાલાલ માધવજી.	અમદાવાદ	રૂ. ૪-૦-૦
રા. રા. તનસુખરામ મનસુખરામ (પોતાના વિદેહમુક્ત પૂજ્ય પિતૃશ્રી શ્રીયુત મનસુખરામ સૂર્યરામની અંતિમ ઇચ્છાનુસાર)	મુંબાઇ	રૂ. ૨૧-૦-૦
એક સજ્જન		રૂ. ૨૫-૦-૦
રા. રા. મણિશંકર પુરુષોત્તમ રાવળ (પિતામહી નંદુમાની સદ્ગતિનિમિત્ત)	લીમડી	રૂ. ૫-૦-૦
રા. રા. નાથાભાઇ શામળભાઇ (પોતાના ભાઇ શંકરભાઇ શામળભાઇની સદ્ગતિનિમિત્ત)	ઓડ	રૂ. ૨-૦-૦
રા. રા. દેસાઇ ડાહ્યાભાઇ લલ્લુભાઇ (ચિ. હરિભાઇનાં લગ્નનિમિત્ત)	આંતરોલી	રૂ. ૩-૦-૦
રા. રા. દીક્ષિત મોહનલાલ ગીરધરલાલ (પોતાના પુત્રની સદ્ગતિનિમિત્ત)	વડોદરા	રૂ. ૫-૦-૦
રા. રા. મગનભાઇ માધુભાઇ દેસાઇ (પોતાના પુત્રના ઉપવિતનિમિત્ત)	પેટલાદ	રૂ. ૨-૦-૦
રા. રા. ભાઇચંદ ગોવર્ધન (ચિ. મોહનલાલ ભાઇચંદની સદ્ગતિનિમિત્ત)	નડીયાદ	રૂ. ૪-૦-૦

रूप (पुस्तक) २०—वैशाख कृष्ण० १४. संवत् १९६४. दर्शन (अंक) ७.

॥ ॐ श्रीँ ॥

सन्मतिअर्थे इष्टने अभ्यर्थना.

પદ. (મેં તો પુજન ચલી હનુમાનકું–એ લય.)

આજે આપો હે નાથ મને સન્મતિ, હાં હાં રે આજે૦
આપો મને સન્મતિ, કાપો આ મારી દુર્મતિ, આપો૦

ભવદવથી હું ત્રાસી શરણુ હું આવ્યો, નિરખો દયાથી રંકના પ્રતિ,
કોઇ ઉપાયે મને શાંતિ ન ભાસે, થાકયો છું પુરો પ્રભો હું મથી:
ઇંદ્રિયવેગ કે મનતણા વેગો, રોકયા મારાથી રોકાતા નથી.
કેમ કરી ટાળું આ વિષયની પ્રીતિ, પ્રકટાવું શી રીતે ઉપરતિ.
વિવેક ન જાગે વિરાગ ન જાગે, જાગે ન આપમાં સાચી રતિ.
રજ તમ દબાતા ના, સત્ત્વ ન વધતો, નિત થતી આયુષ્યની ક્ષતિ.
અનુગ્રહ જો ન કરશો નાથ હવે તો, દિન દિન થાવી બુરી ગતિ.
નરહરિનાથ ધાજો વ્હારે શિશુની, ગાંડી ઘેલી આ સુણી વિનતિ.

ब्रह्मसूत्र अथवा ब्रह्ममीमांसा.

(અનુસંધાન ગયા અંકના પૃષ્ઠ ૨૦૬ થી.)

समाकर्षात् ॥ १५ ॥

સૂત્રાર્થ—પ્રકૃત સત્ય, જ્ઞાનાદિસ્વરૂપ પરમાત્માનું ત્યાં ત્યાં સમાકર્ષણ છે તેથી.

આ સૂત્રથી એ કહ્યું કે પૂર્વપક્ષીએ જગતના કારણના સંબંધમાં વિપ્રતિપત્તિ જણાવવા કહ્યું હતું કે **असद्वा इदमग्र आसीत्** એ શ્રુતિમાં જગતનું કારણ નિરાત્મક અસત્ દર્શાવ્યું છે. પણ એ ખોટું છે કેમકે એ ઉપનિષદની સમાલોચના કરતાં એવું જણાતું નથી. એ ઉપનિષદમાં **असन्नेव स भवति असद् ब्रह्मेति वेद चेत्, अस्ति ब्रह्मेति चेद्वेद सन्तमेनं ततो विदुः**—બ્રહ્મ અસત્ છે એમ કહેનાર અને માનનાર પોતે જ અસત્ છે, બ્રહ્મ સત્ છે એમ જે જાણે છે તે જ પુરુષ પોતે છે એમ વિદ્વાનો જાણે છે—આ વાક્યથી અસદ્વાદનું નિરાકરણ કર્યું છે અને બ્રહ્મ સદ્રૂપ છે એ નિર્ધારણ કરી પછી અન્નમયાદિ કોશપરંપરાનું પ્રતિપાદન કરી એ બ્રહ્મ પ્રત્યગાત્મરૂપ છે એમ એ ઉપનિષદે નિર્ણય જણાવ્યો છે અને **सोऽकामयत**—એ પરમાત્માએ સંકલ્પ કર્યો ઇત્યાદિવડે એ જ પ્રકૃત પરમાત્માનો સઃથી પરામર્શ કરી એમનામાંથી વિવિધ પ્રકારની સૃષ્ટિ થાય છે તે જણાવી **तत् सत्यमित्याचक्षते**—તે સત્ય છે એમ કહે છે એ પ્રકારે ઉપસંહાર કરી **तदप्येष श्लोको भवति**—આ ઉપર આ શ્લોક છે—એમ એ પ્રકૃત અર્થના સંબંધમાં જ આ શ્લોક છે એમ સૂચવી આ વાક્ય કહેવામાં આવ્યું છે કે **असद्वा इदमग्र आसीद्** તેથી જો આ વાક્યમાં નિરાત્મક અસત્ કહેવાનો ભાવ હોય તો સત્નું પ્રકરણવશાત્ સમાકર્ષણ છે અને તેના સમર્થનમાં અસત્નું પ્રતિપાદન છે એમ અસંબદ્ધપણું આવે છે. તેથી **असत्**નો અર્થ નિરાત્મક અસત્ નથી. પણ જગતમાં સાધારણ રીતે જેનાં નામરૂપ વ્યાકૃત થયેલાં છે તેવી વસ્તુ સત્ કહેવાય છે તેથી નામરૂપ અવ્યાકૃત હોય તે દશાવાળી વસ્તુ અસત્ કહેવાય. આમ હોવાથી જગતની ઉત્પત્તિ પૂર્વે નામરૂપનું વ્યાકરણ નહિ હોવાથી, બ્રહ્મ તે સમયે પણ સત્ જ છે છતાં, અસત્ જેવું છે એમ ઉપચારથી કહેવામાં આવ્યું છે. **असदेवेदमग्र आसीत्**—એ છાંદોગ્ય વાક્યમાં પણ આજ યોજના છે કેમકે, ત્યાં પણ **तत् सदासीत्** એમ એ અસત્ને જ સત્ કહી વર્ણન કર્યું છે. જો **असत्**નો અર્થ અસત્તાભાવ લેવાય તો આ વાક્યમાં **तत्** કહ્યું છે તે સર્વનામથી કોનું સમાકર્ષણ કરાય ? **तद्धैक आहुरसदेवेदमग्र आसीद्**—એ શ્રુતિ વાક્યમાં एके કોઇ—કહ્યું છે તેનો અર્થ એવો નથી કે બીજી કોઇ શ્રુતિ આમ માને છે અને તેથી આ એકદેશીય મત અત્ર જણાવ્યો છે, કેમકે ક્રિયામાં જેમ વિકલ્પ હોય છે તેમ વસ્તુમાં વિકલ્પ હોતો નથી. તેથી શ્રુતિસિદ્ધ જે સત્પક્ષ તેની દૃઢતા કરવા અર્થે જ આ મંદમતિથી પરિકલ્પિત જે અસત્પક્ષ તેનો ઉપન્યાસ કરી નિરાકરણ કર્યું છે.

तद्धेदं तर्ह्यव्याकृतमासीत्—એ વાક્ય પણ કર્તા વિના જ જગતનું સ્વભાવથી વ્યાકરણ થયું છે એમ જણાવતું નથી કેમકે **स एष इह प्रविष्ट आनखाग्रेभ्यः**—એ પરમાત્મા નખના અગ્રસુધી અહિં પ્રવેશી રહેલા છે. એ વાક્યમાં, કર્તાનું જ વ્યાકૃત કાર્યમાં પ્રવેશ કરનાર રૂપે સમાકર્ષણ છે. જો પ્રથમ વાક્યમાં કર્તા વિના જ વિશ્વનું વ્યાકરણ છે એમ સ્વીકારવામા

આવે તો ત્યાર પછીનું પ્રકૃતને સ્થાને આવનાર સઃ એ સર્વનામ તેવડે કોનો પ્રવેશ જણાવાય ? पश्यंश्चक्षुः शृण्वन् श्रोत्रं मन्वानो मनः જુએ છે ત્યારે તે ચક્ષુઃ કહેવાય છે, સાંભળે છે ત્યારે શ્રોત્ર અને મનન કરે છે ત્યારે મન– એ શ્રુતિમાં શરીરમાં પ્રવિષ્ટ થએલો આત્મા ચેતન છે એમ જણાવ્યું છે તેથી શરીરમાં પ્રવેશ કરનાર જે સઃ સર્વનામથી બોધ્ય તે ચેતન આત્મા જ છે અને તે જ કર્તા છે, વળી જેમ હાલ નામરૂપવડે વ્યાકરણતાને પામતું જગત્ કર્તાવડે જ વ્યાકરણ કરાય છે તે જ પ્રમાણે આદિસર્ગમાં પણ હોવું જોઇએ એ અનુમાનથી સમજાય છે કારણ કે દૃષ્ટને અનુસરી અદૃષ્ટની કલ્પના થાય છે અને દૃષ્ટથી વિપરીત કલ્પના અનુપપન્ન છે. અન્ય શ્રુતિ પણ अनेन जीवेनात्मनानुप्रविश्य नामरूपे व्याकरवाणि—આ જીવાત્મારૂપે પ્રવેશી નામરૂપનું હું વ્યાકરણ કરૂં એમ જગતની વ્યાક્રિયા (વ્યાકરણ) કર્તાવડે જ થાય છે એમ દર્શાવે છે. व्याक्रियते એ શ્રુતિનું જે પદ છે તે, જેમ लूयते केदारः ખેતર કપાય છે એ વાક્યમાં કાપણી કરનાર માણસ છે છતાં તે એટલી સહેલથી કાપણી કરે છે કે જાણે ખેતર પોતાની મેળે જ કપાતું હોય તેવું ભાન થાય છે તેમ, પરમેશ્વરરૂપ વ્યાકરણકર્તા છે છતાં તેમની સહેલ દર્શાવવા જ વપરાયલું છે અથવા તો જેમ गम्यते ग्रामः ગામમાં તે જાય છે–એ વાક્યમાં કર્મવાચક પ્રત્યય ધાતુને લગાડવામાં આવ્યો છે તેમ કર્તાની અપેક્ષા રાખી જ व्याक्रियते એમાં કર્મ પ્રત્યય લગાડવામાં આવ્યો છે. તાત્પર્ય કે એ પદ પણ કર્તાની નિરપેક્ષતા દર્શાવનાર નથી. તેથી સર્વ ઉપનિષદો જોતાં કોઇ પણ સ્થળે કર્તાના સંબંધમાં વિપ્રતિપત્તિ નથી એ સિદ્ધ થાય છે.

આ પ્રમાણે આ અધિકરણ સમાપ્ત કરી અન્ય અધિકરણ શ્રીસૂત્રકાર રચે છે.

जगद्वाचित्वात् ॥ १६ ॥

સૂત્રાર્થઃ—જગતનો વાચક (કર્મ એ શબ્દ)છે તેથી પરમાત્મા જ વેદિતવ્યરૂપે ઉપદિષ્ટ છે.

કૌષીતકિબ્રાહ્મણમાં બલાકાના પુત્રરૂપ બાલાકિ નામના બ્રાહ્મણ અને અજાતશત્રુ નામના રાજાનો સંવાદ છે ત્યાં કહ્યું છે કે यो वै बालाक एतेषां पुरुषाणां कर्ता यस्य वै तत् कर्म स वै वेदितव्यः (कौ. ब्रा. अ. ४ ॥ क. १९) હે બાલાકિ! જે એ પુરુષોનો કર્તા છે અને જેનું આ કર્મ છે તે વેદિતવ્ય છે. આ અધિકરણનું આ વિષયવાક્ય છે. એમાં સંશય થાય છે કે એમાં જીવ વેદિતવ્ય કહેલ છે, કે મુખ્ય પ્રાણ, કે પરમાત્મા ?

અહિં પૂર્વપક્ષ એક તો એ પ્રાપ્ત થાય છે કે यस्य वैतत् कर्म એમ કહ્યું છે તેથી મુખ્ય પ્રાણ વિવક્ષિત છે કેમકે પરિસ્પન્દરૂપ કર્મ મુખ્ય પ્રાણને આશ્રયે રહેલું છે તેથી મુખ્ય પ્રાણનું એ કહેવાય તેમ છે. વળી વાક્યશેષમાં अथाऽस्मिन् प्राण एवैकधा भवति-પછી આ પ્રાણમાં એકરૂપ થઇ રહે છે–આ વાક્ય છે અને તેમાં મુખ્ય પ્રાણવાચક પ્રાણ શબ્દનું શ્રવણ છે. यो एतेषां पुरुषाणां कर्ता–એ વાક્યાંશ પ્રાણમાં પણ લાગે છે કેમકે પૂર્વે બાલાકિએ आदित्ये पुरुषः चन्द्रमसि पुरुषः—આદિત્યમાં રહેલો પુરુષ, ચંદ્રમાં રહેલો પુરુષ–ઇત્યાદિ વાક્યોથી જે વિવિધ પુરુષો દર્શાવ્યા છે તે સર્વેનો (એષાં) પ્રાણ કર્તા છે કેમકે જે આદિત્યાદિ દેવરૂપ સર્વ પુરુષો પ્રાણની જે અવસ્થા વિશેષ છે, સૂત્રાત્મક પ્રાણના વિકારરૂપ છે. कतम एको देव इति, प्राण इति स ब्रह्मेत्याचक्षते-તે એક દેવ તે કોણ, તે પ્રાણ

અને તેને બ્રહ્મ કહે છે—એ અન્ય શ્રુતિ સૂત્રાત્મક પ્રાણને જ કારણરૂપે વર્ણે છે. તેથી પ્રસ્તુત વાક્યમાં પ્રાણ વેદિતવ્ય છે, એ એક પૂર્વપક્ષ નિકળે છે.

દ્વિતીય પૂર્વપક્ષ એ નીકળે છે કે અહિં જીવ વેદિતવ્યરૂપે વિવક્ષિત છે. કેમકે **यस्य वैतत् कर्म** એ વાક્યમાં કર્મનો અર્થ ધર્માધર્મરૂપ કર્મ લેવાથી એ કર્મ જીવનું થઈ શકે છે, અને ભોગના સાધનભૂત આદિત્યાદિ પુરુષોપ્રતિ જીવ ભોક્તા હોવાથી કર્તા થઈ શકે છે. વાક્યશેષમાં જીવને જણાવનાર લિંગ (હેતુ) છે. કેમકે આ પુરુષોનો કર્તા કે જે વેદિતવ્ય અત્ર કહ્યો છે તેના જ્ઞાનમાટે આવેલા બાલાકિને તેનો બોધ કરતા શ્રીઅજાતશત્રુએ સુપ્ત પુરુષને બોલાવ્યો છે અને તે સુપ્ત હોવાથી તેણે બૂમ સાંભળી નથી તેથી પ્રાણાદિ કે જે સુપ્તદશામાં પણ જાગ્રત્ હતા તે ભોક્તા નથી એમ સિદ્ધ કર્યું છે અને પછી તે જ સુપ્ત પુરુષને લાકડી મારી એટલે તે ઉઠીને ઉભો થયો તેથી પ્રાણાદિથી વ્યતિરિક્ત જીવ તે ભોક્તા છે એમ સમજાવ્યું છે. તેમ પરસ્તાત્ પણ જીવસૂચક લિંગ છે કે **तद्यथा श्रेष्ठी स्वैर्भुक्ते यथा वा स्वाः श्रेष्ठिनं भुंजन्त्येवमेवैष प्रज्ञात्मैतैरात्मभिर्भुक्ते, एवमेवैते आत्मान एतमात्मानं भुंजान्ति (कौ. ब्रा. अ. ४ क. २०)** જેમ શ્રેષ્ઠી સંબંધીઓવડે આણેલા પદાર્થોને ભોગવે છે અને સંબંધીઓ શ્રેષ્ઠીવડે અપાતા પદાર્થોને ભોગવે છે તેમ આ પ્રજ્ઞાત્મા (જીવ) આદિત્યાદિવડે આણેલા પદાર્થોને ભોગવે છે અને એ અન્ય દેવો જીવોવડે અપાતા હવિઆદિને ભોગવે છે. (અહિં ભોક્તૃત્વનું જે પ્રતિપાદન તે ભોક્તા જીવને સૂચવે છે; પરમાત્મા ભોક્તા નહિ હોવાથી તેમને સૂચવતું નથી.) જે પ્રાણનાં સૂચક લિંગો બતાવ્યાં છે તે પણ આ પક્ષમાં સમીચીન ઠરે છે કેમકે જીવશબ્દ પ્રાણધારણરૂપ અર્થવાળા **जीव्** ધાતુપરથી આવે છે તેથી જીવ પ્રાણભૂત છે તેથી જીવને પ્રાણશબ્દ લગાડતાં અડચણ નથી. માટે અહિં જીવ વેદિતવ્ય છે એ બીજો પૂર્વપક્ષ પ્રાપ્ત થાય છે. તેથી આ બે પૂર્વપક્ષનું તાત્પર્ય એ ઠર્યું કે અહિં જીવ તથા પ્રાણના સૂચક શબ્દો છે તેથી એ બેમાંથી એકનું ગ્રહણ કરવું અને પરમાત્માના સૂચક લિંગ નહિ હોવાથી પરમાત્માનું ગ્રહણ નહિ કરવું.

આ પ્રમાણેના પૂર્વપક્ષ પ્રાપ્ત થતાં આ સૂત્રથી એ સિદ્ધાન્ત કર્યો કે આ સંવાદનો ઉપક્રમ જોતાં આ આદિત્યાદિમાં રહેલા પુરુષોના કર્તા તે પરમાત્મા જ છે અને ઇતર કોઇ નથી. ઉપક્રમ એવો છે કે બાલાકિ અજાતશત્રુ પાસે જાય છે અને **ब्रह्म ते ब्रवाणि** એમ કહી હું તમને બ્રહ્મ શું તે શીખવું એમ કહે છે. અને પછી આદિત્યાદિમાં રહેલા, મુખ્ય બ્રહ્મ નહિ એવા પુરુષો બ્રહ્મરૂપ વર્ણવી છાનો બેસે છે ત્યારે તેને અજાતશત્રુ 'હું તમને બ્રહ્મ શીખવું' એ પ્રકારે ધૃષ્ટતાભરેલું કહેવા માટે ઠપકો આપે છે અને એ પુરુષોનો કર્તા તે વેદિતવ્ય છે એમ પોતે જણાવે છે. હવે જો આ કર્તા પણ પ્રાણ અથવા જીવ લઇએ તો એ પણ મુખ્ય બ્રહ્મ નથી તેથી ઉપક્રમનો સ્પષ્ટ રીતે બાધ આવે છે માટે એ કર્તા તે અવશ્ય પરમાત્મા જ હોઇ શકે, અને અન્ય નહિ. વળી આદિત્યાદિમાં રહેલા પુરુષોનો સ્વતંત્ર કર્તા પરમાત્માથી અતિરિક્ત કોણ હોય? એ પુરુષોનું સ્વતંત્ર કર્તૃત્વ તે પરમાત્માનો જ ગુણ છે અને અન્યનો નથી. તે જ પ્રમાણે **यस्य वैतत् कर्म** એ વાક્યમાં પણ કર્મવડે પરિસ્પન્દરૂપ કર્મ કે ધર્માધર્મરૂપ કર્મ લેવાય તેમ નથી, કારણ કે એ બંનેમાંથી કોઇ પણ પ્રકરણપ્રાપ્ત નથી અને કોઇ શબ્દનો અર્થ પણ એવો નથી. પૂર્વપક્ષી જો કહે કે અહિં પુરુષો પ્રકૃત છે અને તેથી કર્મ શબ્દવડે એ પુરુષોનું ગ્રહણ કરો તો કેમ? તો એ ચાલે તેમ નથી, કારણ કે તેમ લેતાં 'જે પુરુષોનો

કર્તા છે' એ વાક્યમાં અર્થ કહ્યો તે જ અર્થ **यस्य वैतत् कर्म** એ વાક્યમાં પણ કહેલો ઠરે તો પુરુષોનું કર્તૃત્વ કહેવાઇ ગયેલું છતાં તેને પાછું શામાટે શ્રુતિ કહે ? અર્થાત્ આ **यस्य०** એ વાક્ય જ નિરર્થક ઠરે તેમ છે; વળી આ વાક્યમાં જે **एतत्** પદ છે તે નપુંસક લિંગમાં અને એકવચનમાં છે અને **पुरुषाणां** તો પુંલિંગ અને બહુવચન છે તેથી પણ **एतत्** શબ્દથી પુરુષોનો પરામર્શ થઇ શકે નહિ. પુરુષોને ઉત્પન્ન કરનાર જે કર્તૃવ્યાપાર–ઉત્પાદન તે, અથવા એ વ્યાપારના ફલરૂપ પુરુષજન્મ એ બેમાંથી કોઇ અર્થ પણ કર્મશબ્દનો લેવાય તેમ નથી કારણ કે ક્રિયા અને ફલવિના કર્તૃત્વ હોતું જ નથી તેથી પૂર્વભાગમાં " આ પુરુષોનો કર્તા છે " એમ કહેવામાં જ એ અર્થ તો આવી જાય છે. તેથી પરિશેષાત્ **एतत्** એટલે આ, એટલે પ્રત્યક્ષ અને સંનિહિત જે આખું જગત્ તે, **क्रियते इति कर्म** એ વ્યુત્પત્તિથી, જેનું કર્મ છે એવો અર્થ જ આ વાક્યનો લેવો જોઇએ અર્થાત્ આ સૂત્રમાં કહ્યા પ્રમાણે **एतत्** શબ્દ જગતનો વાચક લેવો જોઇએ. પૂર્વપક્ષી કહેશે કે જેમ ચલન અને ધર્માધર્મ એ અપ્રકૃત છે તેમ જગત્ પણ અહિં અપ્રકૃત છે તો પછી જગત્ શામાટે લેવું અને આ બેમાંથી કોઇ શામાટે ન લેવું ? એનું ઉત્તર એ કે આ ત્રણે અપ્રકૃત છે એ સત્ય છે છતાં **एतत्** શબ્દ સાધારણ રીતે સંનિહિત પ્રત્યક્ષ વસ્તુનો વાચક છે. એ પ્રત્યક્ષ સંનિહિત વસ્તુ કોઇ અમુક જ લેવાની છે એમ વિશેષ જ્યાં કરવો હોય ત્યાં પ્રકરણની જરૂર રહે છે પણ જ્યાં સામાન્યપણે સર્વ પ્રત્યક્ષ સંનિહિત વસ્તુ લેવાની છે ત્યાં પ્રકરણની અપેક્ષા રહેતી નથી. તેથી ત્રણે અપ્રકૃત છે. જગતનું ગ્રહણ કરવું એ સામાન્યપણે સર્વ પ્રત્યક્ષ સંનિહિતનું ગ્રહણ કરવાનું છે તેથી એમાં પ્રકરણની અપેક્ષા રહેતી નથી અને પ્રાણ કે જીવરૂપ કોઇ વસ્તુવિશેષનું ગ્રહણ કરવાનું હોય તો તેમાં અપેક્ષા રહે છે. માટે **एतत्**નો અર્થ જગત્ થાય છે અને ઇતર થતો નથી. **एतेषां पुरुषाणां कर्ता** એ વાક્યમાં જગતના એક ભાગરૂપ જે આ આદિત્યાદિસ્થ પુરુષો તેના કર્તા પરમાત્મા છે એમ કહ્યું તેથી એ પુરુષોના જ નહિ પણ આખા વિશ્વના કર્તા છે, એમ સામાન્ય કહેવામાટે ઉત્તર વાક્યની **यस्य वैतत् कर्म** એ વાક્યની જરૂર રહે છે, અને તેથી એ અર્થ થયો કે જે આ પુરુષોના કર્તા છે અથવા એટલું જ શા માટે કહેવું ? જેનું આખું વિશ્વ જ કર્મ છે તે વેદિતવ્ય છે. આ વાક્યમાં જે **वा** શબ્દ છે તે જગતના એક ભાગરૂપ જે આ પુરુષો તેનું જ કર્તૃત્વ પરમાત્મામાં છે એ અર્થની વ્યાવૃત્તિ કરે છે. **यस्य वैतत् कर्म** કહ્યા છતાં **एतेषां पुरुषाणां कर्ता** એ કહેવાની જરૂર રહે છે કેમકે બાલાકિએ એ પુરુષો બ્રહ્મ છે એમ કહ્યું છે તે ખોટું છે અને એ પુરુષો તો બ્રહ્મના કાર્યરૂપ છે માટે મુખ્ય બ્રહ્મરૂપ નથી એ બાલાકિને સ્પષ્ટ કરવાનું છે, તાત્પર્ય કે બ્રાહ્મણપરિવ્રાજકન્યાયને અનુસરી સામાન્યવિશેષજગતના કર્તા વેદિતવ્ય છે એ અત્ર કહેલું છે અને તે પરમાત્મા જ છે કેમકે સર્વ વેદાન્તમાં આખા જગતના કર્તા પરમાત્મા છે એ જ નિર્ણય કર્યો છે.

આ પ્રમાણે આ સૂત્રથી સિદ્ધાન્ત દર્શાવ્યો પણ પૂર્વપક્ષીએ જે વાક્યશેષમાં રહેલાં પ્રાણલિંગ અને જીવલિંગ બતાવ્યાં છે તેનો પરિહાર કરવો અવશિષ્ટ છે તે હવે શ્રીસૂત્રકાર કરે છે.

जीवमुख्यप्राणलिंगान्नेति चेत्तद् व्याख्यातम् ॥ १७ ॥

સૂત્રાર્થઃ—જીવ તથા મુખ્ય પ્રાણનાં લિંગો (વાક્યશેષમાં છે તેથી પરમાત્માનું ગ્રહણ) નહિ (કરવું) એમ કોઇ કહે તો તેનું ઉત્તર કે એનું સમાધાન આપી ગયા છીએ.

આ સૂત્રમાં એ કહ્યું કે વાકયશેષમાં મુખ્ય પ્રાણનાં તથા જીવનાં લિંગો છે માટે એ બેમાંથી કોઈનું વેદિતવ્યરૂપે અત્ર ગ્રહણ કરવું અને પરમાત્માનું ગ્રહણ નહિ કરવું ઉચિત છે એવું જે પૂર્વપક્ષીએ કહ્યું છે તેનું ઉત્તર સૂત્ર ૧–૧–૩૧ માં આપી દીધું છે. ત્યાં કહ્યું છે કે એ પ્રકારે લેતાં જીવોપાસના, પ્રાણોપાસના અને બ્રહ્મોપાસના એમ ત્રણ ઉપાસનાની અત્ર પ્રાપ્તિ થશે, કેમ-કે ત્રણેનાં સૂચક ચિહ્નો છે પણ એ ઉચિત નથી, કારણ કે ઉપક્રમ અને ઉપસંહાર જોતાં આ પ્રકરણ બ્રહ્મવિષયક છે એ નિર્ણય થાય છે, ત્યાં ઉપક્રમ બ્રહ્મપર છે એ તો ગયા સૂત્રની વ્યાખ્યામાં દર્શાવ્યું છે ઉપસંહારમાં પણ **सर्वान् पाप्मनोऽपहत्य सर्वेषां च भूतानां श्रैष्ठ्यं स्वाराज्यमाधिपत्यं पर्येति य एवं वेद**—જે આમ જાણે છે–ઉપાસે છે–તે સર્વ પાપોને દૂર કરી સર્વ ભૂતોમાં ગુણવડે આધિકયરૂપ શ્રેષ્ઠતાને પામે છે તથા સર્વનો નિયન્તા થઈ રહે છે અને પોતે કોઈનો નિયમ્ય રહેતો નથી અર્થાત પરતંત્રતા છોડી કેવલ સ્વતંત્ર થાય છે. આ પ્રકારે નિરતિશય ફળનું શ્રવણ છે તેથી એ પણ આ પ્રસંગ બ્રહ્મવિષયક છે એમ જણાવે છે. અહીં કોઈને જિજ્ઞાસા થશે કે જ્યારે સૂત્ર ૧–૧–૩૧ ના ન્યાયથી જ અહીં પરિહાર છે ત્યારે તે અધિકરણથી જ આ વાકયના અર્થનો નિર્ણય થઈ જાય છે તો પછી આ અધિકરણ પૃથક્ શા માટે કર્યું હશે. એનું ઉત્તર એ કે તે અધિકરણથી આનો નિર્ણય થતો નથી, કેમ-કે **यस्य वैतत् कर्म** એ વાકયના અર્થનો ત્યાં નિર્ણય થયો નથી અને તેથી જ ગયા સૂત્રમાં **जगद्वाचित्वात्** કર્યું છે. આથી અહિં એ વાકયથી જીવ અને પ્રાણની આ શંકા પુનઃ ઉત્પન્ન થતાં તેની નિવૃત્તિ કરી છે, તેથી પૃથક્ અધિકરણનો આરંભ સાર્થક છે.

આ પ્રમાણે ઉપક્રમાદિ જોતાં બ્રહ્મવિષયતાનો નિર્ણય થાય છે અને તેમાં પ્રાણાદિનાં લિંગો પ્રતિકૂલ નથી. બ્રહ્મવિષયમાં પ્રાણશબ્દ અન્યત્ર પણ વપરાયેલો છે. **प्राणबन्धनं हि सोम्य मनः** એ શ્રુતિમાં પ્રાણનો અર્થ બ્રહ્મ છે, તેથી પ્રાણ શબ્દનો પ્રયોગ આ પ્રકરણનો બ્રહ્મમાં સમન્વય કરવામાં વિરોધી નથી. જીવનાં લિંગો છે તે પણ વિરોધી નથી કારણ કે જીવ બ્રહ્મથી અભિન્ન જ છે તેથી એ અભેદને લઈને એ લિંગોનો પરિહાર થઈ શકે છે.

આ સંબંધમાં શ્રીજૈમિનિઆચાર્યનો અભિપ્રાય શ્રીસૂત્રકાર જણાવે છે.

(અપૂર્ણ)

अनुभवी ज्ञानवान्ने अज्ञानी जीवो ओळखवा समर्थ नथी.

પદ. (અકલિત છે ગતિ નાનની–એ લય.)

અકલિત ને અતુલિત છે, મુજ સ્વરૂપ ન્યારૂં રે,
સ્વરૂપ ન્યારૂં રે, ન જાણે જગ બિચારૂં રે, અકલિત૦
બહિર્ ભીતરમાંહિ જુદાં રૂપ હું ધારૂં રે;
તે નાણી ના શકનાર, ગોથાં ખાય હજારૂં રે, અકલિત૦
કરૂં વિવિધ પ્રવૃત્તિઓ, નાટકપાત્રો જેમ,
અધિક વેષ હું ધારતો, જીવ મુઝાતો તેમ.
ન કળી શકે આ સાચું કે ઉપરનું છારૂં રે, અકલિત૦

બાહ્યાચરણો જોઈને, કહે અજ્ઞાની મૂઢ,
સદ્વિવેકી અંતર લહી, ગણતા જ્ઞાની ગૂઢ.
કરતા જનો અનુમાન કાં,–સારૂં નઠારૂં રે, અકલિત૦
વિષયી મુજને કો લહે, કોઇ દુઃખી ને દીન,
વિવિધ કામનાયુકત હું, જુએ સદા મતિહીન.
કરે તર્ક મતિઅનુસાર જોઈ, સુખ મલકાય મારૂં રે, અકલિત૦
ક્રોધી લોભી કપટી ને, આડંબર ધરનાર,
વિવેકી જ્ઞાને શૂન્ય ને, સઉ કોને છલનાર,
વિપરીત અનુમાનો કરે, કયાં કયાં સંભારૂં રે, અકલિત૦
બાહ્ય પ્રવૃત્તિથી નથી, મુજ સ્વરૂપસંબંધ,
શંકાશીલ ભ્રમથી રહે, થઇ મોહવશ અંધ,
અજ્ઞાનવશ તે જનપ્રતિ, કરુણા પ્રસારૂં રે; અકલિત૦
નિર્મલ હૃદયાન્વિત જનો, લહેતા મુજને શુદ્ધ,
ભ્રમમાં પડે ન જોઈને, મુજ પ્રવૃત્તિ વિરુદ્ધ,
શ્રદ્ધાલુને મુજરૂપ ગણી, તે પર હું વારૂં રે, અકલિત૦
હૃદયકમલ જેનું ખીલ્યું, જેનું ગયું અજ્ઞાન,
તેની પ્રવૃત્તિથકી; મુઝાય મહામતિમાન,
(તેથી) ન વિવેકીએ કરવું ઘટે, અનુમાન ખારૂં રે; અકલિત૦
જ્ઞાની કે અજ્ઞાનીની, કરૂં પ્રવૃત્તિ ન કોઇ,
વ્યર્થ જીવો આરોપતા; કર્તા મુજને જોઈ,
કર્તા અકર્તા હું નથી, એ કેમ વિસારૂં રે; અકલિત૦
મુજમાં મહેશમાં નથી, સ્વરૂપસ્થિતિએ ભેદ,
મહેશ ને મુજ સ્વરૂપને, અતર્કય કહેતા વેદ,
ઉપેન્દ્ર કરુણાપાત્ર ઉરે, (મુજ) સત્યરૂપ ઉતારૂં રે; અકલિત૦

श्रीसद्‌गुरु कोण होइ शके ? गृहस्थ के संन्यासी ?

(અનુસંધાન ગયા અંકના પૃષ્ઠ ૨૧૦ થી)

એ આજ્ઞાનુસાર બ્રહ્મવિદ્યાના અધિકારીઓ જ્યારે વેદાન્તશ્રવણાદિ કરે છે ત્યારે તેને બ્રહ્મજ્ઞાન, તત્વજ્ઞાનઆદિ શબ્દોથી વ્યવહારાતું જ્ઞાન થાય છે. એ જ્ઞાન તથા એને પામેલા મહાત્માની સ્થિતિઆદિના સ્વરૂપને જણાવવા વેદાન્તશાસ્ત્ર જ્ઞાનની સાત ભૂમિકા વર્ણન કરે છે. વેદાન્તસિદ્ધાન્તાદર્શમાં એ સંબંધમાં જણાવ્યું છે કે

भूमयः सप्त तद्वत्स्युर्ज्ञानस्योक्ता महर्षिभिः ॥ १९० ॥

शुभेच्छा तु तत्राद्या ज्ञानभूमिः प्रकीर्तिता ।
विचारणा द्वितीया तु तृतीया तनुमानसा ॥ १९१ ॥
सत्त्वापत्तिश्चतुर्थी स्यादसंसक्तिश्च पंचमी ।
पदार्थाभावनी षष्ठी सप्तमी चाथ तुर्यगा ॥ १९२ ॥

ભાવાર્થ:—જેમ બીજા જાગ્રતઆદિ સાત અજ્ઞાનની ભૂમિકા છે તે પ્રમાણે જ્ઞાનની પણ સાત ભૂમિકા મહર્ષિઓએ કહેલી છે અને તે અનુક્રમે આ છે: (૧) શુભેચ્છા, (૨) વિચારણા, (૩) તનુમાનસા, (૪) સત્ત્વાપત્તિ, (૫) અસંસક્તિ, (૬) પદાર્થાભાવની અને (૭) તુર્યગા. આ જ ગ્રંથની ટીકામાં આ સાતેનાં સ્વરૂપ આ પ્રમાણે જણાવ્યાં છે:-

(૧) શુભેચ્છા: **नित्यानित्यवस्तुविवेकादिपुरःसरा फलपर्यवसायिनी मोक्षेच्छा शुभेच्छा**—નિત્યાનિત્યવસ્તુવિવેક, વિરાગઆદિની સિદ્ધિ થઈ, ફલમાં પર્યવસાન પામનારી મોક્ષની ઇચ્છા અર્થાત્ મુમુક્ષુતા. વિવિદિષા, મોક્ષની તીવ્ર ઇચ્છા તે શુભેચ્છા છે.

(૨) વિચારણા:-**गुरुमुपसृत्य वेदान्तवाक्यविचारात्मकश्रवणमननात्मिका वृत्तिः सुविचारणा**—શ્રીસદ્ગુરુપાસે જઈ વેદાન્તનાં વાક્યનો વિચાર કરવારૂપ જે શ્રવણ તથા મનન તેરૂપ જે અંતઃકરણની વૃત્તિ તે સુવિચારણા અથવા વિચારણા નામની દ્વિતીય ભૂમિકા છે.

(૩) તનુમાનસા:—**निदिध्यासनाभ्यासेन मनस एकाग्रतया सूक्ष्मवस्तुग्रहणयोग्यता तनुमानसा**—નિદિધ્યાસન એટલે ધ્યાન અથવા ઉપાસના તેનો અભ્યાસ કરવાથી મનની એકાગ્રતા સિદ્ધ થાય છે અને એ એકાગ્રતાવડે જે સૂક્ષ્મ વસ્તુને ગ્રહણ કરવાનું-સાક્ષાત્ કરવાનું સામર્થ્ય આપવું તે તનુમાનસા નામની તૃતીય ભૂમિકા છે.

આ ત્રણ ભૂમિકામાં જીવબ્રહ્મના ભેદનું સ્ફુટ જ્ઞાન હોય છે તેથી ભેદને વિષય કરનાર જાગ્રતદશા જેવી હોવાથી આ ત્રણ ભૂમિકાને જાગ્રત્ કહેવાય છે. **एतस्मिन्नवस्थात्रयं ज्ञानोत्पादनयोग्यतामात्रं संपद्यते, न च ज्ञानमुत्पद्यते**—આ ત્રણે ભૂમિકામાં માત્ર જ્ઞાન, તત્ત્વજ્ઞાન, બ્રહ્મજ્ઞાન-ની યોગ્યતા જ પ્રાપ્ત થાય છે અને એ જ્ઞાનની ઉત્પત્તિ થતી નથી અર્થાત્ આ ત્રણેમાંથી કોઇ પણ ભૂમિકામાં રહેલો પુરુષ સાધક છે અને જ્ઞાની નથી. આમ છતાં-આ પ્રમાણે આ ભૂમિકામાં રહેલાને જીવબ્રહ્મના અભેદનું જ્ઞાન કે જે તત્ત્વજ્ઞાનાદિ શબ્દોથી ઓળખાવાય છે તે થયેલું નથી છતાં-આ ભૂમિકાને શામાટે જ્ઞાનભૂમિકા કહેવામાં આવે છે તેનું ઉત્તર એ જ ગ્રંથકાર આપે છે કે **ज्ञानभूमिकात्वं तु ज्ञानेतरकर्माद्यनधिकारित्वे सति ज्ञानस्यैवाधिकारित्वात्**—એ ત્રણેમાંથી ગમે તે ભૂમિકામાં રહેલો પુરુષ જ્ઞાનથી ભિન્ન જે કર્મો તેનો અધિકારી નથી અને જ્ઞાનનો જ અધિકારી છે, એ પુરુષને કોઇ પણ કર્મ કરવાનું બંધન નથી પણ માત્ર તત્ત્વજ્ઞાન સંપાદન કરવાનો અને એ માર્ગે વહેવાનો જ એનો હક છે.

(૪) સત્ત્વાપત્તિ—**निर्विकल्पब्रह्मात्मैक्यसाक्षात्कारः सत्त्वापत्तिः** । સંશયવિપર્યયરહિત 'હું બ્રહ્મ છું' એ પ્રકારનો બ્રહ્મ તથા આત્માના ઐક્યનો જે અપરોક્ષ અનુભવ તે સત્ત્વાપત્તિ છે. આ દશાને પ્રાપ્ત પુરુષને જગતનું ભાન હોય છે પણ જગત્ મિથ્યા છે એ રૂપે જગતનું સ્ફુરણ થાય છે તેથી આ ભૂમિકા સ્વપ્ન કહેવાય છે.

(૫) અસંસક્તિઃ—सविकल्पकसमाध्यभ्यासेन निरुद्धे मनसि निर्विकल्पकसमाध्यवस्थाऽसंसक्तिः સવિકલ્પ સમાધિના અભ્યાસથી મનની વૃત્તિઓનો નિરોધ થઇ ગયે જે નિર્વિકલ્પક સમાધિની દશા થવી તેનું નામ અસંસક્તિ છે. આ દશામાં સુષુપ્તિની માફક ભેદાદિનું વિસ્મરણ થઇ રહે છે તેથી એ સુષુપ્તિ કહેવાય છે. अस्यामवस्थायां योगी स्वयमेव व्युत्तिष्ठते આ ભૂમિકાને પ્રાપ્ત યોગી આ દશામાં સદા રહેતો નથી પણ એને વ્યુત્થાન થાય છે અને તે પણ પોતાની મેળે; અન્યના પ્રયત્નની એને વ્યુત્થાન પમાડવામાં અપેક્ષા નથી: આ દશાને પામેલો યોગી પ્રસંગે આ દશામાં અને પ્રસંગે વ્યુત્થાનદશામાં રહે છે.

(૬) પદાર્થાભાવની—असंसक्तिभूमिकाभ्यासपाटवाच्चिरं प्रपंचापरिस्फूर्त्यवस्था पदार्थाभावनी । પાંચમી ભૂમિકાના અભ્યાસથી આવેલી પટુતાને લીધે દીર્ઘ સમયસુધી પ્રપંચનું સ્ફુરણ નહિ થઇ રહેવું તે પદાર્થાભાવની નામની જ્ઞાનની છઠ્ઠી ભૂમિકા છે. આ ભૂમિકામાં અને પાંચમી ભૂમિકામાં જે ભેદ છે તે સમયનો છે. પાંચમી ભૂમિકામાં પ્રપંચનું વિસ્મરણ થાય છે, પ્રપંચનું સ્ફુરણ થતું નથી પણ તે થોડોક સમય જ રહે છે અને એ ભૂમિકાના અભ્યાસથી થતી આ છઠ્ઠી ભૂમિકામાં એ સ્થિતિ દીર્ઘ સમયસુધી રહે છે. આ ભૂમિકાને ગાઢસુષુપ્તિ કહે છે. આ ભૂમિકાને પ્રાપ્ત યોગી સ્વતઃ વ્યુત્થાન પામી આહારાદિ ક્રિયાઓ કરતો નથી પણ अस्यामवस्थायां परप्रयत्नेन योगी व्युत्तिष्ठते—અન્યના પ્રયત્નવડે જાગ્રત્ થાય છે અને પછી તે તે ક્રિયા કરે છે.

(૭) તુરીયા અથવા તુર્યગા—ब्रह्मध्यानावस्थस्य पुनः पदार्थान्तराऽपरिस्फूर्तिस्तुरीया । अस्यामवस्थायां योगी न स्वतो नापि परकीयप्रयत्नेन व्युत्तिष्ठते केवलं ब्रह्मीभूत एव भवति । બ્રહ્મચિંતનમાં નિમગ્ન થએલા આ મહાત્માને ફરીથી કોઇ વાર પણ અન્ય પદાર્થોની પરિસ્ફૂર્તિ ન થવી તેનું નામ તુરીયા છે અને આ અવસ્થામાં આવેલા એ મહાત્માને પોતાનો પ્રયત્ન તો છે જ નહિ પણ અન્યના ગમે તેટલા યત્નથી પણ વ્યુત્થાન થઇ શકતું નથી પણ સદા સર્વદા એ બ્રહ્મીભૂત જ થયેલો રહે છે.

एताः सत्त्वापत्याद्याश्चतस्रो भूमिका एव ब्रह्मविद्-ब्रह्मविद्वर ब्रह्मविद्वरीयोब्रह्मविद्वरिष्ठेत्येतैर्नामभिर्यथाक्रमेण पूर्वं व्याख्याताः ॥ આ છેલ્લી ચાર ભૂમિકા—સત્ત્વાપત્તિ વગેરે તે જ અનુક્રમે બ્રહ્મવિદ્, બ્રહ્મવિદ્વર, બ્રહ્મવિદ્વરીયાન્ અને બ્રહ્મવિદ્વરિષ્ટની ભૂમિકારૂપે વર્ણિત કરાઇ છે અર્થાત્ સત્ત્વાપત્તિ ભૂમિકામાં રહેલા મહાત્મા બ્રહ્મવિદ્ કહેવાય છે, અસંસક્તિમાં સ્થિત થયેલા બ્રહ્મવિદ્વર કહેવાય છે, પદાર્થાભાવનીમાં સ્થિત થયેલા બ્રહ્મવિદ્વરીયાન્ કહેવાય છે અને તુરીયામાં સ્થિત થયેલા બ્રહ્મવિદ્વરિષ્ઠ કહેવાય છે. આ ચારે તત્ત્વજ્ઞાનની ભૂમિકા જ છે તેથી આમાંથી કોઇ ભૂમિકામાં આવેલો પુરુષ તત્ત્વજ્ઞાનથી રહિત છે એમ કહેવું એ વેદાન્તનું ગાઢ અજ્ઞાન જ સૂચવે છે. ચતુર્થ ભૂમિકાથી જ તત્ત્વજ્ઞાનનો ઉદય થઇ રહ્યો છે અને તેમાં ન્યૂનાધિકતા થયાવિના એ તત્ત્વજ્ઞાન સર્વ ભૂમિકામાં કાયમ રહેલું છે. આ પ્રમાણે બ્રહ્મવિદ્ તે જ જ્ઞાની, તત્ત્વજ્ઞાની, બ્રહ્મજ્ઞાની, આત્મજ્ઞાની આદિ શબ્દોથી શાસ્ત્રમાં તે તે સ્થળે વ્યવહરાય છે અને એમનું જે નિર્વિકલ્પક બ્રહ્માત્મૈક્યજ્ઞાન તે જ બ્રહ્મજ્ઞાન, તત્ત્વજ્ઞાન આત્મજ્ઞાન, જ્ઞાન, પૂર્ણજ્ઞાન આદિ શબ્દોથી કહેવાય છે.

શ્રીયોગવાસિષ્ઠમાં પણ આ જ પ્રમાણે આ ભૂમિકાઓનાં સ્વરૂપ વગેરે કહ્યાં છે. ત્યાં

જણાવ્યું છે કે ज्ञानभूमिः शुभेच्छाख्या प्रथमा परिकीर्तिता । विचारणा द्वितीया स्यात्तृतीया तनुमानसा ॥ सत्त्वापत्तिश्चतुर्थी स्यात्ततोऽसंसक्तिनामिका । पदार्थाभावनी षष्ठी सप्तमी तुर्यगा स्मृता ॥ શુભેચ્છા એ પ્રથમ જ્ઞાનભૂમિ છે, વિચારણા એ દ્વિતીય, તનુમાનસા એ તૃતીય, સત્ત્વાપત્તિ એ ચતુર્થ, અસંસક્તિ એ પંચમી, પદાર્થાભાવની એ ષષ્ઠી અને તુર્યગા એ સપ્તમી જ્ઞાનભૂમિ છે, ઇત્યાદિ. શ્રીમધુસૂદન સરસ્વતીએ ભગવદ્ગીતા ૬-૨૭, ૨૮ ની ટીકામાં આ ભૂમિકાનો આ જ પ્રમાણે વિસ્તાર સમજાવી ચતુર્થ ભૂમિકાના સંબંધમાં કહ્યું છે કે ततो वेदान्तवाक्यान्निर्विकल्पको ब्रह्मात्मैक्यसाक्षात्कारश्चतुर्थी भूमिका–તૃતીય ભૂમિકાની પ્રાપ્તિ થઇ ગયા પછી વેદાન્તનાં तत्त्वमसि આદિ વાક્યોવડે વિકલ્પરહિત જે બ્રહ્મ તથા આત્માના ઐક્યનો અપરોક્ષ અનુભવ થાય છે તે ચતુર્થી સત્ત્વાપત્તિ નામની ભૂમિકા છે. બ્રહ્મ સદ્રૂપ છે, ચિદ્રૂપ છે, આનંદરૂપ છે ઇત્યાદિ જે બ્રહ્મનું જ્ઞાન તે અપરોક્ષ અનુભવ નથી પણ હું એ બ્રહ્મરૂપ છું એ પ્રકારનો જે અનુભવ તે અપરોક્ષ અનુભવ છે. પંચદશીમાં ૨૫૮ કહ્યું છે કે अहं ब्रह्मेत्यनुल्लिख्य ब्रह्मास्तीत्येवमुल्लिखेत् परोक्षज्ञानमेतन्न भ्रान्तं बाधानिरूपणात् ॥ ૭-૫૮ ॥ अवान्तरवाक्येन परोक्षा ब्रह्मधीर्भवेत् । सर्वत्रैव महावाक्यविचारात्तदपरोक्षधीः ॥ ૭. ૬૯ ॥ હું બ્રહ્મ છું એ પ્રકારનો ઉલ્લેખ જેમાં નથી પણ બ્રહ્મ છે એ પ્રકારનું જ જે જ્ઞાન છે તે પરોક્ષ જ્ઞાન છે; એ જ્ઞાન પણ ભ્રાન્ત નથી કેમકે એનો બાધ કરનાર કોઇ જ્ઞાન નથી. આ બ્રહ્મ છે, બ્રહ્મ સદ્રૂપ છે ઇત્યાદિ જે ઉપનિષદોનાં અવાન્તર વાક્યો કહેવાય છે તે વાક્યવડે જે જ્ઞાન થાય છે તે પરોક્ષ બ્રહ્મજ્ઞાન છે અને 'તું તે છે' ઇત્યાદિ અર્થનાં तत्त्वमसि આદિ મહાવાક્યોવડે જે "હું બ્રહ્મ છું" એવું જ્ઞાન થાય છે તે અપરોક્ષ બ્રહ્મજ્ઞાન છે. આ જ્ઞાન સંશયવિપર્યયસહિત અને સંશયરહિત એમ બે પ્રકારનું હોય છે. તેમાં જે સંશયવિપર્યયરહિત જ્ઞાન છે તે જ્ઞાનની સત્ત્વાપત્તિ નામની ચતુર્થ ભૂમિકા છે કે જેને બ્રાહ્મ, જ્ઞાની બ્રહ્મવિદ્, આત્મવિદ્ આદિ કહેવાય છે.

કે એ બંધોનો નાશ થઈ જાય છે અને, નાશ થયા પછી એનું કારણ અવિદ્યા સ્થૂલ રૂપમાં નહિ રહેવાથી એની પુનઃ ઉત્પત્તિ થવાનો અસંભવ છે અને એ બંધોનો અનુભવ થતો નથી એ અનુભવથી પણ સિદ્ધ છે. આ પ્રકારે તત્ત્વજ્ઞાનીને તે જ ક્ષણથી મુક્તિની સિદ્ધિ થાય છે એમ જણાવી **तदेतद् विद्यासमकालीनत्वंभाष्यकारः समन्वयसूत्रे प्रपंचयामास** આ વિદ્યાસમકાલીન મોક્ષની શ્રીશંકરાચાર્યે સમન્વયસૂત્રમાં વિસ્તારથી સિદ્ધિ કરી છે એમ કહ્યું છે. અહિં કોઈને શંકા થશે કે શ્રુતિમાં અને યોગવાસિષ્ઠ આદિ સ્થળે તો દેહપતન થાય ત્યારે વિદેહમુક્તિ કહી છે અને તમે અહિં જ્ઞાનોત્પત્તિ સમકાળ વિદેહમુક્તિ છે તેમાં વિરોધ છે તો એ શંકા યોગ્ય નથી એમ એ જ ગ્રંથકાર જણાવતાં કહે છે કે **नायं दोषः, विवक्षाविशेषेण मतद्वयस्याविरोधात् । विदेहमुक्तिरित्यत्रत्येन देहशब्देन कृत्स्नदेह॰ जातस्य विवक्षितत्वाद् बहुभिर्वर्णितम् । अस्माभिस्तु भाविदेहनात्रविवक्षयोच्यते ॥** આ આક્ષેપ ખોટો છે કેમકે બંને મતમાં વિરોધ નથી કેમકે બન્ને સ્થળે વિદેહમુક્તિ એ શબ્દના અર્થમાં ભેદ છે. વિદેહ શબ્દમાંના દેહ શબ્દથી સ્થૂલ, સૂક્ષ્મ અને કારણ એ ત્રણે દેહ લઈ એ ત્રણે દેહ જેના જતા રહ્યા છે તે વિદેહ એવો અર્થ કરી વિદેહમુક્તિ દેહપતનાન્તર થાય છે એમ ઘણા કહે છે તે યોગ્ય છે; તેમ જ અત્ર દેહનો અર્થ ભાવિ દેહ લીધો છે તેથી જેને ભાવિમાં દેહ થનાર નથી તે વિદેહ એવો અર્થ લઇ જ્ઞાનસમકાળ વિદેહમુક્તિ કહી છે. આથી વિવક્ષિતાર્થ સ્પષ્ટ સમજાય છે કે જેમને એક વાર પણ નિર્વિકલ્પક બ્રહ્માત્મૈક્યાનુભવ થયો છે તેને પછી જન્મમરણ નથી, તેનું સંસરણ તે ક્ષણથી જ મટી જાય છે અર્થાત્ સામાન્ય ભાષામાં તે, તે ક્ષણથી જ મુક્ત છે. આ ભૂમિકાની, આ વિદેહમુક્તિની અપેક્ષાથી પંચમી, ષષ્ઠી અને સપ્તમ ભૂમિકાના મહાત્મા જીવન્મુક્ત કહેવાય છે. શ્રીમદ્ ભગવદ્‌ગીતાપરની ટીકામાં મધુસૂદન સરસ્વતીએ પણ જણાવ્યું છે કે **पंचमी षष्ठी सप्तम्यस्तु भूमिका जीवन्मुक्तेरवान्तर भेदाः**—પાંચમી, છઠ્ઠી અને સાતમી ભૂમિકા એ જીવન્મુક્તિના અવાન્તર ભેદ છે. અન્યત્ર આ રીતે ત્રણને બદલે જીવન્મુક્તિ તથા વિદેહકૈવલ્ય એ બે પ્રકારે જ મોક્ષનું વર્ણન કરવામાં આવે છે. સંક્ષેપશારીરકમાં કહ્યું છે કે:—

> **जीवन्मुक्तिस्तावदस्ति प्रतीतेर्द्वैतच्छाया तत्र चास्ति प्रतीतेः ॥**
> **द्वैतच्छायारक्षणायास्ति लेशास्तस्मिन्नर्थे स्वानुभूतिः प्रमाणम् ॥ ४.४२ ॥**
> **तस्माज्जीवन्मुक्तरूपेण विद्वानारब्धाणां कर्मणां भोगसिद्धयै ।**
> **स्थित्वा भोगं ध्वान्तगन्धप्रसूतं मुक्त्वा, त्यक्तं याति कैवल्यमन्ते ॥ ४.४५ ॥**

ભાવાર્થઃ—જે તત્ત્વજ્ઞાનસંપન્ન થયા છે તેમને પણ દ્વૈતનું દર્શન હોય તો દ્વૈતદર્શનને લીધે ભય, શોકાદિરૂપ બંધ થશે તો તે જીવતાં મુક્ત કેવી રીતે કહેવાય અને જો જીવતાં મુક્ત કહેવાય તો તેને દ્વૈતદર્શન કેવી રીતે થાય ? આ શંકા લઇ તેનું ઉત્તર એ આપ્યું કે બંને–જીવનમુક્તિ અને દ્વૈતદર્શન–તત્ત્વજ્ઞના અનુભવસિદ્ધ છે માટે છે–જીવન્મુક્તિ છે કેમકે તેનો તત્ત્વજ્ઞને અનુભવથાય છે, અને તે સાથે દ્વૈતની છાયા પણ છે કેમકે તેનો પણ અનુભવ થાય છે માટે એ દ્વૈતની છાયાની ઉપપત્તિમાટે અવિદ્યાનો લેશ કે જેને માટે ભાષ્યકાર ગંધ, છાયા, લેશ, સંસ્કારઆદિ શબ્દો વાપરે છે તેનો સ્વીકાર કરવો જોઇએ અને એ સ્વાનુભવથી સિદ્ધ છે. તેથી તત્ત્વજ્ઞાની જીવન્મુક્તિરૂપે રહે છે અને અવિદ્યાના લેશને લીધે પ્રારબ્ધ કર્મોના

ભોગને ભોગવે છે અને એ ભોગવી રહી દેહપતન થયે અત્યંત કૈવલ્યને પામે છે. આ આદિ એમનાં વચનો જોતાં એમણે મુક્તિના જીવન્મુક્તિ તથા વિદેહમુક્તિ એવા બે વિભાગ જ પાડ્યા છે અને ચતુર્થ ભૂમિકાને પ્રાપ્ત થયેલો તત્ત્વજ્ઞાની જીવન્મુક્ત થાય છે અને મરણ થયેથી વિદેહમુક્ત થાય છે એમ જણાવ્યું છે. આપણા લોકમાં આ પરિભાષા વધારે પ્રચાર પામી છે, અને શ્રીવિદ્યારણ્યસ્વામીએ પાડેલા વિદેહમુક્તિ, જીવનમુક્તિ અને અત્યંતમુક્તિ એવા ત્રણ ભેદ પ્રચારને પામ્યા નથી તેથી આ વિષયના સંબંધમાં પ્રચલિત ભાષા જ રાખવામાં આવે છે. તેથી મોક્ષ અથવા મુક્તિનાં આ ત્રણ નામો અત્ર વાપરવામાં આવે છે (૧) જીવનમુક્તિ, (૨) આરૂઢજીવન્મુક્તિ, અને (૩) વિદેહ કૈવલ્ય. આમાં આરૂઢજીવન્મુક્તિ એ વિદ્યારણ્યસ્વામીની જીવન્મુક્તિ છે એ ધ્યાનમાં રાખવાની જરૂર છે. વેદાન્તશાસ્ત્રમાં અનેક પારિભાષિક શબ્દો વાપરવામાં આવે છે અને તેનો અર્થ સ્પષ્ટ નહિ સમજવાથી જ અનેક ભ્રાન્તિઓ ઉદય થાય છે. વળી ભિન્ન ભિન્ન ગ્રંથકારે જ્યાં પરિભાષામાં ભેદ કર્યો હોય ત્યાં તે ખાસ લક્ષમાં રાખવો પડે છે કેમકે તેમ નહિ કરવાથી તે તે ગ્રંથકારનો અભિપ્રાય યથાર્થ સમજાતો નથી. આ પરિભાષાને લીધે જ વેદાન્તનો સિદ્ધાન્ત ગમે તેમ સમજાવતા છલવાદીઓ મળી પડે છે. એક વાક્ય લઈ તેમાંની પરિભાષાનો યથાર્થ અર્થ ન કરી તેને લૌકિક અર્થમાં સમજાવે છે અને તેમ કરી અન્યને છેતરવા પ્રયત્ન કરે છે. પણ એ ધૂર્તોનો છલવાદ લાંબો વખત ચાલતો નથી. જેમ સઘળા છલવાદી છલને લીધે પરાજયને પામે છે તેમ આ કપટપ્રવીણ છલવાદીનાં છલ પણ તે તે પરિભાષાનો અર્થ જાહેર થવાથી અને તે તે પ્રકરણાદિનો સમન્વય કરી જોવાથી ખુલ્લાં પડે છે અને તેમનું મુખ વિલું થઈ રહે છે. સંક્ષેપમાં એ જ કહેવાનું કે મોક્ષનાં આ બે પ્રકારનાં તથા ત્રણ પ્રકારનાં વર્ણન સ્પષ્ટ લક્ષમાં રાખવાં પડે છે. શ્રીશંકરાચાર્ય પોતે પણ तथा च श्रुतिरविशेषेणैव सर्वेषां ज्ञानान्मोक्षं दर्शयति 'तद्यो यो देवानां प्रत्यबुध्यत स एव तदभवत्तथर्षीणां तथा मनुष्याणाम् इति–શ્રુતિ કોઈ પણ મોક્ષની સ્થિતિમાં ભેદ અથવા અપવાદ કર્યા શિવાય જ્ઞાન થવાથી સર્વનો જ મોક્ષ થાય છે કેમકે શ્રુતિ કહે છે કે દેવોમાં, મનુષ્યોમાં અને ઋષિઓમાં જેને જેને તત્ત્વજ્ઞાન થયું તે સર્વે જ મોક્ષને પામ્યા છે. (૩. ૩. ૩૨.) इति सम्यग्दर्शनकालमेव तत्फलं सर्वात्मत्वं दर्शयति (૧. ૧.·૩૨) એ શ્રુતિ તત્ત્વજ્ઞાનની સાથે જ એ જ્ઞાનનું ફળ સર્વાત્મભાવરૂપ મોક્ષ તે દર્શાવે છે, विद्यायाः केवलायाः पुरुषार्थहेतुत्वं श्रावयति (૩-૪-૧) કોઈ પણ ઈતર સાધનની અપેક્ષા વિના કેવલ તત્ત્વજ્ઞાનથી જ મોક્ષરૂપ પુરુષાર્થની સિદ્ધિ એ શ્રુતિ કહે છે, अनुभवारूढमेव च विद्याफलं न क्रियाफलवत् कालान्तरभावीत्यसकृदवोचाम (૩-૪-૧૫) તત્ત્વજ્ઞાનનું

આ મતને તિરસ્કારદૃષ્ટિથી જુએ છે. તત્ત્વજ્ઞાન જેને જેને થાય છે તે સર્વ તે જ ક્ષણથી મુક્ત છે અને જેઓ મુક્ત છે તે સર્વ તત્ત્વજ્ઞાની થએલા જ છે. **नान्यः पंथा विद्यतेऽयनाय** મોક્ષમાટે જ્ઞાનશિવાય અન્ય માર્ગ નથી એ શ્રુતિ મુક્ત તત્ત્વજ્ઞાનરહિત હોય એ આ શંકાને મૂળથી દગ્ધ કરી નાંખે છે.

(અપૂર્ણ)

इष्टस्मरण करी इष्टस्वरूप थवा मनने विज्ञप्ति-सह सुबोध.

પદ. (ભક્તિથી સઉ સુખ આવતું, એ લય.)

હરિ થા, સ્મરી નિત્ય નરહરિ, મન માન કહું છું કરગરી.
જેનું સ્મરણ જે જન કરે, તદ્રૂપ થતો તે આખરે,
શ્રુતિસંતજન એ ઉચ્ચરે, કેમ તદપિ તું જતું વિસરી. હરિ૦
તું શિવ થવા નિત્ય ઇચ્છતું, પણ શું તું શિવ-નિત્ય ચિંતતું;
દૃશ્યમાં ઉંડું ઉંડું ડુબતું, શિવ થઇશ હાવે કેમ કરી. હરિ૦
પ્રવૃત્તિ તુજ પ્રતિક્ષણતણી, જોઇશ જો તું છણી છણી,
ઝટ લહીશ કોણ દિશાભણી, વડે હોડી તુજ વેગ જ ધરી. હરિ૦
તું શબ્દવિષયે કદી પચે, કદી પટ્રસે કુટિ કસી મચે,
કદી કળે રૂપવિષયકીચે, મહાપદ શકે કો વિધિ વરી. હરિ૦
જન જે વહે પશ્ચિમવિષે, તે ક્યાંથી પૂર્વવિષે જશે;
નિર્વિષય પદ, વિષયે ધસ્યે, શું પમાય? જો! ઉર ઉતરી. હરિ૦
દુધહ્રહીંવિષે પદ રાખતાં, નિજ પદે કો નથી જાગતા,
વિષયો અને હરિ ઝંખતાં, નહિ એક ગ્રહી તું રહીશ ઠરી. હરિ૦
સત્વર સમજજે સાન આ, ધીમાન! ના હેવાન થા;
સંતત હરિગુણગાન ગા, થાક્યો પ્રબોધી ફરી ફરી. હરિ૦

अंतरमां रहेलुं अमर्याद सामर्थ्यवान् कंइक.

(અનુસંધાન ગયા અંકના પૃષ્ઠ ૨૧૯ થી.)

(અનુસંધાન ગયા અંકના પૃષ્ઠ ૨૧૯ થી.)

(૨)

અપ્રકટ મનઉપર આપણા ધારેલા સંસ્કાર પાર પાડવાને માટે અને તેને આપણી ઇચ્છાનુસાર પ્રવૃત્તિ કરાવવાને માટે તે અત્યંત સૂક્ષ્મ છે, અને આપણા અણુઅણુમાં વ્યાપી રહ્યું છે, એવું ભાન કાયમ રાખી રહેવાની પ્રથમ અગત્ય છે, જો કે મગજદ્વારા તેના ઉપર

સાક્ષાત અસર કરી શકાય છે, તોપણ શરીરના અણુઅણુમાં તે વ્યાપી રહ્યું છે એવું ભાન રાખી રહેવાથી તે અસરનું પ્રમાણુ બહુ વધી પડે છે.

આપણા શરીરમાં વ્યાપી રહેલા આ સૂક્ષ્મ મનપ્રતિ વારંવાર વૃત્તિને એકાગ્ર કરવાથી અર્થાત્ એકાગ્રતાપૂર્વક વારંવાર તેનો વિચાર કરવાથી તે ક્રમે ક્રમે જાગ્રત્ થવા માંડે છે. આમ થતાં આપણામાં કોઈ નવી અને ઉચ્ચ સત્તા વિકાસને પામતી હોય એવો આપણને અનુભવ થાય છે અને તેવો અનુભવ થવા માંડતાં આપણા અંતરમાં અમર્યાદ સામર્થ્ય અવશ્ય રહેલું છે જ, એવી આપણને દઢ પ્રતીતિ થતી જાય છે.

જ્યારે આ સૂક્ષ્મ અપ્રકટ મન, આપણા મગજના અને શરીરના પ્રત્યેક અણુમાં જાગ્રત કળાને પામતું આપણા અનુભવમાં આવે છે ત્યારે ગમે તે આપણે સિદ્ધ કરી શકીએ અને મેળવી શકીએ એમ છે, એવું આપણને ભાન થાય છે; અને આપણા સર્વ સંશયો નિર્મૂળ થાય છે, કારણ કે અમર્યાદતું ભાન અમર્યાદસંબંધી સર્વ સંશયોનું ઉન્મૂલન કરી તેમાં શ્રદ્ધા પ્રકટાવ્યાવિના રહેતું જ નથી.

અપ્રટ મનઉપર અસર કરવાને માટે પ્રકટ મનના આંતર ભાગમાં એકાગ્રતા કરવી જોઇએ, અને પાણીથી ભરેલી વાદળીમાં જેમ પાણી વ્યાપી રહેલું હોય છે તેમ આપણામાં અપ્રકટ મન વ્યાપી રહેલું છે, એવો વિચાર જ્યારે આપણે કરીએ છીએ ત્યારે આવી એકાગ્રતા તત્કાલ થાય છે.

બાહ્ય સ્થલના આંતર ભાગમાં વ્યાપી રહેલા સૂક્ષ્મ સત્ત્વવિષે વિચાર કરો, અને જે સૂક્ષ્મ માનસિક સત્ત્વ આપણા વિચાર કરતા મનના અંતર ભાગમાં રહે છે અને વિવિધ ક્રિયા કરે છે તે પ્રતિ સઘળા મનોવ્યાપારોને વાળો. આમ કરવાથી આપણા મનોવ્યાપારોની અપ્રકટ મનઉપર સાક્ષાત્ અસર થશે, અને તદનુકૂળ પરિણામ આપણા શરીરઉપર અવશ્ય જણાવાનો જ.

અપ્રકટ મનઉપર વૃત્તિને એકાગ્ર કરતી વખતે જે વિચારનો સંસ્કાર તેના ઉપર પાડવા ધાર્યો હોય તે વિચારના સ્વરૂપને મનમાં સ્પષ્ટ રચવું જોઇએ, અને તે વિચારના મર્મથી અર્થાત્ તેના યથાર્થ તાત્પર્યથી વૃત્તિને રસબસ કરવાનો પ્રયત્ન કરવો જોઇએ.

વિચારના મર્મનું ભાન કરવાનો પ્રયત્ન કરવાથી યાંત્રિક રીતે ચાલતા વિચારોનો પ્રવાહ સંપૂર્ણ અટકી જશે. કારણ કે કોઈ પણ વિચારના તાત્પર્યપ્રતિ જો આપણી વૃત્તિ વળેલી હોય છે, તો આડાઅવળા ઉઠતા સઘળા વિચારો તત્કાળ બંધ પડી જાય છે. આથી વિચારના તાત્પર્યનું ભાન વૃત્તિમાં ખડું કરવાની અત્યંત અગત્ય છે. કારણ કે એકાગ્રતાવિના યાંત્રિક રીતે ચાલતા વિચારોના વ્યાપારથી અપ્રકટ મનઉપર અસર કરી શકાતી નથી.

અપ્રકટ મનઉપર અસર કરવાના ઉપર વર્ણેલા વિધિમાં પૂર્ણ શ્રદ્ધા રાખવાની અનિવાર્ય અગત્ય છે. પરિણામ અવશ્ય પ્રકટશે જ, એવું અંતરમાં માનવાથી અને જાણવાથી નિષ્ફળતાને મળવાનો કેવળ અસંભવ જ થઇ જાય છે.

અપ્રકટ મન ઉપર સંસ્કાર પાડતી વખતે જેમ શ્રદ્ધાનું સ્વરૂપ વધારે ઉચ્ચ અને વધારે દૃઢ હોય છે, તેમ વધારે ઉંડા સંસ્કાર પડે છે, અને આ સંસ્કાર અપ્રકટ મનની ઉંચામાં ઉંચી સ્થિતિઓમાં છેક ઉંડે સુધી પ્રવેશી જાય છે, એટલું જ નહિ, પરંતુ ધારેલા ફળને તે અવશ્ય પ્રકટાવે છે.

શ્રદ્ધાયુક્ત સ્થિતિ મનને વસ્તુઓના ગર્ભભાગમાં રહેલા અલૌકિક, અમર્યાદ પ્રદેશમાં લઈ જાય છે; અને આપણે જે કરવાની જરૂર છે. તે આ જ છે.

જ્યારે મન બાહ્ય સ્થૂલ પ્રદેશનું અર્થાત્ દૃશ્યનું અતિક્રમણ કરે છે, ત્યારે તે આંતર સૂક્ષ્મ અદૃશ્ય પ્રદેશમાં પ્રવેશે છે; અને સૂક્ષ્મ આંતર પ્રદેશમાં પ્રવેશવાથી જ આપણે આપણા વિચારોની અને ઇચ્છાઓની અંતરમાં રહેલા અમર્યાદ સામર્થ્યવાન્ અપ્રકટ મનઉપર છાપ પાડી શકીએ છીએ. આ પ્રમાણે પાડેલી છાપથી આશ્ચર્યકારક પરિણામ અવશ્ય પ્રકટ્યા વિના રહેતા જ નથી, અને તેનું કારણ તે છાપો બહુ જ ઉંડી પડેલી હોય છે, એટલું જ કંઇ નથી, પણ શ્રદ્ધાથી પાડવામાં આવેલી છાપો વધારે ઉત્કૃષ્ટ પ્રકારની, વધારે ઉત્કૃષ્ટ સામર્થ્યવાળી અને વધારે ઉચ્ચ ફળને ઉપજાવનારી હોય છે, તે છે.

આશા કરતા હોઇએ તેવી રીતે અથવા હક કરીને કંઇ માગતા હોઇએ તેવી રીતે, અપ્રકટ મનસાથે વ્યવહાર કરવો નહિ, પરંતુ શ્રદ્ધાવાળી અને અભિલાષવાળી મનની સ્થિતિ રાખીને વ્યવહાર કરવો. આમ કર, અથવા તેમ કર, એવો હુકમ તેને કદી જ કરવો નહિ, પણ આપણું ઇચ્છેલું તે કરો એવી તીવ્ર ઉંડી ઇચ્છા કરવી, અને તે ઇચ્છાપ્રમાણે તે અવશ્ય કરશે જ એવી શ્રદ્ધાવડે તે ઇચ્છાને રંગવી.

તીવ્ર ઇચ્છા અને ભારે શ્રદ્ધા, એ ઉભયના સંયોગપૂર્વક અપ્રકટ મનઉપર આપણા વિચારની છાપ પાડવી, એ ધારેલું ફળ પ્રકટાવવાની કદી નિષ્ફળ ન જાય એવી કુંચી છે.

અપ્રકટ મનને બળાત્કારથી જાગ્રત્ કરવાનો પ્રયત્ન કદી ન કરવો. જે શાખાઓમાં આપણું મન ઉંડા અને બળવાન્ વિચારો કરી શકતું હોય તે શાખાઓદ્વારા, મનની અત્યંત શાંતિવાળી સ્થિતિમાં તેને જાગ્રત્ કરવાનો અને વિકાસને પમાડવાનો ધીરે ધીરે પ્રયત્ન કરવો.

સઘળા મહત્વના વિષયોવિષે ઉંડા વિચારો કરવાથી, સર્વ કાળ ઉચ્ચ અભિલાષાઓને ધરવાથી, અને નિરંતર જ્ઞાનની મર્યાદા વધાર્યા જવાથી, અંતરમાં રહેલા અમર્યાદ સામર્થ્યવાન્ અપ્રકટ મનને જાગ્રત્ કરવામાં આશ્ચર્યકારક મદદ મળે છે.

અંતરમાં રહેલા સૂક્ષ્મ મનઉપર જ્યારે જ્યારે એકાગ્રતા કરવામાં આવે ત્યારે ત્યારે વિરાટ્નો વિચાર કરીને તે વિચારના તાત્પર્યસાથે વૃત્તિને સંલગ્ન કરવી, અને વિરાટ્નું ભાન વૃત્તિ કરતી હોય એવો ભાવ પ્રયત્નપૂર્વક ખડો કરવો. મનની અત્યંત શાંત સ્થિતિ રાખીને વિરાટ્માં રહેલી ઉચ્ચ વસ્તુઓનું ભાન થવાની તીવ્ર ઇચ્છા ઉદય કરવી.

મનના આંતર પ્રદેશસાથે સંબંધ કરનારે તે સંબંધ સર્વદા અત્યંત શાંતિપૂર્વક કરવો; પરંતુ આ શાંતિ એવી નહિ હોવી જોઇએ કે જેથી મનનો વ્યાપાર કેવળ અટકી જઇને અંતે નિદ્રા આવી જાય, અને આપણને આપણું ભાન ભૂલી જવાય. મનની યથાર્થ શાંત અને સમાધાનવાળી સ્થિતિમાં ઉચ્ચ મનોવ્યાપાર હોય છે. આ ઉચ્ચ મનોવ્યાપાર અપ્રકટ મનઉપર અસર કર્યા વિના રહેતો જ નથી.

મનની શાંત અને સમાધાનવાળી સ્થિતિમાં દિવસમાં ઘણી વાર આખા શરીરમાં વ્યાપી રહેલા અપ્રકટ મનઉપર એકાગ્રતા કરવાથી થોડા સમયમાં એ મન એવું તો વિકાસને પામે છે કે આપણી વૃત્તિને અંદરથી પોતાની અમર્યાદ ઉન્નતિ થવાના સંભવોનું અને તે સંભવો સિદ્ધ કરવાના પોતાનામાં રહેલા અમર્યાદ સામર્થ્યનું ભાન થાય છે. જ્યારે આ

ભાન તેને થાય છે ત્યારે ગમે તે સિદ્ધ કરવા માંડતાં તેને સંશય થતો નથી. પ્રયત્નમાં નિષ્ફળતા મળવાનો તેને કેવળ અસંભવ જણાય છે.

અપ્રકટ મનનો કેટલોક વિકાસ થતાં આપણને સ્વભાવથી જ ભાન થાય છે કે નિષ્ફળતાનો સંભવ જ નથી, અને તેથી ફળ પ્રકટવાના નિયમમાં અચલ શ્રદ્ધા ધરતા આપણે પ્રયત્નને સેવ્યા જ જઇએ છીએ. આપણને ફળ પ્રકટવાના સંબંધમાં ચિંતા થતી નથી કે સંશય ઉપજતો નથી. અપ્રકટ મનનું આપણને ભાન થતાં તેના વ્યાપારોને આપણે જાણીએ છીએ, અને આપણું જ ઇચ્છેલું ફળ પ્રકટાવવાને માટે આ વ્યાપારો કરવા આપણે જ અપ્રકટ મનને પ્રેરેલું હોવાથી, અને તે વ્યાપારો તે કરતું જ હોવાથી ફળસંબંધમાં આપણને ચિંતા થતી જ નથી.

જે કરવાને માટે અપ્રકટ મનઉપર આપણી ઇચ્છાની દૃઢપણે છાપ પાડવામાં આવી હોય છે, તેને તે કર્યાવિના રહેતું જ નથી, એ પ્રકારની પૂર્ણ શ્રદ્ધા ચિંતાને આપણા અંતઃકરણમાં ક્ષણવાર પણ ટકવા દેતી નથી. પૂર્ણ શ્રદ્ધાવડે ચિંતાનો લય કરવાની અત્યંત અગત્ય છે, કારણ કે જ્યાં સુધી ચિંતાનો આપણામાં વાસ હોય છે ત્યાં સુધી અપ્રકટ મનને જે કરવાનું સૂચવવામાં આવ્યું હોય છે, તેને તે કરતું નથી.

અનુકૂળ સામગ્રી રચી આપતાં ફળ પ્રકટવા વિના રહેતું જ નથી; અને આમ અંતરથી જાણવું, એ અનુકૂળ સામગ્રી ઉપજાવવામાં પ્રથમ અગત્યનું પગથીયું છે.

અપ્રકટ મન કંઈક અંશમાં ફોનોગ્રાફને મળતું છે. અમુક પ્રકારની સામગ્રી હોય છે તો જેની તેના ઉપર છાપ પાડવામાં આવે છે, તેની તેના ઉપર છાપ પડે છે; અને અમુક ભિન્ન પ્રકારની સામગ્રી હોય છે તો જેની છાપ તેના ઉપર પડી હોય છે, તેને બરાબર 'તેવા જ રૂપમાં તે પાછું બહાર દર્શાવી શકે છે. તો પણ ફોનોગ્રાફમાં અને અપ્રકટ મનમાં એક તફાવત છે, અને તે એ કે અપ્રકટ મન જેવી તેનાપર છાપ પડી હોય છે તેને તેવા જ રૂપમાં પાછું દર્શાવી શકે છે, એટલું જ નહિ પણ તે છાપ પાડતી વખતે, છાપ પાડનારે જે ઇચ્છા કરી હોય તે ઇચ્છાના ફળને ધરે છે, તેને વૃદ્ધિને પમાડે છે, અને અંતે તેને સ્થૂલ રૂપમાં બહાર પ્રકટ કરે છે; અર્થાત્ અપ્રકટ મન તેનામાં નાંખેલા બીજકને પાછું ઉત્પન્ન કરે છે, એટલું જ નહિ પણ મૂળ બીજકના જેવાં જેટલાં બીજકો ઉત્પન્ન કરવાની ઇચ્છા તેને સૂચવવામાં આવી હોય છે, તેટલાં બીજકો તે ઉત્પન્ન કરે છે. વળી મૂળ બીજકમાં જેટલો સુધારો અને વધારો કરવાનું તેને સૂચવવામાં આવ્યું હોય છે, તે પણ તે કરે છે.

અપ્રકટ મન, તેના ઉપર પાડેલા વિચારને પાછો પ્રકટ કરે છે એટલું જ નહિ પણ તે વિચારથી દર્શાવાયલી ઇચ્છાને સફળ કરવા માટે જેની જેની અગત્ય હોય છે તે સર્વને ઉત્પન્ન કરે છે.'

આ પ્રકારનો નિયમ હોવાથી, આપણે શાની જરૂર છે, તેનો યથાર્થ વિચાર જો અપ્રકટ મનને યોગ્ય વિધિથી સૂચવવામાં આવ્યો હોય છે, તો ગમે તેવા કઠિનમાં કઠિન પ્રશ્નનું તે નિરાકરણ કરી શકે છે, અથવા ગમે તેવી ગૂઢ વાતના રહસ્યનો પણ તે પ્રકાશ કરી શકે છે.

(અપૂર્ણ)

समभावनो सदुपयोग.

બીજાનું દુઃખ દેખીને દુઃખી થવું, અથવા બીજાનું સુખ દેખીને સુખી થવું, એવો સમભાવનો અર્થ થાય છે.

બીજાનું સુખ દેખીને સુખી થવામાં સર્વદા લાભ જ રહેલો છે, અને તેથી સમભાવનો જ્યાં સુધી આ પ્રકારનો ઉપયોગ કરવામાં આવે છે, ત્યાં સુધી તે સમભાવનો સદુપયોગ કર્યો ગણાય છે; પરંતુ બીજાનાં દુઃખ દેખીને જ્યારે દુઃખી થવામાં આવે છે, ત્યારે તેથી સર્વદા હાનિ થતી હોવાથી સમભાવનો આ બીજા પ્રકારનો ઉપયોગ એ સમભાવનો દુરુપયોગ કર્યો ગણાય છે.

બીજાનાં દુઃખે દુઃખી થવું, એને સામાન્ય રીતે મનુષ્યો સદ્ગુણ ગણે છે, પરંતુ તે સદ્ગુણ નથી. સદ્ગુણ સર્વદા અંતઃકરણના બળને જ સૂચવે છે, પરંતુ બીજાને દુઃખે દુઃખી થવું, એ અંતઃકરણની દુર્બળતાને સૂચવનાર હોવાથી સદ્ગુણ નથી, પણ દુર્ગુણ છે. વળી જે જે સદ્ગુણ હોય છે, તે સર્વદા હિતને જ કરનાર હોય છે; પણ બીજાને દુઃખે દુઃખી થવું, એ સર્વદા અહિતને જ કરનાર હોવાથી તે સદ્ગુણ નથી પણ દુર્ગુણ છે.

સહજ વિચાર કરતાં સ્પષ્ટ થશે કે સંસારમાં જે જે વિવિધ પ્રકારનાં દુઃખો જોવામાં આવે છે, તેનો મોટો ભાગ બીજાનાં દુઃખે દુઃખી થવાના દોષથી જ ઉત્પન્ન થયેલો હોય છે. કારણ કે દુઃખ માત્રનું મૂળ કારણ માનસિક હોય છે. પ્રથમ દુઃખ મનુષ્યના મનમાં વિચારરૂપે જન્મે છે, અને પછી શરીરમાં અથવા શરીરથી બહાર તે સ્થૂલ રૂપે પ્રત્યક્ષ થાય છે. આમ હોવાથી બીજાના દુઃખે જ્યારે આપણે દુઃખી થઇએ છીએ, ત્યારે પ્રથમ આપણા મનમાં દુઃખને આપણે જન્મ આપીએ છીએ, અને વિચારરૂપે જન્મેલું આ દુઃખ, જેમ જમીનમાં પડેલું બીજક વૃક્ષરૂપે થયા વિના રહેતું નથી, તેમ આપણને સ્થૂલ રૂપે પ્રત્યક્ષ થયાવિના રહેતું નથી.

આપણા પોતાના મનમાં અથવા શરીરમાં આપણી પોતાની અયોગ્ય ક્રિયાથી જે વ્યથા ઉત્પન્ન થાય છે, તેટલાનું જ જો આપણને દુઃખ ભોગવવાનું હોય તો આપણું જીવન કંઇ ઘણાં દુઃખોથી ભરેલું આપણને લાગે નહિ, પણ બીજાઓનાં દુઃખથી જે લાગણી આપણે આપણને થવા દઇએ છીએ, તેથી ઘણે પ્રસંગે આપણે આપણા જીવનને અસહ્ય દુઃખમય કરી મૂકીએ છીએ.

બીજાઓનાં દુઃખ જોઇને દુઃખી થવું, અથવા લાગણી દર્શાવવી, એ માયાળુ સ્વભાવની, સૌજન્યની, અને પરોપકારી સ્વભાવની નિશાની ગણાય છે. આવા સ્વભાવની સર્વત્ર સ્તુતિ થાય છે, પરંતુ તે અજ્ઞાનનો જ પરિણામ છે.

બીજાઓનાં દુઃખ જોઇને અથવા સાંભળીને જ્યારે આપણે લાગણી દર્શાવીએ છીએ ત્યારે આપણે શું કરીએ છીએ ? એ જ કે જે દુઃખવાળી સ્થિતિમાં તેઓ છે, તે સ્થિતિમાં આપણે પોતે થોડાઘણા અંશમાં આવીએ છીએ. જે દુઃખને તેઓ પોતે ભોગવે છે, તે જ દુઃખને જાણે આપણે પોતે ભોગવતા હોઇએ તેવો આપણે આપણા પોતાના મનનો ભાવ કરીએ છીએ. સામાનો પુત્ર મરી ગયો હોય છે, તો જાણે આપણો પુત્ર પણ મરી ગયો હોય તેવું દુઃખ આપણે આપણા મનમાં ઉપજાવીને આપણા સુખને શોકમય કરી મૂકીએ છીએ. સામાને વ્યાપારમાં ભારે ખોટ આવી હોય છે, તો જાણે આપણને પણ તેવી જ ખોટ

આવી હોય તે પ્રમાણે આપણે આપણા હૃદયને ખિન્ન કરી મૂકીએ છીએ. કોઈ કોઈ પ્રસંગે, આપણે એટલી તો લાગણી આપણાં અંતઃકરણમાં થવા દઈએ છીએ કે આપણાં નેત્રમાંથી અશ્રુના પ્રવાહ ચાલે છે, અને આપણો મિત્ર જેવો દુઃખી હોય છે, તેવું જ દુઃખ, આપણા પોતાના ઉપર લેશ પણ દુઃખ આવ્યા વિના, આપણે ભોગવીએ છીએ.

દુઃખી માણસ જે દુઃખથી પીડાય છે, તેવા જ દુઃખને આપણા હૃદયમાં આ પ્રમાણે ઉત્પન્ન કરવાથી, અર્થાત્ દુઃખી માણસે દુઃખ પ્રાપ્ત થવાથી જેવું દુર્બળ પોતાના હૃદયને થવા દીધું છે, તેવું જ દુર્બળ, તેનું દુઃખ-જોઇને અથવા સાંભળીને આપણા હૃદયને કરવાથી, આપણે દુઃખી માણસોને શો લાભ કરીએ છીએ ? આપણા દુર્બળ થવાથી શું તેનું દુઃખ ઓછું થવામાં તેને કંઈ મદદ મળે છે ? આપણા માંદા થવાથી શું માંદા માણસનો મંદવાડ ઓછો થાય છે ? નિર્ધનનાં દુઃખથી આપણા હૃદયને ખિન્ન કરવાથી શું નિર્ધનની નિર્ધનતા ઓછી થાય છે ? દુઃખી માણસે જે ભૂલ કરી છે તેવી જ ભૂલ આપણે કરવાથી શું દુઃખને ટળવાનો સંભવ આવશે ? આપણા પગમાં બેડી પહેરવાથી શું કેદીના પગમાં પડેલી બેડી તુટશે ? કોઇ પણ બુદ્ધિમાન્ મનુષ્ય ,આ પ્રશ્નોનો હા એવો ઉત્તર ભાગ્યે જ આપશે, અને તોપણ સામાના દુઃખે દુઃખી થનાર મનુષ્યો આવું જ કરે છે. તેઓ કેદીની બેડી ત્રોડવા જતાં પોતાના પગમાં જ બેડી નાંખે છે. તેઓ એક કેદીને બદલે બે કેદી કરે છે. જે દુઃખ સામાને છે, તે દુઃખ પોતાનામાં ઉત્પન્ન કરીને તેઓ સામાના દુઃખને ટાળવાની આશા રાખે છે; ટુંકામાં અંધકારને ટાળવા તેઓ અંધકારનો જ ઉપયોગ કરે છે.

દુઃખને ટાળવા માટે આપણે દુઃખનું કારણ ટાળવું જોઈએ, અને દુઃખનાં કારણને ટાળવામાટે આપણે સુખના કારણને ઉત્પન્ન કરવું જોઇએ. અંધકારને નાશ કરવાનો ઉપાય પ્રકાશને ઉત્પન્ન કરવો એ જ છે. આરોગ્ય અને સુખને પ્રકટાવતાં મંદવાડ અને દુઃખ તત્કાળ અદૃશ્ય થઈ જાય છે. પણ રોગીને અને દુઃખીને જોઇને આપણાં અંતઃકરણમાં રોગ અને દુઃખને પ્રકટાવતાં અર્થાત્ તેમનો વિચાર સેવતાં આપણે આરોગ્યને અને સુખને ઉત્પન્ન કરવા સમર્થ થઈ શકતા જ નથી. આમ છતાં જેઓ સમભાવને સેવે છે, અર્થાત્ બીજાનાં દુઃખે દુઃખી થાય છે, તેઓ આમ જ કરે છે. તેઓ દુઃખને ટાળવા દુઃખને જ પ્રકટાવે છે, અને તેથી પરિણામે તેઓ સામાનું દુઃખ ઓછું કરી શકતા નથી, પણ પોતાનું અંતઃકરણ જે દુઃખથી મુક્ત હતું, તેમાં દુઃખનું નવું ભૂત ઘાલે છે.

સમભાવ ધરવાથી એક દુઃખીને બદલે બે દુઃખી થાય છે. પુત્રના મરણના શોકથી રડતા મનુષ્યને જોઇને જ્યારે તેનો મિત્ર પણ તેની સાથે રડવા લાગે છે ત્યારે તે મિત્રનો પુત્ર ન મરી ગયા છતાં પણ પુત્રમરણજેવા જ દુઃખને તે અનુભવે છે. આ પ્રમાણે સમભાવથી દુઃખનું પ્રમાણ ન્યૂન થવાને બદલે દ્વિગુણ થાય છે, ક્રમે ક્રમે દ્વિગુણમાંથી તે ચતુર્ગુણ થાય છે, અને પ્રસંગે સહસ્રગુણ પણ થાય છે. પ્રસંગે એક જણના દુઃખથી આખો દેશ અથવા આખી દુનિયાં પણ દુઃખી થાય છે. જેમ પ્રબળ ચેપી રોગ સ્થળે સ્થળે ફરી વળે છે, તેમ સમભાવથી પ્રકટેલા દુઃખનો ચેપ સ્થળે સ્થળે લાગી હજારો અને લાખો મનુષ્યોને દુઃખી કરી મૂકે છે. આમ સમભાવ એક દુઃખીના હજારો દુઃખી કરે છે, એટલું જ નહિ પણ તે હજારો દુઃખી પોતાના દુઃખમય વિચારોનો પ્રત્યાઘ[illegible] એક ઉપર કરી તેના દુઃખમાં અસાધારણ વૃદ્ધિ કરી મૂકે છે.

જે ક્રિયાવડે દુઃખ જગતમાં ચેપી રોગની પેઠે સ્થળે સ્થળે પ્રસારને પામતું હોય, તે ક્રિયાને જેમ બને તેમ સત્વર ત્યજવી, એ પ્રત્યેક મનુષ્યનો ધર્મ છે; અને સમભાવ અર્થાત્ બીજાના દુઃખે દુઃખી થવાની ક્રિયા જગતમાં દુઃખનો, ચેપી રોગની પેઠે પ્રસાર કરતી હોવાથી પ્રત્યેક મનુષ્યે તે તજવા યોગ્ય છે.

બીજાના દુઃખે દુઃખી થવું, એ સમભાવનો દુરુપયોગ છે; પરંતુ બીજાના સુખે સુખી થવું, એ સમભાવનો સદુપયોગ છે, અને દુરુપયોગ જગતમાં જેટલી હાનિ કરે છે, તેટલો જ સમભાવ જગતમાં લાભ કરે છે. બીજાના દુઃખે દુઃખી થતાં આપણે આપણા અંતઃકરણમાં દુઃખને પ્રકટાવીએ છીએ, અને તેથી આપણા મનને અને શરીરને બંનેને હાનિ થાય છે, પરંતુ બીજાના સુખથી જ્યારે આપણે સુખી થઈએ છીએ ત્યારે આપણે આપણા અંતઃકરણમાં સુખને જ પ્રકટાવીએ છીએ, અને તેથી આપણા મનને અને શરીરને બંનેને લાભ થાય છે. બીજાના દુઃખે દુઃખી થતાં, તે દુઃખી મનુષ્યના અંતઃકરણમાં જેવી દુર્બળતા હોય છે તેવી દુર્બળતા આપણે આપણા મનમાં પ્રકટાવીએ છીએ, પણ બીજાના સુખે સુખી થતાં આપણા અંતઃકરણને આપણે બળવાન્ જ કરીએ છીએ. સુખ એ આત્માનો ધર્મ છે, અને આપણા અંતઃકરણમાં તે પ્રકટતાં આપણે સર્વ સામર્થ્યવાળા આત્માના બળવડે આપણા અંતઃકરણને બળવાન્ કરીએ છીએ. દુઃખ એ અવિદ્યાનો ધર્મ છે, અને અવિદ્યા એ પરતંત્ર હોવાથી આપણા અંતઃકરણમાં દુઃખને પ્રકટાવતાં આપણે આપણા અંતઃકરણને પરતંત્ર જ કરીએ છીએ; અને જે જે પરતંત્ર હોય છે, તે તે દુર્બળ હોય છે, એ નિયમે બીજાના દુઃખે દુઃખી થતાં આપણું અંતઃકરણ દુર્બળ જ થાય છે. આથી દુઃખી મનુષ્યોનાં દુઃખનો વિચાર કરી, તેમના દુઃખની સાથે સંબંધમાં આવવું, તેના કરતાં તેનામાં રહેલા સુખનો વિચાર કરી તે સુખસાથે સંબંધમાં આવવું, એ આપણું તેમ જ તે દુઃખીનું અત્યંત હિત સાધનાર છે; અને આ પ્રકારે દુઃખીમાં રહેલા સુખની સાથે સંબંધવાળા થવું, અર્થાત તેનો વિચાર કરવો, એ સમભાવનો સદુપયોગ છે.

અધ્યાત્મશાસ્ત્રનો એવો એક અબાધિત નિયમ છે કે જ્યારે આપણે કોઈ પણ મનુષ્યમાં રહેલા શુભનો વિચાર કરીએ છીએ ત્યારે તે મનુષ્યમાં રહેલું શુભ, જો ગુપ્ત હોય છે તો પ્રકટ થાય છે, અને પ્રકટ હોય છે તો વૃદ્ધિને પામે છે. અશુભના સંબંધમાં પણ એ જ નિયમ પ્રવર્તે છે.

ગમે તેવો દુઃખી અથવા દુરાચરણી મનુષ્ય હોય તોપણ તેનામાં શુભ રહેલું હોય છે. મરણપથારીએ પડેલા રોગીમાં સંપૂર્ણ આરોગ્ય રહેલું હોય છે. અત્યંત નિર્ધનમાં સંપૂર્ણ ધનવાનપણું રહેલું હોય છે. અત્યંત દુઃખીમાં સંપૂર્ણ સુખ રહેલું હોય છે. અત્યંત દુરાચરણીમાં સર્વ સદ્ગુણો રહેલા હોય છે. અત્યંત મૂર્ખમાં સંપૂર્ણ જ્ઞાન રહેલું હોય છે. સ્વલ્પમાં, બહાર પ્રકટ ન જણાતાં છતાં પણ સર્વ મનુષ્યોમાં સર્વ પ્રકારની ઉચ્ચતા રહેલી હોય છે. કારણ કે સર્વનો આત્મા સર્વ પ્રકારની ઉચ્ચતાથી સર્વદા પૂર્ણ જ છે; અને તેથી આત્મામાં રહેલી આ ઉચ્ચતાની સાથે જ્યારે સમભાવ કરવામાં આવે છે, અર્થાત્ તે ઉચ્ચતાને જોઈને જ્યારે તેનો વિચાર કરવામાં આવે છે ત્યારે આત્માની ગુપ્ત શક્તિઓને જાગ્રત્ થવાનો, અને જાગ્રત્ થયેલી હોય છે તો વૃદ્ધિને પામવાનો આપણે વેગ આપીએ છીએ. આથી એક પક્ષથી

ઉચ્ચતામાં સમભાવ ધરવાથી-જેમ આપણે ઉચ્ચ થઇએ છીએ તેમ અન્ય પક્ષથી જેનામાં સમભાવ ધરીએ છીએ તે પણ ઉચ્ચ થાય છે.

સામા મનુષ્યની દુર્બળતામાં અને દુઃખમાં સમભાવ ન ધરતાં તેના આત્મામાં રહેલી ઉચ્ચતામાં સમભાવ ધરવાથી, તે ઉચ્ચતા પ્રકટ થવા માંડે છે, અને તેમ થતાં તેને જણાતી દુર્બળતા અને દુઃખ ઘટવા માંડે છે. આથી સામા મનુષ્યના દુઃખે દુઃખી થવું, એ તેનું દુઃખ ટાળવાનો ઉપાય નથી પણ તેના સુખે સુખી થવું અર્થાત્ તેના આત્મામાં રહેલા સુખાદિ ધર્મોનો વિચાર કરવો, એ જ તેનું દુઃખ ટાળવાનો ઉપાય છે.

રોગીના આત્મામાં રહેલા આરોગ્યને આપનારા સામર્થ્યમાં સમભાવ ધરવાથી રોગીમાં રહેલું રોગને નિવારનાર સામર્થ્ય જાગ્રત્ થાય છે, અને વૃદ્ધિને પામે છે; અને તેમ થતાં ક્રમે ક્રમે વ્યાધિ નિવૃત્ત થઇ રોગીને પૂર્ણ આરોગ્યનો અનુભવ થાય છે.

કષ્ટથી પીડાતા મનુષ્યની દાઝ જાણતાં, અને મુખને અત્યંત ગ્લાનિવાળું કરીને 'અરેરે! અરેરે!' ના ઉદ્ગારો કાઢતાં તેના કષ્ટને ટાળવાનો ઉપાય આપણે સેવતા નથી, પણ આપણામાં તે જ કષ્ટને ઉત્પન્ન કરવાના પ્રયત્નને સેવવાસાથે તે દુઃખીના કષ્ટને અધિક સ્થિર રાખવા અને વૃદ્ધિને પામવાના ઉપાયને જ આપણે સેવીએ છીએ, એથી ઉલટું જ્યારે આપણે દુઃખીના દુઃખપ્રતિ દૃષ્ટિ પણ માંડતા નથી, પણ દુઃખીનામાં રહેલા, તે દુઃખને ટાળનાર કોઇ અગમ્ય સામર્થ્યને જાગ્રત્ કરવાનો પ્રયત્ન સેવીએ છીએ ત્યારે દુઃખીના દુઃખના આપણને લાગતા ચેપથી આપણે આપણું પોતાનું રક્ષણ કરીએ છીએ એટલું જ નહિ પણ દુઃખથી તે મનુષ્યને મુક્ત કરવાનો વસ્તુતઃ આપણે કંઇક પ્રયત્ન જ કરીએ છીએ; દુઃખી મનુષ્યની સાથે આપણે પણ દુઃખોપભોગ કરતા નથી, પણ દુઃખીના સંબંધમાં આવનાર સર્વનાં દુઃખોને સંપૂર્ણ રીતે નિર્મૂળ કરવાને કંઇક કરીએ છીએ.

આનું નામ ખરો સમભાવ છે. આવો સમભાવ સેવનાર મનુષ્ય જ આપણો ખરો મિત્ર છે, અને તેને જ આપણા દુઃખની ખરી લાગણી છે; બાકી આપણને દુઃખી જોઇને નેત્રમાંથી ડબક ડબક આંસુ પાડનાર અને આપણા દુઃખના અગ્નિનો મોટો ભડકો થાય એવાં હજારો શોકનાં વચનો બોલનાર મનુષ્યો આપણાં ખરાં સ્નેહી નથી. તેઓ અજ્ઞાની હોવાથી આપણું હિત કરવા જતાં આપણું પારવિનાનું અહિત કરી બેસે છે. આથી જ અનુભવી પુરુષોએ કહ્યું છે કે આ જગતમાં આપણું દુઃખ જો કોઇ અન્યના આગળ પ્રકટ કરવાનું આપણને મન થાય તો માત્ર તત્ત્વવિત્ સત્પુરુષોઆગળ જ કહેવું, કારણ કે તેઓ તેને ટાળવાના જ ઉપાયને સેવનારા હોય છે, પણ તેમના વિના બીજા કોઇના આગળ કદી પણ ન કહેવું, કારણ કે તે બીજાઓ તેને ટાળી શકતા નથી એટલું જ નહિ, પણ સમભાવનો દુરુપયોગ કરીને આપણા દુઃખને હોય છે તેના કરતાં સોગણું વધારી મુકે છે.

ખરો સમભાવ બંધનની ગાંઠને એક પછી એક ઉમેરતો જતો નથી, પણ પડેલી ગાંઠોને છોડીને મુક્તત્વ અર્પે છે. તે ઠેકાણે ઠેકાણે દુઃખનો ચેપ લગાડીને સેંકડો નિર્દોષ મનુષ્યોને દુઃખી કરી મુકતો નથી, પણ એક જ અંતઃકરણમાં પ્રકટેલા દુઃખના રોગી જંતુઓને પોતાના સદ્વિચારરૂપી સૂર્યના તાપથી ત્યાંના ત્યાં જ બાળીને ભસ્મ કરી નાંખે છે.

જેને જેને દુઃખ આવ્યું હોય છે, તેને તેનું તે દુઃખ કોઇ ઇશ્વરી નિયમનો ભંગ કરવાથી જ આવ્યું હોય છે, અને તેથી કરીને તે દુઃખ તેને એકલાને જ ભોગવવાનું હોય છે. તે

નિયમનો ભંગ નહિ કરનાર બીજા ઘણા મનુષ્યોએ તે દુઃખ ભોગવવાનું હોતું જ નથી, તથાપિ સમભાવનો દુરુપયોગ થતાં નિયમનો ભંગ કરનાર તો તે દુઃખ ભોગવે જ છે, પણ જેમણે ભંગ નથી કર્યો હોતો એવા હજારો પણ તે ભોગવે છે. કોઈ અત્યંત લોકપ્રિય પુરુષ માંદો પડતાં આખી પ્રજા દુઃખી થઇ જાય છે, અને ઈશ્વરી નિયમ ભંગ કરનાર તે લોકપ્રિય પુરુષના જેવા જ દુઃખને થોડા ઘણા અંશમાં સહે છે. યુરોપમાં કે અમેરિકામાં કોઇ પ્રસિદ્ધ પુરુષની પત્ની કે પુત્ર મરતાં આખી દુનિયાંઉપર શોક પ્રસરી રહે છે. આવો શોક કરવો, ન થતો હોય તો પ્રયત્નથી કરવો, ખોટો ડોળ કરીને પણ કરવો, એનું નામ ' દિલસોજી ' કહેવાય છે. તેમ કરવું, એ વિદ્વાનોમાં પણ કર્તવ્ય મનાય છે. રાજ્યસત્તાના સંબંધમાં તેવો પ્રસંગ બનતાં તેમ ન કરનારી પ્રજા રાજભક્તિથી રહિત ગણાય છે; પરંતુ તે સમભાવનો દુરુપયોગ છે, તે શોકનો પ્રસંગ જેના ઉપર ગુજર્યો હોય છે તેને તથા શોક દર્શાવનારાઓને બન્નેને કેવળ હાનિ કરનાર છે. અને તેથી સર્વ વિચારવાન્ પુરુષોએ ત્યજવા યોગ્ય છે.

એક મનુષ્યને કાંટો વાગતાં સો કે હજાર કે લાખ મનુષ્ય પોતાના પગમાં કાંટા ભોકે તેથી શું પહેલા મનુષ્યનો કાંટો નીકળી જાય છે ? એક વિશ્વપ્રસિદ્ધ પુરુષ માંદો પડતાં કરોડો મનુષ્ય હોઠના ખુણા સંકોચી નાંખે, અને શોકના સાગરમાં ડુબી જાય તેમાં માંદા મનુષ્યને શો લાભ ? એક જણ દુઃખી થતાં આજુબાજુનાં સઘળાં જ સંબંધીઓએ ગજ ગજ લાંબાં મોં કરી ઉદાસી દર્શાવવી, તેથી દુઃખીનું દુઃખ સ્વલ્પ અંશમાં પણ શા રીતે ઓછું થવાનું ? દુઃખીમાં સ્નેહને ધરનારાઓએ તો એવી કંઈ ક્રિયા કરવી જોઇએ કે જેથી તેના દુઃખમાં ઘટાડો થવાનો સંભવ આવે; અને આવો સંભવ સમભાવના સદુપયોગથી જેવો આવે છે, તેવો બીજા કશાથી જ આવતો નથી, એમ અનુભવી પુરુષોનું માનવું છે.

જેઓને બીજાનાં દુઃખે દુઃખી થવાની ટેવ પડી ગઈ છે, અને તેમાં જ ખરો પ્રેમ રહ્યો છે, એવો જેમનો નિશ્ચય છે, તેઓને આ લેખમાં વર્ણવેલો સમભાવનો સદુપયોગ અંતઃકરણની નિષ્ઠુરતા જણાવનારો અથવા પ્રેમવિનાનો ભાસશે; પરંતુ વસ્તુતઃ તેમ નથી. બીજાના દુઃખે દુઃખી થવાનો સ્વભાવ, એ જ ખરું જોતાં નિષ્ઠુરતાને તથા પ્રેમની ન્યૂનતાને સૂચવે છે. સ્નેહી જનનું સાચું હિત સાધવામાં જ ખરો પ્રેમ તથા હૃદયની ખરી દાઝ રહેલી છે; સ્નેહીની પાસે બેશીને રડવામાં કે મોં વાળવામાં નહિ. તેથી તો પૂર્વે કહ્યું તેમ સ્નેહીનું અહિત જ થાય છે. તો પછી અહિતને કરનારી ક્રિયા પ્રેમની સૂચક સમજવી કે હિતને કરનારી ?

ઝેર ખાઇને મરવા સુતેલા પોતાનાં પુત્રને જોઇને પોતે પણ ઝેર ખાનાર પિતાને તમે સાચા પ્રેમવાળો ગણુશો કે પોતે ઝેર ન ખાઇ પુત્રને ઉલટીનું ઔષધ આપનાર પિતાને ગણુશો ? સમભાવનો દુરુપયોગ કરનારનો પ્રેમ ઝેર ખાનાર પિતાજેવો છે. શુદ્ધ પ્રેમ આત્મામાંથી જ ઉત્પન્ન થાય છે; અને આત્માનો આત્મામાં જેવો પ્રેમ હોય છે તેવો બીજા કશામાં હોતો નથી, કારણ કે આત્મા પોતે જ પ્રેમસ્વરૂપ છે. આથી તમારા દુઃખથી પીડાતા સ્નેહીના દુઃખનું ચિંતન ન કરતાં તમે જ્યારે તેના આત્માનો સંબંધ કરો છો, ત્યારે તમે શુદ્ધ પ્રેમને જ દર્શાવવાની ક્રિયા કરો છો. દુઃખની સાથે સંબંધ કરીને તમે પ્રેમ દર્શાવો છો કે શું દર્શાવો છો, તેનો નિર્ણય તમે પોતે જ કરી લેશો.

સમભાવનો સદુપયોગ થતાં બે હેતુ સિદ્ધ થાય છેઃ એક તો આત્મામાં રહેલા અગમ્ય સૂક્ષ્મ ધર્મને અત્યંત મોટા પ્રમાણમાં પ્રકટ કરવો, કે જે ધર્મ સુખદ, સૌંદર્યમય અને પ્રેમમય

છે, એટલું જ નહિ પણ અત્યંત સામર્થ્યયુક્ત છે, અને બીજો, મનુષ્યમાં રહેલા સઘળા ઉચ્ચ અને કલ્યાણના સાધક ગુણોને જાગ્રત્ કરવા.

'મનુષ્યમાં કંઇ એક એવું રહેલું છે કે જે સઘળાં દુઃખો, સઘળી નિર્બળતા, સઘળા વ્યાધિઓ, અને સઘળા અનર્થોકરતાં અધિક બળવાન્ અને ઉત્કૃષ્ટ છે; અને આ કંઇએકને જ્યારે જાગ્રત્ કરવામાં, પોષવામાં અને તેના સામર્થ્યને બહાર પ્રકટ કરવામાં આવે છે, ત્યારે સઘળાં દુઃખો, સઘળી નિર્બળતા, સઘળા વ્યાધિઓ, અને સઘળા અનર્થો અળપાઇ ગયાવિના રહેતા જ નથી.

સમભાવવડે પ્રત્યેક મનુષ્યમાં રહેલા આ અત્યંત બળવાન્ અને ઉત્કૃષ્ટ તત્ત્વસાથે સંબંધ કરવાથી પ્રત્યેક મનુષ્યમાં રહેલું એ તત્ત્વ જાગ્રત્ થાય છે, એટલું જ નહિ પણ સમભાવને સેવનાર મનુષ્યમાં રહેલું એ તત્ત્વ પણ જાગ્રત્ થાય છે. સ્વલ્પમાં મનુષ્યમાં રહેલા શ્રેષ્ઠત્વસાથે સંબંધ કરવો, એનો અર્થ જ એ છે કે પ્રતીત થતી નિકૃષ્ટતાનો અથવા અનિષ્ટનો નાશ કરવો, અને તેને સ્થાને શ્રેષ્ઠતા અને ઇષ્ટને પ્રતીત કરવાં.

રડનારની સાથે રડવામાં સ્નેહ અથવા પ્રેમ કદાચ દેખાતો હશે, પણ રડનારમાં પોતાના શોકને નાશ કરવાનું સામર્થ્ય પ્રકટ કરવું, એ શું વધારે બળવાન્ સ્નેહ અથવા પ્રેમ નથી?

શોકમાં લેશ પણ પ્રસન્નતા રહેલી નથી; અને દુઃખમાં કશું પણ સુખ રહેલું નથી તો પછી શોક અને દુઃખથી સંપૂર્ણ મુક્ત થવાનું બળ મેળવવામાં મનુષ્યને મદદ કરવી, એના કરતાં એક મનુષ્ય બીજા મનુષ્યનું શું અધિક હિત કરી શકે એમ છે? અને સમભાવનો સદુપયોગ કરનાર મનુષ્ય અન્ય મનુષ્યને આ પ્રકારની જ મદદ કરે છે.

દીલસોજી બતાવવી, અથવા બીજાના દુઃખે દુઃખી થવું, એમાં ભલે માયાળુ સ્વભાવ જણાતો હોય, પણ તે આડે માર્ગે દોરાયલી માયા છે. તેમાં હેતુ ભલે શુદ્ધ હોય, પણ તે મનની અત્યંત નિર્બળતા જ છે. બીજાનામાં રહેલા સુખાદિ ધર્મને જોઇને પ્રસન્ન થવું, એ માયાળુ સ્વભાવનો પરાવધિ છે. તે માયામાં બીજાનું કલ્યાણ સાધવાનું જ્ઞાન રહેલું હોય છે, તથા તે સાધવાની કર્તવ્યબુદ્ધિ રહેલી હોય છે. આથી સામા મનુષ્યના આત્મામાં રહેલા સુખાદિ ધર્મોમાં સમભાવ ઉપજાવવો, એ જ ખરો સમભાવ છે, અને એ જ સમભાવનો સદુપયોગ છે.

विचाररत्नराशि.

જ્યાં જાઓ ત્યાં સુખનું જ સંકીર્તન કરો. દુઃખસંબંધી વાતોનો પરિત્યાગ કરીને, જેને મળો તેની સાથે સુખની જ વાતો કરો. વિપત્તિનું વાદળ તમારા અથવા અન્યના મસ્તકઉપર ઝઝુમી રહેલું જુઓ, તોપણ સુખની જ વાતો કરો. વિપત્તિનું વાદળ તમારા પર તુટી પડ્યું હોય, અને લોકો જે સ્થિતિને દુઃખના માથે ઝાડ ઉગ્યાજેવી ગણતા હોય તે સમયે પણ સુખસંબંધી જ વિચારો અને વાતો કરો. સુખ પ્રાપ્ત હોય અથવા સુખ પ્રાપ્ત થવાનો સંભવ હોય ત્યારે અધિક સુખની વાતો કરો. બીજાઓને જ્યારે શોકાતુર જુઓ ત્યારે તેમને પ્રસન્નતાને પ્રકટાવવાનો અત્યાગ્રહ કરો. તેમના શોકના વિષયની તેમના આગળ વાત ન કરો, પણ સુખની જ વાતો કરો. તેમનો શોક સત્વર ઓછો થશે.

સ્થળે સ્થળે સુખસંબંધી જ વાતો કરો. તે સર્વદા લાભને જ કરે છે અંધકાર દર્શાવવાનું છોડી દઇને સર્વને સૂર્યનો પ્રકાશ જ દર્શાવો; અને સર્વ તમને પણ સૂર્યનો પ્રકાશ જ દર્શાવશે.

* * * *

સર્વઆગળ સુખની જ વાતો કાઢો. એથી તમારૂં આરોગ્ય સુધરશે, તમારી માનસિક શક્તિઓ અધિક તેજસ્વી થશે, અને તમે જ્યાં જશો ત્યાં સર્વ તમારા પ્રતિ આકર્ષાશે. દુઃખની નિરંતર વાતો કરવાથી શરીર બેડોળ અને કદરૂપુ થાય છે, અને સુખની નિરંતર વાતો કરવાથી શરીરનું સૌંદર્ય વધે છે. વળી સુખની નિરંતર વાતો કરવાથી જે શારીરિક, માનસિક તથા આધ્યાત્મિક લાભ તમને થાય છે, તે જ લાભ, તમારી સુખસંબંધી વાતો જેઓ પ્રીતિપૂર્વક સાંભળે છે, તેમને પણ થાય છે.

* * * *

સુખની જ વાતો કરો, અને તમારા મનને નિરંતર પ્રસન્ન રહેવાનો અભ્યાસ પડી જશે. તમારા ઉદાહરણથી બીજા હજારો, સુખનું જ સંકીર્તન કરતાં શીખશે. એક દીપક કેટલા અસંખ્ય દીપકો પ્રકટાવે છે, એ શું તમે નથી જાણતા? ઉત્તમ જીવન ગાળનારો એકજ મનુષ્ય તે જ પ્રમાણે, પોતાના સંબંધથી હજારોને ઉત્તમ જીવન ગાળનારા કરી મૂકે છે.

* * * *

બીજાઓને નાહિંમત અને નિરાશ થયેલા જોઇને તેમના આગળ તેમનામાં હિંમત અને આશા પૂર્ણ વેગથી પુનઃ પ્રકટે એવી સુખની જ વાતો કરો. સર્વને માટે ભવિષ્યમાં અસાધારણ સુખ રહેલું હોય છે. તેને વર્તમાનમાં આણવાનો પ્રયત્ન નહિ કરવાથી જ ઘણા મનુષ્યો દુઃખી રહે છે. તેમના આગળ સુખની વાતો કરીને ભાવિમાં રહેલાં સુખોને તેઓ જુએ તેમ કરો. જ્યારે મન નિરાશ અને નાહિંમત થયેલું હોય છે, ત્યારે તે અંધ હોય છે. તે સ્થિતિમાં તે કેવળ અંધકાર જ જુએ છે. સુખની વાતોવડે મનમાં જ્યારે પ્રસન્નતાનો પ્રકાશ પ્રવેશાવવામાં આવે છે, ત્યારે મનનું અંધત્વ નાશ થાય છે. તેને નેત્ર આવે છે. તે પોતાના ભાવિમાં રહેલાં સુખને જોઇ શકે છે. તેથી સર્વ પ્રસંગે, સર્વ સ્થળે, સર્વની સાથે સુખની જ વાતો કરો.

* * * *

હજારો મનુષ્યોનાં અંતઃકરણનો દુઃખમય અંધકાર ટાળવો, અને સુખના માર્ગમાં તેમને તેમને મુકી દેવા, એના જેવું સત્કર્મ બીજું કોઇ તમને જણાય છે? આવું સત્કર્મ કેવા અનવધિ ફળને ઉપજાવતું હોવું જોઇએ? આવું સત્કર્મ કરવામાં શું દ્રવ્યની કે એવા જ કોઇ શ્રમથી મળનાર સાધનની અગત્ય છે? ના, એવા કોઇ સાધનની અગત્ય નથી. સુખની જ જ્યાં ત્યાં વાતો કરો, અને તમને સ્પષ્ટ થશે કે આવું સત્કર્મ તમે નિત્ય જ કરો છો.

* * * *

ક્લેશ, કંકાસ, વિપત્તિ કે અવ્યવસ્થાના ભયસમુદ્રમાં તમે બેઠા હો તોપણ સુખની જ વાતો કરો. ક્લેશ, કંકાસ વગેરે અલ્પ સમયમાં નિવૃત્ત થશે. દુઃખના વિષયની વાતો બદલીને સુખના વિષયની વાતો કાઢવી, એ કામ ઘણું જ સહેલું છે. કોઇએ પ્રથમ આગેવાની કરવી જોઇએ. તરત જ દુઃખની વાતો બંધ પડીને સુખની વાતો ચાલવા માંડશે. સારી વાત ચાલતી હોય છે, એટલામાં કોઇ ભૂતની વાત કાઢે છે તો તરત જ સારી વાત બંધ પડી ભૂતની વાતો

ચાલવા માંડેલી શું તમે નથી અનુભવી ? દુઃખની વાત બંધ પાડીને સુખની વાતોનો પ્રસાર પણ એ જ રીતે કરી શકાય છે. જ્યાં જાઓ ત્યાં સુખની વાત કાઢવાની આગેવાની કરવાનું કદી પણ વિસરી જતા નહિ

* * * * *

કઠણ દહાડા આવ્યા છે, વરસ વરસને ખાતું આવે છે, ધંધારોજગારમાં રસકસ નથી, એ વગેરે વાતો ન કરો, પણ અભ્યુદયની અર્થાત્ ચઢતીના દિવસોની જ વાતો કરો. વરસ વરસને ખાતું આવતું હોય અને ધંધારોજગારમાં રસકસ ન રહ્યા હોય તો મનુષ્યે પોતે જ પોતાના પ્રયત્નથી તેવી સ્થિતિ ટાળવી જોઇએ. ભવિષ્યમાં, સારા દિવસો આવશે એવી મનુષ્યમાં જો શ્રદ્ધા પ્રકટે છે, તો સારા દિવસો આવવાના તે વિચાર કરે છે, તથા તેવા દિવસોમાટે પ્રયત્ન પણ કરે છે. શ્રદ્ધાથી જ તેના મનમાં આશાના અંકુરો ફૂટે છે, અને તેના પ્રયત્નને વેગ મળે છે; અને આવી શ્રદ્ધા સારા દિવસો આવવાની મનુષ્યોઆગળ વાતો કરવાથી જ પ્રકટે છે.

* * * * *

આ વર્ષે વૃષ્ટિ ઘણી જ સારી થશે, એવું ખેડૂતને કહેવાથી તે કેવો ઉત્સાહમાં આવી જાય છે, અને પ્રસન્નતાથી ખેતી કરવાનાં સર્વ સાધનો એકઠાં કરે છે। એથી ઉલટું વરસાદ નહિ આવવાની વાત તેના હાથપગ ભાગી નાંખે છે, અને તેના વિચારનું વાતાવરણ ચિંતાકુલ કરી મૂકે છે. દુઃખનાં કારણો એકત્ર થઈને જેટલાં દુઃખો ઉત્પન્ન કરે છે; તેના કરતાં દુઃખનો ભય વધારે દુઃખોને ઉપજાવે છે; અને અભ્યુદયની વાતો કરવાથી દુઃખનો ભય દૂર કરી શકાય છે.

* * * * *

આરોગ્યની જ જ્યાં ત્યાં વાતો કરો. ગામની હવા બગડી છે, હવે તાવ ચાલશે, હવે ટીંકણું થશે અને હવે રમકડું થશે, એવી એવી વાતો ન કરતાં આરોગ્યની જ વાતો કરો. આરોગ્યની વાતો એ સઉથી ઉત્તમમાં ઉત્તમ ઔષધ છે. બીજાં કારણોથી જેટલા વ્યાધિઓ પ્રસરે છે, તેના કરતાં મંદવાડની વાતોથી વધારે પ્રસરે છે. લોકો જ્યારે મંદવાડની વાતો કરતા, અને મંદવાડનું ચિંતન કરતા બંધ પડી જશે,- ત્યારે તેમને મંદવાડ આવતો પણ બંધ પડી જશે. આરોગ્યની જ વાતો કરો, અને આરોગ્યનું જ ચિંતન કરો, અને તમે સ્થિર આરોગ્યનો અનુભવ કરશો.

* * *

માંદા માણસઆગળ આરોગ્યની વાતો કાઢો, અને તેને આરોગ્યનું ચિંતન કરવાની તમે ફરજ પાડવાના; અને જે કોઇ આરોગ્યનું ચિંતન કરે છે, તે આરોગ્યવાન્ મનુષ્યના જેવું જ જીવન ગાળવા માંડે છે, અને જે આરોગ્યવાન્ મનુષ્યના જેવું જ જીવન ગાળવા માંડે છે, તેને આરોગ્ય જ મળે છે.

* * * *

જ્યારે તમારા મિત્રો અને સંબંધીઓ પોતાના કે બીજાઓના મંદવાડની લાંબી લાંબી કથાઓ ત્યારે રસથી તમને કહેવા માંડે ત્યારે તત્કાળ આરોગ્યની વાત કાઢીને, ડોહોંવાયલા પાણીને સ્વચ્છ કરો. આરોગ્યની જ વાતો માત્ર કહેવાનો અને સાંભળવાનો આગ્રહ ધરો.

મંદવાડકરતાં આરોગ્ય વધારે વ્યાપેલું તથા વધારે બળવાન્ છે, અને તેથી વાતો કરવા માટે અત્યંત મહત્ત્વનો વિષય તે છે, એ સિદ્ધ કરો. જેનું પ્રમાણ અધિક હોય તેનો જ પક્ષ બળવાન્ ગણાય છે. મંદવાડકરતાં આરોગ્યનું પ્રમાણ અધિક છે, માટે આરોગ્ય બળવાન્ છે. આરોગ્યની વાતોવડે આરોગ્યના અધિક પ્રમાણને વિશેષ અધિક કરો.

* * * *

જ્યારે જગતમાં દુર્ગુણ અને દુરાચાર અધિક પ્રમાણમાં જોવામાં આવે ત્યારે સદ્દગુણ અને સદાચારની જ વાતો કરો. જ્યારે સદ્દગુણ અને સદાચાર અધિક પ્રમાણમાં જોવામાં આવે ત્યારે પણ તેથી અધિક પ્રમાણમાં સદ્દગુણ અને સદાચારની વાતો કરો. સદ્દગુણની વાતો કરવાથી લોકો સદ્દગુણસંબંધી વિચારો કરતા થશે. તેઓ સદ્દગુણના લાભનું ચિંતન કરતા થશે. વિચાર અને ચિંતન કરવા માંડતાં થોડા જ સમયમાં તેઓને સદ્દગુણ પ્રાપ્ત કરવાની ઇચ્છા થશે, અને મનુષ્યોને સદ્દગુણી થવાની જ્યારે ઇચ્છા પ્રકટે છે ત્યારે તેઓ સદ્દગુણી થવાનો પ્રયત્ન કરે છે, અને સદ્દગુણી થાય જ છે.

* * * *

નિરંતર સદ્દગુણની વાતો કરવાથી તમે હજારો મનુષ્યોનાં મન શુદ્ધ કરી શકશો; અને આ હજારો પાછા બીજા લાખોનાં મન તેવી જ રીતે શુદ્ધ કરશે. આથી સદ્દગુણની જ વાતો કરવાથી તમે જગતનું જે કલ્યાણ કરો છો, તેની સીમા જ નથી.

* * * *

જ્યારે જગત્ અસત્ય અને છળપ્રપંચથી ભરેલું જણાય, અને ઘોર કળિકાળ પ્રસરી રહેલો ભાસે ત્યારે પણ સત્યનું જ અને સત્યના મહિમાનું જ ગાન કરો. અસત્ય વ્યાપવાથી સત્ય કંઈ નાશ પામતું નથી. સત્ય તો સર્વત્ર સર્વ સામર્થ્યયુક્ત વ્યાપી રહ્યું જ છે. તેને દૃષ્ટિએ આણવા માટે તેની જ વાતો કરો. અસત્યનાં અને છળપ્રપંચનાં ચિત્રો લોકોઆગળ ન ધરો, કારણ કે અસત્ય અને છળપ્રપંચનાં ચિત્રો નિરંતર તેમની આગળ ધરવાથી તેઓ અજાણપણે અસત્ય અને છળપ્રપંચના જ માર્ગમાં દોરાય છે. લોકોના વિચારોના પ્રવાહની દિશા તમે બદલી શકો એમ છે. નિરંતર સદ્દગુણની વાતો કર્યાં કરવાથી સમગ્ર મનુષ્યપ્રજાને સદ્દગુણમાં પ્રીતિવાળી તમે કરી શકશો; અને તેમ થતાં કળિકાળમાં પણ તમે સત્યયુગને પ્રવર્તેલો જોશો.

* * * *

તમે જે પ્રકારે વાત કરો છો તે પ્રકારે તમે મનુષ્યના મનને દોરી શકો છો. તમારા શબ્દો જે દિશાને દર્શાવે છે, તે દિશામાં તેનું મન ગયા વિના રહેતું જ નથી. દોષની, દુરાચારની, વ્યાધિઓની, અને વિપત્તિની વાતો કર્યાં કરો, અને ઘણાં મનુષ્યો તેતરફ તણાયા જવાનાં. સદ્દગુણની, સદાચારની, આરોગ્યની, અને સંપત્તિની વાતો કર્યાં કરો, અને ઘણા મનુષ્યો સદ્દગુણ, સદાચાર, આરોગ્ય અને સંપત્તિતરફ આકર્ષાઈ તે પ્રાપ્ત કરવા મથવાનાં.

* * * *

રાજા બહુ જ જુલમી છે, એવી વાતો નિરંતર કર્યાં કરવાથી પ્રજાઉપર અધિક જુલમ કરવા રાજા પ્રેરાય છે. પ્રજા રાજદ્રોહી છે, એવો રાજાતરફથી વારંવાર પોકાર ઉઠાવવામાં આવતાં રાજાભક્ત પ્રજા રાજદ્રોહ કરવા પ્રેરાય છે, અને પોકાર કાયમ રહે છે તો પ્રજા રાજદ્રોહી

થયા વિના રહેતી નથી; વાતો રાજાપ્રજાની કેવી સ્થિતિ કરી મૂકે છે, તેનું તાજું ઉદાહરણ હાલની બ્રિટિશ રાજસત્તા અને હિંદુસ્તાનની હાલની પ્રજા છે.

* * * *

પ્રજા રાજાસામે કાવત્રાં ન કરતી હોય તથાપિ પ્રજા કાવત્રાં કરે છે, એવો પ્રજાઉપર વારંવાર આરોપ મૂકવામાં આવે છે, તો પ્રજા કાવત્રાંખોર થઈ જાય છે. બંગાળામાં થોડા સમયથી ઉડતા પ્રાણઘાતક ગોળાઓના જન્મનું તથા ત્યાંના સત્તાધીશોના જુલમનું કારણ આવી વાતોથી જન્મને પામ્યું છે, એ કોઈ પણ વિચારવાનને સ્પષ્ટ થયા વિના રહે તેમ નથી.

* * * *

વર્તમાનપત્રકારો ઘણી વાર પોતાના શબ્દોથી પ્રજામાં અથવા આખી દુનિયામાં એવો અનર્થ પ્રસારી મૂકે છે કે જેવો અનર્થ પ્લેગ અને મરકી પણ ભાગ્યે જ પ્રસારતાં હોય. દુઃખ અને ત્રાસની વાતો નિરંતર કરીને ઘણાં વર્તમાનપત્રો આરંભનાં દુઃખ અને ત્રાસને સહસ્રગણુ અથવા લક્ષગણુ વધારી મૂકે છે. વર્તમાનપત્રોમાં વર્ણેલી દુઃખ અને ત્રાસની વાતો લોકો વાંચે છે, અને તે સંબંધી નિરંતર વાતો કરે છે; અને જેની તેઓ વાતો કરે છે, તેના જેવી જ તેમના મનની સ્થિતિ થતી હોવાથી ઠામ ઠામ દુઃખ અને ત્રાસ, ચેપી રોગની પેઠે પ્રસરી જાય છે.

* * * *

જ્યારે દુઃખ અને ત્રાસની લોકો બુમો પાડે ત્યારે નિરંતર સમીપ રહેલાં સુખ અને શાંતિતરફ તેમનું ધ્યાન ખેંચવાનું કદી પણ વિસ્મરણ કરશો નહિ. અમર્યાદ સુખ અને શાંતિ સર્વત્ર વ્યાપી રહેલાં છે, પણ કાળાં ચસ્માં પહેરનારને જેમ સઘળું જ કાળું દેખાય છે, તેમ દુઃખ અને ત્રાસની બુમો પાડનારને સઘળે દુઃખ અને ત્રાસ જ દેખાય છે. તેનું ધ્યાન દુઃખ અને ત્રાસતરફ વળેલું હોવાથી તે સુખ અને શાંતિને જોઈ શકતો નથી. તેના ધ્યાનને તે તરફ વાળો, અને તે સુખ અને શાંતિને જોશે એટલું જ નહિ, પણ અધિક અધિક સુખ અને શાંતિ શી રીતે પ્રાપ્ત કરવાં તેનો માર્ગ પણ તેને સ્પષ્ટ જણાશે. સુખનો વિચાર કરો, અને સુખ પ્રતિદિન વૃદ્ધિને પામતું જણાશે. તેની જ વાતો કરો, અને સઘળા જ તે સંબંધી ચિંતન કરવા માંડશે.

* * * *

શાંતિની વાતો કરો. ઘરમાં કે દેશમાં અશાંતિ અને અવ્યવસ્થા પ્રસરી ગયાં હોય તેમને નિવારવાનો કદી નિષ્ફળ ન જાય એવો એ એક જ ઉપાય છે. મનુષ્યોના ઘરસંસારમાં પ્રવેશેલા ક્લેશ અને કંકાસને ટાળવાનો રામબાણ ઉપાય એના જેવો એકે નથી. પોતાના ઘરમાં સહજ ક્લેશ અથવા અશાંતિનું કારણ ઉપજતાં જેઓ તે સંબંધી જ્યાં ત્યાં ફરી ફરી વાતો કરવા લાગે છે, તેમને સ્વલ્પ સમયમાં સમજાય છે કે તે ક્લેશ પ્રતિદિન ઉંડાં અને ઉંડાં મૂળ નાંખતો જાય છે. જ્યારે મનુષ્ય ક્લેશનું ચિંતન કરે છે, ત્યારે તેના અંતઃકરણમાં ક્લેશ જ વ્યાપી રહે છે. જ્યારે તે ઘણો સમય શાંતિના વિચારો કરે છે, ત્યારે તેના અંતઃકરણમાં શાંતિ જ વ્યાપી રહે છે, અને જો આગ્રહથી અને ખરી નિષ્ઠાથી તમે તેના આગળ શાંતિની વાતો કરો છો, તો શાંતિના વિચારો કર્યાવિના તેનાથી રહેવાતું જ નથી.

* * * *

વિજયની જ જ્યાં ત્યાં વાતો કરો, અને તમારા સંબંધમાં આવનાર સર્વના હૃદયમાં વિજય પ્રાપ્ત કરવાનો આવેશ તમે પ્રકટાવશો. તમારી વાતો સાંભળનાર સર્વ મનુષ્યના માનસિક અને શારીરિક બળને વિજયની સિદ્ધિ કરવાતરફ જ તમે ખેંચી જશો. કોઈના આગળ કદી પણ ન વદો કે આ કરવું અશક્ય છે. સર્વ જ શક્ય છે, એમ સર્વના આગળ વદો. જેઓ વિજયની વાતો કરે છે, તેઓ વિજયને પ્રત્યક્ષ કરવામાં સર્વદા મદદ કરે છે.

* * * *

પ્રત્યેક મનુષ્યને વિજય મળવો જ જોઈએ, કારણ કે તે મેળવવાની તેનામાં યોગ્યતા છે. વિજયનો કોઈને અધિકાર નથી, એવું છે જ નહિ, ઉલટો વિજયઉપર સર્વનો જન્મથી જ હક છે. આમ છતાં, નિષ્ફળતાનો ભય, એ સર્વને વિજયપ્રાપ્તિમાં મોટામાં મોટી આડખીલી થઈ પડ્યો છે. વિજયની વાતો કરવાથી આ આડખીલીને તમે દૂર કરી શકશો.

* * * *

વિજયપ્રાપ્તિના નવા અને વધારે અનુકૂળ સંભવો જ્યાં ત્યાં મળે એમ છે. ભૂતકાળમાં લીધેલાં ભૂલભરેલાં પગલાંને ભૂલી જાઓ, અને આ નવા અને અનુકૂળ સંભવોની જ વાતો કરો. ભૂતકાળમાં બનેલા પ્રસંગોને જો આપણે ભૂલી જતા નથી તો ભૂતકાળમાં તે બનેલાં છતાં વર્તમાન કાળમાં જ તે બનતા હોય એમ આપણને ભાસે છે, અને તેથી વીતી ગયેલા દુઃખનું વીતી જવું ન થતાં, તે વર્તમાનમા ઉભું જ રહે છે. વિજયપ્રાપ્તિના નવા અને વધારે અનુકૂળ સંભવોની વાતો, ભૂતકાળની નિષ્ફળતાને ભૂલાવે છે, અને વિજયપ્રતિ આપણને પગલાં ભરતા કરે છે.

* * * *

વધારે સારાં કાર્ય કરવામાટે લોકો પ્રેરાય એવું કરવામાં જ વાણીનો ઉપયોગ કરો. તેઓના આગળ કાળી બાજુ ન ધરો, પણ સર્વદા ઉજળી બાજુ જ ધરો. તેઓનાથી ન થઈ શકે એવાં કામોતરફ તેમનું લક્ષ ન ખેંચો, પણ તેમનાથી થઈ શકે, એવાં કામો તરફ ખેંચો. આમ કરતાં ક્રમે ક્રમે તેઓ વધારે કઠિન કામ કરી શકશે. થઈ શકે એવાં કાર્યો કરવામાં મનુષ્યોને જોડી દેવાથી તેઓનો સઘળો બડબડાટ અને ફડફડાટ બંધ પડી જાય છે. આ કઠણ છે, અને પેલું કઠણ છે, એવો બડબડાટ કરવાની જેમને ટેવ પડી ગઈ હોય છે, તેઓ જ્યાં હોય છે ત્યાંથી એક ડગલું પણ આગળ વધી શકતા નથી. ઘણે પ્રસંગે તેઓ પાછા હઠતા જતા જોવામાં આવે છે. આથી થઈ શકે એવી વાતોતરફ મનુષ્યોનું લક્ષ ખેંચવું, એ તેમની ઉત્તરોત્તર અસાધારણ ઉન્નતિ કરે છે.

* * * *

એ એક સ્થાપિત વાર્તા છે કે જ્યારે સુખનું એક દ્વાર બંધ થઈ જાય છે ત્યારે બીજું ઉઘડે છે. કોઈ કોઈ વખત એક નહિ પણ ઘણાં દ્વાર ઉઘડે છે. આ પ્રમાણે દ્વારો ઉઘડવાં, એ આ પ્રકૃતિમાં સ્થપાયલો નિયમ જ છે. પ્રાણીપદાર્થની ઉન્નતિને માટે એ નિયમ અણુઅણુમાં પ્રવર્તી રહેલો છે. આખા વિશ્વમાં નિત્ય આગળ વધવાની ઇચ્છા થયા જ કરે છે, અને તેથી કરીને જ્યારે જ્યારે કોઈ મનુષ્યનું ઉન્નતિને પામવાનું એક દ્વાર બંધ થાય છે, ત્યારે ત્યારે તેને માટે બીજું દ્વાર ઉઘાડવાને માટે ઉપરનો નિયમ ક્રિયાયુક્ત થાય છે. આથી સિદ્ધ

ખજુર.

ખજુર એ અત્યંત પૌષ્ટિક આહારનો પદાર્થ છે. શરીરને બળ આપનાર અને પુષ્ટ કરનારે તત્વો ઘણાં મોટા પ્રમાણમાં તેમાં એકત્ર થયેલાં છે. ઘણા મનુષ્યોનાં જઠરને તે અનુકૂળ આવતું નથી, પણ તેનું કારણ તેઓ તેને બરાબર ચાવીને ખાતા નથી, તે છે. ખજુરના યથાર્થ લાભ અનુભવવાની ઇચ્છાવાળાએ, તે મુખમાં પાણી જેવું થઈ જાય, ત્યાં સુધી તેને સારી પેઠે ચાવવું જોઇએ. રાંધ્યા વિનાના આહારના પદાર્થો સાથે ખજુરને જ્યારે ખાવામાં આવે છે, ત્યારે તેનો ખરો લાભ સમજાય છે. તે અત્યંત પૌષ્ટિક તથા ગળ્યું હોવાથી, જે જે પદાર્થોમાં ખાંડ નાંખવાની જરૂર હોય તેમાં તેને ભેળવવું, એ અધિક લાભકારક છે. ખજારમાં જે ખાંડ મળે છે. તેનાં પૌષ્ટિક તત્વો લગભગ બધાંજ, તેને ઉકાળીને તૈયાર કરતી વખતે બળી ગયાં હોય છે, અથવા તો જઠર તેમને પચાવી ન શકે એવી સ્થિતિવાળાં થયાં હોય છે. ગળપણના શોખી મનુષ્યોએ પોતાના આરોગ્યના સંરક્ષણને માટે ખાંડને બદલે ખજુરનો ઉપયોગ કરવો એ હિતકારક છે. કોઇ પણ પદાર્થમાં તેને નાંખવાથી તે પદાર્થને તે ખાંડના જેટલો જ ગળ્યો કરે છે, એટલુંજ નહિ પણ તેની સાથે તે પદાર્થને અધિક પોષણ આપનારો કરે છે. તેને ઘુંટીને માવા જેવું કરીને કોઇ પદાર્થમાં ભેળવવું, અથવા તો તેને પાણીમાં ચોળી કાઢી તે પાણીને ગાળીને પછી તે ગળ્યું પાણી, જે પદાર્થોને ગળ્યા કરવા હોય તેમાં, ખાંડના પાણીને બદલે નાંખવું.

ચાહા અને કૉફી જેવા શરીને અને મનને હાનિ કરનારા પદાર્થોનાં દુષ્ટ વ્યસનો જેઓ છોડી શકતા નથી, તેમને ખજુરની ચાહા કરીને પીવાની ખાસ ભલામણ કરવામાં આવે છે. તે ચાહા આ રીતે બને છે. શેર પાણીમાં અર્ધ શેર ખજુર પલાળવું. પછી તેને ચોળી નાંખી પાણી ગાળી કાઢવું. તે પાણીને ખળખળ થાય ત્યાં સુધી ઉકાળવું. પછી તેમાં પાણીથી અર્ધું દુધ નાંખી પી જવું. જેઓ શરીરે દુર્બળ હોય છે, તેઓને આ ખજુરની ચાહા નિત્ય પીવાથી પોતાના શરીરમાં આશ્ચર્યકારક સુધારો થયેલો જણાશે.

એક ઉત્તમ પૌષ્ટિક ઔષધ.

એક નાનો ચમચો ઓલાઇવનું તેલ, એક નાનો ચમચો લીંબુનો રસ, એક ચપટી મરી તથા મીઠું એ ચારને મેળવી દરરોજ સવારે તથા સાંજે પીવું. લીંબુ યકૃતને સુધારે છે, અને ઓલાઇવનું તેલ અત્યંત પૌષ્ટિક આહારનો પદાર્થ છે. રોબર્ટ બ્રાયન હેરિસન કહે છે કે ઉપરનું મિશ્રણ અર્ધા શેર માંસ ખાવાથી જેટલું પોષણ મળે તેના કરતાં પણ વધારે પોષણ આપે છે.

માખણ, સફરજન, બટાકા, રાઈ.

લંડનનું ફૅમિલી ડૉક્ટર લખે છે કે અતિશય માખણ ખાનાર જડ અને આળસુ થાય છે. મગજનું કામ કરનારાઓને સફરજન (apples) બહુ લાભ કરનાર છે, અને માનસિક શ્રમ કરનારે તે પુષ્કળ ખાવાં. એથી ઉલટું નિત્ય અતિશય બટાકા ખાનાર આળસુ, જડ અને અદેખા થાય છે. છેક વૃદ્ધાવસ્થા સુધી સ્મરણશક્તિનું રક્ષણ કરવા માટે રાઇ જેવો બીજો કોઇ ઉત્તમ પદાર્થ નથી.

તે સાચું નથી. ઈશ્વિરભક્તિ, કે સાધનાભ્યાસ કે જ્ઞાનપ્રાપ્તિ ઉદરમાં અન્ન નાંખ્યાવિના કે ટાઢ, તાપ અને વૃષ્ટિથી શરીરનું રક્ષણ કર્યા વિના થતી નથી. ધ્રુવ જેવાએ કરેલી છે, પણ તે સામાન્ય નિયમ નથી. સર્વમાં તેવી યોગ્યતા હોતી નથી. એક ટંક ખાવાનું ન મળતાં ઘણાના હોશ કોશ ઉડી જાય છે. શિયાળાની કકડતી ટાઢમાં વૃક્ષતળે વસ્ત્રરહિત બેઠા બેઠા ઈશ્વિરસ્મરણ કરવું કે તત્ત્વવિચાર કરવા, એ કહેવું સહેલું છે. ક્રમવિના કુદકા ભરવાથી પગ ભાગ્યાવિના બીજું ફળ મળતું નથી. ઈશ્વિરભક્તિ કે સાધનાભ્યાસ કે જ્ઞાનપ્રાપ્તિ શરીરના અને મનના સ્વાસ્થ્યવિના સર્વથી થતાં જ નથી, અને આવું સ્વાસ્થ્ય ધન હોય છે તો જ મનુષ્ય સત્વર મેળવી શકે છે, અને નથી હોતું તો તેના મનના કોડ તેણે મનમાં જ શમાવવા પડે છે, વર્તમાન સમયમાં ધન એ મનુષ્યના હાથપગ છે, અને ધનવિના તે ઠુંઠો અને પાંગળો છે. ધન તેને પાંખો આપી ગગનમાં ઉડાડે છે અને ધનવિના તેને કીડાની પેઠે પેટ ઘસડીને જમીનપર ચાલવું પડે છે.

વિવેકીનાં હાથમાં એક વસ્તુ અનેક લાભ કરતી હોય અને અવિવેકીના હાથમાં તેની તે વસ્તુ અનેક હાનિ કરતી હોય તેથી શું તે વસ્તુના લાભઉપર ઢાંકપીછોડો કરી હાનિઓને જ આગળ પાડવી યોગ્ય ગણાશે? અગ્નિથી મોટી મોટી આગો લાગે છે, અને કરોડોનું નુકસાન થાય છે, તેથી અગ્નિના અવગુણ ગાયા કરવા, અને કોઇએ અગ્નિને ઘરમાં રાખવો જ નહિ, એવો બોધ કરવો, એ શું ઘટિત ગણાશે? હાનિના કરતાં જો લાભ વધારે છે તો પછી હાનિઓને જ નજરઆગળ તરતી કરવાનું શું પ્રયોજન? આમ છતાં ધનના સંબંધમાં આમ જ થયું છે. અવિવેકીઓએ તે વડે અનેક અનર્થ કરેલા હોવાથી ધન બિચારું અનર્થનું મૂળ ગણાઇ વગોવાયું છે. પરંતુ વગોવનારાઓ એક આંખે જ જોનારા છે. ધનની કલ્યાણકારકતા જો તેઓએ વિચારી હોત તો જણાત જ; પરંતુ ઘણાઓએ તો ડંકાબેગો જ ડંકો દીધો છે.

આશ્ચર્યજેવું છે કે ધનનાં અધિષ્ટાત્રી દેવી **શ્રીલક્ષ્મી**, **શ્રીવિષ્ણુ** ભગવાનના વક્ષસ્થળમાં રમણ કરતાં છતાં તેમની પ્રતિમા જે આ ધન તેને સર્વ અનર્થનું મૂળ કહેતાં પંડિતોને પણ કેમ સંકોચ થતો નથી ? શ્રીવિષ્ણુ ભગવાનનાં દર્શન માત્ર કરનાર સર્વ પાપથી મુકાઇને પરમ કલ્યાણનું ધામ થઇ રહે છે, એવું આ પંડિતો વદે છે, તથાપિ નિત્ય **શ્રીવિષ્ણુ** ભગવાનના વદનકમળનાં દર્શન કરનાર તથા નિત્ય તેમનાં ચરણકમળને તળાંસનાર **શ્રીલક્ષ્મી** દેવી સર્વ અનર્થનાં મૂળ હોઇ રહ્યાં છે, એ વાર્તા **શ્રીવિષ્ણુ** ભગવાનનો કયો ભક્ત સાચી માનશે ?

'પાડાને રોગ અને પખાલીને ડામ' એ ન્યાયે અવિવેકી જનોના અવિવેકને સર્વ અનર્થનું મૂળ ગણવાને બદલે ધનને અસંખ્ય મનુષ્યોએ અનર્થનું મૂળ ગણી લીધું છે, પણ ઉપરના સંક્ષિપ્ત વિવેચનથી સદ્વિવેકીને જણાશે કે ધન એ અનર્થનું મૂળ નથી, પણ વિવેકીના હાથમાં અનેક કલ્યાણનું સાધન છે, અને વર્તમાન કાળમાં સંસારમાં રહેનારને કે સંસારનો ત્યાગ કરેલો કહેવડાવનાર ત્યાગીઓને ધનવિના એક ક્ષણ પણ ચાલે તેમ નથી. કારણકે યથાર્થ ધનનો ત્યાગ મૃત્યુસમયે જ મનુષ્યને થાય છે. જ્યાં સુધી તે જીવે છે ત્યાં સુધી કોઇ ને કોઇ રૂપમાં તેને ધનની અગત્ય પડે છે.

(અપૂર્ણ.)

ખજુર.

ખજુર એ અત્યંત પૈષ્ટિક આહારનો પદાર્થ છે, શરીરને બળ આપનાર અને પુષ્ટ કરનારં તત્વો ઘણાં મોટા પ્રમાણમાં તેમાં એકત્ર થયેલાં છે. ઘણા મનુષ્યોનાં જઠરને તે અનુકૂળ આવતું નથી, પણ તેનું કારણ તેઓ તેને બરાબર ચાવીને ખાતાં નથી, તે છે. ખજુરના યથાર્થ લાભ અનુભવવાની ઇચ્છાવાળાએ, તે મુખમાં પાણી જેવું થઈ જાય, ત્યાં સુધી તેને સારી પેઠે ચાવવું જોઇએ. રાંધ્યા વિનાના આહારના પદાર્થો સાથે ખજુરને જ્યારે ખાવામાં આવે છે, ત્યારે તેનો ખરો લાભ સમજાય છે. તે અત્યંત પૈષ્ટિક તથા ગળ્યું હોવાથી, જે જે પદાર્થોમાં ખાંડ નાંખવાની જરૂર હોય તેમાં તેને ભેળવવું, એ અધિક લાભકારક છે. બજારમાં જે ખાંડ મળે છે. તેનાં પૈષ્ટિક તત્વો લગભગ બધાંજ, તેને ઉકાળીને તૈયાર કરતી વખતે બળી ગયાં હોય છે, અથવા તો જઠર તેમને પચાવી ન શકે એવી સ્થિતિવાળાં થયાં હોય છે. ગળપણના શોખી મનુષ્યોએ પોતાના આરોગ્યના સંરક્ષણને માટે ખાંડને બદલે ખજુરનો ઉપયોગ કરવો એ હિતકારક છે. કોઇ પણ પદાર્થમાં તેને નાંખવાથી તે પદાર્થને તે ખાંડના જેટલો જ ગળ્યો કરે છે, એટલુંજ નહિ પણ તેની સાથે તે પદાર્થને અધિક પોષણ આપનારો કરે છે. તેને ઘુંટીને માવા જેવું કરીને કોઇ પદાર્થમાં ભેળવવું, અથવા તો તેને પાણીમાં ચોળી કાઢી તે પાણીને ગાળીને પછી તે ગળ્યું પાણી, જે પદાર્થોને ગળ્યા કરવા હોય તેમાં, ખાંડના પાણીને બદલે નાંખવું.

ચાહા અને કોફી જેવા શરીરને અને મનને હાનિ કરનારા પદાર્થોનાં દુષ્ટ વ્યસનો જેઓ છોડી શકતા નથી, તેમને ખજુરની ચાહા કરીને પીવાની ખાસ ભલામણ કરવામાં આવે છે. તે ચાહા આ રીતે બને છે. શેર પાણીમાં અર્ધ શેર ખજુર પલાળવું. પછી તેને ચોળી નાંખી પાણી ગાળી કાઢવું. તે પાણીને ખળખળ થાય ત્યાં સુધી ઉકાળવું. પછી તેમાં પાણીથી અર્ધું દુધ નાંખી પી જવું. જેઓ શરીરે દુર્બળ હોય છે, તેઓને આ ખજુરની ચાહા નિત્ય પીવાથી પોતાના શરીરમાં આશ્ચર્યકારક સુધારો થયેલો જણાશે.

એક ઉત્તમ પૈષ્ટિક ઔષધ.

એક નાનો ચમચો ઓલાઇવનું તેલ. એક નાનો ચમચો લીંબુનો રસ. એક ચપટી મરી તથા મીઠું એ ચારને મેળવી દરરોજ સવારે તથા સાંજે પીવું. લીંબુ યકૃતને સુધારે છે, અને ઓલાઇવનું તેલ અત્યંત પૈષ્ટિક આહારનો પદાર્થ છે. રોબર્ટ બ્રાયન હેરિસન કહે છે કે ઉપરનું મિશ્રણ અર્ધા શેર માંસ ખાવાથી જેટલું પોષણ મળે તેના કરતાં પણ વધારે પોષણ આપે છે.

માખણ, સફરજન, બટાકા, રાઈ,

લંડનનું ફેમિલી ડૉક્ટર લખે છે કે અતિશય માખણ ખાનાર જડ અને આળસુ થાય છે. મગજનું કામ કરનારાઓને સફરજન (apples) બહુ લાભ કરનાર છે, અને માનસિક શ્રમ કરનારે તે પુષ્કળ ખાવાં. એથી ઉલટું નિત્ય અતિશય બટાકા ખાનાર આળસુ, જડ અને અદેખા થાય છે. છેક વૃદ્ધાવસ્થા સુધી સ્મરણશક્તિનું રક્ષણ કરવા માટે રાઇ જેવો બીજો કોઇ ઉત્તમ પદાર્થ નથી.

श्रीसिद्धेश्वर.

मनुष्य प्रयत्नथी पोताने जेवो धारे छे, तेवो ज करी शके छे.

॥ ॐ श्री ॥

निश्चयबलनी वृद्धि केवी रीते करवी.

धारेलुं कार्य केवी रीते करवुं, ए जाणवा मात्रथी धारेलुं कार्य सिद्ध थतुं नथी; ते ज प्रमाणे धारेलुं कार्य करवानुं सामर्थ्य मात्र होवाथी पण धारेलुं कार्य सिद्ध थतुं नथी; आ बन्नेनी साथे धारेलुं कार्य करवाना प्रयत्नमां तत्काळ आपणने जोडनार बळ पण आपणामां होवुं जोइए; अने आ बळ ते निश्चयबळ छे.

प्रबळ निश्चयबळ वाळा पुरुषने कहेवानुं काम जेटलुं सरळ लागे छे, तेटलुं ज तेने आचारमां मूकवानुं सरळ लागे छे, कारण के कार्य करवानी इच्छा तेनामां जेवी प्रबळ होय छे, ते ज प्रमाणे तेने अमलमां मूकवानो निश्चय पण प्रबळ होय छे, अने इच्छा अने निश्चय ए बंने ज्यारे सरखां बळवान् होय छे, त्यारे प्रत्येक शुभ धारणा तत्काळ ज आचारमां मूकवामां आवे छे.

निश्चयबळमां दुर्बळ मनुष्यो ज उपदेशने आचारमां उतारी शकता नथी. कहेवुं सहेलुं छे, पण करवुं कठण छे, ए वचन आवा लोकोने ज लागु पडे छे. दुर्बळ निश्चयबळने लीधे ज असंख्य मनुष्यो कंइ कंइ मोटी इच्छाओ करे छे, पण तेमांनी एक पण सिद्ध कर्या विना मनमां परणीने मनमां ज रांडे छे.

अमुक व्यसन अथवा अमुक दुर्गुण छोडवानी घणाने इच्छा होय छे, परंतु ते छोडवानुं काम तेमने घणुं ज कठण भासे छे, तेनुं कारण आ निश्चयबळनी दुर्बळता छे. अमुक विद्या अथवा सद्गुण अथवा सामर्थ्य प्राप्त करवा घणा नित्य विचार करे छे, परंतु ते प्राप्त करवानुं कार्य तेमने मोटो समुद्र तरवाजेवुं भासे छे, तेमां आ निश्चयबळनी दुर्बळता ज कारण छे. प्रबळ निश्चयबळवाळाने पोतानी कोइ पण इच्छा सिद्ध करवानुं कार्य लेश पण कठिन भासतुं नथी,

પ્રત્યેક મનુષ્યનામાં જે જ્ઞાન હોય છે, તે પ્રમાણે જો તે વર્તતો હોય તો કેટલા અલ્પ સમયમાં આ આખું જગત્ સ્વર્ગસમાન થઇ રહે ! કારણ કે પ્રત્યેક મનુષ્યને પોતાનું જીવન ઉચ્ચ કરવાની ઇચ્છા હોય છે, અને તે ઇચ્છાને સિદ્ધ કરવાના થોડા અથવા ઘણા ઉપાયોનું પણ તેને જ્ઞાન હોય છે. પણ તે જ્ઞાનને આચારમાં મૂકતાં મનુષ્યોનો મોટો ભાગ નિષ્ફળ નીવડે છે, અને તેમ થવાનું કારણ તેમનામાં નિશ્ચયબળની ન્યૂનતા છે, એ છે.

નીતિનિયમોના પાલનથી, ઇશ્વરભક્તિથી, તત્ત્વવિચારથી અને એવાં જ વિવિધ સાધનોથી શાંતિ, સુખ, સામર્થ્ય, વિજય, યથાર્થ જ્ઞાન, અને સર્વોત્તમ ઉદય પ્રાપ્ત થાય છે, એ ઘણા જાણે છે—ઘણાને સાધનોનું જ્ઞાન પણ હોય છે, પરંતુ જાણેલા નિયમોને અને સાધનોને આગ્રહથી પાલન કરવાનું તેમનામાં નિશ્ચયબળ હોતું નથી. પ્રાપ્તવ્યને અને કર્તવ્યને અર્થાત્ શું મેળવવાનું છે, અને શું કરવાનું છે, તે તેઓ જાણે છે, પરંતુ પ્રયત્ન કરતાં તેઓને ઉપેક્ષાબુદ્ધિ અથવા પ્રમાદ થાય છે; અને આવા પ્રમાદનું સાક્ષાત્ કારણ નિશ્ચયબળની ન્યૂનતા વિના બીજું કશું નથી.

જે જ્ઞાન પોતાને પ્રાપ્ત છે, તેને તત્કાળ આચારમાં ઉતારવાનું નિશ્ચયબળ મનુષ્યો જયારે કેળવશે ત્યારે નિર્ધનતા, વ્યાધિ, નિષ્ફળતા, દુઃખ વગેરે જગતમાંથી ઘણાં જ ઓછાં થઇ જશે, અને સર્વ વિષયોમાં તેઓ એટલો તો અભ્યુદય પ્રાપ્ત કરશે કે આજનો સુધારોવધારો તેના આગળ, સમુદ્રના આગળ બિંદુજેવો જણાશે.

પોતાનું જીવન ઉચ્ચ કરવાના વિચારોને, ઇચ્છાઓને, અને યોજનાઓને તત્કાળ અમલમાં મૂકવાનું નિશ્ચયબળ જો મનુષ્યોમાં હોય તો નિષ્ફળતા અને નિરાશાના ઉદ્‌ગારો, જગમાં શોધતાં છતાં પણ ક્વચિત્ જ સંભળાય.

બુદ્ધિમાન્ મનુષ્યોનો આજે જગતમાં તોટો નથી, પણ તેઓના મોટા ભાગમાં નિશ્ચયબળની ન્યૂનતાને લીધે તેઓની બુદ્ધિ કશું જ ઉપયોગી કાર્ય સાધી શકેલી અનુભવમાં આવતી નથી. સામાન્ય રીતે કહીએ તો નિશ્ચયબળને નહિ કેળવવાને લીધે સોમાં લગભગ નવ્વાણું મનુષ્યની બુદ્ધિ અને જ્ઞાન, વંધ્યા સ્ત્રીની પેઠે, કોઇ પણ ઉપયોગી ફળને પ્રકટાવ્યાવિના નિરર્થક જ રહે છે.

વાળા પુરુષો જ પ્રાપ્ત કરેલા જ્ઞાનને આચારમાં મૂકી શકે છે. તે વિનાના મનુષ્યોનું જ્ઞાન ખોટા હીરાજેવું છે. તે ચળકે છે ખરું, પણ તેનું કશું જ મૂલ્ય હોતું નથી.

પ્રત્યેક વિષયમાં પોતાનો અભ્યુદય કરવાને માટે મનુષ્યને નિશ્ચયબળની અનિવાર્ય અગત્ય છે. કારણ કે નિશ્ચયબળવિના આગ્રહયુક્ત પ્રયત્ન થઇ શકતો નથી, અને પ્રયત્નવિના ફળની ઉત્પત્તિ થતી નથી. વાંચવું અને તેને ગોખી રાખવું, એ ઉદયને માટે પૂરતું નથી. ઉત્તમ ગ્રંથો મહત્તાને આપણા જીવનમાં અર્પતા નથી. તેઓ મહત્તા કેમ પ્રાપ્ત કરવી, તેના નિયમો શીખવે છે, પણ તે નિયમોનાં ફળને પ્રત્યક્ષ કરવાને માટે તેમને પાલન કરવાનું બળ આપણામાં હોવું જ જોઇએ.

ગમે તે મનુષ્યો અથવા પ્રસંગો લલચાવે તોપણ આરોગ્યના નિયમોને પાલન કરવાનું જેમનામાં નિશ્ચયબળ હોય છે તેઓને માંદા પડવાનો દિવસ આવતો જ નથી. તમાકુ પીવી, અથવા ચાહા પીવી, એ ખોટું છે, એ જાણતાં છતાં કેટલા બધા મનુષ્યો, પોતાના મિત્રોનો સહજ આગ્રહ થતાં, એકવાર છોડી દીધા છતાં પણ ફરી તે પીવા માંડે છે! અધિક ખાવું, એ શરીરના બળનો ક્ષય કરનાર છે, એવું જાણતાં છતાં પણ જ્ઞાતિભોજનના અથવા એવા જ કોઇ અન્ય પ્રસંગમાં સ્વાદિષ્ટ પદાર્થો જોઇને કેટલા બધા મનુષ્યો પેટ તડાતુમ થાય ત્યાં સુધી જમે છે! જાણેલા લાભકારક જ્ઞાનને આ પ્રમાણે આચારમાં ન મૂકવાનું કારણ નિશ્ચયબળની ન્યૂનતા જ છે.

જાણેલા જ્ઞાનને યથાર્થ આચારમાં મૂકવાનું નિશ્ચયબળ હોત તો કેટલા બધા શાસ્ત્રીઓ અને પંડિતો આજે મહાયોગીઓ અને મહાસિદ્ધો થયા હોત! વિદ્વાનોને જાણેલું જ્ઞાન 'પોથીમાંનાં રીંગણાં' જેવું શાથી રહે છે? તેઓને ઉચ્ચ થવાનું અને શાસ્ત્રે વર્ણેલી સિદ્ધ દશા પ્રાપ્ત કરવાનું મન નથી થતું એમ કંઇ નથી; મન તો તેઓને થાય જ છે, પરંતુ તે ઉચ્ચ સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરવાનાં સાધનો સિદ્ધ કરવાંમાં જે નિશ્ચયબળની અગત્ય છે, તે તેમનામાં ન હોવાથી તેઓને તેઓની ઇચ્છાને કુંવારી જ રાખવી પડે છે.

જ્યારે સંસારમાં બધું સીધે સીધું ચાલતું હોય છે ત્યારે તો આપણે બાંધેલા ઉંચા નિશ્ચયોમાં વલણ કરવાનું ઘણું સુગમ ભાસે છે, પરંતુ તેમ જ્યારે નથી ચાલતું ત્યારે પ્રબળ નિશ્ચય હોવાની ઘણી જ જરૂર હોય છે; અને જ્યાં સુધી અજ્ઞાન છે ત્યાં સુધી પ્રતિકૂળતાઓ આવ્યાવિના રહેતી ન હોવાથી, તેવે પ્રસંગે ઉચ્ચ માર્ગથી ભ્રષ્ટ અથવા પતિત ન થવાય તે માટે નિશ્ચયબળને પ્રત્યેક મનુષ્યે જેમ બને તેમ સત્વર કેળવવું જોઇએ.

નિશ્ચયબળને કેળવવા માટે, જ્યારે જ્યારે નિશ્ચયબળનો ઉપયોગ કરવાનો પ્રસંગ આવે ત્યારે ત્યારે આપણે, જે સામર્થ્યવડે આપણા શરીરમાં સઘળી ક્રિયાઓ થાય છે, તે સામર્થ્યપ્રતિ આપણા મનને વાળવું જોઇએ, કારણ કે આ સામર્થ્યદ્વારા જ આપણી સંકલ્પશક્તિ પોતાના વ્યાપાર કરી શકે છે.

આ સામર્થ્ય આપણા શરીરના પ્રત્યેક અણુના ગર્ભભાગમાં વ્યાપી રહીને આપણા શરીરના પ્રત્યેક વ્યાપારને કરે છે. જઠરમાં રહીને તે આપણે ખાધેલા અન્નને પચાવે છે. ફેફસાંમાં રહીને તે આપણા રુધિરને શુદ્ધ કરે છે. આંતરડાંમાં રહીને આહારમાંથી પોષક તત્ત્વને તથા મળને છૂટાં પાડે છે. મગજમાં રહીને પ્રત્યેક માનસિક શક્તિને બળ આપે છે; સ્વપ્નમાં

આપણામાં જે કંઇ થાય છે, તે સર્વ તેના વડે થાય છે.

આ આંતર સામર્થ્યપ્રતિ આપણા મનને એકાગ્ર કરીને જ્યારે આપણે કોઇ નિશ્ચય કરીએ છીએ ત્યારે તે સામર્થ્યવડે તે પોષાઇને બળવાન્ થાય છે. તે સામર્થ્યમાં મનને જોડ્યાવિના જેટલા જેટલા નિશ્ચયો કરવામાં આવે છે, તે સર્વ દુર્બળ હોય છે, અને તે કરવામાં બળનો વ્યર્થ ક્ષય થાય છે. જેઓ બળવાન્ નિશ્ચયવાળા હોય છે, તેઓ નિશ્ચય કરતી વખતે અજાણતાં અંતરમાં એકાગ્ર થઇ જાય છે, અને તેથી તેમના નિશ્ચયમાં બળ આવેલું હોય છે. બહુ જ થોડા મનુષ્યો બળવાન્ નિશ્ચયવાળા હોય છે, કારણ કે બહુ જ થોડા મનુષ્યો નિશ્ચય કરતી વખતે અંતરમાં ઉંડા ઉતરે છે. મોટો ભાગ તો ઉપરચોટીયા નિશ્ચયો કરે છે, અને તેથી તે નિશ્ચયમાં વાસ્તવિક બળજેવું કશું જ હોતું નથી.

નિશ્ચયનું મુખ્ય કામ મનુષ્યને ક્રિયામાં જોડવાનું છે, પરંતુ અંતરમાંથી ક્રિયામાં જોડાવાની પ્રબળ ઉર્મી ઉઠ્યાવિના મનુષ્ય ક્રિયામાં જોડાતો નથી, તેથી અંતરમાંથી ઉર્મી મળવાને માટે નિશ્ચય કરતી વખતે અંતરમાં એકાગ્ર થવાની કેટલી અગત્ય છે, તે તત્કાળ લક્ષમાં આવશે.

આ સૂક્ષ્મ સામર્થ્ય શરીરના પ્રત્યેક ભાગમાં રહેલું હોવાથી શરીરના કોઇ પણ ભાગમાં જ્યારે એકાગ્રતા કરવામાં આવે છે ત્યારે તે સ્થાનમાં તે સામર્થ્ય ક્રિયા કરવા માંડે છે, તથા જેવી ક્રિયા તેની પાસે કરાવવા ઇચ્છીએ છીએ તેવી તે ક્રિયા કરે છે. ઉદાહરણરૂપે, જઠરમાં જો આપણે એકાગ્રતા કરીએ છીએ, અને ઉત્તમ પ્રકારની પચનક્રિયા કરવા તે સામર્થ્યને પ્રેરીએ છીએ તો તે આપણી ઇચ્છાપ્રમાણે ઉત્તમ પચનક્રિયા કરે છે. આ એકાગ્રતા જઠરની ત્વચા વગેરે ઉપર કરવાની નથી, પણ તેમાં જે સૂક્ષ્મ સામર્થ્ય રહેલું છે, તેના ઉપર કરવાની છે. એકાગ્રતાનો અર્થ આ સ્થળે તે સામર્થ્યનો વિચાર કરવો, અથવા તેના ચિંતનમાં મનને જોડવું, એ છે.

જ્યારે અમુક કાર્ય કરાવવાના હેતુથી મનને આ સામર્થ્યના ચિંતનમાં જોડવામાં આવે છે ત્યારે આપણા નિશ્ચયપ્રમાણે જ તે સામર્થ્ય તે કાર્ય કરે છે; પરંતુ જ્યારે આપણું મન અંતર ન ઉતરતાં ઉતર જ ભમ્યા કરે છે, ત્યારે કશું જ ફળ પ્રકટતું નથી.

કાર્યની ઉત્પત્તિ કારણમાંથી થાય છે, અને તેથી કરીને શરીરના કોઇ ભાગમાં ઉત્પન્ન કરવા ધારેલા કાર્યનું કારણ રચવા માટે, આપણા મનને શરીરના ગર્ભભાગમાં જે સૂક્ષ્મ સામર્થ્ય અને તત્ત્વો વ્યાપી રહેલાં છે તેમાં જોડીને, આપણે નિશ્ચય કરવા જોઇએ. કારણ કે ગર્ભભાગમાં જ અર્થાત્ આ સૂક્ષ્મ સામર્થ્યમાં જ કારણની ઉત્પત્તિ થાય છે. આખા શરીરઉપર આ સૂક્ષ્મ સામર્થ્યની જ સત્તા છે, અને તેથી આપણે જે કંઇ કરવું હોય તે આ સૂક્ષ્મ સામર્થ્યપાસે જ આપણે કરાવવું જોઇએ.

કોઇ પણ કાર્ય કરવાનો નિશ્ચય કરતી વખતે પ્રથમ આપણે આ અંતરમાં રહેલા સામર્થ્યનો વિચાર કરવો જોઇએ, અને આપણું મન જાણે તે સામર્થ્યને સ્પર્શ કરતું હોય તેવો અનુભવ કરવાનો પ્રયત્ન કરવો જોઇએ. આ પ્રકારે મનને પ્રયત્નમાં જોડીને જે સાધવાનો આપણે નિશ્ચય કર્યો હોય તે કરવો. આમ કરવાથી આપણી સંકલ્પશક્તિ આ સૂક્ષ્મ સામર્થ્યના સાક્ષાત્ સંબંધમાં આવશે, અને તેમ થતાં આપણે જેવો નિશ્ચય કરીશું, તે પ્રમાણે આ સામર્થ્યને કાર્ય કરવાની ફરજ પડશે.

ધારો કે પ્રાતઃકાળે નિત્ય પાંચ વાગે ઉઠવાનો આપણે નિશ્ચય કર્યો છે, પરંતુ તેપ્રમાણે આપણાથી ઉઠાતું નથી. હવે રાત્રે સુતી વખતે ઉપર વર્ણેલા વિધિપ્રમાણે નિશ્ચય કરી જો આપણે સુઇ રહીશું તો પ્રાતઃકાળે બરાબર પાંચ વાગે પૂર્વોક્ત સામર્થ્ય આપણને ઉઠાડ્યા વિના રહેવાનું જ નહિ.

આ સૂક્ષ્મ સામર્થ્ય આપણા સ્થૂલ શરીરની પેલી પાર રહેલું છે, અને તેથી કરીને સ્થૂલ શરીરમાંથી આપણી વૃત્તિને ખેંચીને જ્યારે આપણે અંતરમાં ઉતરીએ છીએ, ત્યારે આપણે આ સૂક્ષ્મ સામર્થ્યના પ્રદેશમાં જ પ્રવેશ કરીએ છીએ.

આ સૂક્ષ્મ સામર્થ્યના પ્રદેશમાં જ્ઞાનપૂર્વક પ્રવેશી જ્યારે આપણે કોઇ કાર્યને સાધવાનો સંકલ્પ કરીએ છીએ ત્યારે આપણો નિશ્ચય આ સામર્થ્યપાસે આપણું ધારેલું કાર્ય કરાવે છે, એટલું જ નહિ, પણ પોતાના બળને પણ વધારે છે; અર્થાત્ આપણું નિશ્ચયબળ વધે છે.

સૂક્ષ્મ સામર્થ્યના પ્રદેશમાં એકાગ્ર થઇને જેમ જેમ સંકલ્પબળનો અધિક અધિક ઉપયોગ કરવામાં આવે છે, તેમ તેમ સંકલ્પબળ અધિક અધિક વધતું જાય છે; પરંતુ બાહ્ય પ્રદેશમાં ભટકતા મનથી સંકલ્પ અથવા નિશ્ચયનો કરેલો ઉપયોગ તેને દુર્બળ કરનાર તથા તેના સામર્થ્યનો ક્ષય કરનાર છે.

સંકલ્પનો વ્યાપાર ઉદ્દેશવિનાનો નહિ હોવો જોઇએ, તેમ જ શરીરનો જે અવયવ જે કામ કરતો હોય તેથી ભિન્ન કામ તેની પાસે કરાવવાનો તે સંકલ્પ ન હોવો જોઇએ. દૃષ્ટાંતતરીકે ફેફસાંમાં કે પ્લીહામાં વૃત્તિને એકાગ્ર કરીને દસ્ત સાફ ઉતારવાનો સંકલ્પ નહિ કરવો જોઇએ. દસ્ત સાફ ઉતારવાને માટે મલોત્સર્ગ કરનાર અવયવોમાં રહેલા સામર્થ્યમાં જ વૃત્તિને એકાગ્ર કરવી જોઇએ. મગજની કોઇ શક્તિ વધારવાને માટે મગજના જે ભાગમાં તે શક્તિ હોય ત્યાં જ એકાગ્રતા કરવી જોઇએ; હૃદયમાં કે યકૃતમાં નહિ. જે ભાગમાં વૃત્તિ નાંખવામાં આવે, તે ભાગમાં ચાલતો વ્યાપાર વધારે ઉત્તમ પ્રકારનો થાય, એવો સંકલ્પ કરવો જોઇએ. આથી આખા શરીરઉપર સંકલ્પની સત્તા જામવાની, અને જે ભાગમાં જે સમયે જેવો વ્યાપાર વધારવો હોય અથવા ઘટાડવો હોય તેવું થઇ શકવાનું. વળી તે સાથે સંકલ્પનું પોતાનું સામર્થ્ય પણ વધ્યા જવાનું.

શરીરના વિવિધ વ્યાપારોઉપર સંકલ્પનું બળ જેમ જેમ અધિક જામતું જાય છે તેમ તેમ મનના વ્યાપારોઉપર પણ પોતાની સત્તા ચલાવવાનું તેનામાં સામર્થ્ય આવતું જાય છે. આમ થતાં કોઇ પણ માનસિક શક્તિના સામર્થ્યને તે અસાધારણ પ્રમાણમાં વધારી શકે છે.

સંકલ્પબળ વધતાં જઠર, ફેફસાં, યકૃત, પ્લીહા; રક્તાભિસરણ વગેરે સર્વની પાસે મનુષ્ય જેવી ધારે છે, તેવી ક્રિયા કરાવી શકે છે. આખું શરીર તેના સ્વાધીનમાં આવે છે. શરીરનો નચવ્યો તે નાચતો નથી, પણ શરીરને તે પોતાની ઇચ્છાપ્રમાણે નચાવે છે. અત્યંત પ્રતિકૂળ સ્થાનોમાં અને પ્રસંગોમાં પણ શરીરના સર્વ અવયવો તેની આજ્ઞાપ્રમાણે વર્તે છે. નિશ્ચયબળને અથવા સંકલ્પબળને કેળવવાને માટે દરરોજ થોડી ક્ષણોસુધી મનને શરીરના પ્રત્યેક ભાગમાં એકાગ્ર કરો. અનુક્રમે શરીરના જૂદા જૂદા ભાગોમાં એકાગ્ર કરો; મસ્તકનો આગલો, પાછલો, તથા મધ્ય ભાગ, કંઠ, છાતી, હૃદય, જઠર, યકૃત, પ્લીહા, મૂત્રાશય, વીર્ય-

શય વગેરે વિવિધ ભાગમાં એકાગ્ર કરો. જ્ઞાનતંતુઓનાં મુખ્ય મુખ્ય સ્થળોમાં અર્થાત્ આધાર, સ્વાધિષ્ઠાન, મણિપૂરક, અનાહત, વિશુદ્ધ અને આજ્ઞા વગેરે ચક્રોમાં તથા હૃત્પદ્મમાં અને બ્રહ્મરંધ્રમાં એકાગ્ર કરો. મુખ્ય મુખ્ય સ્નાયુઓમાં, ઇંદ્રિયોમાં, ત્વચામાં એકાગ્ર કરો. મગજની વિવિધ શક્તિઓમાં એકાગ્ર કરો.

એકાગ્રતા કરતી વખતે વૃત્તિને શરીરના તે તે અવયવમાં, સ્નાયુમાં, ઇંદ્રિયમાં, ચક્ર અથવા માનસિક શક્તિમાં રહેલા સૂક્ષ્મ સામર્થ્યના ચિંતનમાં યોજો; અને જે સ્થાનમાં વૃત્તિ એકાગ્ર કરી હોય તે સ્થાનમાં રહેલું સંકલ્પબળ વૃદ્ધિને પામો, એવો સંકલ્પ કરો.

તે ભાગમાં રહેલા સામર્થ્યને તમે આજ્ઞા કરો છો, અથવા તેને તેમ કરવાની તમે ફરજ પાડો છો, એવો ભાવ ધરશો નહિ, તેમ જ તે અવયવને તમારે અધીન વર્તાવવાનો તમે પ્રયત્ન કરો છો, એવો પણ ભાવ ધરશો નહિ, માત્ર એકાગ્રતા કરીને ઇચ્છા જ કરો. જ્યાં સંકલ્પનું બળ વધશે ત્યારે તે ભાગને વશ વર્તાવવાનો કશો પણ પ્રયત્ન કર્યાવિના આપોઆપ તે સંકલ્પને વશ વર્તશે. સંકલ્પશક્તિ જ્યારે કશાને વશ વર્તાવવાનો પ્રયત્ન કરે છે, ત્યાં તેનું બળ હણાઇ જાય છે, અને તેથી તેને નિષ્ફળતા મળે છે.

શરીરના જૂદા જૂદા ભાગોને વશ વર્તાવવાની ઇચ્છાનો પરિત્યાગ કરીને તે તે ભાગમાં રહેલા સંકલ્પસામર્થ્યને વધારવાની ઇચ્છાથી પૂર્વોક્ત પ્રયત્ન સેવો. પ્રબળ નિશ્ચયથી પ્રેરાયેલ સર્વ ઇચ્છાઓને આખું શરીર અધીન વર્ત્યાવિના રહેતું નથી, તેથી આખા શરીરઉપર પૂર્ણ અંકુશ પ્રાપ્ત કરવામાટે મગજના અને શરીરના પ્રત્યેક ભાગમાં રહેલા સંકલ્પસામર્થ્યને કેળવવાની જ તમારે અગત્ય છે.

વશ વર્તાવવામાં સંકલ્પબળનો ઉપયોગ કરવાનો પ્રયત્ન કરવાની અગત્ય નથી; ઉલટે એવો પ્રયત્ન કરવો, એ હાનિકારક છે. હઠ અથવા જીદ કરવાની ટેવ પણ તેવી જ અનર્થ કરે છે. તેમાં બળથી અર્થાત્ હઠથી સંકલ્પબળનો ઉપયોગ થાય છે. ઘણે પ્રસંગે હઠ ધરવા કરતાં હઠ છોડી દેવામાં અધિક નિશ્ચયબળની અગત્ય પડે છે; અને ઘણી વાર હઠ ધરવા કરતાં હઠ છોડી દેવામાં વધારે લાભ રહ્યા હોય છે.

અંતરમાં રહેલા સામર્થ્યનો વ્યાપાર વધતાં નિશ્ચયનું બળ વધે છે; કારણ કે સામર્થ્યની વૃદ્ધિ અંદરથી થવી જોઇએ, બહારથી નહિ. અને આંતર સામર્થ્યના સંકલ્પબળને વધારવા જ્યારે આપણે પ્રયત્ન કરીએ છીએ ત્યારે આપણા નિશ્ચયબળને અત્યંત મોટા પ્રમાણમાં વધારવા આંતર સામર્થ્ય પ્રયત્ન કરે છે. આમ હોવાથી શરીરના સર્વ ભાગમાં આપણી સંકલ્પશક્તિને એકાગ્ર કરતાં આપણે તેના સામર્થ્યને અમર્યાદ પ્રમાણમાં વધારવાને સમર્થ થઇએ છીએ.

વ્યસનો છોડવા માટે શું કરવું ?

ચાહા, તમાકુ, દારૂ વગેરેનાં વ્યસનો છોડવા અમારે શું કરવું, એવો પ્રશ્ન ઘણા કરે છે. નીચેનો આધ્યાત્મિક ઉપાય યોગ્ય લાગે તો તેમણે અજમાવી જોવો.

જેઓ જેઓ વિવિધ વ્યસનો સેવે છે, તેઓ શરીરમાં જાગ્રતિ અથવા હોશિયારી અથવા અધિક ચૈતન્ય આણવા તે તે વ્યસનોને સેવે છે. તેઓની આ ઇચ્છા નિર્દોષ છે, પણ

આ ઇચ્છાને તૃપ્ત કરવાનો ખરો માર્ગ તેઓ જાણતા નથી. હું ચૈતન્યસ્વરૂપ છું, એવો મનુ-ષ્યને જ્યારે અનુભવ થાય છે, ત્યારે શરીરમાં ચૈતન્યનું જેવું અખંડ ભાન રહે છે, તેવું બીજા કશાથી રહેતું નથી. આવું ભાન થવા માટે, ચાહા વગેરે દુર્વ્યસન ન સેવતાં બુદ્ધિમાન્ મનુષ્યે સર્વત્ર વ્યાપી રહેલા પરમતત્ત્વમાં પોતાના મનને જોડીને તે તત્ત્વસાથે અભેદ થવું જોઇએ. જ્યારે આવો અભેદાનુભવ કરવાનો પ્રયત્ન યથાર્થ પ્રકારે સેવાય છે ત્યારે દારૂ વગેરે ઉત્તેજક અને માદક પદાર્થોના સેવનથી જે જાગ્રતિ અને બળનું ખોટું ભાન શરીરમાં થાય છે, તેના કરતાં હજારોગણી અદ્ભુત પ્રકારની સાચી જાગ્રતિ અને સાચા બળનું શરીરમાં સ્થાયી ભાન થાય છે. વ્યસનના ખોટા મોહથી ન અંજાઇને, તથા મનને અંકુશમાં રાખીને, બુદ્ધિમાને ચાહા વગેરે ન સેવવાયોગ્ય પદાર્થોના પ્યાલાસાથે પોતાના પવિત્ર અને સુંદર મુખકમળનો સ્પર્શ ન થવા દઇને, અંતરમાં ઉતરી નીચેની ભાવના વારંવાર કર્યા કરવીઃ-

હું આત્મા છું, અને તેથી હું પોતે જ સઘળા પ્રકારના બળનો મહાસાગર છું. મારા આત્માના બળવડે મારા જ્ઞાનતંતુઓ અને મારૂં આખું શરીર પોષાય છે, અને બળવાન્ થાય છે. જે તૃપ્તિ અને બળની મારા શરીરને અગત્ય છે, તે મારા આત્મામાંથી મને મળે છે. એથી ચાહા વગેરેની મને જરા પણ જરૂર નથી. મને તેમની ઇચ્છા થતી નથી. મનથી અને શરીરથી આ ખોટા માદક પદાર્થનો મોહ હું છોડી દઉં છું. હું ચૈતન્યસ્વરૂપ છું, હું બળસ્વરૂપ છું, હું સર્વનો અધિપતિ છું.

પ્રાતઃકાળે, મધ્યાહ્નને અને સાયંકાળે તથા રાત્રે સુતી વખતે નિત્ય આ ભાવના ત્રણ માસસુધી કર્યા કરો. જ્યારે જ્યારે ચાહાને પીવાનું મન થાય ત્યારે નેત્ર મીચી, આ ભાવના કરો, અને તમને જણાશે કે તમારૂં વ્યસન છુટી ગયું છે, એટલું જ નહિં પણ તમારૂં આરોગ્ય વધ્યું છે, તથા તમારૂં અંતઃકરણ અધિક ઉચ્ચ અધિકારને પામ્યું છે.

તમે જે માનતા હો તે વાત બીજાઓ ન માને, અર્થાત્ તમારા વિચારથી તેમના વિ-ચાર જૂદા હોય તો તેટલા ઉપરથી તેઓ મૂર્ખ અને અવિચારી છે, એમ કદી ધારશો નહિં. એકની એક વસ્તુ ભિન્ન ભિન્ન દૃષ્ટિથી જોતાં ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારે ભાસે એ સ્વાભાવિક છે. જે દૃષ્ટિથી તમે એક વસ્તુને જુઓ છો, તેવી દૃષ્ટિ અન્યની ન હોવાથી તે વસ્તુ તેને ભિન્ન પ્રકારે ભાસે, એમાં નવાઇ જેવું કશું જ નથી. બીજાની દૃષ્ટિએ તમે તે વસ્તુ જુઓ તો તમને પણ તે તેવી જ ભાસે. આમ છે તો પછી તમને પોતાને ડાહ્યા, અને બીજાને મૂર્ખ અને અવિચારી કહેવાનો તમને કશો જ અધિકાર નથી.

બીજાએ આમ જ વર્તવું જોઇએ, અને આમ જ વિચારવું જોઇએ, એવો આગ્રહ સામાની સ્વતંત્રતા ઉપર તરાપ મારનાર છે. અને કોઇની સ્વતંત્રતા ઉપર તરાપ મારવી એ પો-તાની તથા પારકાની ઉન્નતિને અટકાવનાર છે. ચાર પગે ચાલનાર ઘોડાને માણસની પેઠે બે પગે ચાલવાનો આગ્રહ કરનાર, ઘોડાનું કે કોનું હિત સાધે છે? પોતાને જણાતા હિતનો બી-

જાને બોધ કરવો, એ સારૂં છે, પણ તે પ્રમાણે તેને ચાલવાનો દુરાગ્રહ કરવો, એ કોઈ પણ ઉત્તમ ફળને પ્રકટાવ તો નથી.

તમારૂં મન જ્યારે શોકાકુલ હોય ત્યારે કોઇ પણ અગત્યની વાતનો નિશ્ચય કરશો નહિ.

બધાથી અલગ થઇ જવું, એ કામ સહેલું છે. ગમે તે મનુષ્ય તે કરી શકે છે. પરંતુ બધાની સાથે અભિન્ન થઇ જવું, બધાને પોતાના આત્મારૂપ ગણવા, આખું વિશ્વ મારામાં શમાયલું છે, એમ સમજી, સર્વને પોતાના સ્વરૂપમય સમજવા, એ કામ અત્યંત કઠિન છે. વિરલ તત્ત્વજ્ઞાની મહાપુરૂષો જ તે કરી શકે છે.

સુભાગ્ય એ સત્પ્રયત્નનો પરિણામ છે; દુર્ભાગ્ય એ અયોગ્ય પ્રયત્નનો પરિણામ છે.

બીજાઓનું કલ્યાણ સાધવાનો તમે જેમ જેમ અધિક પ્રયત્ન કરો છો તેમ તેમ તમે તમારૂં પોતાનુંજ અધિક કલ્યાણ સાધો છો; બીજાઓનું કલ્યાણ સાધવાનો તમે જેમ જેમ ન્યુન પ્રયત્ન કરો છો, તેમ તેમ તેમ તેમ તમે તમારૂં પોતાનુંજ ઓછું કલ્યાણ સાધો છો.

જેનો આપણને અનુભવ હોય તેનોજ બીજાને ઉપદેશ કરવો, અને જેનો બીજાને આપણે ઉપદેશ કરીએ તે પ્રમાણેજ આપણે વર્તવું, એ બે સદ્ગુણો પ્રત્યેક મનુષ્યે આગ્રહથી પાલન કરવા જોઇએ.

મનને નિરંતર અવ્યગ્ર અને સમાધાનવાળી સ્થિતીમાં રાખવું જોઇએ, કારણકે મનની અવ્યગ્ર સ્થિતિમાંથીજ અત્યંત મોટું બળ અને પૂર્ણ આનંદ ઉદ્ભવે છે.

હું શોકમાં છું એવું કોઈના આગળ કદી બોલતા ના. વધારે સારૂં બોલવાનું શોધી કાઢો પ્રસન્નતા પ્રકટાવનાર કંઇક બોલવું અથવા કરવું, એ શોકને ટાળવાનો યોગ્ય ઉપાય છે.

આપણું નસીબ કોઇ બહારની સત્તા ઘડતી નથી; આપણે પોતેજ તેના ઘડનારા છીએ. ભવિષ્યમાં આપણને શું મળનાર છે, તેનો નિર્ણય વર્તમાનકાળની આપણી ક્રિયાથી આપણે પોતેજ કરીએ છીએ.

સાધનસમારંભ ફંડમાં દ્રવ્ય અર્પનાર સજ્જનોની નામાવલિ.

રા. રા. નાથાભાઈ શામળભાઇ (રા. રા. ચતુરભાઇની સદ્‌ગતિનિમિત્ત)	ઓડ	રૂ ૨–૦–૦
રા. રા. જમનાદાસ વસનજી (ભાઇ વલ્લભદાસની સદ્‌ગતિનિમિત્ત) નરહરિ પ્રા. નાટક કંપની		રૂ ૨–૦–૦
રા. રા. કેશવજી ખીમજી („ „ „)	„	રૂ ૫–૦–૦
રા. રા. ચુનીલાલ આશારામ (ચિ. મણિલાલ તથા બ્હેન મહાલક્ષ્મીના લગ્નનિમિત્ત)	કાસદ	રૂ. ૨–૦–૦
રા. રા. મોતીરામ કૃપારામ (રા. રા. લક્ષ્મીશંકરના લગ્નનિમિત્ત)	આમોદ	રૂ ૧–૦–૦
રા. રા. ભાઇલાલ લાલજી (પોતાની પુત્રીના લગ્ન નિમિત્ત)	વડોદરા	રૂ ૫–૦–૦
રા. રા. દવે અમૃતલાલ મહાશંકર.	ભરૂચ.	રૂ ૩–૦–૦

ग्राहकोने सूचना.

કેટલીક અડચણોને લીધે બે માસથી અંકો નિયમિત રીતે નીકળી શક્યા નથી, તેને માટે સુજ્ઞ ગ્રાહકો ક્ષમા આપવા કૃપા કરશે. હવે પછી પણ નિયમિત સમયે અંક કવચિત્ ન મળે તો કોઈ પ્રતિબંધનું અનુમાન કરી થોડો સમય ધૈર્ય ધરવા વિનતિ કરવામાં આવે છે. ગ્રાહકોએ અગાઉથી લવાજમ ભરેલું હોવાથી મોડાવહેલા પણ તેમને આખા વર્ષના બાર અંકો અવશ્ય આપવામાં આવશે, માટે તે સંબંધમાં નિશ્ચિત રહેવા પ્રાર્થના છે.

વ્યવસ્થાપક, મહાકાલ, વડોદરા.

मुंबइना ग्राहकोने सूचना.

આજસુધી કેટલાક ગ્રાહકોને મહાકાલ, પ્રાતઃકાલ, ધર્મ–, ધર્મધ્વજ તથા ભક્ત ટ્રેનીંગ ટ્રેડીંગ કંપનીમારફતે મોકલવામાં આવતા હતા તથા લવાજમ પણ તેમની મારફતે લેવામાં આવતું હતું પણ હવેથી ગ્રાહકોની સગવડમાટે ઉપલા પાંચે માસિકો સ્વતંત્ર બીડવામાં આવશે માટે જેમને એ કંપની મારફતે અંકો મળતા હોય તેમણે પોતાનાં સ્વતંત્ર શિરનામાં અત્ર લખી જણાવવા કૃપા કરવી, તેમ જ લવાજમ પણ અત્ર જ મોકલી આપવું. અંકો ન મળે તો તેને માટે પણ અત્ર જ લખવું.

व्यवस्थापक महाकाल, वडोदरा.

श्रीसद्गुरु कोण होइ शके? गृहस्थ के संन्यासी?

(અનુસંધાન ગયા અંકના પૃષ્ઠ ૩૭૦ થી)

બ્રહ્મસૂત્ર ૩-૪-૩૬ માં વિધુરાધિકરણમાં જે પુરુષો વિધુર છે એટલે દ્રવ્યાદિ સંપત્તિથી રહિત છે અને તેથી કોઇ પણ આશ્રમનો સ્વીકાર કરી શકે તેમ નહિ, હોવાથી અંતરાલવર્તી છે તેમને તત્ત્વજ્ઞાન થઇ શકે કે નહિ, તેમનો બ્રહ્મવિદ્યામાં અધિકાર છે કે નહિ, એ સંશય આણી, આશ્રમ કર્મો બ્રહ્મવિદ્યાના હેતુરૂપ છે, યજ્ઞયાગાદિ ગૃહસ્થનાં કર્મો, વેદાનુવચનાદિ બ્રહ્મચારીનાં કર્મો, તપશ્ચરણાદિ વનીનાં કર્મો અને શમદમાદિ સંન્યાસીનાં કર્મોની બ્રહ્મવિદ્યાની ઉત્પત્તિ થવામાં અપેક્ષા છે માટે એ વિધુર તત્ત્વજ્ઞાની નહિ થઇ શકે, એવો પૂર્વપક્ષ પ્રાપ્ત કરી શ્રીશંકરાચાર્યે સિદ્ધાન્ત જણાવ્યો છે કે **अनाश्रमित्वेनान्तराले वर्तमानोऽपि विद्यायामाधिक्रियते कुतः, तद्दृष्टेः रैक्ववाचक्नवी प्रभृतीनामेवंभूतानामपि ब्रह्मवित्वश्रुत्युपलब्धेः॥** જે અનાશ્રમી છે અને તેથી મધ્યવર્તી છે તેનો પણ તત્ત્વજ્ઞાનમાં અધિકાર છે. તે અધિકાર કેવો? ઉત્તર જન્મે તત્ત્વજ્ઞાન થાય તેવો? ના, તેવો નહિ, કેમકે રૈક્વ, વાચક્નવી આદિ અનેક આ સ્થિતિમાં રહ્યા છતાં તેઓ બ્રહ્મવિદ્ તેજ જન્મમાં થયાં છે એવું શ્રુતિ ભગવતી કહે છે. આટલું જ નહિ પણ કોઇ પણ આશ્રમની પ્રતિપત્તિવિના એ કેવી રીતે બ્રહ્મવિદ્ થઇ શક્યા હશે તેની ઉપપત્તિ પણ એ જ પાદના ૩૮ મા સૂત્રમાં કરી બતાવી છે કે એ વિધુરાદિને સર્વ પુરુષો સાધી શકે તેવા, કોઇને પણ સાધતાં વિરોધ નહિ આવે એવાં જપ, ઉપવાસ, દેવતારાધનઆદિ વિશિષ્ટ ધર્મના અનુષ્ઠાનથી બ્રહ્મવિદ્યાની પ્રાપ્તિ થઇ શકે છે. એ વાત સાચ છે કે જે આશ્રમી છે તે જો આ સાધનો સાધે છે તો તેને બ્રહ્મવિદ્યાની પ્રાપ્તિ વહેલી થાય છે અને *આ વિધુરને સાધનસંપત્તિની ન્યૂનતાને લીધે કાંઇક વિશેષ વિલંબ લાગે છે,* (જુઓ એ જ પાદનું સૂત્ર ૩૯) પણ શ્રીશંકરાચાર્ય કહે છે કે એમને તત્ત્વજ્ઞાન થતું જ નથી અને જો એ સંન્યાસ લે તો જ થાય એમ માનવું એ મંદમતિની ભ્રાન્તિનો જ વિલાસ છે. આમ હોવાથી તૈત્તિરીયોપનિષદ્ભાષ્યમાં સંન્યાસાશ્રમની સિદ્ધિ કરી એમણે સર્વના સારરૂપ વચન કહ્યું છે કે **सर्वेषां चाधिकारो विद्यायां परं च श्रेयः केवलाया विद्याया एवेति सिद्धम्**–સર્વનો બ્રહ્મવિદ્યામાં અધિકાર છે, સર્વ તત્ત્વજ્ઞાનને પામી શકે છે પણ જે મોક્ષ છે તેનું સાધન તો માત્ર એ તત્ત્વજ્ઞાનરૂપ વિદ્યા જ છે અને એ જેને સિદ્ધ થઇ તેને કંઇ પણ મોક્ષમાટે કર્તવ્ય રહેતું નથી.

નૃસિંહસરસ્વતીતીર્થ વેદાન્તડિંડિમમાં આ સર્વ અર્થને સંક્ષેપમાં જણાવતાં કહે છે કે **योगिनो भोगिनो वाऽपि त्यागिनो रोगिणोऽपि च । ज्ञानान्मोक्षो न संदेह इति वेदान्तडिंडिमः ॥ ११ ॥** જે પુરુષો યોગને સાધે છે તેમને, જેઓ પ્રારબ્ધવશાત્ પ્રાપ્ત થતા સ્ત્રીપુત્રાદિ ભોગોને ઈશ્વરાર્પણબુદ્ધિથી ભોગવતા રહે છે તેમને, જેઓ સંન્યાસને ગ્રહણ કરે છે તેમને, જે રોગાદિથી પીડિત છે તેમને–એ સર્વને તત્ત્વજ્ઞાનરૂપ બ્રહ્મવિદ્યાની પ્રાપ્તિ થઇ શકે છે, અને એ થતાં એ જ્ઞાનથી એમનો મોક્ષ થાય છે એ નિઃસંદેહ છે, એ વેદાન્તનો ડિંડિમ છે.

ઐતરેયોપનિષદ્ના દ્વિતીયાધ્યાયના અંતમાં **तदुक्तमृषिणा** એ શ્રુતિની ઉત્થાનિકામાં શ્રી શંકરાચાર્ય જણાવે છે કે **सर्वोलोकः संसारसमुद्रे निपतितः कथंचिद्यथाश्रुत्युक्तमात्मानं विजानाति यस्यां कस्यांचिदवस्थायां तदैव मुक्त सर्व संसारबन्धनः कृतकृत्यो**

श्रीमहाकाल.

रूप (पुस्तक) २०—आश्विन. कृष्ण० १४. संवत् १९६५. दर्शन (अंक) १२.

॥ ॐ श्रीँ ॥

अंतिम अभ्यर्थना.

પદ. (મગજો વિમળ જશ રામને—એ લય.)

સદ્ગુરુદેવ ! આ પ્રણામ, લહેજો અંતરમાંહિ.
સાધકના સાચા વિરામ ! રહેજો અંતરમાંહિ.
આંકેલા જેમ વૃષભને, કોઇ ન કરતું કાંઇ,
અંતર આપ પ્રકટ થતાં, ષડરિ પીડે નાહિ,—
જે ન જુએ નિજ શરીરને, (તેથી) બીજું શું જોવાય,
અંતરમાં નવ જોઇએ, (તો) બીજે કેમ લહાય;—
પ્રકટ પ્રથમ રહો અંતરે, પછી સઉ સ્થલે જણાઓ,
પરિણામે આ હુંવિષે,—પણ આપ જ દેખાઓ;—
ધ્યેય, ધ્યાન, ધ્યાતાપણું, હરી કરો તદ્રૂપ,
નિજપદ આપી શિર ધરો, વિશ્વપતિનો ભુંપ;—
ભેદપણું આ આપથી, ઉપજાવે અતિ ક્લેશ,
ભિન્નાસ્તિત્વ જતાં ન રે', સાધકસદ્ગુરુવેષ;—
એ દિન સત્વર આણજો, આપવિષે થઈ લીન,
નિજરૂપમાં રમીએ સદા, પડતાં કદી ન ભિન્ન.—

श्रीसद्गुरु कोण होइ शके? गृहस्थ के संन्यासी?

(અનુસંધાન ગયા અંકના પૃષ્ઠ ૩૭૦ થી)

બ્રહ્મસૂત્ર ૩–૪–૩૬ માં વિધુરાધિકરણમાં જે પુરુષો વિધુર છે એટલે દ્રવ્યાદિ સંપતિથી રહિત છે અને તેથી કોઇ પણ આશ્રમનો સ્વીકાર કરી શકે તેમ નહિ, હોવાથી અંતરાલવર્તી છે તેમને તત્ત્વજ્ઞાન થઇ શકે કે નહિ, તેમનો બ્રહ્મવિદ્યામાં અધિકાર છે કે નહિ, એ સંશય આણી, આશ્રમ કર્મો બ્રહ્મવિદ્યાના હેતુરૂપ છે, યજ્ઞયાગાદિ ગૃહસ્થનાં કર્મો, વેદાનુવચનાદિ બ્રહ્મચારીનાં કર્મો, તપશ્ચરણાદિ વનીનાં કર્મો અને શમદમાદિ સંન્યાસીનાં કર્મોની બ્રહ્મવિદ્યાની ઉત્પત્તિ થવામાં અપેક્ષા છે માટે એ વિધુર તત્ત્વજ્ઞાની નહિ થઇ શકે, એવો પૂર્વપક્ષ પ્રાપ્ત કરી શ્રીશંકરાચાર્યે સિદ્ધાન્ત જણાવ્યો છે કે **अनाश्रमित्वेनान्तराले वर्तमानोऽपि विद्यायामधिक्रियते कुतः, तद्दृष्टेः रैक्ववाचक्नवी प्रभृतीनामेवंभूतानामपि ब्रह्मवित्वश्रुत्युपलब्धेः॥** જે અનાશ્રમી છે અને તેથી મધ્યવર્તી છે તેનો પણ તત્ત્વજ્ઞાનમાં અધિકાર છે. તે અધિકાર કેવો? ઉત્તર જન્મે તત્ત્વજ્ઞાન થાય તેવો? ના, તેવો નહિ, કેમકે રૈક્વ, વાચક્નવી આદિ અનેક આ સ્થિતિમાં રહ્યા છતાં તેઓ બ્રહ્મવિદ્ તેજ જન્મમાં થયાં છે એવું શ્રુતિ ભગવતી કહે છે. આટલું જ નહિ પણ કોઇ પણ આશ્રમની પ્રતિપત્તિવિના એ કેવી રીતે બ્રહ્મવિદ્ થઇ શક્યા હશે તેની ઉપપત્તિ પણ એ જ પાદના ૩૮ મા સૂત્રમાં કરી બતાવી છે કે એ વિધુરાદિને સર્વ પુરુષો સાધી શકે તેવા, કોઇને પણ સાધતાં વિરોધ નહિ આવે એવાં જપ, ઉપવાસ, દેવતારાધનઆદિ વિશિષ્ટ ધર્મના અનુષ્ઠાનથી બ્રહ્મવિદ્યાની પ્રાપ્તિ થઇ શકે છે. એ વાત સત્ય છે કે જે આશ્રમી છે તે જો આ સાધનો સાધે છે તો તેને બ્રહ્મવિદ્યાની પ્રાપ્તિ વહેલી થાય છે અને આ વિધુરને સાધનસંપત્તિની ન્યૂનતાને લીધે કાંઇક વિશેષ વિલંબ લાગે છે, (જુઓ એ જ પાદનું સૂત્ર ૩૯) પણ શ્રીશંકરાચાર્ય કહે છે કે એમને તત્ત્વજ્ઞાન થતું જ નથી અને જો એ સંન્યાસ લે તો જ થાય એમ માનવું એ મંદમતિની ભ્રાન્તિનો જ વિલાસ છે. આમ હોવાથી તૈત્તિરીયોપનિષદ્ભાષ્યમાં સંન્યાસાશ્રમની સિદ્ધિ કરી એમણે સર્વના સારરૂપ વચન કહ્યું છે કે **सर्वेषां चाधिकारो विद्यायां परं च श्रेयः केवलाया विद्याया पर्वोति सिद्धम्**–સર્વનો બ્રહ્મવિદ્યામાં અધિકાર છે, સર્વ તત્ત્વજ્ઞાનને પામી શકે છે પણ જે મોક્ષ છે તેનું સાધન તો માત્ર એ તત્ત્વજ્ઞાનરૂપ વિદ્યા જ છે અને એ જેને સિદ્ધ થઇ તેને કંઇ પણ મોક્ષમાટે કર્તવ્ય રહેતું નથી.

નૃસિંહસરસ્વતીતીર્થે વેદાન્તડિંડિમમાં આ સર્વ અર્થને સંક્ષેપમાં જણાવતાં કહે છે કે **योगिनो भोगिनो वाऽपि त्यागिनो रोगिणोऽपि च । ज्ञानान्मोक्षो न संदेह इति वेदान्तडिण्डिमः ॥ ११ ॥** જે પુરુષો યોગને સાધે છે તેમને, જેઓ પ્રારબ્ધવશાત્ પ્રાપ્ત થતા સ્ત્રીપુત્રાદિ ભોગોને ઈશ્વરાર્પણબુદ્ધિથી ભોગવતા રહે છે તેમને, જેઓ સંન્યાસને ગ્રહણ કરે છે તેમને, જે રોગાદિથી પીડિત છે તેમને–એ સર્વને તત્ત્વજ્ઞાનરૂપ બ્રહ્મવિદ્યાની પ્રાપ્તિ થઇ શકે છે, અને એ થતાં એ જ્ઞાનથી એમનો મોક્ષ થાય છે એ નિઃસંદેહ છે, એ વેદાન્તનો ડિંડિમ છે.

ઐતરેયોપનિષદ્ના દ્વિતીયાધ્યાયના અંતમાં **तदुक्तमृषिणा** એ શ્રુતિની ઉત્થાનિકામાં શ્રી શંકરાચાર્ય જણાવે છે કે **सर्वोलोकः संसारसमुद्रे निपतितः कथंचिद्यथाश्रुत्युक्तमात्मानं विजानाति यस्यां कस्यांचिदवस्थायां तदैव मुक्त सर्व संसारबन्धनः कृतकृत्यो**

भवति ॥ સર્વ પ્રાણીઓ સંસારસમુદ્રમાં જે ડુબેલા છે તે કોઈ પણ રીતે જો શ્રુતિએ પ્રતિપાદન કર્યું છે તે પ્રમાણેના તત્ત્વજ્ઞાનને **પોતે ગમે તે અવસ્થામાં** હોય તેમાં જાણે છે તો તે જ ક્ષણે સર્વ સંસારબન્ધનથી મુક્ત થઇ તે કૃતકૃત્ય થાય છે, એ સિદ્ધાન્ત, શ્રુતિ વામદેવના સર્વાત્મભાવના દૃષ્ટાન્તથી સિદ્ધ કરે છે. વામદેવને ગર્ભમાં રહ્યાં જ જ્ઞાન થયું છે તો તે સમયે કોઈ પણ આશ્રમ એમને નહોતો માટે ગમે તે દશામાં તત્ત્વજ્ઞાન થઇ શકે છે અને તે થતાં જ મોક્ષની સિદ્ધિ થાય-છે એ શ્રુતિનો સિદ્ધાન્ત છે એમ શ્રીશંકરાચાર્ય અત્ર કહે છે, અને એનું સમર્થન આનંદગિરિ કરે છે કે **यद्यपि गर्भे श्रवणादिज्ञानसामग्री नास्ति तथाऽपि पूर्वजन्मकृतश्रवणादि सामग्रीवशादेव प्रतिबन्धनिवृत्तौ सत्यां गर्भेऽपि ज्ञानोत्पत्तिः संभवतीति भावः ॥** યદ્યપિ તત્ત્વજ્ઞાનનાં સાધનરૂપ કર્મ, સંન્યાસ, શમાદિ સંપત્તિ અને વેદાન્તનું શ્રવણાદિ કોઇ પણ ગર્ભમાં થઈ શકે એમ નથી, છતાં તેટલા ઉપરથી કોઇ મંદમતિ માને કે કોઇને ગર્ભમાં જ્ઞાન થાય જ નહિ કેમકે તે સંન્યાસીની દશામાં નથી તો તે તેની ભ્રાન્તિમાત્ર છે કારણકે પૂર્વજન્મમાં કરેલાં શ્રવણાદિરૂપ સામગ્રીને લીધે, તે જન્મમાં જ્ઞાન થવામાં કોઇ પ્રતિબંધ આવ્યો હોય તો તે નિવૃત્ત થતાં, ગર્ભમાં પણ તત્ત્વજ્ઞાન થવું સંભવે છે એ આ શ્રુતિનો સિદ્ધાન્ત છે. બ્રહ્મસૂત્ર ૩-૪-૫૧ ના ભાષ્યમાં શ્રીશંકરાચાર્ય પોતે પણ સ્પષ્ટ કહે છે કે **गर्भस्थ एव च वामदेवः प्रतिपेदे ब्रह्मभावमिति वदन्ती जन्मान्तरसंचितात् साधनादपि जन्मान्तरे विद्योत्पत्तिं दर्शयति ॥**

ભાવાર્થઃ—વામદેવને ગર્ભમાં જ જ્ઞાન થયું એમ શ્રુતિ કહે છે; તેમાં વામદેવ સંન્યાસી નહોતા માટે તેને જ્ઞાન થયું નહોતું અથવા જ્ઞાન થયું હોય તો તે મોક્ષપ્રદ જ્ઞાન નહોતું એમ માનવારૂપ મૂર્ખતા શાંકરવેદાન્તને છાજે તેમ નથી પણ એ પ્રતિપાદન કરનાર શ્રુતિ સત્ય જ છે અને એ શ્રુતિ એ જ દર્શાવે છે કે એક જન્મે જ્ઞાનસામગ્રી સિદ્ધ કરી હોય તો ફરી તેની સિદ્ધિ ઉત્તર જન્મે કરવાની રહેતી નથી, પણ પ્રતિબંધક કર્મની નિવૃત્તિ થઇ રહે છે એટલે તે ઉત્તર જન્મમાં તે પુરુષ ગમે તે આશ્રમમાં હોય, ગમે તે સ્થિતિમાં હોય તોપણ ત્યાં તેને પોતાનું ફળ જે તત્ત્વજ્ઞાન તે આપે છે.

તૈત્તિરીયોપનિષદ્‌ના વાર્તિકમાં શ્રીસુરેશ્વરાચાર્ય કહે છે કે (પૃષ્ઠ ૩૫) **मुमुक्षोस्तत्परस्यैवं श्रौतस्मार्तेषु कर्मसु। आर्षं च प्रातिभं ज्ञानमाविर्भवति मोक्षदम् ॥** ૧. ૫. ૬૦. ॥ અને એ શ્લોકનો અર્થ સ્પષ્ટ કરતાં આનંદજ્ઞાન જણાવે છે કે **न केवलं जपस्यैव ब्रह्मज्ञानं फलं किन्तु सर्वकर्मणामित्याह। मुमुक्षोरिति। ईश्वरार्थेषु श्रौतेषु स्मार्तेषु च कर्मसु फलाभिसंधिवर्जितस्येश्वरायेत्येवं तात्पर्येण प्रवृत्तस्य परिशुद्धबुद्धेर्मोक्षमेवापेक्षमाणस्यार्षं यथार्थं प्रातिभमुपदेशानपेक्षं मोक्षफलज्ञानमुज्जृम्भयति।** ભાવાર્થઃ—ઉપર જે મંત્રામ્નાય આપ્યો છે તે મંત્રનો જપ મોક્ષની ઇચ્છાવાળાએ કર્યા કરવો. કેવલ એ જપમાત્રથી જ તેને બ્રહ્મજ્ઞાન થાય છે. એ જપથી જ ઉપદેશની અપેક્ષાવિના સ્વતઃ બ્રહ્મજ્ઞાન થાય છે એટલું જ નહિ પણ શ્રૌત તથા સ્માર્ત કર્મો જો પરમેશ્વરપ્રીતિઅર્થે કર્યા કરવામાં આવે તો મોક્ષમાત્રની ઇચ્છાવાળો પુરુષ એ પ્રકારના કર્માનુષ્ઠાનવડે જ યથાર્થ બ્રહ્મજ્ઞાનને પામે છે કે જેમાં ઉપદેશની પણ તેને અપેક્ષા રહેતી નથી, અને જે જ્ઞાન થતાં મોક્ષ તેના કરકમલમાં રમણ કરતો રહે છે. તેથી આ ઉભય યતિઓ જણાવે છે કે આ પ્રકારનું જપરૂપ સાધન તથા કર્માનુષ્ઠાનરૂપ સાધન એવું છે કે સંન્યાસાશ્રમશિવાય તે સાધકને તત્ત્વજ્ઞાન આપે છે.

સંક્ષેપશારીરકના કર્તા શ્રીસર્વજ્ઞમુનિ એ ગ્રંથમાં તત્ત્વજ્ઞાનના સાધનમાં કર્મ અને સંન્યાસ બંનેને આવશ્યક સાધન ગણે છે કેમકે બંને શ્રુતિસિદ્ધ છે અને તેથી સંન્યાસના સંબંધમાં વિવિધ પ્રકારે આગ્રહયુક્ત વચનો લખીને ઉવટે જણાવે છે કે આથી એમ સમજવાનું નથી કે ગૃહસ્થને તત્ત્વજ્ઞાન ન થાય; એથી એટલું જ માત્ર સમજવાનું છે કે શ્રુતિમાં સંન્યાસને પણ સાધનરૂપે વર્ણ્યો છે માટે એક વાર સંન્યાસનો સ્વીકાર કરવો જોઈએ. તે પૂર્વ જન્મમાં થયો હોય તો પછી આ જન્મમાં તેને સ્વીકારવા આવશ્યકતા નથી. તેથી જે ગૃહસ્થાદિને આ જન્મમાં તત્ત્વજ્ઞાન થયું છે તેમણે પૂર્વે સંન્યાસ લીધો હશે એવી કલ્પના કરવી, પણ ગૃહસ્થને તત્ત્વજ્ઞાન થતું નથી એવું મંદમતિનું મત સ્વીકારવું નહિ. આ અર્થને સ્પષ્ટ કરતાં એઓ જણાવે છે કે—

> जन्मान्तरेषु यदि साधनजातमासीत्
> संन्यासपूर्वकमिदं श्रवणादिरूपम् ।
> विद्यामवाप्स्यति जनः सकलोऽपि यत्र
> तत्राश्रमादिषु वसन्ननिवार्यमाः ॥ ३. ३६० ॥

ભાવાર્થ:—જો પૂર્વજન્મોમાં આ બ્રહ્મનિષ્ઠાસહિત શ્રવણાદિરૂપ સાધનોનો સંન્યાસાશ્રમમાં સ્થિતિપૂર્વક અભ્યાસ કરવામાં આવ્યો હોય તો પછી એ સર્વ મનુષ્યો ગમે તે આશ્રમમાં હાલ પ્રતીત થતા હોય છતાં તેમને તત્ત્વજ્ઞાન થઈ શકે છે અને તેની અમારાથી ના કહેવાય એમ નથી. અમે જે માત્ર કહીએ છીએ તે એ જ કે એક વાર આ સર્વ સાધનોનો યથાવિધિ અભ્યાસ થઈ જવો જોઈએ. એ થયા પછી ગમે તે આશ્રમીઓ બ્રહ્મનિષ્ઠ થઈ શકે છે એટલું જ નહિ પણ તે એ ભૂમિકાથી આગળ જઈ બ્રહ્મવિદ્ થઈ રહે છે. આ શ્લોકની ઉત્થાનિકામાં મધુસૂદન સરસ્વતી એ જ જણાવે છે કે શ્રીજનક આદિ વિવિધ મહાત્માઓ ગૃહસ્થાશ્રમમાં જ રહેલા છે, છતાં તેમને તત્ત્વજ્ઞાનનો ઉદય કેવી રીતે થયો છે? જો સંન્યાસ બ્રહ્મજ્ઞાનના પરિપાકના સાધનરૂપ હોય તો એમને તેમ નહિ થવું જોઈએ. આ શંકાનો, આ પૂર્વપક્ષનો, ઉત્તર આ શ્લોકથી આપ્યો છે કે એ સર્વને જ્ઞાન થવામાં લેશ પણ પ્રતિબંધ નથી. શ્રુતિને ચરિતાર્થ કરવા એમણે પૂર્વ જન્મમાં સંન્યાસ લીધો હશે, એ કલ્પના કરવી બસ છે. હાલના નાદાન વેદાન્તીઓની ધમાધમ અને આ સિદ્ધાન્તગ્રંથકારોનાં વચનમાં કેટલો ભેદ છે એ સુજ્ઞને સ્પષ્ટ થયા વિના રહે તેમ નથી.

સિદ્ધાન્તલેશસંગ્રહમાં જેઓ સંન્યાસને અદૃષ્ટદ્વારા જ્ઞાનના હેતુરૂપ માને છે તેઓ સંન્યાસને અનિવાર્ય સાધન ગણે છે, એ જણાવી તેમનો સિદ્ધાન્ત આપતાં પણ જણાવ્યું છે કે **येषां तु गृहस्थानामेव सतां जनकादीनां विद्या विद्यते तेषां पूर्वजन्मनि संन्यासाद् विद्यावाप्तिः ॥** જે શ્રીજનક આદિ ગૃહસ્થાશ્રમમાં રહ્યા છતાં બ્રહ્મજ્ઞાનને પામ્યા છે તેમણે પૂર્વે કોઈ જન્મમાં સંન્યાસ લીધો હશે અને તેથી આ જન્મે તેમને ગૃહસ્થદશામાં તત્ત્વજ્ઞાન થયું છે. સંન્યાસના સંબંધમાં જે આગ્રહયુક્ત વચનો શાંકરવેદાન્તને સ્વીકારનાર આપે છે તે સર્વ વચનો, આ રીતે, ગૃહસ્થાદિને તત્ત્વજ્ઞાનનો અધિકાર લઈ લેનાર નથી, ગૃહસ્થાદિ બ્રહ્મનિષ્ઠ નહિ હોય, બ્રહ્મવિદ્ નહિ હોય એમ કહેનાર નથી, પણ માત્ર પૂર્વજન્મમાં સંન્યાસસ્વીકારના સૂચક માત્ર છે તે આથી સ્પષ્ટ થાય છે.

આ વિષયમાં જોઈએ તેવો પ્રકાશ પાડનાર શાંકરવેદાન્તનો ગ્રંથ તે જીવન્મુક્તિવિવેક

છે. એ ગ્રંથમાં (પૃષ્ઠ ૨, ૩) શ્રીવિદ્યારણ્યસ્વામીએ આ વિવિદિષા સંન્યાસનું સ્વરૂપ આદિ સર્વ પ્રકારતાં જણાવ્યું છે કે **इह जन्मनि जन्मान्तरे वा सम्यगनुष्ठितैर्वेदानुवचनादिभिरुत्पन्नया विविदिषया संपादितत्वादयं विविदिषासंन्यास इत्यभिधीयते ॥ अयं च वेदनहेतुः संन्यासो द्विविधः, जन्मापादककाम्यकर्मादि त्यागमात्रात्मकः, प्रैषोच्चारणपूर्वक दण्डधारणाद्याश्रमरूपश्चेति ॥** આ જન્મમાં અથવા પૂર્વ જન્મમાં સારી રીતે અનુષ્ઠાન કરાયેલાં વેદાધ્યયન, યજ્ઞ, તપશ્ચરણ આદિવડે ઉત્પન્ન થતી બ્રહ્મજ્ઞાનની તીવ્ર ઇચ્છારૂપ વિવિદિષાવડે આ સંન્યાસ કરાય છે, માટે એ વિવિદિષાસંન્યાસ કહેવાય છે. અને એ તત્ત્વજ્ઞાનનાં હેતુરૂપ, તત્ત્વજ્ઞાનમાટે આવશ્યક સંન્યાસ તે બે પ્રકારનો છેઃ (૧) ઉત્તર જન્મને આપનાર કામ્યકર્મ આદિ કર્મોનો ત્યાગ અને (૨) પ્રૈષોચ્ચારપૂર્વક દંડધારણાદિસહિત ચતુર્થાશ્રમનો સ્વીકાર. આ બંનેમાંથી ગમે તે પ્રકારે સંન્યાસ લેવામાં આવે તો ચાલે છે, બંને પ્રકારે સર્વએ લેવો જોઇએ એ આવશ્યક નથી. આ અર્થને સ્પષ્ટ કરવા એ જ પ્રસંગમાં એ જ ગ્રંથકાર જણાવે છે કેઃ—

ब्रह्मचारिगृहस्थवानप्रस्थानां केन चिन्निमित्तेन संन्यासाश्रम स्वीकारे प्रतिबद्धे सति स्वाश्रमधर्मेष्वनुष्ठीय मानेषु अपि वेदनार्थो मानसः कर्मादित्यागो न विरुध्यते ॥ श्रुतिस्मृतीहासपुराणेषु लोके च तादृशां तत्त्वविदां बहूनामुपलम्भात् ॥

ભાવાર્થઃ—બ્રહ્મચારી, ગૃહસ્થ અને વાનપ્રસ્થ એ આશ્રમમાં રહેનારામાં જેમનાથી કોઇ કારણને લઇને સંન્યાસાશ્રમનો સ્વીકાર કરી શકાય તેમ નહિ હોય તો તેમને શું જ્ઞાન થતું નથી ? તેમણે કર્મો કર્યાં કરી બ્રહ્મજ્ઞાનની આશા રાખવી મિથ્યા છે ? ના, નહિ જ. તેઓ પોતાના આશ્રમધર્મને ઇશ્વરાર્પણબુદ્ધિથી અનુષ્ઠાન કર્યાં કરે, છતાં કર્મોનો તેઓ માનસત્યાગ કરે તો તેમાં કોઇ રીતે શાસ્ત્રનો બાધ નથી, તેઓ કોઇ રીતે તત્ત્વજ્ઞાનમાટે કર્મત્યાગ કરવાથી પ્રત્યવાયી થતા નથી, તેમને એ આશ્રમમાં રહે જ બ્રહ્મસંસ્થા પ્રાપ્ત થાય છે, એટલું જ નહિ પણ એના ફલરૂપ બ્રહ્મવિદ્ સ્થિતિને તેઓ એ જ આશ્રમમાં રહ્યા પામે છે. કેમકે શ્રુતિ, સ્મૃતિ, ઇતિહાસ અને પુરાણો જોતાં અને લોકમાં આ પ્રકારના સાધનથી, બાહ્ય સંન્યાસ લીધાવિના હજારો મહાપુરુષો તત્ત્વવિદ્ થયેલા દેખાય છે.

આ વાક્યથી પ્રસ્તુત સંન્યાસના સંબંધમાં, છેક અંધ હોય તેમને પણ જણાય એવી સ્પષ્ટ રીતે એમણે પ્રકાશ કર્યો છે અને ડિંડિમ વગાડી જણાવ્યું છે કે બ્રહ્મનિષ્ઠામાટે, તત્ત્વજ્ઞાનમાટે આશ્રમરૂપ સંન્યાસની આવશ્યકતા નથી જ. જે આવશ્યકતા છે તે માત્ર કર્માદિના ત્યાગની જ અને તે સર્વ આશ્રમીઓ કરી શકે છે. કોઇપણ સ્ત્રી કે પુરુષ બ્રહ્મજ્ઞાનમાટે કર્મત્યાગ કરે તેમાં પ્રત્યવાયી થતો જ નથી, 'પ્રત્યવાયી થાય છે તથા તેથી એ કર્મત્યાગ ન કરવો અને સંન્યાસાશ્રમ જ સ્વીકારવો જોઇએ' એક એમ કહેનાર મૂઢબુદ્ધિ જ છે; એટલું જ નહિ પણ કોઇ કોઇ ઉદ્ધત દુર્જનો એવું જણાવવા સાહસ કરે છે કે પૂર્વે શ્રીજનક આદિ મહાત્માઓ થઇ ગયા તે થઇ ગયા પણ હાલ એવો કોણ ગૃહસ્થ છે કે જે બ્રહ્મજ્ઞાનવાળો કહેવાય, (અર્થાત્ જાણે પૂર્વે સ્વર્ગમાં ચઢવાની સીઢીઓ હતી અને હવે તે લઇ લેવાઈ છે અને હવે સ્વર્ગનાં દ્વાર બંધ થઇ ગયાં છે,). તે ઉદ્ધત દુર્જનને આ વાક્યથી શાસન કરવામાં આવ્યું છે કે શ્રુતિસ્મૃતિમાં જ એવા બ્રહ્મવિદ્ મહાત્માઓ ગૃહસ્થદશામાં થઇ ગયા છે એટલું જ નહિ પણ હાલ પણ લોકમાં અનેક પુરુષો આ રીતે બ્રહ્મવિદ્ થયેલા પ્રત્યક્ષ ઉપ-

લબ્ધ થાય છે. આમ કહી આ ઉદ્ધત દુર્જનના ધૂર્તપ્રલાપોને રહેવાનો એક તસુજેટલો પણ અવકાશ ન રહે એવી વ્યવસ્થા એમણે કરી મૂકી છે.

વળી 'શ્રીકું છોડકર રામમેં મું લગાયા હૈ' એવું કહેનાર ભાગવતના અભ્યાસીના જેટલું વેદાન્તશાસ્ત્રના જ્ઞાનવાળા કોઇ કોઇ મંદમતિઓ અણસમજથી એવો બરાડો પાડે કે જો આ પ્રમાણે માનસ કર્મત્યાગ ચાલતો હોય તો પછી શ્રુતિમાં સંન્યાસાશ્રમનું વિધાન કરનાર વિધિવાક્ય નિરવકાશ અને નિરર્થક થઇ જશે તેમને પણ સંન્યાસાશ્રમના સંબંધનું મર્મ ગૂઢવું છે કે આમ માનસ કર્મત્યાગ કરવાથી એ વિધિવાક્યો નિરવકાશ પણ થતાં નથી અને નિરર્થક પણ થતાં નથી. શાસ્ત્રીય સંન્યાસ જ તત્ત્વજ્ઞાનના એક સાધનરૂપ શ્રુતિ કહે છે અને તે સંન્યાસ બજારમાંથી પૈસાનો ગેરૂ લાવી તેમાં કપડાં રંગી પહેરવાથી સિદ્ધ થતો નથી, પણ શાસ્ત્રીય રીતે જ એ સંન્યાસ લેવાય છે તો જ સાર્થક છે. શાસ્ત્રીય રીતે એ સંન્યાસ અધિકારી જ લઈ શકે છે અને સર્વ એ સંન્યાસ ગ્રહણ કરી શકતા નથી. અધિકારી પણ શાસ્ત્ર અનુજ્ઞા આપે ત્યારે જ એને ગ્રહણ કરી શકે છે અને અનુજ્ઞા શાસ્ત્ર નહિ આપે ત્યારે ગ્રહણ કરી શકતો નથી. જો અનુજ્ઞાવિના ગ્રહણ કરે છે તો એના ફળથી લોભાયેલો એ મૂર્ખ પાતકી થઈ અધઃપતનને જ માત્ર પામે છે.

(અપૂર્ણ.)

विषयलुब्ध जीवने उपालंभपूर्वक हितोपदेश.

પદ. (હો જીવડા, જાગીને જોતાં જગ ખોટું રે જી, એ લય).

હો જીવડા ! ચાતુરી ચુલે પડી તારી રે જી.
જન્મ ધર્યો આ તારો સફળ થયો ના ભાઈ, બાજી તું બેઠો બધી હારી રે,
હો જીવડા૦

બાંધ્યા તે બંગલા ને બાંધી હવેલીઓ ને ગાડીઘોડે નિત્ય ફરીયોરે જી,
ચાર દિવસકેરૂં ચાંદરણું એ છે, મૃત્યુથી જો તું ના ઉગરીઓ રે, હો જીવડા૦
રસનાએ મિષ્ટ કટુ ખાટા અને ખારા, રસ આ ગ્રહી ગ્રહી તું રાચેરે જી,
મૃત્યુના મુખમાં પ્રતિક્ષણ વહ્યો જાતો તોએ, ગાંડા શું થેઇ થેઈ નાચે રે, હો૦
પહેર્યુંને ઓઢયું તારૂં, ખાધું ને પીધું સઘળું, કામમાં નહિ ત્યારે આવેરે જી,
પકડીને ટોટો તારો, યમતણા દૂતો જ્યારે, યમપતિનિકટે તને લાવે રે, હો૦
ગર્ભથી પ્રસવ્યો ત્યાંથી આજ દિવસસુધી, કહે શું કર્યું તે કામ રૂડુંરે જી,
કરવાનું નેવે મુકી, કીધું તેં ન કરવાનું, તોએ શું ગર્વે આમ ઉડું રે, હો૦
ધનઅર્થે ધુમ્યો, ધુમ્યો સ્ત્રીસુતસત્તાઅર્થે, ધુમ્યો તું મિથ્યા દરપકાજેરે જી,
નિત્યસુખદાતા સ્વરૂપ ધ્રમ ન કીધો તેં, બેઠો તું ભવમાં કાણે જહાજે રે, હો૦
શમદમઆદિ સાચા મણિને ઉવેખી તેં, કામાદિ કાચ સદા વહોર્યારે જી,
હરિરસે તનમન પોષ્યાં ન, ઉદરે,–નિષિદ્ધ પદાર્થોને ઓર્યા રે, હો જીવડા૦

ડહાપણનો દરીઓ થઇ થઇ ફરે ભલે જ્યાં ત્યાં તું, મૂર્ખતા તારે રોમે રોમેરે જી,
વિષ્ઠાના ઉંડા કુંડે જાણ તું ડુબ્યો, માને તું ભ્રમથી ઉડું વ્યોમે રે, હો૦
સમજીશ હજીએ તો થયું નથી મોડું, ખેલ ન છેક હજી કથળ્યોરે જી,
નરહરિનાથચરણો ભજ શુદ્ધ પ્રેમે, છોડીને આ શ્રમ ગાંડો સઘળો રે હો૦

ग्रहो तथा राशिओनी मनुष्यना जीवनपर थती असर.

(અનુસંધાન ગયા અંકના પૃષ્ઠ ૪૧૩થી)

આળસ, સ્વાર્થબુદ્ધિ, ઈર્ષા, અહંકાર, અને બીજાઓના આગળ આડંબર બતાવવાને માટે તથા પૈસાને માટે જ પૈસાનો લોભ, એ કર્કરાશિમાં જન્મેલા મનુષ્યોના દોષો છે. પોતાના દોષોનો જય નહિ કરનારી કર્કરાશિની સ્ત્રી સુંદર વસ્ત્ર, ઘરેણાં તથા હીરામોતીના દાગીનામાટે ગાંડી તુર બની જાય છે, અને તેમને પ્રાપ્ત કરવાને માટે ન કરવાનાં કામ કરી બેસે છે. આ સ્ત્રીઓને ઝગઝગતા હીરારત્નજડિત અલંકારો પહેરીને લોકોમાં ફરવાહરવાનો પારવિનાનો મોહ હોય છે.

આ રાશિમાં જન્મેલાં સ્ત્રીપુરુષોને કીર્તિનો ભારે લોભ હોય છે. વર્તમાનપત્રોમાં તેઓનાં નામ છપાયલાં જોવાની તથા જનસમુદાયનાં વખાણ સાંભળવાની તેમને અત્યંત ઇચ્છા હોય છે. તેઓ હમેશાં તેને માટે પ્રયત્ન કરતાં જ રહે છે. ખુશામત અને વખાણ તેમને ઘણાં જ ગમે છે, અને લોકોમાં તેમની નામના થતી હોય તો પૈસા કે જે કંઈ આપવું પડે તે આપતાં વાર લગાડતાં નથી. આથી, તેઓના આ દોષને જાણનાર પ્રપંચી મનુષ્યો તેમના ઉપર નિત્ય ફાવી જાય છે, અને તેમની પાસેથી પોતાનું કામ કઢાવી લે છે.

કર્કરાશિનાં સ્ત્રી તથા પુરુષો બંને અસ્થિર વૃત્તિનાં તથા લાસરીયાં હોય છે. તેઓનો ગૃહસ્થાશ્રમ ક્વચિત્ જ સુખદ નીવડે છે. સ્ત્રીઓ પુરુષોકરતાં અત્યંત ચલિત મનવાળી હોય છે. આશ્ચર્યજેવું એ છે કે આ રાશિનાં મનુષ્યો પોતે જાતે અસ્થિર, અદૃઢ, અને વ્યભિચારવૃત્તિવાળા હોવા છતાં, બીજાઓને તેઓ દૃઢ અને અવ્યભિચારવૃત્તિવાળા જોવાનો અત્યંત આગ્રહ દર્શાવે છે.

તેઓ વારંવાર સત્યની સાક્ષાત્ મૂર્તિ હોવાનો દાવો કરે છે, અને તો પણ પોતે ઘણું જુઠાણું ચલાવે છે. બારે રાશિઓમાં એકલી કર્કરાશિ જ એવી છે કે જેનો અધિપતિ ચંદ્ર છે; અને આ રાશિમાં જન્મેલાં મનુષ્યોનો અસ્થિર સ્વભાવ હોવામાં આ રાશિનો અધિપતિ ચંદ્ર છે, એ જ કારણ છે.

આ સઘળું છતાં એવો એકે દોષ અને અપલક્ષણ નથીકે જેનો ખરા મનથી પ્રયત્ન કરવામાં આવતાં નાશ ન થાય. આ રાશિનાં મનુષ્યોમાં નવું નવું જાણવાની ભારે યોગ્યતા હોય છે, અને તેથી જો તેઓ તત્ત્વજ્ઞાન, અને ગુપ્ત વિદ્યાઓના અભ્યાસમાં જોડાય તો તેઓનું મનોબળ વધતાં તેઓ દૃઢ મનના થાય, તેમની બુદ્ધિ શુદ્ધ અને સ્થિર થાય, અને આમ થતાં તેઓનું જ્ઞાન અને અનુભવ વધતાં તેઓ નિર્દોષ થાય એટલું જ નહિ, પણ ઉંચી ઉંચી શક્તિઓને પ્રાપ્ત કરી આ જગતમાં સર્વોત્તમ ઉન્નતિમાં સ્થિર થઇ રહે. વસ્ત્ર, સુવર્ણના અલંકાર અને હીરામોતીનાં ભૂષણોમાં મોહવાળી આ રાશિની સ્ત્રીઓએ તેમનો મોહ

લક્ષને આંતર ઉચ્ચ ગુણોને કેળવવાતરફ ધ્યાન આપવું. બહારના ઠાઠમાઠઉપર તેઓએ મુંહ ફેરવવી. તેઓએ પાતિવ્રત્ય, શુદ્ધ નિદ્રા, અને સઘળી બાબતમાં વિશિષ્ટતા પ્રાપ્ત કરવાનો પ્રયત્ન કરવો. આ રાશિનાં મનુષ્યોએ ખાલી દમામ વધારીને લોકોના હાસ્યના પાત્ર થવું નહિ. તેઓએ મિથ્યા અભિમાનથી અંધ ન થવું, પણ બીજા જે દૃષ્ટિથી તેમને જોતા હોય તે દૃષ્ટિથી તેમણે પોતાને જોવા તેઓએ પોતાની જીભઉપર અંકુશ રાખવો, અને બીજાઓના વિચારને અને અભિપ્રાયને માન આપવું; અને તેમાં ભૂલ જણાય તો પણ તે પ્રતિ ઉપેક્ષાબુદ્ધિ કરવી.

આ રાશિમાં જન્મેલાં મનુષ્યોને મંદાગ્નિના અને એવા જ બીજા જઠરના વ્યાધિઓ થવાનો સંભવ હોય છે. આ અને એવા જ બીજા સર્વ પ્રકારના વ્યાધિ પોતાના નિરામય આત્માનું ધ્યાન ધરવાથી, અને આત્મા એ જ હુંછું, એવું વૃત્તિમાં ભાન રાખવાથ કેવળ મટી જાય છે.

લગ્ન કરવામાટે આ રાશિનાં મનુષ્યોએ ઉતાવળ કરવી નહિ. બાળપણમાં તેમણે કદી પણ લગ્ન કરવું નહિ. જેઓનો સ્વભાવ અત્યંત અસ્થિર હોય તેમણે લગ્ન કર્યાં પૂર્વે તે સ્વભાવનો જય કરવો જોઇએ. આ રાશિની સ્ત્રીઓએ બને ત્યાં સુધી લગ્ન ન કરવું, એ જ તેમને માટે હિતકર છે. જ્યારે આ રાશિનાં મનુષ્યોનાં લગ્નનો પરિણામ દુઃખદ આવે છે ત્યારે તેઓ અત્યંત ભયંકર મનુષ્યો થાય છે. તે સમયે તેઓ તેમનાં અત્યંત નિકટનાં અને અત્યંત પ્રિય મનુષ્યોની સલાહઉપર પણ કિંચિત્ પણ ધ્યાન આપતા નથી. તેઓ પ્રતિકૂળ લગ્નની બેડીમાં જકડાઇ રહેવાનું કશું પણ કારણ જોતા નથી, અને તેથી જે તે રીતે તે બંધનમાંથી છૂટવાનો પ્રયત્ન કરે છે.

આ રાશિનાં મનુષ્યો જો પોતાના ગુણદોષોના યથાર્થ અભ્યાસ કરે છે, અને પોતાના દોષોઉપર અંકુશ પ્રાપ્ત કરવાનું સામર્થ્ય કેળવે છે તો જ તેઓનો ગૃહસ્થાશ્રમ સુખમય થવાનો સંભવ આવે છે. પરંતુ અવિવાહિત રહેવાથી જ તેઓ ખરેખરા પ્રકાશી નીકળે છે.

આ રાશિનાં બાળકોની અસતિ કાળજી લેવી જોઇએ. છેક નાનપણમાંથી જ તેમને કેળવવાનો આરંભ કરવો જોઇએ. તેઓ અત્યંત લાગણીવાળાં સ્વભાવનાં હોવાથી તેમને વશમાં રાખવાં બહુ કઠિન પડે છે; એમ છતાં જો તેમની સાથે માયાભરેલું વર્તન ચલાવવામાં આવ્યું હોય છે તો તેઓ ઘણાં કૃતજ્ઞ અને નમ્ર નીવડે છે. દુઃખથી ભરેલા અને શોકવાળા પ્રસંગો તેમની નજરે પાડવા નહિ, તેમ જ દુઃખી મનુષ્યોના સંબંધમાં થોડો પણ સમય તેમને ગાળવા દેવો નહિ. તેઓને સ્મશાનમાં કદી લેઇ જવાં નહિ. કારણ કે આવાં સ્થળોના દેખાવ તેમના મનઉપર બહુ જ અસર કરે છે. જે જે સુંદર અને સુખપ્રદ હોય તેમના પ્રતિ જ તેમનું ધ્યાન વાળવું જોઇએ. અને તેમના જ ચિંતનમાં તેમને યોજવાં જોઇએ.

તેઓ સુંદર પોશાકનાં ઘણાં શોખી હોય છે. માબાપ ગમે તેવી સ્થિતિનાં હોય તો પણ તેમને હમેશાં સાદાં વસ્ત્ર પહેરાવવાં જોઇએ. કન્યાને હદઉપરાંત ભભકાદાર વસ્ત્રો પહેરાવવાથી પ્રસંગે તેનું આખું જીવન ધૂળ મળી જાય છે. જે તે પ્રકારે આ રાશિનાં બાળકોને નમ્ર અને શાંત સ્વભાવનાં કરવાની બહુ જ જરૂર છે. દરરોજ દિવસમાં ત્રણ અથવા ચાર વાર તેમને ઓછામાં ઓછી પાંચ મિનિટ પણ શરીર અને મનના સર્વ વ્યાપારો ઊઠાવીને પૂર્ણ શાંતિથી બેશી રહેવાનો ખાસ કરીને અભ્યાસ પડાવવો જોઇએ; અને આ અભ્યાસ ઉત્તમ પ્રકારે સિદ્ધ થવા માટે તેમને સંધ્યા, ધ્યાન અથવા જપ કરતાં શીખવવું જોઇએ. આપ્રમાણે શરીરના પ્રત્યેક અવયવનો અને વાણીનો નિરોધ, પ્રત્યેક રાશિનાં

આ રાશિનાં બાળકોને ગાયન સાંભળવા દેવું, એ હિતકર છે. તેમને દિવસે અથવા રાત્રે એકલાં જ સુવાડવાં. માતાએ, પિતાએ, અથવા ઉછેરનાર મનુષ્યે તેમને પડખામાં વળગાડીને સુવાડવાથી તેમના શરીરની યોગ્ય પ્રકારે વૃદ્ધિ થતી નથી. પરસ્પરના શરીરને અડીને સુવાથી ઉત્પન્ન થતા વિદ્યુન્મય પ્રવાહ ત્રાસજનક, ઉત્તેજક, અને જ્ઞાનતંતુના વ્યૂહમાં ઘણી જ નિર્બળતા આણનાર હોય છે. કોઈ પણ રાશિના બાલકે વૃદ્ધ મનુષ્યોના ભેગા નહિ સુઈ રહેવું જોઈએ, પણ કર્ક રાશિના બાલકે તો ખાસ કરીને નહિ સુવું જોઈએ, કારણ કે તે તેને દુર્બળ અને વ્યાધિગ્રસ્ત કરનાર છે. વળી આ રાશિનાં બાળકોને અજાણ્યા માણસોને છાતીસાથે કદી પણ લાડથી દાબવા ન દેવાં જોઈએ, તેમ જ તેમને ચુંબન પણ ન કરવા દેવું જોઈએ.

માબાપોએ અને વડિલોએ આ રાશિનાં બાળકોને જીવનના નિયમોથી સર્વ પ્રયત્નવડે જાણીતાં કરવાં જોઈએ. ખોટી સભ્યતા ધારણ કરીને સ્ત્રીપુરુષના સંબંધના નિયમોથી તેમને અજાણ્યા રાખવાં, એ તેમને મોટામાં મોટી હાનિને કરનાર છે. તેમને સાદો અને પથ્ય આહાર આપવાઉપર પણ ખાસ ધ્યાન આપવું. વળી તેઓને સારી પેઠે ઉંઘવા તથા વિશ્રાંતિ લેવા દેવાં જોઈએ.

જ્યારે શાંત સ્વભાવનાં અને પ્રેમાળ માતાપિતા અથવા વડિલોથી આ રાશિનાં બાળકોની યોગ્ય પ્રકારે સંભાળ લેવામાં આવે છે, ત્યારે તેઓ બહુ બળવાન, ઉપયોગી અને યશસ્વી મનુષ્યો નીવડે છે.

આ રાશિનો સ્વામી ચંદ્ર છે. તેનાં રત્ન લીલમ (મરકત) અને કાળો ગોમેદ છે. લીલો અને રાતો ભુરો, એ તેના રંગો છે.

કર્ક રાશિમાં જન્મેલાં મનુષ્યોને હિતકર બોધ.

તમારા સ્વભાવમાં રહેલી વ્યગ્રતાનો અને પોચકાપણાનો જય કરવાની તમારે અત્યંત અગત્ય છે. પ્રવાસનો તમને શોખ હોવાથી તમે એવા ઉદ્યોગો પસંદ કરજો કે જેમાં તમારે બહાર ફરવાનું બહુ આવે. પ્રવાસનાં, ઈતિહાસનાં, અને જીવનચરિત્રોનાં ઉત્તમ પુસ્તકો વાંચી જગતસંબંધી તમારા જ્ઞાનમાં વૃદ્ધિ કરજો. આત્મસ્તુતિનાં કદી બણગાં ફુંકશો નહિ. જે કરવા ધાર્યું હોય, તેને વાણીવડે પ્રકાશ ન કરતાં, પ્રયત્નવડે કરવા જ માંડજો. બીજાઓના જેવાં મહત્વનાં કામ તમારાથી ન થઇ શકે તો નિરુત્સાહ ન થશો. શાંત અને ધૈર્યવાળા થવાથી સમય જતાં તમે પણ તેવાં જ કામ કરી શકશો. એક જ ધંધાને આગ્રહથી વળગી રહેજો. એક કામ ઝાલી તેને પડતું મૂકી બીજાને, બીજું પડતું મૂકી ત્રીજાને, એમ કરશો નહિ. અસત્ય કદી બોલતા નહિ. સર્વદા સત્ય બોલનારા અને પ્રમાણિક થજો. આત્મબળમાં અપૂર્વ શ્રદ્ધા ધરજો. એથી તમે નિરંતર આગળ અને આગળ વધ્યા જ જશો. આળસ, સ્વાર્થ, અહંકાર, ઈર્ષા, અને અપ્રમાણિકતાને તમારા ઉપર કદી પણ ફાવવા દેશો નહિ. તમારે સુંદર વસ્ત્ર પહેરવાં હોય તો પહેરજો, પણ દેવું કરીને કદી નહિ. એક પાઈનું પણ ખરચ કરો તો પણ તે પાઈ તમારી પોતાની કમાણીની હોવી જોઇએ. ખુશામતથી કદી રાજી થતા ના. ચંચળ મનના અથવા વ્યભિચારી થશો નહિ. પ્રતિક્ષણ વધારે અને વધારે ઉચ્ચ થવાની તીવ્ર ઇચ્છા ધર્યા કરજો. માનસ શાસ્ત્ર અને અધ્યાત્મશાસ્ત્રનો પરિશ્રમ લેઇ અભ્યાસ કરજો. પરમેશ્વરની પાસે સદ્બુદ્ધિની અને તમને નિરંતર સન્માર્ગમાં દોરે, એવી યાચના કરજો. આવી પ્રાર્થના પરમેશ્વર સર્વદા શ્રવણ કરે છે.

મિથુન અને કર્કરાશિમાં જન્મેલાં મનુષ્યોનો સંધિસમય.

કર્કરાશિ જ્યુનની ૨૧ મીએ બેસે છે, અને તેની પૂરે પૂરી અસર થતાં ૭ દિવસ લાગે છે, તેથી આ છ દિવસમાં એટલે ૨૧ મી જ્યુનથી ૨૭ મી જ્યુનસુધીમાં જેમનો જન્મ થાય છે તેમનો જન્મ મિથુન અને કર્કરાશિના સંધિસમયમાં થયેલો ગણાય છે. આ સંધિસમયમાં જન્મેલાં મનુષ્યોની બાળપણમાં અત્યંત સંભાળ લેવાની જરૂર છે. એકલાં મિથુન રાશિમાં કે એકલાં કર્કરાશિમાં જન્મેલાં બાળકોની જ્યારે અત્યંત સંભાળ રાખવાની હોય છે ત્યારે આ બંને રાશિના સંધિમાં જન્મેલાં બાળકોની કેટલી અધિક રાખવી જોઇએ, એ સહજ સમજાય તેવું છે. મિથુનરાશિ સ્વેચ્છાપ્રમાણે ગગનમાં ઉડે છે, ત્યારે કર્કરાશિ સ્વેચ્છા પ્રમાણે જળમાં તરે છે. આ સંધિસમયમાં જન્મેલાં મનુષ્યો આપમતીયાં અને સ્વચ્છંદી હોય છે, પરંતુ જો તેમને તેમની મરજીપ્રમાણે વર્તવા દેવામાં આવે છે તો તેઓ બહુ ઉત્તમ મિત્રો તથા પાડોશીઓ નીવડે છે. આ સંધિસમયમાં જન્મેલી સ્ત્રીઓ ઘણીવાર નખરાંબાજ, અને વિશ્વાસઘાતી હોય છે. લગ્નનું બંધન તેઓએ વિકારને વશ વર્તીને સ્વીકાર્યું હોય છે, અને ગમે ત્યારે તેઓ તેથી મુક્ત થાય છે. પોતાનાં સંતાનોઉપર તેમને અમર્યાદ પ્રેમ હોય છે, અને પતિપત્નીને છૂટાછેડા થવાનો પ્રસંગ આવતાં તેમના સ્વામિત્વને માટે જીવ જતા સુધી લડે છે. પુરુષોને મોજમજા ઘણી ગમે છે, અને તેને માટે ધંધાનો કે ઘરનો ભોગ આપતાં પાછું વાળીને જોતા નથી. જગતમાં જે જે રંગીલાં અને વિલાસી મનુષ્યો જોવામાં આવે છે, તે આ સંધિસમયમાં જન્મેલાં હોય છે. તે એને ઠાઠમાઠ બહુ જ ગમે છે. તેઓનામાં કંઇક એવો આકર્ષક ગુણ રહ્યો હોય છે કે સઘળું તેમના પ્રતિ આકર્ષાઇ આવે છે. જો તેઓને પોતાના ધંધામાં ખોટ આવે છે, તો ગમે તે કોઇ તેમની વ્હારે ચઢી આવે છે, અને તેમને નવેસરથી પોતાનો ઉદ્યોગ શરૂ કરવાની સગવડ કરી આપે છે; અને આ વ્હારે ચઢી આવનાર ઘણું કરીને કોઇ સ્ત્રી હોય છે. જો સ્ત્રીને તેવી જ વિપત્તિ આવે છે, તો કોઇ પુરુષ તેની વ્હારે ચઢી આવે છે. મિથુન રાશિની ઇંદ્રિયલોલુપતા અને કર્કરાશિની વિષયસુખાસક્તિ એ બંનેના સંયોગથી ઉત્પન્ન થયેલા મનોવિકારનો જય કરવાનું કામ ઘણું કઠિન છે. તેઓ તેજસ્વી બુદ્ધિવાળા હોય છે, અને તેમનામાં રહેલી ચમત્કારિક આકર્ષક શક્તિવડે તેઓ દમેશાં દીપી નીકળે છે. તેઓ છટાબંધ વાત કરનારા તથા વાંચનારા હોય છે, પરંતુ તેઓનું જ્ઞાન ઉપરચોટીયું હોય છે. પ્રતિભાવ એ આ મનુષ્યોનું વિશેષ લક્ષણ છે.

મિથુન અને કર્ક રાશિનાં રત્નો અને રંગોમાંથી આ મનુષ્યોએ પોતાને રુચે તે રત્નો તથા રંગો પસંદ કરી લેવા.

(અપૂર્ણ.)

इष्टस्मरण करवा साधकोने निमंत्रण.

પદ. (ઇશ્વર ક્યાં અમો શોધું, બતાવો—એ લય.)

આવો સાધકો આજે નૃહરિ પ્રભુના ગુણો ગાઇએ,
નૃહરિ પ્રભુના ગુણો ગાઇએ, અનાયાસે નૃહરિ થઇએ, આવો૦
જીવપદ દૂર થવાના અવર ઉપા પંથે શીઢ વહીએ,

દ્રવ્ય સુવાસદાતા કપુરનો ઉદ્યમ ન કાં ગ્રહીએ, નૃહરિ૦
જય જય જય નૃહરિપ્રભુ પ્રેમનો ધરી ઉમળકો કહીએ,
માતા પિતા બંધુ સખા અને ધન, નૃહરિપ્રભુ લહીએ, નૃહરિ૦
મૃત્યુરોગ દેનારા વિષય કાં મેળવવા જઇએ,
જનનમરણવિદારક નૃહરિ ભજી ભયદુઃખ સઉ દહીએ, નૃહરિ૦
મુખથી નૃહરિ નૃહરિ બોલી, મૂર્તિ રાખીએ હૈયે,
નેત્રથી ન્યાળી સઉમાં નૃહરિપ્રભુ, નૃહરિમય રહીએ, નૃહરિ૦
વિભવો વિવિધ ઐહિક કે ન આમુષ્મિક કદી ચહીએ,
મિથ્યા મોહથી, થઇ નરહરિશિશુ, કેમ અંજાઇએ, નૃહરિ૦
નરહરિપ્રભુસમ ઉત્તમ ગુણોથી, નિત્ય શોભઇએ,
નરહરિઅર્થ કદી સહેવાં પડે દુઃખ કોટિ તો સહીએ, નૃહરિ૦
એકાકાર થઇ સ્મરી નરહરિ ચિત્ત બીજે ના દઇએ,
પામી નૃહરિઅનુગ્રહ નરહરિમાં, અંતે વિલઇએ, નૃહરિ૦

अंतरमां रहेलुं अमर्याद सामर्थ्यवान् कंइक.

(અનુસંધાન ગયા અંકના પૃષ્ઠ ૪૨૦ થી)

(૭)

આંતર મનમાંથી અધિક સામર્થ્ય આપણને મળે એટલા માટે, આંતર મનમાં જે વિચારનાં ઉડાં મૂળ આપણે નાંખીએ તે વિચારને આપણે આપણાથી બને તેટલા સામર્થ્યવાળા કરવા જોઇએ. અર્થાત્ વિચારરૂપી જે બીજક આપણને પ્રાપ્ત હોય, તેને ઉંચી પંક્તિની ભૂમિમાં રોપવું જોઇએ. બાહ્ય મનથી પોતાનાથી જેટલા બળવાન્ અને ઉત્તમ વિચાર કરી શકવાનું બને તેટલા બળવાન્ અને ઉત્તમ વિચાર તેણે કરવા જોઇએ. આથી આંતર મનમાંથી અધિક સામર્થ્ય પ્રકટ થશે. આ પ્રાપ્ત થયેલા અધિક સામર્થ્યવડે પુનઃ પૂર્વના કરતાં અધિક બળવાન્ અને ઉત્તમ વિચાર કરવા. આથી વળી અધિક સામર્થ્ય પ્રાપ્ત થશે. આમ નિરંતર કર્યાં કરવાથી નિરંતર સામર્થ્યની વૃદ્ધિ થયાં જશે.

આરંભ આ પ્રમાણે કરવો. આખા શરીરમાં વ્યાપી રહેલા આંતર મનઉપર વૃત્તિને એકાગ્ર કરવી, અને પછી શરીરમાં ક્રિયા કરતાં સઘળાં સામર્થ્યોને, ઉંડી લાગણીથી પણ શાંતિથી આંતર મનમાં એકઠાં થવાની ઇચ્છા કરવી. અર્થાત્ બાહ્ય શરીરમાં ક્રિયા કરતાં સઘળાં સામર્થ્યોને, પાછાં આકર્ષીને આંતર મનમાં એકઠાં થવાનો સંકલ્પ કરવો.

શરીરમાંથી જેમ અધિક બળને પાછું આકર્ષીને આંતર મનમાં એકઠું કરવામાં આવે છે, તેમ તેમાં અધિક બળ ઉત્પન્ન કરવાના સંસ્કાર પડે છે, અને જેમ અધિક બળને ઉત્પન્ન કરવાના સંસ્કાર આંતર મનઉપર પડે છે, તેમ અધિક બળને તે બહાર પ્રકટ કરે છે.

નિયમ એવો છે કે જે કંઇ સામર્થ્યના આંતર મનઉપર સંસ્કાર પાડવામાં આવે છે, તેથી અધિકગુણ સામર્થ્ય આંતર મન, બાહ્ય મનમાં પાછું પ્રકટાવે છે. ઉત્તમ ભૂમિમાં વાવેલાં

બીજમાંથી જેમ દશગણુ, વિશગણુ, સાહગણુ અને પ્રસંગે શતગણુ પાક પણ ઉતરે છે, તે જ પ્રમાણે આમાં પણ થાય છે.

આપણુને સર્વને અનુભવ જ છે કે આજે કોઇ કામ જો આપણે તનમનથી કરીએ છીએ તો કાલે તે કામ કરવાનું અધિક બળ આપણામાં આવેલું આપણુને ભાસે છે.

આથી કરીને જેટલું સામર્થ્ય હાલ આપણામાં પ્રકટ થયેલું ભાસતું હોય, તે સર્વ સામર્થ્યને નિત્ય જાગ્રત્ કરીને તેના આંતર મનઉપર સંસ્કાર પાડવાથી આપણુને પ્રાપ્ત સામર્થ્યનું પ્રમાણ નિરંતર વધતું જાય છે; અને તે સામર્થ્યના આંતર મનઉપર સંસ્કાર પાડવા પૂર્વે તેના ગુણધર્મને ઉત્તમ પ્રકારના કરવાથી જેમ પ્રમાણમાં આપણું સામર્થ્ય વધતું જાય છે, તેમ તે ઉત્તમ પ્રકારનું પણ સાથે સાથે થતું જાય છે.

આંતર મનઉપર વૃત્તિને એકાગ્ર કરવાપૂર્વે આપણા સઘળા વિચારોને અને મનોભાવોને આપણાથી બને તેટલા વિશુદ્ધ અને ઉચ્ચ પ્રકારના આપણે કરવા જોઇએ. જે જે નીચા વિષયોમાં આપણી વૃત્તિ રમતી હોય, ત્યાંથી તેને પાછી ખેંચી લેવી જોઇએ, અને ઉચ્ચ ભાવવાળી કરવી જોઇએ. આથી આંતર મનમાં ઉચ્ચ પ્રકારના સંસ્કાર પડશે, અને તે ઉચ્ચ સંસ્કાર ઉચ્ચ સ્વરૂપે બહાર દર્શન દેશે.

જે જે સામાન્ય અથવા ઉતરતા પ્રકારના વિષયો કે વાતો હોય, તેમને મનમાં કદી પણ આરૂઢ ન રાખવાં જોઇએ, અથવા એક ક્ષણ પણ વૃત્તિએ તેમાં કદી તન્મય ન થવું જોઇએ, કારણ કે સામાન્ય વિષયોમાં તન્મય થવાથી સામાન્ય વિષયોના જ સંસ્કાર આંતર મનમાં પડે છે. અને આમ કરવું, એ કનિષ્ઠ પ્રકારનાં બીજક ભૂમિમાં વાવવા બરાબર છે; અને આવાં હલકાં બીજકમાંથી ઉત્પન્ન થનાર પાક હલકો, સાધારણ, અને ટકાનું તોલું મળનારો હોય છે.

હું કનિષ્ઠ પ્રકારનો છું, એવો પોતાના માટે હલકો વિચાર કોઇ પણ મનુષ્યે કદી પણ ન કરવો જોઇએ. એ જ પ્રમાણે મારામાં આટલી અપૂર્ણતા અથવા દોષો છે, એવું કોઇએ કદી પણ ભાન ન કરવું જોઇએ. પોતાનામાં અપૂર્ણતાને સ્વીકારવી અથવા પોતાનામાં દોષોનું ભાન કરવું, એ અપૂર્ણતાનાં અને દોષોનાં અધિક બીજકો આંતર મનમાં વાવવાતુલ્ય છે, અને તેથી અંતે અધિક અપૂર્ણતા અને અધિક દોષોનો જ પાછો પાક ઉતરે છે.

આપણામાં હાલ આપણુને જેટલું અને જેવું પ્રતીત થાય છે, તેના કરતાં અત્યંતગણુ વધારે અને અત્યંતગણુ ઉંચા પ્રકારનું રહેલું છે. જે ઉણપણામાં આપણે હુંપણું ધરીને હું હું એવું ભાન કરીએ છીએ, તે ખરેખર આપણે નથી. આપણે તેથી ઘણા જ ઉંચા અને વિશુદ્ધ પ્રકારના છીએ. આપણામાં જે આ ઉચ્ચતા અને વિશુદ્ધિ રહેલી છે, તેનો જ આપણે સ્વીકાર કરવો જોઇએ. અપૂર્ણતા અને દોષોનું ભાન ન કરતાં આ ઉચ્ચતા અને વિશુદ્ધિનું જ આપણે આપણામાં ભાન કરવું જોઇએ. આપણાસંબંધી જ્યારે જ્યારે આપણે વિચાર કરવો સારૂં આ ઉચ્ચતા અને વિશુદ્ધિને લક્ષમાં રાખીને જ વિચાર કરવો. આપણા ઉચ્ચ અને વિશુદ્ધ સ્વરૂપને અનુરૂપ જે જે વિચારો આપણા અંતરમાં ઉઠે તે વિચારોના જ, એકાગ્ર થઇને આપણે આપણા આંતર મનમાં સંસ્કાર પાડવા જોઇએ; અને આપણું આંતર મન આપણે પાડેલા સંસ્કારોપ્રમાણે જ આપણા આખા મનને અને આપણી આખી વ્યક્તિને ઉચ્ચ અને વિશુદ્ધ કરશે.

સામાન્ય મનુષ્યો ઉન્નતિને પ્રાપ્ત કરવામાં નિષ્ફળ જાય છે, અને જેવા હોય છે તેવાને તેવા જ રહે છે, તેનું કારણ એ કે તેઓ પોતાની અપૂર્ણતાનું અને દોષોનું જ મુખ્યત્વે કરીને નિરંતર ભાન કર્યા કરે છે. અમે બહુ સામાન્ય મનુષ્યો છીએ, અને અમારામાં અમુક અમુક દોષો ભરેલા છે, એવા તેઓ નિત્ય વિચાર કરે છે, અને આપ્રમાણે આંતર મનઉપર પોતાના દોષોના જ અખંડ સંસ્કાર પાડયા કરે છે. આંતર મન, તેમણે નાંખેલા આ સંસ્કારપ્રમાણે જ તેમના શરીરમાં અને મનમાં દોષોને ઉપજાવે છે, અને દૃઢ રાખે છે.

જે મનુષ્ય પોતે બાંધેલા ઉચ્ચ લક્ષ્યમાં જ રહે છે, જે પોતાનામાં રહેલી ઉચ્ચતા અને વિશુદ્ધિનો જ અખંડ વિચાર કરે છે, અને તેને જ જોયા કરે છે, અને જે પોતાના આત્મામાં રહેલી આ ઉચ્ચતા અને વિશુદ્ધિનો અનુભવ કરવા પ્રયત્ન સેવ્યા કરે છે, તે આંતર મનમાં ઉચ્ચતાના અને વિશુદ્ધિના જ સર્વદા સંસ્કારો નાંખ્યા કરે છે; અને ક્રિયા અને પ્રતિક્રિયાના નિયમપ્રમાણે તેનું મન અને શરીર નિરંતર અધિક અધિક ઉચ્ચ અને અધિક અધિક વિશુદ્ધ થતું જાય છે.

આંતર મનમાં જે જાતનો સંસ્કાર નાંખવામાં આવ્યો હોય છે, તે જાતના સંસ્કારપ્રમાણે જ આંતર મન આપણને પાછું ફળ આપે છે. આથી આંતર મનમાં સંસ્કાર પાડવાપૂર્વે, અર્થાત્ એકાગ્ર થવાપૂર્વે આપણે આપણા વિચારોને અત્યંત શુદ્ધ, અને અત્યંત ઉચ્ચ કરવાની અનિવાર્ય અગત્ય છે.

વિચારોને જેમ જેમ આપણે અધિક શુદ્ધ કરતા જઇએ છીએ, તેમ તેમ પરિણામ અધિક અધિક ઉચ્ચ આવતો જાય છે.

આપણો આશય ચઢતા અને ચઢતા પ્રકારની મહત્તા પ્રાપ્ત કરવાનો છે, તેથી આપણે વધારવા ધારેલા સામર્થ્યના ગુણ અને પ્રમાણ બંને ઉપર આપણે ધ્યાન આપવાની અગત્ય છે; કારણ કે આ બંને જ્યારે ભેગાં ભળેલાં હોય છે, ત્યારે જ મહત્તા ઉત્પન્ન થાય છે.

આપણા આત્મસ્વરૂપની મહત્તા અને વિશુદ્ધિનું નિરંતર ભાન કરવાથી આંતર મનઉપર મહત્તા અને વિશુદ્ધિના અખંડ સંસ્કાર પડે છે. આથી આંતર મન મહત્તા અને વિશુદ્ધિની વૃદ્ધિ કરી આપણા બાહ્ય મનના અણુઅણુમાં તે પ્રકટાવે છે.

જેમ જેમ અંતરમાં મહત્તા વિકાસને પામતી જાય છે, તેમ તેમ આપણને મહત્તાનું ભાન વધારે ઉંડાણમાં, વધારે દૃઢ અને વધારે તીવ્ર થતું જાય છે. આમ થતાં મહત્તાના અધિક વિશાળ અને અધિક સૂક્ષ્મ વિચાર આપણામાં પ્રકટીને આંતર મનઉપર તેના સંસ્કાર પડે છે; અને આ સંસ્કારનાં ફળ પુનઃ અધિક વિશાળ અને અધિક સૂક્ષ્મ પ્રકટે છે. આમ 'ભરતામાં ભરાય' એ જનકથનાનુસાર મહત્તા નિરંતર વૃદ્ધિને પામ્યા જ કરે છે.

સઘળા પ્રકારની વૃદ્ધિ આંતર મનમાંથી જ પ્રકટે છે, અને આંતર મનના ભંડાર અખુટ હોવાથી આંતર મનમાં યોગ્ય સંસ્કાર પાડવાથી કોઈ પણ મનુષ્ય આશ્ચર્યકારક અને અસાધારણ મનોબળ, બુદ્ધિબળ તથા અધ્યાત્મબળ પ્રાપ્ત કરી શકવા સમર્થ થાય છે.

આંતર મનમાં પાડેલા ઉચ્ચ સંસ્કારો જ આશ્ચર્યકારક અસાધારણ બુદ્ધિબળનું કારણ છે. તેથી કરીને આંતર મનમાં ઉચ્ચ સંસ્કારો પાડવાથી કોઇ પણ મનુષ્ય અસાધારણ પ્રતિભાશાલી થઈ શકે છે.

પ્રત્યેક મનુષ્યના આંતર મનમાં ઈશ્વિરત્વ છન્ન (ગુપ્ત) રૂપે રહેલું છે. શ્રુતિ પણ કહે

છે કે ભૂત માત્રના અંતરમાં એક દેવ નિગૂઢપણે રહેલો છે. મનુષ્યમાત્રમાં રહેલું આ ઈશ્વરત્વ હાલ નિદ્રિત છે. પ્રત્યેક મનુષ્યે તેને જાગ્રત્ કરવાનું છે, એટલું જ નહિ, પરંતુ તે જાગ્રત્ થયેલું ઈશ્વરત્વ, જે બાહ્ય મનદ્વારા, પોતાનો પ્રકાશ આપણને જણાવે છે, તે બાહ્ય મનને પણ આપણે વિધિપૂર્વક કેળવવાનું છે. કારણ કે સ્વચ્છ હાંડીમાંથી જ જેમ માં પ્રકટાવેલા દીપકનો પ્રકાશ બહાર આવી શકે છે, તેમ સુશિક્ષિત મનદ્વારા જ આત્મા પોતાનો શ્રેષ્ઠ પ્રકાશ બહાર દર્શાવી શકે છે.

આંતર મનમાં સંસ્કાર પાડીને તેને કેળવવું જોઇએ; બાહ્ય મનપાસે ઉત્તમ વિચાર કરાવીને તેને સુશિક્ષિત કરવું જોઇએ. બાહ્ય મનપાસે સદ્વિચાર સેવવારૂપ પુરુષાર્થ કરાવવો જોઇએ; આંતર મનને અધિક અધિક પુરુષાર્થ કરવાનું અધિક અધિક બળ બાહ્ય મનને આપવા પ્રેરવું જોઇએ.

આંતર મનમાં કોઇ પણ પુરુષમાં ઈશ્વરત્વ પ્રકટાવવાનું સામર્થ્ય છે—કલ્પનામાં પણ ન આવે એવું ઈશ્વરત્વ પ્રકટાવવાનું સામર્થ્ય છે. પરંતુ જે બાહ્ય મનદ્વારા આ ઈશ્વરત્વ બહાર પ્રકટે છે, તે મનને તે ઈશ્વરત્વ પ્રકટી શકે એટલા માટે ઉત્તમ પ્રકારે વિશુદ્ધ કરવું જોઇએ.

વિશુદ્ધિના સંસ્કારો આંતર મનઉપર પાડ્યા પછી, આંતર મનદ્વારા બાહ્ય મનને જ્યારે વિશુદ્ધિ પ્રાપ્ત થાય ત્યારે વિવિધ કાર્યોમાં તે વિશુદ્ધિનો તેણે ઉપયોગ કરવો જોઇએ. કાર્યોમાં વિશુદ્ધિનો ઉપયોગ કરવાથી જ બાહ્ય મન સુશિક્ષિત થાય છે.

શરીરમાં બળ પ્રાપ્ત થયા છતાં પણ જો તેનો ઉપયોગ કરવામાં નથી આવતો તો તે જતું રહે છે, તેમ ઉપયોગવિના વિશુદ્ધિ ક્ષીણ થાય છે.

આંતર મન અને બાહ્ય મન ઉભયે અત્યંત અનુકૂળપણે વર્તવું જોઇએ; અર્થાત્ બાહ્ય મને આંતર મનઉપર સુદૃઢ સંસ્કાર પાડવા જોઇએ, અને આંતર મને તે સંસ્કારાનુસાર આપેલા બળપ્રમાણે બાહ્ય મને વ્યવહારમાં પ્રમાદરહિતપણે કાર્યો કરવાં જોઇએ.

આપણા અંતરમાં રહેલા આપણા અનંત સ્વરૂપની અધિક અને અધિક ઉચ્ચ સ્થિતિઓનું જેમ જેમ આપણે ભાન કરતા જઇએ છીએ, તેમ તેમ આપણું મન અધિક અધિક વિકાસને પામતું જાય છે; અને આપણું સ્વરૂપ અનંત ઐશ્વર્યવાળું હોવાથી આપણા મનના વિકાસનો કોઈ અવધિ નથી.

આપણા અનંત સ્વરૂપના ઐશ્વર્યનો આપણને સાક્ષાત્કાર થવાને માટે આપણે આપણા મનને આપણા અનંત આત્મામાં ઊંડું અને ઊંડું અખંડ જોડવું જોઇએ; અને આપણી બાહ્ય વહેતી મનોવૃત્તિઓને જ્યારે અંતરમાં ઊંડી અને ઊંડી ઉતરવાનો આપણે અભ્યાસ પાડીએ છીએ ત્યારે જ આ સિદ્ધ થાય છે.

જે પ્રતિ આપણે પુષ્કળ ધ્યાન આપીએ છીએ તે પ્રતિ આપણી મનોવૃત્તિઓ વહેવાના સ્વભાવવાળી થાય છે. આથી તીવ્ર ભક્તિથી અંતરાત્માનો નિરંતર વિચાર કરવાથી આપણી મનોવૃત્તિઓ અંતરાત્માપ્રતિ વહે છે, અને તેમાં સ્થિર થાય છે; અને આપણા આંતર મનમાં આપણા વિચારોના દૃઢ સંસ્કાર પાડીને જે કંઇ આપણે સિદ્ધ કરવા ધાર્યું હોય છે, તેને સિદ્ધ કરે છે.

જ્યારે આપણી મનોવૃત્તિઓ અંતરાત્માપ્રતિ અભિમુખ થાય છે, અને આપણું મન ભક્તિપુરઃસર અંતરાત્માના જ વિચારોમાં એકાગ્ર થાય છે, ત્યારે વિશુદ્ધ તત્ત્વવિચારના જ

આપણા ઉપર અખંડ સંસ્કાર પડવાથી આપણું સમગ્ર જીવન બદલાઇ જાય છે; આપણી વાણી, મન, મતિ, જીવન સઘળું જ વિશુદ્ધરૂપે દર્શન દે છે.

મનોવૃત્તિઓ જેમ અધિક ભક્તિથી અંતરમાં પ્રવેશે છે તેમ અધિક અંશમાં અંતરાત્મા જાગ્રત્ થાય છે. અને અંતરમાં પ્રકટેલો અંતરાત્માનો પ્રકાશ મનુષ્યના બાહ્ય જીવનમાં અવશ્ય પ્રકટે છે.

આથી સ્પષ્ટ થાય છે કે જ્યારે આપણે સપાટીઉપરનું જીવન ગાળતા અટકીએ છીએ અર્થાત્ આપણા જીવભાવવાળું જીવન ગાળતા બંધ પડીએ છીએ, ત્યારે આપણું સપાટીઉપરનું જીવન આપણે નિરંતર સુધારતા જઇએ છીએ. મનવડે આંતર પ્રદેશમાં રહેવાથી અર્થાત્ આપણી વૃત્તિઓને આત્માકાર રાખવાથી આપણે આપણા બાહ્ય પ્રદેશને—આપણા બાહ્ય જીવનને—અધિક બળવાન્, અધિક ઐશ્વર્યવાન્, અને અધિક પૂર્ણ કરીએ છીએ. સ્વલ્પમાં આંતર પ્રદેશમાં વધારે અને વધારે ઉંડા ઉતરવાથી, અને આંતર કારણોને વધારે ગુણવાન્ અને વધારે સામર્થ્યવાન્ કરવાથી આપણે આપણા બાહ્ય જીવનને વધારે ઉન્નત કરીએ છીએ.

અંતરમાં જે વાસ્તવિક રીતે ઉંડા ઉતરે છે, તેના શરીરની અવગણના થતી નથી, અર્થાત્ તેનું શરીર બગડતું નથી. જેઓ વાસ્તવિક રીતે અંતરમાં ઉંડા ન ઉતરતાં, ઉંડા ઉતરવાની વ્યર્થ કલ્પના જ કરે છે, તેઓનાં જ શરીર બગડવાનો પ્રસંગ આવે છે. જેઓ આંતર જીવનને અધિક વિશાળ અને અધિક ઉન્નત કરતા જાય છે, તેઓ શરીરને સર્વોત્તમ કરવાને સમર્થ હોય છે. બાહ્ય પ્રદેશમાં રમનારા જેવું શારીરિક સુખ ભોગવે છે, તેના કરતાં અનંતગુણ શ્રેષ્ઠ શારીરિક સુખનો તેઓ અનુભવ કરે છે. દત્તાત્રય, ભરત આદિ આંતર પ્રદેશમાં જ નિરંતર વિચરનારા મહાપુરુષોનાં હૃષ્ટપુષ્ટ શરીરોનાં વર્ણન સત્શાસ્ત્રોમાંથી જેમણે અવલોક્યાં હશે, તેઓને આ વિષયની સત્યતા તત્કાળ સ્પષ્ટ થશે.

એ એક સ્થાપિત સત્ય છે કે આંતર પ્રદેશમાં જે કંઈ ગુણધર્મ આપણે પ્રકટાવીએ છીએ અને વિકાસને પમાડીએ છીએ, તે સ્થૂલ રૂપે બાહ્ય જીવનમાં અવશ્ય પ્રકટ થાય છે.

(અપૂર્ણ.)

તત્ત્વમાં વિલીન વૃત્તિના અનુભવોદ્ગાર,

પદ. (મને આવે છે ફેર—એ લય.)

મારૂં સુખ ન કહ્યું જાય, ઝીલું હું તત્ત્વસમુદ્રમાં,
મનવાણી સ્તબ્ધ થાય, ઝીલું હું તત્ત્વસમુદ્રમાં;
પાર કે અંત જણાય ના, ઉંચે નીચે પણ તેમ.
મધ્યે મારૂં હુંપણું,
કદી લહું છુટું આણુ.
કદી ના ભળાય——ઝીલું૦
ઉલટચો અનુભવ અવનવો, શુણ્યો જોયો ન ક્યાંહિ,

રાજી થાઉં જોઇને,
કહી ન શકું કોઇને,
પરામાં લહાય——ઝીલું૦
કામ ન શેષ હવે રહ્યો, મળ્યું પ્રાપ્તવ્ય માત્ર,
મન ન હવે ઉઠતું,
ભિન્ન ન સ્વરૂપથી થતું,
(જેમ) જળજળે જણાય,——ઝીલું૦

ધનપ્રાપ્તિમાં પ્રવર્તતા નિયમો.

(અનુસંધાન ગયા અંકના પૃષ્ઠ ૪૨૪ થી.)

પ્રકરણ ૩.

ભય તથા ચિંતા.

ભય તથા ચિંતા એ મનુષ્યની ઉન્નતિને અટકાવનાર મોટામાં મોટા શત્રુ છે. જેટલા જેટલા હાનિને કરનારા મનોવિકારો છે, તે સર્વનો પિતા ભય છે, અને તે સર્વ ભયની આજુબાજુ સર્વદા વીંટળાઇ વળેલા જોવામાં આવે છે. ચિંતા, અવિશ્વાસ, અશ્રદ્ધા, સંકોચ અથવા લજ્જા, અદઢતા, ભીરુતા (બીકણપણું), નિરુત્સાહ, ગ્લાનિ, અને તેવા જ બીજા હૃદયબળને ક્ષીણ કરનારા મનોવિકાર અને મનોભાવ ભયનાં સંતાન છે. મનુષ્યના હૃદયમાંથી ભયનો નાશ કરો, અને ઉપર ગણાવેલા સઘળા મનોવિકારો એકદમ અદશ્ય થઇ જશે. ભયને હૃદયમાંથી હાંકી કાઢતાં તમારી મનોવાટિકા વિવિધ સદ્‌ગુણરૂપી પુષ્પતરુને ખાઇ જનાર કીડાઓથી તત્કાળ રહિત થશે. એક ભયનો લય કરતાં તમારા અંતઃકરણમાં ફરતાં ત્રિવિધ વિકારરૂપી કાળાં વાદળાં નાશ થઇ, તમારું હૃદયાકાશ સ્વચ્છ થશે, અને તેમાં આનંદરૂપી સૂર્ય તેજસ્વીપણે પ્રકાશશે.

ભય અને તેમાંથી ઉત્પન્ન થતી વૃત્તિઓ, સર્વ પ્રકારના ઉપયોગી પુરુષાર્થના જડ મૂળમાંથી નાશ કરે છે. ભય આપણને કોઇ પણ સારું કામ કરવા દેતો નથી. ભય આપણા અંતઃકરણમાં પ્રકટી આપણી રચેલી સઘળી ઉત્તમ યોજનાઓ એક ક્ષણમાં ધૂળધાણી કરી નાંખે છે. ભય એ મનુષ્યજાતિના રુધિરને ચુસનાર મોટો રાક્ષસ છે. હજારો મનુષ્યોનાં જીવન તેણે ખરાબખસ્તા કરી નાંખ્યાં છે. સુંદર પુષ્પની પેઠે ખીલી નીકળતા સ્ત્રીપુરુષોના સદ્‌ગુણોનો તેણે વિનાશ કર્યો છે, અને આત્મબળમાં શ્રદ્ધાવાળા, દઢ નિશ્ચયવાળા, અને ઉપયોગી કાર્ય કરવામાં નિર્ભયપણે પ્રવૃત્તિ કરનાર વીર પુરુષોને બદલે તેણે શંકાશીલ, અદઢ અને કાયર મનુષ્યોને ઉત્પન્ન કર્યા છે.

ભયનું સઉથી પ્રથમ સંતાન ચિંતા છે. તે મનુષ્યના અંતઃકરણમાં જ્યારે પ્રવેશ કરીને રહે છે, ત્યારે તેમાં જે કંઇ સારું હોય છે, તે સર્વને હાંકી કાઢે છે. જેમ ચકલીના માળામાં કોયલ ભરાઇ જાય છે, અને તેમાં વસનાર ખરાં હકદાર સર્વને હાંકી કાઢે છે, અથવા મારી નાંખે છે, તેમ ચિંતા મનમાં નિવસતા સઘળા સદ્‌ગુણોને હાંકી કાઢે છે, અથવા તેમનો નાશ કરે છે. ભય૨૫

આપણાં અંતઃકરણમાં ઇંડાની પેઠે મૂકેલી ચિંતા, થોડા જ સમયમાં સેવાઇને સર્પરૂપે બહાર નીકળે છે, અને આપણા હૃદયમાં રહેલા સર્વે સદ્‌ગુણોને દંશીને તેમના પ્રાણ હરે છે. ચિંતારૂપ સર્પિણીનો આપણા હૃદયમાં નિવાસ થતાં, 'આ કામ કરવાનું મારામાં સામર્થ્ય છે, અને તે હું કરી શકીશ જ, એવા ઉત્સાહથી ભરેલા નિશ્ચયને બદલે આપણાં અંતઃકરણમાં એવા વિચારો સ્ફુરે છે કે 'આ કામ હું કરું ખરો, પણ,' 'ધારો કે કામ કરવા મેં માંડયું, પણ પછી.' 'મારાથી આ થઇ શકે તેમ નથી' 'હમણાં મારા દિવસ પાધરા નથી'—આ પ્રમાણે આપણા કરવા ધારેલા કામમાં આડા પથરા નાંખનાર વિચારોની લ્હારની લ્હાર આપણા અંતઃકરણમાં ખડી થાય છે, અને આપણો કામ કરવાનો ઉત્સાહ અને વેગ તોડી પાડે છે. આપણા શરીરનો તેમ જ મનનો જુસ્સો તે હરી લે છે. આપણી વૃદ્ધિને તે અટકાવે છે, અને આ પ્રમાણે આપણા અભ્યુદયના માર્ગમાં તે નિરંતર મોટા વિઘ્નરૂપ થાય છે.

ભય અને ચિંતા એ એવા દુષ્ટ સ્વાર્થી વિકારો છે કે તે આપણા અંતઃકરણમાં પ્રકટી આપણું સામર્થ્ય હરી લે છે, તથાપિ તેના બદલામાં આપણું હિત કરે, એવું કશું જ આપતા નથી. જેમના અંતઃકરણમાં ભય અને ચિંતા થાણું જમાવે છે, તેઓએ આ જગત્‌માં જાણવાજોગું કશું જ સાધ્યું હોય, એવું એક પણ ઉદાહરણ, આજ સુધી બન્યું નથી. જાણવા જેવું તો રહ્યું, પણ એક સાધારણ કામ પણ ભય અને ચિંતાવડે ઘેરાયલા મનુષ્યથી થઇ શકતું નથી. ભય અને ચિંતાના પંજામાં સપડાયલો મનુષ્ય અભ્યુદયના માર્ગમાં એક તસુ પણ આગળ વધેલો જાણવામાં આવ્યો નથી. નિર્ભય અને નિશ્ચિંત પુરુષો જ વિજયના માર્ગમાં વેગથી આગળ વધ્યા છે, વધે છે, અને વધશે. ભય અને ચિંતાગગનમાં ઉડતા મનુષ્યને તત્ક્ષણ સાતમા પાતાળમાં દાબી દે છે. ભય અને ચિંતાએ કોઇને ઊર્ધ્વગામી કદી કર્યો જ નથી. તેઓ કરી શકે એમ છે જ નહિ, કારણકે તેઓનું સઘળું વલણ મનુષ્યને અધોગામી કરવાનું જ છે, કાંઇ ઊર્ધ્વગામી કરવાનું નથી. જે વિષયોની આપણે ચિંતા કરીએ છીએ, અને જેમનો આપણે ભય ધરીએ છીએ, તે વિષયોનો મોટો ભાગ ભવિષ્યમાં કદી બનતો જ નથી, અને જે થોડો ભાગ બને છે, તે જેવો ખરાબ આપણે ધાર્યો હોય છે, તેવો બન્યો હોતો જ નથી. વર્તમાન કાળમાં આપણને પ્રાપ્ત થયેલાં દુઃખો, કસોટીઓ કે કાળજીથી આપણે નિરુત્સાહ થતા નથી, અને આપણા હાથપગ ભાગી જતા નથી, પણ ભવિષ્યમાં કોઇ સમયે જે દુઃખો આવવાનો આપણે ભય ધરીએ છીએ, તે ભય આપણા હાથપગ ભાગી નાંખે છે, અને આપણને નિરુત્સાહ કરે છે. વર્તમાન કાળમાં પડતાં દુઃખો સહન કરવાનું સઘળામાં જ સામર્થ્ય હોય છે, કારણ કે સઘળા જ તે ભોગવે છે, પરંતુ વર્તમાન કાળમાં પડતાં દુઃખોઉપર જ્યારે મનુષ્ય કાલનાં, પરમ દિવસનાં, પેલા દિવસનાં અને એમ ભવિષ્યના સેંકડો દિવસનાં ભયે ઉપજાવી કાઢેલાં કલ્પિત દુઃખોને ખડકે છે, અને આપ્રમાણે મોટો ગંજાવર દુઃખનો પહાડ બનાવે છે, ત્યારે તેનો અસાધારણ બોજો તેનું મન સહન કરી શકતું નથી, અને હાથીના પગતળે જેમ દેડકું છુંદાઇ જાય તેમ તે છુંદાઇ જાય છે.

ભવિષ્યમાં આવનાર કલ્પિત દુઃખોના ભયથી અને ચિંતાથી જે બળનો, પુરુષાર્થનો, સ્ફૂર્તિનો, અને વિચારસામર્થ્યનો આપણે ક્ષય કરી નાંખીએ છીએ, તેમનું પ્રમાણ એટલું બધું મોટું હોય છે કે નિત્ય જે ખરેખરાં દુઃખો આપણા ઉપર આવી પડે છે, તેમને સહન કરવાનું આપણને જરા પણ કઠિન ન પડે. અચિંત્ય આવી પડતાં ગમે તેવાં ભારે દુઃખોને

સહન કરવા જેટલા સામર્થ્યનો સંચય આપણામાં હોય જ છે, પણ અજ્ઞાનથી અને અવિચારથી કાલે અથવા આવતે અઠવાડીએ, અથવા આવતે માસે કે આવતે વર્ષે આવનાર કલ્પિત દુઃખોના ભય ધરી આપણે આ પ્રાપ્ત બળનો ક્ષય કરી નાંખીએ છીએ, અને તેથી જ્યારે કોઇ ખરેખરૂં દુઃખ આવી પડે છે, ત્યારે તે સહન કરવાનું બળ આપણામાં હોતું નથી. જેમ કોઇ ધીમાન્ પુરુષ, પોતાને ઘેર ટાણું ન છતાં નિત્ય નવાં નવાં ટાણાં કલ્પીને પોતાનું સઘળું ધન ઉડાવી દે, અને પછી ખરૂં ટાણું આવતાં, ધનવિના વીલે મુખે, ટાણું કર્યાવિના હાથ ઘસીને રહે છે, તેમ ભય અને ચિંતાને સેવનાર આપણે કરીએ છીએ. ભય અને ચિંતાથી દુઃખોની ખોટી કલ્પનાઓ કરી કરીને આપણે આપણા સત્ત્વબળને ઉડાવી દઇએ છીએ, અને પછી ખરે પ્રસંગે દેવાળું કાઢીએ છીએ.

પ્રિય વાચક ! ભયરૂપ મહા રાક્ષસનો નાશ કરવાનો મહામંત્ર એક વાર જો તમે શીખશો અને સિદ્ધ કરશો, અને તે વડે ભયને અને તેની ત્રાસદાયક બુંજરવેડને ભસ્મીભૂત કરશો તો આ સંસાર જે આજે તમને અનેક દુઃખોથી ભરેલો ભાસે છે, તે તત્કાળ તમને જુદા રૂપમાં ભાસશે. તમને નરકને સ્થાને સ્વર્ગલોકનું ભાન થશે. ઉજડ અરણ્યને સ્થાને તમને નંદનવન દૃષ્ટિએ આવશે. તમને અનુભવ થશે કે સંસારમાં જન્મ ધરવાને જે સર્વ મનુષ્યો મોટું દુઃખ સમજે છે, તે તેમ નથી, પણ ઉલટું મોટું સુખ છે. ઈશ્વરના અંકમાં ખેલતા મહા નિર્ભય અને આનંદોદધિમાં રેલતા નૃસિંહ મહેતાની પેઠે તમે પણ નિઃશંક થઇને નિશ્ચિંતપણે બોલશો કે 'હરિના જન તે તો મુક્તિ ન માગે, માગે જન્મો જન્મ અવતાર રે'. અંતઃકરણમાં ભય હોય છે, ત્યાં સુધી જ જન્મ ધરવામાં દુઃખ છે. જેનો ભય નાશ પામે છે, તેનાં સર્વ દુઃખ નાશ પામે છે. જેના હૃદયમાં ભય રમે છે, તે રત્નજડિત સુવર્ણના પર્યંકમાં લોટતો છતાં તથા સર્વ સંપત્તિથી વીંટળાયલો છતાં પણ દુઃખી જ છે. ભયરહિત જીવન તે જીવન છે; ભયસહિત જીવન તે મૃત્યુ છે. ભયયુક્ત મન ઝાંખરાં અને કાંટાવાળું, તથા સિંહ, વ્યાઘ્ર, સર્પ વગેરેથી ભરેલું ગાઢ જંગલ છે; ભયરહિત મન કુશલ માલાકારથી વ્યવસ્થાપૂર્વક રચાયલું મનોહર ઉદ્યાન છે. સભય મન વિકારોરૂપી ભૂત, પિશાચ અને પ્રેતોને ખેલવાની સ્મશાન ભૂમિ છે; નિર્ભય મન શ્રદ્ધા, પ્રશાંતિ, આદિ દૈવી સંપત્તિરૂપ દેવાંગનાઓને રમણ કરવાની મનોહારિણી વિહારભૂમિ છે.

ભયનો તમારા અંતઃકરણમાંથી ઉચ્છેદ થતાં તમે આજે બીજાઓને જે અયોગ્ય બોધ આપી તેમને નિરુત્સાહ કરી નાંખો છો, તે કરતા અટકશો. આજે ભયરૂપ ભૂતથી ધૂણતા અસંખ્ય મનુષ્યો, જ્યાં ત્યાં ઉત્સાહથી કામ કરવાનો આરંભ કરતા મનુષ્યોઆગળ સર્વદા પોતાનું માથું ધૂણાવ્યા જ કરે છે. 'આ કામ હું કરવા ધારૂં છું, તેમાં તમારી શી સલાહ છે,' એવું પૂછતાં તરત જ ગંભીર થઇને માથું ધૂણાવે છે, અને ભયના પ્રેર્યા બોલે છે કે તમે કરવા ધારો છો ખરા, પણ મને ભય રહે છે કે તમે તેમાં નિષ્ફળ થશો. કારણ કે તમારા જેવા ક્ષુદ્ર માણસ આવું ભારે કામ કરવાને લાયક જ નથી. પ્રિય વાચક ! તમને માથું ધૂણાવી આવા ભાવનું કોઈ કહે તો તરત જ નિશ્ચય કરજો, કે ભય નામનું ભૂત આ મનુષ્યમાં ભરાવાથી તે આમ ધૂણે છે, અને એલફેલ બોલે છે. ભયનો તમારામાંથી નાશ થતાં તમે જ્યાં ત્યાં આત્મશ્રદ્ધાને જ પ્રકટાવવાના. આમ થશે ને તેમ થશે, એવાં ભય ઉપજાવનારાં વચનો વદીને તમે ઉત્સાહી હૃદયને નિરાશ નહિ કરી નાંખો. તમે મનુષ્યના પ્રયત્નને પોષશો, અને

તેના આગળ વધવામાં ઉત્સાહ દ્વિગુણ થાય એવાં જ વચનો વદશો. ભયનો તમારામાંથી નાશ થતાં તમારા સંબંધમાં આવનાર સર્વના હૃદયમાં તમે આશા, ઉત્સાહ, વિશ્વાસ, વગેરે દૈવી ગુણોનો પ્રકાશ નાંખશો.

વળી ભયનો ઉચ્છેદ થવાથી તમારી ભાવનામાં અદ્ભુત સામર્થ્ય આવેલું તમને જણાશે. તમે શંકાવિના જ ભાવનાને સેવશો; અને તેથી તે સત્વર સફળ થશે. વળી નિર્ધનતાનો ભય તમારા હૃદયમાંથી સમૂળ નીકળી જવાથી તમને નિર્ધનતાના કદી પણ વિચાર નહિ આવવાના, અને તેથી ગયા પ્રકરણમાં કહેલા આકર્ષણના નિયમપ્રમાણે તે કદી પણ તમારા પ્રતિ આવવાની નહિ, પણ ઉલટી સધનતા જ આવવાની. જેમ કોઇ વસ્તુની આપણે ઇચ્છા કરીએ છીએ ત્યારે તે ઇચ્છેલી વસ્તુને જેમ આપણે આપણા પ્રતિ આકર્ષીએ છીએ, અથવા આપણે તે વસ્તુપ્રતિ જઇએ છીએ, તેમ જે વસ્તુનો આપણે ભય ધરીએ છીએ તે વસ્તુને પણ આપણે આપણા પ્રતિ આકર્ષીએ છીએ, અથવા આપણે તેના પ્રતિ જઇએ છીએ. આનું કારણ એ છે કે જ્યારે આપણે કોઇ વસ્તુની ઇચ્છા કરીએ છીએ અથવા તેનો ભય ધરીએ છીએ ત્યારે તે વસ્તુનું માનસિક ચિત્ર આપણા મનમાં રચાય છે; અને મનમાં રચાયલાં ચિત્રો જ્યારે વૃત્તિમાં દીર્ઘ કાલ આરૂઢ રાખવામાં આવે છે. ત્યારે આ જગતમાં તેઓ સ્થૂલ રૂપે આપણને પ્રત્યક્ષ થાય છે. આ કારણથી જ શાસ્ત્રોમાં ભક્તિથી ઈશ્વરને ભજનાર પ્રલ્હાદ વગેરેને જેમ ઈશ્વરનાં દર્શન થયાં છે. એમ વર્ણવ્યું છે તે જ પ્રમાણે દ્વેષથી ઈશ્વરનું ચિંતન કરનાર હિરણ્યકશિપુ વગેરેને પણ ઈશ્વરનાં દર્શન થયાં છે, એમ વર્ણવ્યું છે. અને માનસશાસ્ત્રના નિયમથી તેમ સંભવે જ છે. કારણ કે પ્રેમવડે ભક્તિ કરનારના હૃદયમાં જેમ ઈશ્વરનું માનસિક ચિત્ર રચાય છે, તેમ ઈશ્વરનો તીવ્ર દ્વેષ કરનારના હૃદયમાં પણ તેમનું માનસિક ચિત્ર રચાય છે; અને દીર્ઘ કાલ મનમાં આરૂઢ રાખવામાં આવેલું ઈશ્વરનું માનસિક ચિત્ર સ્થૂલ રૂપે ઈશ્વરનો સાક્ષાત્કાર કરાવે છે. હજારો બાબતોનો મનુષ્યો ભય ધરે છે, પણ તેમાંથી થોડી જ બાબતોનો તેને જગતમાં સાક્ષાત્કાર થાય છે, તેનું કારણ એ છે કે જે હજારો બાબતોનો મનુષ્યો ભય ધરે છે, તે બાબતોને તેઓ મનમાં દીર્ઘ કાલ આરૂઢ રાખતા નથી. તેઓ ચાર દિવસ તેનો ભય ધરેછે, અને પછી તેને ભૂલી જાય છે, આથી માત્ર તેઓના બળનો જ ક્ષય થાય છે, પણ જેનો ભય ધરવામાં આવ્યો હોય છે, તે વસ્તુ તેમને સ્થૂલ રૂપમાં પ્રત્યક્ષ થતી નથી. પરંતુ જેનો તેઓ દીર્ઘકાલ ભય ધર્યો કરે છે, અને જેના માનસિક ચિત્રને તેઓ અખંડ રચ્યા કરે છે, તે વસ્તુ તેમને પ્રત્યક્ષ થયા વિના રહેતી જ નથી. આથી જ સારી હવામાં રહેનારા છતાં પણ પ્લેગનો અખંડ ભય ધરનારા સર્વ મનુષ્યોને પ્લેગ થાય છે, અને પ્લેગનો સામાન્ય ભય ધરનારને માત્ર બળનો ક્ષય થયાવિના બીજી કોઇ હાનિ થતી નથી. કોઇ વસ્તુનું મન ભારે એકાગ્રતાપૂર્વક ચિંતન કરે છે,—પછી તે ચિંતન ભયથી કરે છે કે પ્રેમથી કરે છે—ત્યારે જ તે વસ્તુ આકર્ષણના નિયમપ્રમાણે તે મનુષ્યપ્રતિ આકર્ષાઇ આવે છે.

આથી તમને સ્પષ્ટ થશે કે ભયનો જો તમે તમારા મનમાંથી નાશ નહિ કરો તો જેનો તમે ભય ધરો છો, તે વસ્તુને તમે તમારા પ્રતિ આકર્ષી આણશો અથવા તમે તેના પ્રતિ જશો. ભય જેનો તમે ભય ધરો છો તે વસ્તુને દીપકરૂપ બનાવે છે, અને તમને પતંગીયારૂપ બનાવી તેની આસપાસ ફેરવે છે, અને અલ્પ સમયમાં તે વસ્તુનો તમને ભેટો કરાવે છે. આથી ધનની ઇચ્છાવાળા તમારે સર્વ પ્રકારના પ્રયત્નથી નિર્ધનતાના ભયનો સમૂળ નાશ કરવો જોઇએ.

પણ તમે અકળાઇને પૂછો છો કે ભયનો નાશ હું કરૂં શી રીતે? ભયનો નાશ તને બહુ જ સુગમતાથી કરી શકો એમ છે. સાંભળો, ભયનો નાશ કરવાની રીત આ છે. ધારો કે એક અંધકારવાળી ઓરડીમાં તમે બેઠા છો, અને તમારે અંધકારને કાઢી નાંખવો છે. શું તમે પાવડા અને ટોપલા લાવીને અંધકારને ટોપલામાં ભરી ભરીને બહાર કાઢી નાંખવાને પ્રયત્ન કરશો? અથવા શું સાવરણી લેઇને અંધકારને વાળી કાઢશો? આમાંનું તમે કશું જ નહિ કરો, પણ માત્ર ઓરડીની બારીઓ ઉઘાડી નાંખશો અને પ્રકાશને અંદર આવવા દેશો. જ્યારે બારીઓમાંથી પ્રકાશ અંદર આવશે ત્યારે અંધારૂ પોતાની મેળે જ ગયું રહેશે. એ જ પ્રમાણે તમારા હૃદયરૂપ મંદિરમાં વ્યાપી રહેલા ભયરૂપ અંધકારને ટાળવાનો પ્રયત્ન કરો— હૃદયમંદિરની બારીઓ ઉઘાડી મૂકો, અને દૈવી ગુણોરૂપ સૂર્યના પ્રકાશને અંદર આવવા દો. આત્મશ્રદ્ધા, નિર્ભયતા, હિંમત, ઉત્સાહ વગેરે ઉત્તમ સદ્‌ગુણોના વિચારોને મનમાં પ્રકટાવો, અને ભય અદૃશ્ય થઇ જશે. જ્યારે જ્યારે ભય મનમાં ડોકીયું કાઢે કે તત્ત જ નિર્ભયતાની ગદાથી તેનું માથું ભાગી નાંખો. તમારા આત્મસ્વરૂપભણી જોઇને કહો કે 'હું નિર્ભય છું; મને ત્રિભુવનમાં કશાનો જ ભય નથી.' અથવા તમે પરમેશ્વરના પુત્ર છો, તેમનાં વડે નિરંતર રક્ષાયલા છો, તે સર્વદા તમારૂં કલ્યાણ જ કરે છે, અને તેથી તમારે ભય પામવાનું કશું જ કારણ નથી, એવા વિચારો પુનઃ પુનઃ કરો. શુદ્ધ વિચારના સૂર્યને હૃદયમાં ઉગાડો. પુનઃ પુનઃ શુદ્ધ વિચારને સેવો: શુદ્ધ વિચાર દૃઢ થતાં ભય અળપાઇ જશે.

(અપૂર્ણ)

શ્વસનવિદ્યાકલા.

(અનુસંધાન ગયા અંકના પૃષ્ઠ ૪૧૭ થી)

પ્રકરણ ૨૫.

જનનેંદ્રિયને પોષનારી જીવનપ્રદ ક્રિયા.

જનનેંદ્રિયમાં શ્રવિક શક્તિની સત્તા વર્તે છે, તેથી આ ક્રિયા શ્રવિક શક્તિ જે ૨૩ મા ઓક્ટોબરે બેસે છે, અને ૨૨ મી નવેંબરે ઉતરી જાય છે, તે દિવસોમાં કરવી.

ઉપરના પ્રકરણમાં કહ્યાપ્રમાણે ઉભા રહેવું. બને હાથને નીચે લટકતા રાખવા. મુઠીઓ વાળવી, અને સ્નાયુઓને તંગ કરવા. જમણા પગને જમીનથી એક અથવા બે વેંત ઉંચે કરવો, પણ ઘુંટણને સંપૂર્ણ રીતે તંગ અને સીધા રાખવો. શરીરનું બધું વજન ડાબા પગ ઉપર રાખવું. પછી કમરના સાંધામાંથી જમણા પગને આમળીને ડાબી બાજુ જેટલો બને તેટલો ફેરવવો. પછી જમણી બાજુએ તે જ પ્રમાણે તેને બને તેટલો ગોળ ફેરવીને લાવવો. શરીરને ઝોલો ખાવા દેવું નહિ, અને પગને જમીનસાથે અડવા દેવો નહિ. પછી જમણા પગઉપર ઉભા રહેવું, અને ડાબા પગથી તે જ પ્રમાણે કસરત કરવી. પછી અવયવોને શિથિલ કરવા, અને પાછું તે જ પ્રમાણે કરવું. આમ પાંચ સાત મિનિટસુધી અથવા થાક જણાય ત્યાં સુધી કરવું. કસરત કરતી વખતે બધો સમય એક સરખી રીતે દીર્ઘ શ્વાસ પ્રશ્વાસ કર્યા કરવા.

આ કસરત કરતી વખતે મનને જનનેંદ્રિયઉપર એકાગ્ર કરવું. તે ભાગ પૂર્ણ આરોગ્યયુક્ત સ્થિતિમાં છે, એમ જોવું.

નીચેનાં વિધિવાક્યોનો આ ક્રિયામાં ઉપયોગ કરવોઃ—હું બળવાન્ અને પૂર્ણ વીર્યવાન્ છું. આ જીવનપ્રદ ક્રિયા મને અત્યંત લાભ કરે છે. મને મારા શરીરમાં નવા જીવનનું અને ઉલ્લાસનું ભાન થાય છે.

વૃષભ, સિંહ અને કુંભ રાશિની ક્રિયાઓ કરતી વખતે આ અવયવને પોષનાર ઉપરની ક્રિયા ગૌણપણે કરવાની ઇચ્છા હોય તો કરવી. (અપૂર્ણ.)

ग्रंथसत्कार.

इलिझाबेथ राणीचा समय—(ભાષાંતરકર્તા રા. રા. જીવાભાઇ રેવાભાઇ પટેલ, **બી. એ. એલ. એલ. બી.**, મૂલ્ય રૂ. ૧-૫-૦) આ અને ત્યારપછીના નીચે જણાવેલા સાત ગ્રંથો શ્રીમંત ગાયકવાડ સરકારના દેશી કેળવણી ખાતાતરફથી પ્રકટ કરવામાં આવ્યા છે. શ્રીમંત ગાયકવાડ સરકારનો ઉત્તમ પ્રકારના ગુજરાતી તથા મરાઠી સાહિત્યની વૃદ્ધિ કરવાનો પ્રયત્ન અત્યંત સ્તુત્ય છે. વિદ્વાન્ ભાષાંતરકર્તા લખે છે, તેમ ઇતિહાસના ગ્રંથો જનસમાજની ભારે સેવા બજાવે છે, તે કેવળ સત્ય છે. પ્રસ્તુત ઐતિહાસિક ગ્રંથ 'ધી એજ ઓફ ઇલીઝાબેથ' નામના ઇંગ્રેજી ગ્રંથનું ભાષાંતર છે, અને રા. રા. જીવાભાઇએ તેનું ભાષાંતર બહુ ઉત્તમ પ્રકારે કર્યું છે.

श्रीमंत थोरले सयाजीराव महाराज यांचे चरित्र—(રચનાર રા. રા. અનંત નારાયણ ભાગવત; મૂલ્ય પ્રથમ ભાગ રૂ. ૧-૮-૦; દ્વિતીય ભાગ રૂ. ૧-૮-૦) આ ઐતિહાસિક ગ્રંથ બે વિભાગમાં પ્રકટ કરવામાં આવ્યો છે. શ્રીમંત કૈલાસવાસી મોટા સયાજીરાવ મહારાજસાહેબનું જીવનચરિત્ર આ ગ્રંથોમાં વર્ણવવામાં આવ્યું છે.

सचित्र मराठी खेळांचें पुस्तक—(રચનાર રા. રા. અનંત બાબાજી દેવધર; મૂલ્ય રૂ. ૪-૮-૦) આ ગ્રંથમાં વિવિધ દેશી રમતોનો સંગ્રહ કરવામાં આવ્યો છે. તેના બે ભાગ પાડવામાં આવ્યા છે. પ્રથમ ભાગમાં છોકરાઓવડે રમાતી અને દ્વિતીય ભાગમાં છોકરીઓવડે રમાતી રમતોનાં સુંદર ચિત્રોસાથે વર્ણન આપવામાં આવ્યાં છે.

आईबाप आणि मुलें ह्यांचे परस्पर धर्म, व त्या संबंधाने विचारांत हिंदु-लोकां मध्यें प्राचीनकाळापासून आजपावेतों झालेलीं रूपांतरे ह्या विषयीं निबंध—(રચનાર રા. રા. ગણેશ રામચંદ્ર મરાઠે; મૂલ્ય રૂ. ૧-૨-૦) આ ગ્રંથમાં માબાપ અને છોકરાંના પરસ્પરના ધર્મનું તથા પ્રાચીન કાળથી આજસુધીમાં તેમાં કેવું રૂપાંતર થયું છે, તે વિષે ઉત્તમ પ્રકારે વિવેચન કરવામાં આવ્યું છે.

प्राचीन पुराणोनी बालबोधक वार्तासंग्रह—(રચનાર સૌ. શારદા મહેતા, **બી. એ.**; મૂલ્ય રૂ. ૦-૮-૦) આ લઘુ ગ્રંથમાં પ્રાચીન પુરાણોમાંથી ૪૦ ઉત્તમ સુબોધક વાર્તાઓનો સંગ્રહ કરવામાં આવ્યો છે. પ્રત્યેક વાર્તાના અંતમાં તે વાર્તાનો સારાંશ આપવામાં આવ્યો છે. આ પુસ્તકથી બાળકોના હાથમાં મૂકવાયોગ્ય પુસ્તકોમાં એક ઉત્તમ પુસ્તકનો વધારો થયો છે. રસિક વાર્તાઓદ્વારા પોતાનાં બાળકોનાં હૃદયમાં સદ્ગુણના સંસ્કાર રોપવા ઇચ્છ-

નાર પ્રત્યેક માબાપે પોતાનાં પ્રિય બાળકોના હાથમાં આ ઉત્તમ પુસ્તક આપવાની અગત્ય છે.

वहेमखंडन—(રચનાર રા. રા. છોટાલાલ નરભેરામ ભટ્ટ; મૂલ્ય રૂ. ૦-૬-૦) આ ગ્રંથમાં આપણા લોકોમાં ચાલતા વિવિધ વિચારો, જેને ગ્રંથકાર વહેમ કહે છે, તેનું ખંડન કર્યું છે. લેખકનો આશય સ્તુત્ય છે; વહેમનું અવશ્ય ખંડન કરવું જ જોઇએ, પરંતુ લેખક જેને વહેમમાં ગણી કાઢે છે, તે સઘળા વહેમ જ છે કે કેમ, તે બહુ વિચારવાજોગું છે. વહેમની પાછળ ઘણી વાર સત્ય રહેલું હોય છે, અને તે સત્ય, જ્યાં સુધી નથી જણાતું ત્યાં સુધી વહેમ ખંડન કરવાયોગ્ય લાગે છે. લેખકે ભૂતયોનિ, જ્યોતિશ્શાસ્ત્ર, મંત્રશાસ્ત્ર, પુરાણના સમુદ્રમંથન આદિ પ્રસંગો, ધાતુવાદ વગેરે વિવિધ વિષયોને વહેમમાં ગણી કાઢ્યા છે. પરંતુ તેમના તે વિચારોસાથે અમે એકમત થઇ શકતા નથી. ભૂતયોનિ, જ્યોતિશ્શાસ્ત્ર, મંત્રશાસ્ત્ર, ધાતુવાદ વગેરેની સત્યતા પાશ્ચાત્ય વિદ્વાનોને પણ હવે થોડાં વર્ષથી સમજાવા લાગી છે, અને આજે જે વહેમોમાં ગણાય છે, તેની પાછળ સત્ય કેવા રૂપમાં રહેલું છે, તેનો જગતમાં પ્રકાશ થવાને હવે ઘણાં વર્ષનો વિલંબ નથી.

प्रोटेस्टंट परिवर्तन—(ભાષાંતર કરનાર રા. રા. નંદનાથ કેદારનાથ દીક્ષિત, બી. એ.; મૂલ્ય રૂ. ૨-૦-૦) 'ધી એરા ઓફ ધી પ્રોટેસ્ટંટ રેવોલ્યુશન' એ નામના ઇંગ્રેજી પુસ્તકનું આ ગ્રંથ ભાષાંતર છે. ખ્રિસ્તી ધર્મમાં જે જે પરિવર્તનો થયાં છે, તે સર્વનું આ ગ્રંથમાં વિસ્તારથી વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે.

अखा भक्त अने तेमनी कविता—(લેખક રા. રા. અંબાલાલ બુલાખીરામ) મુંબઇમાં મળેલી દ્વિતીય સાહિત્ય પરિષદ્‌માં આ લેખ વાંચવામાં આવ્યો હતો. અખાભક્તની કવિતાના ગાઢ અભ્યાસના પરિણામમાં આ લેખ લખાયેલો હોવાથી તેના વિદ્વાન્ લેખક, આ તત્ત્વજ્ઞાની કવિની કવિતાના ગુણદોષ દર્શાવવામાં પ્રશસ્ય પ્રકારે વિજયી થયા છે.

श्रीमद् भागवतनो एकादश स्कंध—(પ્રસિદ્ધ કરનાર ભિક્ષુ શ્રીઅખંડાનંદ; મૂલ્ય ૦-૭-૬.) 'સસ્તુ સાહિત્યવર્ધક કાર્યાલય' તરફથી આ ગ્રંથની બીજી આવૃત્તિ પ્રકટ કરવામાં આવી છે. આ ગ્રંથમાં ભાગવતના એકાદશ સ્કંધનું મૂળસહિત ભાષાંતર આપવામાં આવ્યું છે. આવો સસ્તો ઉત્તમ ગ્રંથ ગુજરાતીમાં ભાગ્યે જ કોઇ હશે. સ્વામિ શ્રીઅખંડાનંદ સસ્તા ગ્રંથો પ્રસિદ્ધ કરવા જે ભાગીરથ પ્રયત્ન કરે છે, તેને માટે તેમને ધન્યવાદ ઘટે છે.

उत्तम-बोध—(પ્રસિદ્ધકર્તા ઉત્તમનું મિત્રમંડળ, ભાવનગર) રા. રા. ઉત્તમચંદ ગીરધરભાઇ કાપડીયા નામના એક વિદ્વાન્ યુવકે પત્રોમાં તથા ભાષણોમાં વિવિધ પ્રસંગે જે વિચારો દર્શાવ્યા હતા, તેનો આ લઘુ ગ્રંથમાં સમાવેશ કરવામાં આવ્યો છે. રા. રા. ઉત્તમચંદનું વય માત્ર અઢાર વર્ષનું છતાં તેમણે ભિન્ન ભિન્ન વિષયોઉપર જે વિચારો દર્શાવ્યા છે, તે એક પક્વ મતિના વિદ્વાનને પણ શોભા આપનારા છે. તેઓ અધિક જીવ્યા હોત તો ભવિષ્યમાં એક ઉત્તમ વિદ્વાનરૂપે પ્રસિદ્ધિમાં આવ્યા વિના રહેત નહિ.

वल्लभकाव्य—(રચનાર રા. રા. વલ્લભજી ભાણજી મહેતા, મોરબી; મૂલ્ય ૦-૫-૦) આ લઘુ ગ્રંથમાં વિવિધ વિષયોઉપર બોધક છંદો તથા પદો લખ્યાં છે. ગ્રંથના ઉત્તર ભાગમાં 'વલ્લભજ્ઞાનમણિ' એ નામનો એક સુબોધક ગદ્યાત્મક લેખ આપ્યો છે.

धर्म तथा सनातन धर्म—(યોજક રા. રા. જોશી સોમેશ્વર નાથજી, ડાકોર) શ્રી સનાતન ધર્મ ગ્રંથમાલાનો આ ગ્રંથ પ્રથમ અંક છે. ધર્મ તથા સનાતન ધર્મવિષે

તેમાં બહુ વિચારપૂર્વક ચર્ચા ચલાવવામાં આવી છે.

प्रकाशिका—(રચનાર મિ. અરદેશર ફરામજી ખબરદાર, મુંબઇ.) આ ગ્રંથ વિવિધ પ્રસંગે વિવિધ વિષયોઉપર લખેલાં ઉત્તમ કાવ્યોનો સંગ્રહ છે. પારસી છતાં મિ. ખબરદાર ઉત્તમ સંસ્કારી ભાષા લખી શકે છે, એ તેમને ઓછું માનપ્રદ નથી. તેમનાં કાવ્યોમાં હૃદયને દ્રવીભૂત કરનારું કવિત્વ ઝળકી રહ્યું છે. 'પ્રકાશિકા' એ ગુજરાતી ભાષાના સાહિત્યકોષમાં એક અમૂલ્ય રત્નરૂપે વિરાજે છે.

गुरुदर्शन अथवा सप्त सुवर्णमय कुंचीओ—(લેખક રા. રા. મણિલાલ નથુભાઈ દોસી, બી. એ. સત્યવિજય પ્રેસ, અમદાવાદ, મૂલ્ય ૦–૬–૦) આ ઉત્તમ ગ્રંથ 'સત્ય વિજય' માસિકનાં ગ્રાહકોને બીજા વર્ષની ખુશાલીમાં ભેટ આપવામાં આવ્યો છે. તેમાં દાન, શીલ, ક્ષાન્તિ, વૈરાગ્ય, વીર્ય, ધ્યાન, અને પ્રજ્ઞા, એ સાત વિષયોઉપર પ્રત્યેક સુખેચ્છકને બહુ મનન કરવાયોગ્ય વિચારો દર્શાવવામાં આવ્યા છે.

स्वदेशी, बहिष्कार, स्वराज्य—(સંગ્રહ કરનાર રા. રા. જયન્ત, મૂલ્ય ૦–૪–૦) ભારતના પરમભક્ત અને સ્વાત્માર્પણ આદિ ઉચ્ચ ગુણોનું આશ્ચર્યકારક ઉદાહરણ આપનાર શ્રીયુત તિલકે પોતાના કેસરિ પત્રમાં ભિન્ન ભિન્ન પ્રસંગે સ્વદેશી, બહિષ્કાર, સ્વરાજ્ય આદિ વિષયોસંબંધમાં જે ઉત્તમ લેખો લખ્યા હતા, તેમનો આ લઘુ ગ્રંથમાં સંગ્રહ કરવામાં આવ્યો છે. સહરાના અરણ્યજેવાં શુષ્ક હૃદયમાં સ્વદેશાનુરાગનો નિર્મળ ઝરો વહેવડાવવાને માટે, આ પુસ્તકના જેવું અન્ય પુસ્તક મળવું દુર્લભ છે.

वीरसू—(લેખક રા. રા. વિહારી, ઉપલેટા, મૂલ્ય ૦–૦–૬) વીરપુત્ર ઉત્પન્ન કરનાર વીરમાતાને ઉદ્દેશીને આ લઘુ કાવ્યમાં, શૌર્ય આદિ ગુણોથી યુક્ત ઉત્તમ પ્રજાને ઉત્પન્ન કરવા તથા કેળવવા વિવિધ છંદોમાં બોધ આપ્યો છે.

तिलक केस— (પ્રસિદ્ધકર્તા ડૉ. એમ. એમ. રાયજી, સુરત) થોડા સમયઉપર શ્રીયુત તિલકઉપર મુંબઇમાં ચાલેલા કેસનો સવિસ્તર વૃત્તાંત આ પુસ્તકમાં આપ્યો છે.

शक्ति—(તંત્રી ડૉ. એમ. એમ. રાયજી, સુરત; વાર્ષિક લવાજમ રૂ. ૧–૮–૦) થોડા સમયથી વૃદ્ધિને પામતી રાજકીય જાગ્રતિના પરિણામમાં આ સાપ્તાહિક પત્ર પ્રકટ થયું છે. તેમાં આવતા લેખો વિદ્વત્તા ભરેલી રીતે લખાય છે, તથા તેની પ્રત્યેક પંક્તિમાં સ્વદેશાનુરાગની તીવ્ર લાગણી દૃષ્ટિએ પડે છે.

वैराग्यशतक अने ब्रह्मज्ञान—(પ્રસિદ્ધ કરનાર રા. રા. હરજીવન ત્રિભુવન ત્રિપાઠી, ભુજ; મૂલ્ય રૂ. ૧–૪–૦) આ ગ્રંથમાં શ્રીભર્તૃહરિકૃત વૈરાગ્યશતકના, મૂળ સંસ્કૃત શ્લોક, તેમનું પંજાબના પ્રસિદ્ધ કવિ હરિદયાળે હિંદી ભાષામાં કરેલું પદ્યાત્મક ભાષાંતર, તેના ઉપરથી ગુજરાતી ભાષામાં વિવિધ છંદોમાં પ્રસિદ્ધકર્તાએ કરેલું ભાષાંતર, તથા અંતના ભાગમાં વૈરાગ્ય અને બ્રહ્મજ્ઞાનસંબંધી અનેક શાંતરસપ્રધાન પદ્યોનો સમાવેશ કરવામાં આવ્યો છે. મુમુક્ષુઓને આ ગ્રંથ ઉપયોગી છે.

प्राणीहिंसा अने प्राणीखोराकनिषेधक—(રચનાર રા. રા. મોતીલાલ મનસુખરામ શાહ, જૈનહિતેચ્છુ ઓફીસ, અમદાવાદ, મૂલ્ય (કાચું પુંઠું) ૦–૫–૦, (પાકું પુઠું) ૦–૭–૦) પ્રાણીઓની હિંસા કરવી, તથા તેમના માંસનો આહારતરીકે ઉપયોગ કરવો, એ કેટલું અયોગ્ય તથા હાનિકારક છે, તથા વનસ્પતિઆહાર એ માંસાહારકરતાં કેટલો શ્રેષ્ઠ છે, એ આ

ગ્રંથમાં વિવિધ યુક્તિથી, તથા આર્યઅનાર્ય શાસ્ત્રોનાં તથા વિદ્વાનોનાં પ્રમાણભૂત વચનોવડે સિદ્ધ કર્યું છે. પરદેશીઓના સહવાસથી તથા તેમની લુલી દલીલોથી મોહાંધ થઇ જેઓ વનસ્પતિઆહારકરતાં માંસાહારને શ્રેષ્ઠ માને છે, તેમને આ ગ્રંથ વાંચવાથી પોતાના વિચારો કેટલા ભૂલભરેલા છે, તે સહજ સ્પષ્ટ થશે.

સતી સ્ત્રીઓનાં લક્ષણો—(રચનાર રા. રા. મણિલાલશર્મા, ડુવા) સતી સ્ત્રીઓનાં લક્ષણોને વર્ણવનાર આ લઘુ લેખ, વ્યવસ્થાપક, આનંદાશ્રમ, ખીલખા, એ સ્થળે પત્ર લખવાથી ધર્મજિજ્ઞાસુ સ્ત્રીઓને વિનામૂલ્યે મળે છે.

प्रकीर्ण विचारसंग्रह.

—પ્રત્યેક મનુષ્યને પોતે જે ઉદ્યોગ કરતો હોય તેમાંથી પ્રસંગોપાત્ત થોડી થોડી વિશ્રાંતિ લેવાની જરૂર છે, જીવતાસુધી પોતાને પ્રામ અખંડ ઉદ્યોગ કર્યાં કરવો, એ તનના તથા મનના બળનો ક્ષય કરનાર છે. વર્ષમાં ઓછામાં ઓછું એક વાર પણ પ્રત્યેક મનુષ્યે પોતાનો નિત્યનો ઉદ્યોગ છોડી દઇને આનંદને આપનારી વિશ્રાંતિ લેવી જોઇએ. જેઓ આમ નથી કરતા, તેમને કુદરત વિશ્રાંતિ લેવાની ફરજ પાડે છે, અર્થાત્ તેમને કોઇ મોટો મંદવાડ આવે છે, અને પછી તેમને ચાર પાંચ માસ ખાટલામાં વિશ્રાંતિ લેવી પડે છે. અખંડ કામ કરનાર અને વિશ્રાંતિ નહિ લેનારનું શરીર ઘસાતું જાય છે, માનસિક શક્તિઓ દુર્બળ થતી જાય છે, અને પ્રસન્નતા ન્યૂન થવા માંડે છે.

—મનુષ્યોને કામથી વિશ્રાંતિ લેવાની અત્યંત અગત્ય હોવાથી જ તહેવારોની યોજના કરવામાં આવી છે. આમ છતાં રજાના દિવસોમાં પણ ઘણા વિશ્રાંતિ ન લેતાં કામ કર્યાં જ કરે છે. ગમે તેવું ઉત્તમ કામ હોય તથા રસવાળું હોય, તોપણ વિશ્રાંતિ લીધા વિના જો તે અખંડ કરવામાં આવે છે તો સમય જતાં શરીર અને મન અકળાઇ જાય છે, તે જુલમગાર રાજાથી કંટાળેલી પ્રજાની પેઠે બંડ કરી ઉઠે છે, અને આપણને તેનો વાજબી સાથે બદલો આપે છે.

—વિશ્રાંતિ લેવાનો અર્થ કેવળ આળસુ થવું, એવો નથી, પરંતુ જે કામ નિત્ય આપણે કરતા હોઇએ, તેને બદલે તદ્દન જુદા પ્રકારના થોડા શ્રમવાળા કામમાં તનને અને મનને જોડવાં.

—કામ મનુષ્યનો ક્ષય કરતું નથી, પણ ઘાંચીના બળદની પેઠે એકના એક ચીલામાં નિત્ય ફર્યા કરવાથી મનુષ્યનો મરો થાય છે.

—માસમાં બે ચાર દિવસ સઘળાં કામો છોડી દઇને કોઇ નદીતટે આવેલાં ગામોમાં અથવા રમ્ય સ્થળોમાં આનંદને માટે જવું જોઇએ. આમાં કરેલો ખર્ચ, વિશ્રાંતિ ન લેવાથી જે મંદવાડ આવે છે, તેમાં ખર્ચ થાય છે, તેના કરતાં હમેશાં ઓછો થાય છે, એટલું જ નહિ પણ તે ખર્ચ તન, મનનું બળ વધારનાર હોવાથી ખરું જોતાં, ઉગી નીકળે છે.

—બહાર જઇ શકવાની અનુકૂળતા ન હોય તેમણે પોતાના ઘરમાં પણ વિશ્રાંતિ લેવી જોઇએ. બાજી, ગંજીફો, શેતરંજ વગેરે રમતો વિશ્રાંતિ મળવામાટે જ શોધી કાઢવામાં આવી છે. આવી રમતો કુદરતી જાણતી હોય તેમણે સંગીતકલા, ચિત્રકલા કે એવી જ કોઇ વિદ્યા

શીખવામાં ચિત્તને જોડીને, પ્રાપ્ત ઉદ્યોગમાંથી મનને કાઢીને તેને વિશ્રાંતિ આપવી જોઇએ.

—એકની એક સ્થિતિ મનને કંટાળો આપે છે: આથી બુદ્ધિમાને પોતાના ઘરની સ્થિતિ પણ વારંવાર બદલ્યા કરવી. પ્રસંગે પ્રસંગે નિત્ય કરવાનું કામ છોડી દઇને ઘરના સામાનની ફેરફારી કરી નાંખવી. પલંગ, પેટીઓ, કબાટો વગેરે જે જગાએ નિત્ય રહેતાં હોય ત્યાંથી તેમને બદલીને બીજે સ્થળે ગોઠવવાં. સુવાનો ઓરડો બને તો બદલી નાંખવો. પ્રત્યેક ખંડની વ્યવસ્થા બદલીને જૂદા પ્રકારની કરી નાંખવી. સરસામાનની વ્યવસ્થા ઉત્તરની દક્ષિણ કે પશ્ચિમ કે પૂર્વની કરી નાંખવી. ઘરનો રંગ ધોળો હોય તો પીળો કરવો, પીળો હોય તો લાલ કરવો, લાલ હોય તો વાદળી કરવો. ગોદડાં, રજાઇઓ, બિછાનાં વગેરે સઘળું જ બદલી નાંખવું. આહારમાં પણ ફેરફાર કરી નાંખવો. જાણે કોઇ નવી જ જગાએ ગયા હોઇએ, તેમ બને તેટલો સઘળામાં ફેરફાર કરી નાંખવો.

—આ પ્રકારે તનમનના વ્યાપારોને બદલીને પછી પ્રસંગે પ્રસંગે શરીરનાં અને મનનાં સઘળાં જ કામ અટકાવી દેવાની પણ વિશ્રાંતિ લેવી. બપોરે જમીને મેદાનમાં કોઇ વૃક્ષતળે કે ઘરમાં ખુલ્લી હવામાં બને તેટલાં ઓછાં વસ્ત્રો રાખીને નિરાંતે ઉંઘવું. જાણે જગત્ ત્રિકાળમાં થયું જ નથી, એમ માની સઘળી ચિંતાઓને છોડી દઇને નિશ્ચિંતપણે ઉંઘવું. ઉંઘવાની ઇચ્છા ન હોય અને કાંઇ વાંચવું હોય તો તેમ કરવું, પણ જે વાંચો તે આનંદને ઉપજાવનારૂં અને વૃત્તિને શાંત કરનારૂં હોવું જોઇએ. વૃત્તિને ઉકાળે ચઢાવે એવું અથવા તેને પરિશ્રમ પહોંચાડે એવું તે ન હોવું જોઇએ. મિત્રોની સાથે રમવાની કે હરવાફરવાની અનુકૂળતા હોય તો તેમ કરવું. જે કામ કર્યાવિના છુટકો જ ન હોય તેટલું જ કામ આવા વિશ્રાંતિના દિવસોમાં કરવું અને બાકીના સમયમાં, ખાવું, પીવું, ઉંઘવું, હરવું, ફરવું, અને નિશ્ચિંતપણે પડ્યા રહેવું. સ્મરણમાં રાખજો કે જે કામ કર્યાવિના છુટકો જ ન હોય તે કામ કરવું, એવું ઉપર કહ્યું છે, તે નિત્યનું કરવાનું કામ નહિ; પણ તેનાથી જુદું તે દિવસે ખાસ કોઇ કામ કરવાનું આવી પડ્યું હોય, અને જે કરવાનું તમને ગમતું હોય તેવું જ કામ કરવું.

—જ્યારે જ્યારે તમારૂં શરીર તથા મન તમને શ્રમિત જણાય ત્યારે આવી વિશ્રાંતિ લેજો. આ દીપોત્સવીના દિવસમાં નિત્ય કરવાનું સઘળું કામ છોડી દેઇ, સઘળી ચિંતાથી મુક્ત રહી આનંદથી રહેજો. નવીન વર્ષમાં તમને અધિક કામ કરવાનું શરીરબળ તથા મનોબળ પ્રાપ્ત થયેલું જણાશે.

યોગિની.

(અનુસંધાન ગયા અંકના પૃષ્ઠ ૪૩૧ થી)

હે દેવિ ! આ કહીને મારે તને જે સ્પષ્ટ કરવાનું છે તે એ છે કે આ વિશ્વમાં જે કંઇ બને છે, તે આપણી સ્થૂલ દૃષ્ટિથી આપણને અયોગ્ય અને અહિતકર પ્રસંગે ભાસે છે, પરંતુ વિશ્વવ્યવસ્થાપક સત્તાની દૃષ્ટિથી તે તેમ હોતું નથી.

જે વસ્તુ એકનું અહિત કરનારી હોય છે, તે જ વસ્તુ અન્યનું હિત કરનારી હોય છે. એવી કોઇ પણ વસ્તુ નથી, જે કોઇનું કોઇ પ્રકારનું પણ હિત કરનારી ન હોય. આપણી દૃષ્ટિથી

આ વસ્તુ સારી છે, અને આ ખોટી છે, એમ આપણે કહીએ તો તે યોગ્ય છે, પરંતુ આપણને ખોટી જણાતી વસ્તુનું વિશ્વમાં અસ્તિત્વ જ ન હોય, એવું ઇચ્છવું એ અયોગ્ય છે. ઘાસ એ આપણી દૃષ્ટિથી ખાવાયોગ્ય પદાર્થ નથી; પરંતુ તેથી પશુઓને પણ તે ખાવા યોગ્ય નથી, એમ નિશ્ચય કરી બેસવું એ ભારે ભૂલ છે. વિષ્ઠા જેવા દુર્ગંધમય પદાર્થોથી આપણને ત્રાસ અને ગ્લાનિ ઉપજે, એ સ્વાભાવિક છે. પણ તેમાં જ ઉત્પન્ન થનારા અને તે વડે વૃદ્ધિને પામનારા અસંખ્ય કીડાઓને તેમાં આનંદ ભાસતો જોઇને આપણે ક્લેશ શા માટે કરવો જોઇએ? તે દુર્ગંધમય પદાર્થોમાંથી તે કીડાઓને બહાર કાઢી અત્તરના કુંડમાં મૂકવાથી શું તેમનું હિત કરેલું ગણાશે?

એક વિરાગવાન્ સદાચારી પુરુષની દૃષ્ટિથી હાલનાં નાટકો દોષની વૃદ્ધિ કરનાર ગણાય તો તે યોગ્ય છે, પણ તે કોના દોષની વૃદ્ધિ કરનાર? જેને પોતાનું અંતઃકરણ દૈવી સંપત્તિવાળું ઈશ્વરપરાયણ કરવું છે તેના કે અન્યના? અફીણ એ જેનો આહાર નથી તેના તે પ્રાણ હરે, પણ જેનો તે આહાર છે, એવા અફીણમાં ઉછરેલા કીડાના તે કેવી રીતે પ્રાણ હરશે?

આ જગતમાં પામર, વિષયી, મુમુક્ષુ અને મુક્ત એવા ચાર પ્રકારના પુરુષો છે, તેમાં વિષયીનો અધિકાર પામરથી ચઢીયાતો છે, મુમુક્ષુનો વિષયીથી ચઢીયાતો છે, અને મુક્તનો મુમુક્ષુથી ચઢીયાતો છે. વિષયી જે ક્રિયાઓ કરે છે, તે મુમુક્ષુ અને મુક્તની દૃષ્ટિથી દુઃખદ અને હાનિ કરનારી છે, પરંતુ પામરના હિતને તે સાધનારી છે. વિષયીનો અધિકાર પામરથી ઉંચો હોવાથી પામર, વિષયીની ક્રિયાઓ કરે છે તો તેથી તેને હાનિ ન થતાં લાભ જ થાય છે. વિષયીની ક્રિયાઓ મુમુક્ષુ તથા મુક્તના અધિકારની ન હોવાથી તે કરવાથી તેમનું અહિત થવું સંભવે છે, પણ પામરનું અહિત થવું સંભવતું નથી.

આ પ્રમાણે નાટકો મુમુક્ષુના તથા મુક્તના હિતને સાધનારાં ન ગણીએ તો તેમાં વિરોધ લેવા જેવું નથી, પણ પામર તથા વિષયીના હિતને સાધનારાં પણ તે નથી, એમ નિશ્ચય કરી બેસવું, તે યોગ્ય નથી. જેમ ઘાસનો સિંહને અધિકાર ન હોવાથી ગમે તેટલો લંઘન થયા છતાં પણ તે તેને ખાતો નથી, તેમ નાટકોનો જેને અધિકાર નથી, એવા મુમુક્ષુઓને નાટકોના મંડપમાં બેસાડ્યા છતાં પણ તેનાથી સ્પર્શ થતો જ નથી. અન્ય જેઓ તેના પ્રતિ આકર્ષાય છે, તેઓ તેના અધિકારી હોવાથી જ તેના પ્રતિ આકર્ષાય છે. નિર્દોષને નાટકો દોષવાન્ કે દુરાચારી કરતાં જ નથી. પણ જેઓ ઉતરતા અધિકારવાળા છે, તેમનામાં સંતાઇ રહેલા ઉતરતા અધિકારને તેઓ બહાર આણે છે, અને બહાર આણીને પણ પરિણામે તેમને બગાડતાં નથી, પણ દોષનાં દુઃખોનું તેમને ભાન કરાવીને તેમનું હિત સાધે છે.

નાટકોએ લોકોને ખરાબ કરી નાંખ્યા, એવું જેઓ કહે છે, તેઓને 'ખરાબ કરી નાખવામાં આવેલા લોકોના અંતઃકરણનું સ્વરૂપ જ જાણવામાં હોતું નથી. શું તેઓ પૂર્વે સાધુ હતા, અને સદ્‌ગુણોના ભંડાર હતા, અને આ નાટકોએ તેમના તે સદ્‌ગુણોનો નાશ કરી નાંખ્યો? તેઓનાં અંતઃકરણનો અધિકાર નાટકો જોવાપૂર્વે ઉંચો હતો જ નહિ. નાટકો જોયા પૂર્વે પામરત્વ અથવા વિષયીત્વ જ તેમના અંતઃકરણમાં હતું, અને તેથી જ તેઓનું તેમના પ્રતિ આકર્ષણ થયું છે. જો આમ છે તો પાછી નાટકોથી તેઓ ભ્રષ્ટ થયા છે, એ કહેવું કેટલું પાયાવિનાનું છે? વળી તેઓ થોડા ભ્રષ્ટ હતા, અને નાટકોએ તેમને અધિક ભ્રષ્ટ કર્યા, એમ કહેવું અને માનવું પણ તેટલું જ ભૂલભરેલું છે. સદ્‌ગુણ જ્યાં સુધી કસોટીએ ચઢીને નિર્ભેળ

રૂપે પ્રકાશેલો સિદ્ધ થયો નથી હોતો ત્યાં સુધી તે સદ્‌ગુણ ગણાતો જ નથી. સદ્‌ગુણને કસોટીએ પુનઃ પુનઃ ચઢવાની અને પોતાની દઢતા સિદ્ધ કરી આપવાની અગત્ય છે; અને જ્યાં સુધી વિવિધ લાલચોના મધ્યમાં તેને આણવામાં આવતો નથી ત્યાં સુધી તેની દઢતા કદી પણ વૃદ્ધિને પામતી નથી. પામર અને વિષયી મનુષ્યોનું, તત્ત્વજ્ઞાન કે વિરાગનાં વિચારો હિત કરનાર નથી; તેમનું હિત કરનાર તો વિષયો જ છે. વિષયોના ઉપભોગવડે, પુનઃ પુનઃ ઉપભોગવડે, તેમની દુઃખરૂપતાનું ખરૂં ભાન થયાવિના વિરાગનો કે તત્ત્વવિચારનો ઉપદેશ તેમને માટે નિષ્ફળ છે. ઇંદ્રને વિરાગનો ઉપદેશ આપતાં દધીચિ ઋષિની કેવી દશા થઇ હતી; તે શું પ્રિય દેવિ! તે દિવસે આત્મપુરાણમાંથી આપણે નહોતું વાંચ્યું? જેના અધિકારની જે વસ્તુ છે તે જ તેને આપવામાં તેનું હિત રહ્યું છે. અધિકારથી ઉપરની વસ્તુ અધિકારહીનને આપવા જતાં તેનું હિત સધાતું નથી, એટલું જ નહિ, પરંતુ આપનારનો શ્રમ અને આપેલી વસ્તુ ઉભય નિષ્ફળ જાય છે.

હાલનાં નાટકોની પ્રજા અધિકારી હોવાથી જ તેઓ ટકી રહ્યાં છે. પ્રજાનો જો હાલનાં નાટકોમાટે અધિકાર ન હોત તો તેઓનું આયુષ્ એક ક્ષણ પણ ટકી રહેવું કઠિન થઇ પડત. બ્રાહ્મણોના મહોલ્લામાં ખાટકીએ પોતાની દુકાન કરેલી કદી સાંભળી છે? જ્યાં જેનો ઉપયોગ હોય છે, ત્યાં જ તે વસ્તુ સ્થિતિ કરીને રહે છે. હાલનાં નાટકોનો હાલની પ્રજાને ઉપયોગ છે, માટે જ તેઓ ટકયાં છે. તેઓના ટકવાથી આપણે વ્યર્થ રૂધિર બાળવાનું પ્રયોજન નથી. તને આજનું નાટક જોઇ ત્રાસ આવ્યો, એમાં આશ્ચર્યજેવું કશું જ નથી. તને ત્રાસ આવવો જોઇતો જ હતો. કારણકે તારો અધિકાર આજના નાટકમાં ભજવાયલા રસથી ઘણો જ ઉંચો છે. પરંતુ તારા જેવો અધિકાર જેમને નથી આવ્યો તેમની પાસેથી પણ તારા અધિકારની ક્રિયાઓ તું ઇચ્છે તે શી રીતે બને?

ધારો કે આ નાટકોની રંગભૂમિમાં, નાટકોને સ્થાને આપણે ગીતાની કે ઉપનિષદ્‌ની કથાઓ કરાવીએ તો શું તું ધારે છે કે તે ખીચોખીચ ભરાયલા નાટકગૃહમાં પાંચ ખુરશીઓ પણ ભરાય? આજે ત્યાં આવેલા મનુષ્યોમાંથી તો ભાગ્યે જ કોઇ ત્યાં આવે! આ શું બતાવે છે? એ જ કે આ મનુષ્યોને નાટકો જ જોઇએ છે; તે તેમના અધિકારની વસ્તુ છે, અને તેથી જ તે તેમને મળી છે.

પણ તું કહીશ કે નાટકોને બદલે ગીતાની કથા થતી રહે, અને તેથી ત્યાં કોઇ નહિ આવે, તોપણ તેમાં હાનિ શી? પણ આવા શૃંગારમય પ્રસંગો જોવાથી મનુષ્યોની વૃત્તિઓ બગડતી તો અટકશે? પણ તારૂં એ ધારવું ભૂલભરેલું છે. આ નાટકોના અધિકારવાળા મનુષ્યોને નાટકો જોવા મળે છે, એ જ સારૂં છે. જો તેમને તે નહિ મળે તો તેમની પ્રીતિના વિષયો મેળવવા તે બીજા રસ્તાઓ શોધી લેશે, અને તેમ થતાં જનમંડલને આજના કરતાં પણ વધારે હાનિ થશે. હાલ તો નાટકોવડે તેમની વૃત્તિઓ સંતોષાય છે, તેથી તેઓ બીજા કોઇ આડા રસ્તાઓ લેતા નથી. તેઓનો રાત્રિનો સમય નાટકો જોવામાં અને દિવસે ઉંઘવામાં જાય છે; આથી તેઓને ઉન્મત્ત થવાનો બહુ ઓછો સમય મળે છે, પણ જો નાટકો ન હોય તો આ વધેલા સમયને ગાળવામાટે તેઓ કોઇ બીજા જ વિષયોને શોધે અને તેમ થતાં 'નવરો મનુષ્ય નખોદ વાળે' એ જનકથનપ્રમાણે થયાવિના રહે જ નહિ. આ વગેરે વિચારથી તને સમજાશે કે, હાલનાં નાટકો જેવાં અનર્થ કરનારાં કેટલાક સજ્જનો માને છે, તેવાં

તે અનર્થ કરનારાં નથી, પરંતુ અલ્પાય માર્ગે વિષયને પ્રાપ્ત કરવા મથનાર મનુષ્યને કાંઇક ઓછા દોષદ્વારા વિષયને પ્રાપ્ત કરી આપનાર હોવાથી હિત કરનારાં છે.

વળી એક બીજો વિચાર પણ આ સ્થળે કરવાયોગ્ય છે. આ સૃષ્ટિમાં કેટલાક જીવો પશુસૃષ્ટિમાંથી માનવસૃષ્ટિમાં આવ્યા હોય છે. પશુસૃષ્ટિમાં જે વિષયો ભોગવવાના હોય છે, તેના કરતાં માનવસૃષ્ટિમાં જે વિષયો ભોગવવાના હોય છે, તે ઉંચા પ્રકારના હોય છે. માનવસૃષ્ટિના આ વિષયો તત્ત્વદૃષ્ટિથી ત્યજવાયોગ્ય છતાં પશુસૃષ્ટિના જીવોનો અધિકાર વધારનારા હોય છે અને તેથી પશુસૃષ્ટિમાંથી માનવસૃષ્ટિમાં આવેલા જીવોને તે ત્યજવા યોગ્ય નથી, પણ સેવવાયોગ્ય જ હોય છે. આ વિચારથી પશુસૃષ્ટિમાંથી મનુષ્યસૃષ્ટિમાં આવેલા જીવોનું હાલમાં ભજવાતાં નાટકોજેવા નિકૃષ્ટ પ્રકારના વિષયોથી અહિત થતું નથી, પણ હિત જ થાય છે, અને આથી આ નાટકોનો સદ્વિવેકીઓએ ઉચ્છેદ કરવો યોગ્ય નથી.

પ્રિય દેવિ ! આખી સૃષ્ટિમાં ઉંચા પ્રકારનું જ સર્વને જોવાની ઇચ્છા કરવી, એ સૃષ્ટિના નિયમનું અજ્ઞાન જ સૂચવે છે. તામસ, રાજસ, અને સાત્વિક એવા ત્રણ પ્રકારના મનુષ્યો હોવાથી સર્વને જ એક સરખા વિષયોપ્રતિ અભિરુચિ કયાંથી હોય ? નાટકોનો જગત્માંથી નાશ કરી નાંખવામાં આવે તો આ રાજસ તામસ મનુષ્યોને તેમના વિષયો આપવાનાં કોઇ બીજાં દ્વાર ઉઘાડવાં જ જોઇએ. અને તે બીજાં દ્વાર હાલનાં નાટકોકરતાં ભાગ્યે જ સારાં હોવાનાં. તેથી પ્રિય દેવિ ! જે છે તે જ બહુ યોગ્ય છે.

વળી હું નાટકને પ્રીતિથી જોતો હતો, તે જોઇને તને આશ્ચર્ય થયું હતું, પરંતુ પામર અને વિષયી મનુષ્યો જે દૃષ્ટિથી નાટકને જોતા હતા, તે દૃષ્ટિથી હું કંઇ નાટક જોતો ન હતો. જેમ મધમાખી ગમે તે પુષ્પમાંથી મધને ચુસી લે છે, તેમ આ જગત્માં તત્ત્વદૃષ્ટિવાળા સારગ્રાહી પુરુષો પ્રત્યેક પ્રસંગમાંથી સારને જ ગ્રહણ કરે છે. ખરું છે કે હાલનાં નાટકોમાંથી ઉત્તમ પ્રકારના સારને ગ્રહણ કરવામાં બહુ સૂક્ષ્મ બુદ્ધિની અગત્ય છે; અને તેથી સર્વથી તે બની શકે તેવું નથી જ, તોપણ આ જગત્માં સારા અને નઠારા પ્રસંગોનો સઘળા મનુષ્યોને સર્વદા સંબંધ થયા કરતો હોવાથી સારગ્રાહી દૃષ્ટિને પ્રાપ્ત કરવાની પ્રત્યેક મનુષ્યને અગત્ય છે. સામાન્ય મતિને નિકૃષ્ટ જણાતા પદાર્થોમાં પણ ઘણી વાર ઉત્તમ તત્ત્વ રહેલું હોય છે, તેથી નિકૃષ્ટ જણાતા પદાર્થોનો સંબંધ થતાં સદ્વિવેકીએ કેસરપપુની પેઠે નાસાનાસ કરવાનું કશું જ કારણ નથી, પણ ધૈર્યથી તેમાં રહેલા તત્ત્વને શોધવાપ્રતિ જ લક્ષ રાખવું જોઇએ. રસ્તામાં રઝળતાં ચીંથરાને નિકૃષ્ટ ગણીને વિજ્ઞાનવિદોએ ત્યજી દીધાં હોત તો તેઓ તેમાંથી ખાંડ જેવો આહારનો પદાર્થ શી રીતે શોધી શકત ! અથવા વિષ્ટાજેવા દુર્ગંધ પદાર્થમાંથી તેઓ સુગંધ શી રીતે આકર્ષી શકત ? વળી તું જાણે જ છે કે આપણે જે રસવિદ્યાનો અભ્યાસ કરીએ છીએ તેમાં જેમાંથી રસ પ્રાપ્ત કરાય છે, એવો આપણો પદાર્થ કેવો નિકૃષ્ટ પ્રકારનો છે ! લોકો તેના ઉપર થુંકે છે, અને તેને પગતળે ચગદી નાંખે છે, તથાપિ મહાજનો કહે છે કે તેમાં આપણી પૃથ્વીજેવી અસંખ્ય પૃથ્વીઓ પ્રાપ્ત કરી શકાય એવું મહા મૂલ્યવાન રત્ન રહેલું છે, આમ નિકૃષ્ટતામાં પણ ઉત્કૃષ્ટતા શોધકને જડી આવવાનો પૂર્ણ સંભવ છે, કારણ કે નિકૃષ્ટતા અને ઉત્કૃષ્ટતા એ સર્વનું અધિષ્ઠાન અથવા આધાર પરમાત્મા છે. તેથી બુદ્ધિમાનનું કર્તવ્ય છિદ્રને શોધવાનું નથી, પણ સારગ્રાહી થવાનું છે. આ પ્રકારના વિચારથી પ્રિય દેવિ ! જો કે આજના નાટકમાં એક પક્ષથી પણા દોષો હતા, તોપણ તે સર્વમાંથી આપ

આવું જ્ઞાન કરી મેં સારપ્રતિ જ મારી દૃષ્ટિ સ્થાપી હતી, અને તેથી મને તેમાં આનંદનું ભાન થયું હતું.

અમારી વાત આટલે સુધી ચાલી એટલામાં બગી અમારા ઘરઆગળ આવી પહોંચી, અને તેથી અમે નીચે ઉતર્યાં. ઘરમાં પ્રવેશ કરતાં યોગિનીએ કહ્યું, ભગવન્! આપને મેં વ્યર્થ પરિશ્રમ આપ્યો છે, તેની ક્ષમા કરજો. આપના વિચાર, બહુ પ્રૌઢ અને મનન કરવાયોગ્ય છે, અને તેથી મારા અંતઃકરણનું ઘણું સમાધાન થયું છે. આ પછી રાત્રિ વિશેષ ગયેલી હોવાથી અમે અધિક વાતચીત અટકાવી નિદ્રાવશ થયાં.

(અપૂર્ણ)

આરોગ્ય સ્થિર રહેવા માટે કેટલા ઉપવાસ કરવા.

પ્રત્યેક મનુષ્યે પોતાનું આરોગ્ય સ્થિર રહે એટલા માટે દરેક મહિનાના અંતમાં અથવા આરંભમાં બે ઉપવાસ કરવા જોઇએ. આ ઉપવાસમાં માત્ર ટાઢું જળ જ પીવું, (બરફ નાંખેલું નહિ. (અન્ન, ફળ, ફળનો રસ, દુધ, ચાહા કે એવું કશું જ ખાવું કે પીવું નહિ. જળ પાંચ શેરથી સાત શેરસુધી આખા દિવસમાં થઇને પીવું. ભુખ્યા પેટે જળ પીવાથી હાનિ થાય છે, એ વિચાર ખરો નથી. નાને ઘુંટડે એક પવાલુ પ્રત્યેક કલાકે પીવાથી લાભ જ થાય છે. બે બે માસે લાગટ ચાર કે પાંચ ઉપવાસ કરવા, એ અધિક લાભ કરનાર છે. પ્રત્યેક વર્ષે જેમનાથી બની શકે તેમણે વિશ અથવા ત્રિશ દિવસના અખંડ ઉપવાસ કરવા. આમ કરનારનું આયુષ્ વિશથી ત્રિશ વર્ષ વધે છે. વળી તેથી મગજ સ્વચ્છ થાય છે. પ્રત્યેક ધર્મના મહાપુરુષોએ અંતઃકરણની શુદ્ધિને માટે લાંબા ઉપવાસ કર્યાં છે. બુદ્ધ શાક્યમુનિએ ચાળીશ દિવસના ઉપવાસવડે દિવ્ય જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરેલું પ્રસિદ્ધ છે. ઇસુ ખ્રિસ્તે પણ તે જ પ્રમાણે આ ૪૦ દિવસના ઉપવાસ કર્યાં છે. મહમદ પેગંબરે પણ એક માસથી અધિક ઉપવાસ કર્યાં છે. ધ્રુવ વગેરે ભક્તોએ પણ દીર્ઘ કાળના ઉપવાસ કર્યાં છે. ઉપવાસથી તન, મન, મતિ સર્વની જ શુદ્ધિ થાય છે, તથા તેઓ બળવાન્ થાય છે.

લાંબા ઉપવાસ કરનારે તે પૂરા થઈ રહ્યા પછી ખાવાનો આરંભ કરતાં બહુ સાવધાનતા સેવવી જોઇએ. ઉપવાસ તોડવાને દિવસે પેટ ભરીને ખાવાથી બહુ હાનિ થાય છે. આરંભમાં એક લીંબુના રસમાં થોડું પાણી તથા સાકર મેળવી તે પીવું. પછી એકાદ કલાક જવા દઈ નારંગી, દ્રાક્ષ કે એવું કોઇ ફળ ખાવું. કેળાં સારાં પાકેલાં હોય તો તે ખાવાં, પણ જે ફળ ખાવામાં આવે તે સારી પેઠે ચાવવાં જોઇએ. દુધ પીવાની ઇચ્છા હોય તો તે પણ પીવું, પણ તેને ફળના સાથે ન પીવું. બે ત્રણ દિવસ આમ ફળાહારઉપર રહેવું. પછી ધીરે ધીરે અન્ન વગેરે ખાવું.

ઘણે ઉંચેથી પાણીમાં ડુબકી મારનાર પ્રો. જેકોબ.

પ્રો. જોસેફ જેકોબ હાલ ૨૬ વર્ષની ઉમરનો છે. સોળ વર્ષ થયાં તે પાણીમાં ઘણે ઉંચેથી ડુબકી મારે છે. તેને જમીનઉપર રહેવા કરતાં પાણીમાં રહેવું ઘણું ગમે છે. સામાન્યમનુષ્યો જેટલી ઉંચાઇથી પાણીમાં ભુસકો મારતા કંપે, તેટલી ઉંચાઇથી પ્રો. જેકોબ તેની

૧૪ વર્ષની ઉમરે ભુસકો મારતો હતો. તે કહે છે કે સો અથવા તેથી પણ વધારે ફીટની ઉંચાઈ ઉપરથી, આગગાડીના જેવા વેગથી નીચે ઠંડા પાણીમાં કુદી પડવાથી શરીરમાં વિલક્ષણ પ્રકારનો આરોગ્યને વધારનારો ઝમઝમાટ થઇ રહે છે. એવો એકે દિવસ ખાલી જતો નથી કે જેમાં તેને દિવસમાં એક અથવા બે વાર આટલે ઉંચેથી ભુસકા મારવાનાં આમંત્રણ ન આવ્યાં હોય. તેણે સઉથી મોટામાં મોટો ભુસકો ૧૪૦ ફીટની ઉંચાઇથી મારેલો પ્રસિદ્ધ છે. આ ભુસકો તેણે પાંચ ફીટ ઉંડા પાણીમાં માર્યો હતો.

પ્રો. જેકોબ આરોગ્યના નિયમો પાળે છે, તે દારૂ, તમાકુ, ચાહા કે કોફીનો સ્પર્શ સરખો પણ કરતો નથી. નિત્ય પાણીમાં ભુસકા મારવાથી તેમની ગરદનના સ્નાયુઓ બહુ જ વૃદ્ધિને પામ્યા છે. તેમની સાથળના જેટલી જ તેમની ગરદન છે. તે ઘણે ઉંચેથી પડતું નાંખે છે ત્યારે સમડીની પેઠે પડે છે, અર્થાત્ પગ ઉંચા અને માથું નીચે એ રીતે પડે છે. તે કહે છે કે ૫૦ ફીટ ઉંચેથી ભુસકો મારવો, એના જેવી આનંદ આપનાર બીજી થોડી જ કસરત હશે.

સાડી એકાવન કલાક અખંડ પીયાનો વગાડનાર મી. હીલી.

મી. હીલી આરોગ્યશાસ્ત્રના નિયમોપ્રમાણે શરીરને કેળવનાર એક ઓસ્ટ્રેલીયન મલ્લ છે. તે બને તેટલી સ્વચ્છ હવાના દીર્ઘ શ્વાસ લે છે, સાદો ખોરાક ખાય છે, અને કસરત કરે છે. મગજ અને શરીર સાથે લાંબો સમય પરિશ્રમ કરવાને અશક્ત છે, એવો પ્રચલિત મત ખોટો છે, એ દર્શાવવાને તેણે મેલ્બોર્નમાં હજારો લોકોની વચ્ચે સાડી એકાવન કલાક અખંડ પીયાનો વગાડ્યો હતો. તેણે ગુરુવારે રાત્રે આઠ વાગે પીયાનાને વગાડવાનો આરંભ કર્યો હતો, અને શનિવારની રાત્રે સાડા દશ વાગે તે વગાડવાનું બંધ કર્યું હતું. તે ર્માં એક ક્ષણ પણ અટકયો ન હતો. આ સાડી એકાવન કલાકમાં તેણે કાંઇ પણ ધું ન હતું, તથા પાણી પણ પીધું ન હતું. આ સમયમાં તેણે ત્રણસેં જુદા જુદા રાગો ી ફરીને વગાડ્યા હતા. બધા થઇને હજારઉપર રાગ તેણે વગાડ્યા હતા. આરોગ્યના નિયમો ળનાર કેટલું શારીરિક તથા માનસિક કામ કરી શકે છે, તે આ ઉપરથી સિદ્ધ થાય છે.

એક હજાર કલાકમાં એક હજાર માઈલ ચાલનાર ડેન ઓલીવરી.

ડેન ઓલીવરી ચાલવાની કસરતનો ભારે શોખી છે. ચાલવાની કસરતથી થતા આનંદને ખાતર જ તે નિત્ય દશથી વિશ માઇલસુધી ચાલે છે. તેની ઉમર હાલ ૬૩ વર્ષની છે. જે ઉમરે આપણે ત્યાંના વૃદ્ધોનો મોટો ભાગ ખાટલામાં ખેં ખેં કરતો પડ્યો રહે છે, તે વયે લાકડીના ટેકા વગર મી. ઓલીવરી સીધા વાંસડાની પેઠે ટટાર ચાલે છે. ઈ. સ. ૧૮૭૪ની સાલમાં છ દિવસમાં ૫૦૦ માઇલ ચાલવું, એ અશક્ય છે, એમ મનાતું હતું. ઘણાએ તેવો પ્રયત્ન કર્યો હતો, અને તેમાં હારી ગયા હતા. ઓલીવરીએ તેમ કર્યું, અને તેમાં જય મેળવ્યો. ત્યાર પછી ઘણું ચાલવામાં એવા જણાતા અનેક મલ્લોની સાથે ઓલીવરીએ શરત બકી, અને તે સર્વને તેણે હરાવ્યા. પ્રસિદ્ધ પહેલવાન એડવર્ડ પેસન વેસ્ટન, તેમ જ એસ્ટલી બેલ્ટ પણ તેનાથી હાર્યા છે. સિનસિનેટીમાં ગયે વર્ષે તેણે પોતાના બળનો જે પ્રયોગ કરી બતાવ્યો, તે પણ વિદ્વાનોથી અત્યંત આશ્ચર્યકારક ગણાયો છે. આ પ્રયોગમાં તેને એક હજાર કલાકસુધી, દર કલાકે એક માઇલ એ રીતે હજાર

ઉપરથી જોતાં ઘણાને આ પ્રયોગ ઘણો જ સરળ ભાસે છે, પરંતુ ખરું જોતાં તે તેવો નથી, ઉત્તમ પ્રકારનું શારીરિક તેમ જ માનસિક બળ હોય છે, તથા તે સાથે અત્યંત સહનશક્તિ હોય છે, તે જ મનુષ્ય આ પ્રયોગ કરી શકે છે.

ઓલીયરી પોતે જ કહે છે કે જયારે આ પ્રયોગ મેં કરી જોયો ન હતો ત્યારે મને પણ તે ઘણો જ સરળ ભાસતો હતો. ઘણાએ તે પ્રમાણે હજાર માઇલ ચાલવા પ્રયત્ન કર્યો હતો, પણ આજ સુધી કોઇને વિજય મળ્યો ન હતો. આરંભમાં તે દશ મિનિટ ચાલી નાંખતો, અને બાકીની ૫૦ મિનિટમાં ખાવું, પીવું, ઉંઘવું વગેરે ક્રિયાઓ કરી લેતો. આ પ્રમાણે અખંડ એક હજાર કલાક ચાલીને તેણે કસરત, પથ્ય આહાર વગેરે આરોગ્યના નિયમો શરીરને કેવું સુદૃઢ કરે છે, તે જગતને દર્શાવી આપ્યું છે.

ઓલીયરી ચાહા, કોફી, દારુ, તમાકુ વગેરે ઉત્તેજક અને માદક પદાર્થો કદી ગ્રહણ કરતો નથી. વળી તે તળેલા પદાર્થો પણ કદી ખાતો નથી, કારણ કે જઠરના વિવિધ વ્યાધિઓ તેથી થાય છે, એમ તે માને છે. ધંધાતરીકે આજ સુધી તે ૯૭૦૦૦ માઇલ ચાલ્યો છે. પૂરા એક લાખ માઇલ થએ તે ધંધાથી ઉપરામ થવાનો છે. કસરતને ખાતર જ તે દરરોજ ઘણા ગાઉ ચાલે છે, અને ભાડુતી ગાડીમાં તે કદી બેસતો નથી.

રોગને નિવારવામાં રેતીનો ઉપયોગ.

ગયા આષાઢ માસના અંકમાં આ વિષયવિષે કેટલુંક લખવામાં આવ્યું હતું. અધિક જાણવાની ઇચ્છાવાળા પુરુષોને માટે ' બોસ્ટન પોસ્ટ ' નામના પત્રે રેતીનો ઉપયોગ કરનાર હેન્રી ક્લાર્ક નામના પુરુષનો વૃત્તાંત જે થોડા સમયઉપર પ્રકટ કર્યો છે, તે અત્ર લખીએ છીએ.

હેન્રી ક્લાર્ક પ્રોવિડન્સ નામના ગામમાં પાણીના ખાતામાં નોકર છે. વૈદ્યોએ તેને રેતી ખાવાની ના કહ્યા છતાં તથા તેથી અત્યંત નુકસાન થશે એવી ટોકી ટોકીને ચેતવણી આપ્યા છતાં, પોતાના વાડાની જમીનમાંથી રેતી ખોદી કાઢીને તેનો આહાર તેણે કર્યો છે, અને તેથી તેના શરીરના સઘળા રોગ નાશ પામ્યા છે, એટલું જ નહિ પણ તેની ૭૦ વર્ષની ઉમર થયા છતાં તેને પાછી જુવાની આવી છે. આથી વૈદ્યો તથા આરોગ્યવિદ્યાના સુરક્ષિમાયતીઓ સડક થઇ ગયા છે.

ગયાં ચાર વર્ષથી મી. ક્લાર્ક નિત્યની દશથી સાડાબાર તોલા રેતી ખાય છે. તે કહે છે કે આરોગ્યને આપનારો છેલ્લામાં છેલ્લો શોધી કઢાયલો આ આહારનો પદાર્થ મેં આજ સુધીમાં આશરે સાતસેં શેર ખાધો છે.

આ વિચિત્ર ખોરાક જયારે તેણે ખાવા માંડ્યો ત્યારે તેનું શરીર દુર્બળ પડી ગયું હતું, અને તેનું આરોગ્ય સંપાટાબંધ લથડી જવા માંડયું હતું.

હાલ તે નિત્ય બાર માઇલ ચાલી શકે છે, ઉંધે માથે ઉભો રહી શકે છે, અને તેના શરીરને કોઈ પણ જાતનું દરદ અથવા દુઃખ નથી.

ડૉક્ટરોએ તેને કહ્યું હતું કે સર્વ વ્યાધિને નિવારનાર આ નવું ઔષધ જો તું ખાઇશ તો થોડા દિવસમાં તારે કબરમાં સુવું પડશે. હેન્રીએ ડૉક્ટરોની આ ચેતવણીને હસી કાઢી અને નિયમિત રીતે પોતાના ઉદરમાં રેતીને નાંખવાનું જારી રાખ્યું.

તે રેતીને એકલી પણ ખાય છે, અને પાણીસાથે પણ ખાય છે. પીરટના ખબરપત્રીના દેખતાં તેણે એક શેર રેતી ભરેલી કોથળી કાઢી અને તેમાંથી ચાર નાના ચમચા ભરીને પોતાના મુખમાં નાંખ્યા. પછી થુંકથી જ્યારે તે રેતી તેના મુખમાં પલળી ગઈ ત્યારે તે તેને ગળી ગયો.

તે કહે છે કે મેં નિત્ય રેતી ખાવા માંડી ત્યારથી મારા શરીરના વજનમાં કેટલાક શેરનો વધારો થયો છે, અને જેમ સૂર્યોદયથી ઝાકળ અળપાઈ જાય તેમ મારાં ઘણાં દરદો નાબુદ થયાં છે. વળી તે કહે છે કે હું ૭૦ વર્ષને બદલે ૪૫ વર્ષનો થયો હોઉં એમ મને લાગે છે.

પ્રસિદ્ધ વૈદ્યોએ તેને કહ્યું હતું કે પહેલે દિવસે રેતી ખાવાથી તમને એવું દરદ થશે કે તમારે તે ઉલટી કરીને કાઢી નાંખવી પડશે; બીજે દિવસે જરૂરની આળી ચામડીનો નાશ થશે, અને એક અઠવાડીયું પૂરું થતાં તો તમારી સ્વારી ઠાઠડીમાં બેસીને સ્મશાનમાં પધારશે. હમણાં પ્રોવિડન્સ ગામમાં મી. ક્લાર્ક મનુષ્યના રૂપમાં ઓસ્ટ્રીચ પક્ષિ તરકે ઓળખાય છે.

ચાર પાંચ વર્ષથી તે રેતી ખાય છે. રેતી ખાવા પહેલાં લાંબા વખતથી તે ઉદરના વ્યાધિથી પીડાતો હતો. વૈદ્યો તેને મટાડી શક્યા ન હતા. પાંચ વર્ષસુધી તેણે ડોક્ટરોની દવા ખાધા કરી હતી, અને હજારો રૂપૈયા ખરાબ કર્યાં હતા.

આખરે કોઈએ તેને રેતી ખાવાને કહ્યું, અને રોજ ચાર પાંચ ઔંસ ખાવા માંડી તરત જ તેનું શરીર સુધરવા માંડ્યું. થોડી મુદતમાં તેને પૂર્ણ આરામ થઈ ગયો, અને તેની નોકરીઉપર તે હાજર થયો.

તે કહે છે કે રેતીથી સઘળા જ રોગ મટે છે, એમ હું કહેતો નથી. મને કોઈ રોગ ઓચિંતો થાય તો હું તરત ડોક્ટરની સલાહ લેવાનો; તોપણ ગમે તેમ થાય તોપણ રેતી ખાવાની તો હું છોડવાનો નહિ જ.

તે કહે છે કે તાવમાં રેતી બહુ લાભ કરે છે. એક માણસને તાવ આવ્યો હતો. ડાક્ટરે તેને ખાટલામાં સુવાડ્યો, તેના પગઆગળ ધગધગતી સગડી રાખી, માથા ઉપર જરો ભરેલા બરફની કોથળી મૂકી અને પછી તેને દોઢપાશેર રેતી ખવડાવી. તેનો તાવ છ કલાકમાં ઉતરી ગયો. ત્યાર પછી હજી સુધી તેને કોઈ દિવસ તાવ આવ્યો નથી. દરેક જાતની રેતી સારી છે, પણ ગોળ રેતી સહુથી ઉત્તમ છે. રેતીની સાથે એક પવાલું પાણી પીવું એ લાભકારક છે. હું રોજ બાર માઇલ ચાલી શકું છું, અને મને તે જરા પણ જણાતું નથી. હું દારૂ કે તમાકુ હવે પીતો નથી. નાનો હતો ત્યારે જેમ હું ઊંધે માથે ઉભો રહેતો તેમ આજે ઉભો રહું છું, અને આ બધા લાભ મને રેતીથી થયા છે.*

---

* ગોળ રેતી ક્યાં મળે છે, એવો પ્રશ્ન કેટલાક વાચકોતરફથી અમને કરવામાં આવ્યો હતો, તેમને જણાવવાનું કે The Dr. M. Windsor Laboratory 1 Oxford Terrace, Boston, Mass. એ સ્થળે પત્ર લખવાથી ગોળ રેતી મળશે. પચીસ સેન્ટ (આશરે બાર આના) ની અર્ધો પાઉન્ડ અથવા એક ડોલર (ત્રણ રૂપિયા બાર આના) ની ત્રણ પાઉંડ એ ભાવે મળે છે.

श्रीसिद्धेश्वर.

मनुष्य प्रयत्नथी पोताने जेवो धारे छे, तेवो ज करी शके छे.

॥ ॐ श्रीं ॥

जेनुं चित्र आपणे मनमां अखंड आरूढ राखी रहीए छीए, ते परिणामे आपणा बाह्य जीवनमां आपणने प्रत्यक्ष थाय छे.

પૂર્વે પ્રતિપાદન કરવામાં આવેલા માનસ શાસ્ત્રના સિદ્ધ નિયમનો આ નિયમ બંધુ છે. તે નિયમ એ હતો કે આપણા મનમાં જેનું ચિત્ર પ્રધાનપણે રમ્યા કરતું હોય છે, તેનાં અનુસાર જ આપણા સઘળા વિચાર ઘડાય છે. આ નિયમ એ સૂચવે છે કે આપણા મનમાં રમ્યા કરતાં માનસિક ચિત્રોપ્રમાણે જ આપણું સમગ્ર બાહ્ય જીવન નિત્ય રચાયા કરે છે. આપણા મનમાં રમણ કરતાં ચિત્રોજેવા જ આપણા વિચારો હોય છે, અને જેવા આપણા વિચારો હોય છે, તેવી જ આપણી બુદ્ધિ, ઉદ્દેશ તથા વર્તન હોય છે; અને આપણે શું સિદ્ધ કરી શકીશું, અથવા ભવિષ્યમાં આપણે કેવા થઇશું અને શું શું પ્રાપ્ત કરી શકીશું, તેનો નિર્ણય આપણા બુદ્ધિબળ, ઉદ્દેશ અને વર્તનઉપરથી જ કરી શકાય છે.

એવો એક નિયમ છે કે જેવી આપણી આંતર સૃષ્ટિ હોય છે, અર્થાત્ જે પ્રકારનું આંતર જીવન આપણે ગાળતા હોઇએ છીએ તે પ્રમાણેની જ વસ્તુઓ આપણા બાહ્ય જીવનમાં આપણા પ્રતિ આકર્ષાઇ આવે છે. આપણે પોતે લોહચુંબકજેવા છીએ, અને જેમ લોહચુંબક લોહને પોતાના પ્રતિ આકર્ષે છે, તેમ આપણે જેવા હોઇએ છીએ તેવા જ પદાર્થોને આપણે આપણા પ્રતિ આકર્ષીએ છીએ.

આપણા શરીરમાં હું એવું અભિમાન ધરનાર જે છે, તેને જ આ સ્થળે લોહચુંબકની ઉપમા આપી છે. એ હુંમાં આપણા શરીરમાં ક્રિયા કરતાં સઘળાં સામર્થ્યોનો, વૃત્તિઓનો, ઇચ્છાઓનો, ઉદ્દેશોનો, વિચારોનો અને આપણી સઘળી માનસિક સ્થિતિઓનો સમાવેશ થાય છે. આજસુધીમાં આપણા જીવાત્માએ જે જે સ્વભાવસત્તાને તથા કર્મસત્તાને પોતા-

નામાં પ્રકટ કરી છે, તેનો આ હુંમાં સમાવેશ થાય છે. આપણામાં જે જે ચૈતન્યમય પ્રતીત થતું હોય તે સર્વને એકત્ર કરો, અને આપણને આપણું હું શું છે, તે સ્પષ્ટ થશે.

આ આપણું હું અને તેનો વિવિધ ઉપાધિ જે પ્રકારનો આજે આપણામાં જામેલો આપણને પ્રતીત થાય છે, તેનું તે પ્રકારનું સ્વરૂપ રચાવામાં આજસુધી આપણે જે વિચારો સેવ્યા છે, તે જ કારણ છે. આપણાં મન, બુદ્ધિ, ચિત્ત, અહંકાર વગેરે આજે પ્રકારનાં છે, તે પ્રકારનું જ આપણા હુંનું સ્વરૂપ આજે આપણને જણાય છે. આપણાં મન, બુદ્ધિ વગેરેને બદલી નાંખીએ, અર્થાત્ આપણા વિચારો હાલ જેવા છે, તેથી જો ભિન્ન પ્રકારના આ ક્ષણે આપણે કરી નાંખીએ તો આ ક્ષણે જ આપણા હુંનું સ્વરૂપ પણ ભિન્ન પ્રકારનું થવાનું; અર્થાત્ જો આપણે સારા વિચારો કરીએ તો આપણું હું સારૂં થવાનું, અને નઠારા કરીએ તો નઠારૂં થવાનું.

આપણું બાહ્ય જીવન આપણા હુંનો આબેહુબ નમુનો છે, અર્થાત્ આપણું બાહ્ય જીવન અંતરમાં જેવા આપણે છીએ તેવું જ બરાબર હોય છે; આપણું હું આપણા વિચારનો આબેહુબ નમુનો હોય છે, અને આપણા વિચારો આપણા મનમાં જે ચિત્રો આરૂઢ હોય છે, તેમનો આબેહુબ નમુનો હોય છે. આમ હોવાથી આપણા મનમાં જેવું જેવું ચિત્ર પડે છે, તે આપણા બાહ્ય જીવનમાં આપણને પ્રત્યક્ષ થાય છે.

આમ છતાં, આવાં ચિત્રો ક્ષણિક ન હોવાં જોઇએ, પણ મનમાં અખંડ આરૂઢ હોવાં જોઇએ, અથવા તો આપણું આખું હુંપણું બદલાઇને નવેસરથી રચાય તેટલા લાંબા સમય સુધી તે મનમાં આરૂઢ હોવાં જોઇએ.

જ્યારે કોઇ અમુક ચિત્ર મનમાં રચાય છે, ત્યારે તે ચિત્રના જેવો જ વિચાર ઉત્પન્ન થાય છે. આ વિચાર મનમાંથી બહાર નીકળે છે, અને આખા શરીરમાં વ્યાપી જાય છે, અને કંઇક અંશે આપણા હુંપણામાં ફેરફાર કરે છે. પણ આખા હુંપણાને બદલીને તેને કેવળ નવું કરતાં તેને વખત જાય છે. આથી કરીને આપણું આખું હુંપણું તદન બદલાઇ જાય અને આપણે રચેલા ઉચ્ચ ચિત્રપ્રમાણેનું બની જાય ત્યાં સુધી આપણું ધારેલું ચિત્ર આપણે મનમાં અખંડ આરૂઢ રાખી રહેવું જોઇએ, અને આપણું આખું હુંપણું પુરેપુરૂં બદલાઈ ગયું કે નહિ તે આપણે સહેલાઈથી સમજી શકીએ છીએ, કારણ કે આપણું હુંપણું બદલાય છે કે તરત જ આપણા બાહ્ય વ્યાવહારિક જીવનની પ્રત્યેક વસ્તુ બદલાઇ જાય છે.

આપણા હુંપણાનો જુનો ઉપાધિ બદલાઇને જ્યારે કેવળ નવો ઉપાધિ થાય છે ત્યારે તે નવાં મનુષ્યોને, નવી સ્થિતિઓને, નવા પ્રસંગોને, અને નવાં સ્થાનોને આપણા પ્રતિ આકર્ષી લાવે છે. જ્યાં સુધી આપણા બાહ્ય જીવનમાં કશો જ ફેરફાર થતો નથી, અર્થાત્ તે જેવું હોય છે, તેવું ને તેવું જ રહે છે, ત્યાં સુધી આપણે જાણવું જોઇએ કે આપણા હુંપણાને આપણે સંપૂર્ણ અંશે બદલવામાં વિજય મેળવ્યો નથી, અર્થાત્ આપણું હુંપણું પુરેપુરૂં આપણે બદલી શકયા નથી. તેને નવેસરથી રચવાની ક્રિયા કદાચ ચાલતી હોય છે, તથાપિ જુનાને મારી હઠાવે એવું નવાનું બળ હજી જામ્યું હોતું નથી.

જ્યારે હુંપણું એટલે બધે દરજ્જે બદલાઈ જાય છે કે નવાની પ્રધાનતા થાય છે, અને જુનાની ગૌણતા થાય છે ત્યારે નવી વસ્તુઓ આપણા પ્રતિ આકર્ષાવા માંડે છે. આથી

પૂરેપૂરું હુંપણું ન બદલાયું હોય તોપણ મોટે ભાગે બદલાતાં નવી વસ્તુઓને આપણે આપણા પ્રતિ આકર્ષવા માંડીએ છીએ.

આપણા હુંપણાનો થોડો ભાગ જ્યારે બદલાઇને નવો થાય છે, ત્યારે તે બદલાયલો નવો ભાગ તરત જ નવી વસ્તુઓને પોતાના પ્રતિ આકર્ષવા માંડે છે, અને આપણા હુંપણાના જે ભાગને બદલવાનો આપણે પ્રયત્ન નથી કર્યો હોતો તે ભાગ પ્રથમની પેઠે જ જુની વસ્તુઓને પોતાના પ્રતિ આકર્ષવાનું જારી રાખે છે. પારમાર્થિક નવું જીવન ગાળવાનો આરંભ કરવા છતાં કેટલાક મનુષ્યોના પ્રતિ દુઃખો શા માટે આવ્યા કરે છે, તેનું કારણ આથી સ્પષ્ટ થશે.

હુંપણું સંપૂર્ણ બદલાઇ જાય ત્યાં સુધી ઉચ્ચ ચિત્ર મનમાં અખંડ આરૂઢ રાખી રહેવું જ જોઇએ, એવો નિયમ હોવાથી વિચારોને અથવા યોજનાઓને કેટલાક સમયપછી બદલી નાંખવાથી, તેટલા સમયસુધીનું કાંત્યું પીંજ્યું ધૂળ મળી જાય છે. આરંભેલાં ઉત્તમ કાર્યોમાં ઘણા માણસો આ કારણથી જ નિષ્ફળ જાય છે. પોતાના જીવનને ઉચ્ચ પ્રકારનું કરવાને ઇચ્છનાર અસંખ્ય મનુષ્યો, પોતાના ઉચ્ચ ઉદ્દેશને દીર્ઘ કાળપર્યંત મનમાં આરૂઢ રાખી રહેતા નથી; પોતે ધાર્યું હોય છે તેટલા સમયમાં ફળ ન જણાવાથી તે પોતાની યોજનાઓમાં ફેરફાર કરી નાંખે છે અને મનમાં નવા પ્રકારનાં ચિત્રો રચે છે. તે અર્ધી ચણાયલી ઇમારતને ખોદી નાંખે છે, અને નવેસરથી પાયા ખોદવા માંડે છે. પાછો થોડો સમય જતાં તે નિરુત્સાહ થઈ જાય છે, અને કોઇ ત્રીજી જ યોજના ઘડે છે.

આપણા જ્ઞાનના પ્રમાણમાં જે ઉદ્દેશો આપણે બાંધ્યા હોય છે, તે જ્યારે સર્વોપરિ હોય છે, ત્યારે આપણે તેમને ઘડી ઘડી બદલવા પડતા નથી. કારણ કે જ્યાં સુધી આપણું પ્રાપ્ત હુંપણું બદલી નાંખીને આપણે તેને ઉંચા પ્રકારનું કરતા નથી, ત્યાં સુધી આપણે નિર્ણય કરેલા સર્વોત્તમ ઉદ્દેશોથી વધારે સારા ઉદ્દેશ આપણને જડી શકતા નથી.

મનમાં જે કંઇ ચિત્ર રચવામાં આવે તે પ્રત્યેક ચિત્રને આપણા બાહ્ય જીવનમાં પ્રત્યક્ષ કરવાને આપણે સમર્થ છીએ, એવો નિર્ણય આપણે કરી બેસવાનો નથી; કારણ કે મનમાં રચાતાં ચિત્રોનો મોટો ભાગ એવા પ્રકારનો હોય છે કે તેને આપણે મનમાં અખંડ આરૂઢ રાખી શકતા નથી.

જે માનસિક ચિત્રો સ્વભાવથી જ સાંસારિક વિષયોનાં હોય છે, તેઓ મનમાં અખંડ આરૂઢ રાખી શકાતાં નથી. તે જ પ્રમાણે કોઇ ખાસ ઘડી કાઢેલી યોજનાનું ચિત્ર પણ અખંડ આરૂઢ રાખી શકાતું નથી.

જે માનસિક ચિત્ર એટલું વિશાળ હોય કે આપણા હુંપણાનું સંપૂર્ણ રૂપાંતર કરી નાંખે તથા જે એટલું ઉચ્ચ હોય કે જ્યાં સુધી આપણા સઘળા વર્તમાન ઉદ્દેશો સિદ્ધ થાય ત્યાં સુધી તે આપણામાં ઉત્સાહ પ્રેર્યા કરે તે માનસિક ચિત્ર મનમાં અખંડ આરૂઢ રાખી શકાય છે.

અખંડ આરૂઢ રહી શકે એવા કોઇ ચિત્રને જ્યારે આપણે મનમાં રચીએ છીએ અને પછી તેને મનમાં નિરંતર આરૂઢ રાખી રહીએ છીએ, ત્યારે આપણા બાહ્ય જીવનમાં આપણે તેને અવશ્ય પ્રકટ કરીએ છીએ.

જેનું આપણે મનમાં ચિત્ર રચ્યું છે તે ભવિષ્યમાં વ્યવહારમાં આપણને પ્રત્યક્ષ થવાનું જ, અને તે ભવિષ્યનો સમય બહુ દૂર નથી, એવી પૂર્ણ શ્રદ્ધાથી આપણે રહેવું જોઇએ.

માનસિક ચિત્ર રચનારે અને તેને મનમાં આરૂઢ રાખનારે છમકાગ મન થવા દેવું ન જોઇએ. વિજય મળતાપર્યંત ધૈર્યથી અને સ્થૈર્યથી તેણે પ્રયત્ન સેવવો જોઇએ.

વિધિપૂર્વક માનસિક ચિત્ર રચનારે બહુ ઝીણી ઝીણી બાબતોઉપર ધ્યાન આપવાની જરૂર નથી, તેમ જ એકલી સાધારણ બાબતોથી પણ સંતોષ ન માનવો જોઇએ. આવશ્યક અંશોનું ચિત્ર અવશ્ય રચવું જોઇએ.

પ્રાપ્ત શરીરકરતાં વધારે પૂર્ણતાવાળું શરીર પ્રાપ્ત કરવાની તમારી ઇચ્છા હોય તો તે પૂર્ણતાવાળા શરીરની તાદૃશ આકૃતિ મનમાં કલ્પવાની જરૂર નથી. તેવું પૂર્ણતાવાળું શરીર કેવું દેખાતું હશે તેનો તમને હાલ ખ્યાલ પણ કદાચ નહિ હોય. આથી શરીરના પ્રત્યેક ભાગમાં માત્ર પૂર્ણતાના ગુણની જ કલ્પના કરવી; અને તે પૂર્ણતાના ગુણની કલ્પના પૂર્ણતાવાળી શરીરની આકૃતિ સરજશે.

હાલ જે વૈભવાદિ તમને પ્રાપ્ત હોય તેના કરતાં વધારે ચઢીયાતા વૈભવોની તમને ઇચ્છા હોય તો ઉત્તમ વૈભવી સ્થાનોની, અથવા વસ્તુઓની અથવા મનુષ્યોની કલ્પના ન કરશો. સર્વોત્તમ વૈભવનો અર્થ શાંતિ, આનંદ, પ્રેમ, સૌંદર્ય, અનુકૂલતા, પ્રમાણિકતા, અને જે સઘળું શુભ છે, તેની પુષ્કળ પ્રાપ્તિ તથા તેમાં એકતા એ છે. આથી વૈભવના આ અર્થનાં મનમાં ચિત્રો રચજો, અને તેમને જ મનમાં એવી શ્રદ્ધાને સેવતા આરૂઢ રાખજો કે આ સઘળું જે સ્થળમાં અને જે સ્થિતિમાં મને પૂર્ણપણે પ્રાપ્ત થવાનો સંભવ છે, તે સ્થાન અને સ્થિતિ મને અવશ્ય સત્વર મળશે જ; અને જેવું તમે અખંડ ધ્યાન ધરશો તે તમને વ્યવહારમાં પ્રત્યક્ષ થવાનું જ.

પૂર્ણ આરોગ્ય અને બળનું ચિત્ર જો આપણે મનમાં દીર્ઘકાલ આરૂઢ રાખી રહીએ તો ગમે તેવો વ્યાધિ પરિણામે નાશ પામે છે. આ ઉપાયને અનુસરવાથી ઘણાં મનુષ્યોએ થોડાં અઠવાડીયાંમાં અને થોડા દિવસોમાં પણ પોતાના જુના હઠીલા વ્યાધિ મટાડ્યા છે, અને રોગનું મનમાં કદી પણ ચિંતન ન કરવાથી અને પૂર્ણ આરોગ્યના જ ચિત્રને સર્વદા જોયા કરવાથી સઘળા જ મનુષ્યો પોતાના વ્યાધિ નિવારવામાં વિજય મેળવે છે.

આપણને વિજય નહિ મળે, એવો જ્યારે જ્યારે આપણે ભય ધરીએ છીએ ત્યારે ત્યારે આપણે આપણા મનમાં ખોટાં ચિત્રોને ઉત્પન્ન કરીએ છીએ. આ ખોટાં ચિત્રોના જેવા જ ખોટા વિચારો પછી આપણા મનમાં ચાલવા માંડે છે, અને તેમ થતાં પરિણામમાં આપણે રચેલાં ખોટાં ચિત્રોજેવી જ દુઃખદાયક સ્થિતિ ઉત્પન્ન થાય છે. આ પ્રમાણે જેનો આપણે ભય ધર્યો હોય છે, તે જ આપણા ઉપર આવી પડે છે.

ભાવનાથી અર્થાત્ માનસિક ચિત્રોને મનમાં દીર્ઘકાલ આરૂઢ રાખવાથી માનસિક અને આધ્યાત્મિક ઉન્નતિ આશ્ચર્યકારક રીતે સધાય છે, તેનું મુખ્ય કારણ એ છે કે વિધિપૂર્વક કરવામાં આવતી ભાવના ઉંચી ભૂમિકામાં આપણી મનોવૃત્તિને આકર્ષીને સ્થાપે છે.

જો તમે કોઇ માનસિક શક્તિનો વિકાસ કરવાને ઇચ્છતા હો, અથવા કોઇ આધ્યાત્મિક ઉચ્ચ બળને પ્રાપ્ત કરવાની તમારી ઇચ્છા હોય તો તે માનસિક શક્તિ અથવા તે આધ્યાત્મિક ઉચ્ચ બળ પૂર્ણ પ્રકારે તમને પ્રાપ્ત છે, એવું ચિત્ર તમારા મનમાં રચજો, અથવા જે ઉચ્ચ સ્થિતિએ પહોંચવા તમે ઇચ્છતા હોય તે ઉચ્ચ સ્થિતિમાં જ તમે સ્થિત છો, એવી કલ્પના કરજો.

એકલી આવી ભાવનાથી જ તેમને ઘણો લાભ થયેલો જણાશે; પરંતુ આ ભાવનાની સાથે ઉન્નતિને પ્રકટાવનારાં બીજાં સાધનો પણ જો તમે યોજશો તો પરિણામ અવશ્ય બહુ જ ઉચ્ચ પ્રકારનો આવવાનો.

ભાવના જે રીતે કરવી જોઇએ તે રીતે જેમણે કોઇ દિવસ કરી નથી, તેમને આ વચનો સ્વમસમાન મિથ્યા લાગશે; તેઓને આ વચનો રમણીય દેખાતાં છતાં પ્રમાણવિનાનાં ભાસશે; પરંતુ થોડો સમય તેમને આચારમાં મૂકી જોતાં તેમના સઘળા સંશય તરત જ નિર્મૂળ થશે.

મલિન મનના અને દુરાચારી મનુષ્યોના જ સહવાસમાં માત્ર રહો; દુરાચરણોનો અને દુષ્કૃત્યોનો જ માત્ર વિચાર કર્યાં કરો; આમ ને આમ કેટલાંક વર્ષોસુધી ચલાવ્યા કરો, અને પછી જુઓ કે તમે કેવા થાઓ છો? લાખમાં એકાદ મનુષ્ય જ આવા સહવાસમાં રહીને અને આવા વિચારો સેવીને પૂર્વે જેવો નિર્દોષ હતો તેવો નિર્દોષ રહી શકે. અને લાખમાં નિર્દોષ રહી શકનાર આ એકાદ મનુષ્ય પણ તેવો રહી શકવાનું કારણ માત્ર એ જ છે કે તેણે પોતાના મનઉપર અંકુશ પ્રાપ્ત કર્યો હોય છે. તે દુરાચારીઓના સહવાસમાં રહ્યા છતાં પણ તેમના સંગનો રંગ પોતાના મનઉપર લાગવા દેતો નથી. તે અયોગ્ય વિચારોમાં ભળતાં છતાં પણ પોતાના વિશુદ્ધ સ્વરૂપપ્રતિ વારંવાર દૃષ્ટિ નાંખ્યા કરે છે. તેના મનમાં દુર્ગુણોનાં ચિત્ર તે અખંડ પડવા દેતો નથી. આ કારણથી જ તે દોષોમાં સપડાતો નથી, અને દુરાચારી થતો નથી. પરંતુ સર્વમાં કંઈ આવું સામર્થ્ય હોતું નથી. સર્વ દુષ્ટ સહવાસથી પોતાના મનમાં પડતાં દુરાચારનાં ચિત્રો ખાળી શકતા નથી; અને તેથી તે ચિત્રોપ્રમાણે તેમના વિચારો થતાં તેઓ અંતે દુરાચારી થઇ જાય છે. આથી ઉત્તમ ચિત્રમાં જ સુખેચ્છકે પોતાની વૃત્તિને નિરંતર જોડેલી રાખવી. પોતાના આત્મસ્વરૂપજેવું સર્વોત્તમ ચિત્ર આ જગતમાં બીજું એકે નથી, તેથી વૃત્તિમાં વારંવાર પોતાના આત્મસ્વરૂપની ભાવના કરવી, અથવા ઈશ્વરના મનોહર સ્વરૂપમાં વૃત્તિને જોડેલી રાખવી. કોઇ પણ હલકાં ચિત્રને વૃત્તિમાં કદી ઉત્પન્ન થવા દેવાં નહિ. પરમાત્માનો અથવા આત્મસ્વરૂપનો જ નિરંતર વિચાર કરવો; આથી કોઈ પણ અયોગ્ય કામ કરવા વૃત્તિ કદી લલચાશે નહિ.

ભાવનાપ્રમાણે અથવા માનસિક ચિત્રોપ્રમાણે આપણે સદાચરણી અથવા દુરાચરણી થઇએ છીએ, એ નિયમને ઘણા સ્વીકારે છે, પરંતુ ભાવનાથી માનસિક શક્તિઓનો વિકાસ થાય છે, અથવા ઉત્તમ પ્રકારના સદ્‌ગુણોની સિદ્ધિ થાય છે, અથવા ઉત્તમ પ્રકારના વૈભવાદિ પ્રાપ્ત થાય છે, એ વાર્તાને તેઓ સ્વીકારતા નથી. પરંતુ જો ભાવનાથી મનુષ્યના વર્તનમાં ફેરફાર થાય છે, તો બુદ્ધિ વગેરેમાં કેમ ફેરફાર ન થાય? અને વિધિપૂર્વક ભાવનાથી જો બુદ્ધિ આદિ શક્તિઓ વધારી શકાય છે, તો પછી વ્યવહારમાં બુદ્ધિ આદિ શક્તિઓ વધવાથી ઉન્નતિ પ્રાપ્ત કરી શકાય, એમાં આશ્ચર્ય શું છે?

જે મનુષ્ય પોતાના બુદ્ધિ સામર્થ્યને નિરંતર વધાર્યાં કરે છે તે પોતાના ભાવિને જ સુધાર્યાં કરે છે, એટલું જ નહિ પણ તે ભાવિને પ્રતિદિન અધિક અને અધિક તેજસ્વી કરે છે. તેથી કરીને જો ભાવના બુદ્ધિનું સામર્થ્ય વધારી શકે છે તો પછી વ્યવહારસુખને પણ તે વધારી શકે જ. એ સહજ સ્પષ્ટ થાય છે.

ભાવનાથી અથવા માનસિક ચિત્રોથી બુદ્ધિનું સામર્થ્ય વધે છે, એ નિયમનું ખરાપણું

કોઇ પણ મનુષ્ય જતોપકારક રીતે સિદ્ધ કરી શકે એમ છે. હલકા વિચારો સેવવાથી આજ સુધીમાં કેવાં કૃત્યો કરવા તે સમર્થ થયો છે, અને ઉંચા વિચારો સેવવાથી કેવાં કૃત્યો કરવા તે સમર્થ થયો છે, એ બંનેની તુલના તેણે કરી જોવી, અને તરત જ આ નિયમની સત્યતા તેને સિદ્ધ થશે.

જ્યારે આપણું મન ઉચ્ચતાનાં ચિત્રોથી પૂર્ણ હોય છે ત્યારે આપણે ઉચ્ચતાભરેલા, શુદ્ધ, અને વધારે મૂલ્યવાન વિચારો કરીએ છીએ. અને આવા ઉચ્ચ વિચારો મનની શુદ્ધિ કરી બુદ્ધિનું સામર્થ્ય વધાર્યાં વિના રહેતા જ નથી.

ઇચ્છાઓ, મનોવૃત્તિઓ, અને ઉદ્દેશોને ઉત્પન્ન કરનાર માનસિક ચિત્રો જ છે, અને મનુષ્યના જીવનમાં આ ત્રણનું જ સામ્રાજ્ય હોય છે. આપણી ઇચ્છાઓ, અને મનોવૃત્તિઓનું આપણા ઉપર એટલું બધું ચલણ હોય છે કે જ્યાં સુધી તેઓમાં ફેરફાર નથી કરવામાં આવતો ત્યાં સુધી આપણામાં કશો પણ ફેરફાર થઈ શકતો નથી. આપણે ઉચ્ચ થવું હોય તો આ ત્રણમાં ફેરફાર કરવો જ જોઇએ. પરંતુ ભાવનાને અથવા માનસિક ચિત્રોને ફેરવ્યાવિના ઇચ્છાઓ અને મનોવૃત્તિઓ બદલાતી જ નથી. આથી માનસિક ચિત્રોને ફેરવવાની અત્યંત અગત્ય છે. કેટલાક મનુષ્યો આ સિદ્ધાંતનો સ્વીકાર નહિ કરે, પરંતુ તે ન સ્વીકારવામાં તેઓ પોતાના અજ્ઞાનને જ સૂચવે છે.

વિધિપૂર્વક ભાવનાને સેવવાથી તમે ગમે તે ઇચ્છાને તમારા મનમાં નવી ઉત્પન્ન કરી શકશો, અથવા મનમાં ઘર કરી રહેલી ગમે તે ઇચ્છાનો નાશ કરી શકશો. તે જ પ્રમાણે ગમે તે ઉદ્દેશને તમે ઉત્પન્ન કરી શકશો. અથવા તેનો નાશ કરી શકશો. આમ કરવાને માટે જે સઘળું કરવાની અગત્ય છે તે એ જ કે જે ઉદ્દેશને અથવા ઇચ્છાને તમારા મનમાં તમારે પ્રકટાવવી હોય તેના આબેહુબ ચિત્રની મનઉપર છાપ પાડવી અને પરિણામ જણાતાંસુધી તે ચિત્રને મનમાં આરૂઢ રાખવું.

માનસિક ચિત્ર એ એવી વસ્તુ નથી કે વ્યવહારમાં સ્થૂલ પદાર્થોને જેમ આપણે જોઇ શકીએ છીએ તેમ તેને જોઇ શકીએ. તે એક કલ્પના અથવા વિચાર અથવા ભાવના છે, અને બુદ્ધિ વૃત્તિ જ તેને જોઇ શકે છે.

માનસિક ચિત્રને મનમાં આરૂઢ રાખવાને માટે તે ચિત્રના સર્વ અવયવોને વૃત્તિસંમુખ રાખી રહેવા જોઇએ; એટલે કે તે ચિત્રના ગુણધર્મનું, તેના સામર્થ્યનું અને તેથી પ્રકટનાર સંભવોનું વૃત્તિમાં ભાન કરવું જોઇએ.

મન ઘણું વિશાળ હોવાથી નજદમાં આવે તેટલાં ઉત્તમ ચિત્રોની તેમાં કલ્પના કરી શકાય છે; પરંતુ આરંભમાં થોડાં ચિત્રો કલ્પવાં એ ઉત્તમ છે.

પૂર્ણ આરોગ્યવાળા સુંદર શરીરનું, ઉત્તમ શક્તિઓવાળા મનનું, વિશુદ્ધ વર્તનવાળા જીવનનું, અને જીવબ્રહ્મના અભેદનું ભાન કરાવનાર તત્ત્વજ્ઞાનનું ચિત્ર રચો. અંતરમાં મન, વચન, અને કર્મની એકતાનું ચિત્ર રચો, અને તેની સાથે સર્વોત્તમ સુખવાળા બાહ્ય જીવનની કલ્પના કરો.

પ્રમાણે જ તમારું બાહ્ય જીવન થયેલું તમને અનુભવમાં આવશે. પછી ભવિષ્યમાં તેથી પણ વધારે ઉત્તમ પ્રકારના થવા માટે નવાં અને અધિક રમણીય ચિત્રો રચજો, અને તેમને વૃત્તિમાં આરૂઢ રાખજો.

सुबोधक वचनो.

કઠિનતાનો વિચાર કરનારને પ્રત્યેક કાર્ય કઠિન ભાસે છે; પરંતુ પ્રત્યેક કાર્ય કરવાને તમે સમર્થ છો, એવું જ્યારે તમે ભાન કરો છો, ત્યારે કઠિનતા આળપાઇ જાય છે.

*　*　*　*

સત્ય પ્રેમ પોતાના ઉપર કોઈ પ્રેમ કરે, એવી ઇચ્છા દર્શાવતો નથી; તે કોઇ પણ પ્રકારના બદલાને ઇચ્છતો જ નથી. તે પ્રેમ કરે છે, કારણ કે પ્રેમ એ તેનું સ્વરૂપ છે, અને તેણે પ્રેમ કરવો જ જોઇએ.

*　*　*　*

ચિંતા માત્રને મનમાંથી વેગળી કરો. તેમને મરી જવા દો. તમારે તેમની કદી જરૂર પડવાની નથી.

*　*　*　*

મુખમાંથી શબ્દ બોલતાં સર્વદા સાવધાનતા સેવો. તમારી પાસે કંઇ કહેવા જેવું હોય ત્યારે જ મુખને ઉઘાડો. મનુષ્યના જીવનને પ્રકાશિત કરનાર વચનોને જ માત્ર વદો. જેને તમે સત્ય માનતા હો તે જ બોલો. જેને તમે અસત્ય માનતા હો તેને તેવે જ રૂપે દર્શાવો. જે વિષયનું તમને જ્ઞાન ન હોય તેમાં મૌન ધરો.

विंशतितमवर्षसमाप्तिनिमित्ता श्रीमहाकालाभिन्न-श्रीसद्गुरुस्तुतिः ।

गीतिः

अग्रे बभूव किल यो मध्ये तेने येनेदं सर्वम् ।
अन्तं यस्य न कश्चित् परिकलयेत्तं नृहरिं प्रणमामः ॥ १ ॥
पूर्वेभ्यो यः पूर्वः पूर्वः कश्चन यस्मान्नैव भवेत् ।
द्रष्टा यो द्रष्टॄणां गुरुर्गुरूणां नृहरिः स श्रीमान् ॥ २ ॥
भास्करशशधरतारकशतहुताज्वलनाः सर्गारंभे ।
द्योतं यं भिक्षन्ते सोऽस्मत्प्रभुरमितद्योतो नृहरिः ॥ ३ ॥
विद्यार्थं वाचस्पतिरोजोऽर्थं पुरुहूतो गुह्यकराड् ।
द्रविणार्थं समुपास्ते यं स श्रीनृहरिर्नः कल्पतरुः ॥ ४ ॥
असतः सत्तमसश्च ज्योतिर्मृत्योर्गमयन्नमृतत्वम् ।
नृहरिः प्राणेशो नश्चुंबितत्वच्चरणांबुजयुगलानाम् ॥ ५ ॥
यस्मितभापरिवेष्टितभक्तजनो हेयामिह खलु मनुते ।
त्रिभुवनशासनमूर्तिं तं नृहरिं प्रेम्णाऽद्य प्रणमामः ॥ ६ ॥

कलौ मलीमसमानसदुरितचयप्रक्षालननिष्णाता ।
काऽपि नृहरिदृग्गङ्गा निःश्रेयसनीरा किल लसतितमाम् ॥ ७ ॥
वांछितवितरण शिक्षितभवाटवीमथनविधिसुपटुमते ।
कल्पावनिरुह परशो नरहरिचरणास्माकं त्वं शरणम् ॥ ८ ॥
साधिष्ठं प्रापयति त्वत्तो विदिता विद्या छात्रगणम् ।
नेदिष्ठं स्थापयति त्वत्तो लब्धा युक्तिः परतत्त्वम् ॥ ९ ॥
लीलां लोकातीतां वीक्ष्य यदीयां विमनस्का आस्म ।
विश्वस्मिन्नन्यत्र श्रीमन्तं तं नृहरिं प्रणमामः ॥ १० ॥

अभ्यर्थना

एकविंशस्वरूपं ते प्रभास्तोमेन मण्डितम् ।
ध्वान्तं स्वान्तस्थमज्ञानां प्रभो रूपो व्यपोहतु ॥ ११ ॥

અર્થ:—જે નિ:સંશય સૃષ્ટિપૂર્વે હતા, મધ્યે જેમનાથી આ સઘળું વિશ્વ વ્યાપ્ત થયું છે, અને જેમનો અંત કોઈ પણ કળી શકે એમ નથી એવા શ્રીનૃહરિને અમે પ્રણામ કરીએ છીએ. (૧)

પૂર્વ (પ્રજાપતિઓ આદિ) થી પણ જે પૂર્વ છે, જેનાથી પ્રાચીન કોઈ પણ નથી જ, અને જે દ્રષ્ટાઓના પણ દ્રષ્ટા છે તે શ્રીમાન્ નૃહરિ ગુરુઓના પણ ગુરુ છે. (૨)

સૂર્ય, ચંદ્ર, તારા, વિદ્યુત્ અને અગ્નિ સર્ગના આરંભકાલે જેમની પાસેથી પ્રકાશની ભિક્ષા માગે છે તે અમિત પ્રકાશવાળા શ્રીનૃહરિ અમારા પ્રભુ છે. (૩)

વિદ્યાને માટે બૃહસ્પતિ, સામર્થ્યને માટે ઇંદ્ર, અને ધનને માટે ગુહ્યકપતિ કુબેર જેમની સમ્યક્ ઉપાસના કરે છે તે શ્રીનૃહરિ અમારા કલ્પતરુ છે. (૪)

અસત્ વસ્તુથી સત્ વસ્તુને, અંધકારથી પ્રકાશને, અને મૃત્યુથી અમૃતત્વને પમાડનાર શ્રીનૃહરિ, અમે કે જેમણે તેઓના ચરણકમલયુગલનો સ્પર્શ કર્યો છે તેમના. પ્રાણેશ છે. (૫)

જેમના સ્મિતપ્રકાશથી વીંટળાયલો ભક્તગણ ત્રૈલોક્યના રાજ્યના વૈભવને ખરે આ લોકમાં ત્યજવા યોગ્ય માને છે તે શ્રીનૃહરિને પ્રેમવડે અમે પ્રણામ કરીએ છીએ. (૬)

મલિન ચિત્તવાળા મનુષ્યોના પાપ સમૂહનું પ્રક્ષાલન કરવામાં કુશલ, અને નિ:શ્રેયસરૂપ જલથી પૂર્ણ એવી શ્રીનૃહરિદૃષ્ટિરૂપ અનિર્વચનીય ગંગા કલિયુગમાં ખરે અત્યંત પ્રકાશી રહી છે. (૭)

હે શ્રીનૃહરિચરણ! તું કે જે ઇષ્ટ વસ્તુને અર્પણ કરવામાં કુશલ કલ્પવૃક્ષ છે, અને ભવાટવીને છેદન કરવાના કાર્યમાં અતિ પ્રવીણમતિ કુઠાર છે તે અમારું શરણ છે (૮)

તારાથી જાણેલી વિદ્યા શિષ્યસમુદાયને શુભતમની પ્રાપ્તિ કરાવે છે, અને તારાથી મેળવેલી યુક્તિ પરમ તત્ત્વને અત્યંત સમીપ સ્થાપે છે. (૯)

જેમની અલૌકિક લીલાઓને અવલોકી અમારું મન વિશ્વના અન્ય પદાર્થોથી ઉઠી ગયું તે શ્રીમાન્ નૃહરિને અમે પ્રણામ કરીએ છીએ, (૧૦)

પ્રાર્થના.

હે પ્રભો! પ્રકાશના સમૂહથી ભૂષિત આપનું એકવિંશ રૂપ અજ્ઞ જનોના હૃદયમાં રહેલા અંધકારને સત્વર દૂર કરો! (૧૧)

विशमा रूपनी प्रभावलि (विषयानुक्रमणिका.)

પ્રભા. ... વિસ્તાર.

૧. પદ્યસંગ્રહ.

૨ તત્ત્વવિચાર.

વિદ્યા.

ગ્રંથસત્કાર.

रुप (पुस्तक) ३२ भाद्रपद कृष्ण १४ संवत् १९९३ दर्शन (अंक ११)

भयादस्याग्निस्तपति भयात्तपति सूर्यः
भयादिन्द्रश्च वायुश्च मृत्युर्धावतिपञ्चमः॥

प्रतिष्ठापक

श्री श्रेयःसाधक अधिकारी वर्ग

તંત્રી
નગીનદાસ પુરૂષોત્તમદાસ સંઘવીએ
એ સંઘવીભુવન, લાલાવસાની પોળમાંથી પ્રસિદ્ધ કર્યું.

અમદાવાદ.

વાર્ષિક ઉપહાર રૂ. ૨-૦-૦. પોસ્ટેજ માફ.

વિષયાનુક્રમણિકા

શ્રી મહાકાલનો ઉપહાર (લવાજમ) મોકલનાર ઉપાસકો (ગ્રાહકો)ને ખાસ વિ

અમો તંત્રીને લાંબો સમય બહારગામ તથા હમેશ કામપરત્વે બહાર જવું પડે છે, મનીઓર્ડરનાં નાણાં આપવા આવનાર ટપાલખાતાના માણસનો અને અમારો મેળ ખાતો ન મનીઓર્ડર અથડાય છે. તેથી નીચેને સરનામે શ્રી મહાકાલના કોષાધ્યક્ષને મનીઓર્ડરો મોક લક્ષમાં રાખશોજી. સરનામું:—

શ્રીવિઠ્ઠલરાય ગોવર્ધનપ્રસાદ વ્યાસ. કોષાધ્યક્ષ-મહાકાલ.
મુ. સાંકડી શેરીમાં-લાલાવસાની પોળ, અમદાવાદ.
લિ. નગીનદાસ પુરુષોત્તમદાસ સંઘવી તંત્રી-મહાકાલ.

Printed at Commercial Printery, Char Rasta and Published at Sanghavi-Bhuvan, Lalavasani Pole, Sankdi Sheri, Ahmedabad, by Nagindas Purshottamdas Sanghavi.

रूप (पुस्तक ३२) भाद्रपद कृष्ण १४ संवत् १९९३ दर्शन (अङ्क ११)

શ્રી પરમેશ્વરીનું આવાહન.

(લે૦ પૂ૦ પા૦ શ્રી સુરેશ્વરાચાર્ય ભગવાન્)

(કરજો કલ્યાણ આજે સર્વનું—એ લય.)

હૃદયે વિરાજો અમ ઇશ્વરી, માજી વિશ્વનાં આધાર,
નયને જોયાં હતાં વિરાજતાં, મહાવાત્સલ્યઆગાર. હૃદયે૦

શાન્તિનાં સુરસરિત્ તમો હતાં રે, દયા-દરિયા સમાન,
મૌન સાથ ગૌરવ ગજાવતાં, દેતાં બાળકોને જ્ઞાન. હૃદયે૦

સાધક સર્વને સદા અર્પતા રે, નિજ સંતતિનો સુખ,
અંતરથી દેતાં અંતરે, સદુપદેશો અમૂલ્ય. હૃદયે૦

સમર્થ સર્વ રીતે છતાં રે, રહ્યાં અબળાને રૂપ,
આપના પ્રભાવે જગે ઝુક્યા, બ્રહ્મ વિશ્વતણા ભૂપ. હૃદયે૦

સુર અસુર મનુજ આદિ સર્વને રે, પાળો પોષો છો આપ,
આપની માયાનું માપ છે નહિ, શ્રુતિ સ્મૃતિ કરે આલાપ. હૃદયે૦

સંગી સહુનાં, છતાં છો રહ્યાં રે, આપ અંતરે અસંગ,
એવાં, માજીશ્રી! અમોને કરો, જેથી જીતિયે જગજંગ. હૃદયે૦

वातावरणनी असर.

લેખકઃ– વિઠ્ઠલરાય ગો. વ્યાસ.

(આષાઢ માસના પૃષ્ઠ ૫માના અનુસંધાનમાં)

શુદ્ધ, શાંત, આનંદમય અને માંગલ્યકારી વાતાવરણ સ્વભાવતઃ કારણવશાત્ જેવી રીત્યે ઉત્પન્ન થાય છે, તેવીજ રીત્યે તે મનુષ્યના પ્રયાસથી પણ ઉત્પન્ન કરી શકાય છે. એક ગૃહમાં દેવસેવાનો ખંડ જુદો હોય, ધૂપદીપાદિના સહચારથી પૂજન, અર્ચન, જપતપાદિ થતાં હોય તેવા ખંડમાં પ્રવેશ કરતાની સાથેજ મન કોઈ અપૂર્વ શાંતિ અને આનંદનાં નિમગ્ન થાય જે–તેનું ઘણાના અનુભવમાં આવેલું છે. કેટલીક વાર એવું પણ બને છે કે કોઇ બંધ મકાનમાં નિવાસ કરવા જનારને તે ગૃહના બીજા બધા ખંડો કરતાં એકાદ ખંડમાં વધારે પ્રસન્નતા અનુભવાય છે. તે સંબંધમાં તપાસ કરતાં જણાશે કે તેમાં કોઈ ભગવત્પ્રેમી પુરુષે કાંઇ ધાર્મિક અનુષ્ઠાન કરેલ હતાં, કિંવા તે ખંડ ઘણા સમયથી માત્ર જપતપાદિ કે ભગવદ્ભજનના પારમાર્થિક કાર્ય સિવાય અન્ય વ્યાવહારિક કાર્ય માટે વપરાતો નહોતો; અથવા તો તેમાં કેટલાક સમયને માટે કોઇ સંત પુરુષનો નિવાસ થયેલો હતો. આવાં કોઇ કારણોવશાત્ તે ખંડનું વાતાવરણ શુદ્ધ અને આનંદમય થઇ ગયેલું હોવાથી તેમાં પ્રવેશનારના મન ઉપર તેની અસર થયા વગર રહેતી નથી.

આવું વાતાવરણ મનુષ્ય પોતાના પ્રયાસથી પણ ઉત્પન્ન કરી શકે છે. રોગના જંતુઓથી ભરેલા ગૃહમાં તે જંતુઓનો દૂરીભાવ કરવા માટે તેને જેમ ચૂનાથી ધોળવામાં આવે છે, જંતુનિવારક ફીનાઇલ વિગેરે પદાર્થો છાંટવામાં આવે છે, અગર તો લોબાન, ગુગળ, સુખડ અગર અગરબત્તિ કિંવા લીમડા વગેરે જંતુનિવારક દ્રવ્યોની ધૂણીનો ઉપયોગ કરવામાં આવે છે, તેવીજ રીત્યે મલિન અને અશુદ્ધ સૂક્ષ્મ વાતાવરણ દૂર કરવાને માટે સદ્વિચારોનું વાતાવરણ ઉત્પન્ન થઇ શકે છે. આ વિશ્વમાં પરમ તત્વ સર્વત્ર સભર ભરેલું છે. આ પરમતત્વ સત્, ચિત્ અને આનંદરૂપ છે. આ તત્વની અંદર કોઇ પણ પ્રકારનો વિકાર નથી. મનુષ્યોએ ઈર્ષ્યા, અસૂયા, કામ, ક્રોધ, મોહ, લોભ, મત્સર કલેશ, ચિંતા, રોગ, ભય આદિના વિચારોથી તેને દૂષિત કરેલું છે. મનુષ્ય આવા કોઇ પણ વિકારને વશ થાય છે કે તુરતજ આવાં પરમાણુઓ તેની તરફ આકર્ષાઇ આવે છે અને તેની આસપાસ એવું પરિવેષ્ટન કરી દે છે કે મનુષ્ય તેમાં ને તેમાંજ અટવાઇ રહે છે. આવાં વાતાવરણ દૂર કરવાને માટે અને કેવળ શાંત, શુદ્ધ, આનંદમય, સુખમય વાતાવરણ ઉપજાવવા માટે સદ્વિચારો સેવવા જોઇએ અને વૃત્તિમાં એવી **ભાવના** કેળવવી જોઇએ કે આ વિશ્વમાં જે આનંદમય, સુખમય, કલ્યાણમય તત્વ ભરેલું છે તેજ તત્વ મારી પાસે આકર્ષાઇ આવે છે અને વિકારી વાતાવરણને પ્રવેશવા દેતું નથી. પોતાના આત્માની ઉન્નતિને માટે તેમજ ઐહિક તથા પારમાર્થિક વાસ્તવ સુખની પ્રાપ્તિ માટે હમેશાં અમુક સમયે અમુક સમયને માટે સંયમપૂર્વક આવી ભાવનાની આવશ્યકતા છે. આ ભાવના મનની એકાગ્રતાથી કરવાની છે તેટલુંજ નહિ પરન્તુ તે ભાવનાનો પ્રારંભ કરતાં અગાઉ સંકલ્પ કરવો જોઇએ છે. સંકલ્પ વગરની ભાવના યથેષ્ટ ફલને આપતી નથી. 'પરમાત્મ તત્વ આસપાસ સર્વત્ર ભરેલું છે અને તે તત્વનો આવિર્ભાવ થવાને માટે અમુક સમય શ્રી પરમાત્માની પ્રસન્નતા સારૂ હું ભાવના કરીશ' તેવો સંકલ્પ કરવો જોઇએ. આ જગતની અંદર કરેલું કોઈ પણ

કાર્ય કે કર્મ ફલ આપ્યા વગર રહેતું નથી. સંકલ્પ હોય કે ન હોય તોપણ કરેલ કર્મ ફલ આપેજ છે તેવો વિશ્વ વ્યવસ્થાપકનો નિયમ છે. પછી તે ફલ ઐહિક હોય કે પારમાર્થિક. આસન ઉપર બેઠેલો માણસ ઉઠીને પાછો બેસે તેટલી પણ તેની ક્રિયા તેના રુધિરની કાંઇક ત્વરિત ગતિરૂપ ફલને આપે છે. તેજ પ્રમાણે દરેક ક્રિયા કે કર્મ ઉપર કહ્યું તેમ ફલ આપ્યા વગર રહેતાં નથી; પરંતુ જે ક્રિયા સંકલ્પપૂર્વક કરવામાં આવે છે તે ક્રિયાનું ફલ ઘણુંજ જલદીથી ઉત્પન્ન થાય છે. તેટલાજ માટે કોઈ પણ ધાર્મિક ક્રિયા કરવામાં સૌથી પ્રથમ સંકલ્પ કરવાનો હોય છે. એટલે ભાવના પહેલાં સંકલ્પની જરૂર છે.* આવી ભાવનાથી તમારી આસપાસનું વાતાવરણ ક્રમે ક્રમે શુદ્ધ થઈ શાંત, આનંદમય અને સુખકારી થાય છે. આ ઉત્પન્ન થયેલું પરમ શ્રેયસ્કર વાતાવરણ સતત રાખવાને માટે દિન પ્રતિદિન અમુક સમયે તેવા સંકલ્પપૂર્વક ભાવના કરવીજ જોઇએ. એથી તમારી આસપાસ પરમાત્મતત્વનું શુદ્ધ વાતાવરણ જામી જશે અને તેજ વાતાવરણ પછી તમારી રક્ષા કરશે, તમારા વિચારો અને વર્તનો પણ સત્, ચિત્ અને આનંદમયજ થશે. ક્લેશાદિ કે રાગદ્વેષાદિ વિકારોનો ત્યાં પ્રવેશજ નહિ થઇ શકે. ગમે તેવો દુષ્ટ કે દુર્જન મનુષ્ય એ વાતાવરણમાં આવશે કે તુરતજ તેની વૃત્તિમાં પણ આ શુભ વાતાવરણ પ્રવેશીને તેનાં અસદ્ વાતાવરણને તમારા સાન્નિધ્ય પૂરતાં દાબી દેશે. વળી કેટલીક વાર એવું બનવા સંભવ પણ છે કે તમારા વાતાવરણથી ઘણા માણસના કલ્યાણના પણ તમે હેતુ થઈ શકો. તમારું પોતાનું પારમાર્થિક હિત તો નિઃશંકજ છે. **यादृशी भावना यस्य सिद्धिर्भवति तादृशी** એ સૂત્રાનુસાર તમારી સિદ્ધિ તો પરમાત્મ તત્વની પ્રાપ્તિમાંજ છે. વળી આ પ્રકારનું વાતાવરણ આપે ઉત્પન્ન કરેલું હોવાથી તમારી બુદ્ધિમાં તેજ ભાવના સતત જાગ્રત રહેવાની અને તે મરણપર્યન્ત ટકવાની. બીજું સૂત્ર એ પણ સ્મરણમાં રાખવાનું કે । **मरणे या मतिः सा गतिः** । અર્થાત્ મૃત્યુસમયે પણ આજ ભાવના જાગ્રત રહેવાથી તમારું પર્યવસાન પણ પરમાત્મતત્વમાંજ થશે તેમાં લેશ માત્ર શંકાને સ્થાન નથી. શ્રી ગીતાજીમાં શ્રી કૃષ્ણ ભગવાને પણ આ વાત પર મોહોર સિક્કો માર્યો છે કેઃ **यं यं वापि संस्मरन्भावं त्यजत्यन्ते कलेवरम् । तं तमेवैति कौन्तेय सदा तद्भावभावितः** ॥ મનુષ્ય જે જે ભાવનું સ્મરણ કરતો કરતો દેહ છોડે છે તે મનુષ્ય હંમેશાં તેણે તે ભાવનુંજ ચિંતન કરેલું હોવાથી તેજ ભાવને પામે છે. આ પ્રમાણેનું શ્રી કૃષ્ણ પરમાત્માનું પ્રમાણવચન હોવાથી અન્ય પ્રમાણની અપેક્ષા રહેતી નથી.

આવા ભાવનાપ્રયોગો માટે જેમ અન્તઃકરણના સદ્વિચારો અને ભાવનામય, તન્મયતાની અપેક્ષા રહે છે, તેમ જે સ્થળે આ પ્રયોગ કરવાનો હોય તે સ્થળ પણ સદ્વસ્તુઓ અને સત્સામ-

* સંકલ્પ અને ભાવનાના વિષયમાં અશ્રધ્ધા કરનારને તેનો પ્રત્યક્ષ અનુભવ લેવો હોય તો તે દરેકને માટે શક્ય છે. રાત્રિએ નિદ્રા લેનારને સવારે ચાર કે પાંચ વાગે જાગ્રત થવાનું હોય અને તે ન બની શકતું હોય તો રાત્રે નિદ્રાની તૈયારી કરતાં પોતાના શયનાસન ઉપર બેસી એકચિત્ત થઇ પોતે પોતાના નામથીજ એટલે મનસુખ હોય તો "હે મનસુખા મને પાંચ વાગ્યે જગાડજે" એમ ધીમે ધીમે ત્રણ વાર બોલીને નિદ્રાધીન થવું. તમે જોશો કે બરોબર પાંચને ટકોરે તમારાં ચક્ષુ ખુલી ગયાં હશેજ!!! પહેલે દિવસે ફલીભૂત ન થવાય તો બીજે અને ત્રીજે દિવસે આ પ્રયોગ કરવાથી ખાત્રી થશે.

ગ્રીથી યુક્ત હોય તો તે આપણા પ્રયોગોને વિશેષ બળપૂર્વક સિદ્ધિને આપે છે. શ્રી સદ્‌ગુરુશ્રીની અગર તો આપણે જેને ઇષ્ટ માનતા હોઇએ તેમની છબી, પ્રતીક કે સાન્નિધ્યમાં, ઘૃતદીપના પ્રકાશમાં, સુખંડ કિંવા ઉત્તમ અગરબત્તિના ધૂપમાં અને સુવાસિત પુષ્પોના સુગન્ધમય વાતાવરણમાં આપણી ભાવનાઓ સત્વર મૂર્તિમંત થાય છે. આનો અર્થ એવો નથી થતો કે આવા સંયોગો વગર કરેલી ભાવના યથેષ્ટ ફલને નથી આપતી. ઉપર પ્રમાણે કરેલી ભાવનાઓનું પ્રમાણ વધી જાય છે ત્યારે આવા આનુષંગિક પદાર્થોની આવશ્યકતા સ્વભાવતઃ જ છૂટી જાય છે.

ઉપર દર્શાવ્યું તેમ ભાવના અમુક સમયે અમુક સમયને માટેજ છે તેમ નથી. વૃત્તિમાં આ ભાવના જાગ્રત થયેથી ખાતાં, પીતાં, ઉઠતાં, બેસતાં, ચાલતાં, સૂતાં, કામ કરતાં, વાતો કરતાં એની મેળેજ એ ભાવના ચાલ્યાંજ કરશે. પછી અમુક સમય કે અમુક સમયને માટેજનો વિધિ નિષેધ આપોઆપ છૂટી જશે.

બન્ધુઓ ! આ સંકલ્પપૂર્વકનો ભાવનાપ્રયોગ કરવામાં કંટાળશો નહિ તેમ તેમાં અશ્રદ્ધા પણ કરશો નહિ. આ વસ્તુ અશક્ય છે તેવું પણ માનશો નહિ. આ જગતમાં કાંઇપણ અશક્ય નથી. નેપોલીઅન બોનાપાર્ટની ડીક્ષનેરીમાં Impossible શબ્દ હતોજ નહિ. વળી એક બીજા લેખકે પણ કહ્યું છે કે "The word impossible exists in the Dictionary for a fool" શબ્દકોશમાં અશક્ય શબ્દ મૂર્ખને માટેજ છે.

આ પ્રયોગ તો જન્મ મરણથી તરી જવા માટે છે, તમારા આત્માની ઉત્તમોત્તમ ઉન્નતિ માટે છે, અનેક જન્મોનાં સંચિતોને ભસ્મીભૂત કરી દેઇને પરમાત્મતત્વનો સાક્ષાત્કાર કરવા માટે છે. આ જગતની એક ક્ષુલ્લક વસ્તુ પ્રાપ્ત કરવાને માટે તમારે કેટલો પ્રયાસ કરવો પડે છે તે વિચારી જોજો; અભ્યાસ કરનાર વિદ્યાર્થીને પરીક્ષાઓમાં પોતાના ધ્યેયને પ્રાપ્ત કરવાને માટે કેવી તનતોડ મહેનત કરવી પડે છે તે લક્ષમાં લેજો, આજીવિકા મેળવવા માટે કેવા ધમપછાડા કરવા પડે છે તેનું સ્વરૂપ ખડું કરી જોજો. કીર્તિલોભી મનુષ્યોને પોતાની કીર્તિને માટે પોતાના દ્રવ્યનો મનથી કે કમનથી ભોગ આપીને કેવી વિટંબણાઓ વ્હોરવી પડે છે તેનું દશ્ય તમારી દૃષ્ટિ આગળ તારવી જોજો; આ સઘળામાં થતા પ્રયાસો અને સમયનો વિચાર કરશો તો જણાશે કે જેમાં આ સર્વનો સમાવેશ થઈ જાય અને જેના પ્રાપ્તવ્યથી અન્ય કશાની પણ અપેક્ષા ન રહે તે વસ્તુને પ્રાપ્ત કરવામાં ગમે તેટલો સમય જાય અને શરીરને ગમે તેટલો શ્રમ પડે તો તે કાંઈ પણ હિસાબમાં નથી. માટે પોતાના ઇષ્ટ ઉપર સંપૂર્ણ શ્રદ્ધા રાખી, કોઇ પણ શુભ કર્મ કે ક્રિયા શુભ ફલ આપ્યા વિના રહેતાં નથી એ વાર્તા લક્ષમાં લેઇ આ ભાવના કર્યા કરશો તો પ્રાપ્તવ્ય પ્રાપ્ત થશેજ અને પરિણામ શુભજ આવશે.

श्रीश्रेयःसर्वस्व अथवा श्रीमन्नृसिंहाचार्यचरितामृत.

અનુસંધાનઃ—ચાલતા વર્ષના શ્રાવણ માસના ૧૫૯મા પૃષ્ઠથી.

પણ તમારા વંશની વૃદ્ધિ એ પ્રમાણે બીજી સ્રીથીજ થશે. વળી ભાભી તમે સુજ્ઞ છો, માટે વિચારો કે જો એ પ્રમાણે વંશવૃદ્ધિ થશે તો તેથી તમને પણ આ લોક અને પરલોકનો લાભ થશે કે નહિ? પુત્ર હોય તો તેનાં જનોઇ અને લગ્ન તથા પુત્રી હોય તો તેનું કન્યાદાન કરવું પડે તેમાં આ સંસારનો લહાવો પણ તમને મળશે. તમે મોટાં બુદ્ધિમાન્ છો અને તમારા પતિ ઉપર તમારા પ્રેમની સત્તા ઘણીજ સારી છે, તેમાં વળી આ પ્રમાણે તમે પોતાના સ્વાર્થનો ત્યાગ અને પતિના વંશની વૃદ્ધિરૂપ તેનું પરમહિત ચિન્તવવાની આવી ઉદારવૃત્તિ દર્શાવશો, તો તેથી પતિના અંતઃકરણમાં તમારે માટે કોઇ અસાધારણ માન અને પ્રેમની લાગણી ઉત્પન્ન થઇને હંમેશને માટે કાયમ રહેશે. તમારાં માન પ્રતિષ્ઠા અને પ્રાધાન્યના કિલ્લા વજ્રના જેવા અભંગ થશે અને લોકમાં તો તમારી એટલી વાહવાહ થશે, કે જે સાત સાત પુત્રની માતાઓ પણ પ્રાપ્ત કરી શકતી નથી. બે સ્ત્રી હોય ત્યાં ક્લેશકંકાસ થવાનો સંભવ ગણાય છે પણ જે ઘરમાં મૂઢ અને અજ્ઞાની મનુષ્યો હોય છે ત્યાંજ એવો સંભવ હોય છે. જ્યાં મારા ભાઇ જેવો ધર્મનિષ્ઠ પતિ અને તમારા જેવી પતિવ્રતા પત્ની છે, તે ઘરમાં કદી પણ ક્લેશકંકાસનો લેશ પણ પ્રવેશ થાય એવો સંભવ નથી. છતાં એક વાર એમ માનો, કે કોઇ ખામુખાં દુર્જન મનુષ્યજ મળ્યું, તોપણ મારા ભાઈ કાંઈ કાનના કાચા કે બુદ્ધિહીન નથી; "આપ ભલા તો જગ ભલુ" એ ન્યાયે ભલાનું ભલું થાય છે અને ભુંડાનું ભુંડું થાય છે. તેથી તમારા જેવી ભલી સતીનું તો સર્વ પ્રકારે ભલુંજ થવાનું તથા મારા ભાઇ સારાસારનો વિચાર કર્યા વિના તથા મારી તેમજ તમારી સલાહ લીધા વિના નવીના દોર્યા દોરાય તેમ તો છેજ નહિ એ તો તમે પણ જાણો છો. તમે અમારા કુલાચાર અને વ્યવહારમાં જાણીતાં અને વજનદાર ગૃહિણી તરીકે પ્રતિષ્ઠા પામી ચુક્યાં છો, પતિનાં માનિતાં છો, મોભાદાર છો, અને પતિના હિતમાં આનંદ માનનાર પતિવ્રતા છો તેથી તમારી આખી હયાતી લગી તમારી મહત્તા અને સત્તા લેશ પણ ઓછી થવાની નથી. તમે પરમેશ્વર ઉપર વિશ્વાસ રાખતાં આવ્યાં છો. તો મારી તમને સલાહ છે કે આ પ્રસંગે પણ તમે પરમેશ્વર ઉપરજ આધાર રાખીને કંકુના કરો, અને મારા ભાઇને તમે બીજું લગ્ન કરવા રાજીખુશીથી રજા આપો છો કે નહિ તે બરોબર ચારે તરફથી વિચારી મને સાચા મનથી કહો.

આ બધી વાત સાંભળીને ભાભી સ્તબ્ધ થઇ ગયાં, અને શું ઉત્તર આપવું તેના વિચારમાં પડી ગયાં. તેમને વિચારનિમગ્ન થએલાં જોઇને દેવબહેને પાછું પોતાનું બોલવું આગળ ચલાવ્યું, ભાભી! આ બાબતમાં હું તમને શ્રી સૂર્યનારાયણની સાખ્યે આ વચન આપું છું (એમ કહીને દેવબહેને ભાભીનો જમણો હાથ પોતાના ડાબા હાથમાં લીધો અને બોલ્યાં) જુઓ ભાભી! વચન માટે રામે રાજ્ય તજીને વનવાસ સેવ્યો, હરિશ્ચંદ્રે રાજ્ય તજી નીચનું દાસત્વ કર્યું. વચનથી બેટાબેટી અપાય છે લેવાય છે. (વચન આપતાં દેવબહેન બોલ્યાં) આ શ્રીસૂર્યનારાયણની સાખ્યે મારૂં વચન છે કે મેં હમણાં તમારા આગળ જે જે બાબતો કહી છે, તે બાબતમાં મીનમેખ જેટલો પણ ફરક પડશે નહિ. જીવનપર્યંત તમારૂં મન ભિન્ન થાય એવો પ્રસંગ કદી પણ આવશે નહિ. માટે મારા-વચનમાં શ્રદ્ધા રાખો પરમાત્માની પ્રાપ્તિ જેવી કઠણમાં કઠણ બાબત તે પણ શ્રદ્ધા"

સિદ્ધ થાય છે, અને એ તો અચલ સિદ્ધાન્ત છે કે જો આપણે સર્વની સાથે ભલાઈ રાખીશું તો આપણું બુરૂં કરવાને કોઇ પણ સમર્થ થવાનુંજ નથી. તમારાં જેવાં સમજુને કાંઇ વધારે કહેવું ઘટતુંજ નથી.

હવે પોતાના વિચારોમાંથી નિર્ણય પર આવીને ભાભી બોલ્યાં—"બહેના હું જાણુ છું કે તમારા નિશ્ચયો કદી પણ ખોટા હોતા નથી, તમારૂં અંતઃકરણ પવિત્ર અને તમારા શબ્દો સાચા અને પ્રામાણિક છે. તથા તમારૂં વર્તન શુદ્ધ અને સંભાવિત છે. પણ કદી કોઈ કુભાર્યા સાથે પાનું પડયું તો પછી સુખને બદલે દુઃખના દરિયામાં ડુબવાનો પ્રસંગ આવે.

દેવબહેને શુદ્ધ હૃદયથી કહ્યું:—એ બાબતમાં તો શ્રીહરિનોજ ખુલ્લો ન્યાય છે 'જે ખાડો ખોદે તેજ પડે'. મેં તમને સુચવ્યુંજ છે કે—"ભલાંનો ભગવાન રક્ષક છે. માટે તમે તમારા પોતાના શુદ્ધ અંતઃકરણમાંજ ઉતરીને વિચાર કરો અને પછી મને તમારો નિર્ણય કહો, તમારૂં અન્તઃકરણ જેથી એક તલભાર પણ દુભાય એવું અમારે કોઇને કરવું નથી.

ભાભી બોલ્યાં:—મને પણ વિચાર કરતાં માત્ર એકજ કારણથી તમારા ભાઇને બીજીવાર લગ્ન કરાવવું એવો નિશ્ચય થાય છે. આપણો પોતાનો આ લોકનો લહાવો અને પરલોકમાં સદ્ગતિ, એ બન્નેના વિચારો આપણા પોતાનાજ સ્વાર્થના હોવાથી જો કે મને કોઈ રીતે અરુચતા તો નથીજ, તોપણ તે તરફ મારૂં મન વિશેષ આકર્ષાતું નથી. પણ આ લોકના ઘણા જીવોના ઉદ્ધારને માટે સમર્થ થાય, એવો પુત્ર આ લગ્નથી ઉત્પન્ન થવાનો સંભવ તમારા જેવાં પવિત્ર તપસ્વિનીને જણાય છે, તો જનસમાજના હિત માટે હું મારા મનના સઘળા વાંધાને વેગળા મૂકું છું. આપણે તો સદાચાર અને પરમેશ્વરની ભક્તિને સેવીએ, તો આપણો પરલોકમાં ઉદ્ધાર થાય અને આ લોકમાં જે લહાવા મળે છે તે વિષે તો મને બહુ મોહ નથી, તેમજ તમારા ભાઈને પણ એ સંબંધી બિલકુલ મોહ નથી. પણ આ અજ્ઞાન જગતનો પોતાની બુદ્ધિથી કે બળથી ઉદ્ધાર કરે, એવો સુપુત્ર આપણા વંશમાં થાય, તો આપણા જગદુપકારક બ્રાહ્મણકુલનુ ખરેખરૂં સાર્થક્ય થાય, એ વાત મારે ગળે સોળેસોળ આના ઉતરે છે. વળી તેવો ઐશ્વર્યવાન્ સુપુત્ર જાણે તમારા ભાઈના બીજા લગ્નથી થશે, એવાં સ્વપ્નાં પણ મને ઘણી વાર આવે છે. તે વાત મેં તમારા ભાઈની ફરીને લગ્ન કરવાની અરુચિ જાણીને તેમની આગળ તેમજ તમારી આગળ કદી પણ કરી નથી. પણ જ્યારે તમારૂં પવિત્ર મન પણ એમજ કહે છે અને જોશી દયારામનો મત પણ જન્મોત્રી જોતાં એવોજ થાય છે, તો મારી અનિચ્છાએ પણ મને વારંવાર આવતાં સ્વપ્નાં ઉપર પણ હવે કાંઇક શ્રદ્ધા બેસે છે; તમારા ભાઇને જો તમે સમજાવો અને તે જો તમારૂં કહ્યું માની બીજીવાર લગ્ન કરે, તો હું જગતના હિતને માટે તેમાં ખુશી છું. હું આ મારા પોતાના અંતરાત્માથી કહું છું. આ પ્રયાસમાં જે પરિણામ આપણા ધારવા જેવો ન થાય, તોપણ આપણો હેતુ જગતના હિતનો હતો એટલો વિચાર આપણા મનમાં આવે તો તે કાંઇ ઓછા સ્વસંતોષનું કારણ નથી.

દેવબહેન ગંભીરતાથી બોલ્યાં:—ભલાં ભાભી! આજ લગી હું તમને મહાસતી પતિવ્રતા માનતી હતી, પણ તમારા પતિવ્રતનો પ્રભાવ મને આજેજ જણાયો છે. તમને પણ પરમાત્માએ સ્વપ્નદ્વારા પોતાની ઇચ્છાનું સુચન કર્યું છે, તેથી તમે પણ આપણા કુટુંબની એક પવિત્ર ગુપ્ત વાત જે હુંજ જાણુંછું તથા જે મેં મારા ભાઇને કહી છે, તે જાણવાને અધિકારી છો; તેથી લ્યો સાંભળો.

તમે તેને મનમાંજ રાખજો, કોઇને કહેશો નહિ. આપણે તો આપણો વિશ્વાસ દૃઢ રાખવાનો છે. લોકો તો જ્યારે સૂર્ય ઉગશે ત્યારે જે જાણનાર હશે તો જાણશે. શ્રીનિર્ધૂમવૈશ્વાનર મહેશ્વરસ્વરૂપ પરમપુરુષ આપણા વંશમાં અવતાર લેશે, એવું દિવ્ય સૂચન પ્રથમથી આપણા પૂર્વજોને થતું આવ્યું છે, અને તે વિષે મારા પૂજ્ય પિતાશ્રીએ મને વિગતવાર આખો વૃતાન્ત કહ્યો છે. તે ઉપરથી હું તમને કહું છું કે, એ યોગ તમારા પતિનેજ બનવાનો છે, અને જગદુદ્ધારક ઐશ્વર્યના મહાસાગરરૂપ વ્યક્તિનાં અપરમાતા હોવાનું સદ્‌ભાગ્ય પણ તમને પ્રાપ્ત થશે.

આશ્ચર્યભાવથી તથા ધાર્મિક વૃત્તિના આવેશથી ભાભી બોલ્યાંઃ—દેવબહેન! તમારી આગળ હું પરમેશ્વર સાખ્યે કહું છું કે, આ જગત્‌માં સ્ત્રીજાતિને શોક્યાળા જેવું બીજું કાંઇ દુઃખ નથી, સ્ત્રીજાતિને શોક્યનું નામ સાંભળતાંજ વૈરવૃત્તિ ઉત્પન્ન થાય છે, એવો સ્વાભાવિક નિયમ પણ તમારા જાણવામાંજ છે. વળી મારૂં અંતઃકરણ પણ સામાન્ય સ્ત્રીજાતિના જેવું જ રાગદ્વેષથી ભરેલું છે, મારૂં મન કાંઈ અસાધારણ ઉચ્ચસ્થિતિયે પહોંચેલુ નથીજ, તોપણ તમે આ વાર્તા કાઢી છે, ત્યારથી મારો જાણે દ્વેષભાવ તો લયજ પામી ગયો હોય એમજ મારૂં અંતઃકરણ જોતાં મને જણાય છે; તેથી ઉલટું મને શોક્ય ઉપર અને તેનાં સંતાનો ઉપર એક જાતનો પ્રેમભાવ મારા મનમાં સ્ફુરે છે; મને શોક્ય વિષે અને તેનાં સંતાનો વિષે વિચાર કરતાં આનંદ અને સંતોષનો ભાવ પ્રકટે છે. મારો અંતરાત્મા તો આ પ્રમાણે સૂચવે છે, પણ જીવસ્વભાવને રાખવી જોઇતી સાવધતા અર્થેજ મેં સંશય દર્શાવ્યો હતો. આ લગ્નથી જનકલ્યાણ થવાનું છે એમ મને વિશ્વાસ પડે છે, તથા હું તો જાણે કૃતકૃત્ય થઈ ચૂકી એવું ભાન મને થાય છે માટે આ બાબતમાં મારી સોળે અંગે સંમતિ છે, એમ હું ખુશીથી કહું છું-તમારા ભાઇને બીજું લગ્ન કરવાને હું ખુશીથી કહું છું. તમારા ભાઇને બીજું લગ્ન કરવાને હું પણ સમજાવવા પ્રયત્ન કરીશ, તેમાં તમે મને મદદ કરજો એજ મારી ઇચ્છા છે.

દેવબહેન ઘણા પવિત્ર ભાવથી બોલ્યાંઃ—ઉચ્ચ હૃદયનાં ભાગ્યશાળી ભાભી! તમારો અંતરાત્મા પવિત્ર છે; અને તે સાખ્ય પૂરે છે તે સાચીજ છે. તમારા જેવી સતી પતિવ્રતાનો અંતરાત્મા જે સાખ્ય પૂરે તે સાચીજ હોય છે. એજ સૂર્યોદયની પહેલાંથી થતો અરૂણોદયનો પ્રકાશ છે, અને તમારા જેવાંના પવિત્ર અંતઃકરણમાં ઇચ્છા થતાં પહેલાંજ એ ઇચ્છાનો વિષય સિદ્ધ થઇ ગયેલોજ હોય છે. તમારા પતિના લગ્ન ગયેકાલ રાત્રે થઈ ગયાં છે. વરભક્ષ પણ અત્યારમાં થઇ ગયો હશે, અને હવે થોડાક સમય પછી મધ્યાન્હે ગૃહપ્રવેશનું મુહૂર્ત હોવાથી તે વરકન્યા અહીં આવશે. પણ; ભાભી! હું તમારી એક બાબતમાં ક્ષમા માગું છું, કેમકે મેં પહેલેથી તમને પૂછ્યા વિના આવી પ્રવૃત્તિ કરી છે, અને કામ પ્રથમ કરીને પછી તમારી સંમતિ લેવાને તમારી આગળ વાત કરી છે.

ભાભી શુદ્ધ અંતઃકરણથી બોલ્યાંઃ—પવિત્ર બહેન! એવું બોલશો નહિ, હિત જ કરવાનું હોય ત્યાં 'પહેલું પૂછવાનું' હોતું નથી; મને પ્રથમ પૂછ્યા વિના તમે આ કામ કર્યું એ તો મારા વિષે આપનો સંપૂર્ણ વિશ્વાસજ સૂચવે છે. માટે તમે મારાં પૂજ્ય છો અને મારી ક્ષમા તમે માગો એ તો અજુગતું ગણાય.

દેવબહેન આનંદ પામીને બોલ્યાંઃ—બુધ્ધિમાન્ અને સુજ્ઞ ભાભી! જ્યારે સાધન અને સામગ્રી તૈયાર મળી આવતાં હોય ત્યારે કોઇ પણ કારણસર સ્વલ્પ પણ સમય ખોવો એ કાર્યસિદ્ધિને

વિલંબાવવા બરોબર છે. વિલંબ એ વિઘ્નને અવકાશ આપનાર છે અને શુભ કામમાં વિઘ્નનો સંભવ વિશેષ રહે છે, તેથી મને તમારો તો વિશ્વાસજ હતો, એટલે ઇતર કોઇના જાણવામાં ન આવે તે રીતે ગુપ્તપણે કાર્ય સિદ્ધ કર્યા પછીજ બહાર પડે એવી યોજનાથી મેં કામ કર્યું છે, નારદીપુરથી કન્યાને, તેનાં માતાપિતાને તથા અમદાવાદથી ગોરશ્રી ઉમિયાશંકરને હું સાથે લેતી આવી હતી મોટીફલોદ મુકામે ગઇ રાત્રે લગ્ન પણ થઈ ગયાં છે.

પરમઉદાર પતિવ્રતા ભાભી બોલ્યાં:—બહેન! જેમાં તમારા જેવાં પવિત્ર સાધ્વીનો હસ્ત હોય એવી કોઇ પણ બાબત સિદ્ધ થયા વિના રહેતી નથી. પણ થોડાજ વખતમાં હવે વરકન્યા વગેરે અત્રે આવશે; માટે આપણે તેમને સઉને માટે તથા પાંચ સગાંવહાલાંને જમાડવા માટે જે કાંઇ ગોઠવણ કરવી જોઇયે, તે તમે મને કહો તે પ્રમાણે કરવા માંડું.

દેવબહેન બોલ્યાં:—પતિવ્રતાશિરોમણિ! ધન્ય છે, તમારા ઉત્સાહને! આપણે કાંઈ ઝાઝી ઉપાધિ કરવાની નથી. આપણાં નિકટનાં સગાંવહાલાંમાંજ આજ તો નોતરાં દેવાં છે, અને તે બધાં તો તમારા જાણવામાં છે, એટલે કેટલી રસોઈ કરવી, તે પણ તમે જાણો છો; હું ધારૂં છું આશરે સવાસો માણસની રસોઇ પૂરતી થશે. તો તમે પાણી વગેરે ભરાવવાની ગોઠવણ કરો, અને રસોઇને માટે પણ આરંભ કરાવી દ્યો. કંસાર માટે ભરડાવેલા ઘઉં તો ગામથી તૈયારજ આવશે તે સિવાય બીજું બધું અહીંઆ તૈયાર કરવાનું છે—એટલી વ્યવસ્થા તમો કરો.

પ્રસન્નતાથી ભાભી બોલ્યાં:—તે બધું તૈયારજ થયું સમજજો. પણ બહેન! જે કામ ભલભલા થી પણ ન બને તે કામ તમે કર્યું છે. તમે થાકયાંપાકયાં હશો, માટે હવે તમે કાંઇક મ લ્યો.

દેવબહેન નિરભિમાનપણે બોલ્યાં: —સત્પાત્ર ભાભી! જે કાંઇ થાય છે તે શ્રી પરમેશ્વરજ છે. મનુષ્યથી કાંઇ થતું નથી; મનુષ્યનાં ફાંફાં તે તો નિમિત્ત માત્રજ છે.

શ્રદ્ધાપૂર્વક ભાભી બોલ્યાં:—અને જે કાંઇ પરમેશ્વર કરે છે, તે પોતાનાં ભક્તજનોનાં કલ્યાજ માટે; મોટી બહેન! તો હવે તમે જરીક પગ વાળીને બેસો, તમારી સૂચના પ્રમાણે બધું હું ર કરાવું છું.

દેવબહેન બોલ્યાં:—પણ હું હજુ પ્રાણબહેનને મળી નથી, તેથી તેમને મળતી આવું અને ઘટે નોતરાં પણ દેતી આવું; તેમજ વરકન્યાને પોંખાવવાની પણ વ્યવસ્થા કરતી આવું.

એ પ્રમાણે કહીને દેવબહેન પ્રાણબહેનને ઘેર ગયાં. (અપૂર્ણ)

સંઘવી.

प्रस्ताविक प्रकीर्ण

(સંગ્રાહક વિ. ગો. વ્યાસ.)

વિજ્ઞાનની શોધ. આપણા આર્યધર્મ પ્રમાણે આ દૃશ્ય જગત્ સ્વપ્નવત્ માનવામાં આવે છે. જાગ્રદવસ્થામાં જેમ સ્વપ્ન અસત્ય છે તેમ જ્યારે પરમ તત્વનો સાક્ષાત્કાર થાય છે ત્યારે આ દૃશ્ય પ્રપંચ પણ તેજ પ્રમાણે અસત્ય ભાસે છે. સ્વપ્ન સત્ય છે તો જગત્ સત્ય છે અને સ્વપ્ન જો અસત્ય છે તો જગત્ તેજ પ્રમાણે અસત્ય છે. અર્થાત્ સ્વપ્ન અને જાગ્રદવસ્થામાં કાંઇ પણ ભેદ નથી. પાશ્ચાત્ય વિજ્ઞાનવાદીઓએ નિદ્રા, સ્વપ્ન અને જાગૃતિમાં શો શો ફેર છે તે શોધી કાઢવાના પ્રયત્નો આરંભ્યા છે. સિનેમાસૃષ્ટિની ફીલ્મથી પીટર્સબર્ગના બે ચાલાક વિજ્ઞાનવાદિઓએ અર્વાચીન પદ્ધતિથી ઉત્તમ પ્રકારના નિર્ણયો તારવી કાઢ્યા છે. નિદ્રાસ્વપ્નના આ પ્રશ્ન ઉપર એકાગ્રતાથી વિચાર કરીને તેઓ એવા નિશ્ચય ઉપર આવ્યા કે જુદા જુદા નિદ્રાધીન મનુષ્યો (સ્ત્રીઓ અને પુરુષો)ની ફીલ્મો લેઇને તેઓની મુખમુદ્રાઓ ઉપરથી અનુમાન તારવી કાઢવાં એ ઉત્તમોત્તમ રસ્તો છે. એટલે તેઓએ ભિન્ન ભિન્ન સમયે, ભિન્ન ભિન્ન સ્થળે, અને ભિન્ન ભિન્ન સંયોગોમાં લીધેલ ફીલ્મો એકત્રિત કરી. તેમને જણાયું કે તેમાંથી કોઇ પણ બે મનુષ્યોની નિદ્રા કે સ્વપ્નમાં મળતાપણું નહોતું. આ વિજ્ઞાનવાદીઓએ એકંદરે ૨૦૦ પ્રયોગો કર્યા અને પ્રતિપાદન કર્યું કે નિદ્રાના ૨૦૦ જાતના પ્રકાર છે. દરેક મનુષ્યને તેની નિદ્રા લેવાની રીતિ ખાસ પ્રકારનીજ હોય છે અને તેમાં જો તેના હાથ અગર પગની સ્થિતિમાં કાંઇ ફારફેર કરવામાં આવે છે તો તે નિદ્રાધીન મનુષ્ય સત્વર તે મૂળની સ્થિતિમાંજ ફેરવી નાંખે છે.

નિદ્રાધીન થનાર મનુષ્ય તેની ઇંદ્રિયસંવ્યવસ્થાને અનુકૂળ અંગસ્થિતિ કેવી હોવી જોઇએ તે તેની બુદ્ધિ પ્રેરણાથીજ નિર્ણય કરી લે છે. જ્યારે તે પીડાગ્રસ્ત હોય અગર તેના ઉપર કાંઇ શસ્ત્રક્રિયા કરવામાં આવી હોય ત્યારે આરામ લેવાને માટે જોઇતી અંગસ્થિતિ તે પોતેજ ધારણ કરી લે છે.

જ્યારે અમેરિકન વિજ્ઞાનશાસ્ત્રીઓએ આ ફીલ્મોને ખુલ્લી ત્યારે ઘણી આશ્ચર્યજનક હકીકતો તેમાંથી જણાઇ આવી. આપણી જાગ્રદવસ્થામાં આપણા મુખ ઉપર જેવા હાવભાવો દોરાય છે તેવા અને તેથી પણ વધારે આપણી નિદ્રિતાવસ્થામાં આપણા વદન ઉપર અંકિત થાય છે. મ્હોંનું વાંકું ચુકું થવું, ભ્રમરોનું સંકોચાવું કે ખેંચાવું, મંદમંદ હસવું કે ખડખડાટ હસવું, તેમજ ડુસકાં ભરવાં કે રોવું એ ત્યાદિ ચિન્હો અને ભાવો જાગ્રદવસ્થા જેવાજ નિદ્રાધીન અવસ્થામાં જોવામાં આવ્યા. ગુસ્સો અને ખુશમિજાજ, આનંદ, શોક અને ભય મનુષ્યની સ્વપ્નાવસ્થામાં જાગ્રદવસ્થા કરતાં પણ એક પછી એક ત્વરિત ગતિથી પસાર થાય છે. સેંકડો વર્ષો ઉપર શાસ્ત્રવિદોએ સ્વપ્ન સંબંધી જે રહસ્ય મીમાંસા જણાવેલી તેને આ સંપૂર્ણ પુષ્ટિ આપે છે. કેટલાક દૃઢ શરીરસંપત્તિવાન્ પુરુષો નિશ્ચયપૂર્વક કહે છે કે તેઓને સ્વપ્ન આવતાંજ નથી; અન્ય કહે છે કે તેઓને પુષ્કળ સ્વપ્ન આવે છે અને સ્વપ્નોને તે સવિસ્તર કહી જઈ શકે છે.

છેલ્લામાં છેલ્લી શોધ પ્રમાણે, મનુષ્યોને ગાઢ નિદ્રામાં પણ નિયમિત રીત્યે સ્વપ્નો આવ્યાંજ કરે છે. પરંતુ જ્યારે તેઓ જાગ્રદવસ્થામાં આવે છે ત્યારે હંમેશાં તેમનાં સ્વપ્નો સ્મરણમાં રહેતાં નથી. કેટલીકવાર એમ પણ બને છે કે તે સ્વપ્ન આપણે યાદ રાખવા માગતા નથી કિંવા તે

સંબંધી કાંઇ પણ કહેવા માગતા નથી. આપણી સંપૂર્ણ શુદ્ધિવાળી જાગૃતાવસ્થામાં જેટલે દરજ્જે તથ્યાંશ છે તેટલેજ દરજ્જે આપણી સ્વપ્નાવસ્થામાં પણ તથ્યાંશ છે. આપણાં સ્વપ્નોમાં વિરામ સ્થાનો નથી, પરન્તુ અમને સ્વપ્ન આવતાંજ નથી અગર આવ્યાં નથી એવું આપણે કહીએ છીએ ત્યારે વાસ્તવ રીતે આપણે સત્ય કથન કરતા નથી, કેમકે ભિન્ન ભિન્ન મનુષ્યોને ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારનાં સ્વપ્નો આવે છે તેથી તેઓ વસ્તુતઃ એક બીજાથી ભિન્ન પ્રકૃતિના છે તેમાં કાંઈ અર્થ નથી. તેઓને જે સ્વપ્ન આવ્યાં હોય તેના સ્મરણ સંબંધમાં તેમજ એ સ્વપ્નોને તેમના સંબંધમાં શો મર્મ છે તે પુરતીજ તેની વિશિષ્ટતા છે. વળી એ વાર્તા પણ તેટલીજ સત્ય છે કે તંદ્રાવસ્થામાં આવેલ સ્વપ્ન જેટલી સહેલાઈથી સ્મરણમાં રાખી શકીએ છીએ તેટલી સહેલાઈથી ગાઢનિદ્રામાં આવેલ સ્વપ્ન સ્મરણમાં રાખી શકતા નથી.

નિદ્રાધીન અવસ્થામાં આપણી વર્તનચર્યામાં જે ચંચળતા જણાય છે તેથી એમ પુરવાર થાય છે કે આપણી સ્વપ્નાવસ્થાનું કથન પણ સત્યજ છે. કેટલીકવાર એમ બને છે કે આપણે નિદ્રામાંથી જાગીએ છીએ ત્યારે નિદ્રાને લીધે આપણને જે આરામ અને શાંતિ મળવી જોઈએ તે ન હોતાં આપણે શ્રમિત જણાઈએ છીએ, આનો અર્થ એ નથી કે આપણને બરોબર નિદ્રા નહોતી આવી પરંતુ વાસ્તવ રીતે ખરાબ અને શ્રમિત કરી નાંખે તેવી સ્વપ્ન સૃષ્ટિમાં આપણે પડયા હતા.

અમેરિકન વિજ્ઞાનવાદીઓ પોતાના સંશોધનમાંથી આ આશ્ચર્યજનક ફલિતાર્થ તારવીને હવે આ રીતેદ્વારા પોતાના પ્રયોગો આગળ ધપાવીને ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારનાં સ્વપ્નો શોધી કાઢી તેનાં નામ નિર્દેશ કરી નિદ્રા સંબંધી માનસશાસ્ત્ર અને જીવનશાસ્ત્ર પ્રતિપાદન કરવા માગે છે. કારણકે તેઓનું એવું મંતવ્ય છે કે જો નૂતન શોધો જાણવામાં આવે તો ખરાબ સ્વપ્નો અટકાવવાના અથવા તો નિદ્રા લેવાની દોષયુક્ત પદ્ધતિને સુધારવાના સફળ માર્ગો મદદ કરી શકાય.

સલાહ કહો કે ઉપાય કહો, બતાવેલ છે અને તે પ્રમાણે વર્તનાર સુખપૂર્વક શાંતિથી નિદ્રા લેઇ શકે છે. કોઈ પ્રસંગે આવેલ સુસ્વપ્નોનાં મર્મો પણ સમજી શકે છે, તેમ છતાં પરપ્રત્યયનેય બુદ્ધિથી નવીનતા તરફજ દોરાનારા મનુષ્યો પોતાના હાથનો સાચો અમૂલ્ય હીરો ગુમાવી માત્ર નિર્માલ્યં કાચપીજ મોહને પામે છે—એજ દીલગિરીની વાત છે!!!

બ્હેરાઓ અને આંધળાઓ માટે નવીન ઉપચારો.

અંધત્વ અને બધિરત્વ એ મનુષ્ય ઉપર મહાનમાં મહાન આફતો છે. બહેરો માણુસ એમ સમજે છે કે તેની અને બહારની દુનિયાની વચ્ચે એવી મ્હોટી દિવાલો ઉભી કરી દેવામાં આવી છે કે તે કાંઈ પણ શ્રવણુજ ન કરી શકે. આંધળા માણુસની સ્થિતિ તો તેથી પણ વિશેષ ખરાબ છે. વિજ્ઞાનશાસ્ત્રી આવા માણુસો માટે નવી નવી શોધોમાં મચ્યાજ રહે છે અને તેના પરિણામે હાલ બે નવી શોધો બહાર આવી છે.

આ નવીન મદદ વિદ્યુતશક્તિદ્વારાની છે, જો શ્રવણેન્દ્રિયની શિરાઓ વ્યવસ્થિત હોય અને માત્ર શ્રવણુનલિકામાંના કોઇક અંતરાયથી તેના સાંભળવામાં વાંધો પડતો હોય તો તે મનુષ્ય રેડીયોની મદદથી સાંભળી શકે છે, લાઉડ સ્પીકરથી કે મસ્તકફોનથી નહિ પરન્તુ તેને માટે સામાન્ય ટેલીફોન જેવું પણ તેથી કાંઇક ન્હાનું એક વિચિત્ર પ્રકારનું યંત્ર બનાવવામાં આવ્યું છે. આ યંત્ર બ્હેરા માણુસના કાન પર મુકવાનું હોતુ નથી પરન્તુ તેના મોંમા દાંતોની વચ્ચે રખાવવામાં આવે છે. શબ્દ સ્વરના આંદોલનો તે દ્વારા બ્હેરા માણુસના મસ્તિષ્કના અસ્થિઓમાં પ્રવેશ કરે છે. કેમકે અસ્થિ ઉત્તમ સ્વરવાહક છે. તેથી વિદ્યુતદ્વારા આ અસ્થિઓમાં થઇને બ્હેરો માણુસ શબ્દો શ્રવણુ કરી શકે છે,

બ્હેરા મુંગાને શિક્ષણ. હમણાંજ થોડા સમય ઉપર "ટેલીટેક્ટર" નામનું નવું યંત્ર બનાવવામાં આવ્યું છે. આ યંત્રથી બ્હેરા મનુષ્યો સાંભળી શકે છે તેટલુંજ નહિ પરન્તુ બ્હેરામુંગા પણ સાંભળી શકે છે. આ યંત્રની મદદથી સ્વરનાં આંદોલનો સ્પર્શેન્દ્રિયદ્વારા પહોંચાડી શકાય છે. ઘણા દેશોમાં બ્હેરાંમુગાં છોકરાંઓને આ યંત્રથી શિક્ષણુ આપવામાં આવે છે. શિક્ષક આ સૂક્ષ્મસ્વરવાહક યંત્રમાં એક શબ્દ બોલે છે અને એક સામા પાટિયા ઉપર તેજ શબ્દ લખેલો હોય છે તે સાથે સાથે બતાવે છે. મુંગો છોકરો એક વિદ્યુદાકર્ષક આંદોલન યંત્ર હાથમાં પકડે છે અને તેની તીક્ષ્ણુ સુગ્રાહક ચેતનાશક્તિના લીધે સૂક્ષ્મ સ્વરને ગાઢો સ્વર બનાવનાર યંત્રદ્વારા આંદોલનો અનુભવી શકે છે. જે આંદોલનની છાપ તેના મન ઉપર પડે છે તેવું પાટીયા ઉપરના શબ્દની સાથે તે અનુસંધાન કરે છે. કેટલીક તાલીમ આપ્યા પછી એ યંત્રદ્વારા બોલેલ દરેક શબ્દ માત્ર સ્પર્શેન્દ્રિયથીજ સાંભળી શકે છે. શ્રવણુ કરી શકનાર અને શ્રવણુ કરવાની અશક્તિવાળા વચ્ચે તો વ્યવહાર સૂક્ષ્મસ્વરવાહક યંત્રથી કરી શકાય, પરન્તુ બ્હેરામુંગા સાથેનો વ્યવહાર તો "ટેલીટેક્ટર" દ્વારા મનુષ્યની દરેક વાણી સાંભળવાને બદલે સ્પર્શેન્દ્રિયથી ગ્રહણુ કરી શકાય છે.

અંધ માણુસોને માટે કિરણો—સામાન્ય મુદ્રિત કરેલા અક્ષરો સ્પર્શેન્દ્રિયથી જાણી શકાય તેના આને મળતી પદ્ધતિ બિચારા અંધ માણુસોને માટે દાખલ કરવામાં આવી છે. એક ખાસ કિરણુ મુદ્રિત કરેલ ભાગમાં પસાર કરવામાં આવે છે. આ કિરણુને ફોટો-બિન્દુની સાથે સંયોજીને બેટ્રીલ

સંબંધી કાંઇ પણ કહેવા માગતા નથી. આપણી સંપૂર્ણ શુદ્ધિવાળી જાગ્રદવસ્થામાં જેટલે દરજ્જે તથ્યાંશ છે તેટલેજ દરજ્જે આપણી સ્વપ્નાવસ્થામાં પણ તથ્યાંશ છે. આપણા સ્વપ્નોમાં વિરામ સ્થાનો નથી, પરન્તુ અમને સ્વપ્ન આવતાંજ નથી અગર આવ્યાં નથી એવું આપણે કહીએ છીએ ત્યારે વાસ્તવ રીત્યે આપણે સત્ય કથન કરતા નથી, કેમકે ભિન્ન ભિન્ન મનુષ્યોને ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારનાં સ્વપ્નો આવે છે તેથી તેઓ વસ્તુતઃ એક બીજાથી ભિન્ન પ્રકૃતિના છે તેવો કાંઈ અર્થ નથી. તેઓને જે સ્વપ્ન આવ્યાં હોય તેના સ્મરણ સંબંધમાં તેમજ એ સ્વપ્નોને તેમના સંબંધમાં શો મર્મ છે તે પુરતીજ તેની વિશિષ્ટતા છે. વળી એ વાર્તા પણ તેટલીજ સત્ય છે કે તંદ્રાવસ્થામાં આવેલ સ્વપ્ન જેવી સહેલાઇથી સ્મરણમાં રાખી શકીએ છીએ તેવી સહેલાઇથી ગાઢનિદ્રામાં આવેલ સ્વપ્ન સ્મરણમાં રાખી શકતા નથી.

નિદ્રાધીન અવસ્થામાં આપણી વદનચર્યામાં જે ચંચળતા જણાય છે તેથી એમ પૂરવાર થાય છે કે આપણી સ્વપ્નાવસ્થાનું જીવન પણ સત્યજ છે. કેટલીકવાર એમ બને છે કે આપણે નિંદ્રામાંથી જાગીએ છીએ ત્યારે નિદ્રાને લીધે આપણને જે આરામ અને શાંતિ મળવી જોઇએ તે ન હોતાં આપણે શ્રમિત જણાઇએ છીએ, આનો અર્થ એ નથી કે આપણને બરોબર નિદ્રા નહોતી આવી પરંતુ વાસ્તવ રીતે ખરાબ અને શ્રમિત કરી નાંખે તેવી સ્વપ્ન સૃષ્ટિમાં આપણે પડ્યા હતા.

અમેરિકન વિજ્ઞાનવાદીઓ પોતાના સંશોધનમાંથી આ આશ્ચર્યજનક ફલિતાર્થ તારવીને હવે આ ફીલ્મોદ્વારા પોતાના પ્રયોગો આગળ ધપાવીને ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારનાં સ્વપ્નો શોધી કાઢી તેનાં નામ નિર્દેશ કરી નિદ્રા સંબંધી માનસશાસ્ત્ર અને જીવનશાસ્ત્ર પ્રતિપાદન કરવા માગે છે. કારણકે તેઓનું એવું મંતવ્ય છે કે જો મૂળભૂત કારણો જાણવામાં આવે તો ખરાબ સ્વપ્નો અટકાવવાના અથવા તો નિદ્રા લેવાની દોષયુક્ત પદ્ધતિને સુધારવાના સફળ માર્ગો ગ્રહણ કરી શકાય.

આવેલ સ્વપ્નનું સવિસ્તર વર્ણન જો સ્મરણમાં રહી શકવાનું શક્ય બને તો ટુંક અવધિમાંજ દરેક સ્વપ્નની સંપૂર્ણ (ક્રિયા હાથ કરવાનું પણ સંભવિત થશે. તેમ થયે વૈદકશાસ્ત્રને ઘણોજ લાભ થશે. કારણ કે માત્ર આપણી નિદ્રાધીન અવસ્થા કે સ્વપ્નાવસ્થાને ફક્ત નહિ પરંતુ આપણી જાગ્રદવસ્થાને પણ તે ઘણું સાહાય્યકારક થઇ પડશે. અમેરિકન વિજ્ઞાનવાદિઓનું એવું કહેવું છે કે જાગ્રદવસ્થા એ કાંઇ જુદી અવસ્થા નથી પરન્તુ આપણી સ્વપ્નાવસ્થાનું એ માત્ર અનુસંધાનજ છે.

યુરોપ અને અમેરિકન વિજ્ઞાનવાદિઓના આ પ્રયાસો અને લેખો ઉપર બરોબર મનન કરવાથી જણાશે કે આપણા આર્યોએ જે સિદ્ધાંતો હજારો વર્ષો ઉપર નિર્ણીત કરી મુક્યા છે તેજ સિદ્ધાંતો ઉપર તેઓ ધીમે ધીમે આવતા જાય છે. આપણાં શાસ્ત્રો ડિમડિમ વગાડીને કહે છે કે આ જીવન અને આ જગત્ માત્ર સ્વપ્ન જેવું છે, સ્વપ્નસૃષ્ટિ અને આ જગત્સૃષ્ટિમાં કાંઇ પણ ભિન્નતા નથી. હાલની કેળવણીમાં અને પાશ્ચાત્ય સંસ્કારોથી રંગાયેલા મનુષ્યો તૈયાર કરી રાખેલા શુદ્ધ જળનું પાન, તેમાં શંકાશીલ બનીને, કરી શકતા નથી, પરંતુ કેવળ અશુદ્ધ જળને પ્રયોગોદ્વારા શુદ્ધ થયેલું માનીને તેનો આદરપૂર્વક સ્વીકાર કરે છે. આપણા શાસ્ત્રકારોએ દુઃસ્વપ્નોના અભાવપૂર્વક ગાઢનિદ્રા લેવા માટે શયન કરતા અગાઉ પોતાના શયનાગારમાં બેઠાં બેઠાં છટ મંત્રની અમુક માળા ફેરવવાની તથા અમુક અમુક નામોનું સ્મરણ કરી જવાની આજ્ઞા કરી કે ઉપદેશ કર્યો.

सज्जनो अने साधको तरफथी श्री महाकाळ भगवान्‌ने स्वागत

તંત્રી,

જત ફરીથી મહાકાલ અસલ સ્વરૂપમાં પ્રગટ થયું જાણી અત્યંત આનંદ થયો. આ સ એક કાવ્ય ઉપેન્દ્ર આપના ઉપર લખી મોકલ્યું છે તો તેને આપ જરૂર સ્થાન આપશો.

હું વિરમગામવાળા છોટાલાલ સુરજરામ દવેનો ભાણો થઉં છું. કાવ્યો રચવાં, લેખો લખ બહાર આવવું એ મારા જીવનનો સિદ્ધાંત છે એમ હું માનું છું. મારે કંઇ મોટા લેખક થઇ જુ સ્વાંગને સજી દેવાનો લેશ પણ વિચાર નથી. હું જે છું તે છું.

બીજું આપણા મહાકાલ માટે હું બનતી મહેનત ઉઠાવીશ અને મહાકાલને ફરીથી અસ સ્વાંગમાં લાવી જનતા અગાડી મૂકવું એમાંજ આપણો સમાવેશ થાય છે. બીજું મારાથી બન મહેનત તો હું જરૂર કરીશ. આપ પણ કંઇ કામ પડે તો ફરમાવશો તો જરૂર આ સેવક આપ સેવામાં હાજર રહેશે. એજ. અહીંથી હું વિરમું છું.

નરહરિપ્રસાદ ચંદ્રશંકર ભટ્ટ (ઉમરેઠવાળા)

ઉપરના પત્રનો ઉત્તર,

પ્રિય ચિરાયુ: ભાણાભાઈ!

સંસ્કારી મામાના આપ જેવા સત્પાત્ર ભાણેજને **શ્રી મહાકાળના** પુનઃપ્રાકટ્યથી આનં થાય એ સ્વાભાવિક છે. સાત્વિક ગદ્ય પદ્ય રૂપ લેખો લખવા વાંચવાથી જીવનનો લક્ષ્ય સિદ્ધાન્ત પ્રાપ્ત થાય છે, અને તેને આચારણમાં મૂકવાથી જીવન સફળ થાય છે, એ આપનો માર્ગ સ્તુત્ય છે. પોતાના વ્યકિતત્વમાં દૃઢ રહેવાનો આપનો નિશ્ચય સારો છે. અસલ સ્વરૂપે રહેવું એ સન્નિશ્ચય સજ્જનોને શોભાપ્રદ છે. આપના મારા પ્રત્યેના પ્રેમભાવને માટે હું આભારી છું. ગદ્યપદ્ય શ્રી મહાકાળ માટે મોકલતા રહેશો.

લિ. તંત્રીઃ—**મહાકાળ**

મુંબઇ તા. ૭–૯–૩૭

પરમ ભકિતભાજન શ્રીયુત સંઘવી,

આશા છે કે આપ કુશળ હશો, 'મહાકાળ' નિયમિત મળે છે. આપની આ પ્રવૃત્તિને માટે આપને ધન્યવાદ. આપ કદાચ નામથી નહિ ઓળખો. પરંતુ હું 'ગુજરાતી'માં મેનેજર હતો. અને અમદાવાદનો વતની છું. જ્યાં સુધી મને સ્મરણ છે, ત્યાં સુધી સ્વ. ભગુભાઇ ફતેહચંદ કારભારી સાથે પ્રથમ વેપારની પ્રવૃતિ શરૂ કર્યા પછી અનેકવિધ પ્રવૃત્તિ આદરી. જો તેમ ન થયું હોત તો ગુજરાતને આપની લેખિનીથી અતિશય લાભ થયો હોત એટલુંજ નહિ પણ સારી ગુજરાતને આપે સારી દિશામાં વલણ આપ્યું હોત. ભૂતકાળની વાત જવા દઇએ. આપે જે પ્રવૃત્તિ હમણાં શરૂ કરી છે તે યશસ્વી થાય અને ગુજરાતને તેથી લાભ થાય એમ પરમ કૃપાળુ પરમાત્મા પાસે યાચું

છું. અને ઇચ્છું છું કે આપે ઉઠાવેલા આ સ્તુત્ય કાર્યને વળગી રહી ગુજરાતની સેવા કરવાનું શ્રેય સાધશો. 'મહાકાળ' માટે કંઇ એકાદ લેખ મોકલી આપીશ.

લી. વિનયાવત રમણિકના પ્રણામ.

ઉપરના પત્રનો ઉત્તર

પરમ સ્નેહી ભાઇશ્રી રમણિકભાઇ એ. મહેતા,

ઘણા સમય પછી આપનો પત્ર મળ્યો. તેથી આનંદ થયો. આપે પત્રમાં આપેલ પરિચયથી અભિજ્ઞાન થયું. આપે સૂચવેલ સદ્ભાવ માટે આભારી છું.

વેપારની પ્રવૃત્તિ દરમ્યાન તેમજ તે પછીની વિવિધ પ્રવૃત્તિયોમાં પણ દેશને સ્વધર્મ પંથે પ્રેરવો એ સંકલ્પ પ્રમાણેજ પ્રવૃત્તિ શ્રીઇષ્ટે કરાવી છે. આ પ્રવૃત્તિમાં પણ એજ ઉદ્દેશ છે.

શ્રી મહાકાલ માટે તેને અનુરૂપ એકાદ લેખ નહિ, પણ વખતો વખત લેખ મોકલતા રહેશો એવી અભિલાષા છે.

લિ. સંઘવીનાં સ્નેહ સ્મરણ,

શ્રીમૃત્યુંજય મહાવિદ્યા

(લે૦ સંઘવી)

(અનુસંધાન—ગયા વૈશાખ માસના અંકના પૃષ્ઠ ૭૧ માંથી)

આ સ્થળે કેટલાક સજ્જનો એવી શંકા કરે છે કે—જે આ સંસારમાંના તમામ પદાર્થોની પેઠે આ દેહ પણ નાશવાન્ છે, તે જ્યારે ત્યારે પણ નાશને તો પામવાનોજ છે. તો પછી તેને ચિરંજીવી બનાવવાથી શો લાભ? તેથી **મૃત્યુંજય મહાવિદ્યાની** સાધનાની નકામી લપમાં શા માટે પડવું જોઇયે? કેવળ મોક્ષ પ્રાપ્તિ કરનાર સર્વોચ્ચ **બ્રહ્મવિદ્યાનુંજ** પરિશીલન કરી જન્મ-મરણની પેલી પાર નિકળી જવું એ શું ખોટું? **મૃત્યુંજય વિદ્યામાં** આપણે શા માટે પરિશ્રમ કરવો જોઇએ?

આ પ્રશ્નનો જવાબ એ છે: કે—જે અધિકારસંપન્ન સદ્ભાગી સજ્જનોની પ્રાક્તન તૈયારી મોક્ષદાત્રી **બ્રહ્મવિદ્યાના** પરિશીલન માટે થઇ ગએલી હોય, તેમને માટે આ મૃત્યુંજય મહાવિદ્યા આવશ્યક નથી. તેઓ પૂર્વજન્મના કૃતોપાસ્તિ પુરુષો હોવાથી તેઓ સીધે સીધા મોક્ષવિદ્યામાંજ પ્રવેશ કરી યત્નવાન્ બને. પણ જેમણે એ પ્રમાણે પૂર્વ જન્મમાં અધિકાર પ્રાપ્ત કર્યો નથી, એવા સાધકોને માટે આ મૃત્યુંજય મહાવિદ્યા તેમના સાધનક્રમમાં ઉપકારક થઇ પડે તેમ છે. તેના કારણો નીચે પ્રમાણે છે. તે વિચારમાં લઇનેજ દરેક સાવધાન ગુરુમુખી સાધકે પોતાના અધિકાર કિંવા યોગ્યતાનો નિર્ણય કરીને પોતાને જે શ્રેયસ્કર જણાય તે જ માર્ગે સ્વકર્તવ્યપરાયણ થવું જોઇએ.

સઉથી પહેલો તો પ્રાણી માત્રની કુદરતી મનોદશા પર વિચાર કરવો જોઇએ. પ્રાણી માત્રને પોતાનો જીવ સઉથી પ્રિય છે. ફારસીમાં પણ "જાને અઝીઝ" એટલે પોતાનો જાન સઉને પ્યારો છે, એવું કથન છે. મોક્ષશાસ્ત્ર વેદાન્તમાં પણ એજ કહે છે કે—**आत्मनः कामाय सर्वं प्रियं भवति** અર્થાત્ "આત્માની ખાતર જ બધું પ્રિય છે." મોક્ષવિદ્યામાંનું આ વાકય પણ જિજીવીષા એટલે જીવવાની ઇચ્છાનું પ્રાબલ્ય બતાવે છે, તો પછી બીજાની તો વાતજ શી? યોગશાસ્ત્ર જે એક સ્વયંપ્રતીતિજનક શાસ્ત્ર છે તે તો ચોખ્ખું જણાવે છે કે—**स्वरसवाही विदुषोऽपि तथारूढोऽभिनिवेषः ॥** અર્થાત્ વિદ્વાન્ એટલે બ્રહ્મવિદ્યાને જાણનારા પુરુષો કે જેઓ આ લોકની સર્વ વસ્તુઓને નાશ પામનારી જાણે છે તેઓને પણ દેહાભ્યાસ અને જીવવાની તૃષ્ણા તો હોય છે જ; કેમકે "હું જીવું" એવો સંકલ્પ તેઓની પણ વૃત્તિમાં સંતત વર્તતો હોય છે. "હું જીવું" મરું નહિ એવો આશીર્વાદ તેઓનું અંતઃકરણ તેઓને નિરંતર આપ્યા કરે છે.

આ ઉપરથી એ સ્પષ્ટ છે કે–દરેક મનુષ્ય પછી તે જ્ઞાની હોય કે અજ્ઞાની હોય, પણ તેને જીવવાની ઇચ્છા તો ઉત્કટ હોય છે. તેથી **જિજીવિષાથી** જ મનુષ્યો સદ્‌ગુણ અને નીતિના નિયમો વગેરે પાળવા તરફ દોરાય છે; મિતાહાર વગેરે આરોગ્યરક્ષક નિયમો પાળવા દોરાય છે. તેજ પ્રમાણે **શ્રીમૃત્યુંજયમહાવિદ્યા** જાણવાને અને તે પ્રમાણે પ્રયત્ન કરવાને દોરાય એ પ્રકૃતિને અનુસાર અથવા કુદરતીજ છે.

જિજીવિષા એટલે જીવવાની ઉત્કંઠા એ ભલે સ્વાભાવિક હોય અને તેથી ભલે હરેક પ્રાણી તે તે ઉત્કંઠાને તૃપ્ત કરવાને પ્રયત્ન પણ કરે, તથાપિ "**જીવવાની ઇચ્છા કે ઉત્કંઠા**" તૃપ્ત કરવાથી ફાયદો શો? એ પ્રશ્ન તો ઉભો રહે છે.

આ પ્રશ્નનું ઉત્તર પણ છે, અને તે વિચારમાં લેવા જેવું છે. જેઓ માત્ર જીવવાની જ ખાતર **શ્રીમૃત્યુંજયમહાવિદ્યાને** સાધવા માગતા હોય તેઓને માટે તો એ આક્ષપ ખરો છે કે–જ્યારે ત્યારે પણ મરવાનું તો છેજ, તો પછી વધારે જીવવાને માટે જે **આ વિદ્યામાં** પ્રયાસ કરવામાં આવે તેનો કાંઇ વિશેષ લાભ નથી. ખાવું પીવું, ઉંઘવું, વિષય ભોગવવા વગરે જેમ ચાલે છે, તેમ ચલાવવું હોય તો એ મૃત્યુંજયવિદ્યાની સિદ્ધિમાં વિશેષતા શી? અને કેટલાક પ્રાણી અત્રે તો વધારે જીવીને વધારે પાપનાં પોટલાં બાંધે છે, તે પ્રમાણેજ કરવું હોય તો તો એ મૃત્યુંજયમહાવિદ્યાથી પણ લાભને બદલે મહાન્ અનર્થનીજ પ્રાપ્તિ સિદ્ધ કરવા જેવુંજ થવાનું. પણ આ મૃત્યુંજયમહાવિદ્યાનો કોઇ વધારે સારો ઉપયોગ છે, અને વેદ જેવા અપૌરુષેય ગ્રંથમાં એ વિષયને સ્થાન મળ્યું છે, અને આદ્ય સૃષ્ટિના જ્ઞાનકેન્દ્ર સમાન મહર્ષિઓ તેના દૃષ્ટા તથા રક્ષક અને પ્રચારક તથા ધારક બન્યા છે.

શ્રીમૃત્યુંજયમહાવિદ્યાનો ઉપયોગ.

આજકાલ કળિયુગમાં કર્મકાંડનું ઠેકાણું તો છે નહિ, તેમજ ઉપાસનાકાંડનું પણ ઠેકાણું નથી તે છતાં જ્યાં જુઓ ત્યાં જ્ઞાનકાંડની કમબખ્તી એવી બેઠી છે કે શમદમાદિકનાં તો ઠેકાણાં નથી અને **तत्त्वमसि** અને **अहं ब्रह्मास्मि** નાં રણશિંગા ફુંકાય છે; જાણે કે આજેજ જીવ તો શિવ બની ગયો અને જીવાત્માનો પરમાત્મા બ્રહ્મ બની ગયો. શ્રી શંકરાચાર્ય ભગવાન્ વગેરે અવ-

તારિક લોકોત્તર વ્યક્તિઓ પણ પરમ યોગસામર્થ્ય અને ઇષ્ટોપાસનાના બળવાળા હતા, ત્યારે અત્યારે ઉપનિષદ્ અને બ્રહ્મવિદ્યા એ મૂળા ભાજી જેવાં ટકે તોલું થઈ પડયાં છે. જ્યારે બ્રહ્મ વિદ્યાના સર્વોપરિ વક્તા શ્રી કૃષ્ણ પરમાત્મા તો "બ્રહ્મવિદ્યાયાં ગીતાસૂપનિષત્સુ"માં સાફ સાફ જણાવે છે કે—"**अनेकजन्मसंसिद्धिस्ततो याति परांगतिम्।** અનેક જન્મમાં સિદ્ધ કરેલી સામગ્રીવડેજ પરમગતિ પમાય છે. **बहूनां जन्मनामन्ते ज्ञानवान्मां प्रपद्यते।** બહુ જન્મોને અંતે જ્ઞાન (વાસ્તવ જ્ઞાન)ને પ્રાપ્ત થયેલો મનુષ્ય મને પામે છે.

આ પ્રમાણે અનેક જન્મ લેવા પડે, અને અનેક મરણ પણ પામવાં પડે એવી પ્રાકૃત પદ્ધતિ કરતાં વધારે દૃઢ અને સુખપ્રદ યોગવિદ્યા કે જેમાં **મૃત્યુંજયમહાવિદ્યા** વિશિષ્ટ ફળરૂપ રહેલી છે, તેનો આશ્રય લેવો એ આધ્યાત્મ વિદ્યામાં મદદગાર થાય છે. તેથી મૃત્યુંજય મહાવિદ્યાનો **ખરો ઉપયોગ** તો જન્મમરણનો પ્રવાહ નિવારી બ્રહ્મનિર્વાણરૂપ કૈવલ્યમુક્તિની પ્રાપ્તિ કરવાન્ માંજ છે. તેથી શ્રીમૃત્યુંજયમહાવિદ્યા એ જાણવા અને અનુભવવા યોગ્ય **પરમ ઉપયોગી** વિદ્યા છે. તેની સાથે હરિફાઇ કરી શકે એવી બીજી એક પણ વિદ્યા નથી.

મોક્ષ પ્રાપ્તિને માટે અનેક જન્મો લેઇને તેમાં પુરુષાર્થ કરવો પડે છે પણ. મૃત્યુંજય મહાવિદ્યાના ઉપાસકને એકજ જન્મમાં અથવા [દીર્ઘ આયુષ્યના પ્રતાપે] જેમ બને તેમ થોડા જન્મોમાં બ્રાહ્મચ્યની પ્રાપ્તિ થાય છે. તે પ્રાપ્તિ માટેના પ્રયાસમાં વચગાળે અનેક પ્રકારનો આનંદઅને અનુભવ પણ પ્રાપ્ત થાય છે. કોઈ શંકા કરે કે અનેક જન્મે પણ પરમ ગતિ તો મળવાનીજ છે, તો થોડાજ જન્મમાં અથવા એકજ જન્મમાં પરાગતિને પામવાની ઉતાવળ કરવાનું શું કારણ? આ શંકાનું સમાધાન અમારા પરમાત્મસ્વરૂપ સદ્‌ગુરુ શ્રીમન્નૃસિંહાચાર્ય ભગવાને આ લેખકને એકવાર આપ્યું હતું તે જ અત્રે રજુ કરવામાં આવે છે.

સાધકવર્ગમાંથી કોઈ કોઈ પોતાની મુક્તિ ક્યારે થશે એમ અમારા પરમકૃપાળુ સદ્‌ગુરુ ભગવાન્ શ્રી નૃસિંહાચાર્યજીને પૂછતા. ત્યારે કોઇ કોઈ વાર સદ્‌ગુરુ પરમાત્મા મારા સાધકબંધુઓને કોમળ વાણીથી એમ કહેતા કે "ભાઇ! એમાં ઉતાવળ કરવાની શી જરૂર છે? ધીરે ધીરે સઉ થશે. આ જન્મે નહિ તો આવતે જન્મે થશે એમ નહિ તો ત્રીજે જન્મે થશે. હવે અધીરા થવાની કાંઈ જરૂર નથી. રેલ્વે ટ્રેનમાં બેઠા એટલે વખતસર કે પા અડધો કલાક મોડા પણ પહોંચવાના તો ખરાજ." અમારા પ્રાતઃસ્મરણીય પરમ ગુરુભક્ત શ્રી હરિલાલ મોહનલાલ વકીલે એક વાર જ્યારે એવોજ પ્રશ્ન શ્રી સદ્‌ગુરુ ભગવાનને બહુ આતુરતાથી કર્યો હતો, ત્યારે તેમને સમાધાન આપવાને માટે "ધીર ધરી હરિ સુખકર હૃદયે ધારજો; નથી આ જગમાં ઉતાવળનું કામજો." એ પદ બાપજીશ્રીએ લખ્યું હતું. તે પછી મેં એકવાર બાપજીશ્રીને પૂછયું હતું કે "આ દુઃખ અને લાલચોથી ભરેલા જગતમાં મૃત્યુનો જય કરી ઘણાંજ લાંબાં આયુષ્યો ઋષિમુનિઓ શા માટે પ્રાપ્ત કરતા હશે? અનેક જન્મે પણ એમને મોક્ષ તો થવાનોજ હતો,"

તેના સમાધાનમાં પોતેશ્રીએ મને કહ્યું હતું કે-"એ ઋષિઓની પણ ચિરંજીવિત્વ માટે અને મૃત્યુના જય માટે થતી સાધના પણ તેઓના અધિકાર અને દૃષ્ટિબિંદુથી બહુ યોગ્ય છે. અનેક જન્મ લેવામાં આવે તેમાં પણ લાલચોની અને દુઃખની સામે તો ટક્કર લેવીજ પડવાની અને ગર્ભવાસનું જે અપાર દુઃખ શાસ્ત્રમાં વર્ણ્યું છે, તે પાછું અનેક જન્મપ્રસંગે અનેક વાર ભોગવવું

પડે તે તો જુદુજ. તેમજ બાલ્યાવસ્થાનો સમય પણ આધ્યાત્મ પ્રગતિમાં લગભગ પુરૂષાર્થ વિનાનો જાય તેથી પણ પ્રયત્નના સાંતત્યને માટે યોગીઓ એકજ દેહમાં ઘણુંજ, દીર્ઘ આયુષ્ય ભોગવવાને મૃત્યુંજયવિદ્યાનો આશ્રય લે છે. જેમ એક વિચારવાન્ ગૃહસ્થ અથવા દુકાનદાર વારંવાર ઉચાળા ભરી ઘર કે દુકાન બદલવાની કડાકુટ ન પડે તેટલા માટે લાંબે પટે ઘર કે દુકાનને ભાડે રાખે છે અથવા ખરીદીને તેની માલીકી મેળવે છે, તેજ પ્રમાણે તીવ્રસંવેગી યોગીઓ મૃત્યુંજય મહાવિદ્યાના સાધનથી ચિરંજીવિત્વ પ્રાપ્ત કરે છે, કે જેથી એકજ અથવા થોડાજ જન્મોમાં કૃતકૃત્ય થવાય. તે ઉપરાંત યોગાનુષ્ઠાનમાં આવતાં પ્રત્યૂહ એટલે વિઘ્નો કે જેમાં **વ્યાધિ** વગેરે શરીરનાં વિઘ્નો છે, અને **સંશય** વગેરે માનસ વિઘ્નો છે, તેનું પણ મૃત્યુંજય મહાવિદ્યાથી શમન થાય છે. તેથી એ વિદ્યા મોક્ષવિદ્યાની પ્રાપ્તિમાં પણ ઘણી સહાયભૂત થઇ પડે છે. તેથી મૃત્યુંજય મહાવિદ્યાનો આગળના ઋષિમુનિઓ પોતાના આધ્યાત્મિક પુરુષાર્થમાં ઉપયોગ કરતા. આ વિદ્યાનો મહિમા જાણનાર મુનિઓ તો પરમાત્માના સાક્ષાત્કાર માટેજ ઉપયોગ કરતા, પણ રાવણાદિક રાજસ તામસ સ્વભાવના ઉગ્ર તપ કરનારાઓ તો એ વિદ્યાનો કેવળ વિષયસુખ ભોગવવાને અને અધર્માચરણ કરીને પણ વિષયો પ્રાપ્ત કરવામાં અને ભોગવવામાંજ ઉપયોગ કરતા. તે અપાત્ર આસુરી જીવના હૃદયમાં સાક્ષાત્ મૃત્યુંજય શ્રીશંકરે અમૃતકુંપી સ્થાપીને તેને અમર બનાવ્યો હતો. તે છતાં પણ અધર્મના ફળરૂપે તે કુંપીને અગસ્ત્યમુનિએ પ્રાપ્ત કરાવેલ બાણથી ફોડી નાંખીને એનો અંત આણનાર સાક્ષાત્ પાલકસત્તાધીશ શ્રીવિષ્ણુભગવાનનાં અવતાર શ્રીરામચંદ્રજી જ થયા. એ શું સૂચવે છે, તેનો મર્મ સાધકે વિચારવાનો છે. આનો મર્મ એ છે કે ખુદ સંહારશકિતના અધિપતિએજ તેને સંહાર(મૃત્યુ)માંથી બચાવવાને અભયવરદાન આપ્યું હોય, તો પણ ખુદ પાલકશકિતના અધિપતિજ એના અધર્મનો સંહાર કરી નાંખે છે. આ સમયમાં જો આરોગ્ય સારૂં હોય છે તો તેનો પણ મનુષ્યો વિષય ભોગવવામાં જ ઉપયોગ કરે છે. એટલુંજ નહિ પણ આરોગ્ય બગડેલું હોય છે અને દવા ચાલતી હોય છે તો પણ ઘણાં માણસો વૈદ્યની સૂચના પ્રમાણે વિષયોની લોલુપતામાં હિતકર પથ્ય પણ પાળતા નથી. તો જો આ સમયમાં દીર્ઘાયુષ્ય કે મૃત્યુંજયશક્તિ પ્રાપ્ત થાય તો મનુષ્યો વિષયસેવનમાં, ઇન્દ્રિયલાલનમાં અને અધર્માચરણમાંજ લાગ્યાં રહે એમાં શી નવાઈ! આયુષ્યનું આ કલિમાં કાંઇ સ્થિરત્વ નથી, માથે કાળ ભમે છે, આરોગ્ય પણ નાના *પ્રકારનાં વ્યાધિ, વ્યસન અને દુરાચારથી નષ્ટપ્રાય હોવા છતાં મનુષ્યો ઇન્દ્રિયનિગ્રહ કરવાને* બદલે વિષયવાટિકામાં ઇન્દ્રિયગણને બહેલાવવામાંજ માનવ જન્મ અને આયુષ્ય આરોગ્યનો વિનિયોગ કરે છે. તેથી આ કળિકાળના વિષમ સમયમાં મૃત્યુંજય મહાવિદ્યાનાં પાત્ર ગ્રાહકો ઘણાંજ ઓછાં હોવાથી, **अनेकजन्मसंसिद्धिस्ततो याति परां गतिम्** એ ક્રમમોક્ષનો માર્ગજ શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને ગીતામાં કળિયુગ બેસતાં પહેલાંજ સૂચવ્યો છે, તેજ જગતના હિતને સમજનાર સત્પુરૂષો સામાન્યતઃ હાલમાં બોધે છે તે યોગ્યજ છે. પણ જો કોઇ વિરલ સત્પાત્ર અધિકારી આ અતિદુર્લભ એવી મૃત્યુંજયમહાવિદ્યાને માટે મળી આવે તો તેને માટે ખાસ એ વિદ્યાનો પણ ઉપદેશ આપવોજ નહિ એવો કાંઇ દુરાગ્રહ સર્વજ્ઞ સત્પુરૂષો પકડી રાખતા નથી. આ મહાવિદ્યા એ યોગવિદ્યાનું એક પરમ પ્રભાવી રહસ્યપૂર્ણ અંગ છે."

આ મતલબનું પરમ સમર્થ શ્રીસદ્‌ગુરૂદેવે આ લેખકને પોતાની શકિતનિક્ષેપ કરનારી વાણીમાં આ સંબંધમાં કહ્યું હતું. તે કૃપામયી વાણીનું હાર્દ જો હું આ સ્થળે અત્રે ન જણાવી

શકયો હોઉં તો તેમાં મારી પોતાનીજ ખામી છે, એમ સુજ્ઞ વાંચકોએ સમજી લેવા મારી વિનંતી છે.

લોમશ, માર્કન્ડેય વગેરે પરમાત્મનિષ્ઠ મુનિઓએ પોતાના ચિરંજીવિત્વનો ઉપયોગ પરબ્રહ્મતત્વમાં પોતાની વૃત્તિને લીન કરવામાં કર્યો છે. શ્રી મારુતિ અને વિભીષણે પોતાના ચિરંજીવિત્વનો ઉપયોગ શ્રી રામચંદ્રપ્રભુની ભક્તિમાં નિમગ્ન રહેવામાં કર્યો છે; અને શ્રીમત્સ્યેન્દ્ર ગોરક્ષ આદિક સિદ્ધો મૃત્યુને જીતી યોગનિષ્ઠ રહે છે. તેજ પ્રમાણે આ મૃત્યુંજય મહાવિદ્યાનો ઉપયોગ અધિકારિજનો આત્મશ્રેયઃપ્રાપ્તિના પુરૂષાર્થમાં કરે તેટલા માટે આ વિદ્યાનો એક સૂત્રગ્રંથ પરમાત્મસ્વરૂપ અમારા ગુરૂદેવ શ્રીમન્નૃસિંહાચાર્ય ભગવાને મને આપ્યો હતો, અને તે પર એક વૃત્તિ જેવું વિવેચન કરવા મને પ્રેરણા કરી હતી. તે કાર્ય કરવા આજે પચાસ વર્ષ પછી શ્રીઇચ્છાથી આ અલ્પમતિ લેખક આ પ્રવૃત્તિ આરંભે છે. આ પ્રવૃત્તિનો નિર્વાહ તેજ શ્રીઇચ્છાના બળ પર અવલંબી રહેલ છે. (અપૂર્ણ)

॥ ॐ ह्रीं ॥

—નવરાત્ર—

[લે૦ કૌશિકરામ વિઘ્નહરરામ મહેતા]

"મા! આપ કૃપા જબ થાશે રે,
તવ દુર્ગુણ દૂર પળાશે રે,
જેથી સ્વરૂપે જીવ શમાશે રે,
યજી નરસિંહ રે, ના'વે ફરી જન્મવારો
ભવસિંધુ-પાર ઉતારો."—નૃસિંહ વાણી વિલાસ ૩,૧૫

નવરાત્ર-પુરાણ અને આયુર્વેદ.

ધર્મશાસ્ત્ર, પુરાણ, ઉપાસના કાંડ, આયુર્વેદ એ સઘળાં કેવો રમણીય સહકાર સાધી પોતપોતાનું કાર્ય કરે છે તેનું સુંદર અને સચોટ ઉદાહરણ નવરાત્ર-વ્રત છે. આયુર્વેદ પ્રમાણે શિયાળામાં કફનો સંચય થાય છે, અને વસંતમાં તેનો પ્રકોપ થતાં સમાજમાં અનેક નાનામોટા કફ પ્રધાન વ્યાધિઓનો પ્રચાર થાય છે. વર્ષાઋતુમાં પિત્તનો સંચય થાય છે અને શરદૃઋતુમાં તેનો પ્રકોપ થતાં અનેક ગૌણ ગંભીર પિત્તપ્રધાન વ્યાધિઓનો સમાજમાં સંચાર થાય છે. આ પ્રમાણે સ્થિતિ હોવાથી દેવીપુરાણનાં વચનનું રહસ્ય સહજ સમજી શકાય છેઃ—

व्यास उवाच—शृणु राजन् प्रवक्ष्यामि नवरात्रव्रतं शुभम् ।
शरत्काले विशेषेण कर्तव्यं विधिपूर्वकम् ॥
वसन्ते च प्रकर्तव्यं तथैव प्रेमपूर्वकम् ।
द्वावृतू यमदंष्ट्राख्यौ नूनं सर्वजनेषु वै ॥
शरद्वसन्तनामानौ दुर्गमौ प्राणिनामिह ।
तस्माद् यत्नादिदं कार्यं सर्वत्र शुभमिच्छता ॥
देवी पुराणे ३-२६-३-६ ॥

"વ્યાસ કહે છે—હે જનમેજય રાજા! તમે સાંભળો. હું તમને શુભ નવરાત્રવ્રત કહું છું. ખાસ કરીને એ વ્રત યથાવિધિ શરદ્‌ઋતુમાં કરવું. તેમજ પ્રીતિપૂર્વક વસંતઋતુમાં (ચૈત્ર માસમાં) એ વ્રત કરવું. સર્વ લોકમાં ખરે બે ઋતુ યમની દાઢ કહેવાય છે. તેનાં નામ શરદ્ અને વસંત છે, અને તે પસાર કરવી મનુષ્યો માટે કઠિન છે, માટે સર્વ સ્થિતિમાં શુભ ઇચ્છનાર મનુષ્યે યત્નપૂર્વક એ વ્રત કરવું."

આથી સ્પષ્ટ રીતે સમજાય છે કે ધર્મના પ્રાથમિક સાધનરૂપ શરીરના આરોગ્યથી માંડી આધ્યાત્મિક આરોગ્ય પર્યંત સર્વ શુભની સિદ્ધિ માટે જગદંબાનું કૃપાવર્ષણ આકર્ષવાના હેતુથી કૃપાળુ ઋષિમુનિઓએ નવરાત્રવ્રતની યોજના કરી છે.

જગદંબા

"જગદંબા" શબ્દનો પ્રયોગ બે અર્થમાં થતો જોવામાં આવે છે. એક અર્થ સંકુચિત છે, બીજો અર્થ વિશાલ છે. સંકુચિત અર્થમાં બ્રહ્માની શક્તિ સરસ્વતી, વિષ્ણુની શક્તિ લક્ષ્મી અને શિવની શક્તિ પાર્વતી એ ત્રણે જગદંબા અથવા માતા કહેવાય છે, વિશાલ અર્થમાં સાક્ષાત્ પરબ્રહ્મ પરમાત્માની પટરાણી, અઘટિતઘટનાપટીયસી, અનિર્વચનીય મહાશક્તિ મહામાયા જગદંબા કહેવાય છે, અને વેદાંત શાસ્ત્રની દૃષ્ટિએ તો બ્રહ્મ અને માયાનું અદ્વૈત હોવાથી પરબ્રહ્મ પરમાત્માજ જગદંબારૂપે સિદ્ધ થાય છે. વિશાલ અર્થમાં સત્વ, રજસ્ અને તમસ્ એ ત્રણ ગુણની અધિષ્ઠાત્રી જગદંબા છે.

કારણબ્રહ્મ કાર્યબ્રહ્મથી પર હોવાથી વિશાલ અર્થમાં જગદંબા ચેતનશક્તિ તેમજ જડશક્તિ છે; તેમનાં નેત્ર ઉઘડવાથી અનંત કોટિ બ્રહ્માંડોની ઉત્પત્તિ થાય છે, અને નેત્ર મીંચાવાથી અનંત કોટિ બ્રહ્માંડોનો લય થાય છે; તેમને હજારો મસ્તક છે, હજારો આંખ છે અને હજારો પગ છે; તેમના હાથની આંગળીઓના દશ નખમાંથી વિષ્ણુના દશ અવતારની ઉત્પત્તિ થઇ છે. તેમને શયન કરવાના પલંગના ચાર પાયા રૂપ બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, રુદ્ર, તથા ઈશ્વર છે, અને તેમની શય્યાના આસ્તરણરૂપ સદાશિવ છે. શ્રી કૃષ્ણ તેમનું પૂજન યજન કરતા હતા; શાલ્વ સાથે યુદ્ધના પ્રસંગે જગદંબાના ચમત્કારથી શ્રી કૃષ્ણ ક્ષણભર શોક તથા સંમોહને વશ થયા હતા; કૌરવો સાથેના યુદ્ધમાં વિજય મેળવવાના હેતુથી શ્રી કૃષ્ણે અર્જુનને દુર્ગાસ્તોત્રનો ઉપદેશ કર્યો હતો.

નામ.

જગદંબાનાં હજારો નામોમાં નીચેનાં નામો સ્તોત્રાદિમાં વિશેષ પ્રસિદ્ધ છેઃ—

૧. અંબા	નવ દુર્ગાઃ—	૬ ચંદ્રઘંટા	૯ કાત્યાયની
૨ જગદંબા	૪ શૈલપુત્રી [પાર્વતી]	૭ કૂષ્માંડા	૧૦ કાલરાત્રિ
૩ પરાંબા	૫ બ્રહ્મચારિણી	૮ સ્કંદમાતા	૧૧ મહાગૌરી

૧૨ સિદ્ધિદા	૧૬ ભદ્રકાલી	૨૦ શિવા	૨૪ લક્ષ્મી
૧૩ જયંતી	૧૭ કપાલિની	૨૧ ધાત્રી	૨૫ સરસ્વતી
૧૪ મંગલા	૧૮ દુર્ગા	૨૨ સ્વાહા	૨૬ દેવી
૧૫ કાલી	૧૯ ક્ષમા	૨૩ સ્વધા	૨૭ ભગવતી

૨૮ સુધા	૩૧ ગાયત્રી	૩૪ મહાવિદ્યા	૩૭ મહાસ્મૃતિ
૨૯ અક્ષરા	૩૨ સાવિત્રી	૩૫ મહામાયા	૩૮ મહામોહા
૩૦ અર્ધમાત્રા	૩૩ સંધ્યા	૩૬ મહામેધા	૩૯ મહાદેવી

૪૦ મહાસુરી	૪૩ મહારાત્રી	૪૬ હ્રી	૪૯ પુષ્ટિ
૪૧ મહેશ્વરી	૪૪ મોહરાત્રિ	૪૭ બુદ્ધિ	૫૦ તુષ્ટિ
૪૨ પ્રકૃતિ	૪૫ શ્રી	૪૮ લજ્જા	૫૧ શાંતિ

૫૨ ક્ષાંતિ	૫૬ ભદ્રા	૬૦ સિદ્ધિ
૫૩ પરમેશ્વરી	૫૭ રૌદ્રા	૬૧ કૃષ્ણા
૫૪ શક્તિ	૫૮ નિત્યા	૬૨ પ્રતિષ્ઠા
૫૫ મહાશક્તિ	૫૯ ગૌરી	૬૩ વિષ્ણુમાયા

૬૪ ચેતના	૬૯ શ્રદ્ધા	૭૪ ભ્રાંતિ
૬૫ નિદ્રા	૭૦ કાંતિ	૭૫ વ્યાપ્તિ
૬૬ ક્ષુધા	૭૧ વૃત્તિ	૭૬ ચિતિ
૬૭ તૃષ્ણા	૭૨ દયા	૭૭ નારાયણી
૬૮ જાતિ	૭૩ માતા	૭૮ શિવા

૭૯ લહરી	૮૨ ત્રિપુરસુંદરી	૮૫ વામા
૮૦ આનન્દ લહરી	૮૩ બાલા	૮૬ જ્યેષ્ઠા
૮૧ સૌંદર્ય લહરી	૮૪ બહુચરા	૮૭ લલિતા

દક્ષ પ્રજાપતિના અપમાનથી ક્રોધાયમાન થયેલા શંકર ભગવાને તેમના યજ્ઞનો ભંગ કર્યો. પોતાના પતિની અવગણનાથી સંતપ્ત થયેલાં સતી ભગવતીએ એ પ્રસંગે પોતાના દેહનો અગ્નિમાં ત્યાગ કર્યો, સતીનાં અંગોના દશ વિભાગ થયા, અને તેમણે નીચેની દશ મહાવિદ્યાનાં રૂપ ધારણ કર્યાં:—

૧ કાલી	૪ ભુવનેશ્વરી	૭ ધૂમાવતી
૨ તારા	૫ ભૈરવી	૮ બગલા
૩ ષોડશી	૬ છિન્નમસ્તા	૯ માતંગી
		૧૦ કમલા

મંત્ર.

જગદંબાના સેંકડો મંત્રોમાં સપ્તશતીના સંબંધથી પ્રસિદ્ધિ પામેલો નવાર્ણ મંત્ર નીચે પ્રમાણે છેઃ—

ૐ=પરમાત્મા ઐં=મહાસરસ્વતી, વાગીશ્વરી હ્રીં=મહાલક્ષ્મી ક્લીં=કામશક્તિ=કાલી=મહાકાલી ચામુણ્ડાયૈ=ચંડમુંડને એટલે કારણરૂપ તથા કાર્યરૂપ અવિદ્યાનો સંહાર કરનાર બ્રહ્મવિદ્યા માટે વિચ્ચે=હે ચિત્ સત્ તથા સુખ સ્વરૂપિણી (સચ્ચિદાનન્દરૂપ) મહામાયા જગદંબા! (અમે તારૂં ધ્યાન કરીએ છીએ.)

આ પ્રમાણે વિદ્યાશિરોમણિ બ્રહ્મવિદ્યાની પ્રાપ્તિમાટે નવાર્ણમંત્રનું મુખ્ય વિધાન છે.

નવ.

નવ સંખ્યા અક્ષય કહેવાય છે. નવને ગમે તે સંખ્યાએ ગુણવામાં આવે, છતાં ગુણાકારના અંગભૂત આંકડાનો અંતિમ સરવાળો ૯ જ થાય છે; જેમકે ૯×૧૨૩૪૫=૧૧૧૧૦૫–૧+૧+૧+૧+૦+૫=૯ પરમાત્મા અક્ષય છે, પૂર્ણ છે; મહામાયાશક્તિ અક્ષર છે. પૂર્ણ છે, અને સંસાર પણ અક્ષય, પ્રવાહરૂપે પૂર્ણ છે.

ત્રણ ગુણોનો વિસ્તાર પણ નવમાં થાય છેઃ—

૧ સત્વ પ્રબલ રજસ મધ્યમ તમસ્ નિર્બલ	૨ સત્વ પ્રબલ તમસ્ મધ્યમ રજસ્ નિર્બલ	૩ રજસ્ પ્રબલ સત્વ મધ્યમ તમસ્ નિર્બલ
૪ રજસ્ પ્રબલ તમસ્ મધ્યમ સત્વ નિર્બળ	૫ તમસ્ પ્રબલ સત્વ મધ્યમ રજસ્ નિર્બલ	૬ તમસ્ પ્રબલ રજસ્ મધ્યમ સત્વ નિર્બલ
૭ શુદ્ધ સત્વ (વિષ્ણુ)	૮ શુદ્ધ રજસ્ (બ્રહ્મા)	૯ શુદ્ધ તમસ્ (શિવ)

આ નવના વિસ્તારમાં પ્રસ્તરથી માંડી ઈશ્વરકોટિપર્યંત વિશ્વનો સમાવેશ થઈ જાય છે.

દીવાળી

દીવાળીના ત્રણ શુભ દિવસોમાં મહાલક્ષ્મી, મહાકાલી અને મહાસરસ્વતી રૂપે જગદંબાનુંજ પૂજન થાય છે. આ પ્રમાણે આશ્વિન માસના ઉપક્રમ અને ઉપસંહારની એકતા કરનાર તત્વ માતાજીનું છે.

માતાની વિશિષ્ટતા

પ્રશ્ન થશે કે—જગદંબા જ્યારે પરમાત્માજ છે ત્યારે શિવ, વિષ્ણુ, રામ, કૃષ્ણ, ગણપતિ, સૂર્ય એ દેવોની પરમેશ્વરરૂપે ઉપાસના કરવામાં આવે અને જગદંબાની ઉપાસના કરવામાં આવે એમાં કંઈ ભેદ છે કે નહિ? ઉત્તર એ છે કે એ સર્વ સ્વરૂપો વસ્તુતઃ એક છતાં ભાવનામાં ભેદ હોવાથી ફલમાં પણ ભેદ સંભવી શકે છે. નીચેના દૃષ્ટાંતો બસ થશેઃ—

૨ આપણા મંદવાડમાં આપણા અંગ ઉપર આપણા પિતા હાથ ફેરવે અને માતા હાથ ફેરવે એમાં ભેદ ખરો કે નહિ?

૩ પિતાનો ખોળો અને માતાનો ખોળો એમાં ભેદ ખરો કે નહિ!

૪ કસૂર કરી પિતા પાસે જઈએ. અને માતા પાસે જઈએ એમાં ભેદ ખરો કે નહિ!

૫ તું, તમે એ બંને સર્વનામ બીજા પુરુષના છતાં પિતામાતાપરત્વે તેના પ્રયોગમાં ભેદ ખરો કે નહિ?

શંકર ભગવાનની વિશ્વવિખ્યાત ઉક્તિ યથાર્થજ છેઃ—

कुपुत्रो जायेत क्वचिदपि कुमाता न भवति ।

(છોકરો કપૂત ઉઠે છતાં માતા કુમાતા કદિ થતી નથી.)

ચમત્કારિક મંત્ર

જગદંબાનાં પુણ્ય નામોમાં ચમત્કારિક મંત્રરૂપ નામ **माई** છે, જેના દ્રષ્ટા મહાત્મા માર્કંડ .પિ છે. **मा** અને **ई** બંને જગદંબાનાં નામ છે. વળી દેશી ભાષામાં **माई**નો અર્થ માતા થાય . એ નામની ચમત્કારિક વિશિષ્ટતા એ છે કે ઝડપથી ઉચ્ચાર કરતાં **माई** નામ **मै मै मै** થઈ ાય છે, અને જેમ વાલ્મીકિના પ્રસંગમાં **मरा मरा**નું રૂપાંતર **राम राम** થઈ ગયું હતું તેમ **मै**નું રૂપાંતર **ऐं ऐं** વાગ્બીજ બની જાય છે, જેની સિદ્ધિ થતાં સર્વજ્ઞતાથી વિભૂષિત બ્રહ્મ- ાદ્યાની પ્રાપ્તિ થાય છે.

વિધિ

નવરાત્રના પૂજનયજનનો સવિસ્તર વિધિ જણાવવાનો આ લેખનો હેતુ નથી. કુલાચાર માણે એ શુભ ક્રિયા ચાલ્યાં કરે છે. ફલાહાર અથવા હવિષ્યાન્નપ્રાશન અથવા એક વાર ભોજન, પૂજન, યજન, ભજન, કીર્તન, દાન દક્ષિણા, કન્યાપૂજન ઇત્યાદિ સામાન્ય અંગો છે.

ઉપસંહાર

માતૃભાવનાથી પરમાત્માની ઉપાસનાના પ્રભાવે અંતઃકરણમાં મૈત્રી, કરુણા, મુદિતા, ઉપેક્ષા નામની સૌમ્ય વૃત્તિઓનો સરલતાથી ઉદય થાય છે; હૃદયમાં અપૂર્વ કોમલ ભાવો જાગ્રત થાય છે; રામકૃષ્ણ પરમહંસની પેઠે પોતાની માતાનું તેમજ સ્ત્રીનું, પુત્રીનું, મિત્ર પત્નીનું, પરસ્ત્રીનું એક સરખા પવિત્ર ભાવે પૂજન થઈ શકે છે, ષડ્રિપુશિરોમણી કામદેવનો સહેલાઇથી જય થઈ શકે છે, અને કામદેવની ભગિની કામનાનો–વાસનાનો ક્ષય થતાં પરમપદની પ્રાપ્તિરૂપ **माई**નો સાક્ષાત્કાર થાય છે. **जय माई जय माई जय माई ।**

श्राद्धतत्वविवेकः

(શાસ્ત્રીશ્રી અનુપરામ સદાશિવ)

સૃષ્ટિના આરંભ કાલથી આજ સુધી શ્રાદ્ધક્રિયા ચાલતી આવેલી છે. અને તે ક્રિયાનું મૂલ વેદ ઇતિહાસ પુરાણો અને મન્વાદિ ધર્મશાસ્ત્રોમાં વિસ્તારપૂર્વક વર્ણવેલું જોવામાં આવે છે. છતાં વર્તમાન કાલમાં કેટલોક વર્ગ એવો ઉત્પન્ન થયો છે કે-પોતે હિન્દુ હોવા છતાં અને તે તે પિતૃ-પરંપરામાં ઉત્પન્ન થયેલો હોવા છતાં શ્રાદ્ધના તત્વને જાણતો નથી, અને તે તરફ શંકાયુક્ત દૃષ્ટિથી જુએ છે. અથવા પૂર્વકાલમાં પણ લોકાયતિક (ચાર્વાક) મતાવલંબી કેટલોક વર્ગ એવો હતો, જેણે સમાજમાં એવો ભ્રમ ફેલાવેલો કે મરી ગયેલા પિતૃઓને અહિંયા કરેલી શ્રાદ્ધક્રિયા પહોંચતી હોય તો કોઇ પરદેશ જવા નિકળ્યો હોય તેને ભાથું બંધાવવાની શી જરૂર છે ? અગર કોઈ ઉંચી હવેલી અગર મહેલના શિખર ઉપર બેઠો હોય તેને ખોરાક પહોંચાડવાની શી જરૂર છે. ઘરમાં શ્રાદ્ધ કરવાથી તે તે લોકોને પહોંચી જશે, આ પ્રમાણેના કુતર્કવાદથી સામાન્ય બુદ્ધિનો વર્ગ ઉન્માર્ગે દોરાઇ જાય અને આસ્તિક હોવા છતાં પણ વેદશાસ્ત્રના જ્ઞાનથી રહિત વર્ગ શંકાશીલ બની જાય એ સંભવિત છે.

જો કે **श्रद्धया दीयते यत् तच्छ्राद्धम्** શ્રદ્ધાથી જે આપવામાં આવે તે શ્રાદ્ધ કહેવાય એટલો સામાન્ય અર્થ કરવામાં ઉપરોક્ત શંકાઓને અવકાશ છે, પરંતુ ભગવાન્ યાજ્ઞવલ્ક્ય મહર્ષિએ કરેલો શ્રાદ્ધ શબ્દનો પરિષ્કૃત અર્થ **श्राद्धं नामादनीयस्य तत्स्थानीयस्य वा प्रेतोद्देशेन त्यागः श्राद्धम्** "ખાવા યોગ્ય અગર તત્સ્થાનીય પદાર્થનો પરલોકમાં ગયેલાઓને ઉદ્દેશીને જે ત્યાગ કરવો તેનું નામ શ્રાદ્ધ કહેવાય છે. એ પ્રમાણે કરવાથી જીવતા મનુષ્યોને ઉદ્દેશીને અર્પણ કરેલા પદાર્થોમાં શ્રાદ્ધ શબ્દનો અર્થ જ રહેતો નથી, આ વાક્યમાં આવેલા અદનીય શબ્દ–તત્સ્થાનીય શબ્દ અને પ્રેત શબ્દ, ભોજ્ય પદાર્થો, ચટશ્રાદ્ધ અને પરલોકગત પિતૃઓનું પ્રતિપાદન કરનારા છે. જે લોકો પરલોકને ન માનતા હોય તેઓને માટે તો એટલુંજ પર્યાપ્ત છે કે જ્યાં ઇન્દ્રિયો પહોંચી શકતી નથી એવા પદાર્થો આ સૃષ્ટિમાં પણ ભૂવિવરાન્તર્ગત અથવા સ્વશરીરાન્તર્ગત પણ ઘણાય છે, તે પ્રમાણે મનુષ્યની ઇન્દ્રિયોથી ન જોઇ શકાય તેવા પરલોક પણ છે; જ્યાં પ્રત્યક્ષ જ્ઞાનથી સિદ્ધિ ન થતી હોય ત્યાં અનુમાન અગર શબ્દ પ્રમાણથી નિશ્ચય કરવો જોઇએ, જો કે અનુમાનમાં વ્યાપ્તિજ્ઞાન કારણરૂપે રહેલું છે, અને પ્રત્યક્ષ પૂર્વ હોય છે. પરંતુ શબ્દજ્ઞાનનું પ્રામાણ્ય અબાધિત છે, અને સર્વમાન્ય છે જેથી વેદનું પ્રમાણ આપવું વિશેષ યોગ્ય છે. યજુર્વેદમાં કહેલું છે કે **आन्यातु नः पितरः सोम्यासो अग्निष्वात्ताः पथिभिर्देवयानैः** ॥(૧૯। ૫૮। '૮) જે અમારા પિતૃઓ સોમપાન કરવાને યોગ્ય છે, તથા અગ્નિનારાયણ દ્વારા જેઓએ વિવિધ આહુતિઓ ગ્રહણ કરેલી છે, તે પિતૃઓ આ શ્રાદ્ધ યજ્ઞમાં દેવયાન માર્ગથી આવો; અથર્વવેદમાં પણ **ये अग्निदग्धा ये अनग्निदग्धा मध्येदिवः स्वधया मादयन्ते । त्वं तान्वेत्थ यदि ते जातवेदः स्वधया यज्ञं स्वधितिं जुषन्ताम्** (૧૮-૨-૩૫) જે અમારા પિતૃઓનાં શરીર અગ્નિમાં દગ્ધ થયાં છે. અથવા જે દગ્ધ થયાં નથી, અથવા જે પિતૃઓ સ્વર્ગલોકમાં અમૃતરૂપ અન્નથી તૃપ્ત થઈને પ્રસન્ન-

તાથી રહે છે, તે તમામ પિતૃઓને હે અગ્નિ! જો તમો જાણો છો તો તે પિતૃઓ શ્રાદ્ધ કર્મમાં મેં અર્પણ કરેલી સ્વધાનું તમારી દ્વારાએ સેવન કરે.-ઇત્યાદિ વેદના મંત્રોના પ્રમાણોથી સિદ્ધ થાય છે કે મનુષ્યલોક કરતાં ઉર્ધ્વ ભાગમાં પિતૃલોક છે, અને ત્યાં ગયેલા પિતૃઓને ઉદ્દેશીને કરવામાં આવેલી ક્રિયાનેજ શ્રાદ્ધ કહેવાય છે. આ વિષયમાં આથી પણ વિશેષ પ્રમાણો છે છતાં સ્થલસંકોચને લીધે અહિંયાં દિગ્દર્શન માત્ર કરેલું છે.

આ સિવાય વેદ અને ધર્મશાસ્ત્રોમાં દિવ્ય પિતૃઓનું વર્ણન આવે છે, મનુસ્મૃતિ ૩ જા અધ્યાયમાં વર્ણન કરેલું છે કે **मनोर्हैरण्यगर्भस्य ये मरीच्यादयःसुताः । तेषामृषीणां सर्वेषां पुत्राः पितृगणा स्मृताः ॥** ઇત્યાદિ. બ્રહ્માના પુત્ર મનુના જે મરીચિ વિગેરે પુત્રો થયા તે તમામ ઋષિઓના પુત્રો પિતૃગણ કહેવાય છે. એ પ્રમાણે પરલોકગત મનુષ્ય પિતૃઓ અને દિવ્ય પિતૃઓનું પૂજન કરવાથી પુત્રાદિ સંતતિને આ લોક તથા પરલોક એ પ્રમાણે ઉભય લોકની સિદ્ધિ પ્રાપ્ત થાય છે.

મહર્ષિ યાજ્ઞવલ્કય ભગવાને કહ્યું છે કે **लोकानन्त्यं दिवः प्राप्तिः** પિતૃઓને ઉદ્દેશીને શ્રાદ્ધ કરવાથી લોકોમાં અનંતપણું પ્રાપ્ત થાય છે, અને મરણ થયા બાદ સ્વર્ગની પ્રાપ્તિ થાય છે. એ પ્રમાણે શાસ્ત્રીય સિદ્ધાન્ત જોતાં શ્રાદ્ધક્રિયા કરવી, એ મનુષ્યોનું પરમ હિતકર કર્તવ્ય છે.
जीवतो वाक्यकरणात् क्षयाहे भूरि भोजनात् ॥ गयायां पिंडदानाच्च त्रिभिः पुत्रस्य पुत्रता ॥ માતા પિતા જીવતાં હોય ત્યારે તેઓની આજ્ઞાનું પાલન કરવાથી તથા મરણની તિથિએ પુષ્કળ ભોજન કરાવવાથી અને ગયાજીમાં પિંડદાન આપવાથી-એ પ્રમાણે ત્રણ કર્મો કરવાથીજ પુત્રનું પુત્રપણું છે.

એ પ્રમાણે શ્રાદ્ધની આવશ્યકતા સમજ્યા પછી શ્રાદ્ધનું સ્વરૂપ જાણવું ઉચિત છે. તે સંબંધમાં શાસ્ત્રકારોએ શ્રાદ્ધના ત્રણ પ્રકાર કહેલા છે. ૧ નિત્ય ૨ નૈમિત્તિક ૩ કામ્ય. તે પણ બે પ્રકારનાં ૧ પાર્વણ ૨ એકોદ્દિષ્ટ. પિતા-પિતામહ પ્રપિતામહ-અને જે અન્યપિતૃઓને પિંડદાનાદિ આપવાનો અધિકાર છે, તે બધાયને ઉદ્દેશીને કરવામાં આવેલું શ્રાદ્ધ પાર્વણ કહેવાય છે અને એકજ વ્યક્તિને ઉદ્દેશીને કરવામાં આવેલું શ્રાદ્ધ એકોદ્દિષ્ટ કહેવાય છે. આથી અધિક પણ ભરણીશ્રાદ્ધ વૃદ્ધિશ્રાદ્ધ તીર્થશ્રાદ્ધાદિ ભેદો છે. પરંતુ તેઓનો સમાવેશ ઉપરોક્ત પ્રકારમાં થઈ જાય છે. મરણતિથિ, તીર્થ, ભરણી ઇત્યાદિ નિમિત્તોએ શ્રાદ્ધ કરવું જોઇએ. તે ઉપરાંત પ્રતિવર્ષે મહાલયશ્રાદ્ધ તો અવશ્ય કરવું જોઇએ. **आदौ मध्येऽवसाने वा यत्र कन्यां व्रजेद्रविः । स पक्षः सकलः पूज्यः श्राद्धषोडशकं प्रति ॥ तत्रासंभवे यावद् वृश्चिकदर्शनम् ॥ कन्यागते सवितरि यान्यहानि तु षोडश ॥ क्रतुभिस्तानि तुल्यानि सम्पूर्णवरदक्षिणे ॥** જે પક્ષમાં શરૂઆતમાં મધ્યમાં અગર અન્તમાં કન્યારાશિ ઉપર સૂર્યસંક્રમણ થતું હોય તે આખો પક્ષ ષોડશ મહાલયશ્રાદ્ધમાં પૂજનીય ગણાય છે. તે પક્ષમાં કારણવશાત્ શ્રાદ્ધ ન થઇ શક્યું હોય તો જ્યાં સુધી વૃશ્ચિક રાશિમાં સૂર્યસંક્રમણ રહે ત્યાંસુધીમાં પણ મહાલયશ્રાદ્ધ કરવું જોઇએ, કન્યાસંક્રાન્તિમાં સૂર્ય આવે છે તે વખતે દક્ષિણાયનમાં ભાદ્રપદ માસમાં સોળ દિવસોમાં કરવામાં આવેલું મહાલયશ્રાદ્ધ પ્રત્યેક દિવસે યજ્ઞ જેટલું ફલ આપનાર છે. પાણિનિમુનિએ પણ શરદ ઋતુમાં કન્યાગત સૂર્ય હોય ત્યારે શ્રાદ્ધનો મહિમા બતાવેલો છે. **आष्पे शरदः (४-३-१२) शारदिभवं शारदिकं श्राद्धम् ।**

भक्त्या क्रियमाणं पित्र्यं कर्मेत्यर्थः। श्रद्धावान् पुरुषस्तु न गृह्यते अनभिधानात्। इति सिद्धान्तकौमुदी। વ્યાકરણમહાભાષ્યકાર ભગવાન્ પતઞ્જલિ મહામુનિએ પણ **आम्राश्च सिक्ताः पितरश्च तृप्ता एका क्रिया द्व्यर्थकरी प्रसिद्धा ॥ इति**

શરદ્ શબ્દથી શ્રાદ્ધ અર્થમાં શૈષિક ઠઞ્ પ્રત્યય થાય છે. એ ઉપરથી શરદ્ ઋતુ એટલે કન્યાગત સૂર્યમાં થનારા શ્રાદ્ધનું શારદિક નામ પડે છે. ભક્તિપૂર્વક કરવામાં આવેલા પિતૃકર્મને અહિંઆં શ્રાદ્ધ પદથી બતાવેલું છે. જો કે શ્રદ્ધાવાન્ પુરૂષને પણ શ્રાદ્ધ કહી શકાય. પરંતુ તે શારદિક શબ્દથી અહિંયાં ગ્રહણ કરેલો નથી તેથી તે લેઈ શકાય તેમ નથી.

આ ઉપરાંત ગીતા અને પુરાણો મહાભારત રામાયણ વગેરે ઇતિહાસ ગ્રંથો એ બધામાં શ્રાદ્ધનાં વિધાનો બતાવેલાં છે. તેથી ભારતવર્ષની હિન્દુ પ્રજાને સમજાવવા માટે જેટલું કહેવું તેટલું અત્યુક્તિ ગણાય છતાં કેટલાએકને શંકા રહેતી હોય તો **नैषस्थाणोरपराधो यदेनमन्धो न पश्यति** એ ન્યાયથી પોતાનીજ ખામી છે, એમ સમજીને તે સુધારવા પ્રયત્નશીલ થવામાંજ શ્રેય રહેલું છે.

લોકાન્તર અગર જન્માન્તરમાં ગયેલા પિતૃઓને પુત્રાદિકે અહિંયાં કરેલી શ્રાદ્ધક્રિયા કેવી રીતે પહોંચે છે. તે સંબંધમાં કહ્યું છે કે. **यथा गोषु प्रनष्टो वै वत्सो विन्दन्ति मातरम्। एवं श्राद्धेऽन्नमुद्दिष्टं मन्त्रः प्रापयते पितॄन् ॥ नामगोत्रं पितॄणां तु प्रापकं हव्यकव्ययोः। नाममंत्रैस्तथोद्देशे भवान्तरगतानपि। श्राद्धान्नममृतं भूत्वादेवत्वे ऽप्यनुगच्छति ॥** જેમ ગાયોના ટોળામાંથી છૂટો પડીને નાસી ગયેલો વાછરડો ફરીથી ગાયોના ટોળામાંથી પોતાની માતાને ઓળખી કહાડે છે તેવીજ રીતે શ્રાદ્ધમાં જે પિતૃઓને ઉદ્દેશીને અન્નદાન કર્યું હોય તેજ પિતૃઓને વૈદિક મંત્રો પહોંચાડી આપે છે. પિતૃઓનું નામ ગોત્ર હવ્ય અને કવ્ય એટલે દેવક્રિયા અને પિતૃક્રિયા એ બન્નેનું ફલ પરલોકમાં જે જે યોનિમાં પિતૃઓ ગયા હોય તે તે યોનિને અનુરૂપ અન્નરૂપે પહોંચાડી આપે છે. દેવયોનિમાં પણ શ્રાદ્ધમાં અર્પણ કરેલું અન્ન અમૃતરૂપે પહોંચે છે,

ઉપર પ્રમાણે વૈદિક મંત્રોના બળથી શ્રાદ્ધાન્ન પરલોકગત પિતૃઓને પહોંચતું હોવાથી મહાલયમાં ધર્મપિંડ આપવાનો કહેલો છે અને તેની પ્રાર્થના એવા પ્રકારની કરવામાં આવે છે કે,–જે અમારા વંશમાં પિતૃઓ અગ્નિથી દગ્ધ થયા હોય અગર ન થયા હોય તથા જેઓનાં નામ ગોત્ર મારા જાણવામાં ન હોય તેવા પિતૃઓને ઉદ્દેશીને આ ધર્મપિંડ અર્પણ કરૂં છું જે તે તે પિતૃઓને પ્રાપ્ત થાઓ. હિન્દુસંસ્કૃતિ પિતૃભક્તિમાટે કેટલી સદ્ભાવના બતાવી રહી છે તે આથી સ્પષ્ટ થાય છે. જે પિતૃઓ પોતાના અન્તિમ ક્ષણપર્યંત પુત્રાદિકની મમતા રાખતા અને ઉત્કર્ષની ઇચ્છા રાખતા હતા તેઓને ઉદ્દેશીને વર્ષમાં એક બે વખત જે પુત્રો પિતૃતૃપ્ત્યર્થં શ્રાદ્ધક્રિયા કરતા નથી તેવા કૃતઘ્નપુત્રોમાં પોતાના સમાજની સેવાની અને દેશસેવાની આશા રાખવી એ તદ્દન નિરર્થકજ છે.

પરમપિતૃભક્ત મર્યાદાપુરૂષોત્તમ ભગવાન્ રામચંદ્રજીએ અયોધ્યાવાસીઓને વનમાં જતી વખતે કહ્યું હતું કે–**अतृप्त यो यस्य भयेप्यरक्षीच्च सर्वदास्मानपुषत्स्वपोषम्। महोपकारस्य किमस्ति तस्य तुच्छेन यत्नेन यतेऽस्य मोक्षः॥ विद्युत्प्रणाशं स परं प्रनष्टो यद्वोर्ध्वशोषं तृणवद्विशुष्कः। अर्थे दुराये किमुत प्रवासे न शासने चास्थित यो गुरूणाम् ॥** જેઓ

ઉત્પન્ન કર્યો, અનેક ભયોમાંથી રક્ષણ કર્યું, અને અનેક પ્રકારે પોષણ કર્યું, એવા મોટા ઉપકારમાંથી એક તુચ્છ વનભ્રમનથી છૂટી શકાય છે? નથી છૂટી શકાતું; વનપ્રવાસ તો સામાન્ય બાબત છે પણ અત્યન્ત કઠિણ કાર્ય કરવાની આજ્ઞા પિતાએ કરેલી હોય, અને તેનું પાલન પણ જો પુત્ર ન કરી શકે તો તેવા પુત્રે સૂકી ઘાસની માફક અગર જલદી નાશ પામનારી વિજળીની માફક નાશ પામવું એ શ્રેષ્ઠ છે, પરંતુ સંસારમાં પોતાનું કલંકિત મુખ બતાવવું ઉચિત નથી.

જેવી રીતે જીવિત પિતૃઓ પોતાના પુત્રાદિ સંતાનોના ઉત્કર્ષની ઇચ્છા રાખે છે, તેવીજ રીતે પરલોકગત પિતૃઓ પણ પોતાના પુત્રાદિ સંતાનોના અભ્યુદયને ઇચ્છે છે. તથા શ્રાદ્ધાદિ કર્મથી પ્રસન્ન થઇને અનેક પ્રકારનો વૈભવ પણ આપે છે. **आयुः प्रजां धनं विद्यां स्वर्गं मोक्षं सुखानि च। प्रयच्छन्ति तथा राज्यं पितरः श्राद्धतर्पिताः** શ્રાદ્ધમાં અર્પણ કરેલા અન્નાદિ પદાર્થોથી તૃપ્ત થયેલા પિતૃઓ શ્રાદ્ધક્રિયા કરનાર પુત્રાદિકને આયુષ્ય પ્રજા ધન વિદ્યા સ્વર્ગપ્રાપ્તિ રાજ્ય અને તેવાં અનેક પ્રકારનાં સુખો આપે છે, અને છેવટે મોક્ષ પણ આપે છે. આ શ્રાદ્ધક્રિયામાં જે બ્રાહ્મણોને નિમંત્રણ કરવાનું હોય તે બ્રાહ્મણો પણ વેદશાસ્ત્રને જાણનારા હોય તેવાઓને નિમંત્રણ કરવું જોઇએ નામ માત્રના બ્રાહ્મણોનું શ્રાદ્ધમાં અર્ચન કરવાથી કંઈ પણ અર્થ સરતો નથી. મનુસ્મૃતિમાં કહ્યું છે કે, **यथेरिणे बीजमुप्त्वा, न वप्ता लभते फलम् ॥ तथानृचे हवि[र्द]त्त्वा न दाता लभते फलम् ।** જેમ કોઈ ખેડુત ઉખર જમિનમાં બીજ વાવીને કંઈ પણ ફળ [મેળ]વી શકતો નથી, એ પ્રમાણે અવિદ્વાન્ અનધિકારી બ્રાહ્મણને શ્રાદ્ધનું દાન આપીને દાતા (દાન [કરના]ર) કંઇ પણ ફલ મેળવી શકતો નથી,

આ ઉપરાંત શ્રાદ્ધ કર્તાને પાળવાના નિયમો તથા શ્રાદ્ધમાં આમંત્રિત બ્રાહ્મણોને પાળવાના [નિ]યમો અનેક છે. અને તે બધાય નિયમો પ્રમાણે વર્તીને કરવામાં આવેલી શ્રાદ્ધ ક્રિયાથી પિતૃઓની [તૃ]પ્તિ અને તે દ્વારાએ શાસ્ત્રોક્ત ફલ બરાબર મળી શકે તેમાં જરા પણ સંદેહ નથી. હિન્દુ પ્રજાનું [દુ]ર્ભાગ્ય તો એ છે કે જ્યાં ઐહિક આમુષ્મિક (આ લોક અને પરલોક)ના અભ્યુદયને માટે પરમ [કા]રુણિક મહર્ષિઓએ અનાદિ અપૌરુષેય અને ગૂઢતત્વવાળા જ્ઞાનનિધિ વેદમાંથી ઉદ્ધાર કરીને અનેક [ઉ]પયોગી માર્ગો સરળતાથી બતાવી દીધા છે. છતાં **हितं न रोचते तस्य मुमूर्षोरिव भेषजम्** [જેનુ]ં અવસાન નજીક આવી પહોંચ્યું હોય તેને ઔષધ પેઠે હિતકારક ઉપદેશ રુચતો નથી. એ ન્યાયે [કુ]માર્ગે ગમન કરીને વિનાશ પામે તે પોતાના પૂર્વ જન્મના દુષ્કર્મોનુંજ ફલ છે. પરમાત્મા દુઃખી [ભા]રતવર્ષીય મનને સદ્બુદ્ધિ આપો. **इति**

— जय जननी —

(કૌશિકરામ વિઘ્નહરામ મહેતા)

રાગ—ધનાશ્રી

તારો જય જયકાર, જનની! તારો જય જયકાર;— ધ્રુવ૦
ધજા કસુંબી તુજ ફરકી રહી, જગ અંદર ને બહાર— જનની૦
ઋષિવર મુનિવર કદિ નવ પામ્યા, તુજ ગુણગણનો પાર— જનની૦

રૂપ ઉમાનું ધરી તેં હરને, અર્પી વિભૂતિ અપાર— જનની૦
લક્ષ્મીરૂપે લાલન તુજ કરીને, હરિ પાળે સંસાર— જનની૦
વાણીરૂપે તેં દીધો વિધિને, સર્જનનો અધિકાર— જનની૦
તુજ સત્તા વિણુ પત્ર ન હાલે, તું વિણુ જગ નિઃસાર— જનની૦
તુજ જ્યોતિથી જગમાં ઉજળાં, ફરતાં નર ને નાર— જનની૦
રાચે જે તું અખિલેશ્વરી તો, સંકટનો શો ભાર?— જનની૦
તુજ પદ-મસ્તી કરતી સસ્તી, સુરપતિ પદવી હજાર— જનની૦
તુજ મંગલ દ્વારે વસી માડી! સિદ્ધિ અપરંપાર— જનની૦
અમીદૃષ્ટિથી નિહાળી તુજ સુત, સર્વ વિપત્તિ વિદાર— જનની૦
દાસ છું તારા ચરણકમલનો, સંસૃતિપાર ઉતાર— જનની૦

પરમ આરાધ્ય શ્રીસદ્ગુરુપરમાત્મમહાશક્તિ પૂર્ણ-પરમેશ્વરી શ્રીમાજીશ્રીનું ઉત્તરાર્ચન

શ્રીશ્રેયઃસાધકઅધિકારિવર્ગના તરણતારણ પરમ સમર્થ સદ્ગુરુ પરમાત્મા શ્રીમન્નૃસિંહાચાર્ય ભગવાનનાં અપરમૂર્ત્તિ વાત્સલ્યપ્રતિમા સાધકામ્બાના લીલાતનુના તિરોભાવથી સકલ સાધક સમુદાય પોતાનાં માતાના વિયોગ દુઃખે પરિપીડિત છે બાપજીશ્રીના સ્વરૂપાવસ્થાન પછી આ સાધક વર્ગ પરમ કરુણામયી એ સાધકામ્બાના અબાસુખશય્યાસમાન પરમપુનીત અંકમાં અલૌકિક પુષ્ટિતુષ્ટિ પામી ઉછર્યો છે-ફલ્યો ફાલ્યો છે. તે સકલ વિઘ્નવિદારિણી પરમ કલ્યાણકારિણી પરામ્બાનો લીલાવિગ્રહ તેમના અધિષ્ઠાનરૂપ આપણા સર્વસ્વ બાપજીશ્રીના પરાત્પર સત્ચિત્મુદ્દસ્વરૂપમાં વિલીન થવાથી સાધક વર્ગ કોઇ અનિર્વાચ્ય કરુણરસમહોદધિમાં નિમજ્જન કરી રહ્યો છે કે જે મહાક્ષીરસાગરમાં શ્રીમાતૃશ્રીચરણનો વિયોગ તે એજ શ્રીચરણનો સાક્ષાત્કાર છે!

આ કાલિકાલના પ્રથમ ચરણમાં ઉજતા વિકારો વૈમત્ય અને નવકુતૂહલના પ્રવાહ સામે સનાતન શ્રુતિસ્મૃતિપુરાણતંત્રપ્રતિપાદિત હિન્દુ ધર્મના સંરક્ષણ માટે સદુપદેશના પ્રચારના અર્થે અમારા શ્રેયધ્યેય સદ્ગુરુ પરમાત્મા આ ભૂલોકનાં ભારતવર્ષમાં બ્રાહ્મણકુલમાં આવિર્ભાવ પામ્યા. એ પરાત્પર પ્રભુશ્રીનાં અવતારકૃત્યમાં સદ્ધર્મચારિણી મહાશક્તિરૂપે પરમવત્સલતાથી સ્વકાર્યભાગનું માજીશ્રીએ લોકોત્તર આદર્શરૂપ નિર્વહણ કીધું છે. પરમ પુનીત સદાચરણનું યથાર્થ આદર્શભૂત અનુષ્ઠાન, શ્રીઆચાર્યવંશના અસ્તિત્વનું પ્રવર્તન, તથા શ્રી શ્રેયઃસાધક અધિકારિ વર્ગના ગૌરવનું રક્ષણ તેમજ વર્ગને શ્રીસુરેશ્વરાચાર્ય ભગવાનના અભિભાવકે સનાથ રાખવાનું અતિ મહત્વનું કાર્યસાધન, -એ કર્ત્તવ્યત્રયીને સિદ્ધ કરીને-શ્રીમાતુશ્રીચરણે સાધકવર્ગ ઉપર તેમજ સદ્ધર્મપ્રેમી પ્રજાસમસ્ત ઉપર અકથ્ય ઉપકાર કર્યો છે.

આ વર્ષમાં શ્રે. સા. અ. વર્ગ ઉપર અચિન્ત્ય આપત્તિનો પ્રપાત થયો, તે પૂજ્યપાદ આચાર્યવર્ય શ્રીમદુપેન્દ્ર ભગવાનના સ્વરૂપસ્થાનનો વ્યતિકર હતો. આ આઘાત વજ્ર સમાન હતો અને

ઉત્પન્ન કર્યો, અનેક ભયોમાંથી રક્ષણ કર્યું, અને અનેક પ્રકારે પોષણ કર્યું, એવા મોટા ઉપકારમાંથી એક તુચ્છ વનગમનથી છૂટી શકાય છે? નથી છૂટી શકાતું; વનપ્રવાસ તો સામાન્ય બાબત છે પણ અત્યન્ત કઠિણ કાર્ય કરવાની આજ્ઞા પિતાએ કરેલી હોય, અને તેનું પાલન પણ જો પુત્ર ન કરી શકે તો તેવા પુત્રે સૂકી ઘાસની માફક અગર જલદી નાશ પામનારી વિજળીની માફક નાશ પામવું એ શ્રેષ્ઠ છે, પરંતુ સંસારમાં પોતાનું કલંકિત મુખ બતાવવું ઉચિત નથી.

જેવી રીતે જીવિત પિતૃઓ પોતાના પુત્રાદિ સંતાનોના ઉત્કર્ષની ઇચ્છા રાખે છે, તેવીજ રીતે પરલોકગત પિતૃઓ પણ પોતાના પુત્રાદિ સંતાનોના અભ્યુદયને ઇચ્છે છે. તથા શ્રાદ્ધાદિ કર્મથી પ્રસન્ન થઇને અનેક પ્રકારનો વૈભવ પણ આપે છે. **आयुः प्रजां धनं विद्यां स्वर्गं मोक्षं सुखानि च। प्रयच्छन्ति तथा राज्यं पितरः श्राद्धतर्पिताः** શ્રાદ્ધમાં અર્પણ કરેલા અન્નાદિ પદાર્થોથી તૃપ્ત થયેલા પિતૃઓ શ્રાદ્ધક્રિયા કરનાર પુત્રાદિકને આયુષ્ય પ્રજા ધન વિદ્યા સ્વર્ગપ્રાપ્તિ રાજ્ય અને તેવાં અનેક પ્રકારનાં સુખો આપે છે, અને છેવટે મોક્ષ પણ આપે છે. આ શ્રાદ્ધક્રિયામાં જે બ્રાહ્મણોને નિમંત્રણ કરવાનું હોય તે બ્રાહ્મણો પણ વેદશાસ્ત્રને જાણનારા હોય તેવાઓને નિમંત્રણ કરવું જોઇએ નામ માત્રના બ્રાહ્મણોનું શ્રાદ્ધમાં અર્ચન કરવાથી કંઈ પણ અર્થ સરતો નથી. મનુસ્મૃતિમાં કહ્યું છે કે, **यथेरिणे बीजमुप्त्वा, न वप्ता लभते फलम् ॥ तथानृचे हविर्दत्त्वा न दाता लभते फलम् ।** જેમ કોઈ ખેડુત ઉખર જમિનમાં બીજ વાવીને કંઈ પણ ફળ ગી શકતો નથી, એ પ્રમાણે અવિદ્વાન્ અનધિકારી બ્રાહ્મણને શ્રાદ્ધનું દાન આપીને દાતા (દાન નાર) કંઇ પણ ફલ મેળવી શકતો નથી,

આ ઉપરાંત શ્રાદ્ધ કર્તાને પાળવાના નિયમો તથા શ્રાદ્ધમાં આમંત્રિત બ્રાહ્મણોને પાળવાના યમો અનેક છે. અને તે બધાય નિયમો પ્રમાણે વર્તીને કરવામાં આવેલી શ્રાદ્ધ ક્રિયાથી પિતૃઓની પ્તિ અને તે દ્વારાએ શાસ્ત્રોક્ત ફલ બરાબર મળી શકે તેમાં જરા પણ સંદેહ નથી. હિન્દુ પ્રજાનું ર્ભાગ્ય તો એ છે કે જ્યાં ઐહિક આમુષ્મિક (આ લોક અને પરલોક)ના અભ્યુદયને માટે પરમ રુણિક મહર્ષિઓએ અનાદિ અપૌરૂષેય અને ગૂઢતત્ત્વવાળા જ્ઞાનનિધિ વેદમાંથી ઉદ્ધાર કરીને અનેક પયોગી માર્ગો સરળતાથી બતાવી દીધા છે. છતાં **हितं न रोचते तस्य मुमूर्षोरिव भेषजम्** નું અવસાન નજીક આવી પહોંચ્યું હોય તેને ઔષધ પેઠે હિતકારક ઉપદેશ રુચતો નથી. એ ન્યાયે માર્ગે ગમન કરીને વિનાશ પામે તે પોતાના પૂર્વ જન્મના દુષ્કર્મોનુંજ ફલ છે. પરમાત્મા દુઃખી ારતવર્ષીય મનને સદ્‌બુદ્ધિ આપો. इति

— जय जननी —

(કૌશિકરામ વિઘ્નહરામ મહેતા)

રાગ—ધનાશ્રી

તારો જય જયકાર, જનની! તારો જય જયકાર;— ધ્રુવ૦
ધજા કસુંબી તુજ ફરકી રહી, જગ અંદર ને બહાર— જનની૦
ઋષિવર મુનિવર કદિ નવ પામ્યા, તુજ ગુણગણનો પાર— જનની૦

જય સદ્‌ગુરૂ સચ્ચિદાનંદ, જયગુરૂ નૃસિંહ પરમાનંદ.–એ ધુનથી નિર્ણીત કાર્યક્રમનો પ્રારંભ કીધો; તે પછી સાધક રત્ન શ્રીયુત જમનાદાસ મંગાદાસ મહેતાએ પોતાના હૃદયોદ્‌ગાર, ભક્તિભાવ અને માજીશ્રીનાં પોતાના પર વાત્સલ્ય અને વિશ્વાસનો દ્યોતક ભાવભીનો પ્રાસ્તાવિક ઉલ્લેખરૂપ એક સવિસ્તર લેખ વાંચ્યો હતો. તેમાં કૃપામયી માજીશ્રીનાં અલૌકિક વાત્સલ્ય, તપશ્ચર્યાચરણ, ત્યાગ, અપ્રમાદયુક્ત પરિશ્રમપરાયણતા, વગેરે ગુણોનું સ્વાનુભૂત વર્ણન કર્યું હતું, તથા શ્રીચરણો સાથેનો પોતાના કુટુંબનો ચિરપરિચય દર્શાવ્યો હતો, અને અનન્ય સેવા ભાવિની પરમસાધ્વી સાધિકારત્ન શ્રી ચંદુબહેને કરેલી ધન્યવાદાર્હ માજીશ્રીની સેવાનો ઉલ્લેખ કર્યો હતો, જે સર્વમાન્ય હતો. સાધક બંધુ શ્રીભાઇલાલની પણ સેવા તેવીજ પ્રશસ્ય જણાતી હતી. તેમની સેવાભક્તિ આપશ્રીના પરમ ભક્ત ઉદારચરિત સાધકવર્ય સ્વરૂપાવસ્થિત શ્રીનાથજીભાઇનાં સંતાનોને અનુરૂપજ છે.

ત્યારબાદ સાક્ષરવર્ય સાધકરત્ન શ્રી કૌશિકરામભાઇએ માજીએશ્રીને હંમેશ આપશ્રીની વેદ વાણીરૂપ ભજનો પર જે અનન્ય શ્રવણપ્રેમ હતો તે શ્રી નૃસિંહવાણી વિલાસમાંથી ભજનો ભાવપ્રવાહ અને એકાગ્રતા પૂર્વક ગાયાં હતાં; પરમશાન્તિમાં સાધકવર્ગ તેના શ્રવણથી નિમજ્જન કરી રહ્યો હતો. તે ઉપર પંડિતજી શ્રીજગન્નાથે આપશ્રીરચિત "જગજ્જનનીરે"-એ પદ સ્વાભાવિક મધુર સ્વરે ગાઇને ભક્તિરસની હેલી વરસાવી હતી;

પછી આરતિ અને પુષ્પાંજલિના વિધિ થઇ રહ્યા પછી સવારના સમયનો કાર્યક્રમ સમાપ્ત થયો હતો.

પછી મધ્યાન્હે પ્રસાદ લેઇ આરામ લીધા પછી સાંયકાળે સર્વ સાધકસમાજ એકઠો થયો ત્યારે આરંભમાં શ્રી પૂજ્યપાદ શ્રીસુરેશ્વરાચાર્ય ભગવાને " ઉત્તરાર્ચનના ઉદ્દેશ " વિષે એકમીમાંસાપૂર્ણ પ્રવચનલેખ વાંચ્યો હતો જે નીચે પ્રમાણે છે:—

॥ ૐ શ્રી ॥

श्रीसद् गुरवे परमात्मने नमः

श्रद्धांजलि.

(પૂ. પા. શ્રી સુરેશ્વરાચાર્ય ભગવાનનું પ્રવચન)

દોહરો

મન વાણી ને કાયથી, કરૂં સાષ્ટાંગ પ્રણામ;
જનની! શિશુ જનનાં, તમો સદૈવ પૂરણ કામ.

શ્રદ્ધાભક્તિસમન્વિત પ્રિય બન્ધુઓ અને ભગિનીઓ!

આપ સર્વ અમારાં તથા આ વર્ગના પૂજ્યતમ શ્રીઇષ્ટસ્વરૂપ માજીશ્રીના ઉત્તરાર્ચન નિમિત્તે અંતરના પૂજ્યભાવસહિત આજે આ સ્થળે એકત્ર થયા છો તે આપ સર્વની આ કુટુંબ પ્રત્યેની સદ્‌વૃત્તિનું સૂચક હોઇ અમને આશ્વાસનરૂપે થઇ પડે છે. થોડા સમય પૂર્વે આપણાં ભક્તવત્સલ

પ. પૂ. ભગવાનશ્રીના સ્વસ્વરૂપગમનનો વિરહ સાલી રહ્યો છે તેવામાં વળી ભક્તિનિષ્ઠ અંતઃકરણવાળા એવા પરમ ઈશ્વરી શ્રીમાજીશ્રીએ પણ પોતાના શરીરનો ઉત્સર્ગ કરવાથી દ્વિગુણ વિજોગી થઇ ગયા છીએ. છતાં પણ શ્રીબ્રહ્માનુભવી પ. પૂ. શ્રીદેવાશ્રી વિરાજે છે એ એક શાન્તિનું સ્થાન છે. આ વર્ગના બંધુઓની શ્રદ્ધાભક્તિ તથા અન્ય સજ્જનવર્ગનો પ્રેમ નિસંશય પ્રશંસનીય છે. પરમાત્મા આપ સર્વને આ સદ્ભાવનું શુભ ફલ અર્પો એવી આ અંતઃકરણની ઇચ્છા છે.

આપણા ધર્મ પ્રમાણે, શાસ્ત્રાનુસાર દેહવિલય પછી તે પરલોકવાસીના વારસો ઉત્તરક્રિયા કરે છે તેનું કારણ શ્રીગરુડપુરાણમાંથી જણાય છે કે- જે દ્વાદશાહરૂપ ઉત્તરક્રિયા કરવામાં આવે છે, તેથી તે ગત મનુષ્યનો યાતનાદેહ બંધાય છે. આ દ્વાદશાહમાં અપાતા સોળ પિંડથી યાતનાદેહ બંધાય છે, અને તેથી યમયાતના ભોગવ્યા પછી તે પ્રાણીની ગતિ તેના કર્માનુસાર આગળ થાય છે. લૌકિક નિયમાનુસાર આ ક્રિયા તો કરવામાં આવી છે, એટલે 'ઉત્તરકર્મ' ની અગત્ય શી? એવી શંકા કદાચ અન્ય કોઈને થવા પામે એ સ્વાભાવિક છે, પરંતુ આજનું આ 'ઉત્તરકર્મ' સકારણ, આવશ્યક તથા શાસ્ત્રાનુસાર છે એ સિદ્ધ થઇ શકે તેવી વાત છે.

હવે એ શંકા રહે છે કે—જે આત્માઓને દક્ષિણ દ્વારે જવાનું નથી અને યાતના દેહ લેવાનો નથી તેવા માટે દશાહાદિ શ્રાદ્ધોની અગત્ય શી?

આ શંકાના સમાધાન માટે એટલું જ વિચારવું બસ થશે કે આપણે મરનાર પ્રાણીનાં જોઇ શકીએ તેવાં કર્મો જાણિયે છીએ, પરંતુ તે પ્રાણીના ગુપ્ત કર્મોને જાણતા નથી. તેથી કોને યાતનાદેહ લેવો પડશે અને કોને તે દેહ નહિ લેવો પડે એ આપણે જાણી શકતા નથી. તેથી એક સામાન્ય નિયમ તરીકે આ શ્રાદ્ધાદિ ક્રિયા પ્રેતકલ્પમાં જણાવ્યા પ્રમાણે કરી આપણી તે મનુષ્ય પ્રત્યેની ફરજ બજાવીએ છીએ. જો આ ઉત્તરક્રિયા કરનાર સર્વજ્ઞ હોય અને જાણી લે કે તે ગત જીવની કર્મસંપત્તિ અમુક પ્રકારની ઉચ્ચ ગતિને આપનારી છે, તેથી તે શ્રાદ્ધાદિક ન કરે તો તે જીવને હાનિ ન થાય એ સત્ય છે તેમ છતાં સર્વજ્ઞ મહાપુરુષો, અરે અવતારિક પુરુષો પણ એ શાસ્ત્રોક્ત અને શિષ્ટાચરિત ક્રિયાઓ કરે જ છે. શ્રીરામાદિક અવતારી પુરુષોએ પણ એ સર્વ ક્રિયા કર્યાનું આપણાં ધર્મપુસ્તકોમાંથી મળી આવે છે. ભગવાન્ શ્રીકૃષ્ણે પણ ગાયું છે કે જો હું કર્મ ન કરૂં તો બીજાઓ પણ કર્મ ન કરે અને પાપમાં પડે. તેથી શ્રેષ્ઠ પુરુષો જે કરે તે જોઇને બીજાઓ તેને અનુસરે, તેટલા માટે શ્રી રામચંદ્રજીએ પણ વનવાસ કે જ્યાં કશું સાધન મળવાનો સંભવ નહિ તેવા સ્થાનમાં પણ પિતાનું શ્રાદ્ધ અન્ય જનોને બોધ આપવા ખાતર કર્યું. આથી જણાશે કે—સર્વજ્ઞ મહાપુરુષો પણ નિષ્કામપણે અન્યને બોધ આપવાના હેતુથી કેટલીક ક્રિયા આગ્રહપૂર્વક પણ કરે તેમાં આશ્ચર્ય જેવું નથી. તે ગત જીવનો યાતનાદેહ ન થવાનો હોય તો પણ તે કર્મના દેવતાઓ (કંઇ નહિ તો મર્યાદાનિર્વાહક દેવતાઓ) પણ પ્રસન્ન થાય છે અને શ્રેયસ્ તથા નિઃશ્રેયસની વૃદ્ધિ કરે છે.

આ અનાદિ સિદ્ધ નિયમને અનુસરીને આપણે શ્રીઇષ્ટસ્વરૂપ માજીશ્રીનું ઉત્તરાર્ચન શ્રદ્ધા ભક્તિપૂર્વક કરી કૃતાર્થ થઇએ.

પરમ પૂજ્ય માજીશ્રી આપણા શ્રીઇષ્ટ પરમાત્માનુંજ સ્વરૂપ છે, અને તપ, ત્યાગ અને વૈરાગ્યની પ્રતિમા છે. આ લોકમાં ઉત્તમોત્તમ અભ્યુદય, પારલૌકિક શ્રેયસ્ તથા અલૌકિક નિઃશ્રેયસનું દાન કરવાની શ્રીઇષ્ટ પરમાત્માની ઇચ્છાશક્તિ તેઓશ્રી આપણું સર્વનું પરમ વિશ્રામસ્થાન છે.
ૐ શાન્તિ શાન્તિ શાન્તિ

તે પછી શ્રી કૌશિકરામભાઈએ શક્તિ શક્તિમાનનો અભેદ અને અન્યોન્ય સહકાર દર્શાવ્યો હતો. અને માજીશ્રીના સૌભાગ્યમય જીવનની તથા વૈરાગ્યત્યાગતપોમય જીવનની લીલાનું સ્વરૂપ આલેખી પરમ સતી શ્રીમહામાયા માજીશ્રીની અનિર્વચનીય શક્તિઓના સ્વરૂપનું દિગ્દર્શન કરાવ્યું હતું. શ્રી જગન્નાથ પંડિતે માજીશ્રીની તપશ્ચર્યાનો પોતાનો અનુભવ કહીને તથા પોતાના કુટુંબપર માજીશ્રીની કેવી મમતા હતી તે દર્શાવ્યું હતું. પછી શ્રી લક્ષ્મીરામ પુરાણીએ શ્રી ઉપેન્દ્રાચાર્ય ભગવાનની માતૃભક્તિનો હૃદયસ્પર્શી ઉલ્લેખ કર્યો હતો. તે પછી રિટાયર્ડ ડેપ્યુટિ કલેક્ટર સાધકવર્ય શ્રી ધીરૂભાઈએ માજીશ્રીનો વિશેષ પરિચય પોતાને ન હોવાનું જણાવી ઇષ્ટ શ્રી ઉપેન્દ્રાચાર્ય ભગવાનની છેલ્લા અરસાની સૂચક ક્રિયાઓ અને પૂજ્ય માજીશ્રીએ શ્રી સુરેશ્વર ભગવાનનો અભિષેક કરાવી જે સંકેત સાધ્યો તેની એકવાક્યતા કરી માજીશ્રીની સર્વજ્ઞતા વિષે ઉલ્લેખ કર્યો હતો. તે પછી અ૦ સૌ૦ શ્રી. શાન્તા બહેને માજીશ્રીના શાન્ત, વાત્સલ્યવાન, પરોપકારી સ્વભાવની સ્તુતિ કરવા સાથે તેઓશ્રીની વચનસિદ્ધિનો એક દાખલો આપ્યો અને ગદ્ગદ કંઠે પોતાનું વક્તવ્ય પૂર્ણ કર્યું. પછી સાધક બંધુશ્રી હિંમતલાલ ભાઈએ પણ માજીશ્રીના દયાળુ સ્વભાવના સંસ્મરણો ઉલ્લેખી પોતાની ભાવાંજલિ સમર્પી હતી. શ્રી વિષ્ણુપ્રસાદ મજમુદારે સાધક નહિ પણ સાધકપુત્રદ્વારે એક સામાન્ય દૃષ્ટિએ પણ માજીશ્રીના જીવનની પવિત્ર ભવ્યતા વર્ણવી પૂજ્યભાવ દર્શાવ્યો. સાધકવૃદ્ધ શ્રીસંઘવીએ માજીશ્રીને આપજીશ્રીનાં સંપૂર્ણ શક્તિરૂપે સ્તવ્યાં અને શ્રીઉપેન્દ્રપ્રભુના પ્રાકટ્ય પછી તેના સહુથી પ્રથમ દર્શન કરનાર અને માજીશ્રીને તે પ્રસંગે તેનાં માશીને ઘેર લાવી ત્યાં સ્નાન, ભોજન અને વિશ્રામ કરાવી પાછાં ટ્રેનમાં વડોદરે વિદાય કરવાની સેવા આપજીશ્રીની પત્રદ્વારા આજ્ઞા થયા પ્રમાણે બજાવવાનું સદ્ભાગ્ય પોતાને પ્રાપ્ત થયાનું જણાવ્યું હતું. પૂજ્ય માજીશ્રી અને શ્રીભારતીદેવી એ આપજીએ શ્રીભામિનીભૂષણમાં દર્શાવેલા સ્ત્રીધર્મના મૂર્તિમાન્ ઉપદેશરૂપ હતાં એમ જણાવી આપજીશ્રીના ધર્મસંસ્થાપનરૂપ અવતાર-કાર્યને માજીશ્રીએ પૂર્ણતાએ પહોંચાડ્યું તેથી આપજીશ્રીનાં સંપૂર્ણ શક્તિ તરીકે ઉપસંહારમાં શ્રદ્ધાંજલિ અર્પણ કરી હતી.

વ્યાખ્યાનોની સમાપ્તિ થયે સંગીતમંડળે પરમ પૂજ્ય શ્રીજયન્તીદેવીરચિત "જયગાન"નું પ્રભાવશાળી પદ્ય આરંભમાં ગાયું હતું. પરમપૂજ્યપાદ શ્રીસુરેશ્વરાચાર્યભગવાને થોડોક સમય માજીશ્રીની ધુન કરાવી પછી વિવિધ સુંદર પદો આ પ્રસંગે રચેલાં નવાં ગાવામાં આવ્યાં. અંતે સમર્થ શ્રીઉપેન્દ્રાચાર્યભગવાનનું રચેલું "જય જય જગપતિ, જય મહામાયા" એ પદ વડે આજનો પુણ્યકાર્યક્રમ સમાપ્ત કરવામાં આવ્યો.

ત્યારબાદ સર્વ સાધકવર્ગ શ્રીચરણોનુગો પ્રત્યે ભક્તિભાવપૂર્ણ હૃદયે પોતપોતાને સ્થાને વિદાય થયા.

श्रीमहाकालना उपासकोने

શ્રી મહાકાળના પ્રકટ થવાથી સજ્જનો તરફથી તે માટે પ્રસન્નતાના, સંતોષના તેમજ તેની પ્રસંશાના ઉદ્ગારોના અનેક પત્રો આવે છે. કેટલાક એવું ભારપૂર્વક લખે છે કે શ્રીમાન્ માસ્તર સાહેબના સમયમાં જે પ્રકારનું લેખન વાંચન તેમાં આવતું હતું તે પ્રકારનું લેખન વાંચન આવે તેની ખાસ કાળજી રાખશો. આ સર્વ બંધુઓને વિનંતિ કે તંત્રીશ્રી તેમજ તેના પ્રકટ થવામાં સહાનુભૂતિ ધરાવનારાઓની એવીજ ઇચ્છા છે. વિવિધતાથી તેને શણગારવાની વૃત્તિ છે તેમજ **भिन्न रुचिर्हि लोकः** એ ન્યાયે સર્વની રુચિને પોષે અને પ્રથમ જેટલોજ તેનો પ્રચાર થાય એવી અભિલાષ ક્રમેક્રમે શ્રીમહાકાળ ભગવાન્ પૂર્ણ કરશે એવી અમને અડગ શ્રદ્ધા છે. પરન્તુ તેવા મહાનુભાવો અને બંધુઓને સાથે સાથે જણાવવાની અમને આવશ્યકતા લાગે છે કે આ જગતની અંદર ગત વસ્તુ જેમ પાછી આવતી નથી તેમજ ગત પ્રકારની લેખન સામગ્રી, પણ પ્રાપ્ત થતી નથી. આ એક સનાતન સત્ય છે. ગમે તો તેથી ચઢિયાતી કે તેથી ઉતરતી લેખનસામગ્રી દૃષ્ટિએ પડે. પરન્તુ તેજ પ્રકારની સામગ્રી પુનઃ દૃષ્ટિગોચર ભાગ્યેજ થઇ શકે છે. ઋષિમુનિઓએ ઉપનિષદો રચ્યાં છે. તેમાં પણ લેખનશૈલી કે વિચાર સરણી એકબીજાનાથી ભિન્નજ પડે છે. શ્રી વ્યાસે પુરાણો લખ્યાં તેવાં પુરાણો અન્ય કોઇ લખી શક્યું નથી. જે કવિઓ થઇ ગયા તેમના જેવીજ કાવ્યશકિત ધરાવનારા અન્ય થયા નથી તેથી જવલંત કવિઓ થયા હશે. કાલિદાસના શાંકુતલ નાટક જેવું ભાવવાહી એક પણ નાટક સંસ્કૃતમાંય થયું નથી. જેમ જેમ સમયનું રૂપાંતર થતું જાય છે તેમ તેમ લેખનપદ્ધતિ અને વિચાર સરણીનું રૂપાંતર પણ થતું જાય છે. શ્રીમન્ માસ્તર સાહેબે સંજોગોવશાત્ અમુક પ્રકારનું લેખન વાંચન ગદ્યપદ્યમાં જનતાને આપ્યું, શ્રીમદ્ ! ઉપેન્દ્ર ભગવાને પણ ઉત્તમ પ્રકારનાં પદો, રસદર્શનો અને લેખોનું આસ્વાદન કરાવ્યું. પિતા કરતાં પુત્ર વધી ગયા એવા પણ ઉદ્ગારો કેટલાકના મુખમાંથી સ્વાભાવિક રીત્યે નિકળી ગયા. તેમ છતાં જે વિચારસરણી અને બોધન શૈલીથી પરમકૃપાળુ શ્રીમન્નૃસિંહાચાર્યજીએ શ્રીસામિનીભૂષણ તથા શ્રીસિદ્ધાન્તસિંધુનું સરસ્વતીદાન કર્યું છે તેના આગળના અલંકારો કે રત્નો લખવાનો પ્રયત્ન પણ કોઇથી થઇશકયો નથી. અર્થાત્ અમુકજ પ્રકારના લેખો આબેહૂબ આવશે તેવું કથન કરવું એ એક પ્રકારની ધૃષ્ટતાજ ગણાય પરન્તુ જેવા લેખો અને શૈલીથી આગળનાં મહાકાળ લોકપ્રિય થઇ પડ્યાં હતાં તેવા લેખો એ શૈલીને, આપણી સનાતન રીતિને અનુકૂળ રહીને, અનુસરવા અને વાચકવૃંદને તેનો લાભ આપ તંત્રીજી તેમજ લખકમંડળ જરૂર પ્રયત્નવાન્ રહેશે

શ્રીશ્રેયઃસાધકઅધિકારી વર્ગનું આ પત્ર હોવાથી તેમાં શ્રીશ્રેયઃસાધકવર્ગસંબંધી વિશેષ વિભાગ, ઉક્ત વર્ગસંબંધી સંજોગોને લઇને અત્યાર સુધી રોકાયો છે. પરન્તુ ઇતર સજ્જનોને પણ પુરતુ વાંચન મળે ને ઉદ્દેશ પણ લક્ષમાં રાખવામાં આવ્યો છે. એવા સંયોગો વારંવાર આવવાનો સંભવ નથી, એટલે હવે પછી તો બધુંય સર્વભોગ્ય લખાણ આવશે.

શ્રી મહાકાલના કેટલાક ઉપાસકોના નામ ઉપર ગયેલા ચાર અંકો પહોંચો ગયા પછી પાંચમો અંક Not Known કે તેવી પોસ્ટની નોંધ સાથે પાછો આવેલ છે, તેથી સર્વે ઉપાસકોને વિનંતી કે તેઓ સ્થાનાંતર કરે કે તુરતજ અમને કે પોષ્ટને ખબર આપે તો તેમનું પત્ર તેમને યથાસમયે મળશે અને અત્રે પાછું નહિ આવે.

પ્રથમના અંકોમાં જણાવવામાં આવ્યું છે કે ત્રણ અંકો વાંચી જોઇ ઉપાસક રહેવાની ઇચ્છા નહોય તો એક કાર્ડદ્વારા અમને તે પ્રમાણે જણાવવાનો શ્રમ લેવો. તેમ છતાં કોઇ કોઇએ ચોથા અંકની રાહ જોઇ તે લેવા ના પાડી છે, ગણ્યાંગાંઠ્યા સજ્જનો તો એવા પણ નીકળી આવ્યા છે કે ચાર અંકની પ્રસાદી લેઇને પાંચમો અંકજ પાછો વાળ્યો છે. પસંદગી માટે ત્રણ અંકોજ જણાય

Registered No. B. 3966

હતા, એટલે જે સુજ્ઞોએ એ પ્રમાણે કર્યું નથી તેઓથી સદ્‌પ્રકાશના એક વર્ષના તો ઉપાસક થવા છે એમજ સમજીને તેમના નિમિત્ત પોષ્ટ વિગેરેનું ખર્ચ કરવામાં આવે છે. તેથી આ છઠ્ઠો અંક મળતાં પોતાનો ઉપહાર (રૂ. ૨) મનીઓર્ડરથી મોકલાવી આપવાની કૃપા કરશો. આ ૭ અંક મળ્યા પછી પણ જેમને ઉપાસક રહેવાની ઇચ્છા ન હોય તે બંધુઓ વ્યવહારિક રીતે ૭ માસના રૂ. ૧) રૂપિયો એનો મનીઓર્ડર કરી તેના કુપનમાં પછીના અંકો નહિ મોકલવાનું જણાવવા તસ્દી લેશો.

જે ઉપાસકોએ હજુ સુધી ઉપહાર ન મોકલ્યો હોય તે બંધુઓ સત્વર મોકલશે એવી તેમને વિનંતી છે. વી. પી. માં પોસ્ટખાતાના નિયમ મુજબ અમુક દિવસ ઉપરાંત વી. પી. રોકાઈ શકાતું નથી. તે દરમ્યાન ઉપાસક બહાર ગામ હોય કિંવા કોઈ કારણસર અનુકૂળતા ન હોય તેથી તેમને અને પરિણામે શ્રીમદ્‌પ્રકાશને વિનાકારણ અગવડ વેઠવી પડે છે. એટલે વી. પી. કરવું અમે સ્તુત્ય ગણતા નથી. તેમ છતાં જો આ છઠ્ઠો અંક પહોંચ્યા પછી ઉપહાર ન આવે તો અમારી અનિચ્છાએ પણ સાતમો અંક વી. પી. થી મોકલવો પડે. આવી અનિચ્છનીય સ્થિતિમાં અમને નહિ મૂકવાને માટેજ આટલી વિનંતી યોગ્ય ધારી છે.

मनुष्यना सन्निपात जेवां स्वनाशनां ८ पूर्व चिह्नो

જ્યારે મનુષ્યનો નાશ થવાનો હોય ત્યારે તેનામાં પ્રથમથી સન્નિપાત જેવાં ૮ ચિન્હો જણાય છે એમ નીચેના શ્લોકો કહે છે:-

अष्टौ पूर्वनिमित्तानि नरस्य विनशिष्यतः ।
ब्राह्मणान् प्रथमं द्वेष्टि, ब्राह्मणैश्च विरुध्यते ॥
ब्राह्मणस्वानि चादत्ते ब्राह्मणांश्च जिघांसति ।
रमते निन्दया चैषां प्रशंसां नाभिनन्दति ॥
नैतान्स्मरति कृत्येषु याचितश्चाभ्यसूयति ।
एतान् दोषान् नरो बुध्येत् बुद्ध्वा चैव विवर्जयेत् ॥

પ્રથમ બ્રાહ્મણો જોડે દ્વેષ કરી તેને યદ્વા તદ્વા બોલે છે,
બ્રાહ્મણો જોડે વિરોધ, ખોટો વાદવિવાદ કે ઝઘડો કરે છે,
બ્રાહ્મણની થાપણ, તેની વૃત્તિ કે દ્રવ્યને હરણ કરે છે, કરાવે છે,
બ્રાહ્મણો ઉપર ગુસ્સે થઈ તેમને મારી નાખવાની ઇચ્છા કરે છે,
બ્રાહ્મણોની નિન્દા ખોટણી કરીને કે તેવા લેખો લખીને રાજી થાય છે,
બ્રાહ્મણોની શાસ્ત્ર કે કોઈ ભલા માણસો પ્રશંસા કરે તે તેને ગમતી નથી.
બ્રાહ્મણ પ્રત્યે દ્વેષને લીધે શુભાશુભ કાર્યોમાં તેને નિમંત્રણ દેતો નથી અને કોઈએ દેવું હોય તો તેને મના કરે કરાવે છે,
કોઈ બ્રાહ્મણ પોતાના આંગણે કંઈ માગવા આવે તો તેને વક્રદૃષ્ટિથી જોઈ ઝોંખી અને તેને ધૂતકારી કાઢે છે.